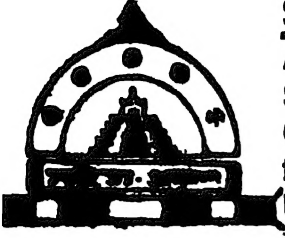

শিব

ডঃ নির্মলপ্রভা বৰদলৈ

সাহিত্য-প্রকাশ
ট্রিবিউন বিন্ডিংছ
গুৱাহাটী-৩

SHIVA

A critical and oriental study of Lord Shiva and Shaivism with special reference to the Shaiva Cult of Assam, by Dr. Nirmalprabha Bardoloi, former Jawaharlal Nehru Professor, Gauhati University and published by Sahitya-Prakash, Tribune Building, Guwahati-3, Price Rs. 95.00 (Rupees Ninety Five) only.

প্রকাশক :

সাহিত্য-প্রকাশ, ট্রিবিউন বিল্ডিং

গুৱাহাটী-৭৮১০০৩

মুদ্রক :

ট্রিবিউন প্রেস, গুৱাহাটী -৭৮১০০৩

মূল্য : ৯৫.০০ (পচাত্তর টকা) মাত্ৰ

প্রথম প্রকাশ : ডিচেম্বৰ-১৯৯৭

প্রচ্ছদপট আৰু অলংকৰণ : ত্ৰৈলোক্য দত্ত

ମୋର ଅତି ମରମର ଏକେଜନୀ ଭନୀ
ଶ୍ରୀମତୀ ଲକ୍ଷ୍ମୀପ୍ରିୟା ଚାଂକାକତିଲେ

তোৰণতে একাষাৰ

শিৱৰ ছবিয়ে, শিৱৰ মূৰ্তিয়ে মোক চিৰদিন চিন্তাত পেলাইছে। তেওঁৰ স্বৰূপ জানিবৰ কাৰণে উৎকণ্ঠিত সেই সৰুৰে পৰাই। তেওঁক কিয় পঞ্চানন বুলি কোৱা হয়? তেওঁৰ দুনয়ন অঙ্কনিমীলিত কিয়? কিয় তেওঁ ত্ৰিনয়ন? কিয় তেওঁ নীলকণ্ঠ? তেওঁৰ ভূষণ সৰ্প কিয়? কিয় তেওঁৰ আভৰণ ব্যাঘ্ৰচৰ্ম? কিয় তেওঁৰ বাহন বৃষভ? কিয় তেওঁ অন্য দেৱতাতকৈ বিপৰীত? কিয় তেওঁ নটৰাজ? কিয় তেওঁ অৰ্দ্ধনাৰীশ্বৰ?? লিঙ্গক কিয় 'শিৱলিঙ্গ' বুলি কোৱা হয়। কি ৰহস্য আছে এই কথাবোৰত? মই ক'ত উত্তৰ পাম? ক'ত?

মোৰ ঘৰ শিৱসাগৰত। সৰুৰে পৰাই বিশেষকৈ সোমবাৰে সোমবাৰে পুৱা বৰ পুখুৰীৰ পাৰৰ শিৱদৌলত সেৱা কৰিবলৈ যোৱাটো প্ৰায়বোৰ মানুহৰে নিয়ম থকাটো দেখিছিলো। কি গান্ধীৰ্যপূৰ্ণ সেই মন্দিৰ! গলৈই মনটো বেলেগ ধৰণে ভাল লাগি যায়। মন্দিৰৰ ভিতৰত ইপিনে বিগ্ৰহ নাই, আছে কুণ্ড। তাৰ ভিতৰত? সিও এক ৰহস্য। শিৱৰাত্ৰীৰ সময়ত সেই কুণ্ড ৰাজ্যৰ তীৰ্থযাত্ৰীসকলে ঢলা গাখীৰ আৰু পানীৰে বেলপাত আৰু ফুলেৰে পূৰ্ণ হৈ থাকে। অন্য সময়ত দুগ্ধদান বা জলদান কৰ্ম থাকিলে কুণ্ডৰ ভিতৰৰ কিছু অংশ প্ৰদীপ হাতত লৈ দৰ্শন কৰোতে দেখা যায়। সেয়া লিঙ্গনে? ঠিক ধৰিব নোৱাৰিছিলো। গৱেষণাইহে কিছু পোহৰ এতিয়া পেলাইছে যে কুণ্ড যোনি স্বৰূপা আৰু তাৰ অন্তৰ্ভাগত শিৱলিঙ্গৰ প্ৰতীকৰ অৱস্থান। সেই কুণ্ডস্থিত লিঙ্গক প্ৰদীপৰ দেখ্ নেদেখ্ পোহৰত মেৰ পতা সৰ্পৰ মন্ত্ৰক যেনো লাগিছিল। যি নহওক সেয়া প্ৰতীকহে। যিহেতু শিৱ মন্দিৰ, শিৱৰ প্ৰতীক লিঙ্গ দেৱতাৰে তাত অধিষ্ঠান। তাত জল বা দুগ্ধৰ অৰ্ঘ্য প্ৰদান কৰি "ওঁম নমো শিৱায়" মন্ত্ৰেৰে বগা চন্দন সনা বেলপাত, ধতুৰা ফুল, বগা অন্য ফুল আৰু দোৰোণ ফুল অৰ্পণ কৰা হয়। ৰঙা ফুল তেওঁক দিয়া নহয়। সকলো দুখৰ পৰা মুক্তি প্ৰদান কৰা তেওঁ মুক্তি নাথ, বাঞ্ছা কল্পতৰু। তেওঁ পঞ্চানন এই কাৰণেই যে পঞ্চ মহাভূতৰ সমাহাৰ তেওঁতেই।

নতুন গৃহ প্ৰবেশৰ সময়ত বাৰীখনৰ চাৰিচুকত চাৰিটা শিৱলিঙ্গ পোতাটো (ৰক্ষাকৰ্তা দেৱতা হিচাপে) পূৰ্বাপৰ চলি অহা এক বিশেষ নিয়ম। শিৱ যে ক্ষেত্ৰ অধিপতি সেয়ে ক্ষেত্ৰত থকা ভূত-প্ৰেতৰ উপদ্ৰৱ প্ৰশমন কৰিবৰ

কাৰণেই শিৱলিঙ্গৰ প্ৰতিষ্ঠাপন। তেওঁ ভূমিখণ্ডৰ ৰক্ষাকৰ্তাই কেৱল নহয়, তেওঁ পশুপতিও। মানুহো প্ৰকৃততে 'পশু' শব্দৰেই অন্তৰ্গত।

তেওঁ উৰ্বৰতাৰো দেৱতা, সেয়ে লিঙ্গৰূপত অথবা লিঙ্গ-যোনিৰ দৃঢ়বদ্ধ ৰূপত, বীৰ্যৰ প্ৰতীক দৃষ্টি ঢালি উৰ্বৰতা পোৱাৰ কামনাৰে শিৱক অথবা শিৱ-শক্তিৰ উপাসনা কৰা হয়। নাৰীসদৃশ বসুমতীয়েও বিচাৰে উৰ্বৰতা, মানুহেও বিচাৰে উৰ্বৰতাই। শিৱলিঙ্গৰ সমুখত উৰ্বৰতাৰ কামনাৰেই বলি উচৰ্গা কৰি সেই বলিৰ ৰক্ত দান কৰা হৈছিল। আদিম অজস্ৰ ধাৰণাত ৰক্তৰ ৰহস্যময় শক্তি আছে। ইয়াক মাটিত ঢালিলেও মাটিৰ উৰ্বৰতা বৃদ্ধি কৰে। কিছু পণ্ডিতে মত পোষণ কৰে যে এনে ৰক্তদানে শিৱৰ সঙ্গী ভূত-প্ৰেত প্ৰমথবোৰৰ সন্তুষ্টি সাধন কৰে-- যি দৰে 'দেৱীৰ' প্ৰতি আগবঢ়োৱা বলিৰ ৰক্ত দেৱীৰ সহচৰী ডাকিনী শাখিনী আদিৰহে প্ৰিয় নৈবেদ্য।

জীৱনৰ আদিম কৌতুহলে দিয়ে ধাৰণা, ধাৰণাই জন্মায় বিশ্বাস, বিশ্বাসে সৃষ্টি কৰে আচাৰ, তাৰ পৰা ক্ৰমবিকাশ হৈছে সংস্কৃতি। মানস আৰু মননৰ ক্ৰমবিকাশৰ স্তৰে স্তৰে জীৱনৰ প্ৰয়োজনতে ধৰ্মৰ ধাৰণা, ভাৱনা, কল্পনা, জীৱনৰ লৌকিক, অতিলৌকিক বিচিত্ৰ কাহিনী নিশ্চয় গঢ় লৈ উঠিছিল। তাতেই দৰ্শনেও থানিকা পাতিছিল। মানুহৰ প্ৰব্ৰজনে বিভিন্ন সংস্কৃতিৰ-মিলন মিশ্ৰণ ঘটাইছিল আৰু জীৱনৰ অন্য ক্ষেত্ৰত হোৱাৰ দৰে বৈদিক ৰুদ্ৰ, স্থানীয় বিভিন্ন উপাদান আৰু ভাৰতৰ বাহিৰৰ পৰা অহা শৈৱ প্ৰবাহৰ মিলন মিশ্ৰণত ভাৰতৰ 'নতুন শিৱ'ৰ পৌৰাণিক ৰূপো উদ্ভাসিত হৈ উঠিছে। তাৰেই এক সামগ্ৰিক অধ্যয়ন এই গ্ৰন্থত দিবলৈ চেষ্টা কৰা হৈছে। অৱশ্যেই "পখীসৰ উড়য় পখা অনুসাৰে।"

দেৱী লিখি থকাৰ সময়তে ভাবিছিলো শিৱৰ অনুসন্ধান অবিহনে দেৱীৰ ব্যাখ্যাও অসম্পূৰ্ণ। জ্ঞান অধ্যয়নৰ অতল সাগৰত বুৰ মাৰি মণি-মুকুতা বোটলাৰ হেঁপাহ তীব্ৰ, কিন্তু শক্তি তেনেই সীমিত। সিও শীৰ্ষপ্ৰায়। তথাপি বাসনাই হাৰ নেমানে। দেখাৰ শক্তি অস্পষ্ট হৈ অহা, দুৰ্বল মোৰ দুচকুৰ কি অসীম যন্ত্ৰণাৰ মাজেদি এই ধ্যান, এই অধ্যয়নত বহিলো সেই কথা ভাষাৰে বুজাব নোৱাৰি। এই সময়খিনিতে বিভিন্ন কঠিন ব্যাধিৰ কাৰণে, দুবাৰকৈ ভৰিও ভগাত শয্যাশায়ী হৈ প্ৰায় আঢ়ৈ বছৰ থাকিব লগাও হ'ল। অৱশ্যে, ক্ষেত্ৰ অধ্যয়ন দেৱীৰ কাৰণে সমল গোটোৱাৰ সময়তেই একেলগে কৰিছিলো। তথাপি ভুল-ভ্ৰান্তি ক'ৰবাত বৈ যাৰ পাৰে বুলি ভয় কৰি বিভিন্ন স্থানৰ (অসমৰ) তথ্য পঠাবৰ কাৰণে কাগজৰ যোগেদি আবেদন কৰা। যিসকল

সদাশয় ব্যক্তিয়ে নিজ নিজ স্থানৰ কিছু তথ্য দি পঠালে, তাৰ কাৰণে মই ওৰে জীৱন কৃতজ্ঞ হৈ বলো। কিছু ঠাইৰ লোক অৱশ্যে অমনোযোগী হৈ থাকিল। অজ্ঞতাৰশতঃ কিছু লোকে শিৱস্থানৰ ঠাইত স্থানীয় বেলেগ দেৱতাৰ স্থান অথবা নামঘৰ আদিৰ বিষয়ে লিখি পঠালে। অপ্ৰাসঙ্গিক হোৱাৰ কাৰণে যিসকল লোকৰ তথ্যৰ সহায় লব নোৱাৰিলো, সেইসকল লোকে যাতে ভুল নুবুজে তাৰো অনুৰোধ ব'ল। অসমৰ স্থানীয় তথ্য বিচাৰোতে “পৱিত্ৰ অসমৰ” সহায় লব লগা হৈছে। সৰ্বাধুনিক তথ্যতকৈ প্ৰাচীন তথ্য অনুসন্ধানহে আমাৰ উদ্দেশ্য আছিল। জনজাতিসকলৰ ধৰ্মীয় তথ্য নিখুঁত হবৰ উদ্দেশ্যেৰে সেই সেই সম্প্ৰদায়ৰ জনা মানুহৰ পৰা তথ্য সংগ্ৰহ কৰিবলৈ যৎপৰোনাস্তি চেষ্টা কৰা হৈছে। এই ক্ষেত্ৰত অধ্যাপক উপেন ৰাভা, অধ্যাপক ডঃ পৰমানন্দ ৰাজবংশী, অধ্যাপক ডঃ প্ৰফুল্ল কুমাৰ নাথৰ পোনপটীয়া সহায় আৰু বাকী সকলৰ পৰোক্ষ সহায় প্ৰবন্ধ বা কিতাপৰ পৰা লোৱা হৈছে। এনে সহায় অপৰিহাৰ্য আছিল আৰু তেখেতসকলৰ ঋণ স্বীকাৰ কৰা হৈছে।

শিৱতত্ত্ব বিচৰা আৰু বিচাৰৰ ক্ষেত্ৰত মোৰ সহায় আছিল নাতি জোন (সপ্তৰ্ষি) আৰু জীয়ৰী স্বপ্না। জোনৰ গৱেষণা কৰ্মৰ প্ৰতি ঢাল খোৱা মনটো দেখি মই অৱাক হৈছো। কবিতা ভাল পোৱা এই সৰু ল'ৰাটোৱে ইন্ডোলজিৰ চিৰিয়াচ কথাবোৰ চিন্তা কৰিবলৈ বৰ ভাল পায়। মই আশাকৰো মই কৰিবলৈ থকা বহুত কামৰ অন্ততঃ কিছু কাম সি ভৱিষ্যতে কৰিবগৈ পাৰিব। জোনৰ পোহৰতে গ্ৰন্থবোৰৰ অধ্যয়ন হ'ল। আমাৰ জোঁৱাই শ্ৰীৱজেন ভট্টাচাৰ্য (মাখন) আৰু ইটো নাতি জানে (সঙ্কল্প) অলৈ-তলৈ গাড়ীৰে লৈ যোৱাৰ উপৰিও বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত মোক অশেষ সহায় আগবঢ়ালে। এওঁবিলাকক আশীৰ্বাদৰ বাহিৰে অন্য একো দিবলৈ নাই।

শয্যাশায়ী হৈ অসুখত পৰি থকা আটোৱেছৰীয়া সময়খিনিয়ৈ এক্সপণ্টীয়াকৈ এই কামত লগাৰ যেনিবা সুবিধা কৰিলে আৰু সেই সময়খিনিতে যেনিবা তত্ত্ব বিচাৰৰ কামখিনি সমাধা হ'ল।

এটা কথা অৱশ্যেই এইখিনিতে স্বীকাৰ কৰিব লাগিব যে, কিছুমান গৱেষণাৰ আদি অন্ত প্ৰকৃততে নাই। বিশেষকৈ এনে ধৰণৰ প্ৰাচীনতম বিষয়বস্তু-সমূহৰ কেতিয়া কোনটো বিন্দুত আৰম্ভ আৰু কোনটো বিন্দুত শেষ কোনেও নাজানে। নতুন নতুন খনন কাৰ্য্যই, নৃতত্ত্বৰ নতুন তথ্যই, প্ৰতিদিনে আগবঢ়া গৱেষণাৰ আধুনিকতম, গভীৰতম, সুস্ক্ৰতম আৱিষ্কাৰে আমাৰ বৰ্তমানৰ ধ্যান-ধাৰণাক সম্পূৰ্ণ সলনি কৰিও হয়তো দিব পাৰে। আৱিষ্কৃত তথ্যসমূহো যে পুৰাকৈ পাইছো সেই কথাওতো নহয়। জীৱনজোৰা পৰিশ্ৰম কৰিলেও

অধ্যয়ন সম্পূৰ্ণ নহয়। তদুপৰি “শত পণ্ডিতৰ জ্ঞানৰ পোহৰ অনন্ত পোহৰে কৰে যে জয়।” আমিতো নিকৃষ্টতম প্ৰাণী।

গৱেষণাৰ গোটেই সময়খিনিত মনীষী মাৰ্জৰ কথা কেইবাৰমান অনবৰত অন্তৰত ধ্বনিত হৈ আছিল— “মানুহ পৰিবেশনিৰ্ভৰ। কৰ্ম, কল্পনা, জীৱন, ভাৱনা, বাহিৰ-ভিতৰ সকলো লৈহে মানুহ সম্পূৰ্ণ। আৰ্থিক দিশটো সকলোতকৈ তাৎপৰ্যপূৰ্ণ। আৰ্থিক, জাগতিক, সামাজিক, ৰাজনৈতিক সকলো কথা পৰস্পৰ নিৰ্ভৰশীল আৰু এইবোৰেই মানুহক গতি দিয়ে, সৃষ্টিশীলতাৰ প্ৰতি আগ্ৰহী কৰে। তেনেকৈয়ে আৰম্ভ হয় সংস্কৃতিৰ ৰূপময় প্ৰকাশবোৰ। এইবোৰ জীৱন মননৰেই ৰূপৰস মণ্ডিত নিৰ্মাসম্বন্ধপ।”

মোৰ পৰম শ্ৰদ্ধেয়, অগ্ৰজ স্বৰূপ, কলিকতা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যাপক, পণ্ডিত ডঃ নৰেন্দ্ৰনাথ ভট্টাচাৰ্য ডাঙৰীয়াই তেখেতৰ বিশেষ অসুস্থতা সত্ত্বেও দেৱীৰ দৰেই এইখন গ্ৰন্থৰো ভূমিকা লিখি দি মোক চিৰাংগী কৰিছে।

মোৰ পৰম শ্ৰদ্ধেয় গুৰু সাহিত্য-আচাৰ্য ৰবীন্দ্ৰ অধ্যাপক ডঃ সত্যেন্দ্ৰনাথ শৰ্মা ছাৰে ইমান অসুস্থতা সত্ত্বেও দুআৰাৰ লিখি শিৱক অভিনন্দিত কৰাত পৰম কৃতাত্ম হৈছে।

ইয়াৰ বাহিৰেও যিসকলৰ ওচৰত মই আন্তৰিক ঋণ স্বীকাৰ কৰিব লাগিব তেখেতসকল হ’ল প্ৰথমেই পণ্ডিত ডঃ বিশ্বনাৰায়ণ শাস্ত্ৰী মহোদয় আৰু গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সংস্কৃত বিভাগৰ অধ্যাপক ডঃ থানেশ্বৰ শৰ্মা। তেখেত দুয়োজনে মোৰ অনুৰোধ ৰক্ষা কৰি সংস্কৃত সাহিত্যত শিৱ বন্দনাৰ আভাস অলপ অলপ সংস্কৃতৰ পৰা অসমীয়ালৈ অনুবাদ কৰি দি মোক কৃতাত্ম কৰিছে।

দিল্লীৰ সাহিত্য একাডেমী লাইব্ৰেৰীৰ লাইব্ৰেৰিয়ান শ্ৰীমতী বিজয়লক্ষ্মী আৰু শ্ৰী বি. ভট্টাচাৰ্য দুয়োজন অতি অমায়িক আৰু সহায়ৰ হাত অনবৰত আগবঢ়াই থকা। তেওঁলোক দুজনৰ সহায় নোহোৱা হলে মোৰ এই গ্ৰন্থ লিখি নহ’লহেঁতেন। ইয়াৰ উপৰিও কলিকতাৰ এচিয়াটিক চচাইটিৰ লাইব্ৰেৰীৰ শ্ৰীমতী মিতালী ঘোষ, শ্ৰীমতী সূজাতা মিশ্ৰ, কলিকতাৰ নেচনেল লাইব্ৰেৰীৰ শ্ৰীমতী লক্ষী চট্টোপাধ্যায়, ভাৰতীয় ভাষা পৰিষদ আৰু কলিকতা সাহিত্য একাডেমীৰ বিজিতাৰ্ণৱ চেক্ৰেটাৰী শ্ৰীনিৰ্মলকান্তি ভট্টাচাৰ্য, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় লাইব্ৰেৰীৰ কৰ্মকৰ্তাসকল, গুৱাহাটীৰ পুৰাতত্ত্ব বিভাগৰ লাইব্ৰেৰিয়ান শ্ৰীকৃষ্ণ ভৰালী, গুৱাহাটী মিউজিয়াম লাইব্ৰেৰীৰ কৰ্মকৰ্তাসকল, গুৱাহাটীত অৱস্থিত ডিষ্ট্ৰিক্ট ষ্টেট লাইব্ৰেৰীৰ শ্ৰীমতী ৰীতা দাস প্ৰমুখ্যে

কৰ্মকৰ্তাসকল অশেষ কৃতজ্ঞতাৰ পাত্ৰ। একক সহায় কৰিছে এ. এচ. ই. বিৰ শ্ৰীযুত কামিনী শৰ্মায়ো।

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ ফ'কলৰ বিভাগৰ প্ৰাধ্যাপক ডঃ নবীন চন্দ্ৰ শৰ্মা, গুৱাহাটী মিউজিয়ামৰ সঞ্চালক, ডঃ ববীন দেৱ চৌধুৰী আৰু সমীৰণ বৰুৱা, জয়শ্ৰী দেৱী বুজৰবৰুৱা, গৌতম শৰ্মা, বিশেষকৈ ডঃ নিশিপদ চৌধুৰীৰ স্বৰ্ণ জীৱনত শুজিব নোৱাৰো। আসাম ট্ৰিবিউনৰ স্বত্বাধিকাৰী, মোৰ অগ্ৰজস্বৰূপ শ্ৰীযুত তুলসীগোবিন্দ বৰুৱাই এখন বহুমূলীয়া কিতাপ দি মোক কৃতার্থ কৰিছে। তেখেতৰ অশেষ শলাগ লৈছো। কিতাপ দি সহায় কৰাৰ ক্ষেত্ৰত শলাগ লৈছো অধ্যাপক ডঃ ডিম্বেশ্বৰ শৰ্মা, ডাঙৰীয়া আৰু শ্ৰীমতী শশীপ্ৰভা দাসৰো।

গোটোই গ্ৰন্থখন প্ৰস্তুত কৰোতে মোৰ লগত ছাঁৰ দৰে থকা নগাঁৱৰ শ্ৰীমতী কমী বাণী দেৱীয়ে প্ৰেছ কপি যুগুত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত মোক যি অকুণ্ঠভাৱে সহায় কৰিলে সেই সহায় চিৰদিন মোৰ মনত থাকিব। আৰ্হি কাকত চাওঁতে অধ্যাপক শ্ৰীপ্ৰফুল্ল নাথ, শ্ৰীহৃদয়ানন্দ গগৈ, শ্ৰীহৰেকৃষ্ণ দাস, শ্ৰীতৰুণ শৰ্মা, শ্ৰীমতী সুদৰ্শনা বৰদলৈ আৰু ডঃ স্বপ্নাৰ নাম বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। গ্ৰন্থপঞ্জী প্ৰস্তুত কৰোতে জোন আৰু স্বপ্নাৰ সহায় অপৰিহাৰ্য আছিল। এওঁ বিলাকলৈ ব'ল মোৰ অন্তৰ্ভাৱ আশীৰ্বাদ। মোৰ ফিল্ডৱৰ্কৰ ক্ষেত্ৰত সহায় কৰা অজস্ৰ ব্যক্তিলৈ ব'ল কৃতজ্ঞতা। ইয়াৰ ভিতৰত জাঁজী কলেজৰ অধ্যাপক শিল্পী কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈৰ নাম প্ৰথমেই লব লাগিব। সাহিত্য-প্ৰকাশৰ সৰ্বমুঠ কৰ্তা শ্ৰীৰজনীকান্ত দেৱ শৰ্মাৰ আন্তৰিক হেঁপাহ নোহোৱা হ'লে 'শিৱ' প্ৰকাশেই নাপালেহেঁতেন। দেৱীৰ দৰেই 'শিৱ'ৰ আশীৰ্বাদো তেওঁৰ শিৱত বৰণ হওক। সাহিত্য-প্ৰকাশৰ সকলো কৰ্মলৈ ব'ল মোৰ আন্তৰিক শলাগ।

পুৰাতত্ত্ব বিভাগৰ সঞ্চালক শ্ৰীযুত গুণীন্দ্ৰনাথ ভূঞা আৰু ডঃ প্ৰদীপ শৰ্মাই সময়ে সময়ে দিহা-পোহা দি সহায় কৰাৰ লগতে আলোকচিত্ৰ দিও মোক ধন্য কৰিছে। পৰ্যটন বিভাগৰ বিষয়া কবি সমীৰ তাণ্ডীয়েও আলোকচিত্ৰ দি সহায় কৰিছে। তেখেতসকলৰ শলাগ ল'লো।

মোৰ বন্ধুস্বৰূপ, আসাম ট্ৰিবিউনৰ আনজন স্বত্বাধিকাৰী শ্ৰীযুত প্ৰফুল্লগোবিন্দ বৰুৱালৈ কৃতজ্ঞতা জনালো তেখেতৰ আন্তৰিক শুভ ইচ্ছা গ্ৰন্থখন প্ৰকাশৰ ক্ষেত্ৰত থকাৰ কাৰণে।

অসমৰ বিভিন্ন প্ৰান্তৰৰ শিৱমন্দিৰৰ আলোকচিত্ৰ যিসকলে তুলি আৰু
যোগাৰ কৰি পঠালে তেখেতসকললৈ ব'ল আন্তৰিক কৃতজ্ঞতা। বেটুপাত
আৰু অন্তৰ্ভাগৰ শিল্পী শ্ৰীযুত ত্ৰৈলোক্য দত্তলৈ জনাইছো কৃতজ্ঞতা আৰু
অভিনন্দন।

সদৌ শেষত ৰসপিপাসু সুধী সমাজে দায়দোষ বঢ়া-টুটা মৰিষণ কৰি
গ্ৰন্থখন 'দেৱী'ৰ দৰেই সহৃদয়তাৰে গ্ৰহণ কৰক--এয়ে মোৰ একান্ত প্ৰাৰ্থনা-

দৌল পুৰ্ণিমা
১৯৯৭ চন

নিৰ্মলপ্ৰভা বৰদলৈ
শ্ৰীময়ী, গীতানগৰ
গুৱাহাটী

ভূমিকা

ডঃ নির্মলপ্রভা বরদলৈৰ 'দেবী' গ্ৰন্থটিৰ ভূমিকা লেখাৰ সৌভাগ্য আমাৰ হয়েছিল। বহুমুখী প্ৰতিভাৰ অধিকাৰিণী নির্মলপ্রভা তাৰ 'দেবী' গ্ৰন্থে অসম তথা সমগ্ৰ উত্তৰ পূৰ্বাঞ্চলৰ ধৰ্মীয় ইতিহাসৰ উপৰ বিশেষ আলোকপাত কৰেন। তাৰ বৰ্তমান গ্ৰন্থটি শিব ও শৈবধৰ্মৰ উপৰ ৰচিত। এই গ্ৰন্থটিতে তিনি যেমন একদিকে অসম তথা সমগ্ৰ উত্তৰপূৰ্বাঞ্চলৰ শৈবধৰ্ম সম্পৰ্কে আমাদেৰ সীমাবদ্ধ জ্ঞানকে প্ৰসাৰিত কৰেছে, অপৰদিকে ঐতিহাসিক অনুসন্ধান ও তত্ত্বমূলক বিষয়ৰ উপৰ মাতৃভাষায় পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ গ্ৰন্থ ৰচনা কৰে অসমীয়া সাহিত্যকে যথেষ্ট সমৃদ্ধ কৰেছে।

এই গ্ৰন্থে নির্মলপ্রভা তিনিটি বিশেষ ধাৰাকে সমন্বিত কৰেছে। অসম ও উত্তৰ পূৰ্বাঞ্চলৰ শৈবধৰ্মৰ বিকাশ সম্পৰ্কে যে সকল ঐতিহাসিক তথ্যৰ সন্ধান পাওয়া যায় সকল তথ্যই তিনি সংগ্ৰহ ও প্ৰণালীবদ্ধ কৰেছে। দ্বিতীয়ত, অসমে প্ৰচলিত লৌকিক শিবপূজা, বিভিন্ন শৈবক্ষেত্ৰ, শিবসংক্ৰান্ত নানা লোককথা, সঙ্গীত ও পৌৰাণিক কাহিনী তিনি প্ৰত্যক্ষভাবে সংগ্ৰহ কৰেছে। ব্যক্তিগত অনুসন্ধান ও পৰ্যবেক্ষণ ছাড়াও অসমীয়া সাহিত্যে শৈবধৰ্ম সম্পৰ্কিত যে গুৰুত্বপূৰ্ণ উপকৰণসমূহ নিহিত আছে সেই সকল উপকৰণকে তিনি প্ৰভুত পৰিশ্ৰমে আমাদেৰ সামনে উপস্থাপন কৰেছে। এৰ পাশাপাশি উত্তৰপূৰ্বাঞ্চলৰ বিভিন্ন জনজাতিৰ মध्ये শিব উপাসনাৰ যে সকল প্ৰত্যক্ষ ও পৰোক্ষ নিদৰ্শন পাওয়া যায় সেই সকল বিষয়ও তাঁৰ দৃষ্টি এড়ায়নি। তৃতীয়ত, শৈব ধৰ্ম এবং তাৰ উপসম্প্ৰদায় সমূহৰ আচাৰ-অনুষ্ঠানগত ও তত্ত্বমূলক বিষয় সমূহৰ ব্যাখ্যা তিনি কৰেছে সৰ্বভাৰতীয় পটভূমিকায়। অসমীয়া ভাষায় এই জাতীয় বহুমাত্ৰিক কাজৰ বিশেষ প্ৰয়োজনীয়তা ছিল এবং তা সুসম্পন্ন কৰে নির্মলপ্রভা আমাদেৰ ধনাবাদভাজন হয়েছেন। প্ৰসঙ্গত উল্লেখযোগ্য যে বাংলাভাষাতেও শৈবধৰ্মৰ উপৰ এই জাতীয় পূৰ্ণাঙ্গ কাজ হয়নি।

ভাৰতবৰ্ষে শৈবধৰ্মৰ উত্থান প্ৰাগৈতিহাসিক হবল্লা সভ্যতাৰ যুগ থেকে। হবল্লা ও মহেঞ্জোদাৰোয় পশুপতি-শিবৰ অনুরূপ দেবতা ও লিঙ্গ পূজাৰ পৰিচয় পাওয়া যায়। ঋগ্বেদে লিঙ্গোপাসক বা শিঙ্গোপাসকদেৰ নিন্দা কথা হলেও ঋগ্বেদেৰ ৰুদ্ৰ দেবতাৰ কল্পনায় প্ৰাক-বৈদিক যুগেৰ ধৰ্মবিশ্বাসেৰ

প্রভাব পড়েছিল। ঋগ্বেদের রুদ্র ঋগ্বেদের দেবতা, তিনি ভয়ঙ্কর, কিন্তু যজুর্বেদে তাঁর চরিত্রের পরিবর্তন দেখা যায়। সেখানে তিনি জগতপতি হিসাবে বন্দিত হয়েছেন, এবং কৃষি, পশু, অরণ্য ও পর্বতের সঙ্গে সম্পর্কিত হয়েছেন। যজুর্বেদেই রুদ্রকে শিবের সঙ্গে অভিন্নবলে ঘোষণা করা হয়েছে। এই গ্রন্থের শতরুদ্রিয় অংশে তাঁর বিভিন্ন নাম ও গুণাবলী বর্ণিত হয়েছে। অথর্ববেদে রুদ্রের পরিচয় আরও ব্যাপক। এখানে নানা দেবতা রুদ্রের সঙ্গে একীভূত হয়েছেন। ব্রাহ্মণগ্রন্থসমূহে বলা হয়েছে যে দেবতাগণের ক্রোধ থেকেই রুদ্রের উৎপত্তি। তৈত্তিরীয় আরণ্যকে রুদ্রকে সর্বভূতান্তরাত্মা বলা হয়েছে। শ্বেতাশ্বতর উপনিষদে রুদ্র-শিব সংযুক্তভাবে এবং অভিন্ন পরিচয়ে একই দেবতাকে বুঝিয়েছে এবং তাঁকে পরমব্রহ্মের সঙ্গে সনাক্ত করা হয়েছে।

বৈদিক সাহিত্যে রুদ্র-শিবের অসংখ্য বিশেষণ বর্তমান। সেগুলির মধ্যে একটি হল তিনি গণদেবতা বা জনগণের দেবতা। বেদসংহিতাদিতে রুদ্রের যে সকল নাম ও পরিচয় পাওয়া যায়, মহাভারতে সেগুলি শিবের অন্তর্ভুক্ত হয়েছে। অর্থাৎ এই সময়ে রুদ্র পুরোদস্তুর শিবে রূপান্তরিত হয়েছেন। মহাভারতে শিবের বেদবিহিত এবং বেদবাহ্য উভয় রূপের পরিচয় পাওয়া যায়। একদিকে যেমন তাঁকে পরাংপর মহেশ্বর, নিম্নল, পরমব্রহ্ম, অজেয় আত্মা, বিশ্বমূর্তি প্রভৃতি বেদবিহিত আখ্যা দেওয়া হয়েছে, অপরদিকে তেমনই বেদবাহ্য লৌকিক রূপেরও বর্ণনা আছে। শিবের বেদবহির্ভূত চরিত্রের পরিচয়, দক্ষযজ্ঞ কাহিনীর মধ্যে পাওয়া যায়। এই বেদবহির্ভূত চরিত্রই পরবর্তীকালের পাশুপত ধর্মে প্রাধান্য পেয়েছে। পাশুপত ধর্ম বর্ণাশ্রম ধর্মের বিপরীত। বৈদিক ক্রিয়াকর্মের সঙ্গে পাশুপত ধর্মের কোন যোগ নেই।

মহাভারতে শিবের উগ্র-ভয়ঙ্কর এবং সৌম্য-শান্ত উভয়প্রকার মূর্তির বিবরণ আছে। সেখানে শিবের নানা আয়ুধেরও উল্লেখ আছে। ত্রিপুরাসুর বধের কাহিনীও মহাভারতে বর্ণিত হয়েছে। লিঙ্গরূপে শিবার্চনের কথাও এখানে পাওয়া যায়। শিবলিঙ্গের পূজা হিন্দুদের মধ্যে ব্যাপকভাবে প্রচলিত হলেও সম্প্রদায় হিসাবে কর্ণাটকের বীরশৈব বা লিঙ্গায়তন্য নিম্নল ব্রাহ্মণ্যরূপের প্রতীক হিসাবে লিঙ্গ ধারণ করেন। তন্ত্রে শিবকে লিঙ্গরূপী এবং দেবীকে যোনিরূপা বলা হয়েছে। এই কারণেই লিঙ্গপীঠিকাকে গৌরীপীঠ বা যোনি বলা হয়। শিবোপাসনার ঐতিহাসিক নজীর পাওয়া যায় খ্রীষ্টপূর্ব চতুর্থ শতক থেকে। ভারতে বসবাসকারী গ্রীকরা তাঁদের দেবতা দিওনিমোসের সঙ্গে শিবকে অভিন্ন বলে মনে করতেন। খ্রীষ্টপূর্ব দ্বিতীয় শতকের উপজাতীয় রাজাদের মুদ্রায় শিবের মূর্তি ও লিঙ্গ উৎকীর্ণ দেখা যায়। শক পহলব ও কুশাণ রাজাদের মুদ্রায় শিব মূর্তি বর্তমান। কুশাণরাজ বীম কদফিস তাঁর

মুদ্রায় নিজেকে মহেশ্বরের উপাসক বলেছেন। তক্ষশীলার কাছে সিরকাপে প্রাপ্ত একটি গোলাকার তামার সীলে ত্রিশূল ও দণ্ডধারী শিবমূর্তি পাওয়া গেছে। বসার, ভিটা, রাজঘাট প্রভৃতি স্থানে শিবমূর্তি অঙ্কিত বহু পোড়ামাটির সীল পাওয়া গেছে। গুপ্তযুগের অনেক শিবলিঙ্গ আবিষ্কৃত হয়েছে। এই যুগে সাধারণত একমুখ লিঙ্গের অধিক প্রচলন লক্ষ্য করা যায়। পরবর্তীকালে অবশ্য চতুর্মুখ লিঙ্গের বহু নিদর্শন দেখা যায়। ভারতের বাইরেও শিবোপাসনার ব্যাপ্তি ঘটে। মধ্য এশিয়ায় পঞ্চমুখ বৃষবাহন শিব এবং হরপার্বতীর মূর্তি পাওয়া গেছে। চীনেও বৃষবাহন শিবমূর্তি দেখা যায়। দক্ষিণপূর্ব এশিয়ায় শৈবধর্মের ব্যাপক প্রচলন ঘটে।

পাশুপতমতাবলম্বীরাই প্রাচীনতম শৈব সম্প্রদায়। এই সম্প্রদায়ের অন্যতম প্রধান প্রবক্তা লক্ষ্মীশ বা নকুলীশ এবং কুশিক প্রভৃতি তাঁর শিষ্যবর্গ ঐতিহাসিক চরিত্র, যাদের উল্লেখ প্রাচীন লেখ ও গ্রন্থসমূহ থেকে পাওয়া যায়। এই সম্প্রদায়ের রচিত গ্রন্থসমূহের মধ্যে পাশুপতসূত্র খ্রীষ্টীয় প্রথম-দ্বিতীয় শতকে রচিত। পাশুপত ছাড়াও আরও নানা শৈব সম্প্রদায় ছিল যাদের মধ্যে কারুনিক সিদ্ধান্তী, কাপালিক, মহাব্রতধর, কালামুখ প্রভৃতি উল্লেখযোগ্য। দক্ষিণ ভারতের কাঞ্চী, তিরুস্বরংগুর, মেলপাডি, কোড়ম্বালুড় প্রভৃতি স্থানে কাপালিক ও কালামুখদের কেন্দ্র ছিল। মধ্যভারতের মন্তময়ুর সম্প্রদায় ও শৈবধর্ম আশ্রিত। এই সকল মত্রেই লক্ষ্য আধিদৈবিক, আধিভৌতিক ও আধ্যাত্মিক এই তিন প্রকার দুঃখের আত্যন্তিক নিবৃত্তি সাধন, যদিও পদ্ধতির ক্ষেত্রে প্রতিটি সম্প্রদায়ের বস্তুব্যা ও নীতি ভিন্ন। পাশুপতমতের আলোচ্য পাঁচটি বিষয়, যথা কার্য (জীবাচ্ছা ও জীবজগৎ) কারণ (পরমাচ্ছা, পরমেশ্বর শিব) যোগ (জীবাচ্ছার সঙ্গে পরমাচ্ছার সংযোগ) বিধি (স্থূল ও সূক্ষ্ম নানা ধরণের কর্ম বা প্রচেষ্টা) ও দুঃখান্ত (মুক্তি অর্থাৎ মহেশ্বরের সঙ্গে সাযুজ্য)। পাশুপত সহ সকল শৈব মতের তিনটি প্রধান তত্ত্ব—পশু, পাশ ও পতি। অজ্ঞানতায় আচ্ছন্ন মানুষই পশু। যে অজ্ঞান বা মারা মানুষের সত্যদৃষ্টিকে আড়াল করে তাকেই বলা হয় পাশ। ঈশ্বর বা শিবই পতি যার প্রসাদ বা অনুগ্রহে মানুষ পাশযুক্ত হলে সত্যকে উপলব্ধি করে।

শিবতত্ত্বের সঙ্গে শক্তিতত্ত্বের অঙ্গাঙ্গী সম্পর্ক। সূর্য যেমন ভায় প্রভা ছাড়া থাকেনা এবং প্রভাও সূর্য ছাড়া থাকেনা তেমনই শিবশক্তি পরম্পর সাপেক্ষ। শিব বিদ্যমান থাকলেও শক্তি ছাড়া তিনি প্রকাশিত হতে পারেন না। শিবের স্থিরীভূত শক্তির নাম প্রকাশ এবং গতিশীল শক্তির নাম বিমর্শ। শৈব সিদ্ধান্ত দর্শন অনুযায়ী গতিশীল শক্তিথেকে নাদ ও বিন্দুর উদ্ভব হয়। শিব একই সঙ্গে বিশ্বময় ও বিশ্বাতীত। তাঁর শক্তি সৃষ্টির নিমিত্ত কারণ

এবং তাঁর মায়া সৃষ্টির উপাদান কারণ। মায়া দুই প্রকার অশুদ্ধ মায়া ও শুদ্ধ মায়া। শ্রীকৃষ্ণ শিবাচার্যের শৈব দর্শনে শিবের শক্তি দ্বিবিধ। চিৎশক্তি ও জড়শক্তি। কাশ্মীরে যে শৈবদর্শন গড়ে উঠেছিল তা প্রত্যাভিজ্ঞা নামে পরিচিত। এই দর্শনের আরও দুটি ধারার নাম ত্রিক এবং স্পন্দ। ত্রিক মত অনুযায়ী দর্পণে প্রতিবিম্বিত বস্তু যেমন আপাত অভিন্ন রূপে প্রতীয়মান হয়, সেই রূপ পরম শিবের ইচ্ছাবশত তাঁরই স্বরূপ থেকে তাঁরই স্বরূপে অবভাসিত বিশ্বের প্রকাশ ঘটে। এইজন্যই তিনি একই সঙ্গে বিশ্বময় ও বিশ্বাভীত। শৈব সিদ্ধান্তাদির মত ত্রিক দর্শনের ও আলোচ্য বিষয় ছত্রিশটি তত্ত্ব। শিবাধ্বয় বাদীরা এই ছত্রিশটি তত্ত্বকে আত্মতত্ত্ব, বিদ্যা তত্ত্ব ও শক্তিতত্ত্ব এই তিন ভাগে ভাগ করেন। আত্মতত্ত্ব চার প্রকার—সকল, অসকল, বিজ্ঞানাকল এবং শুদ্ধ। বিদ্যাতত্ত্ব দশবিধ, যথা বর্ণ, বিন্দু, অর্ধচন্দ্র, নিম্নোন্নয়নী, নাদ, নাদান্ত, শক্তি, ব্যাপিনী, সমনা, এবং উন্মাদ। শক্তিতত্ত্ব ত্রিবিধ, ইচ্ছাশক্তি, জ্ঞানশক্তি ও ক্রিয়াশক্তি।

শৈব দর্শনের ছত্রিশটি তত্ত্বের মধ্যে আদি তত্ত্ব শিবত্ব চিৎশক্তিপ্রধান। চিৎশক্তিস্বরূপ পরম শিবই এই বিশ্ব। শিবতত্ত্বকে স্পন্দ বলা হয় কেননা অনুস্বরমূর্তি পরম শিব নিজ ইচ্ছা দ্বারা এই নিখিল বিশ্বের সৃষ্টির জন্য স্পন্দিত হয়। শক্তিতত্ত্ব শিবতত্ত্বের থেকে পৃথক নয়। ত্রিকমত অনুযায়ী উভয় তত্ত্বের সম্পর্ক শক্তিমান শক্তি সম্বন্ধ। শিব ও শক্তিতত্ত্বের নানা উপবিভাগ এখানে আলোচনা করা নিম্নয়োজন। শৈব ও শাক্ত উভয় সম্প্রদায়ের বিশ্বাস শিব ও শক্তি স্বরূপত অভিন্ন। দক্ষিণ ভারতের কোটিকে অঞ্চলে যে বীরশৈবমত প্রচলিত সেখানেও শিবশক্তির অদ্বয়ত্ব স্বীকৃত। এখানে শিবকে মণির সঙ্গে তুলনা করা হয়েছে এবং শক্তিকে বলা হয়েছে সেই মণির ঔজ্জ্বল্য।

ঐতিহাসিকভাবে বলতে গেলে, বৈদিক দেবতা রুদ্র-শিবকে অবলম্বন করে খ্রীষ্টপূর্ব পঞ্চম শতক নাগাদ একেশ্বরবাদী শৈবধর্মের বিকাশ ঘটে। এই একেশ্বরবাদী শৈবদের পতঞ্জলি শিবভাগবত বলে উল্লেখ করেছেন। পাণ্ডপত মতাবলম্বীরা প্রথম সুসংগঠিত শৈব সম্প্রদায়। বৌদ্ধধর্ম যেমন দূত্ব ও দূত্বের নিরুত্তিকে ধর্মচর্যের মূল বিচার হিসাবে গণ্য করেছিল পাণ্ডপতমতেও দূত্ব এবং দূত্বাত্মই ছিল সাধনার মুখ্য উদ্দেশ্য, তবে পাণ্ডপত শৈবরা আচার-অনুষ্ঠানের উপর অধিকতর গুরুত্ব আরোপ করতেন এবং এই পাণ্ডপতদের থেকেই কপালিক প্রকৃতি অতিমারিক সম্প্রদায় সমূহের উদ্ভব হয়। শৈবধর্মের ক্ষেত্রে ভক্তিবাদ আনয়ন কারণ নারনার নামক তামিল সাধক সম্প্রদায়। এদের মধ্যে সখর, অম্বর, সুন্দর, সখর, মণিক্যবাচকর, তিরুমুলার প্রকৃতি সাধকগণ রচিত শৈব ভক্তিগীতি তামিল সাহিত্যের অমূল্য সম্পদ। এই

নায়নার সাধকদের রচনাবলী অবলম্বনে মেকণ্ডেব, অরুণান্দি, মরয়জ্ঞানসম্বন্ধ ও উমাপতি এই বারজন শিবাচার্য শৈবসিদ্ধান্ত মত সৃষ্টি করেন। বেদান্তের ঈশ্বরবাদী ব্যাখ্যা অবলম্বনে তারা শিবকে ব্রহ্মস্বরূপ মনে করেন যিনি জগতের নিমিত্ত ও উপাদান কারণ। খ্রীষ্টীয় একাদশ-দ্বাদশ শতক থেকে দক্ষিণ-ভারতে আর ও একটি শৈবমত প্রতিষ্ঠান লাভ করে যা আগমাস্ত শৈবধর্ম নামে খ্যাত। এই মতের অন্যতম প্রবক্তা ছিলেন অঘোর শিবাচার্য। শ্রীকণ্ঠ নামক আর একজন আচার্য বেদান্তসূত্রের স্বকৃত ভাষ্য ব্রহ্মমীমাংসা অবলম্বনে শিবান্বেতবাদের প্রতিষ্ঠা করেন।

কর্ণাটকে লিজায়ত বা বীরশৈব ধর্ম বসব কর্তৃক দ্বাদশ শতকে প্রচারিত হয়। বীর শৈবরা সমাজসংস্কারের ক্ষেত্রে গুরুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন করেন। দরিদ্রশ্রেণীর অবস্থার উন্নয়ন, অন্নদান, জলদান, ঔষধদান ও বিদ্যালয়, জাতিভেদ, ধূমপান, মদ্যপান ও বাল্যবিবাহ বিরোধিতা, বিধবাবিবাহের সমর্থন প্রভৃতি বিষয়ে বীরশৈবরা সেযুগেই অগ্রণী ভূমিকা গ্রহণ করেন। কাশ্মীর শৈববাদের উদ্ভব নবম শতক থেকে। শিব সূত্রের প্রণেতা বসুগুপ্তর কাশ্মীর শৈববাদের প্রবক্তা হিসাবে কথিত। অন্যান্য আচার্যদের মধ্যে কল্লট, ক্ষেমরাজ, সোমানন্দ, উৎপল ও অভিনবগুপ্তের নাম বিশেষ উল্লেখযোগ্য। এছাড়া যোগরাজ জয়রথ ও ভাস্করকণ্ঠ কাশ্মীর শৈবমতকে যথেষ্ট সমৃদ্ধ করেছেন।

শিব মনুষ্য মূর্তিতে এবং লিঙ্গরূপে সচরাচর পূজিত হন। প্রায় প্রতিটি শিবমন্দিরের গর্ভগৃহস্থ মূল বিগ্রহ লিঙ্গরূপী, যদিও তার অসংখ্য মনুষ্যমূর্তি ও তৎসংক্রান্ত পৌরাণিক নানা কাহিনীর ভাস্কার্যরূপ মন্দিরের বিভিন্ন অংশে গৌণভাবে বর্তমান। শিবের মানবোচিত মূর্তিসমূহ প্রধানত দুই ভাগে বিভক্ত— উগ্র ও সৌম্য। এই উভয় ধরনের সঙ্গে শিবপুরাণকথার সংযোগ আছে। শিবের কাহিনী সম্বলিত উগ্র বা সংহার মূর্তির ক্ষেত্রে গজাসুরসংহারমূর্তি, ত্রিপুবাঙ্কক, অঙ্ককাসুরবধ, জালঙ্করবধ, কালারি, কামাঙ্কক প্রভৃতি উল্লেখযোগ্য। সৌম্য মূর্তিসমূহের মধ্যে চন্দ্রশেখর উমাসহিত, আলিঙ্গন, বৃক্ষবাহন, সুখাসন, উমা-মহেশ্বর প্রভৃতি ও তৎসহ দক্ষিণামূর্তি ও নৃত্যমূর্তির উল্লেখ করা চলে, যেমন যোগ জ্ঞান, ব্যাখ্যান বীথানাথর, নাদন্ত, ললিত, ভাস্করসংস্কারিত, ললাটলিঙ্গক, কটিসম প্রভৃতি।

শিব বেদ ও পুরাণের প্রতিষ্ঠিত দেবতা হলেও এবং তাঁকে কেন্দ্র করে নানা দার্শনিক তত্ত্ব গড়ে উঠলেও এবং সর্বোপরি তিনি একটি সংগঠিত ধর্মব্যবস্থার কেন্দ্রবিন্দু হলেও সুপ্রাচীন কাল থেকে বর্তমান কাল পর্যন্ত তাঁর একটি লৌকিক চরিত্র বরাবর বিদ্যমান আছে। অন্য কোন দেবতা তাঁর মত ঘরের মানুষ হতে পারেননি। বঙ্গদেশে শিব শুধু দেবতাই নন, তিনি বাঙালীর

অতি আপনজন। একথা অসমের ক্ষেত্রে সত্য। সপ্তদশ ও অষ্টাদশ শতকের বাংলা সাহিত্যে শিবকে নিয়ে অনেক আখ্যানধর্মী কাব্য রচিত হয়েছে। এই সকল কাহিনীতে তিনি কখনও অবাস্তব ঘরজামাই, কখনও সংসার পালনে অসমর্থ দরিদ্র গৃহস্থ কখনও ভাঙ বা গঞ্জিকাসেবী। কখনও কৃষক কখনও বার্থ বণিক, কখনও কুলীন ব্রাহ্মণ। নিজ অকর্মণ্যতার জন্য তিনি গৃহিণী কর্তৃক বিড়ম্বিত। ভারতচন্দ্র রায়ের অন্নদামঙ্গলে দেবী অন্নদা বা দুর্গা তাঁর স্বামীর নিম্নরূপ পরিচয় দিয়েছেন। অতি বড় বৃদ্ধ পতি সিদ্ধিতে নিপুণ/কোন গুণ নাই তাঁর কপালে আগুন/কুকথায় পঞ্চমুখ কণ্ঠভরা বিষ/কেবল আমার সাথে দ্বন্দ্ব অহর্নিশ। অন্যত্র ভিক্ষাজীবী শিবের বিড়ম্বিত জীবন বর্ণিত হয়েছে তাঁর স্ত্রী তাকে মানে না। নন্দীকে তিনি আক্ষেপ করে বলছেন : নারী যার স্বতন্ত্রতা/সে জন জীবন্তে মরা/তাহার উচিত বনবাস। রামেশ্বরের শিবায়নে শিবসংক্রান্ত অনেক মজার কাহিনী আছে। সংসার প্রতিপালনে অক্ষম হয়ে তিনি চাষ করতে মনস্থ করলেন। কুবেরের (এখানে কুবের ধনাধিপতি দেবতা নন, গ্রাম্য মহাজন) কাছ থেকে তিনি কিছু টাকা ধার করলেন। বিশাই কামার (দেবতা বিশ্বকর্মার গ্রাম্য রূপ) তাঁর ত্রিশূল ভেঙে লাঙ্গলের ফলা করে দিলেন। অপর কাহিনীতে দেখা যায় তিনি কোচ মেয়েদের সঙ্গে প্রেম করেছেন। শ্বশুরের সঙ্গে তাঁর সম্পর্ক ভাল নয় (দক্ষযজ্ঞের কাহিনী স্মর্তব্য)। পার্বতীকে তাই তিনি বললেন, তোমার বাবার সঙ্গে আমার সম্পর্ক যেন ইংবাজে আর মগে। শিবের গৃহস্থালীর নানা কৌতুককর কাহিনীও পাওয়া যায়। কোন কাহিনীতে তিনি শ্বশুরবাড়িতে এসে উঠেচেন, নাড়ায় নামটি করেননা। কোন কাহিনীতে তিনি পার্বতীকে রন্ধনের ফরমাস করছেন : আজি গণেশের মাতা রান্না মোর মত/নিম্নে সীমে বেগুনে রাখিয়া দিবে তিত। আগমনী সঙ্গীত সমূহে দুর্গার মা মেনকা ছন্নচাড়া জামাইএর হাতে পড়ে তাঁর মেয়ে যে কি দুঃখ ভোগ করেছে ভেবে কাতর। শিব বয়স্ক মানুষ, হতদরিদ্র, নেশাখোর, বাউগুলে, তথাপি কিন্তু মেয়েরা শিবের মত স্বামী চায়। তাঁর কারণ বোধ হয় একটাই। শিব যেমনই হোন না কেন, স্ত্রীর প্রতি তার ভালবাসা নিখাদ। মণিপুরী পুরাণে তাই দেখা যায়, কৃষ্ণর রাসলীলা দেখে শিবেরও রাসলীলা শখ হয়েছে, কিন্তু তিনি পার্বতী ছাড়া আর কোন মেয়েকে লীলাসঙ্গিনী করবেন না।

ভারতবর্ষে অসংখ্য কৌমজনপদ বর্তমান। অসংখ্য জনজাতি অধ্যুষিত এই দেশে উপজাতীয় নানা ধর্ম বর্তমান। এই সকল উপজাতীয় ধর্মের স্থানীয় দেবদেবীর কালক্রমে হিন্দুকরণ হয়েছে এবং এক্ষেত্রে হিন্দুদের যে দেবতাটি খুব সহজেই জনজাতি তথা আদিবাসীদের আকর্ষণ করেছেন

তিনি হচ্ছেন শিব। একান্ত পশ্চাদপদ বহু জনজাতি যারা বৃক্ষ বা কোন প্রস্তর খণ্ডকে পূজা করে, নৃতাত্ত্বিক পরিভাষায় যাদের ধর্মকে আগনিমিত্তিক বলা হয় তাদের প্রস্তর দেবতা খুব সহজেই শিবের সঙ্গে সমীকৃত হয়েছেন। ভারতের উত্তরপূর্বাঞ্চলের ক্ষেত্রে এই কথা খুবই বেশি করে খাটে। যে কোন ধারণার সঙ্গেই শিবচরিত্র দারুণভাবে খাপ খোঁয়ে যায়।

শ্রীমতী নির্মলপ্রভা বর্তমান গ্রন্থে এই বিশেষ দেবতাটির স্বরূপ পাণ্ডিত্য সহকারে ব্যাখ্যা করেছেন। অসমীয়া সাহিত্যের কৃতি লেখিকা হিসাবে তাঁর পাণ্ডিত্য সারা ভারতবর্ষে স্বীকৃত কিন্তু তাঁর আসল পরিচয় তিনি কবি। সাধারণ পাণ্ডিত্য যেখানে শুধুমাত্র তথ্যের উপস্থাপনা নিয়েই ব্যস্ত থাকেন, কবির অন্তর্দৃষ্টি সেই তথ্যাবলীর মধ্যে সুদূরপ্রসারী তাৎপর্য খুঁজে পায়। সেই অন্তর্দৃষ্টির পরিচয় এগ্রন্থেও আছে। আশা করি 'দেবী'র মত বর্তমান গ্রন্থটিও পাঠকমনে সাড়া জাগাবে।

প্রাচীন ভারতীয় ইতিহাস বিভাগ

নরেন্দ্রনাথ ভট্টাচার্য

কলিকাতা বিশ্ববিদ্যালয়

৫.১১.৯৭

শিৱায় নমঃ

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অৱসৰপ্ৰাপ্ত জৱাহৰলাল নেহৰু অধ্যাপিকা ডঃ নিৰ্মলপ্ৰভা বৰদলৈৰ অনুপম সৃষ্টি 'শিৱ' অসমীয়া সাহিত্যলৈ অপূৰ্ব অৱদান। 'দেবী' গ্ৰন্থৰ প্ৰকাশেৰে অশেষ খ্যাতি অৰ্জন কৰা ডঃ বৰদলৈৰ মুক্ত দৃষ্টিভঙ্গী, অনুসন্ধিৎসা, চিন্তন-মনন আদি সকলোখিনি পূৰ্ণৰূপে এই গ্ৰন্থতো প্ৰকাশ হৈছে।

ভাৰতীয় জন-মানসত শিৱৰ দৰে লোকপ্ৰিয় দ্বিতীয় এজন দেৱতা আৰু নাই। বহুধা-বিসৰ্পি শিৱৰ মহিমামণ্ডিত বিবিধ আখ্যানে ৰৈদিক যুগৰ পৰা যুগে যুগে পণ্ডিতৰ পৰা সমাজৰ সকলো স্তৰৰ লোকক সমানে আকৃষ্ট কৰিছে। ৰৈদিক সংস্কৃতিৰ পৰিধিৰ বাহিৰৰ জন-সমাজতো শিৱৰেই প্ৰভাৱ দেখা যায়।

সংহাৰ আৰু প্ৰলয়ৰ প্ৰতিমূৰ্তি ৰুদ্ৰ, মঙ্গলময় শিৱ ৰূপত সাহিত্য আৰু লোক মানসত বিৰাজমান। এনে বিপৰীতধৰ্মী ভাৱমূৰ্তিৰ একত্ৰ সমাৱেশ, এনে সৰ্বব্যাপক শিৱৰ প্ৰকৃতৰূপ প্ৰকাশ অতিশয় কঠিন। ইয়াৰ বাবে আৱশ্যক ব্যাপক অধ্যয়ন, অনুভূতি আৰু সামগ্ৰিক দৃষ্টি। গুৱাহাটীৰ দৰে ঠাইত আৱশ্যকীয় সকলো আকৰ গ্ৰন্থ সহজলভ্য নোহোৱা সত্ত্বেও লেখিকাই বহু প্ৰবন্ধেৰে লাগতিয়ালখিনি সংগ্ৰহ কৰি সাৱলীল ভঙ্গীত বক্তব্য প্ৰকাশ কৰিছে। তেওঁৰ এই প্ৰচেষ্টা প্ৰশংসনীয়।

ৰৈদিক সাহিত্যৰ ৰুদ্ৰ পৌৰাণিক সাহিত্যত পঞ্চানন শিৱৰূপে প্ৰকাশ হৈছে আৰু প্ৰকাশ হৈছে দ্বাদশ জ্যোতিৰ্লিঙ্গত। "শিৱায় বিশ্বৰূপায় বিষণ্ণে শিৱৰূপিনে" বুলি ভক্তই হৰি-হৰৰ অভেদ কল্পনা কৰি প্ৰণতি জনাইছে। অষ্টমূৰ্তিৰ মূলীভূত হৈয়ো শিৱ যজ্ঞ-বাহ্য, দক্ষৰ যজ্ঞত শিৱ অনাহুত, স্বামীৰ প্ৰতি উপেক্ষাত অভিমানহতা সতীৰ প্ৰাণত্যাগ আৰু সতীৰ শৱদেহ কান্ধত লৈ শোকত উন্মত্তপ্ৰায় শিৱৰ পূৰ্ব দিশলৈ যাত্ৰা আৰু শিৱৰ অজ্ঞাতে বিশ্বৰ চক্ৰছিন্ন

সতীৰ অঙ্গ পতনত ঠায়ে ঠায়ে সৃষ্টি হোৱা একাৱল পীঠৰ বিৱৰণত শাক্ত উপাসনাৰে সৈতে শিৱ বিশ্বাসৰ সমন্বয় প্ৰকাশ হৈছে।

পাঁচোটা তৰঙ্গত বিভক্ত এই গ্ৰন্থখনত লেখিকাই প্ৰথম তৰঙ্গত বৈদিক আৰু পৌৰাণিক আখ্যানত প্ৰকাশিত ৰুদ্ৰ-শিৱৰ স্বৰূপ, আৰু দ্বিতীয় তৰঙ্গত শিৱৰ উপাসনাক কেন্দ্ৰ কৰি উদ্ভৱ হোৱা ধৰ্মৰ বিভিন্ন ধাৰাৰ লগতে শিৱাদ্বৈত ৰূপ অদ্বৈতবাদৰো পৰিচয় দিছে। পাশ, পশু আৰু পশুপতি এই ত্ৰিকৰ উৰ্দ্ধত পৰম শিৱ বিৰাজমান। সকলো মোহ-বন্ধন অতিক্ৰম কৰিও জীৱই শিৱ-সাম্যৰূপ পূৰ্ণত লাভ কৰিব নোৱাৰিলে অজ্ঞানৰ বন্ধনত ভোগে।

উত্তীৰ্ণমায়ামুখ্যো ভগ্নকৰ্মহাৰ্গলাঃ।

অপ্ৰাপ্ত-শিৱ ধামানন্তিধা বিজ্ঞানকেৱলাঃ।।

তৃতীয়া তৰঙ্গত লেখিকাই অসমত শৈৱধৰ্মৰ বিস্তৃতি আৰু প্ৰভাৱৰ বিষয়ে বিশদ আলোচনা কৰিছে। চতুৰ্থ তৰঙ্গত অসমৰ বড়ো, ৰাভা, সোণোৱাল, ডিমাচা, কাৰ্বি, তিৱা আদি জন-জাতিৰ মাজত শিৱপূজাৰ চলন্তিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছে। পঞ্চম তৰঙ্গত অসমৰ বিভিন্ন ঠাইত থকা শৈৱ-তীৰ্থস্থানসমূহৰ বিৱৰণ দিছে। লগতে চিত্ৰ, ভাস্কৰ্যত প্ৰকাশিত শিৱ আৰু অসমৰ প্ৰাচীন ৰাজ-দন্ত তাম্ৰৰ ফলিত শিৱৰ প্ৰতি জনোৱা প্ৰাৰ্থনাৰো সচিত্ৰ বিৱৰণ দিছে। লোককথা আৰু কিম্বদন্তীও বাদ পৰা নাই।

কেইবছৰমান আগতে আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ ফিলাডেল্ফিয়া বিশ্ববিদ্যালয়ত আয়োজিত Presence of Siva প্ৰদৰ্শনীত বিভিন্ন দেশত শিৱৰ বিবিধৰূপৰ বিষয়ে দেখা চিত্ৰ-ভাস্কৰ্যৰ এই শিৱ গ্ৰন্থ বাস্তৱ্য প্ৰকাশ যেন লাগিছে। সঁচাকৈয়ে এনে গ্ৰন্থ ইতিপূৰ্বে হোৱা নাই।

বিশ্বনাৰায়ণ শাস্ত্ৰী, এম. এ. ডি. লিট্

সূচীপত্ৰ

প্ৰথম ভৰঙ্গ

১ — ৪৮

শিৱ বহুস্যাভীত —৩, শিৱৰ উল্লেখ —৫, কন্দৰ কল্পনা, কন্দৰ মহিমা আৰু কন্দৰ প্ৰতি প্ৰাৰ্থনা —৭, কন্দৰগণসকলৰ বৰ্ণনা —১১, 'কন্দ' নামৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ —১৪, শূন্য পুৰাণমতে শিৱৰ জন্ম —২০, ওঁকাৰ ধ্বনি —২২, লিঙ্গ উপাসনা (১)—২৩, লিঙ্গ উপাসনা (২)—২৫, লিঙ্গৰ ভাগ —২৯, নীলকণ্ঠ শিৱ —৩০, পুৰাণ সম্পৰ্কে —৩২, শিৱৰ বাহন বৃষভ—৩৭, শিৱৰ চন্দ্ৰ, ভাস্কৰ্য, ত্ৰিশূল, দণ্ড আৰু শিৱৰ পৰিধানৰ ব্যাঘ্ৰ চৰ্ম—৩৯, শিৱৰ লগত সৰ্প—৪৩, শিৱৰ লগত মনসাৰ সম্পৰ্ক—৪৬

দ্বিতীয় ভৰঙ্গ

৪৯ — ১১৪

শৈৱ ধাৰা —৫১, ব্ৰাহ্ম ধাৰা সম্পৰ্কে—৫৬, শিৱ পুৰাণত থকা লিঙ্গ জন্ম কাহিনী—৫৮, শৈৱ দৰ্শন (এক)—৬০, শৈৱ দৰ্শন (দুই) —৬২, বীৰ শৈৱ বা লিঙ্গায়ত —৬৪, কাপালিক ধাৰা—৬৬, কালামুখ ধাৰা—৭০, পাণ্ডপাত ধাৰা—৭২, শৈৱ সিদ্ধান্ত বা তামিল শৈৱধৰ্ম—৭৪, আগমাত শৈৱ ধৰ্ম —৭৬, শুদ্ধ শৈৱাঃশিৱাঃত—৭৮, কাশ্মীৰি শৈৱবাদ—৭৯, হৰিহৰ প্ৰশাধা—৮১, অৰ্দ্ধনাৰীশ্বৰ ৰূপ—৮৩, শিৱৰ নটৰাজৰূপ—৮৬, শিৱৰ গজাধৰ ৰূপ —৯২, কিৰাতবেশী মহাদেৱ —৯৩, শিৱৰ মূৰ্তি —৯৫, শিৱশক্তিৰ অভিন্নতা তথা অদ্বয় তত্ত্ব —৯৮, শিৱ বন্দনা থকা সংস্কৃত সাহিত্যৰ আভাস —১০১।।

তৃতীয় ভৰঙ্গ

১১৫ — ২২০

অসমৰ কুৰুত শৈৱতত্ত্ব—১১৭, প্ৰাচীন ৰামৰূপৰ শৈৱধাৰা—১২৬, অসমৰ যোগিনীতন্ত্ৰত শিৱৰ প্ৰাধান্য—১৩২, যোগিনীতন্ত্ৰত বৰ্ণিত অসমৰ শিৱস্থান—১৩৪, অসমত গোৱা শিৱমূৰ্তি—১৩৭, অসমত গোৱা শিৱলিঙ্গ—১৪৬, শিৱ মন্দিৰৰ লগত জড়িত পৰিবেশিত ৰজা আৰু অসমৰ দেৱদাসী নৃত্য—১৪৭, অসমৰ শিৱমন্দিৰৰ দেৱদাসী—১৪৮, অসমৰ শিৱ মন্দিৰ এটিৰ দেৱদাসী নৃত্য—১৫২, অসমীয়া লিখিত শৈৱ সাহিত্যত এক বিহঙ্গম দৃষ্টি—১৫৮, অসমত ৰচিত এখনি শিৱপুৰাণ—১৬৪।।

চতুৰ্থ তৰঙ্গ

২২১ — ৩১৬

লোক দেৱতা শিৱ—২২৩, কৃষি দেৱতা শিৱ—২২৫, লোক সাহিত্যত : কৃষক শিৱ—২২৮, কামিনীপ্ৰিয় শিৱ—২৩০, শিৱৰ তাঁতৰ লগত সম্বন্ধ—২৩৮, বুঢ়া গোঁসাই, পগলা গোঁসাই, কলিয়া গোঁসাই—২৪০, বড়ো কছাৰীৰ “ৰাথৌ” পূজা—২৪৩, ৰাভাৰ মাজত প্ৰচলিত শিৱ-কথা আৰু শিৱ উপাসনা—২৪৮, সোণোৱাল কছাৰীৰ শিৱ পূজা—২৫৩, ডিমাছাসকলৰ শিৱ পূজা—২৫৫, তিৱাসকলৰ শিঙাল পূজা—২৫৬, কাৰবিসকলৰ পূজা—২৬০, কোচ-ৰাজবংশীসকলৰ শিৱ পূজা—২৬১, দেউৰী-চুতীয়াসকলৰ মাজত শৈৱধৰ্ম—২৬৫, টাই আহোমসকলৰ শিৱধাৰণা—২৬৬, নাথ-যোগী সম্প্ৰদায়ৰ মাজত শৈৱ-সাধনা আৰু উপাসনাৰ আভাস—২৬৯, শিৱৰ গাজন প্ৰসঙ্গ—২৭৫, শিৱৰ ব্ৰত কথা —২৭৭, শিৱৰ নাম —২৭৯, শিৱৰ সংশ্লিষ্ট আখ্যান —৩০৪।।

পঞ্চম তৰঙ্গ

৩১৭ — ৩৮৮

অসমত থকা শিৱস্থানসমূহ—লক্ষীমপুৰ—৩১৯, ধেমাজী—৩২০, ডিব্ৰুগড়—৩২০, শিৱসাগৰ—৩২১, যোৰহাট—৩২৫, গোলাঘাট—৩২৬, নগাঁও—৩৩২, শোণিতপুৰ—৩৩৭, দৰং—৩৪৪, কামৰূপ—৩৫৩, নলবাৰী—৩৬৮, বৰপেটা—৩৭০, গোৱালপাৰা—৩৭৭, বৰাক অঞ্চল —৩৮৪, শিলচৰ —৩৮৫, গাৰোপাহাৰ (মেঘালয়)—৩৮৬।।

ষষ্ঠ তৰঙ্গ

৩৮৯ — ৪১৬

ফলি আৰু মন্দিৰৰ লিপি—৩৯১, স্থাপত্য আৰু ভাস্কৰ্য—৪০৫।।

ନମୋଽସ୍ତୁତି-ସାଞ୍ଜିତମନ୍ତ୍ରକୁଃ, କଟି ଲାଞ୍ଜିତ- ମୁଦ୍ରା-ହସ୍ତିନାଟମ୍ ।
ମୁଦ୍ରାଶାଳିନୀଦ୍ବିତୀୟାଃ ପ୍ରାଣମାୟାମିତ୍ୟଂ ମିତ୍ରକଲ୍ପିତବଦ୍ ॥

(ପ୍ରଥମ ପାଠ)

শিৱ ৰহস্যাতীত

শিৱ সত্য, শিৱ সুন্দৰ, শিৱ শান্ত। অথচ কদৰ্ভৱ তেওঁৰেই।
তেওঁ যোগী, তেওঁ স্থানু। অথচ চিৰসঞ্চৰণশীল ধুমুহা-বতাহৰ ৰূপৰ
তাণ্ডৱ নৃত্যও সম্পন্ন হয় তেওঁৰ দ্বাৰাই। তেওঁ গৃহী, অথচ গৃহহীন বাটৰ
দেৱতা। তেওঁ ঊদাসীন অথচ চিৰ যৌৱনময়, চিৰন্তন প্ৰেমৰ প্ৰতিমা। তেওঁ
কামৰূপ ভঙ্গ কৰা দেৱতা, আনহাতেদি কামিনীৰ ৰূপত তেওঁৰ চিত্ত আকুল। তেওঁ
সন্তান পৰ্যন্ত দান কৰা বাহু কল্পতৰু। অথচ প্ৰলয় তথা সংহাৰৰ অধিকাৰী
তেওঁ ভয়ঙ্কৰ দেৱতা। প্ৰতীক্ৰেৰ দৃশ্য-অদৃশ্য হৈ তেওঁ গাঁৱে গাঁৱে থানে থানে
মানুহৰ অতি কাৰুণ্য, অথচ ৰহস্যময়তাৰে অতি দূৰত। তেওঁ কালাতীত, অথচ
ত্ৰিকাল-ভূত, ভৱিষ্যৎ, বৰ্তমান সকলোতে তেওঁ বিৰাজমান—ভূলোক, দ্যুলোক,
অৰণ্য, পৰ্বত, জীৱন ভূমি, অশান ভূমি সকলোতে।

তেওঁৰ নাম গিৰীশ। গিৰি তথা পৰ্বতৰ তেওঁ ঈশ্বৰ। কৈলাস তেওঁৰ
বাসস্থান। গিৰিতনয়া পাৰ্বতী তেওঁৰ পত্নী। পৰ্বত বাগৰি অহা গঙ্গা তেওঁৰ
গোপন প্ৰেমিকা, শিৱৰ জটাত যাক তেওঁ লুকুৱাই থয়। শিৱত তেওঁৰ চন্দ্ৰকলা,
শৰীৰৰ ৰং ৰক্তৰ দৰে হ'লেও ভঙ্গ সনা দেহা কুঁৱলীৰ ৰঙৰ দৰেই মায়াময়।
তেওঁ নীল গ্ৰীৱ। সৰ্প সৰ্বশৰীৰৰ ভূষণ। ব্যাঘ্ৰচৰ্ম, হস্তীচৰ্ম, মৃগচৰ্ম তেওঁৰ
পৰিধানত।

শিৱৰ এই যে অন্য দেৱতাৰ লগত বিপৰীত ৰূপ, বিপৰীত বৈশিষ্ট্য,
বিপৰীত গুণৰাজি এয়া অত্যন্ত কৌতূহল উদ্দীপক, অত্যন্ত আকৰ্ষণীয়।

কি তেওঁৰ স্বৰূপ? বিপৰীত গুণৰাজি একেজনতে কেনেকৈ সম্মিলিত
হৈছে? কি ইয়াৰ আভ্যন্তৰীণ দৰ্শন??

এফালৰ পৰা চাবলৈ গ'লে ভাৰত শিৱৰ মাজত আমি ভাৰতৰ
প্ৰকৃতিৰেই পূৰ্ণ ৰূপ নেদেখোনে?

গিৰিৰাজ হিমালয়ৰ যেন তেওঁ প্ৰতিমূৰ্তি—স্থানু, অবিচল, ধ্যানমগ্ন যোগীৰ
সদৃশ। ধুম্ৰবৰ্ণৰ, মেঘ, তুষাৰৰ মুকুট তথা জটী তেওঁৰ শিৱত। তেওঁৰ শিৰেদি
যেন জটাইদি বৈ গৈছে গঙ্গা। হিমালয়ৰ অৰণ্য যেনেকৈ সৰ্পৰ বিচৰণ ভূমি
শিৱৰ শৰীৰতো সৰ্পৰ বিচৰণ। হিমালয়ৰ পাদদেশত সচৰাচৰ বিচৰণ কৰা ব্যাঘ্ৰ,
হস্তী, মৃগৰ চৰ্মহি যেন শিৱৰ পৰিধানৰ বস্ত্ৰ।

হিমালয়ে যেনেকৈ কল্পভৰুৱা দৰে সকলো ব্যাধি নিৰাময় কৰিব পৰা ঔষধি প্ৰদান কৰে শিৱৰো চিৰকল্যাণময় কল্পভৰুৱা কপ। তেওঁ পোহৰ, জীৱন, প্ৰেমৰ দেৱতা। ভাৰতৰ ধুমুহা বৰবুৰা, প্ৰচণ্ড মেঘ গৰ্জনৰ যি ক্ষয়কাৰী, সংহাৰী কপ সেয়াই যেন শিৱৰ তাপ্তৰ নৃত্য, সংহাৰৰ নৃত্য।

শিৱক কেৱল গিৰীশ অৰ্থাৎ পৰ্বতৰ অধিপতি বুলিয়েই নহয়, সু উচ্চ হিমালয়কে “শিৱ” কল্পনা কৰা হৈছিল বুলি যদি ধৰি লোৱা যায় বহুত জটিল কথা কিছু সহজ হৈ পৰে।

শৈৱধাৰাত প্ৰাচীনত্ব আৰু জটিলতা দুয়োটা বৈশিষ্ট্যই বৰ্তমান। এটা ধাৰাতে বিভিন্ন ধাৰা সমন্বিত হৈছে। প্ৰতিটোৱেই নিজৰ বৈশিষ্ট্য প্ৰদান কৰিছে আৰু সেইবোৰ শিৱৰ কপ আৰু গুণত হৈ পৰিছে সন্নিৱিষ্ট।

শিৱৰ উল্লেখ

শিৱৰ উল্লেখ বেদ প্ৰমুখ্যে পৌৰাণিক গ্ৰন্থত এনেদৰে পোৱা গৈছে : ঋক্বেদত শিৱ দেৱৰ উল্লেখ আছে। শিৱ, ৰুদ্ৰ, পশুপতিৰ নাম চাৰিওখন বেদতে পোৱা যায়। ৰুদ্ৰ আৰু ত্ৰ্যম্বকৰ নামো পোৱা গৈছে। সামবেদৰ সামবিধানত যি সংহিতা আছে তাত ৰুদ্ৰক সম্বোধন কৰা হৈছে এনেকৈ— "Ārorajanam tadvaiga deva travriya to hani" (XVI section). ৰাজসনেয় সংহিতা আৰু কৃষ্ণযজুৰ্বেদৰ তৈত্তীৰ্য্য সংহিতাত শিৱৰ এশ নাম পোৱা যায়। মৃগেন্দ্ৰাগমত থকা উল্লেখো শৈৱ পৰম্পৰা বেদৰ সময়তো যে আছিল তাৰ সাক্ষী দিয়ে।

অথৰ্ববেদত ৰুদ্ৰৰ উল্লেখ বহুত শ্লোকত সন্নিৱিষ্ট হৈছে।^১ এই গ্ৰন্থবোৰত শিৱক যথেষ্ট স্বীকৃতি দিয়া হৈছে।

বুদ্ধদেৱেও তেওঁৰ বাণীত শৈৱধৰ্মৰ উল্লেখ কৰিছে।^২ প্ৰাচীন নৃপতিসকলৰ বহুতেই শিৱভক্ত আছিল আৰু শিৱৰ নামত ডাঙৰ মন্দিৰ সজাইছিল। নেপালৰ পশুপতি নাথ মন্দিৰ আজিও আছে যিটো মহাৰাজ শোকে ২৫০ খৃঃ পূৰ্বতে দৰ্শন কৰাৰ কথা আছে। অশোক আগবয়সত শিৱভক্ত আছিল। তেওঁৰ এজন পুত্ৰ কাশ্মীৰৰ প্ৰতাপী ৰজা আছিল, বৌদ্ধ ধৰ্ম বিদ্বেষী আছিল আৰু তেওঁৰ শিৱৰ প্ৰতি ভক্তি আছিল। তেওঁ আৰু তেওঁৰ পত্নী ঈশানা দেৱীয়ে বহুতো শিৱ মন্দিৰ সজাই দিছিল। তাৰে এটা অশোকেশ্বৰ নামেৰেও খ্যাত হৈছিল। ৰজা অশোকৰ মৃত্যুৰ (খৃঃ পূঃ ২৩২) লগে লগেই অন্ধ স্বাধীন হ'ল। সিমুক নামৰ ৰজা জনৰে পৰা চাৰিশ বছৰ জুৰি ত্ৰিশজন ৰজাৰ ৰাজত্ব কালত শিৱ উপাসনা জনপ্ৰিয় হৈ পৰিছিল।

১. কাণ্ড ৬, অনুৰাক ২
- কাণ্ড ৬, অনুৰাক ৪
- কাণ্ড ৬, অনুৰাক ৭
- কাণ্ড ৬, অনুৰাক ৭
- কাণ্ড ৬, অনুৰাক ৭
- কাণ্ড ৬, অনুৰাক ৯
- কাণ্ড ১১, অনুৰাক ১

২. Buddha refers to Saivism in his own way. In one of his sermons he refers to it as slvavijga which one commentatar Buddhaghosa (5th Century A.D) explains as Bhuta vijja or exorcism—An outline history of Saiva Philosophy —K.C. Pandey.

৭৮ৰ পৰা ১১০ খৃঃত ৰাজত্ব কৰা 'কদফিচেচ' (Kadphises) দ্বিতীয়ৰ ৰাজত্ব কালত বৃষভৰ ওপৰত উঠি থকা শিবৰ মোহৰ পোহাও গৈছে। কনিষ্ক এক আৰু হৰিষ্কই (I-Hurisska) সোণৰ মোহৰত যি ছাব মৰাইছিল সেয়া আছিল শিবৰ। মোহৰৰ ইপিঠিত যাৰ নামত ৰাজ্য উচৰ্গা হৈছিল তাত আছিল উমেশৰ নাম। হৰিষ্কই কৰা সোণৰ মোহৰত শিব-পাৰ্বতীৰ মূৰ্তিও পোহা গৈছে (পাঞ্জাব মিউজিয়াম)।

হৰিষ্কৰ পাছত ৰজা বাসুদেৱৰ মোহৰত (১৮২ৰ পৰা ২২০ খৃঃ) ত্ৰিশূল লোৱা শিবৰ মূৰ্তিয়ে (ষাড় থকা বা নথকা) শিবৰ প্ৰাধান্যই সূচাইছে।

ৰজা হৰ্ষৰ পূৰ্বপুৰুষ পুষ্যভূতি আছিল বিশেষ শিবভক্ত। ৰজা হৰ্ষ নিজেও আছিল শিবভক্ত। তেওঁৰ সময়ৰ গৌড়ৰ ৰজা শশাঙ্কও শিব উপাসক আছিল (ছিউৱেন চাঙৰ টোকা মতে) আৰু তেওঁ কৰা সোণৰ মোহৰত শিবৰ মূৰ্তি অঙ্কন কৰা হৈছিল।

কল্পৰ কল্পনা, কল্পৰ মহিমা আৰু কল্পৰ প্ৰতি প্ৰাৰ্থনা

‘কল্প, শিৱৰ স্থিতিৰ বিষয়ে বিচিত্ৰ কল্পনা আছে। বিহেতু দেৱতাসকলৰ বাস কৰা স্থান মৰ্ত্য নহয় বুলি ভবা হয় সেয়ে দেৱগণৰ স্থান ওপৰত তথা আকাশত বুলি কল্পনা কৰা হয়। যোগেন্দ্ৰ বাৰ বিদ্যানিধিৰ মতে কালপুৰুষ নক্ষত্ৰই কল্পদেৱতাৰ প্ৰতিমা। আমাৰ কল্পনাত কল্পশিৱৰ শিৱ ওপৰত গঙ্গা প্ৰবাহিত হৈ আছে। কালপুৰুষৰ মূৰৰ ওপৰেদি বৈ থকা যেন লগা নক্ষত্ৰ পুঞ্জকে সুৰ গঙ্গা আৰু তাৰে এটা অংশকে শিৱ গঙ্গা বুলি অভিহিত কৰা হৈ আহিছে। ৰুকৰোদৰ সময়ত এই অংশকেই দেৱবান বোলা হৈছিল। কাৰণ এই পথেদিয়ে দেৱগণে স্বৰ্গৰ পৰা মৰ্ত্যলৈ আৰু মৰ্ত্যৰ পৰা স্বৰ্গলৈ অহা-যোৱা কৰিছিল। জ্ঞানৰ মাহত পুৰা চাৰি বজাৰ সময়ত শিৱ গঙ্গা পূব দিশত উদ্ভিত হোৱা দেখা যায় বুলি চাব জনা সকলে কয়। পাঁচ-ছ হেজাৰ বছৰৰ আগতে বহাগ মাহতো উত্তৰ দক্ষিণফালে এই শিৱগঙ্গা পূৰ্বতী নিশা দেখা গৈছিল বোলে। সাধাৰণ কল্পনাত গঙ্গা ভাগিৰথী শিৱৰ জঁটাৰ পৰা বৈ আহিছে।

সকলো দেৱতাই নৈসৰ্গিক শক্তিৰ ৰূপক নহয়। নক্ষত্ৰ বহুতো দেৱতাৰ অধিষ্ঠান ভূমি। কোনো কোনো নক্ষত্ৰৰ তৰা সন্নিবেশলৈ লক্ষ্য কৰিয়েই দেৱতাৰ ৰূপ কল্পনা কৰা হৈছে। এই ফালৰ পৰা কল্প এক বিশেষ দৃষ্টান্ত বুলি ক’ব পাৰি।

কালপুৰুষ নক্ষত্ৰৰ ইংৰাজী নাম Orion এই নক্ষত্ৰৰ মূৰত তিনিটি তৰা ত্ৰিকোণাকাৰে অৱস্থিত। কালপুৰুষ নক্ষত্ৰক মৃগ কল্পনা কৰি মূৰৰ তিনিটি তৰাকে মৃগ শীৰ্ষ বোলা হয়। কৃষ্ণ যজুৰ্বেদত সোম বা চন্দ্ৰক মৃগশিৰা নক্ষত্ৰৰ দেৱতা বুলি কোৱা হৈছে। এই মৃগশীৰ্ষৰ দক্ষিণ-পূব আৰু পশ্চিমত দুটা উজ্জ্বল তৰা আছে। যজুৰ্বেদত ইয়াক কালপুৰুষৰ দুই বাহু বোলা হৈছে। এই দুই ফালৰ এই দুই তৰাৰ দক্ষিণে তীৰ্থক বেখাৰ তিনিটা তৰা আছে। এই তিনি তৰাৰ নাম ইন্দ্ৰকা, ইৰকা বা ইন্দ্ৰল। এই ইন্দ্ৰকাৰ অলপ দক্ষিণলৈ এক লম্ববেখাৰ তিনিটা তৰা যি দেখা যায় ইয়াকে কল্পৰ বজ্জ আৰু শৈৱসকলৰ জ্যোতিৰ্লিঙ্গ বুলি বৈদিক গ্ৰন্থত কোৱা হৈছে। এই বজ্জৰ দক্ষিণফালে দুই কাষে দুই তৰা আছে। এই দুই তৰা কালপুৰুষৰ দুই পদ। এই তেৰাটি তৰাবে কালপুৰুষ নক্ষত্ৰ।

✓ ঋক্বেদত কদ্ৰৱ ৰূপৰ বৰ্ণনা এনেকৈ আছে : কদ্ৰ কপৰী, দীপ্তিমান, উজ্জ্বল ৰূপধাৰী যুবা, অৰুণ বৰ্ণ (১/১১৪)। কদ্ৰ বজ্জবাহ, কোমলোদৰ, বজ্জবৰ্ণ, সুনাসিক, দৃঢ়াঙ্গ, বহুৰূপ, উগ্ৰ, নানা বৰ্ণৰূপ বিশিষ্ট, নিম্ব ধাৰণকাৰী, হিৰণ্ময় অলংকাৰেৰে শোভিত (২/৩৩) ধনুৰ্বানধাৰী, হিৰ কাৰ্য্যকধাৰী, শীত্ৰগাৰী ৰান বিশিষ্ট (৭/৪৬)। কদ্ৰ দীপ্তিমান অসুৰ (৫/৪২/১১)। কদ্ৰ সপ্তৰত্নধাৰী, দীপ্ত ধনুৰ্ধাৰী, ভীম শবযুক্ত (৬/৭৪)।

কদ্ৰ কপৰী অৰ্থাৎ জটাধাৰী। তেওঁ যদি মকংসকলৰ দেৱতা তেন্তে জটাধাৰী হবই—অৰ্থাৎ মেঘবোৰেই তেওঁৰ শিৰশোভিত জটা। মেঘৰ পৰাই পানী। পানীকেই বোলা হয় গঙ্গা। তেওঁ বীৰ, দৃঢ়াঙ্গ, উগ্ৰ, দীপ্তিমান যুৱক। তেওঁৰ বহুত ৰূপ। কাৰণ বহুত তৰাৰে, আকাশত দীৰ্ঘস্থান বিয়পাই তেওঁৰ শৰীৰ। হয়তো মন্ত্ৰকৰ তিনি তৰাৰ কাৰণেই তেওঁ ত্ৰ্যম্বক (ত্ৰিলোচন) হৈছে। তেওঁ বজ্জবৰ্ণ অৰ্থাৎ তাম বৰণৰ। তেওঁৰ হিৰণ্ময় অলংকাৰ আছে। তেওঁ নিম্ব (সুবৰ্ণ মুদ্ৰা) ধাৰণ কৰিছে। তেওঁ সপ্ত ৰত্নধাৰী—অৰ্থাৎ তেওঁ দুই বাহুত দুটা, দুই পদত দুটা আৰু নিম্ন শৰীৰত তিনিটা ইল্বকা ধাৰণ কৰিছে। তেওঁ সূৰ্যৰ দৰে দীপ্তিমান, হিৰণ্যৰ দৰে উজ্জ্বল। তেওঁ বাম বাহুৰ দ্বাৰা গদা বা অস্ত্ৰ ধাৰণ কৰিছে। দক্ষিণ বাহুৰ দ্বাৰা জ্যায়ুক্ত ধনু ধাৰণ কৰিছে—এই ধনুৱেই পিনাক। সেয়ে তেওঁ পিনাক পাণি।

তেওঁ উগ্ৰ (২/৩৩/৯,১১), ভীম মৃগ অৰ্থাৎ ভীষণ আৰু আৰণ্যক ভূল্য ধ্বংসকাৰী। তেওঁ স্বৰ্গৰ অৰুণবৰ্ণ বৰাহ (১/১১৪/৫)। তেওঁ বলবান, বীৰ (২/৩৩/৩)। সেয়ে অসুৰ। তেওঁ বৃষভ (২/৩৩/৭,৮,১৫)। তেওঁ এই ভূকনৰ ঈশান (অধিপতি) (২/৩৩/৯)। তেওঁ প্ৰকৃষ্ট জ্ঞান বিশিষ্ট (১/৪৩/১)। তেওঁ মেধাৰী (১/১১৪/৪)। তেওঁ অভিস্টবৰী (২/৩৩/৭)। তেওঁ বহু ধন দাতা, তেওঁ শিৱ (১০/৯২/৯)।

ঋক্বেদৰ ঋষিসকলে অন্ন, ধন আৰু অশ্ব আদি পশুৰ কাৰণে প্ৰাৰ্থনা কৰিছিল। কদ্ৰক উদ্দেশ্য কৰিও অন্ন আৰু সুখ প্ৰাৰ্থনা কৰিছিল। কদ্ৰৰ ওচৰত তেওঁবিলাকৰ বিশেষ প্ৰাৰ্থনা আছিল এনেধৰণৰ :

“মহৎকপৰী বীৰনাশী কদ্ৰক আমি এই মহৎ স্তুতিসমূহ অৰ্পণ কৰিছোঁ—
ফেন দ্বিপদ আৰু চতুষ্পদবোৰ সৃষ্টি থাকে, যাতে আমাৰ গাঁৱৰ সকলোবোৰ পুষ্টি
আৰু ৰোগ শূন্য হৈ থাকে। হে কদ্ৰ, জননী আৰু সন্তানক বধ নকৰিবা, আমাৰ
প্ৰিয় শৰীৰত আঘাত নকৰিবা। হে কদ্ৰ আমাৰ পুত্ৰক হিংসা নকৰিবা, আমাৰ
গো-অশ্বক হিংসা নকৰিবা। (১/১১৪)। হে কদ্ৰ! আমি যেন তুমি দিব পৰা
সুখকৰ ভেষজৰ দ্বাৰা শত শত শীত জীৱিত থাকিব পাৰো। তুমি আমাৰ
শত্ৰুবোৰক বিনষ্ট কৰা। তোমাৰ সেনাই আমাৰ শত্ৰুবোৰক বিনষ্ট কৰক। সৰ্বপাপ

নষ্টক্ৰিয়া কৰা আৰু শৰীৰৰ ব্যাধিকোৰ নিৰাময় কৰা। তুমি আমাৰ পুত্ৰসকলক ভেৰজৰ দ্বাৰা পৰিপুষ্ট কৰা। তুমি ভিক্ষকসকলৰ মাজত সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ। কদ্ৰৱ অস্ত্ৰই আমাক পৰিতৰণ কৰি যাওক। তেওঁৰ মহতী দুৰ্মতিয়েও আমাক পৰিত্যাগ কৰি যাওক। হে কদ্ৰ! তোমাৰ ধনুৰ গুণ শিখিল কৰা (২/৩৩)।”

কদ্ৰৱ চৰণত আৰোগ্য প্ৰাৰ্থনা ঋষিসকলে এনেকৈয়ে কৰিছিল। কদ্ৰৱ মাৰি মৰকৰ উদ্ধাৰ কৰ্তা বুলিও গণ্য কৰা হৈছিল। তেওঁ সন্তুষ্ট হৈ থাকিলে কোনো মানুহ বা গৰু পশু আদিৰ সংক্ৰামক ৰোগৰ ভয় নেথাকে। তেওঁৰ হাতত সুখকৰ ভেৰজ আছে।

কদ্ৰৱ মূৰ্তি উগ্ৰ, ভয়ঙ্কৰ। কদ্ৰ শব্দ কদ ধাতুৰ বোদনৰ পৰা আহিছে। বোদয়তি মনুষ্যান্, ইতি। মাৰাত্মক সংক্ৰামক ৰোগৰ দ্বাৰা মানুহ, গৰু, ছাগলী, ঘোঁৰা আদি আক্ৰান্ত হোৱাৰ বা মৃত্যু হোৱাৰ সময়তেই কদ্ৰবো উদয় হয়। সেয়ে তেওঁ ধ্বংসৰ দেৱতা।

কদ্ৰৱ ৰূপ কল্পনাত অদিতি হৈছে গুণ যুক্ত ধনু। এজন ঋষিয়ে এটি সূক্তত প্ৰাৰ্থনা কৰিছে যে, “অদিতিয়ে যেন আমাৰ কাৰণে, পশুৰ কাৰণে, মানুহৰ কাৰণে, আমাৰ শিশুবোৰৰ কাৰণে কদ্ৰীয় ভেৰজ প্ৰদান কৰে। যেন কদ্ৰ মিত্ৰ আৰু বৰুণে আমাক অনুগ্ৰহ কৰে। যি কদ্ৰ সূৰ্য্যৰ দৰে দীপ্তিমান আৰু হিৰণ্যৰ দৰে উজ্জ্বল তেওঁ দেৱতাৰ মাজত শ্ৰেষ্ঠ। তেওঁ আমাক অশ্ব, মেঘ, মেঘী (মাইকী ছাগলী) পুৰুষ, স্ত্ৰী আৰু গৰু গাইক সুখ প্ৰদান কৰে। হে সোম, আমাক ধন আৰু অন্ন দান কৰা। হে সোম, তুমি শিৱস্থানীয় হৈ যজ্ঞ গৃহত তোমাৰ প্ৰজাবোৰক কামনা কৰা।”

আন এজন ঋষিয়ে কৈছে—“অদিতি, মিত্ৰ, বৰুণ সিদ্ধু, পৃথিৱী আৰু আকাশ আমাৰ এই প্ৰাৰ্থনা পূৰ্ণ কৰা (১/১১৪/১১)।” অদিতি কদ্ৰৱ ধনু এই ধনুৰ দ্বাৰাই কদ্ৰ সূচিত হৈছে।

বসন্ত কাল যোৱাৰ পাছত গ্ৰীষ্ম ঋতু যেতিয়া আহে তেতিয়া আৰু “কালপুৰুষ” নক্ষত্ৰ সূৰ্য্যোদয়ৰ পূৰ্বে দেখা নাযায়। এই সময়ছোৱা ধুমুহা বতাহ, বজ্জ বিদ্যুতৰ সময়, বৰষুণৰ সময়। এই প্ৰাকৃতিক অৱস্থাক মৰুৎগণ বুলি দেৱতাৰ ৰূপ দিয়া হৈছে। মৰুৎৰ অৱস্থান কালপুৰুষ নক্ষত্ৰতে। ঋক্বেদৰ কদ্ৰৱ যি ৰূপ, যি গুণ, যি আয়ুধ মৰুৎবোৰৰো সেয়ে। পাৰ্থক্য ইয়াতে যে মৰুৎৰ মাতা পৃথ্বী। গাই গৰুৱে দুগ্ধ দান কৰাৰ দৰে মৰুৎবোৰেও বৃষ্টি প্ৰদান কৰে। ঋক্বেদৰ মতে মৰুৎসকল ভয়ঙ্কৰ দেৱতা। তেওঁবিলাকৰ হাতত সুখকৰ ভেৰজ আছে।

অৰ্থৰ্বে বেদত উৎপাত শাস্তিৰ কাৰণে শতকদ্ৰীয়ৰ কাৰণে প্ৰাৰ্থনা কৰা হৈছিল, “হে কদ্ৰ, আমাক হিংসা নকৰিবা, পুৰুষ, গৰু, ছাগলী আৰু ঘেৰ

‘আকাশখা’ নকৰিবা। হিংসুক প্ৰজাক বধ কৰা। জ্বৰ কাঁহ উপহাসকাৰী কল্পক’
নমস্কাৰ কৰিছো। তুমি জৰণাৰ পণ্ড গ্ৰহণ কৰা। প্ৰাণা পণ্ড গ্ৰহণ নকৰিবা।
জ্বৰাদি বোগৰ দ্বাৰা, আত্মৰ দ্বাৰা, বিশ্বৰ দ্বাৰা, বিদ্যুতৰ দ্বাৰা, অগ্নিৰ দ্বাৰা
গ্ৰহণ নকৰিবা। আমাৰ বুদ্ধ, শিশু, যুৱক, পিতা, মাতা আৰু শৰীৰক হিংসা
নকৰিবা। কল্পৰ গণবোৰক নমস্কাৰ কৰিছো... স্বস্তি নো অন্তৰ্য্য নঃ”-“তোমাৰ
প্ৰসাদত আমাৰ স্বস্তি হওক, অন্তৰ্য্য হওক।”

ঋক্বেদত কল্পানী নাই। শুক্ল যজুৰ্বেদৰ কল্পৰ এক নাম ত্ৰ্যম্বক। এই
বেদত (৩/৫/৭) আছে-“হে কল্প, তোমাৰ ভাগিনী অম্বিকাৰ লগত এই প্ৰাৰ্থনা
গ্ৰহণ কৰিবা।” ইয়াত অম্বিকা কল্পৰ ভাগিনী। শতপথ ব্ৰাহ্মণত (২/৫/৩)
কিন্তু অম্বিকা কল্পৰ পত্নী।

যজুৰ্বেদ আৰু অথৰ্ববেদত কল্পৰ মহিমা বাক্য হৈছে। শুক্ল যজুৰ্বেদৰ
(৪/৫) কল্পাধ্যায়ত শতকদ্ৰীয় হোমৰ মন্ত্ৰত তেওঁৰ নাম বহুতৰাৰ পোতা
গৈছে- তেওঁ কপদী, নীলপ্ৰীত, নীল লোহিত, দৈৱ ভিৰক্, সহস্ৰাক্ষ, তাম্ৰ-
অৰুণ-বহুবৰ্ণ। তেওঁ সৰ্প, বায়ু, বাৰুস বিনাশকাৰী। তেওঁ ভব (সৃষ্টি কৰ্তা)
শৰ্ব (সংহাৰ কৰ্তা), পিনাকপাণি, পশুপতি, গিৰীশ, যুজ্জ্বান পৰ্বতৰ সিগিনে
তেওঁৰ বাস (৬/৭৪)। তেওঁৰ অসংখ্য মীলা-তেওঁ সেনাপতি, দিকপতি,
বাস্তৱপতি, বৃক্ষপতি, পশুপতি, ক্ষেত্ৰপতি, সভাপতি মন্ত্ৰী আৰু বণিক। তেওঁ
গুপ্তচোৰ পতি, উদ্ধৰপতি, বক্ষক, পৰিবক্ষক, ব্ৰাত, ব্ৰাতপতি, গণ বা গণপতি।
বিশ্বদুৰ্জনত যত যি আছে তেওঁৰেই সকলো। তেওঁ বিশ্বকপ, সহস্ৰ কল্প।
তেওঁ সকলোতে সঞ্চৰণ কৰে, তেওঁক শাস্ত কৰিব নোৱাৰিলে তেওঁ উপদ্রৱ
কৰে। মা হিংসীঃ পুৰুষং জগৎ-পুৰুষ (মনুৰা) জগৎ (অশ্ব, গো আদি পশু)
হিংসা নকৰিবা। তুমি ঘোৰ কপ ত্যাগ কৰি শিৱা কপ গ্ৰহণ কৰি আহাঁ।”

কৃষ্ণ যজুৰ্বেদৰ (৪/৫/১) শতকদ্ৰীয় অধ্যায়ত কল্পৰ জ্ঞাত নাম কীৰ্তিত
হৈছে।*

* বেদসমূহ, সুবীজত সৰকাৰ সংকলিত পৌৰাণিক অভিধান আৰু যোগেশচন্দ্ৰ বাৰ বিদ্যানিধিৰ

“বেদৰ দেৱতা ও কৃষ্টিকাল” নামৰ গ্ৰন্থৰ সহায়ত-(বঙ্গীয় সাহিত্য পৰিষদৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত।)

কল্পগণসকলৰ বৰ্ণনা

শিৱ গুৰাগত কল্পগণসকলৰ বৰ্ণনা আছে। পূৰ্বতে ইন্দ্রই কায়ক্লেপে পাণ্ডপাত ব্ৰত কৰি, কেৱল বায়ুভক্ষণ কৰি থাকি মহাদেৱক ডুষ্ট কৰাত, মহাদেৱে দেখা দিলে—

দিগম্বৰ ভদ্ৰ ব্যাস চন্দ্ৰ জটাধৰ
ত্ৰিভুবন দহন পিনাক জাৰ কৰ
হেন মহাদেৱে দেখা দিয়া দিল বৰ।

মহাদেৱৰ বৰত ইন্দ্রই স্বৰ্গত থাকিবলৈতো পালেই, লগতে সপ্ত হাজাৰ বিমানত অলৰা সমষ্টিতে হৰষিত মনেৰে বিহাৰ কৰি থাকিবলৈও পালে। ঐশ্বৰ্য উপৰি যোৱাত ইন্দ্রৰ গৰ্ব হ'ল আৰু 'মোৰ সমান কোন আছে' বুলি অহংকাৰ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। ইন্দ্রৰ গৰ্ব খৰ্ব কৰিবলৈ মহেশ্বৰে স্বৰ্গত উপস্থিত হ'ল।—

আত অনন্তৰে কহে হস্তে শূল ধৰি
ইন্দ্রক বুলিৰে লৈলা আতি কোপ কৰি
মোহোৰ আজায়ে তই পাতালে চলিয়ো
কৃষ্ণ কীট ৰূপ হুৱা তহিতে থাকিয়ো।।

ইন্দ্র সেইমতে পাতাললৈ গ'ল। কিন্তু দেৱতাসকলে শিবক জ্ঞতি কৰিবলৈ ধৰিলে। এই জ্ঞতিত বিকৃত নিচিনা পৰাক্ৰমী, বলৱন্ত, অস্বাভাৱিক বাঠি কোটি কয় আছিল—

কোনো সব চক্ৰসম শৰীৰ সুন্দৰ
কেহো জন কৃষ্ণবৰ্ণ কলেশ্বৰ
ত্ৰীয়া নামে কল্পগণ পৰম সুন্দৰ
অসংখ্যাত দেখিলো আকাশে তাতে পৰ
সি সব জিমত তাৰ গুনিয়ো নিৰ্ণয়
ত্ৰিগুব দাতক কেহো পৰম দুৰ্জয়।।
কতো সব দক্ষ যজ্ঞ বিনাশ কৰয়
কেহো লোক সমস্তৰ যাত্ৰা বিধায়ক।।
কোনো শিল্পকাৰি কতো উদ্যোগী সদায়।।
কতো ভৱাভুৰৰ ভৱক বিনাশয়।।

কতো বৃক্ষ লতাদিৰ ফল-পুষ্পকালে
ফল পুষ্প দিয়া সবে জগতক পালে।।
কোনো জন বৃক্ষাদিৰ ফল পকাবয়
কেহো আকাশত কেহো স্বৰ্গত থাকয়।।
আৰু সব নক্ষত্ৰৰ লগত সঞ্চৰে
চন্দ্ৰৰ কলাৰ কতো ক্ষয় বৃদ্ধি কৰে।।
কত চন্দ্ৰ সূৰ্য্য দুইকো গ্ৰহণ কৰয়
কতো নিজ থানে সাংখ্য যোগ আচৰয়।।
কেহো সব জন্মমত থাকয় সদায়
কতো সব মহেশ্বৰ আৰুৰি থাকয়।।
কতো সব আকাশত থাকি জপ কৰে
কতো গ্ৰহ ৰূপে থাকে দুৰ্গাৰ ওচৰে।।
সুগন্ধ পুষ্পৰ মালা কতোহো পিন্ধয়
কদ্ৰৱ সমীপে থাকি গমন কৰয়
নানা বিধ বট এহি গণ সমস্তৰ
অনেক প্ৰমাণ তাসম্ভাৰ কলেৱৰ।।^১

কদ্ৰৱগণৰ বৰ্ণনাৰ পাছতেই শিৱৰ উগ্ৰ ৰূপেই কদ্ৰৱৰূপ বুলি বৰ্ণনা কৰা হৈছে : “প্ৰকাশিত উগ্ৰৰূপ দেখিলা শিৱৰ।^২

শিৱৰ যি সংহাৰক ৰূপ সেই ৰূপেই কদ্ৰৱৰূপ। এই উগ্ৰমূৰ্তিসমূহ গজাস্তক, অক্ষাস্তক, ভৈৰৱ, নটৰাজ ঘোৰামুখ শিৱ আদি নামেৰে জনাজাত।

শিৱ পুৰাণত এই সংক্ৰান্তত এনেদৰে কোৱা হৈছে :

যত পুচিচা কদ্ৰৱ মহিমা আঘাত
সকলো কহিবো মই শুনিয়ো সাক্ষাৎ
এহি বুলি ব্ৰহ্মাদেৱে কহিবাক লৈলা
প্ৰলয়কালে ব্ৰহ্মাণ্ড জলৰূপ ভৈলা।।
সেহিকালে চন্দ্ৰ-সূৰ্য্য কিচো নাহিকয়
হেনকালে একলে জলত ভ্ৰমো ময়

১. শিৱপুৰাণ : স্বৰ্গদেৱ কল্পসিংহ কৃত : সম্পাদনা ডঃ নবীন চন্দ্ৰ বৰ্মা (বাণী
প্ৰকাশ) পৃষ্ঠা : ১৬, ১৭

২. উত্তৰ গ্ৰন্থ, পৃষ্ঠা ১৯

শৰীৰৰ কান্তি যে চৌদিশে প্ৰকাশয়।।
 তৈত পাচে একপুৰুষ দেখিলো ময়।।
 সেই পুৰুষৰ বশি লাগিল আমাৰে
 কিচো বাক্য বুলিবাক নোৱাৰিলো তাৰে।।
 পাচে ময়ি লোকৰ হিতক ভাবি মনে
 চিন্তিবাক লৈলো সেই পুৰুষ চৰণে
 লক্ষ কোটি হাজাৰ বৎসৰ কৰো ধ্যান
 তাৰ পাচে দেখা দিল দেৱ ভগৱান
 দুৰ্ঘোৰ ৰূপক তেজি সুপ্ৰসন্ন ভৈলা
 হাস্যকৰি মহাৰুদ্ৰ বচন বুলিলা।।
 মেঘৰ ধ্বনিসম গহন বাক্যচয়
 বুলিবে লাগিল সেই পুৰুষ মহাসয়।।
 মোহোৰ মায়ায়ে ব্ৰহ্মা মোহ আচা পাই।
 জিহেতু ময়িসে মাত্ৰ আন বস্তু নাই।।
 এতেকে মোহোৰ বাক্য এড়া মোহ চয়
 লোকসৰ অজিযোক তুমি মহাসয়।।
 এতেক বুলি মহাৰুদ্ৰে মায়ায়ে সন্ত
 ৰুদ্ৰ এক অজি অন্তৰ্জান ভৈলন্ত।।

‘কদ্ৰ’ নামৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ

‘কদ্ৰ’ ধাতুৰ পৰাই কদ্ৰ নামৰ উৎপত্তি বুলি বহুত পণ্ডিতে মত পোষণ কৰে। কদ্ৰ ধাতুৰ পৰা বোদন অৰ্থাৎ ক্ৰন্দন। জন্ম হৈয়েই যি বোদন কৰিছিল আৰু পিতৃৰ পৰা আঠোটা নাম নোপোৱা পৰ্যন্ত যাৰ বোদন বন্ধ হোৱা নাছিল তেওঁৱেই কদ্ৰ।

বিষ্ণু পুৰাণত কদ্ৰৰ জন্ম সম্বন্ধে এনেকৈ উল্লেখ আছে—ব্ৰহ্মাই যেতিয়া প্ৰজা সৃষ্টি কৰিছিল তেতিয়া তেওঁৰ শৰীৰৰ পৰা ক্ৰন্দন কৰি কৰি এটি পুত্ৰৰ উৎপন্ন হ’ল। সেই পুত্ৰই ব্ৰহ্মাৰ পৰা বোদন কৰি কৰিয়েই নিজৰ নাম প্ৰাৰ্থনা কৰিলে। ব্ৰহ্মাই তেতিয়া তেওঁৰ নাম দিলে কদ্ৰ। তাৰ পাছতো তেওঁ পুনৰাই ক্ৰন্দন ৰত হৈ সাত বাৰ চকুৰ পানী পেলালে। তেতিয়া সাতটা নাম তেওঁ লাভ কৰিলে। এই সাতটা নাম হ’ল—ভৱ, সৰ্ব, ঈশান, পশুপতি, ভীষ্ম, উগ্ৰ, আৰু কপালী।

পদ্ম পুৰাণত কদ্ৰৰ জন্ম সম্বন্ধে লিখা আছে যে, ব্ৰহ্মা অত্যন্ত ক্ৰোধাধিত হোৱাত তেওঁৰ জ্বৰ মাজত কদ্ৰৰ আবিৰ্ভাৱ হ’ল। আবিৰ্ভূত হৈয়েই তেওঁ কান্দিবলৈ ধৰিলে। তেতিয়া ব্ৰহ্মাই তেওঁক সুধিলে, তুমি কান্দিছা কিয়? ইয়াৰ উত্তৰত তেওঁ ক’লে, মোৰ নাম স্থান স্ত্ৰী পুত্ৰাদি বিষয়ে নিৰ্দিষ্ট কৰি দিলেহে মই বোদনৰ পৰা নিবৃত্ত হম। এই কথা শুনি ব্ৰহ্মাই ক’লে, তুমি জন্ম হৈয়েই বোদন কৰিছা। এই কাৰণে তোমাৰ নাম কদ্ৰ। ইয়াৰ উপৰিও ঋতক্ষৰ, মনু, মনু্য, উগ্ৰবেতা, শিৱ, ভৱ, কাল, মহিনস, কামদেৱ, আৰু ধৃতৱ্ৰত তোমাৰ নাম হ’ল। সকলো ইন্দ্ৰিয় অনুহদ, ৰোম, বায়ু, অগ্নি, পানী, মহী তপস্যা, চন্দ্ৰ আৰু সূৰ্য—এইবোৰ স্থানত তুমি বাস কৰিবা। ধৃতি, ধী, আসিলোমা নিবুৎ, সৰ্পি, বিলম্বিকা, ইৰাৱতী স্বধা আৰু দীক্ষা তোমাৰ স্ত্ৰী হব। সকলো স্ত্ৰীৰ লগত লগ লাগি প্ৰজা সৃষ্টি কৰি তুমি জগত পূৰ্ণ কৰা। ব্ৰহ্মাই এই কথা কোৱাৰ পাছত কদ্ৰই ভূত প্ৰেত আৰু ভৈৰৱ আদি সৃষ্টি কৰিবলৈ লাগিল। এই ধৰণৰ জগত ধ্বংসকাৰীৰ সৃষ্টি দেখি ব্ৰহ্মাই কদ্ৰক বিৰত কৰিলে আৰু বিষ্ণুৰ আৰাধনা কৰিবলৈ উপদেশ দিলে।

বেদৰ বৰ্ণনালৈ লক্ষ্য কৰি কদ্ৰক কল্যাণময় আৰু ভয়ঙ্কৰ দুটা ভাগত ভগাব পাৰি। কথক সংহিতা, কৰ সংহিতা, তৈত্তিৰীয় সংহিতা, পাশুপাত সূত্ৰ

কল্প, তত্ত্বালোক, পদ্ম পুৰাণ, পদ্মপুৰাণ, কল্পলক্ষ্য আৰু সায়নৰ ভাষ্যলৈ লক্ষ্য কৰিলেও কল্পক কল্যাণ সূৰ্য্য আৰু ভৱক এই দুইটা কণতে সম্বন্ধে পোৱা গৈছে।

১। শতপথ ব্ৰাহ্মণত কল্পৰ নাম লগত দিয়া অৰ্থত ব্যক্তিৰ হৈছে : কল্প (অগ্নি), সৰ্ব (পানী), পতুপতি (গহ-গহনি), উগ্ৰ (বায়ু) অগ্নি (বিদ্যা) ভৱ (পৰ্জ্যা), মহাদেৱ (চন্দ্ৰ), ইশান (সূৰ্য)।

২। সাংখ্যৰ ব্ৰাহ্মণত পোৱা হৈছে এনে অৰ্থেৰে : ভৱ (সূৰ্য), সৰ্ব (পানী), পতুপতি (ধৰ্ম), উগ্ৰ (অগ্নি) মহাদেৱ (বায়ু), কল্প (আকাশ), ইশান (যি জ্ঞান কৰে), অগ্নি (সোম)।

৩। মহিমা স্তোত্ৰত পোৱা গৈছে এনে অৰ্থেৰে : ভৱ (সূৰ্য), সৰ্ব (চন্দ্ৰ) কল্প (বায়ু), পতুপতি (অগ্নি), উগ্ৰ (পানী), মহাদেৱ (স্থান), ভীম (ভূমি), ইশান (আকাশ)।

৪। তত্ত্বালোকত পোৱা গৈছে :

অষ্টনাগ, অষ্ট দিগ্গজ, অষ্ট গ্ৰহ, অষ্ট ভৈৰৱ, আৰু অষ্ট গণপতি।

৫। শিব পুৰাণত পোৱা গৈছে :

পুৰুষ, প্ৰকৃতি, অহঙ্কাৰ আৰু পাঁচ তন্ত্ৰ।

৬। শিব পুৰাণত পোৱা গৈছে এনে অৰ্থেৰে :

সৰ্ব (ভূমি), ভৱ (পানী), পতুপতি (অগ্নি), ইশান (বায়ু), ভীম (আকাশ), কল্প (সূৰ্য), মহাদেৱ (সোম), উগ্ৰ (যজমান)।

৭। বায়ু পুৰাণত পোৱা হৈছে এনে অৰ্থেৰে : সৰ্ব (ভূমি), ভৱ (পানী), পতুপতি (অগ্নি), ইশান (বায়ু), ভীম (আকাশ), কল্প (সূৰ্য), মহাদেৱ (সোম), উগ্ৰ (যজমান)।

৮। মহাভাৰতত এই নামবোৰৰ সামান্য সলনি হৈছে।

৯। মনি মেখলাইত কোৱা হৈছে : দুই পোহৰ, কৰ্মকৰ্তা আৰু পঞ্চ মূল নীতি।

কল্পৰ গুণবোৰলৈ লক্ষ্য কৰি বহুতো পণ্ডিতে কল্পক বোদন কৰি চিঞৰি থকা ভয়াবহ দেৱতা, ধুমুহা-বৰষুণৰ দেৱতা, মকং বা কল্পগণৰ পিতৃ আৰু অগ্নিৰ সমধৰ্মীতা থকা দেৱতা বুলি ব্যক্ত কৰিছে। কোনো কোনোৱে শৰীৰী পদাৰ্থ বুলিও কব খোজে— ধুমুহা (পণ্ডিত বেদাৰ মতে), পৰ্বত আৰু অৰণ্য, (বেণুেনবাৰ্গৰ মতে) আৰু অগ্নি (বি. উপাধ্যায়ৰ মতে) কাণেও কল্পক ধাৰণা কৰে।

কল্প-শিবৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ পিনে লক্ষ্য ৰাখি পণ্ডিতসকলে ঐতিহাসিক ধাৰা এটিৰ অস্তিত্ব স্বীকাৰ কৰিছে। উগ্ৰদেৱতাকৈ প্ৰথমেই কল্প

বীকৃত হ'ল। লাহে লাহে সেই উগ্রত্বৰ লগত শান্ত গুণো যুক্ত হ'ল তথা কল্প-শিব নামেৰে প্ৰতিষ্ঠা লাভ কৰিলে। আসুৰিকতা, ভীষণতাৰ লগত প্ৰলয়তাও যুক্ত হ'ল। ধ্বংসৰ দেৱতা, সৃষ্টিৰ দেৱতা, আৰোগ্যৰ দেৱতা, বৰ প্ৰদানকাৰী অভয়দাতাৰ ৰূপ পৰিগ্ৰহণ কৰিলে। তেওঁ বজ্জাকৰী উগ্ৰ ভৈৰৱ, জটাধাৰী হিৰণ্যাকেশী, শংকৰ আৰু বীৰেশ্বৰ, লম্বোদৰ, ব্ৰাহ্ম, স্বৰূপ, প্ৰলয়ত্বৰ অথচ কল্যাণ সূক্ষ্ম।

এনে প্ৰসঙ্গত কোনো পণ্ডিতে এনে মত পোষণ কৰে যে, বৌদ্ধ দেৱতাৰ ভাষাতীৰ্থ ধাৰণা প্ৰতীচ্যৰ পৰাহে আহিছে। মিচৰ, বেবিলন, নিনেত, গ্ৰীচ, ৰোমতো আদিয় দেৱতা বৌদ্ধ দেৱতাই আছিল। “ইছলামৰ আল্লাকো তেনেকৈয়ে ভীতি আৰু প্ৰীতিৰ দেৱতা” বোলা হয়।* ভাৰতলৈ অহা আৰ্যসকলৰ সংস্কৃতিতো নিশ্চয় বৌদ্ধ দেৱতাৰ ধাৰণা আছিল। তাৰ লগতে হয়তো প্ৰাক আৰ্য উগ্ৰগুণ বিশিষ্ট প্ৰমথ উপাসনাৰ স্থানীয় ধাৰণাও সংমিশ্ৰিত হ'ল। আৰ্য আৰু আৰ্যভিন্ন জীৱন আৰু মননৰ ইতিহাস, সমাজ ব্যৱস্থা আৰু ধৰ্মসাধনাৰ ইতিহাস কল্প-শিবৰ পটভূমিত উজ্জ্বল হৈ আছে। সেয়েহে তেওঁ দেৱাদিদেৱ হৈও যজ্ঞভাগৰ পৰা বঞ্চিত। তেওঁ বিপৰীত গুণ বিশিষ্ট, সেয়েহে কল্প-শিবৰ ক্ৰমিক বিৱৰ্তন আচাৰ-উপাসনা সহজ-জটিলৰ সংমিশ্ৰণ।

ঋকবেদৰ পাছৰ গ্ৰন্থবোৰত কল্পৰ নামৰ যেতিয়া বিস্তাৰ ঘটিল তেতিয়া বজ্জুৰ্বেদত আমি প্ৰথমেই শঙ্কৰ নামৰ উল্লেখ পালো। তৈত্তীৰ্য্য আৰু বাজসনেয়ী সংহিতাত তেওঁৰ দিকপাল, শঙ্কু, শঙ্কৰ নাম পোৱা গ'ল। অথৰ্ববেদত কল্পক মহাদেৱ আৰু ঈশান বোলাৰ লগতে তেওঁ নীলশিখণ্ডিনো। ব্ৰাহ্মণ গ্ৰন্থত কল্প সোমৰ লগত অভেদ হ'ল। অভেদ হ'ল অগ্নিৰ লগত। (অগ্নিৰ লগত যোগাযোগৰ কাৰণেই ‘দ্ব্যম্বক’ নাম), কৌৰিতকী আৰু শতপথ ব্ৰাহ্মণত তেওঁ মহান দেৱতাকৈ ‘মহাদেৱ’ নামে সকলো প্ৰাণীৰে, সৰ্বচাৰী দেৱতাকৈ কীৰ্তিত হ'ল।*

প্ৰথমে সকলো দেৱতাই উগ্ৰ আৰু পাছত ক্ৰমে শান্ত হয় বুলি কোৱাৰ প্ৰসঙ্গত ডঃ গুৰুদাস ভট্টাচাৰ্যই ব্ৰেণ্টেড উদ্ধৃত পিকাৰিড কথাত উল্লেখ কৰিছে :

When the Lord is enraged, the heavens
tremble before Him
When Adad is enraged, the earth
quakes before Him.
At His anger. at His wrath.

*বালো কাৰে শিব-ডঃ গুৰুদাস ভট্টাচাৰ্য - পৃ : ৮

*বালো কাৰে শিব-ডঃ গুৰুদাস ভট্টাচাৰ্য - পৃ : ৯

At His roar, at His thunder,
The Gods in heaven retire into heaven,
The Gods of earth recede into the earth.*

কল্প উগ্রতাৰ ফালৰ পৰা সূৰ্য আৰু অগ্নিৰো সমধৰ্মী। বহুতে স্বৰ্গাচ্ছব প্ৰথৰ সূৰ্যকেই 'কল্প' বুলি কব খোজে। কিন্তু তাতো মতভেদ আছে। কল্প অগ্নি নহলেও তেওঁৰ আশ্ৰয় তথা বিদ্যুৎ গৰ্ভ কাৰণে তেওঁৰ গাতে অগ্নিৰ গুণ বিৰাজমান। স্বৰ্গবেদত সেয়ে কল্প অধিকপেই বৰ্ণিত হৈছে। কল্প অগ্নি দুয়োজনেই সৰ্বসংহাৰক। অগ্নিকো 'ব্ৰাহ্মক' বোলা হয়, কল্প শিৱকো 'ব্ৰাহ্মক' বুলি বৰ্ণনাকৈ, পুষ্টি বৰ্ণনাকৈ সেৱা জনোৱা হয়।

তথাপিও কল্প এজন্যেই। "একো হি কল্পো ন দ্বিতীয়ায়" (খেতাকেই উপনিষদ)।

কল্প শিৱৰ বৌদ্ৰ আৰু সৌম্য দুয়োটা গুণ নিৰীক্ষণ কৰি, সমন্বয়ৰ সংস্কৃতিয়েহে এই বিবৰ্তন সাধন কৰিছে বুলি বিদগ্ধ পণ্ডিতসকলে মত আগবঢ়াইছে। স্বৰ্গবেদত মাজে মাজে আৰু যজুৰ্বেদ, অথৰ্ববেদত বিশেষকৈ কল্প-শিৱৰ ভয়ঙ্কৰ নাম যি দেখা গৈছে, গৃহ্যসূত্ৰত ই আৰু ভয়ানক হৈ পৰিছে। এনে গুণ আৰু ক্ৰিয়াৰ সমাবেশ অনাৰ্য ভাৱনাৰ দ্বাৰা পুষ্ট হৈছে বুলি পণ্ডিত নীলকণ্ঠ শাস্ত্ৰীয়ে দৃঢ়ভাৱে কব খোজে। সৰ্পমালা বিছৰিত, প্ৰায় উলঙ্গ, ব্যাঘ্ৰচৰ্মধাৰী, ভাংখতুৰা সৰুনকাৰী, শ্মশানচাৰী, ভস্মধাৰী, ভূত-প্ৰেতৰ সঙ্গী, ত্ৰিশূল হস্ত, পৰ্বতবাসী। এই দেৱতা লোকবিশ্বাসত উদ্ভৱ হোৱা প্ৰমথবোৰৰ অধিপতি নে? কেন্দ্ৰপতি হৈ, পশুপতি হৈ, দ্বাৰবন্ধক হৈ একোজন প্ৰধান প্ৰমথৰ কল্পনা লোকসমাজত আছিল। ক্ৰকৰ দৰে সমালোচকে কব খোজে যে বহুত লৌকিক ভাবনাৰ সংমিশ্ৰণে কল্প-শিৱৰ ৰূপ দান কৰিছে। অধ্যাপক হৰিদাস ভট্টাচাৰ্যইও শৈৱ ধৰ্মক প্ৰাক আৰ্য লোক ধৰ্মৰ পৰা গঢ় লৈ উঠা বুলি স্থিৰ কৰিছে। ডঃ কুমাৰ স্বামীয়ে অনুমান কৰে যে, প্ৰাক আৰ্য প্ৰমথ নৃত্যৰ পৰাই নটৰাজৰ নৃত্য ভঙ্গীমা কল্পনা কৰা হৈছে। অধ্যাপক হাইটনিয়ও মত প্ৰকাশ কৰে যে "Siva may be a local form of Rudra, arisen under the influence of peculiar climatic relations in the districts from which he made his way in to Hindus than proper".

শিৱ ব্ৰাহ্ম্যবোৰৰো দেৱতা তস্কৰ, ডকাইত, স্নেচ দস্যু প্ৰলয়কাৰী গণবোৰৰো দেৱতা। তেওঁৰ পূজা শ্মশানত, অৰণ্যত, চাৰিআলিৰ মূৰত গভীৰ

বাতি সম্পন্ন হয়। সংক্ৰান্ত বিভিন্ন গ্ৰন্থত ইয়াৰ আৰম্ভ আছে। ইয়াৰ উপৰিও কল্প
দেৱতাই “স্বাক্ষৰ” (স্বাক্ষৰ) পূজা অৰণ্য আৰু নদীৰ পাৰত নিৰ্জৰ বৰ্ণৰ
লোকসকলে সম্পন্ন কৰি আহিছে। ইয়াৰ মূলতে শিৱৰ জনপ্ৰিয়তা। তেওঁ কি
“ৰাঙ্গা কল্পতৰু”, “আশুতোষ” (অলপতে সন্তুষ্ট) বুলিয়েই জনপ্ৰিয় নে এয়া মুগ
বৃক্ষৰ স্থানীয় সংস্কাৰ??

বহিৰ্ভাৱতহো কল্পৰ সমজাতীয় দেৱতাৰ পূজাও অৰণ্য বাহিৰতেই সম্পন্ন
হৈছিল। গৃহসূত্ৰত বি স্ততে কল্প পূজাৰ বিধান আছে তাৰ লগত গ্ৰীক দেৱতা
“ইন্ড্ৰিন”ৰ পূজা বিধি মিল আছে।

শিৱৰ ভৈৰৱ ৰূপৰ পূজাৰ প্ৰমাণ ভৈৰৱ মন্দিৰবোৰেই দিয়ে। অসমৰ
তেজপুৰত থকা প্ৰাচীন মহাভৈৰৱৰ মন্দিৰ শিৱ মন্দিৰেই। তাত প্ৰতিষ্ঠিত বৃহৎ
শিৱলিংগ অৱশ্যে অতি প্ৰাচীন নহয়।

সাধাৰণতেই ভৈৰৱৰ স্থিতি লোকালয়ৰ পৰা দূৰ অৰণ্যত বুলি ভবা
হয়। আদিবাসীৰ বনদেৱতাৰ লগতে ভৈৰৱো পূজিত হয়।

ভৈৰৱৰ কোনো মূৰ্তি নাই। ভৈৰৱৰ প্ৰতীকৰূপে পোৰামাটিৰ হাতী,
ৰাঘ বা ঘোঁৰাহে পূজিত হয়। “সোনাৰায়”, “বড়া ঠাকুৰ” এইসকলৰ প্ৰতীকো
কাৰেই।

ভৈৰৱ ভীষণ উগ্ৰ স্বভাৱৰ বুলি বিশ্বাস প্ৰচলিত আছে। দুৰ্য্যোধন বিনশ,
মৃত্যুস্তয় আদিৰ পৰা তেওঁৰেই ৰক্ষা কৰে। বাংলাদেশৰ চাওঁতাল, লোখা
ভূমিজবোৰৰ মাজত ভৈৰৱৰ ভক্তই বেছি। এতিয়া উন্নত হিন্দু সমাজতো
শিৱ ধাৰণাৰেই অথবা শিৱৰ সহচৰ বুলিয়েই ভৈৰৱ পূজিত হৈছে।

ভক্তসাৰত অষ্ট-ভৈৰৱক গুৰুত্ব দিয়া হৈছে। পঞ্চানন দেৱতা “বটুক
মহাভৈৰৱ” বুলি খ্যাত হৈছে। সাধাৰণতেই ভৈৰৱৰ কল্পনাত মূৰ আৰু উদৰহে
কল্পনা কৰা হয়। মূখ ডাঙৰ, দাঁত মাত্ৰ দুটা বা তিনিটা।

ভৈৰৱ চাওঁতালৰ আদি দেৱতাও হ'ব পাৰে। ভৈৰৱৰ উগ্ৰতা ইমান
বেছি যে মাটিৰ তলত থাকিয়েই তেওঁৰ উগ্ৰতাৰ প্ৰমাণ দিয়ে বুলি বিশ্বাস
কৰা হয়। সাধাৰণতে বটুক মহাভৈৰৱৰ পূজা মাজৰাতি আৰম্ভ কৰা হয়।
বটুক ভৈৰৱৰ স্তবত এইখিনি পোৱা যায় : আপদ উদ্ধাৰৰ কাৰণে তেওঁক
প্ৰাৰ্থনা কৰা হয়।

ঋক্বেদত অগ্নিকেই ‘কদ্ৰ’ বুলি কোৱা হৈছিল। তেওঁ বদানা, আশুতোষ
কল্যাণপ্ৰদ। ইয়াৰ উপৰিও বেদতেই কদ্ৰৰ বিবিধ নাম আৰু গুণৰ উল্লেখ পোৱা
যায়। কদ্ৰ ত্ৰ্যম্বক অৰ্থাৎ ত্ৰিভূবন তেওঁৰ মাতৃ। কদ্ৰৰ হাত আছে। তেওঁৰ গুঁঠ
দুটি সুন্দৰ। তেওঁ কপদী অৰ্থাৎ তেওঁৰ কেশত জটা। তেওঁৰ বৰ্ণ পিঙ্গল আৰু
তেওঁ উজ্জ্বল সূৰ্যৰ দৰেই দীপ্তিশালী। তেওঁ ৰথত আৰোহণ কৰি বিচৰণ কৰে।

তেওঁৰ হাতত বজ্জ আৰু আকাশৰ পৰা তেওঁ বজ্জ নিক্ষেপ কৰে। তেওঁৰ হাতত ধনুৰ্বাণো আছে, শ্ৰী, পুৰুষ, গৰুগাই, অশ্ব, ভেড়া আদিক তেওঁ নানা প্ৰকাৰে মঙ্গল আৰু প্ৰাচুৰ্য প্ৰদান কৰে। কদ্ৰুই ৰোগৰ নিৰাময়ৰ কাৰণে ঔষধ দান কৰে আৰু ৰোগীক নিৰোগী কৰে। পাপৰ পৰাও সকলোকে নিষ্কৃতি দিয়ে।

আনহাতেদি কদ্ৰু ভয়াবহ বনৰীয়া জন্তুৰ দৰে ধ্বংসকাৰীও। তেওঁক বৃষভ আৰু আকাশৰ লোহিত ববাহ বোলাও হৈছে। যজুৰ্বেদত কদ্ৰুক মুক্তিদাতা আৰু প্ৰথম দেবভেষজ বুলি কোৱা হৈছে। এওঁৰ কণ্ঠ নীলবৰ্ণ, দেহৰ ৰং ৰঙা, এওঁ সহস্ৰাংক আৰু এক হাজাৰ গৃহপালিত পশুৰ ৰক্ষাকৰ্তা। কিন্তু এওঁৰ স্বভাৱ কক।

কদ্ৰু একাধাৰে ভয়ানক, আনহাতে শিৱৰূপে তেওঁ মঙ্গলময়। তেওঁৰ পৰম্পৰ বিৰুদ্ধ চৰিত্ৰ মন কৰিবলগীয়া। উপনিষদত কদ্ৰুৰ চৰিত্ৰৰ বিশদ বিৱৰণ পোৱা যায়। উপনিষদত কদ্ৰুই নিজেই কৈছে : “ময়ে সৰ্ব প্ৰথমে আগত। মোৰ পূৰ্বত অথবা ওপৰত কোনো নাই। মই চিৰন্তন অথচ মই চিৰন্তন নহয়। মই ব্ৰহ্মা, অথচ মই ব্ৰহ্মা নহয়।” এওঁৰেই এই পৃথিৱীৰ শাসনকৰ্তা, সমস্ত জীৱ এওঁৰ কথাত চলিত হয়। প্ৰলয়কালত এওঁৰেই সমস্ত বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডক ধ্বংস কৰে। এওঁৰ আদি, মধ্যম, অন্ত একোৰেই নাই। এওঁৰেই ব্ৰহ্মা, এওঁৰেই বিষ্ণু, এওঁৰেই ইন্দ্ৰ, এওঁৰেই শিৱ।

কদ্ৰুৰ সংখ্যা এঘাৰজন, তেওঁবিলাকৰ নাম হ'ল—অহিব্ৰহ্ম, বিষ্ণুনাথ, বৈৱত, হৰ, বহুৰূপ, ত্ৰ্যম্বক, সাবিত্ৰ, জয়ন্ত, পিনাকী (মৎস্যপুৰাণ), অজৈকপাদ, আৰু সুৰেশ্বৰ। ইয়াৰ উপৰি বিভিন্ন পুৰাণত কদ্ৰুৰ আৰু বিভিন্ন নাম আছে। এই কদ্ৰু সজীত আৰু যজুৰ দেৱতাকৈ আৰু মকংগলৰ পিতৃৰূপে কীৰ্তিত হৈছে।

শূন্য পুৰাণমতে শিৱৰ জন্ম

সৃষ্টিৰ আদিতে সকলো অন্ধকাৰ, শূন্যময়। এই প্ৰসঙ্গত ৰামাই পণ্ডিতৰ “শূন্য পুৰাণ”ৰ বৰ্ণনা কৰিলে আহে।

“নাহিৰেক নাহিকণ নাহি বন্ধ চিন
বৰি শশী নাহিছিল নাহি ৰাতি দিন।।
নাহিছিল জলধল নাহিছিল আকাশ
মেক মন্দৰ নাছিল, নাছিল কৈলাস।”

শূন্যত ভৰ দি প্ৰভুৱে সৃষ্টিৰ চিন্তাত থাকোতে প্ৰথম অনিলময়ৰ জন্ম হ’ল। তাৰ পাছত “আপুনি নিৰজিল প্ৰভু আপনাৰ কায়া” আৰু সেই দেহেই ধৰ্মকাৰ নিৰঞ্জন। জন্মলাভ কৰিয়েই ধৰ্মই চৈধ্যযুগ ব্ৰহ্মজ্ঞানত কটালে। তাৰ পাছত তেওঁৰ হাঁসিৰ পৰা উলুক (ফেচাঁৰ) জন্ম হ’ল। ধৰ্মই উলুকৰ ওপৰত ভৰ কৰি আৰু চৈধ্যযুগ অতিবাহিত কৰিলে। কিন্তু উলুকে তাৰ সহ্য কৰিব নোৱাৰা হৈ দেখি ধৰ্মই মুখৰ অমৃত উলুকক দান কৰে। কিছু শূন্যত পৰিল আৰু কিছু উলুকে মুখপাতি খালে। শূন্যত পৰা খিনিৰ পৰা পানীৰ উদ্ভৱ হ’ল। উলুককঢ় ধৰ্মই পানীৰ ওপৰত তাঁহি ফুৰিবলৈ ধৰিলে। অৱশেষত শ্ৰান্ত ক্লান্ত উলুকৰ পাখি ছিগি পৰে আৰু তাৰ পৰা জন্ম হয় পৰম হংসৰ। ধৰ্ম নিৰঞ্জনে উলুকক পৰিত্যাগ কৰি হংসকঢ় হ’ল। যুগ-যুগান্তৰৰ পাছত হংসইও তাৰ সহ্য কৰিব নোৱাৰি উৰি পলাল। ধৰ্মই তেতিয়া কুৰ্ম সৃষ্টি কৰি ধ্যানত বহিল। কিন্তু শেষত কুৰ্মইও উলুক আৰু হংসৰ পথকে অনুসৰণ কৰাত ধৰ্ম নিৰঞ্জনে নিজৰ সোণৰ লণ্ণ পানীত পেলাই দি সহস্ৰ ফল্গুৱাত বাসুকি সৃষ্টি কৰিলে।

নিজৰ গলৰ মণিৰ পৰা পৃথিৱী স্ৰজন কৰি বাসুকিৰ মূৰত স্থাপন কৰিলে। বাসুকিৰ মূৰত স্থিতি লাভ কৰি বসুমতী ক্ৰমাৎ বাঢ়ি যাবলৈ ধৰিলে। পৃথিৱী পৰিভ্ৰমণত পৰিত্ৰান্ত হৈ ধৰ্মই গাৰ ঘাম মচি পেলোৱাত আচম্বিতে আদ্যাশক্তিৰ জন্ম হ’ল।

আদ্যাক থৈ ধৰ্মই এইবাৰ জগজনৰ সৃষ্টিৰ মানসে তপস্যাত বহিল। আদ্যাশক্তি ইতিমধ্যে যৌৱনপ্ৰাপ্ত হ’ল। আদ্যাই যৌৱনৰ কথা ভাবি থাকোঁতে কামদেৱৰ আবিৰ্ভাৱ হয় আৰু আদ্যাৰ কথামতে ধৰ্মক খবৰ দিবলৈ যায়। ধৰ্মই তপস্যা ভঙ্গ কৰি আদ্যাৰ কাষলৈ আহি এটা বিষভাণ্ড আদ্যাৰ হাতত থৈ বৰ বিচাৰি প্ৰস্থান কৰে। আদ্যাই গৌৰৱভাৱে সহ্য কৰিব

নোৱাৰি আত্মহত্যাৰ্থে বিষভাণ্ড পান কৰে। ফলত আদ্যা গৰ্ভৱতী হ'ল আৰু যথাসময়ত ব্ৰহ্মা নিম্ণ আৰু শিৱৰ জন্ম হ'ল।

.....তাৰ পাছত ধৰ্ম নিৰঞ্জনৈ তিনিও দেৱতাক সৃষ্টি স্থিতি আৰু সংহাৰৰ ভাৱ দি জগতৰ কাৰ্যত নিয়োগ কৰিলে। ধৰ্ম নিৰঞ্জনৈ আদ্যাশক্তিক মহাদেৱৰ পত্নীৰূপে প্ৰদান কৰে। আদ্যাশক্তিয়ে যোনিৰূপে, সকলো জীৱত অৱস্থান কৰি জীৱ সৃষ্টিত সহায় কৰিলে।

ওঁঙ্কাৰ ধ্বনি

বৃহৎ শিৱ পুৰাণত নন্দীয়ে পশুপতিকা সুধিছে—

কিৰূপে তোমাৰ ধ্যান কৰহ বৰ্ণন

কিৰূপে কবিব চিন্তা কহ মহাশ্বন॥

তেতিয়া পশুপতিয়ে উত্তৰ দিছে :

এই যে হেৰিছ নন্দী মম কলেশ্বৰ

ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু, কল্প ইয়ে আছে নিবস্তৱ॥

দক্ষিণ পাৰ্শ্বতে বহে কমল আসন

বামভাগে অধিষ্ঠিত দেৱ নাৰায়ণ

মধ্যভাগে কল্পদেৱ জানিবে অন্তৰে

একপে কবিলে চিন্তা সততে আমাৰে

একমনে এইৰূপে কবিলে চিন্তন

নিষ্কাৰ্ণী হইবে ধ্যানী আমাৰ বচন॥

ওঁঙ্কাৰ ৰূপেতে ধ্যান আমাৰে কবিলে

অকাৰ, উকাৰ আৰু জানিবে ম কাৰ

অকাৰেতে নাৰায়ণ উতে মহেশ্বৰ

ম কাৰেতে স্বয়ং ব্ৰহ্মা.....॥

ত্ৰ্যম্বক আত্মক ওঁম জানিবে অন্তৰে

উহাই পৰম ব্ৰহ্মা কহিনু তোমাৰে॥

ওঁম হৈছে শিৱৰ বীজমন্ত্ৰ। ওঁম প্ৰণৱৰ সমাৰ্থক। তাৰ প্ৰণৱ, বেদাদি, ত্ৰিতন্ত্ৰ, ত্ৰি দৈৱত, ত্ৰৈ গুণ, ব্ৰহ্মাবীজ ধ্বন আৰু বহিৰ পঞ্চক-- এই পঞ্চবোৰ প্ৰণৱৰ বাচক।

লিঙ্গ উপাসনা (১)

লিঙ্গৰ অৰ্থ সংস্কৃতত চিহ্ন। শালাগ্ৰাম শিলাৰ দৰে লিঙ্গও নিৰাকার ব্ৰহ্মৰ প্ৰতীক। আদিম মানুহে বি কোনো শিলাকেই ভগৱানৰ প্ৰতিকৃতি বুলি ভাবিছিল (অজ্ঞৰ অমৰ অৰ্থত)। পাছতহে লিঙ্গৰ আকাৰ স্বেপাকৃতি হ'ল বুলি কিছু পণ্ডিতে মত প্ৰকাশ কৰিছে।

লিঙ্গ পূৰ্ণাৰ মতে লিঙ্গ অগ্নি স্তম্ভ (Pillar of fire)—যাৰ আদি অস্ত ব্ৰহ্মা, বিষ্ণুৱেও নাপায়। তামিল শব্দ “শিৱন” (যাৰ অৰ্থ বঙা)ৰ পৰা শিৱ শব্দ হৈছে বুলি কিছু পণ্ডিতে অনুমান কৰে—সেয়ে শিৱ উপাসনা প্ৰাচীন অগ্নি (অগ্নি যেহেতু বঙা) উপাসনাৰ পৰাও অহাৰ সম্ভাৱনাৰ কথা সেইসকল পণ্ডিতে কয়।

নব প্ৰস্তাৱ আৰু প্ৰাক্ বৈদিক যুগৰ লিঙ্গ ধাৰা আহি আৰ্যৰ আগন্তুক ধাৰাৰ লগতো মিলিছে পাৰে।

শিৱ উপাসনাৰ লগত লিঙ্গ উপাসনা গভীৰভাৱে জড়িত থকা আশি লক্ষ্য কৰিছো। শিৱমন্দিৰবোৰতো শিৱ লিঙ্গই সচৰাচৰ দেখা যায়। দুই-চাৰি শিৱ মন্দিৰতহে ‘কুণ্ড’ দেখা যায় আৰু তাৰ ভিতৰত থাকে শিৱলিঙ্গ।

লিঙ্গ উপাসনা প্ৰাক-বৈদিক কালৰে পৰা প্ৰচলিত এক ধাৰা বুলি পণ্ডিত সকলে ঠাৱৰ কৰিছে। শ্ৰীৰাম, শ্ৰীকৃষ্ণ আৰু পাণ্ডৱসকলে শিৱৰ প্ৰতীকৰূপে লিঙ্গ উপাসনা কৰিছিল বুলি ব্যাভ। লিঙ্গ উপাসনা হৰণা, সিদ্ধু সভ্যতা, এচিয়া মাইনৰ আৰু ৰোম সাম্ৰাজ্যৰ প্ৰাচীন সভ্যতাত বিৰাজমান।

এই প্ৰাচীনতম লিঙ্গ ধাৰাৰ উৎস ক’ত?? কিছুমান পণ্ডিতৰ মতে এহাতে স্তম্ভ উপাসনা (Cult of Pillar), আনহাতে যৌনাদ (পুৰুষাদ আৰু স্ত্ৰী অঙ্গ) উপাসনা (Phallic worshipping cult) এই দুটা ধাৰাৰ পৰাই লিঙ্গ উপাসনাৰ ধাৰা অহাটো স্বাভাৱিক। বিশ্বৰ সকলো ক্ৰিয়া নিয়ন্ত্ৰণ কৰা এজন ঈশ্বৰৰ অস্তিত্ব প্ৰাচীন মানুহে ভাবিলে থিয় এক স্তম্ভকে বিশ্বৰ কেন্দ্ৰীয় আধাৰ বুলি হয়তো বিশ্বাস কৰিছিল আৰু ‘স্তম্ভ উপাসনা’ (Pillar worship)ৰ প্ৰচলন কৰিছিল। স্তম্ভ উপাসনাৰ আদিমূল বিচাৰিও পণ্ডিতসকলৰ মাজত অজস্ৰ বাক-বিতণ্ডা।

বৈদিক আৰ্যসকলৰ উপৰি পুৰণ্য ইন্দো-এৰিয়ান আৰু ইন্দো-ইউৰোপীয়ান উৎসৰ। প্ৰাচীন চেমিটিক আৰু মিটানী ৰজাসকলৰ মোহৰত স্তম্ভ উপাসনাৰ আভাস দেখা গৈছে।* ভাৰতীয় ধৰ্ম কাহিনীৰ লগত সামঞ্জস্য থকা কিছুমান চিত্ৰৰেখা সম্বলিত শ্বিয় স্তম্ভ (Vertical Pillars) সেই মোহৰবোৰত অঙ্কিত হৈ থকা দেখা গৈছে। মোহৰ, শিলালিপি আৰু গুহাত চিত্ৰিত বা খোদিত ৰূপৰ এনে স্তম্ভবোৰ তেনে বিশ্বাসৰে প্ৰতীক হৈ আছে।

বৈদিক সভ্যতাৰ বহুত আগৰে পৰা যৌনাস্তম্ভৰ উপাসনা প্ৰচলিত আছিল বুলি বিভিন্ন গৱেষকে প্ৰমাণ কৰিছে। বহুত পণ্ডিতে আনহাতে এই কথাও কয় যে, স্তম্ভ ধাৰা (Cult of Pillar worship)ৰ পৰা লিঙ্গ উপাসনাৰ ধাৰা একেবাৰে পৃথক। যৌনাস্তম্ভৰ উপাসনাই উৰ্বৰতা কামনাৰ কথাহে সূচায়। প্ৰাচীন ইজিপ্ত, গ্ৰীচ, আমেৰিকাৰো কিছু ঠাইত এই যৌনাস্তম্ভ তথা লিঙ্গ উপাসনা চলিছিল। ভাৰতত আৰ্য বসতিৰ আগৰে পৰা এই লিঙ্গ পূজা প্ৰচলিত আছিল।

কিছু পণ্ডিতে মত প্ৰকাশ কৰে যে, পৌৰাণিক মহাকাব্যৰ সময়তে বিশ্বত সমান্তৰালভাৱে চলি থকা লিঙ্গ উপাসনা (Phallic worship) আৰু স্তম্ভ উপাসনা (Pillar worship)ৰ মাজত এটা সমন্বয় সাধন হৈছিল।

ৰুদ্ৰকো উৰ্বৰতাৰ দেৱতাকৈ প্ৰজ্ঞান কৰা হৈছিল। ৰুদ্ৰ হৈছে ধুমুহা বৰষুণৰ দেৱতা। বৃক্ষলতা, শস্য, ঘাঁহ বনৰ দেৱতা। বৈদিক তত্ত্বৰ উৰ্বৰতাৰ উপাসনাত যৌনাস্তম্ভ উপাসনাৰ স্থান নাছিল। অথৰ্ব বেদৰ এঠাইত অৱশ্যে কোৱা হৈছে যে ইন্দু বায়ুমণ্ডলৰ দেৱতা, ইন্দুই স্তম্ভ, ইন্দুই মুখ্য প্ৰাণ। বেদৰ দেৱতা স্বতক ইন্দুই ধৰি ৰাখে, স্থিতিক ধৰি ৰাখে। এটা কাহিনীমতে অভিশপ্ত হৈ ইন্দুৰ গাত সহস্ৰ যৌনাস্তম্ভ হৈছিল। ইন্দু পূজাতে তেতিয়াহ লৈ স্তম্ভ পূজা আৰু লিঙ্গ পূজাৰ সমাহাৰ হৈছিল নেকি? পাছলৈ পৌৰাণিক হিন্দু সভ্যতাত ইন্দুৰ আধিপত্য বাসুদেৱ কৃষ্ণই অৱশ্যেই নোহোৱা কৰিছে।

*Some of the seals possess vertical pillars inscribed there on besides some pictorial accounts resembling the Indian Mythology. It is clear that the pillar had already been established as a religious symbol as early as about second millennium B.C. Some recent excavations, in Ukraine (U.S.S.R) have led the Russian scholars to ponder over the possibilities of Early Indo Arvan settlement of the region of the present U.S.S.R. (-B.C. Patni-Pillar worship and Phallic worship page-40)

লিঙ্গ উপাসনা (২)

গ্ৰীক আৰু ৰোমানসকলৰ মাজত

অৱশ্যে শিৱ প্ৰতীক লিঙ্গ উপাসনাৰ দৰে গ্ৰীচ দেশতো লিঙ্গ উপাসনা প্ৰচলিত আছিল আৰু ডাঙৰ উৎসৱো হৈছিল। এই উৎসৱ উপলক্ষে পাখ আৰু মদিৰা উচৰ্গা কৰা হৈছিল, নৃত্যগীতৰো সমাৰোহ হৈছিল। গ্ৰীক লিখক এথেন্সিয়াচৰ লিখাৰ পৰা জনা যায় যে, wakerfestival ত তেওঁবিলাকে সোণৰ বৰ বৃহৎ লিঙ্গ কঢ়িয়াই নিয়ে। বেবিলনৰ মানুহৰ মাজতো বৰ ডাঙৰ লিঙ্গ উপাসনাৰ কাৰণে নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল। বেবিলনত পোৱা পিতৃলৰ লিঙ্গৰ লগত শিৱৰ প্ৰতীকৰ সাদৃশ্য আছে। ৰোমান আৰু ইটালীৰ ৰোমান কেথলিকসকলৰ মাজতো এনে লিঙ্গ উপাসনা প্ৰচলিত আছিল।

প্ৰাচীন ৰোমত লাৰেচ (Lares) নামৰ লিঙ্গ দেৱতাৰ পূজা কৰা হৈছিল বুলি জানিব পৰা হৈছে। অপুৰিয়াচৰ মতে এই লাৰেচ মৃতকৰ স্পিৰিটৰ বাহিৰে অন্য একো নহয়। যিসকল লোকে এই স্পিৰিটৰ পূজা সেৱা দি থাকে সেইসকলক সকলো বিপদ আৰু অনিষ্টৰ পৰা এই স্পিৰিটে ৰক্ষা কৰি থাকে। চাবলৈ গ'লে আমাৰ 'ভূতনাথ' তথা ভূতৰ অধিপতি শিৱৰ দৰেই যেন এই দেৱতা।

ৰোমানসকলৰ 'লাৰেচ' আৰু খ্ৰিস্টসকলৰ 'টেৰফিম'ৰ মাজত মৌলিক পাৰ্থক্য বৰ নাই। ঘৰত থকা 'লাৰেচে' ঘৰখনক আৰু গাওঁখনত ৰাজহুৱাকৈ প্ৰতিষ্ঠা কৰা 'লাৰেচে' গাওঁখনক বিপদ-বিঘিনিৰ পৰা মুক্ত কৰি ৰাখে। গাওঁ ৰক্ষা কৰা লাৰেচৰ আগত আগেয়ে মানুহ বলিও দিয়া হৈছিল। পাছত মানুহৰ সলনি পণ্ড বলি আগবঢ়োৱা হ'ল। 'টেৰফিম'ৰ দৰেই এই লাৰেচৰ মূৰ্তিক মানুহৰ মূৰ্তিৰ দৰেই গঢ় দিয়া হৈছিল আৰু এই মূৰ্তিয়ে লিঙ্গ পূজাৰ স্মৃতিকেই বহন কৰিছিল।

আনহাতেদি, 'পেনাটেচ' (Penates) নামৰ দেৱতাও গৃহ-দেৱতা। লাৰেচতকৈ পাছৰ। 'পেনাটেচে' প্ৰতিষ্ঠিত দেৱ-দেৱীসকলৰহে প্ৰতিনিধিত্ব কৰে।

গ্ৰীকসকলৰ সকলোতকৈ প্ৰাচীন লিঙ্গদেৱতা হ'ল মাৰ্কুৰিয়াচ! পাছত তেওঁৰ নাম হ'ল 'হাৰ্মিচ'। তেওঁৰ নামত বহুতো প্ৰাচীন প্ৰতীক য'তে-

ত'তে প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। খহিটা শিলত মানুহৰ শিৰ আৰু লিঙ্গ ডাঙৰকৈ কাটি দি এই প্ৰতীকবোৰ কৰা হৈছিল। আনহাতেদি এইবোৰেই লিঙ্গ ৰ প্ৰতীক আছিল। গ্ৰীচৰ সকলো ঠাইতে বিশেষকৈ এথেলত এই লিঙ্গ দেৱতাৰ নামত ডাঙৰকৈ বাৰ্ষিক উৎসৱ পতা হৈছিল। এই লিঙ্গ দেৱতাৰ নাম দিয়া হৈছিল 'হাৰমেইয়া'। লিঙ্গৰ জড়িত আচাৰ-অনুষ্ঠান আৰু যৌন কাৰ্য-কলাপৰ লগত ইয়াৰ সম্বন্ধ আছিল। ৰোমৰ 'বাচু' আৰু 'ডায়নেচিয়াচ'ৰ উৎসৱত যিবোৰ আচাৰ-অনুষ্ঠান হৈছিল তাৰ লগত 'হাৰমেইয়া' অনুষ্ঠানৰ সম্পূৰ্ণ মিল আছিল। হৰমিচৰ এখন দ্ব্যতল লিঙ্গস্বৰূপ 'জীৱন স্তম্ভ' (Pillar of Life) ধৰি থকা দেখুওৱা হৈছিল আৰু প্ৰজননৰ মূলত থকা যৌন প্ৰক্ৰিয়াবোৰো ই প্ৰতিনিধিত্ব কৰিছিল।

পুৰণি গ্ৰীচৰ ভাস্কৰ্য, ধাতু মূৰ্ত্তা আৰু মেডেলত লিঙ্গ উপাসনাৰ স্পষ্ট আভাস পোৱা যায় আৰু এইবিলাকেই প্ৰাচীন গ্ৰীকসকলৰ ধৰ্মৰে ইঙ্গিত দিয়ে।

ডায়নিচাচৰ উদ্ভৱ আৰু উদ্ভৱস্থান লৈ বিতৰ্কৰ অন্ত নাই। কোনো কোনো বিশেষজ্ঞই ক'ব খোজে ডায়নিচাচ হৈছে জীউচ (Zews) ৰ পুত্ৰ। কোনো কোনোৱে ক'ব খোজে যে এমনহে তেওঁৰ পিতৃ।

প্ৰতিমূৰ্ত্তি উপাসনাৰ আৰম্ভ ইজিপ্ততেই প্ৰথম আৰম্ভ হৈছিল।

ইজিপ্তৰ ধৰ্ম উপাখ্যানতে অচিবিচৰ কাহিনী প্ৰথম পোৱা যায়। এই অচিবিচক প্ৰথমে বাঁড় (Ox)ৰ ৰূপত পূজা কৰা হৈছিল। পাছতহে মানুহৰ ৰূপ প্ৰদান কৰা হৈছিল। বাঁড় গৰুৰ যিহেতু প্ৰজনন ক্ষমতা অধিক সেয়ে প্ৰকৃতিৰ এই জীৱটিক বিশেষ মূল্য দিয়া হৈছিল। ইজিপ্তত অচিবিচৰ স্তম্ভমূৰ্ত্তি লৈ শোভাযাত্ৰাও কৰা হৈছিল।

আইচিচ (Isis) অচিবিচৰ পত্নী। এই আইচিচকে আই বসুমতী (Goddess of the Earth) বোলা হৈছিল। অচিবিচ, আইচিচ দুয়োকে লিঙ্গ-যোনি ৰূপো দিয়া হৈছিল। আইচিচে তেওঁৰ স্বামীৰ লিঙ্গ উপাসনা কৰি তাৰ দ্বাৰাই লিঙ্গপূজাৰ প্ৰবৰ্তন কৰিছিল বুলিও কোৱা হয়।

কাহিনীমতে অচিবিচৰ দেহা তেওঁৰ ভ্ৰাতৃ টাইফনে (Typhon) টুকুৰা টুকুৰ কৰি কাটি কেউপিনে দলিয়াই সিঁচৰতি কৰি দিয়াৰ পাছত আইচিচে সেই খণ্ডবোৰ য'তেই পোৱা গ'ল ত'তেই পুতিলে যদিও অচিবিচৰ 'লিঙ্গ' বিচাৰি নোপোৱাত সেই দেশৰ বাসীয়ে যিকোনো এজনকে অচিবিচৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰিবলৈ আদেশ দিলে। তেতিয়া প্ৰজননৰ ক্ষমতাসম্পন্ন বাঁড় গৰুকেই নিৰ্বাচন কৰা হ'ল। অচিবিচৰ লিঙ্গই দেৱতাৰ লিঙ্গৰূপে চিহ্নিত হ'ল, মন্দিৰবোৰত লিঙ্গ স্থাপন হ'ল আৰু তেতিয়াৰে পৰাই লিঙ্গৰূপ

বিশেষ সম্মান প্রদৰ্শন কৰা হৈ আহিল। তেওঁবিলাকৰ উৎসৱত বৃহৎ লিঙ্গৰ শোভাযাত্ৰা উলিওৱাটোও নিয়ম হৈ পৰিল। লগতে সেই ঠাইৰ মহিলাসকলে ঈশ্বৰৰ প্ৰতীকস্বৰূপ লিঙ্গ লগত লৈ ফুৰাও হ'ল।

আইচিচৰ মৃত্যুৰ পাছত আইচিচৰ স্পিৰিট গাই-গন্ধৰ ৰূপত পূজা কৰিবলৈ পুৰোহিতসকলে স্থিৰ কৰিলে। পাছলৈ সেই গাই-গন্ধৰ প্ৰতিমূৰ্তিয়েই নাৰীৰ প্ৰতিমূৰ্তিলৈ ৰূপ সলালে আৰু তেৱেঁই দেৱীস্বৰূপা হ'ল। ঘণ্টাধৰনি কৰি, যৌন আবেদনমূলক গীত গাই লিঙ্গ-যোনিৰ শোভাযাত্ৰা কৰাবো নিয়ম হ'ল।

ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ বিশেষজ্ঞসকলৰ মতে লিঙ্গপূজা ভাৰততো অতি পুৰণি কালৰে পৰাই অনাৰ্যসকলৰ মাজত চলি আহিছে। ঋক্বেদৰ দুঠাইত 'শিস্মদেৱ' (লিঙ্গপূজক) সকলৰ উল্লেখ আছে (ঋক্বেদ ৭.২১-৫, ১০, ৯৯, ১)। এঠাইত ইন্দ্ৰক প্ৰাৰ্থনা জনোৱা হৈছে যেন শিস্মদেৱসকলে ঋক্বেদৰ যজ্ঞত ব্যাঘাত জন্মাব নোৱাৰে। আন এঠাইত ইন্দ্ৰই শিস্মদেৱসকলক মাৰি উজাৰ কৰি সিহঁতৰ ধন-সোণ কাঢ়ি লোৱা বুলি আছে। ডক্টৰ ভাণ্ডাৰকাৰৰ মতে এই শিস্মদেৱসকল পুৰণি ভাৰতৰ কোনোবা আদিম জাতি আছিল আৰু ৰক্ষাভ্ৰমত আৰ্যসকলে শিস্ম বা লিঙ্গপূজাৰ ৰীতি এই আদিম জাতিসকলৰ পৰা ধাৰ কৰে।' আদিতে শিৱপূজা আৰু লিঙ্গপূজাৰ বেলেগ প্ৰথা আছিল। কিন্তু পাছৰ কালত লিঙ্গকেই শিৱৰ প্ৰতীক বুলি স্বীকাৰ কৰি লিঙ্গপূজাক শিৱপূজাৰ পৰা অভিন্ন কৰি লোৱা হ'ল।

মহাভাৰতৰ দিনৰ পৰাই শিৱ আৰু লিঙ্গৰ অভেদত্ব স্বীকাৰ কৰি লোৱা হৈছে :

প্ৰত্যক্ষমহি দেবেন্দ্র পশা লিঙ্গং ভগাংকিতম্

দেৱদেৱেন ৰুদ্ৰেন সৃষ্টি হেতু না

-- অনুশাসন ৯৪.১.৭

দক্ষিণ ভাৰতৰ দ্ৰাবিড়ী হিন্দুসকলৰ ভিতৰত শিৱ লিঙ্গ পূজাৰ প্ৰাধান্য অতিশয় বেছি।'

প্ৰকৃততে এনে কথাবোৰৰ উৎস বিচাৰ কৰি চাই ক'ব পাৰি যে লিঙ্গ পূজা আৰু বৈদিক ৰুদ্ৰপূজা দুয়োটা সম্পূৰ্ণ সুকীয়া ধাৰা। এই দুয়োটা ধাৰাৰ কালক্ৰমত সমন্বয় সাধন হ'ল আৰু দুয়োটা মিলি শৈৱধৰ্ম গঠনত সহায় কৰিলে।

এই সমন্বয়ৰ পাছৰ ৰূপহে পুৰাণ আৰু আগমবোৰত ব্যক্ত হৈছে।

শৈৱধৰ্ম বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ নিচিনা নহয়। শৈৱধৰ্মত কেইবাটাও বিভিন্ন ধাৰা আহি লগ লাগি এই ধাৰা গঠন কৰিছে। বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ উৎস যেনেকৈ প্ৰাচীন বেদ তেনেকৈ শৈৱধৰ্মৰ উৎসও বহুত প্ৰাচীন। ভাৰতত এই ধাৰাৰ সময় সিদ্ধুসভ্যতাৰ সময়তকৈও হয়তো প্ৰাচীন। সিদ্ধুসভ্যতাৰ সময়ত শিৱক ‘পশুপতি’ (Lord of creation) ৰূপে ধাৰণা কৰা হৈছিল। সেই সময়ত তেওঁক ‘যোগী’ বা ‘ধ্যানী’ ৰূপেও গণ্য কৰা হৈছিল। যজুৰ্বেদৰ সময়ৰ পৰাই ‘পশুপাত’ ধাৰা আৰম্ভ হৈছিল আৰু পুৰাণৰ পাছলৈকে এই ধাৰা সক্ৰিয় হৈ আছিল। মহাকাব্য আৰু পুৰাণৰ সময়ছোৱাতো শৈৱধৰ্ম এক বিশিষ্ট ধৰ্ম হৈ আছিল। পুৰাণৰ সময়খিনিত শৈৱধৰ্মই সমন্বয়ৰ ৰূপ লয়। কেইখনমান শৈৱ উপনিষদো এই সময়তে ৰচনা কৰা হয়। শিৱ পুৰাণৰ লগত শিৱ উপনিষদৰ কথাবোৰ মিলে।

শৈৱধাৰাৰ বিষয়ে গৱেষণা কৰা আন এজন ভাৰতীয় পণ্ডিত বিশ্বালৈ ক’ব খোজে যে “শৈৱধাৰা সিদ্ধু উপত্যকাত প্ৰতিষ্ঠিত হৈছিল আৰু এই ধাৰা পৰম্পৰাকৰূপে খৃঃ পূঃ ষষ্ঠ শতিকালৈকে আছিল। এই ধাৰাৰ আদি অৱস্থাৰ কথা ক’বলৈ গ’লে প্ৰটো শিৱ আৰু অশ্বাৰ নামেই ল’ব লাগিব। পাছলৈ শুক্ৰ আৰু হঠযোগে এই দুজনক গ্ৰহণ কৰিছে। পৰম্পৰাগত শৈৱধাৰাক ব্ৰাহ্ম অগ্নিৰস, বশিষ্ঠ আদিয়ে বেদৰ সময়ত আৰু তাৰ পাছত যাজ্ঞবল্ক্য, শ্বেত, পানিনি, পিঙ্গল, কনাদ আৰু গৌতমে তুলি ধৰিছিল। ব্ৰাহ্মসকলে পাছলৈ ভাগৱত অথবা দাণ্ডিনলৈ পৰিৱৰ্তিত হয়। স্পষ্ট শৈৱধাৰাৰ প্ৰতিষ্ঠাপক হ’ল লকুলীশ আৰু এই ধাৰাই নাম পালে পাশুপাত ধাৰা। পাশুপাত ধাৰাই পাছলৈ বহুতো ধাৰাৰ জন্ম দিয়ে। নাথ ধাৰাৰ নাম তাৰ ভিতৰত উল্লেখযোগ্য।” *

লিঙ্গৰ ভাগ

ষষ্ঠ শতিকাত বৃহৎ সংহিতাত বৰাহমিহিৰে লিঙ্গক 'ত্ৰিখা' বুলি বৰ্ণাইছে। তেওঁ তিনিভাগৰ নাম দিছে এনেকৈ : মূলৰ নাম চতুৰাশ্ৰম, মাজৰ ভাগৰ নাম অষ্টাশ্ৰী আৰু ওপৰ ভাগৰ নাম 'বৃহৎ'।

বিষ্ণু ধৰ্মোক্তৰ পুৰাণতো একে ধৰণৰেই লিঙ্গৰ নাম তিনি ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে—কিন্তু বিপৰীতভাৱে। প্ৰথমে ওপৰ, মাজত মাজৰ আৰু শেষত চতুৰ্দ্ধাগৰ।

সপ্তম-অষ্টম শতিকাত যৎস্য পুৰাণৰ মতে লিঙ্গৰ ওপৰভাগ হৈছে পূজা ভাগ, মাজৰ অংশ বিষ্ণু ভাগ আৰু শেষৰ অংশ ব্ৰহ্ম ভাগ।

ষষ্ঠ শতিকাত বহল, গধুৰ লিঙ্গ নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল। প্ৰাক কুশান যুগৰ দীৰ্ঘ আৰু কৃশ লিঙ্গই দেশ ধ্বংস কৰে বুলিও বৰাহমিহিৰে 'বৃহৎ সংহিতা'তেই কৈছে। বৰাহমিহিৰৰ সময়তে নিৰ্মিত লিঙ্গৰ পূজাভাগৰ ওপৰত থকা 'সূত্ৰ' ডিজাইনৰ বিষয়ে তেওঁ আশ্চৰ্যজনকভাৱে একো মন্তব্য দিয়া নাই। আনহাতেদি বিষ্ণু ধৰ্মোক্তৰ পুৰাণ আৰু যৎস্য পুৰাণত পূজাভাগৰ সূত্ৰৰ কথা পোৱা গৈছে।

শিৱ লিঙ্গ : শিৱলিঙ্গৰ বৰ্ণনা বৃহৎ সংহিতা, কাৰণাগম, সুব্ৰহ্মেদাগম, ময়মত, মুকুটাগম, কামিকাগম আৰু কালমণ্ডপ নামৰ শাস্ত্ৰীয় গ্ৰন্থত পোৱা যায়। মনুৰানিৰ্মিত শিৱলিঙ্গৰ প্ৰকাৰকেইটা হৈছে :

- (১) সৰল শিৱলিঙ্গ
- (২) চতুৰ্মুখ শিৱলিঙ্গ
- (৩) পঞ্চমুখ শিৱলিঙ্গ।

ইয়াৰ ভিতৰত সৰল শিৱলিঙ্গসমূহৰ ভাগ হৈছে এনেকুৱা :

ক) বৰ্গক্ষেত্ৰাকাৰ বা চতুৰ্দ্ধাগীয়া পীঠিকা থকা। এই পীঠৰ লগত সংলগ্ন লিঙ্গৰ ভাগক বোলা হয় ব্ৰহ্মভাগ। মাজৰ ভাগ বিষ্ণুভাগ, ই অষ্টকোণীয়। লিঙ্গৰ ওপৰভাগ শূন্যীয়া, ইয়াক কোৱা হয় কল্পভাগ।

খ) বৰ্গক্ষেত্ৰাকাৰ বা চতুৰ্দ্ধাগীয়া পীঠিকাৰ সৈতে সৰল শূন্যীয়া লিঙ্গ।

গ) শূন্যীয়া পীঠিকা আৰু বিষ্ণু ভাগ, কল্পভাগ থকা।

ঘ) সৰল শূন্যীয়া পীঠিকাৰ সৈতে সৰল, শূন্যীয়া লিঙ্গ।

ঙ) বিস্তৃতভাৱে খোদিত পীঠিকাৰ সৈতে সৰল লিঙ্গ বা খোদিত লিঙ্গ। এই বিখ্যত যেনীৰ নলাভাগটো দীঘল কৰা হয়।

নীলকণ্ঠ শিৱ

শিৱ নীলকণ্ঠ। অগ্নিৰ নীলা আভা শিৱ কণ্ঠত যেন পৰিদৃশ্য। যজুৰ্বেদৰ কল্পাখ্যানত সূৰ্যৰ লোহিতাজাত কৃষ্ণ চিহ্ন আৰু বিদ্যুৎধাৰী মেঘৰ মাজৰ নীলা আভাই শিৱৰ নীলকণ্ঠ ৰূপৰ আধাৰ বুলি ভবা হৈছে। নীলকল্প উপনিষদত কল্প নীলগ্ৰীৱ। এই সম্পৰ্কে মহাভাৰতত দুটি বিভিন্ন কাহিনী দিয়া হৈছে। শান্তিপৰ্বত নাৰায়ণে কল্পৰ কণ্ঠদেশ ধাৰণ কৰিছিল কাৰণে শিৱ নীলকণ্ঠ, অনুশাসন পৰ্বত ইন্দ্ৰৰ বজ্জ্বাৰাতে শিৱৰ কণ্ঠ নীলা কৰে বুলি কাৰণ দেখুওৱা হৈছে। শিৱ ভাণ্ডৱস্তোত্ৰত কোৱা হৈছে যে বিবৰ্ণান কৰা শিৱৰ কণ্ঠ পাৰ্বতীয়ে বোধ কৰাত কণ্ঠ নীলা হৈ পৰে। পুৰাণত আনহাতেদি সমুদ্ৰ মন্থনত উদ্ধৱ হোৱা বিষ শিৱই পান কৰা কাৰণে কণ্ঠ নীলা হ'ল বুলি বৰ্ণনা আছে।

(ক) “অত্যন্ত মন্থন কৰাৰ ফলত হঠাৎ সমুদ্ৰত কালকূট বিষৰ আবিৰ্ভাৱ হ'ল; সেই বিষে ধোঁৱাবুস্ত অগ্নিৰ দৰে গোটেই জগত পোহৰ কৰিলে॥ ৪১॥

সেই বিৰৰ গোন্ধ পোৱা মাৰে তিনিও লোকত থকা প্ৰাণীসমূহ অচেতন হৈ পৰিল। ভেঙিয়া ব্ৰহ্মাই প্ৰাৰ্থনা কৰাত ভগৱান মহেশ্বৰে বিবৰ্ণান কৰি ভাক নিজৰ কণ্ঠত ধাৰণ কৰিলে, সেই হেতু মহাদেৱ নীলকণ্ঠ নামে প্ৰসিদ্ধি লাভ কৰে; এৱে জনমন্ত্ৰি॥” ৪২-৪৩ (মহাভাৰত আদিপৰ্ব)

(খ) এইৰূপে কত বস্তু কত বিড়ম্বন

সাগৰ হইতে ক্ৰমে উঠিল তখন

একে একে সবে তাহা গ্ৰহণ কৰিল

হলাহল বিৰ পৰে উৰিও হইল

তাহা সেবি ভয়ভূৰ সুৰাসুৰ গণ

উপায় কি হৰে ভাবি ব্যাকুলিত ফল

কালকূট মহাবিষ অতি ভয়ঙ্কৰ

তাহা হেৰি সুৰাসুৰ চিত্তিত অন্তৰ॥

বিবেতে ভেজেতে ধৰা বিনাশিত হয়

বিশ্বসৃষ্টি লোপ পায় নাহিকে সংশয়॥

উপায় কিহৰে ভাবি চিন্তিয়া অমৰ

উপনীত ধীৰে ধীৰে শিৱৰ গোচৰ

শিবেরে প্রণাম কবি কহেন তখন
 বিলম্বি লোপ হয় ওহে পঞ্চানন
 কালকূট বিব উঠে সান্নিধ্য মনে
 কি হবে উপায় এবে কহ সবা স্থানে ॥
 বিবেক ভেজেতে যবে এ ভিন ভূবন
 উপায় কবহ এবে ওহে পঞ্চানন
 নবদ্বার নবদ্বার ওহে আশুতোষ
 ইহাব উপায় কবি কবহ সন্তোষ
 তোমার মহিমা দেবক বুঝিতে পাবে
 কৃপাময় হও ভূমি বাহ্য ওগবে

.....

এতেক বচন শুনি দেব পঞ্চানন
 জগত বকিতে প্রভু কবিতা মনন
 গণ্ডুবেতে কালকূট কবিলেন পান
 অদ্বৈত শিবের উক্ত কে পার সন্ধান
 বাহ্য ভেজেতে দহে এ ভিন ভূবন
 সেই বিব কবে পান দেব পঞ্চানন
 বিব পান হেতু শিব নীলকণ্ঠ নাম
 হইলেন সুখ্যাতি এ ভিন ভূবনে ॥

(শিব পূজা)

সাধাবল বিচারমতে শিবের কণ্ঠত সর্পই মেবাই থাকে কারণে সর্পের নীলা
 বং কণ্ঠের নীলা বং হৈ দেখা দিছে বুলিও তাবির পাবি।

পুৰাণ সম্পৰ্কে

সাম্বিক আৰু বজঃগুণ প্ৰধান পুৰাণবোৰৰ ভিতৰত বহুত পণ্ডিতে শিৱপুৰাণখন অন্তৰ্ভুক্ত নকৰে। শিৱ পুৰাণক তমঃগুণৰ পুৰাণসমূহৰ (যেনে মৎস্য, কুৰ্ম, লিঙ্গ, ঙ্গন্দ আদি) ভিতৰতহে স্থান দিয়ে।

সাম্বিক পুৰাণবোৰৰ অধিদেৱতা হ'ল বিষ্ণু। বজঃগুণ প্ৰধান পুৰাণবোৰৰ ব্ৰহ্মা অধিদেৱতা। তমঃগুণ প্ৰধান পুৰাণবোৰৰ অধিদেৱতা হ'ল শিৱ আৰু অগ্নি। শিৱ পুৰাণ, ভৱিষ্য পুৰাণ, মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণ, লিঙ্গ পুৰাণ, ববাহ পুৰাণ, ঙ্গন্দ পুৰাণ, মৎস্য পুৰাণ, কুৰ্ম পুৰাণ, ৰামন পুৰাণ, ব্ৰহ্মাণ্ড পুৰাণ আদিৰ অধিদেৱতা ৰূপে শিৱকে গণ্য কৰা হয়।

মহাপুৰাণৰ লক্ষণসমূহ বিচাৰ কৰি চালে যি অৰ্থত বায়ু পুৰাণক পেলাব পাৰি সেইফালৰ পৰা শিৱ পুৰাণ পেলাব নোৱাৰি। উইলচনৰ দৰে পণ্ডিতে শিৱ পুৰাণক "Shaiva Manual" বুলি ক'ব খোজে। আৰ. চি. হাজৰাৰ মতেও শিৱ পুৰাণত বায়ু পুৰাণৰ উদ্ধৃতিহে বেছি আছে। এ.ডি. পুৰলকাৰেও মত প্ৰকাশ কৰে যে, শিৱ পুৰাণখন পাছৰ সৃষ্টি। ইয়াত উপপুৰাণৰ লক্ষণহে বিদ্যমান, মহাপুৰাণৰ নহয়।

কুৰ্ম পুৰাণৰ মতে শিৱই বীজ। লিঙ্গ পুৰাণত ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু, শিৱ তিনিওৰে শক্তি একত্ৰ হৈছে বুলি অৰ্থাৎ ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু শিৱতে মিলিত হৈছে বুলি কোৱা হৈছে। সৃষ্টিৰ কাৰণে পাৰ্বতীৰ অস্তিত্বও স্বীকৃত হৈছে আৰু তেনেকৈয়ে “অৰ্দ্ধ নাৰীশ্বৰ” আৰু “হৰিহৰ”ৰ ধাৰণাই মূল্য পাইছে।

মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণে সৃষ্টি তত্ত্বৰ মূলতে বীজিন আৰু যোনি, ক্ৰোভ্য আৰু ক্ৰোভক তথা একে সত্যৰে পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়া-প্ৰতিক্ৰিয়াৰ কথা উল্লেখ কৰিছে।

লিঙ্গ পুৰাণে সৃষ্টি কাৰ্যত ব্ৰহ্মাই ভৱ তথা শিৱৰ সহায় লোৱাৰ কথা বৰ্ণনা কৰিছে।

আনহাতেদি শিৱ পুৰাণৰ নাম বিভিন্ন মহাপুৰাণ, পুৰাণৰ তালিকাত আছে। আনহাতে ভাগৱতৰ দ্বাদশ ঙ্গত, মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণত আৰু ঙ্গন্দ পুৰাণৰ বিভিন্ন খণ্ডত শিৱ পুৰাণৰ নাম মহাপুৰাণবোৰৰ লগত একেলগে উচ্চাৰিত হৈছে। বৃহৎ পুৰাণৰ পূৰ্বখণ্ডত উপপুৰাণ আৰু পুৰাণৰ যি তালিকা

বিয়া হৈছে ভাত শিৱ কায়টো-পোহা গৈছে। গুঠবন্ধন যথাপূৰ্ণাৰ্থৰ সাজত শিৱ পুৰাণো এখন।

শিৱ পুৰাণ দ্বাদশ সংহিতাত বিভক্ত—বিদ্যেশ্বৰ, বৌদ্ধ, ক্ৰিয়ায়ক, ভৌত, মাতৃ, কষ্টক্ৰোদশ, কৈলাস, শক্তকল্প, কৌটিল্য, সহস্ৰকোটি কল্প, বায়বীয় আৰু ধৰ্মসংহিতা। সন্যাসুমাৰ আৰু জ্ঞান সংহিতাও শিৱপুৰাণৰ অন্তৰ্গত বুলি কোৱা হয়। কোনোৱে মানৱী সংহিতাকো অন্তৰ্ভুক্ত কৰে।

জ্ঞান সংহিতাৰ সংক্ষিপ্ত বিৱৰণ মতে কবিসকলে সুতক শিৱতত্ত্ব সম্পৰ্কে প্ৰশ্ন কৰিছে। সুতে কলে যে, পিতৃৰ ওচৰত নাৰদে এই সম্পৰ্কে প্ৰশ্ন কৰিছিল। পিতৃ ব্ৰহ্মাই যি ক'লে তাৰ উত্তৰ হ'ল এনে— কেৱল ব্ৰহ্ম আৰু কোনো নাই। তেওঁৰ ইচ্ছা প্ৰকাশ হৈ হ'ল প্ৰকৃতি বা মায়া। ব্ৰহ্মৰ পৰাই পুৰুষো ব্যক্ত হ'ল। দুয়ো মিলি সৃষ্টি কেনেকৈ সম্ভৱ কৰিব পাৰি এই বিষয়ে চিন্তিত হওঁতেই আকাশবাণী হ'ল—“তোমালোকে তপস্যা কৰা”। উভয়ে কঠোৰ তপস্যাত ব্ৰতী হ'ল। বহুত কাল জুৰি তপস্যাত প্ৰবৃত্ত হৈ থকাৰ পাছত তেওঁবিলাক ধ্যানস্থ হ'ল। ধ্যানমগ্ন হৈ থাকোঁতেই তেওঁবিলাকৰ দেহৰ পৰা জলধাৰা নিৰ্গত হ'বলৈ ধৰিলে। সমস্ত জলমগ্ন হোৱাৰ পাছত উভয়ে সেই জলতে শয়ন কৰিলে। সেয়ে পুৰুষৰ নাম হ'ল নাৰায়ণ, প্ৰকৃতিৰ নাম হ'ল নাৰায়ণী। ইয়াৰ পাছত প্ৰকৃতিৰ পৰা হ'ল মহৎতত্ত্ব।

তাৰ পৰা হ'ল অহঙ্কাৰ তত্ত্ব, অহঙ্কাৰৰ পৰা পঞ্চতন্মাত্ৰ, তাৰ পৰা হ'ল পঞ্চভূত। পঞ্চভূতৰ পৰা পঞ্চ জ্ঞানেন্দ্ৰিয়, পঞ্চ কৰ্মেন্দ্ৰিয়ৰ উৎপত্তি হ'ল। (শিৱ পুৰাণৰ পৰাই সাংখ্যাতত্ত্বৰ উদ্ভৱ হৈছিল বুলি বহুতে ঠাৱৰ কৰে।)

এই সমস্ত তত্ত্ব নাৰায়ণে আয়ত্ত কৰি জলত শয়ন কৰি থাকোঁতেই তেওঁৰ নাভি মণ্ডলৰ পৰা এক বৃহৎ পৰমসুন্দৰ পদ্ম বিকশি উঠিল। সেই পদ্মতেই ব্ৰহ্মাৰ প্ৰকাশ হ'ল। ব্ৰহ্মাই মায়া অভিভূত হৈ নিজৰ উৎপত্তিৰ কাৰণ বুজিব নোৱাৰি চিন্তিত হ'ল। তেতিয়া পুনৰ আকাশবাণী হ'ল—“তপস্যা কৰা” সেইমতে বাৰ বছৰ তপস্যা কৰাৰ পাছত তেওঁৰ সন্মুখত শঙ্খ, চক্ৰ, গদা, পদ্মধাৰী মূৰ্তি এটি আবিৰ্ভাৱ হ'ল আৰু সেই পুৰুষে ক'লে—“মই তোমাক সম্বৎসৰ দ্বাৰা সৃষ্টি কৰিছো। অৰ্য্যাক চতুৰ্বিংশতি তত্ত্বৰো ময়ে আৱিষ্কাৰ কৰিছো।” ব্ৰহ্মাই এই কথা বুজি নেপাই বিমুগ্ধ লগত যুদ্ধ কৰাত প্ৰবৃত্ত হ'ল। উভয়ক বিবাদৰ পৰা নিবৃত্ত কৰিবলৈ, শান্ত কৰিবলৈ, জ্ঞান উদয় কৰিবলৈ এটা বিৰাট জ্যোতিৰ্লিঙ্গৰ উদ্ভৱ হ'ল। লিঙ্গৰ প্ৰভাৱত ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু যুদ্ধৰ পৰা বিৰত হ'ল। এই লিঙ্গৰ স্বৰূপ জানিবলৈ ব্ৰহ্মাই হংসৰূপ ধৰি উৰ্দ্ধ আকাশলৈ উৰা মাৰিলে। বিষ্ণুৱে বৰাহৰূপ ধৰি অধোদেশলৈ গমন কৰিলে। বিষ্ণুৱে এনেকৈ চাৰি হাজাৰ বছৰ অতিক্ৰম কৰিলে। ইয়াকে লোকে “শ্বেত বৰাহকল্প” বুলি কয়।

ব্ৰহ্মাই ক'লে “আমি উত্তৰে এই লিঙ্গৰ স্বৰূপ নিৰ্ণয় কৰিব পৰা নহ'ল। এই লিঙ্গ” কি যুক্তি জনালেও আমি সেই লিঙ্গক বাবে বাবে প্ৰশংসা কৰিছিলোঁ খবিলোঁ। ইয়াতে শত বছৰ অতীত হ'ল। তেতিয়াওঁ কালান্বক আনন্দময় পদ্ম উদ্ভৱ হ'ল। সকলো বিস্মিত হ'ল। তাত্ত্বিকও বিস্ময়কৰ কথা হ'ল যে, লিঙ্গৰ ঠাইত পঞ্চমুখ, দশবাহু, কৰ্ণুবৰ দৰে গৌৰৱৰ্ণব, নানা আভৰণেৰে ভূষিত এটি মূৰ্ত্তিৰ আবিৰ্ভাৱ হ'ল। এই মূৰ্ত্তিয়েই শিৱ। তেওঁৰেই ব্ৰহ্মা বিষ্ণুক ব্ৰহ্মন আৰু পালনৰ কৰ্ত্তব্য দিলে।

ইয়াৰ পাছত ব্ৰহ্মাৰ উৎপত্তি কথন, কবিসকলৰ সৃষ্টি প্ৰকৃতিস্বৰূপা ভগৱতীৰ প্ৰকাশ, তেওঁৰ দেহত্যাগ আৰু শিৱপূজা বিধি।

ভাৰকাসুৰৰ উপাখ্যান, শিৱৰ তপস্যা, দেৱতাসকলৰ শিৱৰ ওচৰলৈ গমন, ভাৰকাসুৰ বধৰ কাৰণে প্ৰাৰ্থনা, যদন তন্ময়, পাৰ্বতীৰ তপস্যা, শিৱ পাৰ্বতীৰ বিবাহ, কাৰ্ত্তিকৰ জন্ম, ভাৰকাসুৰ বধ, ভাৰকাসুৰৰ পুত্ৰবোৰৰ ত্ৰিপুৰাত অৱস্থান, শিৱৰ দ্বাৰা ত্ৰিপুৰাৰ ধ্বংস, আৰু দেৱতাসকলৰ শিৱৰ বৰলাভ।

ইয়াৰ পাছত শিৱপূজা বিধি আৰু কেতেকী কুলেৰে শিৱ পূজা কৰাৰে নিষেধ সেই কথা বৰ্ণোৱা হৈছে। ইয়াৰ পাছত ব্যাধৰ ইতিহাস কথিত হৈছে, শিৱৰাত্ৰি ব্ৰতৰ প্ৰশংসা কৰা হৈছে। ভক্তিৰ দ্বাৰাও যে শিৱ তত্ত্বৰ জ্ঞান হ'ব পাৰে সেই কথাও বৰ্ণিত হৈছে। জ্ঞান সংহিতা ইমানতেই সমাপ্ত হৈছে।

বিদ্যোৎসৱ সংহিতা : গঙ্গা-যমুনা সঙ্গমত তথা প্ৰয়াগতীৰ্থত শৌনকাৰি মুনিসকলে মহাবজ্জ আৰম্ভ কৰাত ব্যাসশিষ্য সূত সমাগত হ'ল। মুনিসকলে সূতক বেদান্তসাধ কোনো পুৰাণ বাৰ্তা কৰ্মৰ কাৰণে অনুৰোধ কৰিলে। সূতে ক'লে যে, জগদীশ্বৰ মহাদেৱেই সৰ্বতত্ত্ব, পুৰাণ পৰাংগৰ। তেওঁৰ দৰ্শন লাভ কৰাৰ উপায় হৈছে পৰমভক্তি। যি মহাসাধকৰ দ্বাৰা মহাদেৱৰ পৰম কৰুণা লাভ কৰা যায় সেই সাধনসমূহ হ'ল কৰ্মৰ দ্বাৰা মহাদেৱৰ গুণানি শ্ৰবণ, বাক্যৰ দ্বাৰা তেওঁৰ গুণকীৰ্তন, ফলৰ দ্বাৰা সদায় তেওঁতে ফল অৰ্পণ।

শ্ৰৱণ আদিত যি আসক্ত নহয়, তেওঁৰ পকে লিঙ্গ পূজাই সাধনা। ব্ৰহ্মা আৰু বিষ্ণুৰ যুদ্ধ প্ৰশংসিত কৰিবৰ কাৰণে শিৱৰ কাৰ্যলৈ দেৱতাসকলৰ গমন, তেজোময় লিঙ্গৰ প্ৰাদুৰ্ভাৱ, যুদ্ধৰ শান্তি, ভৈৰৱৰ দ্বাৰা ব্ৰহ্মাৰ শিৰচ্ছেদ, শিৱৰ অনুগ্ৰহত ব্ৰহ্মাৰ পুনৰ মন্তক লাভ ইত্যাদি বৰ্ণিত হৈছে। ইয়াৰ পাছত প্ৰশংসৰ স্বৰূপ কথন, পাৰ্থিৱ প্ৰতিমা পূজনৰ সাহায্য (শিৱৰাত্ৰি সাহায্য কথা) আৰু ব্ৰহ্মন আৰু মূৰ্ত্তিৰ স্বৰূপ কথন বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

কৈলাস সংহিতা : বাৰানসী ধামত মুনিসকলৰ ওচৰত সূতে প্ৰশংসৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা সূচনা কৰিছে। কাৰণ কৈলাস ধামত দেৱীয়ে শিৱক প্ৰশংসৰ অৰ্থ সুবিহীন। প্ৰশংসৰ অৰ্থ প্ৰকাশক “ব্ৰহ্ম”ৰ ৰূপ আৰু শিৱপূজা বিধি এইবিধিতে

বৰ্ণিত হৈছে। ইয়াৰ পাছত কাৰ্ত্তিকেশ্বৰ বামদেৱ মুনিৰ কথোপকথন গুৰুৰ উপদেশত প্ৰশ্নৰ উপাসনা, যোগ আদিৰ কথা বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

নৈমিষাৰণ্যলৈ সনৎ কুমাৰৰ আগমন, ব্যাস আদিৰ মিলন, শিৱ পূজাৰ বিষয়ে প্ৰশ্ন, সনৎ কুমাৰৰ দ্বাৰা পৃথিৱী প্ৰকৃতিৰ সংস্থাপন ক্ৰম কথিত হৈছে। ইয়াৰ পাছত সপ্তদীপৰ বৰ্ণনা, নবকাসিৰ বৰ্ণনা, উৰ্দ্ধলোকৰ বৰ্ণনা আৰু যোগ সাহায্য কথিত হৈছে, কল্প সাহায্যৰ বৰ্ণনা হৈছে, সনৎ কুমাৰৰ চৰিত্ৰ কথিত হৈছে। বিবুধলোক আৰু শিৱলোকৰ কথন, কল্পস্থানৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ হোৱাৰ কাৰণ, তীৰ্থ কথন, শিৱপূজাৰ কাৰণে প্ৰয়োজনীয় পুষ্পৰ বিৱৰণ আৰু শিৱৰ প্ৰীতিবৰ্জক ধৰ্মৰ সংক্ষিপ্ত উপদেশ দিয়া হৈছে। ইয়াৰ পাছত শিৱৰ স্থাপন বাসৰ কাৰণ, প্ৰশ্নৰ উপাসনা, দুৰ্বাসাৰ আগত মহাদেৱৰ ধ্যানযোগ কথিত হৈছে। হৰ-পাৰ্বতী সংবাদৰূপে কালী-সাহায্য কথিত হৈছে। শিৱৰ অনুগ্ৰহত গৃহকৰ দণ্ডপাণিদ্ধ প্ৰাপ্তি, মণ্ডুকীৰ উপাখ্যান, প্ৰতাপ মুকুট বজাৰ ওজাৰেণ্ডৰ দৰ্শন, নন্দীৰ তপস্যা, শিৱৰ বৰদান, নন্দীৰ বিবাহ, শিৱ হোৱাৰ কাৰণ, ত্ৰিপুৰা দাহ, ব্ৰাহ্মণ সাহায্য কথন আৰু দেহস্থ নাড়ীৰ বিৱৰণ বৰ্ণিত হৈছে।

বায়বীয় সংহিতা : (পূৰ্বভাগ) : মহাদেৱৰ কৃপাত শ্ৰীকৃষ্ণৰ পুত্ৰলাভ, পুৰাণৰ সংখ্যা কথন, ব্ৰহ্মাৰ ওচৰত ঋষিসকলৰ শিৱতত্ত্ব শ্ৰৱণ, ব্ৰহ্মাৰ আদিষ্ট যজ্ঞ কৰিবলৈ ঋষিসকলৰ নৈমিষাৰণ্যলৈ গমন, শিৱতত্ত্ব আৰু মাল্লা স্বৰূপ বৰ্ণনা। কীলমান কথন প্ৰাকৃত সৃষ্টি কথন। ব্ৰহ্মা, বিবুধ আৰু মহেশ্বৰৰ পৰস্পৰ বংশতত্ত্ব, ব্ৰহ্মাৰ পৰা মহাদেৱৰ উদ্ভৱ, কল্পৰ দ্বাৰা শক্তিকালিনী নাবীৰ সৃষ্টি, দক্ষযজ্ঞ, দেৱীৰ দেহত্যাগ, বীৰভদ্ৰ আৰু কালীৰ সৃষ্টি, দক্ষৰ ছাগমুণ্ড প্ৰাপ্তি। শুভ নিশ্চয় বধৰ কাৰণে কৌশিকীৰ আবিৰ্ভাব। ত্ৰিবিধ শব্দাৰ্থ কথা, পাণ্ডপাত ব্ৰত আৰু ভস্ম সাহায্য। দুৰ্দ্ধ প্ৰাপ্তিৰ কাৰণে বালক উপমন্যুৰ তপস্যা আৰু দুৰ্দ্ধ সমুদ্ৰ প্ৰাপ্তি।

বায়বীয় সংহিতা : (উত্তৰ ভাগ) : খেতকল্পত প্ৰয়াগত মুনিসকলৰ প্ৰশ্নত বায়ুৰ দ্বাৰা শিৱ সাহায্য কথন। শিৱৰ নাম পণ্ডপতি কিয় হ'ল? পূৰ্বে কৃষ্ণকণী বিবুধৰ উপমন্যুক এই প্ৰশ্ন কৰাত তেওঁ উত্তৰ দিলে যে, সংসাৰত ব্ৰহ্মা আদি কৰি সকলোৱেই পণ্ড বুলি খ্যাত। তেওঁবিলাকৰ পতি বুলিয়েই শিৱ পণ্ডপতি নামেৰে প্ৰখ্যাত। পণ্ডপতিয়ে মন স্বৰূপৰ দ্বাৰা, মাল্লাৰ দ্বাৰা সকলোকে বন্ধ কৰি ধৰে। আকৌ তেওঁই উপাসনাৰ দ্বাৰা সন্তুষ্ট হৈ উক্ত পাপৰ পৰা সকলো ভক্তকে মুক্ত কৰে। চতুৰ্বিংশতিতত্ত্ব আৰু স্নানকৃত কৰ্মৰ বিষয়েও কথিত হয়।

উপমন্যুৱে আৰু ক'লে যে—স্বহাদেৱে এক যক্ষৰূপ ধাৰণ কৰি ইন্দ্ৰাদি দেৱতাসকলক একেখণ্ড ভূশ বহন কৰিবলৈ ক'লে। কোনোও ভূগৰ্ভণ্ড বহন কৰিব নোৱাৰিলে। ইয়াৰ পাছত সিবিলাজ কন্যা দেৱীৰ আবিৰ্ভাৱ হ'ল। তেওঁ হাঁহি হাঁহি ক'লে—এৰেঁই জগতৰ সৃষ্টি আৰু বিনাশৰ মূল। তেতিয়া ব্ৰহ্মা আৰু বিষ্ণুৱে শিৱৰ স্বৰূপৰ বিষয়ে ক'বলৈ ধৰিলে। পৰ ব্ৰহ্ম আৰু অপৰ ব্ৰহ্মৰ মূল উদ্ভৱ বৰ্ণালিলে। শিৱই দেৱীক শৈৱ ধৰ্মৰ বিষয়ে জ্ঞান দান কৰিলে। শৈৱ পঞ্চাঙ্গৰ মন্ত্ৰ আৰু সেই মন্ত্ৰৰ সাহায্যৰ বিষয়েও ক'লে। দীক্ষাৰ বিধি, কামনা কৰায়ত্তে কৰিব লগা শিৱপূজাৰ বিষয়ে কৈ শিৱম্ৰোত্ৰ দান কৰিলে, যোগ-উপদেশ দিলে আৰু নৰীৰ দ্বাৰা শিৱকথা বৰ্ণনা হ'ল।

শিৱৰ বাহন বৃষভ

সিদ্ধু সভ্যতাত পোৱা শিৱৰ প্ৰাচীনতম চিত্ৰত শিৱক পশুপতি ৰূপত দেখা গৈছে যদিও বৃষভৰ লগত তেওঁৰ ওচৰ সম্বন্ধ দৃষ্টিগোচৰ হোৱা নাছিল। দেখা যায় যে, ভাৰতৰ বাহিৰৰ অন্যান্য বহুতো স্থানত বৃষভে দেৱতাসকলৰ লগতে স্থান পাইছে। চিৰিয়াৰ হেটাইটসকলৰ দেৱ দম্পতী বৃষভ আৰু সিংহিনী। অচিৰিচো আছিল বৃষ মূৰ্তিৰ। “স্বৰ্গীয় বৃষভ” আছিল বেবিলনৰ পৰম দেৱতা। চুম্মেৰীয়সকলে দেৱতাসকলক বৃষভেই বুলিছিল। মেচোপটেমিয়াত বৃষভক অতি পবিত্ৰ বুলি গণ্য কৰা হৈছিল। গ্ৰীচ আৰু ৰোমৰ দেৱতাসকলৰ ভিতৰত বৃষভে যথেষ্ট প্ৰাধান্য পাইছিল। ঋকবেদত কল্প বৃষভ। লাহে লাহে দেখা গ’ল যে বৃষভে শিৱ প্ৰতীকলৈ ৰূপ সলালে।

ব্ৰুকৰ দৰে পণ্ডিতসকলে বৃষভৰ এনে দেৱতাপ্ৰাপ্তিৰ মূলতে প্ৰাণীপূজক আদি অষ্ট্ৰেলীয়সকলৰ প্ৰভাৱ স্বীকাৰ কৰে। যাছৰ দৰে নিকন্তকাৰে কয় যে, দেৱতা বাহন আৰু আয়ুধৰ মাজত প্ৰকৃততে পাৰ্থক্য নেথাকে। হেবোডোতাত আৰু দিস্তডোৰাচে বৃষভক “অচিৰিচৰ আত্মা” বুলিয়ে কৈছিল। বৃষভো বৈদিকযজ্ঞত বাহনৰূপে সম্বোধিত হৈছে আৰু পুৰাণত বৃষভেই শিৱ অনুচৰ নন্দীৰ ৰূপ পাইছে। টোটেম উপাসনাৰ মাধ্যমেৰেই (ভাৰতত বিহেতু বহুত আদিয় জাতিৰ টোটেম বৃষ) বৃষভে দেৱত্ব পাইছে বুলিও অনেক পণ্ডিতে ভাবে।

বৃষক যৌনপ্ৰতীক ৰূপেও গণ্য কৰা হয়। শিৱ যেনেকৈ প্ৰজননৰ দেৱতা, বৃষভো প্ৰজননৰ বীৰ। শস্যৰ লগতো বৃষৰ নিশ্চিত সম্বন্ধ। ডায়োনিচচৰ বৃষভ Com Spiritৰ প্ৰতীক। এখেতৰ প্ৰতি বছৰে বৰষুণৰ প্ৰাপ্তিৰ অৰ্থে বৃষ উচৰ্গা কৰা হৈছিল। বৃষ বলি দিয়াৰ নিয়মো পৃথিৱীৰ বহুতো ঠাইত আছে।^১

অন্য পণ্ডিতৰ মতে-- বৃষভ সংযত যৌনতাৰ প্ৰতীকNandi is the symbol of virility held in check--either by the ascetic who controls the sexual impulse (Siva).^২

১ বিশেষ সহায় লোৱা হৈছে--বাংলা কাব্যে শিৱ--ডঃ গুৰুদাস ভট্টাচাৰ্য্য।

২ Sexual Metaphors and Animal Symbols in Indian Mythology by W.D.O. Flaherty--Page 253

Nandi the divine bull, this mild and passive figure is always associated with lord Shiva, the essence of maleness. (Carstairs 1958, pp162-63)^৩

শিৱৰ চন্দ্ৰ, ভস্ম, ত্ৰিশূল, দুগ্ধ আৰু শিৱৰ পৰিধানৰ ব্যাস্থ চৰ্ম

চন্দ্ৰ : শিৱৰ শিৰোভূষণ চন্দ্ৰ। এই চন্দ্ৰ “দিব্যশঙ্খ ভূষাভাং
ক্ষীৰোদানৱ সন্তৱম”। প্ৰাচীন ইতিহাসে দেখুৱায় যে, ইজিপ্তৰ লোকসকলে
চন্দ্ৰক পুৰুষ দেৱতা বুলি ধাৰণা কৰে। জাৰ্মানিসকলৰ ‘মন্দ’ (Mond)
আৰু ‘মনাট’ (Monat) নামৰ পুৰুষ দেৱতাও চন্দ্ৰ দেৱতাৰ লগত অঙ্গি।

তাত্ত্বিক দৃষ্টিৰে চাব খোজা কিছু চিন্তাবিদে আনহাতেদি চন্দ্ৰ
বিশেষকৈ ‘অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ’ক শক্তি তথা যোনিৰ প্ৰতীক বুলি ভাবিব খোজে
আৰু শিৱশক্তিক যুগ্ম ৰূপ দেখুৱাবলৈকে শিৱৰ শিৰত চন্দ্ৰ আৰোপ
কৰা হৈছে বুলি ধাৰণা কৰে। শিৱ পুৰাণত কিছু অন্য এক দিশ
ফুটি উঠিছে। তাত শিৱই পাৰ্বতীয়ে সোধা প্ৰশ্নৰ উত্তৰত কৈছে
যে, অতি প্ৰাচীন কালত পাৰ্বতীৰ লগত শিৱৰ এবাৰ বিচ্ছেদ হওঁতে
অন্তৰ তাপিত হৈ শিৱই অৰণ্যে পৰ্বতে বিচৰণ কৰি ফুৰোতে দেখা
গৈছিল যে, “যেখানে, যেখানে বৃক্ষে কৰি অৱস্থান সেই সেই বৃক্ষ
সব হয় দণ্ডমান।” যেনি যায় তেনিয়েই জুই জ্বলি উঠে। শিৱৰ
তাপত গিৰিশৃঙ্গ দণ্ড হয়। ইয়াকে দেখি দেৱতাসকলে ইয়াৰ সমাধানৰ
উপায় কি ভাবি ব্যাকুল হৈ ব্ৰহ্মাৰ ওচৰত গৈ নিবেদন কৰিলে।
সকলো শুনি ব্ৰহ্মাই চিন্তিত হৈ ক’লে, “শিৱক ৰোধ কৰিবৰ সাধ্য
কাৰ? অথচ সৃষ্টি জ্বলি পুৰি গৈছে। যদিহে চন্দ্ৰক তেওঁৰ ললাটত
নি স্থাপন কৰিব পাৰি তেতিয়া হয়তো শিৱই সৌম্য ৰূপ ধাৰণ
কৰিব।” তেতিয়া দেৱতাসকলে আনন্দিত হৈ চন্দ্ৰৰ সৈতে শিৱৰ ওচৰত
উপস্থিত হ’ল। কাতৰভাৱে শিৱক সৃষ্টিদণ্ডহোৱাৰ কথা জনাই অমৃত
কুন্ত দৰ্শন কৰি, পান কৰি সৌম্য হবলৈ প্ৰাৰ্থনা কৰিলে। “অতএব
কৃপাকৰ সবাৰ ওপৰে, গ্ৰহণ কৰহ প্ৰভু চন্দ্ৰমা দেবেৰে। অমৃত পুৰিত
কুৰ্ত্তকৰ দৰ্শন, পান কৰ ইহা প্ৰভু এই নিবেদন।”

দেৱতাগণেৰ তব শুনিয়া শ্ৰবণে
আনন্দিত হই আমি নিজ মনে মনে
অঙ্গুলী দ্বাৰায় সুধা কৰিতে গ্ৰহণ
কুন্তমধ্যে হস্ত দিই কৰহ শ্ৰবণ
নখাখাতে অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ আসিল হাতেতে
সেই চন্দ্ৰ বাখি আমি নিজ ললাটেতে।।

যি বিবে সৃষ্টি ধ্বংস কৰিছিল সেই বিষ কঠত তেওঁ ধাৰণ কৰিলে। তুৰাবসদৃশ চন্দ্ৰ শিৰোভূষণ হোৱাৰ পৰা শিৱই সৌম্যমূৰ্তি ধাৰণ কৰিলে। উদ্ভৱতে 'চন্দ্ৰ' শীতল বীৰ্য (Cool Semen) ৰ প্ৰতীক।

এই কাহিনীৰ গুঢ়াৰ্থ যদি অমৃত কুণ্ড নাৰী তথা শক্তি হয়, শক্তিয়ে শিৱক শান্ত কৰিলে। এইটো শিৱৰ মুখেই ব্যক্ত হৈছে যে স্ত্ৰীৰ লগত হোৱা বিচ্ছেদেই তেওঁক অগ্নিসম তাপিত কৰিছিল। সেইফালৰ পৰা 'অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ যোনি'ৰ প্ৰতীক হ'বও পাৰে।

আধুনিক নৃতত্ত্ববিদসকলে বাস্তৱ দৃষ্টিভঙ্গীৰে এনে অনুমানো কৰে যে, এই অৰ্দ্ধচন্দ্ৰমা একেই আকৃতিৰ কিবা শিৱস্ত্ৰাণ হ'বও পাৰে। শিঙৰ দৰে দুই মূৰ জোঙা অৰ্দ্ধচন্দ্ৰাকৃতিৰ শিৱস্ত্ৰাণ পিন্ধা যোগাসনত উপবিষ্ট প্ৰাচীন দেৱতাৰ ছবি মহেঞ্জোদাৰো হৰপ্পাৰ মোহৰত দেখা গৈছিল। জাপানৰ বহুতো পুৰণি মন্দিৰৰ দ্বাৰ বন্ধক ৰূপেও তেনে মূৰ্তি মই নিজে দেখিছিলো। এই দেৱতাৰ হাতত ত্ৰিশূলৰ দৰে দীঘল দণ্ড। মহাদেৱ ৰজা বাণৰেই ইষ্ট দেৱতা আৰু দ্বাৰ বন্ধক আছিল বুলি পোৱা যায়। দ্বাৰবন্ধক এই অৰ্থতে যে মহা তেজোময় এই দেৱতাই ভক্তৰ মন্দিৰত (গৃহত) কোনো বিপদ-বিঘিনি প্ৰবেশ কৰিবলৈ নিদিয়। হয়তো শিৱৰ শিৰোভূষণ চন্দ্ৰ আকৃতিৰ আছিল। মহেঞ্জোদাৰো, হৰপ্পাৰ মূৰ্তিত যি শিঙৰ দৰে শিৱস্ত্ৰাণ দেখা গৈছে তাকেই হয়তো অৰ্দ্ধচন্দ্ৰাকৃতি ৰূপত পাহৰলৈ চিহ্ন হিচাপে ৰখা হ'ল আৰু শাস্ত্ৰৰচকসকলে চন্দ্ৰমা বুলি অভিহিত কৰিলে।

এই ক্ষেত্ৰত শৈৱসাধনাৰ ছয়মুদ্ৰাৰ কথাও নিতান্তই উল্লেখযোগ্য। ছয়মুদ্ৰাৰ ভিতৰত শিৱৰ অলঙ্কাৰো পৰে, তেনে শিৰোভূষণ বক্ৰস্ফটিক বুলিও উল্লেখ আছে। বক্ৰস্ফটিক হৈছে বেঁকা হৈ থকা স্ফটিক। চন্দ্ৰও শুভ্ৰ স্ফটিক। বক্ৰ কাঁচি জোন অৰ্থত হ'ব পাৰে।*

ভূম্ম : শিৱৰ সৰ্বদেহত ভূম্মৰ লেপন। ভূম্ম তেওঁৰ বিভূতি তথা ঐশ্বৰ্য্য। তপ্ত ঐশ্বৰ্য্য। কাঞ্চনসম দেহৰ বৰ্ণ ঢাকিবৰ কাৰণে তেওঁ সৰ্বশৰীৰত ভূম্ম লেপন কৰিছিল বুলি কোৱা হয়। শিৱ পুৰাণত অৱশ্যেই অন্য এক ব্যাখ্যা আছে--কাহিনীটোত কোৱা হৈছে যে, পৰ্ণাদ নামে এজন অতি ভক্ত ঋষিয়ে শিৱৰ চৰণত স্থান পাবৰ কাৰণে শেষলৈ কেৱল

*হিমালয়ৰ বিভিন্ন অঞ্চলত বাস কৰা য়াযাবৰী পণ্ডালাক জাতি এটি শিৱভক্ত আছিল আৰু তেওঁবিলাকে শিৱৰ অঙ্গসজ্জা বুলি ভবা টোপ (টুপী), চোলা আৰু ঝুংগল নোমেৰে ভৈয়ৰী ৰূপ দীঘল জৰী ওলোমাই লৈছিল।

আলেকজেন্ডৰ্গৰ ভাৰত আক্ৰমণৰ সময়ত পাঞ্জাবৰ এটা অংশত শিৱাই বা শিৱোই Sihai or Sihoi নামেৰে এক উপজাতি বসবাস কৰিছিল। এওঁবিলাক য়াযাবৰী, পাহাৰী, পণ্ডালাক জাতি আছিল। হাতত সদায় ত্ৰিশূলৰ দৰে লোহাৰ দণ্ড লৈছিল, পিছনত আছিল মৃগচৰ্ম। পতঞ্জলিৰ যোগশাস্ত্ৰত এওঁবিলাকক শৈৱ বুলিয়ে উল্লেখ কৰিছে। ত্ৰিকুটেশ্বৰী পৰ্বতমাৰ্গ-দিশীকা ভট্টাচাৰ্য্য--পৃষ্ঠা- ৮০-৮১।

বায়ুভক্ষণ কৰি উগ্ৰ ওপ কৰিছিল। প্ৰথম ভুৱন ওপসাৰ পাছত দ্বিতীয় ভুৱত তেওঁ যোগবলে তেজোময় হৈ নিভা শৰীৰ ভস্ম কৰিছিল। এই মহাতপস্বী ঋষি পৰ্ণাদৰ ভস্ম অপূৰ্ব সুগন্ধি ভস্মত পৰিণত হয়--যাৰ দৰ্শনতেই আনন্দ হয়। ভক্তক নিভা বক্ষত স্থান দিবৰ কাৰণে সদাশিৱই মাটিৰ পৰা সেই ভস্ম বৃটলি লৈ সৰ্বশৰীৰত লেপন কৰি হৃদয়ত ধাৰণ কৰিলে। বিভূতিৰে স্নান কৰি ব্ৰহ্মস্বৰূপ শিৱই আনন্দমগ্ন হওঁতেই অপূৰ্ব দেহ ধাৰণ কৰি সেই পৰ্ণাদ ঋষি শিৱৰ চৰণত বাৰম্বাৰ দণ্ডবত হলহি। জিতেন্দ্ৰিয়, বিশুদ্ধ অন্তৰৰ বিপ্ৰৰ ভক্তিও তুষ্ট হৈ সদাশিৱই তেওঁক গণাধিপ (গণ অধিপতি) পাতি কৈলাসত স্থান দিলে।

ভস্ম তথা বিভূতি স্নান যোগৰো এক অঙ্গ। কিছু চিন্তাবিদৰ মতে শিৱই কামক ভস্ম কৰাৰ চিনস্বৰূপে সেই ভস্ম সানি পৰম যোগী হৈছিল। দেহ সাধনাৰ ই এক পৰিচায়ক। ভস্ম ঔষধস্বৰূপো। শৰীৰক বহুতো ব্যাধিৰ পৰা ই নিৰাপদে ৰক্ষা কৰে।

সকলোতকৈ তাৎপৰ্যপূৰ্ণ কথা হ'ল শৈৱবাদীসকলে অলৌকিক, অতিমানৱীয় শক্তি লাভ কৰিবৰ কাৰণে যিবোৰ সাধনা কৰিছিল তাৰ ভিতৰত শৰীৰত মৃত লোকৰ অস্থি ধাৰণ, মুণ্ড ধাৰণ, নৰমাংসভক্ষণ মৃতলোকৰ ভস্ম ভক্ষণ, ভস্ম লেপনো আছিল। পাণ্ডপাত, কাপালিক, কালামুখ আদি মতৰ যোগীসকলে গাত ভস্ম সনাটো অপৰিহাৰ্য আছিল।

শিৱৰ ত্ৰিশূল : ত্ৰিশূল শিৱৰ অস্ত্ৰ। বৈদিক ৰুদ্ৰৰ অস্ত্ৰ ধনুৰ্ৰাণ। সেই ধনুৰ নাম আছিল পিনাক। পৌৰাণিক শিৱই ধনুৰ্ৰাণ এৰি ত্ৰিশূল ধাৰণ কৰিছিল।

ত্ৰিশূলৰ তাৎপৰ্যৰ ক্ষেত্ৰত কুমাৰ স্বামীয়ে কৈছে যে, ত্ৰিশূল প্ৰকৃত পক্ষে অগ্নিৰে প্ৰতীক। অগ্নিৰ তিনি অৱস্থাৰ প্ৰতীক। বিষুৱৰ অস্ত্ৰ সূৰ্য বিশ্বৰূপ সুদৰ্শন। এই সুদৰ্শন চক্ৰৰ অৰ্থ যেনে তাৎপৰ্যময় শিৱৰ ত্ৰিশূলো তাৎপৰ্যময়। আনহাতেদি পুৰাতত্ত্ববিদ ননী গোপাল মজুমদাৰে অনুমান কৰে যে, শিৱৰ ত্ৰিশূল, কুঠাৰ আৰু বৃষভ পশ্চিম এচিয়াৰ শিল্পকলাৰ পৰা আহিছে।

দুগ্ধ : শিৱক যি অৰ্ঘ্য প্ৰদান কৰা হয় তাৰ ভিতৰত দুগ্ধ প্ৰধান। প্ৰচলিত বিশ্বাস মতে কুমাৰী ছোৱালীয়ে শিৱব্ৰত কৰি শিৱলিঙ্গক ভক্তিৰে দুগ্ধ প্ৰদান কৰিলে স্বামী লাভ কৰে। বিবাহিতা নাৰীয়ে দুগ্ধৰে শিৱলিঙ্গ স্নান কৰালে সন্তান লাভ আৰু সন্তানৰ কল্যাণ হয় বুলি বিশ্বাস। দুগ্ধৰ ঠাইত পানীও প্ৰদান কৰা হয়।

গৱেষকসকলৰ মতে এই দুগ্ধ পুৰুষ বীৰ্য্যৰ প্ৰতিভা। “তুমি বীৰ্য্যবান, তাৰ প্ৰমাণ উপচি যোৱা এই দুগ্ধ (বীৰ্য্য)। আমাক এই বীৰ্য্য প্ৰদান

কৰি উৰ্বৰ কৰা।” এই বাসনাৰে, উৰ্বৰতাৰ কামনাৰেই শিবলিঙ্গত দুধ অৰ্ঘ্য দিয়া হয়। এনে বিশ্বাসৰ বিশদ ব্যাখ্যা পাশ্চাত্যৰ গৱেষকে কৰিছে।* এই আচাৰ ইমিটেটিভ মেজিক বা ‘হোমিওপ্যাথিক মেজিক’ৰ (নৃতত্ত্ব) ভিতৰতেই পৰে।

শিবৰ পৰিধানৰ ব্যাঘ্ৰ চৰ্ম : দেবাদিদেৱ শিবই ব্যাঘ্ৰচৰ্মক তেওঁৰ আৱৰণ (কটি বস্ত্ৰ ৰূপ) কৰাৰ প্ৰসঙ্গত এটি পৌৰাণিক আখ্যান পোৱা গৈছে। সেই আখ্যান মতে প্ৰাচীন কালত তাৰক নামে এখন গহীন অৰণ্যত কেইজনমান অহঙ্কাৰী মুনিয়ে বাস কৰিছিল। মুনিসকল নাস্তিক ভাবাপন্ন হোৱাত শিবৰ প্ৰচণ্ড খং উঠিল। মুনিসকলৰ গৰ্ব খৰ্ব কৰিবৰ কাৰণে ব্ৰহ্মাক নৰীৰ বেষত সজাই লৈ শিব সেই অৰণ্যত গৈ উপস্থিত হ’ল। শিবৰ আকস্মিক উপস্থিতি মুনিসকলৰ সহ্য নহ’ল। তেওঁবিলাকে যজ্ঞাগ্নিৰ পৰা এটা ভয়ঙ্কৰ বাঘ সৃষ্টি কৰি শিবৰ পিনে ধাৰমান কৰালে, আক্ৰমণ উদ্যত বাঘটোক শিবই আঙুলিৰ আগেৰে ছিৰি পেলালে আৰু ছালখন নি নিজৰ কঁকালত মেৰিয়াই ললে। এইবাৰ মুনিসকলে আৰু ক্ৰোধান্বিত হৈ যজ্ঞাগ্নিৰ পৰাই আকৌ এটি বিষধৰ সৰ্প সৃষ্টি কৰি শিবক দংশন কৰিবলৈ পঠালে। শিবই ফুলৰ মালাৰ দৰে সেই সৰ্পক ডিঙিত মেৰিয়াই ললে। এইবাৰ মুনিসকলে সৃষ্টি কৰিলে বৃহৎকাৰ এটি অপস্মাৰ পুৰুষ। শিবক আক্ৰমণ কৰিবলৈ সেই অপস্মাৰ ধাৰিত হ’ল। শিবই সেই দানবৰ পিঠি ভৰিৰে গচকি ভাঙি পেলালে আৰু ভৰিৰে মৰ্দন কৰি নাচিবলৈ ধৰিলে। এই দানবকে নটলাজৰ নৃত্যৰ তলত দেখা যায়।

* Sexual Metaphors and Animal Symbols in Indian Mythology

Wendy Doniger () Flaherty

শিৱৰ লগত সৰ্প

শিৱৰ লগত সৰ্পৰ স্থিতি নিতান্তই বহুস্বাক্ষৰক। আদিম যুগৰে পৰা সৰ্পভীতি আৰু সৰ্পপূজা পৃথিৱীৰ বিভিন্ন দেশত প্ৰচলিত আছিল। ডঃ ডি. ডি. কৌশ্যাম্বীৰ ‘ভাৰতৰ ইতিহাসত’ পোৱা যায় যে, এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাখ্যানত ইন্দ্ৰদেৱতাৰ দ্বাৰা ‘স্বৰ্গ’ দেৱতাৰ তিনিশিৰীয়া পুত্ৰৰ মৃত্যু হেদন কৰা হৈছে। এই আখ্যানৰ লগত মোহৰৰ ছবিৰ মিল আছে। ঋক বেদত এই ঘটনাটো পুত্ৰজনে নিজেই বৰ্ণোৱা দেখা গৈছে। আবেস্তাতো একে উপাখ্যান পোৱা যায়। আবেস্তাৰ আখ্যানত মৃত্যু হেদন কৰা তিনিশিৰীয় প্ৰতিদ্বন্দী জন হ’ল ‘অজি-দহাকই’ এওঁক শাহ নামে হতজ হাক ও বুলিছিল। এওঁৰ দুবাহুত দুটা ফেট তুলি থকা সাপৰ মূৰ দেখা যায়। প্ৰতিটো সাপকে নিতৌ একোটিকে মানুহৰ আহাৰ লাগিছিল। ‘অজি’ শব্দৰ অৰ্থ সংস্কৃতৰ ‘অহি’ অৰ্থাৎ সাপ। মেচোপটেমিয়াৰ মোহৰতো মানুহৰ মূৰ থকা এজন দেৱতা আছে। তেওঁৰ গাতো দুবাহুৰ পৰা ওলোৱা দুটা সাপ দেখা যায় আৰু এওঁক পিছৰ কালত ‘তিশাপক’ বুলিছিল। ভাৰতৰ সৰ্প পূজাৰ নিজস্ব ধাৰা আদিম কালৰে পৰা আছে। এই সৰ্পপূজাই মনসা পূজালৈ ৰূপান্তৰিত হৈছিল। সেই মনসা শিৱৰ আত্মজা কেনেকৈ হ’ল সেই বিষয়ৰ পৰা পুৰাণে দিছে।*

সৰ্প শিৱৰ উপবীত, হাতৰ অলঙ্কাৰ আৰু কটিবস্ত্ৰৰ বন্ধনৰূপে চিহ্নিত হৈছে। প্ৰাচীন মিচৰ, ইজিপ্তৰ দেৱ-দেৱীসকলৰ ভূষণ সৰ্প থকাটো সকলোতে দেখা গৈছিল।

শিৱৰ স্বৰূপ যদি ‘গিৰীশ’ বুলি ধৰা হয়, যৌন যোগী শিৱ যদি হিমালয় তথা পৰ্বতৰ প্ৰতীক হয় তেন্তে সৰ্প বিচৰণ কৰা ক্ষেত্ৰৰূপে শিৱৰ শৰীৰ হোৱাটো স্বাভাৱিক। বাহ্যিকভাৱে পৰ্বতৰ গাত থকা অৰণ্যতে সৰ্পৰ বসতি। শিৱস্থান, পৰ্বতৰ প্ৰতীক। গতিকেই তেওঁৰ শৰীৰত সৰ্প। সৰ্পৰ ফোঁচ ফোঁচনিৰ পাৰ্বতীৰ বুকু ৰূপিছে,

*এই দিনায়ে, অন্য পৃষ্ঠাত আলোচনা কৰা হৈছে।

জীৱ উৰিছে। মহাদেৱে তেওঁক অভয় দিছে--“ভয় নকৰিবা”। অসমৰ লোকগীততেই নহয়, সংস্কৃত শ্লোকতো এনে বৰ্ণনা বহুত আছে।

শিৱ নীলকণ্ঠ। সৰ্পই তেওঁৰ কণ্ঠত মেৰিয়াই থকা কাৰণেই তেওঁৰ কণ্ঠৰ ৰং নীলবৰণীয়া যেন দেখি নেকি? আনহাতেদি মহাভাৰত, পুৰাণ আদিত বৰ্ণনা কৰা হৈছে যে, অমৃত স্নানত উদ্ভৱ হোৱা বিষ জগতৰ কল্যাণৰ কাৰণে শিৱই পান কৰিছিল। বিষ কণ্ঠত ধাৰণ কৰা কাৰণে বিষৰ ৰঙেৰে কণ্ঠ নীলা হৈছিল। সেয়ে তেওঁৰ নাম নীলকণ্ঠ।

শিৱ পশুপতি আৰু তেওঁৰ অস্ত্ৰ পাশুপাত। পাশুপাত অস্ত্ৰ যুগ্ম সৰ্পহে। সেইফালৰ পৰা সৰ্পই তেওঁৰ অস্ত্ৰ। সৰ্পৰ লগত শিৱৰ আত্মীয়তালৈ চাই শিৱ সৰ্প খেলুৱৈ নাথসকলৰ দেৱতা (ভাৰতৰ নাথ সম্প্ৰদায়ৰ দেৱতা) হোৱাটোহে স্বাভাৱিক হৈ পৰে। তেওঁ মৃত্যুঞ্জয় বৈদ্য। তেওঁ ঔষধিৰো দেৱতা। শিৱৰ গিৰীশ ৰূপৰ লগত এই কথাবোৰ সামঞ্জস্য থকা।

নহলেবা সৰ্পক ‘টোটেম’ কৰি লোৱা কোনোবা পাহাৰীয়া জনজাতিৰ তেওঁ ইষ্ট দেৱতা। মনসা দেৱী সৰ্প দেৱী বুলি যিদৰে ভবা হয়, শিৱও প্ৰাচীনতম কালত হয়তো ঠিক একেদৰে সৰ্পদেৱতা আছিল আৰু তাৰ পৰা ক্ৰমিক বিকাশ সাধন হ’ল।

শিৱৰ লগত সৰ্পৰ সম্বন্ধ আলোচনা কৰা প্ৰসঙ্গত আৰু কিছু কথা মনলৈ আহে। “যতেই বৃক্ষ আৰু সৰ্প পূজাৰ চিন পোৱা গৈছে লিঙ্গ আৰু যোনি পূজাৰ সংস্কৃতিও তাতেই দেখা গৈছে।”

সৰ্পই সময়ে সময়ে মোট (ছাল) সলোৱা কথাটোৱে সৰ্পৰ অমৰত্ব সূচায় বুলি আদিম মানুহে ধাৰণা কৰিছিল। ভৰি বা ডেউকা নোহোৱাকৈয়ে সৰ্পই তীব্ৰগতিত চলা ফুৰা কৰা কথাটোৱে সৰ্পক ৰহস্যৰ প্ৰতীক কৰি তুলিছিল তথা সূৰ্যৰ জীৱন্ত প্ৰতীকৰূপেও সৰ্পক ধাৰণা কৰা হৈছিল (অচিৰিচৰ প্ৰতিকৰণৰ দৰেই)।

প্ৰাচীন পাৰ্চিয়ানসকলে সৰ্পকেই প্ৰথম দেৱতা বুলি উপাসনা কৰিছিল। সৰ্পৰ নামত মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰিছিল, উৎসৱ পাতিছিল আৰু বলি বিধানো দিছিল।

গ্ৰীকসকলৰ কাৰণেও তিনিটা বহু বৰ ৰহস্যময় আছিল। সেয়া হৈছে লিঙ্গ, সৰ্প আৰু ডিম্ব।

পৃথিৱীৰ বহুত ঠাইত সৰ্পহে মানৱ জাতিৰ জন্মদাত্ৰী বুলি বিশ্বাস কৰে। গতি আৰু জীৱনৰ প্ৰতীকৰূপেই সূৰ্য আৰু সৰ্পক ধৰা হয়। হেলিয়াচ নামৰ ইজিপ্তীয়ান সূৰ্য দেৱতাই ‘অপ্স’ (ops) নামৰ সৰ্প দেৱীক বিয়া কৰাইছিল আৰু তেওঁবিলাকৰ পৰাই আইচিচ, টাইফন, এপল আৰু ডেনাচৰ সৃষ্টি হৈছিল। সৰ্প বহুত দেৱ-দেৱীৰো প্ৰতীক আছিল।

‘স্বাল’ দেৱতা চাণ্ডিয়ানসকলৰ প্ৰধান দেৱতা। তেওঁক সৰ্প ৰূপতেই পূজা দিয়া হয়।

শিৱৰ সৰ্ব শৰীৰতে সৰ্প। এই সৰ্পই অমৰ জীৱনৰো প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। নৰ্থ এমেৰিকান ইণ্ডিয়ানৰোৰে নিজৰ পূৰ্বপুৰুষ সৰ্প বুলিয়েই জ্ঞান কৰে। চীনাৰসকলে ধৰণা কৰে যে সৰ্পইহে পৃথিৱীলৈ বৰষুণ আনে। সৰ্প ধাৰায়ে উৰ্বৰতাৰ ধাৰা এই কথা নিসন্দেহে ভাবিব পাৰি। সৰ্পক পূজা কৰিলে বেমাৰ আজাৰো নিৰাময় হয় বুলি গণ্য কৰা হয়।

দক্ষিণ ভাৰতৰ নাৰীসকলে উৰ্বৰতা লাভ কৰিবৰ কাৰণে সৰ্প আৰু লিঙ্গ উভয়কে পূজা দিয়ে। কিছুমানে সৰ্পক মঙ্গল-অমঙ্গল দুয়োটাৰে দেৱতা বুলি ভাবিও পূজা দিয়ে।

হিন্দু ধৰ্মীয় কাহিনীত সৰ্প আৰু লিঙ্গৰ সম্পৰ্ক পোৱা গৈছে। সৰ্প পাশ্চাত্য দেশৰ কিছুমান ধাৰণাত যৌন প্ৰতীকো (Erotic Symbol)^{*} দক্ষিণাত্যৰ কিছুমান মন্দিৰত লিঙ্গৰ ওপৰত দুটা সৰ্পই যেনা তুলি থকা মূৰ্তি আছে, লিঙ্গক যেন উপাসনাহে কৰিছে। বহুত ঠাইত সৰ্পকেই লিঙ্গ বুলিও ধৰা হয়। ফাৰ্গুচনৰ মতে ৰোমান কুমাৰীসকলে পৰ্বতৰ সৰ্প বাস কৰা গুহাত গৈ সৰ্পৰ কাৰণে আহাৰ থৈ আহে। সৰ্পই যদি সেই আহাৰ লয় তেন্তে পৱিত্ৰতা আৰু উৰ্বৰতাৰ সঙ্কেত তাৰ যোগেদিয়েই আহে।

সৰ্পক কিছুমান ঠাইত চয়তানৰ স্পিৰিট বুলিও ভবা হয়। এনে স্পিৰিটে শস্যৰ ৰস শুহি লয় বুলি, প্ৰলয়ঙ্কৰী ধুমুহা বৰষুণ আনে বুলিও বিশ্বাস কৰা হয়। গৰু আৰু ছাগলী চয়তান উপাসনাৰ লগত জড়িত। পাগান ধৰ্মত বাঁড় আৰু ছাগলী যেনেকৈ জড়িত তেনেকৈ মুছলিম ধৰ্মত চয়তানৰ ধাৰণাৰ লগত গাহৰি আৰু সৰ্প জড়িত। বেমাৰ আজাৰ হোৱা, বেয়া দিন পৰা ইত্যাদি চয়তানৰ কাৰণেই হয় বুলি ভবা হয়। ঈশ্বৰক এনে দুষ্ট শক্তিবোৰ আঁতৰাই নিবলৈ প্ৰাৰ্থনা কৰা হয়। শুভ শক্তিৰ লগতে অশুভ চয়তানেও প্ৰাৰ্থনা পায়। পাশ্চাত্য দেশৰ বহুত ডাঙৰ পণ্ডিতসকলেও এনে কথাবোৰ বিশ্বাস কৰিছিল।

শিৱৰ লগত মনসাৰ সম্পৰ্ক

ৰূপত অতুলনীয় দেৱী মনসাৰ বহুতো নামৰ ভিতৰত এটি প্ৰখ্যাত নাম হৈছে 'শৈৱী'। কাৰণ তেওঁ শিৱৰ শিষ্যা। তেওঁৰ দ্বাদশ নাম ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত পুৰাণৰ প্ৰকৃতিখণ্ডত এনেদৰে আছে :

জগৎকাৰী, জগৎগৌৰী বৈষ্ণৱীকপিনী
নাগেশ্বৰী, শৈৱী আৰু নাগৰ ভগিনী॥
সিদ্ধাযোগিনী আৰু মনসা সুন্দৰী
জৰংকাকপ্ৰিয়া, আন্তিক মাতা, বিষহৰি
মহাজ্ঞানযুতা দেৱী ব্ৰহ্মাণ্ড পূজিতা.....

মনসা দেৱীৰ নাম ললে নাগভয়, নাগক্ষত দূৰ হয়। ভূজংগ পলায়।
তেওঁৰ দহলক্ষ জপ কৰিলে নৰে সিদ্ধদেহ পায়। আষাঢ় সংক্ৰান্তি আৰু
নাগপঞ্চমীত এই দেৱীক নানা দ্ৰব্য আৰু বলিদানেৰে পূজা কৰা হয়।

পূৰ্বতে নাগভয় আৰু নাগবিষত মনুষ্য ব্যথিত হৈছিল, প্ৰাণ গৈছিল।
তেতিয়া,

পদ্মযোনি আজ্ঞায় কাশাপ তপোধন
বীজ অনুসাৰে মন্ত্ৰ কৰিলা সৃজন॥
মন্ত্ৰ অধিষ্ঠাত্ৰী দেৱী সৃজয় কৰিল
বহুদিন পুঙ্কৰেতে তপ আচৰিল॥
মানসে জন্মিলা নাম জগত বিখ্যাত॥

কাশাপ মুনিৰ মানস কন্যা মনসা। কৈলাসৰ গৌৰীনাথৰ ওচৰলৈ গৈ
মনসাই সহস্ৰ বছৰ পূজা কৰাত শঙ্কৰে তুষ্ট হৈছে দিবাজ্ঞান দিলে।

পুনঃ অষ্টাক্ষৰী কৃষ্ণ মন্ত্ৰ দিল কৰ্ণে লক্ষীমায়া কামবীজ দিলেন প্ৰসঙ্গে॥
এইফালৰ পৰা মনসা শিৱৰ শিষ্যা "শৈৱী"।

আনহাতেদি পদ্মপুৰাণৰ কথাবে প্ৰায় ৫৫ হেজাৰ পদত ৰচিত
সুকনানী, পদ্মাৱতীৰ বিহেৰি খণ্ডত পোৱা হৈছে যে, চণ্ডিকাক ক্ষীণ কৰোঁতে
কামাফুল মহাদেৱৰ বীৰ্য পদ্ম পত্ৰত পৰিল। সেই বীৰ্য পুষ্পবনৰ (পদ্মবন?)
নেওৱা পক্ষীয়ে ভক্ষণ কৰি অস্থিৰ হৈ পুনৰ পদ্মপত্ৰৰ ওপৰত বীৰ্য

থ'লৈগৈ। সেই বীৰ্য সহস্ৰ নলেৰে গৈ পাতাল পালেগৈ আৰু বাসুকীৰ ওচৰত দেখা দিলে। ধ্যান কৰি বাসুকীয়ে মহাদেৱৰ বীৰ্য 'নিমিনী' বুলি জ্ঞানিব পাৰি নামৰ কন্যামাতি আনি শিৱৰ লক্ষণেৰে কন্যা নিৰ্মাণ কৰিবলৈ আদেশ দিলে :

এত শুনি নিমিনী হুকাৰ মাৰিলা
মহাদেৱ বীৰ্য্য আনি একত্ৰ কৰিলা
নিৰ্মিল কন্যা তেবে মহা কপৱতী
শুভক্ষণে জন্ম লৈ দেৱী পদ্মাবতী॥

নাগলোকত যিহেতু গঠন হ'ল সেয়ে "নাগমাতা"— ত্ৰিনয়না পদ্মাবতীৰ চাৰিহাত, দুখানি চৰণ।

ধবল মুখৰ জ্যোতি
বক্তবৰ্ণ গৌৰ কাণ্ডি
হৈল কন্যা শিৱৰ লক্ষণ।
বিশ্বস্তৰ কুমাৰী
নাম হৈল বিৰহবি
প্ৰকাশিত পাতাল ভূষণ॥

ইয়াৰ পাছত সেই পদ্মনলাইদি (যি নলাৰে বীৰ্য পাতাললৈ আহিছিল) পদ্মাই শিৱক সাক্ষাৎ কৰিবলৈ গ'ল। আচম্বিতে সুন্দৰীক বামপাশে দেখি কাৰ কুমাৰী, ক'ৰ পৰা আহিছা বুলি সুধিলে আৰু প্ৰণয়মুগ্ধ হৈ আলিঙ্গন বিচাৰিলে। পদ্মাই বাম বাম স্মৰণ কৰি 'তোমাৰ দুহিতা' বুলি চিনাকি দিয়াত শিৱই "মোৰ কুমাৰী হোৱা যদি এবাৰ নিজ কপ ধৰি আহা" বুলি কোৱাত পদ্মাবতী অন্তৰ্ধান হৈ নাগৰ কংকন, নাগৰ বসন আদি পিন্ধি বিয়াল্লিছ নাগিনীৰে শিৱৰ আগত দেখা দি বিষ নয়নেৰে চোৱাত কমল বনতে শিৱ ঢলি পৰিল। পদ্মাই পুনৰ অমৃত নয়নেৰে চাওঁতে শিৱ উঠি বহিল। (পদ্মাবতীৰ দুইকপ ইয়াতে প্ৰত্যক্ষ কৰিব পাৰি।)

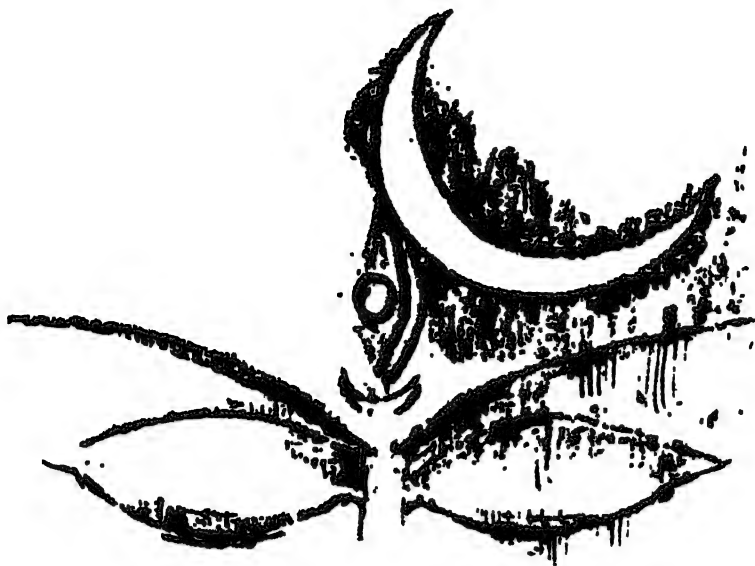
ইয়াৰ পাছত সদাশিৱই "বাপজী" কৈলাসলৈ যাওঁ" বুলি এক কবন্তি সজাই তাতে পদ্মাক ভৰাই লৈ যাওঁতে "ত্ৰিশ কোটি দেৱতাই তোমাৰ পূজা কৰিব, বিৰহবি বুলি তুমি পৰিচিতা হুবা", বুলি ক'লে।

বাটত গৈ থাকোতে পদ্মাই নিজ মাহাত্ম্য দেখুৱাই কৈ গৈছে— "আমাক পূজিলে হয় ধনৰ অধিকাৰী", শ্বেত আসনত বহুৱাই অগৰু চন্দন দি পদ্মপত্ৰ, কলৰ থোক, তিল-চাউল, দুগ্ধ দি পূজিবলৈ পদ্মাই উপদেশ দিছে। হংস ছাগল, ভেড়া অথবা মহৰ বলি দিবলৈও বিধান দিছে। শ্ৰাৱণ মাহৰ কৃষ্ণ পঞ্চমী

দ্বিসত তেওঁক পূজিলে ধনে-পুত্ৰে চিৰকাল লগ দিয়া হয় বুলি পদ্মাই স্বমুখে কৈছে।

কৈলাসলৈ গৈ শিৱই চণ্ডীক পদ্মাৰ বাৰ্তা কৈ হিন্দুলীয়া ঘৰত লুকুৱাই থ'লে। টুটকীয়া নাৰদে চণ্ডীৰ আগত এই গোপন বতৰা কৈ দিয়াত চণ্ডী কুপিত। হৈ সতিনী বুলি ভাবি কঙ্কনেৰে কোবাই পদ্মাৰ এটা চকু কণা কৰিলে। ক্ৰোধত পদ্মাই সৰ্প ৰূপ ধৰি চণ্ডীক দংশন কৰিলে। চণ্ডী ঢলি পৰিল। সিঁজু গছত স্থিত হৈ বিষহৰিয়ে সংশনৰ কাৰণ শিৱক দৰ্শালে আৰু শিৱৰ বাৰম্বাৰ অনুৰোধত চণ্ডীক বিষহৰিয়ে জীয়াই তুলিলে।

শিৱৰ লগত মনসাৰ পিতৃ-কন্যা সম্পৰ্কৰ গভীৰ তাত্ত্বিক দিশ এটা লক্ষ্য কৰিব পাৰি। শিৱ বীৰ্যৰ দ্বাৰা মনসাই ৰূপ লৈছে। দ্বিতীয়তে 'নিজ ৰূপ ধৰি আহা' বুলি শিৱই পদ্মাক কণ্ঠতে তেওঁ সৰ্প অলঙ্কাৰেৰে বিভূষিতা হৈ সৰ্প ৰূপ ধৰি আহিছে, কৈলাসলৈ সেই সৰ্পক শিৱই কৰন্তীত (কৰণি) ভৰাই নিছে, চণ্ডীক সৰ্পই দংশন কৰিছে। এই আটাইবোৰ কথা বিশ্লেষণ কৰিলে শিৱকেই 'নাগ' স্বৰূপ বুলিব লাগিব অৰ্থাৎ শৈৱতত্ত্বত নাগধাৰা সমৰ্পিত হৈ আছে বুলি ভাবিব লাগিব।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଟ୍ରାଞ୍ଚ

শৈবধাৰা

শৈবধাৰা ভাৰতবৰ্ষৰ এক প্ৰাচীনতম উল্লেখযোগ্য ধাৰা। প্ৰাচীন কালৰে পৰা এই ধাৰাৰ উল্লেখ বিভিন্ন প্ৰাচীন সাহিত্যৰাজিত পোৱা যায়। এই ধাৰাৰ ইতিহাস পোৱা অসম্ভৱেই কম কঠিন। প্ৰাক্ ঐতিহাসিক কালৰ অসংলগ্ন, অলিখিত ইতিহাসততো পোৱা নাযায়েই খ্ৰীষ্টীয় প্ৰথম কেইশতিকামানৰ ইতিহাসতো শিব সংবাদ বিৰল।

শিদ্ধ উপভ্যাকাত পোৱা আৰ্কিয়লজিকেল সম্পদৰোৰে প্ৰমাণ কৰে যে প্ৰাক্ আৰ্য লোকসকলৰ মাজত এনে এটি ধাৰা প্ৰচলিত আছিল। খনন কাৰ্যত চীল মোহৰকে ধৰি যিবোৰ বস্তু পোৱা গৈছিল সেইবোৰৰ শিৱক পাহৰ কালত আৰোপ কৰা গুণসমূহৰ লগত সাদৃশ্য আছে। শিৱক 'মোৰী' আৰু 'পশুপতি' বুলি কোৱা হয়। মহেঞ্জোদাৰোৰ লোকসকলে উপাসনা কৰা এজন পুৰুষ দেৱতাৰ শিৱৰ লগত সাদৃশ্য আছে। তেওঁ বোলাসনত উপবিষ্ট কেউদিনে জীৱ-জন্তু, তিনিখন মুখ, ওখ শিবোদ্ধৰণৰ দুফালে দুটা শিং। উজালিও সেই মূৰ্ত্তিত দৃষ্টিগোচৰ হয়। এই তিনিখন মুখ দেখিলে ধৰিব পাৰি যে (পৰৱৰ্তী কালৰ) জঁটাত অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ ধাৰণ কৰা শিবৰ দৰে তেওঁ এজন চান্দ্র দেৱতা। (ডঃ ডি. ডি. কৌচৰী - ভাৰতৰ ইতিহাস)

প্ৰাক-আৰ্য শিব বৈদিক ৰত্নৰ লগত একত্ৰ কৰা কথাটো পাহৰ যুগতহে হ'ল বুলি বহুতো পণ্ডিতে ভাবে। শিবই দেৱতাকপে বৈদিক পন্থাত স্থান নেপাইছিল যদিও ৰাজসেনেৰী সংহিতাত শিবৰ নাম ৰত্নৰ বিশেষণ বা নামৰূপে বহুতবাৰ লোৱা হৈছে। উগ্ৰদেৱতা ৰত্ন ক্ৰমান্বয়ে ৰূপান্তৰ দেৱতা শিবলৈ ৰূপান্তৰিত হৈছে। যজুৰ্বেদত ৰত্ন শিব এজন দেৱতা ৰূপেই পোৱা গৈছে। "There is hardly any doubt that the period of the Brahmanas was one when the old polytheism was in a condition of decline and one new faith which presents itself in Indian religion history as Saivism was gaining grounds."

ভাৰতৰ ব্ৰাত্যসকলৰ মাজতো শিবৰ মূল বহুতো পণ্ডিতে বিচাৰে। অৰ্ধৰবেদত থকা ব্ৰাত্য শ্লোকটোৱেই এই ধৰণৰ জিজ্ঞাসাৰ ভেটি। এই শ্লোকত মহাদেৱ ব্ৰাত্যসকলৰ ৰক্ষাকাৰী। অকল ভাৰততে শিব সম্পৰ্কীয় চিন্তা সংকুচিত নেবাৰি আমি যদি দৃষ্টি বহলাই বিশ্বৰ অন্য অন্য স্থানলৈ

চকু দিওঁ দেখিম যে প্ৰতীক আৰু মূৰ্তিৰ যোগেদি শিৱ উপাসনা অকল ভাৰততে নহয়, এটা নহয় এটা ৰূপত অন্য দেশতো এনে উপাসনাৰ প্ৰচলন আছিল। ইজিপ্তৰ অচিৰিচ আৰু আইচিৰ লগতো শিৱশক্তি তুলনীয়। শিৱ-শক্তি ভগৱতীৰ নিচিনাকৈ অচিৰিচৰ পত্নী আইচিচো প্ৰকৃতিৰেই প্ৰতীক।

শক্তিস্বৰূপ ভাৰতত যেনেকৈ তিনিকোণীয়া আইচিচৰো প্ৰতীক একেই। অচিৰিচৰ দৰে শিৱও ভয়ঙ্কৰ দেৱতা। শিৱৰ বাহন বাঁৰ গৰুৰ যিদৰে সন্মান কৰা হয় অচিৰিচৰ বাহন বাঁৰ গৰুকো একেই সন্মান কৰা হয়। সৰ্প দুয়োৰে ভূষণ। শিৱৰ অস্ত্ৰ ত্ৰিশূল, অচিৰিচৰ লাঠী। ব্যায়চৰ্ম দুয়োজনৰ আভৰণ। শিৱৰ প্ৰতীক যেনেকৈ শিলৰ, অচিৰিচৰো শিলৰ। অচিৰিচৰ প্ৰিয় গছ শিৱৰ বিশ্বগছৰ দৰেই। হিন্দুৰ প্ৰিয় শিৱতীৰ্থ বাৰানসী, অচিৰিচৰ প্ৰিয়তীৰ্থ মেম্ব্ৰি (ইজিপ্ত)। দুয়োজন দেৱতাৰে স্নানৰ কাৰণে দুগুণ ব্যৱহাৰ কৰা হয়। অচিৰিচক দিনে বাঠি কলহ দুন্ধেৰে স্নান কৰোৱা হৈছিল (ফিলে দ্বীপত)। পাৰ্থক্য মাত্ৰ এইখিনিতে যে শিৱক 'ৰজত বৰ্ণ' বুলি কোৱা হয়। অচিৰিচৰ ৰং ক'লা, আন হাতেদি মহাকাশৰ ৰঙো ক'লা। ইজিপ্তত অচিৰিচক লৈ যিদিনা শোভাযাত্ৰা উলিওৱা হয়, সেইদিনা শোভাযাত্ৰাকাৰীসকলে মন্দিৰ পান কৰে। দক্ষিণাত্যৰ মন্দিৰতো শিৱৰ উদ্দেশ্যে ডাঙৰ শোভাযাত্ৰা উলিওৱা হয়। চ'ত মাহৰ চড়ক পূজাও শিৱৰ উদ্দেশ্যে বঙ্গদেশত পালন কৰা হয়। তাতো শোভাযাত্ৰা কৰাৰ পৰম্পৰা আছে।

শৈৱধাৰাৰ উৎস সম্পৰ্কে এন. চি. চৌধুৰীৰ দৰে পণ্ডিতে কব খোজে যে, প্ৰাচীন শৈৱধাৰাৰ উৎস ভাৰতৰ বাহিৰতহে। তেখেতৰ মতে বেদ পত্ৰ ৰুদ্ৰ আৰু পিছৰ কালত তাৰ লগত একত্ৰ হোৱা শৈৱধাৰা হিটাইট*^১ সকলৰ "ধুমুহাৰ দেৱতাৰ (Storm God) যি ধাৰা তাৰ লগত সাদৃশ্য আছে। ৰুদ্ৰ বৰকুণৰ দেৱতা। দুয়োজন দেৱতা শক্তিশালী আৰু গতিশীল। দুয়োজনেই কল্যাণৰ দেৱতা। একেশ্বৰবাদী পৰম (Supreme) দেৱতা ৰূপে শৈৱধাৰাৰ আবিৰ্ভাৱৰ কথা বিচাৰ কৰিলে দেখা যায় যে ইয়াৰ উৎপত্তি এচিয়া মাইনৰত আৰু তেওঁৰ ৰুদ্ৰৰূপৰ স্থিতি যি বেদত পোৱা গৈছে সেয়া যথাবিধি ৰীতিৰ কথাহে।

নতুন শিৱ বেদৰ দেৱতা নহয়, যদিও বেদৰ পৰাই তেওঁৰ অৱতৰণ যথাবিহিতভাৱে হৈছে। নতুন শিৱ ভাৰতবৰ্ষতেই অৱশ্যে সৃষ্টি হৈছিল। তেওঁৰ

*^১ হিটাইটসকল খৃ. পূ. ১৮ শতক ভেঙেৰাৰীয়া আৰু কুৰুৰ এটা জাতি আছিল। তেওঁলোকে এনাতলীয়াৰ এক গুৰু সমভূমিত ক্ষমতাশালী ৰাজ্য এখন স্থাপন কৰিছিল। তেওঁলোক তোমী আৰু মানবীয় আছিল প্ৰগতি আছিল। হিটাইটবোৰৰ সংস্কৃতিত ইজিপ্ত প্ৰভাৱ পেলাইছিল আৰু হিটাইটবোৰৰ সংস্কৃতি এচিৰিয়ানসকলে অনুসৰণ কৰিছিল - Purnell's Concise Encyclopedia by Michael W. Dempsey.

বিষয়ে বা তেওঁৰ পত্নীৰ বিষয়ে বিমানবোৰ মিথ'লজী সৃষ্টি কৰা হ'ল সেই সকলোবোৰ আৰ্যসকলৰ এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ দৃষ্টি বা সংঘাতৰ পিছতহে সৃষ্টি কৰা হ'ল। সেই ঘটনা (event) হৈছে ইৰাণত থকা আৰ্য আৰু ইন্দো-এৰীয়ানৰ দ্বন্দ্বৰ ফলত যি সম্বন্ধ বিচ্ছেদ হ'ল তাৰেই পৰিণতিৰ ৰূপ। এই সংঘাতৰ এক বিশেষ অংশ হৈছে শিৱ দুৰ্গাৰ কাহিনী।

অহুৰ-মাজ্জদা (Ahura-Mazda) পাৰ্চীসকলৰ 'জ্যেষ্ঠ আৰোহণ' গ্ৰন্থখনৰ পৰমেশ্বৰ (Supreme God) ৰূপে আবিৰ্ভাৱ হোৱাৰ আগলৈকে পাৰ্চীয়াত থকা সকলো আৰ্যৰ কাৰণে বৈদিক পন্থা এটা উন্মেষতীয়া পন্থা আছিল। কিন্তু একেশ্বৰবাদৰ দেৱতা অহুৰ-মাজ্জদাই বেদৰ বহু ঈশ্বৰবাদৰ অন্ত পেলালে। অৱশ্যে পাৰ্চীয়া আৰ্য আৰু ইন্দো-এৰীয়ানৰ মাজৰ সংঘৰ্ষৰ ইজিত বেদে বহন নকৰে। কিন্তু পাছৰ কাহিনীবোৰত দেৱতা আৰু অসুৰৰ সংঘৰ্ষৰ কথা পোৱা গৈছে।

শিৱ দুৰ্গাই এই সংঘৰ্ষৰ মূল ভূমিকা গ্ৰহণ কৰিছিল। কিন্তু তেওঁবিলাকৰ ভূমিকাৰ মাজত প্ৰভেদো দেখা যায়। অসুৰৰ লগত দুৰ্গা-কালীৰ বহুদূৰৰ নাম মাত্ৰও নাই। তেওঁবিলাক (দুৰ্গা-কালী) কেৱল হস্তাহে। তাৰ বিপৰীতে শিৱই বৈত ভূমিকা লোৱা দেখা যায়। তেওঁ (শিৱ) অসুৰ-দানৱৰ পুষ্টিপোষক (Patron) আৰু আনহাতে তেওঁ কিছু অসুৰৰ হস্তাও। ইয়াৰ উপৰিও হিন্দু মিথ'লজীত অসুৰ হস্তা কাৰ্ত্তিকেশ্বৰ তেওঁৰেই পিতৃ।

নিজৰ মাজত হোৱা সংঘৰ্ষ আৰু পাৰ্চীয়ানবোৰৰ লগত হোৱা সংঘৰ্ষৰ (conflict) বিষয় অৱগত হৈও ইন্দো-এৰীয়ানবোৰ পাৰ্চীয়াৰ একেশ্বৰবাদৰ দেৱতাৰ লগত পৰিচয় হোৱাই নহয়, সেই ধাৰণাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱান্বিত হ'ল। শিৱ (Monotheistic type) নিশ্চয় অহুৰ-মাজ্জদাৰ পৰাই উদ্ভূত।

এটা কথা মন কৰিবলগীয়া যে, পাৰ্চীয়ানসকলৰ মাজত 'সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ' (Great) বুজাবলৈ বিশেষ শব্দ বিশেষণ ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰাৰ প্ৰথা চলি আহিছে আৰু এনে প্ৰয়োগ আমাৰ শিৱৰ ক্ষেত্ৰতহে প্ৰয়োগ কৰা দেখা গৈছে। যেনে পৰমেশ্বৰ (পৰম+ঈশ্বৰ), মহেশ্বৰ, (মহা+ঈশ্বৰ), মহাদেৱ ইত্যাদি। একেশ্বৰবাদ (Monotheism) দেৱতাকৰূপে শিৱৰ পাৰ্চী অন্তৰ্ভুক্তিৰ বিষয়ে অধিক তাৎপৰ্যপূৰ্ণ কথা হ'ল যে বৈদিক মিথ'লজীৰ লগত বা পৌৰাণিক পৰম্পৰাৰ শিৱৰ লগত ইয়াৰ সাদৃশ্য নাই। হিন্দু ত্ৰিনিটিৰ যি শিৱ তেওঁৰ ৰূপ সংহাৰকৰ ৰূপ। সেই ৰূপ পাৰ্চীয়া অন্তৰ্ভুক্তিৰ শিৱৰ নাই, অথবা তেওঁ উপদেৱতা (Demi God) বোৰৰ অধিপতিও নহয়। তেওঁ এজন উচ্চ (High) স্তৰৰ দেৱতা আৰু সম্পূৰ্ণ দেৱতা (Complete God)। যিবোৰ গুণ তেওঁৰ গাত সন্নিবিষ্ট কৰা হৈছে সেইবোৰ গুণ কোনো মানৱাকৃতিৰ হিন্দু দেৱতাক তেওঁৰ আগতে দিয়া হোৱা নাছিল আৰু তেনে উদাহৰণ পাছতো বিৰল।

এটিয়া মাইনৰ বৰেই-ৰ সৰীপহ ইয়াজিলিকায়া অঞ্চলত বি যক্ষাট চেংকুৰেবী আছে তাত শিব দুৰ্গাৰ লগত সম্পূৰ্ণ সাদৃশ্য থকা দুটি মূৰ্তি পোৱা গৈছে। হিটাইটসকলৰ এই দৈৱী যুগলৰ নাম টেশুব* (Teshub) আৰু 'হেপাৎ' বা হেবাৎ (Hepat or Hebat)। ই শিব আৰু শিব পত্নীৰে প্ৰটোটিাইপ। তেওঁবিলাকৰ লগত থকা পুত্ৰ বি দেখা গৈছে তেওঁৰ নাম 'শৰুমা' (Sharruma) — তেওঁ যুদ্ধৰ দেৱতা আৰু কাৰ্ত্তিকেশ্বৰ দৰেই। এই মূৰ্তিকেইটা ঋ: পু: তেৰ শক্তিকাৰ অৰ্থাৎ বি সময়ত যিটামিগ্ৰানবোৰ আপাৰ মেচপটেমিয়াত বসতি কৰি আছিল। সেই কাৰণে হিটাইট দৈৱী যুগল মূৰ্তি মেচপটেমিয়াৰ পৰা আৰ্যবোৰৰ ভাৰতলৈ পূবমুখী যাত্ৰাৰ লগতে আহিছিল যুগি ভাৰিলে অৰুণ্ডিকৰ নহয় আৰু সেই মূৰ্তিয়েই ভাৰতত শিব দুৰ্গালৈ বপান্তৰিত হৈছিল।

ইবাণত অলপতে হোৱা খনন কাৰ্যৰ দ্বাৰা জনা গৈছে যে আৰ্যসকল ভাৰতলৈ ঋ: পু: এহাজাৰ বা তাতকৈ অলপ পাছৰ সময়ত ভাৰতলৈ আহিছিল আৰু ঋক্বেদ লিখা হৈছিল সম্ভৱতঃ আঠশ ঋ: পূৰ্বত। ডাঃ ডি. ডি. কৌচৰীৰ 'ভাৰতৰ ইতিহাস'ত পোৱা যায় যে যজুৰ্বেদৰ লগত সম্বন্ধিত আৰ্যসকলৰ স্থায়ী বসতিৰ কাল খুব সম্ভৱ আঠশ ঋ: পু:ত আৰম্ভ হৈছিল। এইকালৰ পৰা চাবলৈ গ'লে ঋক্বেদৰ পাছত বেদৰ কল্প, বাহিৰৰ পৰা অহা পৌৰাণিক শিব (টেশুব- Teshub আৰু Hepat হেপাত) আৰু ভাৰতৰ স্থানীয় অৰ্থাৎ সিদ্ধ উপত্যকাত পোৱা পশুপতি (তিনি মুখ থকা, শিঙৰ দৰে শিৰদ্ভাগ লিঙ্গা চীল মোহৰ মূৰ্তি)ৰ সমাহাৰ হৈ ভাৰতত নতুন শিবৰ উৎপত্তি হ'ল।

পাৰ্চীয় অন্তৰ্ভুক্তিৰ শিব যেনেকৈ উচ্চ আৰু সম্পূৰ্ণ দেৱতা তেনেকৈ একে গুণবিশিষ্ট শিবৰ বিষয়ে মহাভাৰতেও বৰ্ণনা কৰিছে। যুধিষ্ঠিৰৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰত ভীষ্মই কৈছে যে, “মই তেওঁৰ গুণবান্ধি বখানিবলৈ অপাৰগ। তেওঁ সৰ্বস্বিত্তিমান, অথচ সকলোতে অদৃশ্য। তেওঁ ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু, ইন্দ্ৰৰ সৃষ্টিকৰ্তা আৰু তেওঁলোক ঈশ্বৰো। ব্ৰহ্মাৰপৰা পিচাটলৈকে সকলোৱে তেওঁৰ উপাসনা কৰে। তেওঁ প্ৰকৃতিৰ সকলোকে অতিক্ৰম কৰে আৰু তেৱেই পূৰ্ণবোদ্ধ (absolute spirit) — যাক সাধনা কৰি ঋষিসকলে সত্য উপলব্ধি কৰিব পাৰে। তেওঁ অক্ষয়, অব্যয় আৰু পৰম ব্ৰহ্ম। তেওঁ অবিদ্যমান অথচ চিৰ বিদ্যমান।”

বিজ্ঞান শিবক মহাকবি কালিদাসে শকুন্তলা আৰু বহুবংশত স্তুতি কৰিছিল সেইজনা শিবৰ স্বৰূপো মহাভাৰতত বৰ্ণিত উক্ত শিবৰ সৈতে একে। মানৱকণত তেওঁ মূৰ্তিমন্ত হ'লেও তেৱেই আত্মাশ্বৰূপ। এনে এজন ঈশ্বৰ হিন্দু ধৰ্মত নাছিল। তেওঁৰ প্ৰতি ভক্তি নিবেদনৰ ধৰণো এক ব্যতিক্ৰম। কৃষ্ণৰ প্ৰতি ভক্তি নিবেদন

* টেশুব আৰু শিব শব্দৰ কনিগত সাদৃশ্য জন কবিকলসীয়া

ধৰণৰ নহয়। কৃষ্ণৰ প্ৰতি ভক্তি নিবেদন যেনেকৈ মানৱীয় প্ৰেমেৰে বস-সিন্ধু (বন্ধুকপে, প্ৰেমিককপে, পতিকপে, পুত্ৰকপে লোৱা) শিৱৰ প্ৰতি ভক্তি নিবেদন সেই ধৰণৰ নহয়। স্বৰ্গীয় ভক্তিৰ ক্ষেত্ৰতে ই সীমাবদ্ধ।

উক্তৰ ভাৱত কৃষ্ণ ভক্তি প্ৰাপ্যৰ কাৰণে শৈৱধাৰা কিছু ভিন্ন হ'ল যদিও শিৱ মাত্ৰলিক শক্তিৰ দেৱতাকপে জনপ্ৰিয় হৈ থাকিল। দাক্ষিণাত্যত কিন্তু শিৱৰ প্ৰতি ভক্তিধাৰা একেশ্বৰবাদৰ শিৱকপেই বৰ্দ্ধিত হৈ ব'ল।

ব্রাত্য ধাৰা সম্পৰ্কে

শৈৱ সম্প্ৰদায়ৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোঁতে ব্ৰাত্যসকলৰ কথা আলোচনা নকৰিলে আলোচনা সম্পূৰ্ণ নহয়। শিৱ উপাসক ব্ৰাত্যসকলৰ বিষয়ে অৰ্থৰ্থাৎ বেদতেই উল্লেখ আছে।^১ বৈদিক আৰ্যৰ যিটো ভাগে যজ্ঞ আৰু বহুদেৱতাৰ উপাসনা কৰিছিল সেই কাৰ্যৰ বিৰোধিতা কৰিছিল এই ব্ৰাত্যসকলে। এই ব্ৰাত্যসকলৰ বিষয়ে শুক্লযজুৰ্বেদৰ বাজসনেয় সংহিতাত, তাণ্ড্য ব্ৰাহ্মণ, কাঠ্যায়ন শ্ৰেতৈসূত্ৰ, লটায়েন শ্ৰেতৈসূত্ৰ আৰু আপস্তম্বৰ গৃহ্যসূত্ৰত উল্লেখ আছে। সিদ্ধ উপভ্যাকাত অতি প্ৰাচীন কালত যিবোৰ জাতিয়ে প্ৰকল পৰাক্ৰম দেখুৱাইছিল তাৰ ভিতৰত কুণ্ডলধাৰী শৈৱসকল অন্যতম আছিল।^২

অৰ্থৰ্থ বেদৰ ব্ৰাত্যকাণ্ডত শিৱকেই পৰম দেৱতা বুলি, তেওঁকেই স্বয়ং ব্ৰাত্য বুলি বন্দনা কৰা হৈছে। যিসকলে যোগ ধ্যানৰ জৰিয়তে, ব্ৰত অনুষ্ঠানৰ জৰিয়তে শিৱক উপাসনা কৰে তেওঁবিলাকেই ব্ৰাত্য।

সৃষ্টিৰ আদিতে এই ব্ৰাত্যই আছিল।^৩ তেওঁৰ অনুৰোধত ব্ৰহ্মাই তেওঁৰ শৰীৰৰ কাঞ্চন জ্যোতিৰে ব্ৰহ্মা, সত্য আৰু তপ সৃষ্টি কৰিলে। আৰু তাৰ পৰাই ব্ৰহ্মা (জগত)ৰ সৃষ্টি হ'ল। একব্ৰাত্যস্বৰূপে মহাদেৱ থকা ধনুৰ নাম ইন্দ্ৰধনু। তেওঁৰ শৰীৰৰ বক আৰু নৃষ্ঠ নীল লোহিত বৰণৰ। তাৰ পাছত পূবে পশ্চিমে উত্তৰে দক্ষিণে একব্ৰাত্যৰ গতি ধাৰিত হ'ল।

ব্ৰাত্যকাণ্ডত আৰু কোৱা হৈছে যে, এই একব্ৰাত্যৰ পৰিচ্ছদ হৈছে বিজ্ঞান, তেওঁৰ কৃষ্ণবৰ্ণৰ চুলি হৈছে বাতিৰ অন্ধকাৰ, উৰীস হৈছে দিনৰ পোহৰ, কাণৰ কুণ্ডলৰ ৰূপ দিছে বজ্জ আৰু বিদ্যুতে। তেওঁ শৰীৰৰ ভূষণ স্বৰূপে থকা মণি-মুকুটা হৈছে নক্ষত্ৰৰ জিক্মিক দ্যুতি। তেওঁৰ সহচৰী হৈছে ব্ৰহ্মা, উৰা, ইৰা আৰু বিজুলী। তেওঁ বিচৰণ কৰা বথখন হৈছে মনৰ বথ, সেই মনৰ বথৰ সাৰথি হৈছে বতাহ, আৰু তেওঁৰ চাবুক হৈছে ধুমুহা। পণ্ডবিলাক, সপুৰি মণ্ডল, দেৱতা আদিয়ে তেওঁক অনুসৰণ কৰে।

১. অৰ্থৰ্থবেদ— ১৫ নং কণ্ড

২. The History of Shaivism - P Josh

৩. অৰ্থৰ্থবেদ— শৈৱসংবাদ পৰ্বা - ১৮

ইয়াৰ পাহত পৰ্বায়ক্ৰমে তেওঁৰ আবিৰ্ভাৱ হ'বলৈ ধৰিলে। ভৱ, শৰ্ম পতপতি, উগ্ৰ কহ, মহাদেৱ আৰু ঈশান ধানুকীৰ্ণে যথাক্ৰমে পূবে, দক্ষিণে, পশ্চিমে, উত্তৰে, উৰ্দ্ধ আৰু অৰ্দ্ধত দিগন্তব্যাপী তেওঁৰ সন্ধান হ'ল। ইয়াৰ পাহত উত্তৰায়শেনি ক্ষুতলেনি, পৃথিৱীৰ পৰা আকাশলৈ উত্তম দিশেনি, বৃহৎ দিশেনি, পৰম দিশেনি, অনাদিষ্ট দিশেনি, অনাবৃত্ত দিশেনি, নিশে দিশেনি তেওঁ যাত্ৰা কৰিলে।তেওঁ সমুদ্ৰতলৈ সৰললৈকে আত্মনিবেদিত কৰি পেলালে।

এই পকম পুৰুষ ব্ৰাত্যক বিজনে জানে তেওঁৰেই 'বিহাৰ ব্ৰাত্য' নামে পৰিচিত হয়।

“ব্ৰহ্মসকলৰ উপাস্য দেৱতা যেনেকৈ একৰ্ষি বা সূৰ্যদেৱতা, তেনেকৈয়ে ব্ৰাত্যসকলৰ উপাস্য দেৱতা একব্ৰাত্য অথবা মহাদেৱ।

একব্ৰাত্যৰ লগত সাধুজা লাভেই ব্ৰাত্যসকলৰ সাধাৰণ লক্ষ্য। ব্ৰহ্মক জানিলে যেনেকৈ ব্ৰহ্ম হোৱা যায় একব্ৰাত্যক জানিলেও একব্ৰাত্যই হ'ব পাৰি।” ৬

সামিগ্ৰীময় লৈ উপৰীত ধাৰণ নকৰা ব্ৰাত্যসকলে যাগ-যজ্ঞ নামাধিহিল, যাগ-যজ্ঞ ধ্বংসই কৰিছিল। ব্ৰত আচৰণকাৰী শাৰীৰিক বলত বসিয়ান এই ব্ৰাত্যসকল আছিল সাংখ্যধাৰাৰ বাহক, যোগ অনুসৰণকাৰী, জ্ঞানবাদী আৰু কৰ্মকাণ্ডৰ বিৰোধী।

শিৱ-পুৰাণত থকা লিঙ্গ জন্ম কাহিনী

প্ৰৱাগ তীৰ্থত মাঘ মাহত তুণ্ডি ৰাতিয়ে স্নান ধ্যান কৰি একাৰ্শ্বত থকা কামদেৱ ৰাতিৰ আশ্ৰমলৈ যায়। তাতে শিৱ উপাসনাত বহু হৈ থকা, শিৱ ভেজেৰে দীপ্ত ভাস্কৰ্য্যৰ ৰাতি কামদেৱক তুণ্ডি ৰাতিয়ে দেখা পায়। তাতে পৰম মহিমাময় শিৱৰ বিশ্বয়কৰ বিবিধ মহিমাৰ কথা কৈ থাকোতে প্ৰসঙ্গতঃ ক'লে যে, জগতত মহাপ্ৰলয় ঘটিলে দেৱাদিদেৱ মহাদেৱ দিৱ্য দেহাৰে গগন মণ্ডলত আৱিৰ্ভূত হয়। কি আশ্চৰ্য্যৰ কথা প্ৰকৃততে সেই ক্ষণতে অতিসুন্দৰ কুন্দেৰু স্ফটিক বৰ্ণৰ ত্ৰিনয়ন, ত্ৰিপুৰাৰী, পিনাক-পাণি মহাদেৱ গগন মণ্ডলত আৱিৰ্ভূত হ'ল। তেওঁৰ দক্ষিণাংশৰ পৰা ব্ৰহ্মা আৰু বামাংশৰ পৰা বিষ্ণুৰ জন্ম হ'ল। জন্ম পাই "মই ব্ৰহ্মজনকৰ্তা (ব্ৰহ্মা), মই বিষ্ণু পালন কৰ্তা কিন্তু সংহাৰ কৰ্তাজন কেনি গ'ল" বুলি দুয়ো ব্ৰহ্মা বিষ্ণু দেৱতাই কোৱা মেলা কৰোতেই এটা অভাৱনীয় ঘটনা ঘটিল। ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু দুয়োজনে দেখিলে পানীৰ মাজত যোজন যোজন ব্যাপী থকা মহাজ্যোতিৰ্ময় সস্তা লিঙ্গৰ আবিৰ্ভাৱ। লিঙ্গৰ আকৃতি আৰু তেজ দেখি ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু দুয়োজন ভুৱ হৈ গ'ল। বিষ্ণুৱে ব্ৰহ্মাক ক'লে, "এয়া মহাদেৱৰ নিশ্চয় মহিমা হ'ব।" তেওঁবিলাকে লিঙ্গ নিৰীক্ষণ কৰাৰ সংকল্প লৈ ব্ৰহ্মাই লিঙ্গৰ উৰ্দ্ধভাগ নিৰীক্ষণ কৰিবলৈ উৰ্দ্ধলৈ গতি কৰিলে আৰু বিষ্ণুৱে অধঃভাগ নিৰীক্ষণ কৰিবৰ কাৰণে জলত প্ৰৱেশ কৰি তীক্ষ্ণভাৱে অন্বেষণ কৰিও একো নিৰ্ণয় কৰিব নোৱাৰিলে। ব্ৰহ্মাই যোজন যোজন উৰ্দ্ধলৈ উৰি গৈ লিঙ্গৰ শিৰোভাগ অৱশ্যেই দৰ্শন কৰিলে। লিঙ্গৰ শিৰোভাগ কেতেকী পুষ্পেৰে সুশোভিত দেখি ব্ৰহ্মাই শুৱ কৰাত ব্ৰহ্মাৰ হাতত আহি কেতেকীফুলৰ পাহি এটি সৰি পৰিল। তাকে লৈ ব্ৰহ্মাই সন্তুষ্ট চিন্তেৰে আহি বিষ্ণুক সৰিণেশ জনালেহি। বিষ্ণুক কেতেকীপুষ্প দেখুওৱাত বিষ্ণুৱে লিঙ্গৰ উৰ্দ্ধত আছিলনে আৰু ব্ৰহ্মাই লিঙ্গৰ শিৱৰ পৰা আনিছেনে বুলি সুধিলত কেতেকীফুলে 'হয়' বুলি উত্তৰ দিলে। অন্তৰ্যামী বিষ্ণুৱে কেতেকীৰ মিছা উত্তৰ জানিব পাৰি কেতেকীক কেতিয়াও ভৱিষ্যতে লিঙ্গৰ শিৱত স্থান নেপাব বুলি অভিশাপ দিলে। কেতেকীয়ে অভিশাপ শুনন হ'বৰ কাৰণে কান্দি-কাটি কাকুতি কৰাত আৰু শিৱলিঙ্গৰ পৰা পৰি থকা অৱস্থাতহে ব্ৰহ্মাই আনিছে বুলি সত্য কথা কোৱাত, বিষ্ণুৱে কেৱল শিৱৰাত্ৰিৰ দিনা কেতেকী ফুল শিৱলিঙ্গত স্থাপন কৰিব পৰা

যাব বুলি অভিলাষ থাওন কৰিলে। পাছত ব্ৰহ্মা বিষ্ণু দুয়োজনে শিৱৰ বন্দনা কৰি প্ৰাৰ্থনা কৰাত শিৱ সন্তুষ্ট হ'ল, লিঙ্গ পূজাৰ নিৰ্দেশ দান কৰিলে আৰু ব্ৰহ্মা বিষ্ণু দুয়োকে যুক্তিদাতাই যুক্তি প্ৰদান কৰিলে। লগতে ব্ৰহ্মাক বহুতোৰণে সন্তোষ কৰিবলৈ, বিদুষক সম্বন্ধে পালন কৰিবলৈ কৈ নিজে তমোণ্ডলেৰে সংহাৰ কৰিব বুলিও সৃষ্টি, স্থিতি, বিনাশৰ কাৰ্য ভাগ কৰি ল'লে।*

ছাদ্ধ লিঙ্গ : শিৱ পুৰাণ মতে কালীৰ ছেয়েই হৈছে লিঙ্গৰ আদ্যস্থান। তাত লিঙ্গৰ নাম বিম্বেশ্বৰ। বদৰিকাশ্ৰমত আছে দ্বিতীয় লিঙ্গ কোদাৰ ঈশ্বৰ। শ্ৰীশৈলত তৃতীয় লিঙ্গ। নাম হৈছে মল্লিকা অৰ্জুন।

ভীমপুৰত যি লিঙ্গ আছে সেই লিঙ্গৰ নাম শঙ্কৰ। ওকাকত অমৰেশ। ষষ্ঠ লিঙ্গ উজ্জয়িনীপুৰত। নাম হা কামেশ্বৰ। সোমপুৰত সোমনাথ শিৱলিঙ্গ। অষ্টমত পাহৰী নামে ঠাইত বৈদ্যনাথ। ওদ্ভদেশত নাপৰাক্ক। শৈলেশত দশম লিঙ্গ ভূবেন্দ্ৰৰ। একাদশ লিঙ্গত ব্ৰহ্মানিধিত নাম ত্ৰ্যম্বক। সেতু বন্ধনৰ লিঙ্গ বামেশ্বৰ লিঙ্গ নামে প্ৰখ্যাত।

* শিৱ পুৰাণ ১ম খণ্ড—কালীত্ৰয়ৰ বিদ্যাবন্ধন আৰু অনুষ্ঠিত

শৈব দৰ্শন

(এক)

পুৰাণসমূহত ব্যক্ত হোৱা শৈব দৰ্শন বিশেষকৈ 'শিব মহাপুৰাণত' বি ব্যক্ত হৈছে সি এটা কথা প্ৰমাণ কৰে যে শৈবধাৰণা প্ৰাচীনতম কালৰে পৰা কেনে আছিল তাৰ ইতিহাস উলিওৱা অত্যন্ত দুৰূহ তথা অসম্ভৱ। সংস্কৃত আৰু দ্ৰাৱিড়ী দুয়োটা ভাষাতে লিপিবদ্ধ হৈ থকা শৈব গ্ৰন্থবোৰ সংস্কৃতৰ প্ৰভাৱতে দ্ৰাৱিড়ীত লিখা হৈছিল নে দ্ৰাৱিড়ী প্ৰভাৱত সংস্কৃতত লিখা হৈছিল আজিলৈকে অবিদিত। প্ৰাচীন 'আগম' গ্ৰন্থবোৰত অৱশ্যে এটা কথা স্পষ্ট যে শিবৰ নিজৰ মুখেদিয়েই সেই সংস্কৃত অথবা দ্ৰাৱিড়ী আগমবোৰ ব্যক্ত হৈছে।

প্ৰাচীন এই 'আগম' গ্ৰন্থবোৰ কেতিয়াৰ। অৰ্থাৎ কোন সময়ৰ সেই বিষয়েও আমি কোনো ইতিহাস নেপাও। শিব মহাপুৰাণত থকা বায়বীয় সংহিতাত আঠাইশজন শিৱাচাৰ্যৰ উল্লেখ আছে আৰু সেইসকলৰ সময় দশম শতিকামানলৈকেই হ'ব।

দাক্ষিণাত্যৰ শৈব ধাৰণা আৰু উত্তৰ ভাৰতৰ শৈবধাৰণাৰ পৰস্পৰ প্ৰভাৱৰ ক্ষেত্ৰত পণ্ডিত প্ৰবৰ দাৰ্শনিক (1)সুৰেন দাসগুপ্তই মত প্ৰকাশ কৰে যে, "We have no direct knowledge of any Dravidian Philosophical culture before the Aryan culture had penetrated into the south, It is therefore difficult to imagine how there could be Dravidian works of philosophy which can parallel to the Sanskrit works. The other difficulty is that, most of these supposed Āgamas of the past are not now available. Most of the Āgamas that we get now are written in Sanskrit in various Dravidian scripts.

সপ্তম-অষ্টম শতিকাৰ শৈব সাহিত্য পোৱা দুৰ্লভ বুলিয়েই পৰিগণিত হৈছে। বামানুজৰ বৈষ্ণৱ ধাৰাৰ সমসাময়িক কালতে অৰ্থাৎ দ্বাদশ শতিকাত

শৈৱধৰ্মৰো পুনৰুত্থান হয়। বায়ানুজ্ঞে আটাইবোৰ শৈৱ সম্প্ৰদায়ৰ কথা অৱশ্যে উল্লেখ কৰা নাই। কেৱল 'কালানুখ' আৰু 'কাপালিক'ৰ উল্লেখ কৰিছে। দাৰ্শনিক মন্তৰ বিষয়ে কোনো সাহিত্য এতিয়া পাবলৈ নাই। অ'ত ত'ত কাপালিক ধৰ্মা হয়তো বৰ্তি আছে আৰু ভেটবিলাকৰ সাধন প্ৰণালীৰ বিষয়েও কিছু হয়তো জনা যায়, কিন্তু কালানুখ ধৰ্মৰ বিষয়ে জনাতো দুঃসাধ্যই বুলিব পাৰি।—

দাক্ষিণাত্যৰ শৈৱ ধৰ্মৰ যি তিনিটা ধাৰা (Schools) পোৱা গৈছে তৰ নাম (১) বীৰ শৈৱ (২) শিৱ জ্ঞান সিদ্ধি (৩) ব্ৰীকৰ্ম নামে প্ৰতিপালিত শৈৱ ধাৰা।

মহাভাৰতকে আদি কৰি বিভিন্ন পুৰাণত উল্লিখিত পাণ্ডপাত ধাৰ্মৰ বিষয়ে চৈধ্য শতিকাৰ “মাধৱ সৰ্ব্ব দৰ্শন সংগ্ৰহ”ত পোৱা গৈছে। বায়বীৰ সংহিতাত (শিৱ মহাপুৰাণ) পোৱা পাণ্ডপাত দৰ্শনৰ বিষয়ে বিখ্যাত দাৰ্শনিক সুৰেন দাসগুপ্তৰ অভিপ্ৰায় এয়ে যে,—

“একলাখ সুভূত লিখা এই শিৱ মহাপুৰাণখন সাতটা ভাগত ভাগ কৰা হৈছে আৰু শিৱ নিজেই তাৰ ৰচক।”

শৈব দৰ্শন (দুই)

শৈবধাৰাৰ বিভিন্ন মত সমূহৰ ভিতৰত চাৰিটাই প্ৰধান বুলি বিভিন্ন সংহিতাই ক'ব খোজে, সেয়া হৈছে —

- (১) সিদ্ধান্ত মাৰ্গীয়
- (২) পাতপাত
- (৩) মহাব্ৰহ্ম ধাৰা
- (৪) কাপালিক।

পাতপাত ধাৰাক পঞ্চাৰ্থবিদ্যাও বোলা হয় আৰু এই ধাৰাকে উচ্চ ধাৰা বুলি বহুতে গণ্য কৰে।

বামন পুৰাণৰ মতে শৈব ধাৰাৰ চাৰিটা ভাগ —

- (১) শৈব (শৈব সিদ্ধান্তিকা)
- (২) পাতপাত
- (৩) কালবদন বা কালমুখ
- (৪) কাপালিক।

বাৰবীৰ্য সংহিতাবোৰে একেই মত আৰু এই চাৰিওভাগৰে সাধকবোৰেই শৈব।

যমুনাচাৰ্যৰ আগম প্ৰামাণ্যৰ মতেও ভাগ চাৰিটা :-

- (১) কাপালিক
- (২) কালমুখ
- (৩) পাতপাত
- (৪) শৈব।

যমুনাচাৰ্যৰ সময়তে মাহেশ্বৰৰ ত্ৰয় নামটোও প্ৰতিষ্ঠা হয়। বাচস্পতি মিশ্ৰৰ মতে মাহেশ্বৰৰ শাখা চাৰিটা : শৈব, পাতপাত, কাপালিক সিদ্ধান্ত আৰু কাপালিক।

ৰামানুজৰ শ্ৰীভাষ্যমতে পণ্ডপতিমত অবৈদিক, প্ৰচলিত মতবিৰোধী এই মৰ্গৰ লোকসকল চাৰিভাগত বিভক্ত—কামাল, কলানুখ, পাণ্ডপাত আৰু শৈৱ।

‘সুপ্ৰভেদাগমে’ শৈৱ, পাণ্ডপাত, সৌৰ আৰু “লাকুল” এই চাৰিটা ভাগ কৰিছে। কলানিকসকলক মহেশ্বৰত্বৰ বুলিও বৰ্ণোৱা হৈছে। লকুলীশধৰ্মা পাণ্ডপাত ধৰ্মাৰে পৰা ফাটি অহা অংশ বুলি সাধাৰণতে ধৰা হয়। অৰ. চি. ভাণ্ডাৰকাৰে এঠাইত কোৱা মতে—লকুলীশেই পাণ্ডপাত মত প্ৰথম প্ৰতিষ্ঠা কৰে। অন্যমতত শ্ৰীকৃষ্ণই এই মত প্ৰচলন কৰে। কোনো কোনোৱে শ্ৰীকৃষ্ণ লকুলীশক গুৰু শিষ্য বুলি ক’ব খোজে। শিলালিপি, ভাস্কৰলিপি আৰু কোনো সাহিত্যত অৱশ্যে এই বিষয়ে উল্লেখ পোৱা নাযায়। খৃঃ পূঃ ২য় শতিকা লকুলীশৰ আৰম্ভণিৰ কাল বুলি ধৰা হয়। কিছুমান পুৰাণৰ মতে লকুলীশ শিৱৰ আঠাইশতম উত্তৰাংশৰ অৱতাৰ। লিঙ্গায়ত আৰু বীৰ শৈৱ ইয়াৰে পৰা হোৱা শাখা।

লকুলীশৰ মত মনাসকলে হাতত দণ্ড আৰু কমণ্ডলু লয়। বহল কাপোৰেৰে অঙ্গ ঢাকে। গা ঢাকে কম্বলেৰে। মূৰত জটা ৰাখে। জটাত লিঙ্গ ৰাখে। গাত ভদ্ৰ সানে, উপবীত ধাৰণ কৰে। অকণ্ঠ্যত বাস কৰে। সাদ-সোৱাদ নোহোৱা খাদ্য বা ফলমূল ভক্ষণ কৰে। মানুহৰ বোগ আদি আঁতৰাই ভাল পায়। কিছুমান এনে সাধকৰ পত্নী থাকে। কিছুমানৰ নাথাকে।

কাশ্মিৰী শৈৱ শাখাৰ বিষয়ে ক’বলৈ গ’লে বিখ্যাত পণ্ডিত নীলকান্ত শাস্ত্ৰীৰ কথাই ফলৈ আহে। এইজনা পণ্ডিতৰ মতে দাক্ষিণাত্যৰ ‘লিঙ্গায়ত’ আৰু কাশ্মিৰৰ ‘কাশ্মিৰী’ এই দুটাই শৈৱধৰ্মৰ প্ৰধান শাখা। কাশ্মিৰী শাখাৰ সাহিত্য নৱম শতিকাত পোৱা গৈছিল কাৰণে কাশ্মিৰী শাখা সুপ্ৰাচীন শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।

কাশ্মিৰী শাখা অৰ্ধৈতবাদী শাখা। এই শাখাক বহুতে ‘আভাস বাদ’ বুলিও কয়। আনহাতেদি লিঙ্গায়ত (দাক্ষিণাত্যৰ) শৈৱশাখাক অৰ্ধৈতবাদী বুলি ক’ব নোৱাৰি। নানাতত্ত্ববাদতহে এওঁবিলাকে বিশ্বাস কৰে।

দাৰ্শনিক সিদ্ধান্তৰ ফালৰ পৰা শৈৱতত্ত্ব যদি ভাগ কৰা যায় তেন্তে দুটা সম্প্ৰদায়ত বিভক্ত কৰিব পাৰি :

(১) সিদ্ধান্ত সম্প্ৰদায়

(২) প্ৰত্যভিজ্ঞা সম্প্ৰদায়।

এতিয়া আমি এই বিষয়ে বহুল আলোচনালৈ আহোঁ :

বীৰ শৈৱ বা লিঙ্গায়ত

দক্ষিণ ভাৰতৰ কৰ্ণাটক অঞ্চলত একপ্ৰকাৰ উন্ন শৈৱ ধৰ্ম গঢ়ি উঠিছিল- নাম আছিল বীৰ শৈৱ বা লিঙ্গায়ত। এই ধৰ্ম প্ৰাচীন ঐতিহ্যবাহী। কসক নামৰ এজন কন্নড় ভাষাৰে ইয়াক সুনিৰ্দিষ্ট ৰূপ দিছিল। কৰ্ণাটকৰ পৰা জৈনবোৰক উৎখাত কৰা আৰু আদৰ্শ এখন সমাজ গঢ়াই ইয়াৰ লক্ষ্য আছিল। এই দুয়োটি উদ্দেশ্যই অৱশ্যে বহু পৰিমাণে সিদ্ধ হৈছিল।

বীৰ শৈৱসকলে নাৰী-পুৰুষ নিৰ্বিশেষে শৰীৰত শিৱ লিঙ্গ ধাৰণ কৰে। এই লিঙ্গ ধাৰণেই হৈছে তেওঁবিলাকৰ উপনয়ন বা দীক্ষা। তেওঁবিলাকে উপবীত গ্ৰহণ নকৰে, গায়ত্ৰীও পাঠ নকৰে। তেওঁবিলাকৰ দীক্ষাৰ নাম লিঙ্গ স্নানস্থ দীক্ষা। বীৰ শৈৱসকলে ইষ্ট লিঙ্গৰ বাহিৰে অন্য কোনো মূৰ্তিকেই পূজা নকৰে। অৱশ্যে শিৱ সম্পৰ্কিত দেৱতাসকলে তেওঁবিলাকৰ পৰা সন্মান লাভ কৰে। বেদ সম্পৰ্কত বীৰ শৈৱসকলে উদাসীন নীতিয়েই লৈছিল। বেদ বিৰোধিতাও নকৰে, বেদ প্ৰামাণ্যও স্বীকাৰ নকৰে। আনহাতেদি সমাজ সংস্কাৰেই আছিল তেওঁবিলাকৰ মূল লক্ষ্য। দৰিদ্ৰ শ্ৰেণীৰ উন্নতি তেওঁবিলাকৰ আছিল অন্য এক লক্ষ্য। জৈনসকলৰ দৰেই তেওঁবিলাকে জলদান, অন্নদান, ঔষধদান আৰু বিদ্যাদানক পালনীয়া কৰ্তব্য কৰি লৈছিল।

বীৰ শৈৱসকলে জাতিভেদ নামানে। ধূমপান, মদ্যপান আৰু মাংস ভক্ষণৰ তেওঁবিলাক বিৰোধী। নাৰীক তেওঁবিলাক উচ্চস্থান দিছিল। স্ত্ৰী-পুৰুষৰ সমান অধিকাৰত প্ৰাধান্য দিছিল। বাল্যবিবাহৰ তেওঁবিলাক বিৰোধী আছিল, বিধৱা বিবাহক সন্মান কৰিছিল। এইফালৰ পৰা বসৱ অনন্যসাধারণ পুৰুষেই আছিল। অন্তঃসৰ আৰু জড়সমাজক গতিশীল কৰিবলৈ বাসৱে বলপূৰ্বকভাৱেই কাম কৰিছিল। বসৱ আছিল ৰজা বিজয়লৰ সময়ৰ পুৰুষ। শৈৱধৰ্মক বৰ্ণাশ্ৰমৰ শৃঙ্খলৰ পৰা মুক্ত কৰি নতুন প্ৰাণ, নতুন দৃষ্টিভঙ্গী দান কৰিছিল। বসৱৰ কোনো নিজা গ্ৰন্থ নাছিল কিন্তু তেওঁৰ বাণীসমূহে 'ৰচন' নামে সংগৃহীত হৈছিল আৰু কন্নড় সাহিত্যৰ ই মূল্যবান সম্পদ। বীৰ শৈৱসকলৰ পবিত্ৰতম আৰু প্ৰামাণিক শাস্ত্ৰ হ'ল কন্নড় ভাষাত ৰচিত বসৱ পুৰাণ (ত্ৰয়োদশ শতিকা) আৰু 'দুৱ বসৱ পুৰাণ'—যাক আচাৰ্য বিৰূপাক্ষই যোড়শ শতিকাত ৰচনা কৰিছিল।

বীৰ শৈৱধৰ্মৰ মূল কথা হ'ল দৃশ্যমান জগতৰ বি আদি কাৰণ আৰু আধাৰ, সমস্ত জাগতিক ক্ৰমবিকাশৰ মূল আৰু চৰমগতি তেওঁ হ'ল মূল। 'হ'ব

অৰ্থ স্থিতি ব'ত বিখজগতৰ কাৰণ হিচ, 'ল'ৰ অৰ্থ লীন—ব'ত সৃষ্টি কিৰ চৰাচৰ
 প্ৰলয় কালত লীন হৈ যায়। অন্তৰ্নিহিত শক্তিৰ আলোড়নৰ বলত এই হুল
 'লিঙ্গহুল' আৰু 'অঙ্গহুল' নামৰ দুটি ভাগত বিভক্ত হয়। লিঙ্গহুল উপাস্য শিৱ
 বা পৰমাত্মা। অঙ্গহুল জীৱ বা জীৱাত্মা। আকৌ লিঙ্গ শব্দটোৰ খাচুগত অৰ্থ লী
 খাচু (স্বৰীকৃত ঘোৰা) 'গম' খাচু (ঘোৰা), সেই চৰম সজ্জকে নিৰ্দেশ কৰে ব'ত
 সকলো লগত্ৰাণ্ড হয়। আকৌ ব'ব পৰাই সকলো উক্ত হয়। লিঙ্গহুল বি হৈছে
 শিৱৰ শক্তি প্ৰথমটোৰ সম্পৰ্ক পৰমাত্মাৰ লগত, বিতীৰ্ণটোৰ জীৱাত্মাৰ লগত।
 সমস্ত সদ্বস্তৱ যাজত উপাদানতকৈ আকাৰৰ ওকৰ বেছি। উপাদানগত অংশ
 শিৱ। আনহাতেদি আকাৰগত অংশ শক্তি। বীৰ শৈৱ মতে এটা আদি সত্ত্ববাদ
 নিজৰ শক্তিৰ ত্ৰিমা পৰম্পৰা আৰু জীৱাত্মাই ইন্ধন আৰু জীৱত কলাত্ৰবিত
 হয়। বীৰ শৈৱমতে যান্নবাদ স্বীকাৰ নকৰে। কাৰণ জগত চৈতন্যৰ শিখ্যা
 বিবৰ্তন হ'ব নোৱাৰে। বিশিষ্ট মতবাদৰ লগত এই মতবাদৰ হুল পাৰ্থক্য
 বিদ্যমান। বীৰ শৈৱমতে ইন্ধন এক বিশেষ শক্তি আৰু তাৰেই বিভিন্ন ক্ৰমৰ
 পৰাই জীৱ আৰু জগতৰ উক্ত হয়।

কাপালিক ধাৰা

পুৰাণ আৰু মহাকাব্যবোৰত শৈৱ ধাৰাৰ বিভিন্ন সম্প্ৰদায়ৰ উল্লেখ কৰোতে কাপালিক সম্প্ৰদায়ৰো উল্লেখ কৰা হৈছে। কোনো কোনো স্থানত তেওঁবিলাকক 'সোম সিদ্ধান্তিন' বা 'শিৱশাসন' বুলিও কোৱা হয়।

কাপালিন ৰূপত শিৱক যি উপাসনা কৰে তেওঁবিলাকেই কাপালিক। আচলতে কাপালিক শব্দটো আহিছে কপাল অৰ্থাৎ নবমুণ্ডৰ খোলাৰ পৰা। কাপালিক সন্ন্যাসীবোৰে নিজ ধৰ্ম বুজাবলৈ সেয়ে হাতত এটি নবমুণ্ডৰ খোলা লৈ ফুৰে। বৃহৎসংহিতাৰ মতে কাপালিকসকলে নবমুণ্ডৰ খোলাত আহাৰ খায়, ব্ৰাহ্মণৰ লাওখোলাত যদিবা পান কৰে, ডিঙিত নবদেহৰ হাড়ৰে কৰা মালা পিন্ধে, যন্ত্ৰতো নবমাসৰ আৰ্ছতি দিয়ে।

কুৰ্ম পুৰাণে এই কাপালিক ধাৰাক বেদবাহ্য বুলিছে। পাণ্ডপাত, সোম, লকুলা আৰু ভৈৰৱ এই শাখাবোৰ বেদবাহ্য। বেদৰ বাহিৰৰ বস্তু এইবোৰ।

এই সোম সিদ্ধান্ত বা কাপালিক ধাৰা পাণ্ডপাত সম্প্ৰদায়ৰে এটা ভাগ বুলি বহুতো পণ্ডিতে ক'ব খোজে। ইমান গুৰু পদ্ধতি, ত্যাগিকাৰ নিৰ্ণয়, আৰু দৰ্শন কণিকা সংগ্ৰহেও এই ধাৰাৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰিছে। পণ্ডিত ডি. এছ. পাঠকৰ মতে 'উদাসহিত চম্পশেখৰ' ৰূপৰ শিৱকে এই ধাৰাই উপাসনা কৰিছিল।

কাপালিকসকলৰ বিষয়ে মৈত্ৰী উপনিষদতেই প্ৰথম সাহিত্যিক বৰ্ণনা পোৱা হৈছে। তেওঁবিলাকক ডঙ্কৰ বা চোৰ হিচাপে বৰ্ণনা কৰা হৈছে, আনকি তেওঁবিলাকৰ লগত বাস কৰিব নেলাগে বুলিও উল্লেখ কৰিছে।

কিছুমান পণ্ডিতৰ মতে কাপালিক পন্থা বহুত বেছি প্ৰাচীন এক পন্থা। বৌদ্ধ 'কুল্লভগ্গ' (cullavagga) গ্ৰন্থত উল্লেখ আছে যে কিছুমান সন্ন্যাসীয়ে লগত লাওখোলা লৈ ফুৰিছিল, তেনেই সামান্যতম কাপোৰ আৱৰণ হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিছিল, আৰু ক্ষণাত তেওঁবিলাকক পোৱা গৈছিল। কাপালিকসকলৰ তেওঁবিলাকেই অগ্ৰজ আছিল বুলি নিঃসন্দেহেই ক'ব পৰা যায়।

ব্ৰহ্মসূত্ৰৰ টীকাৰ বাৰানাসুত্ৰৰ মতে কাপালিক আৰু কালানুখ দুটা পৃথক ধাৰা আৰু হাতত লাওখোলা লৈ ফুৰাৰোৰ কালানুখ সম্প্ৰদায়ৰে সোৰ।

পুৰাণত কাপালিকসকলক শৈৱসকলৰ লগত একেলগেই উল্লেখ কৰা হৈছে। শিৱ পুৰাণত কোৱা হৈছে যে, শিৱৰ মত গোড়াভাৱে কাপালিকসকলে

মানি চলিছিল। কিন্তু কুৰ্ম পুৰাণত কাপালিকৰ প্ৰতাপত ধৰ্মৰ পৰা পৃথক হুনি কোৱাৰ উপৰিও অন্য শৈবধাৰ্ম্যৰ পৰাও পৃথক হুনি কৈছে। জ্ঞানৰ পৰা প্ৰভাৱান্বিত ধৰ্ম্যবোধক পাণ্ডৱত ধৰ্ম্যৱে নিন্দা কৰিছিল। কিন্তু একেৰা পুৰাণতে কাপালিকবোৰক শিৱ বিৰাটী এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ধাৰ্ম্যও বোলা হৈছে। কুৰুক্ষেত্ৰৰ প্ৰচাৰক উৎপলৰ দিনলৈকে (দশম শতিকামানৰ) কাপালিক ধাৰ্ম্যৰ জনপ্ৰিয়তাও আছিল। আনহাতেদি কাপালিক ধাৰ্ম্যৰ লোকক গোড়পৰীয়াসকলে পাৰও হুনিও নিন্দা কৰিছিল। কাপালিকসকলে সুবত জীটা বাৰিছিল, কঁকালত বতীয়ে বান্ধি গোপনে বড়াল বাৰিছিল, গাত তন্ত্ৰ সানিছিল, লগত ব্ৰহ্ম সিং এটাও লৈ ফুৰিছিল আৰু সেই শিঙেৰে বাঘও বজাইছিল আৰু জৰে পানীও নি খাইছিল। নাৰী কাপালিকসকলৰ লগত এই কাপালিকসকলে ফুকলিভাৱে ঘূৰা-পকা কৰিছিল। পঞ্চমকাৰৰ সাধনা কাপালিকসকলৰ মাজত প্ৰচলন আছিল। তেওঁবিলাকে শৈৱ হুনি কৰা বৰিও আচলতে দেৱী চান্দুভাৱে ভৱৰূপ অৱলম্বন 'কাপালিনী'ৰ পূজা ৰামায়ণৰদ্বাৰে কৰিছিল। অতি মানৱীয় অলৌকিক শক্তি লাভ কৰিবৰ কাৰণেই তেওঁবিলাকে ভৱৰূপ শক্তি লাভ কৰিবৰ কাৰণেই তেওঁবিলাকে ভৱৰূপ সাধনাত বত হৈছিল। পাছৰ কালৰ শিৱ উপাসক 'অৰোৰ ধাৰ্ম্য' কাপালিকৰ পৰাই ওলোৱা এটা ধাৰ্ম্য।

দৈত্য-দানৱৰ আচাৰৰ দৰে ভৱৰূপ সাধনাত লিঙ (নৰকলি, নৰমাংস কাটি বজাত আৰুতি, নৰমাংস তৰুণ আদিকে ধৰি) কাপালিকসকলৰ দুটা ভাগ হৈছে— ব্ৰাহ্মণীৰ আৰু অন্ধাৰাণীৰ কাপালিক। এটা ভাগে ভৱৰূপ আচাৰ নীতিবোৰ জ্ঞান কৰিছিল, বৈদিক পন্থাক স্বীকৃতি দিছিল আৰু আতিভেদ মানিছিল। ইটো ভাগে আতিভেদো নামানিছিল আৰু বৈদিক পন্থাকো স্বীকৃতি নিদিছিল।

আনন্দগিৰিৰ 'শব্দৰ বিজয়'ত কোৱা হৈছে যে কাপালিকৰ এটা ভাগে জটধাৰী শিৱত অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ আকৃতিৰ এবিধ অলঙ্কাৰ আৰু ডিঙিত 'মুণ্ডিকা' মালা পিন্ধিছিল। তেওঁলোকৰ উপাস্য দেৱতা 'ভৈৰৱ' সৃষ্টি, পালন আৰু সংহাৰৰ দেৱতা। তেওঁবিলাকে বাকীবোৰ দেৱতাক ভৈৰৱৰ অধীনত থৈছিল।

ভৈৰৱসকলৰ বেলেগে বেলেগ আঠটা ভাগ অসিতান, কক, চৰ্চ, ক্লেদ, উন্নত, কাপাল, ভীষ্ম আৰু সংহাৰ ভৈৰৱ। উন্নত ভৈৰৱীসকলৰ গাত তন্ত্ৰ, ডিঙিত মুণ্ডমালা, জীটা, হাতত লাওখোলা আৰু তৰু। কাপালিকৰ 'সিগৰ' নামৰ ভাগে মানুহৰ লিঙ্গ-যোনিৰ পূজা ফুলভাৱেই কৰিছিল আৰু নিজক শিৱ-দেৱীৰ লগত একান্ত হুনি কৈছিল।

সংস্কৃত সাহিত্যত কাপালিকসকলৰ নিষ্ঠুৰতম কাৰ্যকলাপৰ ভৱবিহ কৰ্ম্মা পোৱা যায়। ভৱভূতিৰ 'মালতী মাধৱ'ত কপালকুণ্ডলা আৰু অৰোৰ বটাব

চৰিত্ৰৰ বোণেলি ভৱৰ কাৰ্য্যকৰী বৰ্ণিত হৈছে। দাঙিৰ 'দশকুমাৰ চৰিত'তো একে ভৱৰ বৰ্ণনাই পোৱা যায়।

কিন্তুমান কাপালিকে বোগ সাধনাৰ দ্বাৰা, কিন্তুমানে অগ্নিক সাধনাৰ দ্বাৰা অগ্নিসিদ্ধি লাভ কৰি অৰ দ্বাৰা অলৌকিক কাৰ্য সম্পাদন কৰিছিল বুলি 'প্ৰবোধ চন্দ্ৰোদয়'ত কোৱা হৈছে। পণ্ডিতৰি বোগসূত্ৰতো একে কথাই কোৱা হৈছে।

'কাপালিপুৰাণ'ত (কামৰূপত বিৰচিত পুৰাণ) আছে যে কাপালিকে মানুহৰ মাংস, মদ আদিৰে উপাস্য দেৱতাৰ পূজা কৰে। ব্ৰাহ্মণৰ লাওখোলাত বন্ধিা পান কৰে। একেখন পুৰাণতে ব্যক্ত হৈছে যে যদিহে উপাসকসকলে চ'ত মাহৰ চতুৰ্দশী তিথিত মৌ, ফলমূল, মাছ, মাংস আৰু তেজৰে মহাশৈৱৰ উপাসনা কৰে তেতিয়া ভক্তৰ মনোবাঞ্ছা সকলো পূৰ্ণ হয়।

শ্মশানৰ ভ্ৰম্ৰ গাতসনা কাপালিকৰ লগত নাৰী কাপালিকসকলে সন্তোগত লিপ্ত হৈছিল বুলি 'গাথা' 'সপ্তশতী'ত পোৱা যায়।

প্ৰথম শতিকাৰ পৰা পঞ্চম শতিকাৰ ভিতৰত ৰচিত হালৰ গ্ৰন্থতো কাপালিকৰ বৰ্ণনা আছে। প্ৰখ্যাত বৌদ্ধগ্ৰন্থ 'ললিতা বিস্তাৰ'ত ত্ৰিশূল, কমণ্ডলু লাওখোলা আৰু খটভক্ত লৈ ফুৰা কাপালিকৰ বৰ্ণনা পোৱা যায়। খৃষ্টীয় প্ৰথম শতিকামানতে কাপালিক সম্প্ৰদায় এটা উল্লেখযোগ্য সম্প্ৰদায় হিচাপে গণ্য হৈছিল বুলি বৰাহমিহিৰৰ বৰ্ণনাতো পোৱা যায়।

ষষ্ঠ-সপ্তম শতিকাত পাণ্ডপাত ধাৰাই পঞ্জাব আৰু উত্তৰ পশ্চিম ভাৰতত ৰব জনপ্ৰিয় হৈছিল। হিউৱেনচাঙে কানিসা আৰু অন্য স্থানত এই পন্থৰ লোকসকলক লগ পাইছিল। এইসকলে মূৰত নৰমুণ্ড আৰু হাড়ৰ মালা নিধিছিল। হাড়ৰমালা প্ৰসঙ্গত 'হাড়মালা' গ্ৰন্থৰ ৰচক বিজ শত্ৰুঘ্নৰ কেইটিমান শাৰী উদ্ধৃতি কৰিলে অপ্ৰাসঙ্গিক নহ'ব :

"হাড়মালা দেখে দেবী শিবেৰ গলাতে
বিশ্মিত হইয়া দেবী বলেন শিবেৰে
হাড়মালা কেন প্ৰভু কঠৈৰ ওপৰে
বড়ই বিস্ময় প্ৰভু হইল মোৰ মনে
ইহাৰ স্বৰূপ প্ৰভু কহিবা আপনে।

শিৱই ক'লে যে তেওঁ বোগ সাধনা কৰে :

শিৱ বলিলেন দেবী আমি জানি যোগ
ব্ৰহ্মজ্ঞান চিন্তি থাকি নাহি মৃত্যু, বোগ।।

যোগ জানে কাৰণেই তেওঁ অমৰ। পাৰ্বতী নহয়। সেয়ে পাৰ্বতীৰ মৃত্যু হয়। প্ৰতি মৰণৰে অস্থি শিৱই সঞ্চয় কৰি কঠত ধাৰণ কৰে।*

যিহানে নবমুণ্ড কাটিব পাৰে, ডিঙিত ধাৰণ কৰিব পাৰে সিহানে অলৌকিক শক্তিৰ অধিকাৰী হয় বুলি নবমুণ্ড চিকণী নগা জনজাতিসকলেও বিশ্বাস কৰিছিল। উৰিষ্যাৰ মাৰিয়া প্ৰকৃতি আৰ্দ্ৰত জনজাতিৰো এই বিশ্বাস আছিল। অহি সংৰক্ষণৰ নিয়ম আট্টিকসকলৰ মাজতো আছিল।

শঙ্কৰাচাৰ্যই উজ্জয়িনী ভ্ৰমণৰ সময়ত অহিৰ মালা নিকা কাপালিকৰ প্ৰাধান্য সেই স্থানবোৰত লক্ষ্য কৰিছিল। কাপালিকসকলৰ বাসস্থান পাণ্ডাৰ বুলি সৰ্ব বৰ্মনৰ ভাষাৰ ফলিত পোৱা গৈছে। ভূমিধান লিখিত ব্ৰহ্মোত্তৰ মাটি দানৰ উল্লেখ আছে। দান পোৱা ব্ৰাহ্মণসকলে ত্ৰিণুবাস্তক শিৱ বা কপালেশ্বৰ শিৱৰ কাৰণে অৰ্ধৰবেদ অধ্যয়ন আৰু অনুসৰণ কৰিছিল।

কামৰূপ, নেপাল, ৰাজস্থান, উদয়পুৰ, মহাৰাষ্ট্ৰ ইত্যাদি স্থানত বামাচাৰী, পাণ্ডপাত আৰু কাপালিক পন্থৰ অস্তিত্ব যথেষ্ট আছিল। যেনেকৈ পঞ্জাবত ব্ৰাহ্মণ কাপালিকসকলৰ প্ৰাদুৰ্ভাৱ অধিক আছিল তেনেকৈ অন্ধ্ৰাৰ্ণৱ কাপালিকৰ প্ৰাদুৰ্ভাৱ আছিল দাক্ষিণাত্যত।

কাপালিকসকলৰ ধৰ্মীয় দৰ্শনৰ বিষয়ে ইয়াকেই জনা যায় যে, পাণ্ডপাতৰ দৰেই কাপালিকসকলে সাংখ্য দৰ্শনৰ 'প্ৰকৃতি মহৎ' কথাটো মানিছিল। ওঙ্কাৰ ধ্বনিৰে কিছু যোগো অভ্যাস কৰিছিল। পাণ্ডপাত সম্প্ৰদায়ৰে যেনেকৈ পাশৰ (মালা, কৰ্ম, মায়া, বোধশক্তি) পৰা মুক্তি কামনা কৰিছিল তেনেকৈ কাপালিক সম্প্ৰদায়ৰো লক্ষ্য আছিল দুখৰ পৰা মুক্তি আৰু মোক্ষ। কাপালিকসকলে ধাৰণা কৰিছিল যে যিবোৰে ছয়মুদ্ৰাৰ অন্তৰ্ভুক্ত কথো জানে, মুদ্ৰা ব্যৱহাৰৰ কৌশল জানে তেওঁবিলাকেই ভগৱানৰ সৰ্বমুখ কৃপা (Bliss) লাভ কৰিব পাৰে। ছয়মুদ্ৰা হ'ল -- ডিঙিত পিন্ধা হাৰ, অলঙ্কাৰ, কাণৰ অলঙ্কাৰ, বক্ৰ স্ফটিকৰ মণি, ভাস্কৰ আৰু উপবীত। আমাৰ ধাৰণাত শিৱত পিন্ধা বক্ৰস্ফটিক অলঙ্কাৰেই অৰ্দ্ধচক্ৰ হ'ব পাৰে। তেওঁবিলাকৰ মতে যি ভক্তই মোক্ষ পায় তেওঁৰেই শিৱ। তেওঁৰেই পাৰ্বতীৰ নিচিনা সৌন্দৰ্যৰ লগত থকাৰ সুখ উপভোগ কৰে। এইফালৰ পৰা তেওঁবিলাকৰ লক্ষ্য কাম সাধনা।

পাছৰ কালৰ নাথ গুৰুসকলৰ ৰচনাৰ পৰাও জনা যায় যে তন্ত্ৰৰ প্ৰগতিৰ লগে লগে পাণ্ডপাত ধাৰাবো কিছু পৰিবৰ্তন সাধন হৈছিল আৰু তেতিয়াৰে পৰাই বেছি স্কুল, বহুসময় হৈ পৰিছিল। কাম সাধনাৰ দ্বাৰা চূড়ান্ত শক্তি লাভ কৰিব পাৰে বুলি, আকাশতো আনকি উৰিব পৰা হয় বুলি এই মাৰ্গৰ সাধকসকলে বিশ্বাস কৰিছিল। কপকৰ সহায়ৰে চৰ্যা পদত কাহনুপা আদি নাথ গুৰুৱেও এইবিলাক তন্ত্ৰ লিখি থৈ গৈছে।

কালামুখ ধাৰা

নবমৰ পৰা ডেৰ শতিকাৰ ভিতৰত দাক্ষিণাত্যৰ কৰ্ণাটকত কালামুখ ধাৰা এক শক্তিশালী ধাৰাকৰূপে পৰিগণিত হৈছিল। এই সম্প্ৰদায়ৰ মানুহে কপালত দীঘলীয়া ক'লা ফোট ধাৰণ কৰিছিল, নবমুণ্ডৰ লাওখোলাত আহাৰ খাইছিল, মৰা মানুহৰ ভস্ম ভক্ষণ কৰিছিল আৰু গাত সানিছিল, যদিবা অনবৰত লগত লৈ যুৰিছিল। কালামুখসকল নৰ আৰু বান্দৰৰ পৰা জাত বুলি তেওঁবিলাকে নিজেই কৈছিল। এই কালামুখসকল কপালিকঠকৈও ভয়ৰ আৰু উগ্ৰ আছিল। বায়ানুজৰ মতে কালামুখসকলেই 'মহান্নতধৰ' নামে জনাজাত।

কামনা পূৰ্ণ কৰিবৰ কাৰণে কালামুখসকলে কিছুমান নীতি-নিয়ম দৃঢ়ভাৱে পালন কৰিছিল। মৰা মানুহৰ ভস্ম গাত সানিছিল, মৰা মানুহৰ মাংস ভক্ষণ কৰিছিল, হাতত দণ্ড আৰু মদপাত্ৰ লৈ যুৰিছিল, কল্যাণৰ মালা হাতত নিক্ষেপিত আৰু জটীয়াৰী আছিল। তেওঁবিলাকৰ মতে সকলো জাতৰ মানুহেই ব্ৰাহ্মণ হ'ব পাৰে তথা উচ্চ আশ্ৰম লাভ কৰিব পাৰে, যদিহে কিছুমান আচাৰ-নীতি দৃঢ়ভাৱে অনুসৰণ কৰিব পাৰে। সেইমতেই তেওঁবিলাকে সময়ে সময়ে একো একোটা উৎসৱ পাতি ব্ৰাহ্মণত্বৰ দোষণা কৰিছিল। কালামুখসকলৰ কিছুমান বিবাহিভেদ আছিল।

কিছুমান পণ্ডিতে কালামুখ সম্প্ৰদায় কাম্বীৰ পৰা আহি দাক্ষিণাত্যৰ বিজাপুৰত থিতাপি লৈছিল বুলি ক'ব খোজে। অৱশ্যে কেতিয়া এই প্ৰব্ৰজন ঘটিছিল ক'ব পৰা নাযায়। অশান্তিময় ৰাজনৈতিক পৰিস্থিতি আৰু মুছলমান-সকলৰ আক্ৰমণৰ কাৰণেই হয়তো এই প্ৰব্ৰজন কাম্বীৰ পৰা দাক্ষিণাত্যলৈ হৈছিল।

শক্তি পৰিকল আৰু সিংহ পৰিকল এই দুটা ভাগত কালামুখবিলাক ভাগ হৈছিল। সিংহ পৰিকল অন্ধ প্ৰদেশ আৰু মহীশূৰৰ বিভিন্ন ঠাইত বিয়পি পৰিহি।

লিঙ্গায়ত আৰু বীৰ শৈৱ ধাৰাৰ বাৰ শতিকামানত উত্থান হয় আৰু কেতিয়াৰে পৰাই কালামুখৰ প্ৰভাৱ কৰ্ণাটকত কমি আহে। এই নতুন ধাৰা দুটা উন্নত আৰু উদাৰনৈতিক মতবাদৰ আছিল।

বিশ্লেষণ কৰি চালে দেখা যায় যে, য'ত শক্তিকাৰ পৰাই দাক্ষিণাত্যত শৈৱধাৰাৰ প্ৰকোপ বাঢ়ি আহিছিল। তামিল শৈৱ, বীৰ শৈৱ, শৈৱ সিদ্ধান্ত,

সিঙ্গারতবোৰ কৰ জনপ্ৰিয় হৈও পৰিছিল। এই আটাইবিনিকে 'আগমিক শৈল্য' বুলি জে. এন. কাৰ্কুহাৰে যত প্ৰকাশ কৰিছে।

সংস্কৃত ধাৰা আৰু তামিল ধাৰাৰ মাজত কাৰ্কুহাৰে পাৰ্থক্যও আনিছে। তামিলসকল ভ্ৰাম্যমাণ আৰু অশৈল্যবাদী। সংস্কৃত ধাৰাৰ শৈল্যসকল আছিল ব্ৰাহ্মণ আৰু বিশিষ্টশৈল্যবাদী। অন্য পণ্ডিতৰ মতে তামিল ধাৰাতো ডাঙৰ ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিত আছিল।

পাণ্ডপাত ধাৰা

শৈৱতন্ত্ৰৰ পাণ্ডপাত ধাৰা বিজ্ঞানসন্মতভাৱে অধ্যয়ন কৰিব পৰাকৈ সমালোচনা একেধাৰে অভাৱ। খৃষ্টীয় শতিকাৰ আগৰ একো সময়েই পোৱা নেযায়। খৃষ্টীয় শতিকাৰ আগভাগৰ বি সাহিত্যিক আৰু আৰ্কিঅ'লজিকেল সমালোচনা পোৱা গৈছে তাৰ পৰাহে কিছু অধ্যয়ন কৰিব পাৰি।

শিৱ শ্ৰীকৰ্ণ (শ্ৰীকান্ত?)ৰ মহাভাৰততে প্ৰথম এই পাণ্ডপাত মতবাদৰ বিষয়ে লিপিবদ্ধ হৈছে। লক্ষ্মীশ শিৱ শ্ৰীকৰ্ণৰে শিষ্য। শিৱৰ ২৮শ অৱতাৰ লক্ষ্মীশে এই পাণ্ডপাত শাখা প্ৰতিষ্ঠা কৰে বুলি আৰ. জি. ভাণ্ডাৰকাৰৰ দৰে পণ্ডিতে মত প্ৰকাশ কৰে। লক্ষ্মীশ পতঞ্জলিৰ সময়ৰে। কিছু পণ্ডিতৰ মতে শুক শিষ্য দুৰ্যোজনৰ যুগ প্ৰচেষ্টাত পাণ্ডপাত শাখা প্ৰতিষ্ঠা হয়।

প্ৰথম পতঞ্জলিয়েই শিৱ ভাগৱতৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল বুলি কোৱা হয়। দ্বিতীয় চন্দ্ৰগুপ্তৰ মথুৰাৰ শুভৰ লিপিৰ পৰা পোৱা তথ্যৰ আধাৰত ক'ব পাৰি যে লক্ষ্মীশ ধাৰাই খৃষ্টীয় দ্বিতীয় শতিকাৰ পৰাই প্ৰাধান্য পাইছিল।

সিদ্ধ উপত্যকাৰ মানুহৰ মাজত প্ৰচলিত পশুপতিৰ ধাৰণা বহুদেৱতাৰ দিনৰে বুলি নিসন্দেহে ক'ব পাৰি। বৈদিক সাহিত্যত পশুপতিৰ উল্লেখ নথকাটো অৱশ্যে মন কৰিবলগীয়া। 'পাণ্ডপাত সূত্ৰ'ত এই ধাৰাৰ লোকৰ জীৱন কেনে আছিল বৰ্ণিত হৈছে। এই ধাৰাৰ বিসকল সন্ন্যাসীয়ে নগ্ন কপত, হাতযোৰ কৰি 'ওঁ নমঃ শিৱায়' আবৃত্তি কৰে, গাত ডব্ব সানি পক্ষ অগ্নিৰ স্নান কৰে, ডব্বৰ শব্দত নৃত্য কৰি গীত গায় তেওঁবিলাককে প্ৰকৃত পাণ্ডপাত বোলা হৈছিল। কুৰ্ম পুৰাণ, বামাৱল, মহাভাৰততো এই ধাৰাৰ কিছু বৰ্ণনা আছে। গাত ডব্ব সানি, নগ্ন হৈ, জটধাৰী কপত বস্ত্ৰ চকুৰে দেৱদাক কনত ভ্ৰমি কুৰা শিৱক উদ্ভাস বুলিও কোৱা হৈছে।

মহাভাৰতত দক্ষৰ আগত শিৱই পাণ্ডপাত ধৰ্মৰ কথা কোৱাৰ লগতে সাংখ্য যোগ সাধনাৰ কথাও ব্যক্ত কৰিছে।

পাণ্ডপাত দৰ্শনৰ বিষয়ে 'সাধনা ভিলক' আৰু 'গণকাৱিকা' নামৰ দুজন কিছু কথা বৰ্ণোৱা আছে। গণকাৱিকা বচনা কৰিছিল আচাৰ্য ভাসৱজীই। মাধৱাচাৰ্যৰ সৰ্বদৰ্শন সংগ্ৰহতো পাণ্ডপাত ধাৰাৰ দৰ্শনৰ কথা সন্নিৱিষ্ট হৈছে।

পাণ্ডপাত দৰ্শনত কোৱা হৈছে যে, ইন্দ্ৰৰ ত্ৰিগ্ৰাশীল হ'লেও অগস্ত্য সৃষ্টিৰ কুল
কাৰণ তেওঁ নহয়। উপনিষদ বিৰোধী বুলি শঙ্কৰচাৰ্যই পাণ্ডপাত ধৰ্মাক সম্বৰ্ণন
কৰা নাছিল। পাশৰ বন্ধন ছিন্ন কৰি অৰ্থাৎ মোক্ত, ক্ৰোধ আদি জয় কৰি ওচৰ
মন্ত্ৰৰ জপ আৰু যোগ ধ্যানৰ দ্বাৰা মুক্তি লাভৰ লক্ষ্যই পাণ্ডপাত ধৰ্মৰ দৰ্শন।

শৈব সিদ্ধান্ত বা তামিল শৈবধৰ্ম

দক্ষিণ ভাৰতত যি বিশেষ ধৰণৰ শৈব সিদ্ধান্ত গঢ়ি উঠিছিল সেই মতবাদ শৈব সিদ্ধান্ত নামে পৰিচিত। সাধকসকলে অৱশ্যে সচেতনভাৱে এই মতবাদ গঢ়ি তোলা নাছিল। তেওঁবিলাকে যি ঐতিহ্যৰ সৃষ্টি কৰিছিল পৰবৰ্তী সময়ত চাৰিজন শিৱাচাৰ্যই তাৰ অৱলম্বনতে শৈব সিদ্ধান্ত গঢ়ি তুলিছিল।..... 'শিৱজ্ঞান বোধম' এই সম্প্ৰদায়ৰ মৌলিক গ্ৰন্থ (ত্ৰয়োদশ শতিকা)। 'শিৱজ্ঞান সিদ্ধি' আৰু উমাগতিৰ 'শিৱ প্ৰকাশন' এই সম্প্ৰদায়ৰ আৰু দুখন উল্লেখযোগ্য গ্ৰন্থ।

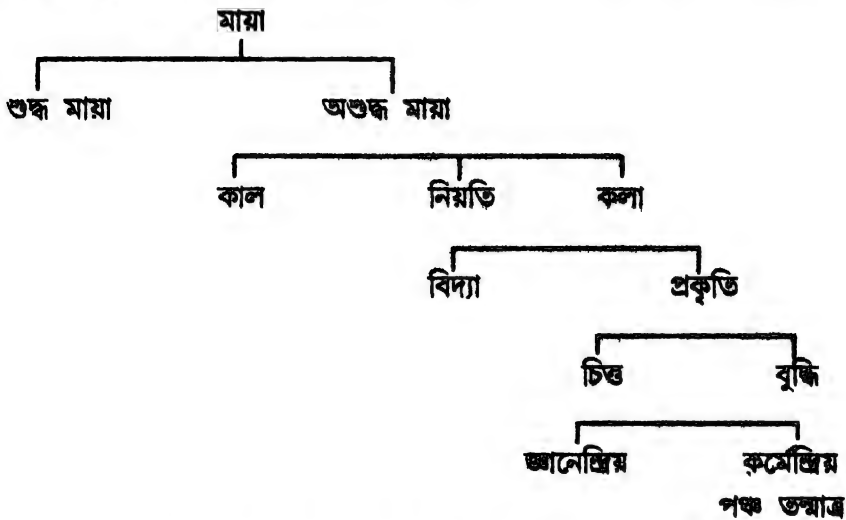
শৈব সিদ্ধান্তবাদীসকলে তেওঁবিলাকৰ তত্ত্বত কিছু বেদান্তৰ আৰু ন্যায় বৈশেষিক দৰ্শনৰ তত্ত্বও সমাহাৰ কৰিছিল যদিও শৈবধৰ্মৰ সকলোতকৈ ডাঙৰ উপাদান সাংখ্যক পৰিত্যাগ কৰা নাছিল। তেওঁবিলাকৰ প্ৰধানতত্ত্ব তিনিটা : পতি (ঈশ্বৰ), পশু (জীৱ) আৰু পাশ (সংসাৰ বন্ধন)। এই তিনিটা তত্ত্বই সং বা অস্তিত্ববান। ঈশ্বৰ যেনেকৈ বাস্তৱ, তেওঁৰ সৃষ্ট জগতো তেনেকৈ বাস্তৱ। ঈশ্বৰ স্বয়ং শিৱ—যি স্বেচ্ছাই জগতৰ সৃষ্টি, স্থিতি আৰু সংহাৰ কৰি থাকে। তেওঁ সকলো প্ৰকাৰৰ পৰিণাম বা ৰূপান্তৰৰ উৎস। কিন্তু নিজে পৰিণামহীন নহয়। ন্যায় বৈশেষিকসকলৰ মত এয়ে যে, শৈব সিদ্ধান্তসকলেও বিশ্বাস কৰে যে কুমাৰে যেনেকৈ ঘট আদি সৃষ্টি কৰে তেনেকৈ ঈশ্বৰো জগৎসৃষ্টিৰ নিমিত্ত কাৰণ। মৃত্তিকা যেনেকৈ কুমাৰৰ ঘটৰ উপাদান তেনেকৈ জগত সৃষ্টিৰ উপাদানৰ কাৰণ হৈছে মায়া। ইয়াতেই বেদান্তৰ প্ৰভাৱ অতি স্পষ্ট।

জগতৰ ৰূপ সৃষ্টিৰ কাৰণ বিশ্লেষণ কৰি তেওঁবিলাকে ধাৰণা কৰে যে উপাদান কাৰণ প্ৰকৃতিৰ দ্বাৰাই সংঘটিত হৈছে। জগত জড় বা অচিৎ। ঈশ্বৰ চেতন বা চিৎ। সেয়ে ঈশ্বৰ এই জগতৰ উপাদানৰ কাৰণ হ'ব নোৱাৰে। সেয়ে জড়ৰূপী মায়াই উপাদানৰ কাৰণ হ'ব লাগিব। পুনৰ প্ৰশ্ন আহে যে জড় মায়াৰনো সৃষ্টি হ'ল কেনেকৈ! মায়া কি ঈশ্বৰৰ দৰেই চিৰন্তন? তেতিয়া হ'লে ঈশ্বৰ তাৰ স্ৰষ্টা হ'ব নোৱাৰে।

দ্বিতীয়তে ঈশ্বৰ যদি মায়াৰ সৃষ্টিকৰ্তা, তেতিয়াহ'লে চৈতন্যময় সত্তাৰ পৰাই জড় বস্তুৰ সৃষ্টি কৰিব লাগিব। চৈতন্যৰ পৰা জড়ৰ উদ্ভৱ কেনেকৈ হ'ব? যদি তৰ্কৰ ছলতে মানি লওঁ তেতিয়াহ'লে ঈশ্বৰ পৰিণামী হ'ব লাগিব। কিন্তু ঈশ্বৰতো অপৰিণামী।

তৃতীয়তে যেহেতু মায়া জড় বা অচিৎ সেই কাৰণে ই স্বয়ংক্ৰিয় হ'ব নোৱাৰে। তাৰ কাৰণে চেতন পৰিচালনাৰ প্ৰয়োজন আছে। ঈশ্বৰে সেইটো কেনেকৈ কৰে?

এই সমস্যাবোৰৰ সমাধান নাই। এই সমস্যাবোৰৰ পৰা এবাই গৈ কেইটামান কল্পিত ধাৰণাৰে সৃষ্টিৰ বহুস্ত ব্যাখ্যা কৰিছে। মায়াক তেওঁবিলাকে দুই ভাগত বিভক্ত কৰিছে। শুদ্ধ মায়া আৰু অশুদ্ধ মায়া। ঈশ্বৰ বা শিৱই পোনপটীয়াকৈ মায়াৰ দ্বাৰা কাম নকৰে। তেওঁৰ চিৎশক্তিৰ যাজেদিহে ক্ৰিয়া কৰে। এনেকৈ শিৱৰ দ্বাৰা চালিত হৈ মায়াই নিজৰ পৰাই সমূহ তত্ত্ব সৃষ্টি কৰে আৰু এই তত্ত্ববোৰেই প্ৰকৃতিত বিবৰ্তন ঘটাই জগত সৃষ্টি কৰে। সাংখ্যৰ সহায় লৈ এইদৰে স্পষ্ট হ'ব পাৰি :

ধৰ্মৰ ফালৰ পৰা শৈৱ সিদ্ধান্তবাদীসকল চৰম ভক্তিবাদী। তেওঁবিলাকৰ মতে চৰ্যা, ক্ৰিয়া, যোগ আৰু জ্ঞানৰ দ্বাৰা আত্মাৰ মুক্তি হয়। চৰ্যা মার্গৰ সাধকে নিজকে ঈশ্বৰৰ দাস বুলি ভাবিলে ঈশ্বৰ প্ৰাপ্তি হয়। পৰৱৰ্তী পৰ্যায়ত অৰ্থাৎ ক্ৰিয়া মার্গত সাধকে ঈশ্বৰৰ লগত বেছি অন্তৰঙ্গতা অনুভৱ কৰে আৰু নিজকে ঈশ্বৰৰ সংপূৰ্ণ বুলি ধাৰণা কৰে। পৰৱৰ্তী পৰ্যায়ত অৰ্থাৎ যোগ মার্গত এই সম্পৰ্ক আৰু ঘনিষ্ঠ হয় আৰু তেতিয়া ঈশ্বৰৰ সখাকপে বিবেচনা কৰে। ইয়াৰো পাছৰ পৰ্যায়ত অৰ্থাৎ জ্ঞান মার্গত তত্ত্বই পৰিপূৰ্ণতা লাভ কৰে। তেতিয়া শিৱৰ উপলব্ধি হয় যাৰ অৰ্থ মুক্তি বা মোক্ষ। প্ৰথম স্তৰ সালোক্য, দ্বিতীয় স্তৰ সামীপ্য, তৃতীয় স্তৰ সাক্ষ্য আৰু চতুৰ্থ স্তৰ হৈছে সাবুজ্যৰ স্তৰ।

আগমাস্ত শৈব ধৰ্ম

খৃষ্টীয় একাদশ বা দ্বাদশ শতিকাত দক্ষিণ ভাৰতত আৰু এটি শৈবধৰ্মই প্ৰতিষ্ঠা লাভ কৰে। নাম হৈছে আগমাস্ত শৈবধৰ্ম। এই মত মূলতঃ শৈব সিদ্ধান্ত অনুগামী। কিন্তু এই মৰ্গত সাধকসকলে তন্ত্ৰৰ দ্বাৰা অনুপ্ৰাণিত হৈছিল।

গোদাৱৰী নৈৰ পাৰ আছিল এই মৰ্গৰ এলেকা। চোল বংশৰ ৰজাসকল এই আগমাস্ত শৈব ধৰ্মৰ পৃষ্ঠপোষক আছিল। এই মতৰ প্ৰধান প্ৰামাণ্য গ্ৰন্থ হৈছে দ্বাদশ শতিকাত অঘোৰ শিৱাচাৰ্যই ৰচনা কৰা ‘ক্ৰিয়া কৰ্ম দ্যোতিনী’। ইয়াৰ বাহিৰেও ত্ৰিলোচন শিৱাচাৰ্যৰ ‘সিদ্ধান্ত সাৰাৱলী’। নিগম জ্ঞান দেৱৰ ‘জীনোদ্ধাৰ দশকৰ্ম’ প্ৰভৃতিও এই সম্প্ৰদায়ৰ প্ৰামাণ্য গ্ৰন্থ। আগমাস্ত শৈবসকলে বেদৰ ওপৰত গুৰুত্ব নিদিয়ৈ। আঠাইশখন আগমশাস্ত্ৰই (বেছিভাগেই অপ্ৰকাশিত) তেওঁবিলাকৰ নিজস্ব শাস্ত্ৰ—যি তেওঁলোকৰ মতে মহাদেৱৰ পঞ্চমুখৰ পৰা নিৰ্গত। ‘কাৰ্মিকাগম’, সুপ্ৰভেদাগম, বিজয়াগম, ক্ৰিয়াগম, বাতুলাগম প্ৰভৃতি সেই আঠাইশখন আগমশাস্ত্ৰৰ অন্তৰ্গত।

আগমাস্ত শৈবসকলে জাতিভেদ নামানে। সেইকাৰণে অপমৰ্গী, নাস্তিক, শূদ্ৰ নামেৰে অন্য সম্প্ৰদায়বোৰে তেওঁবিলাকক নিন্দা কৰিছিল। গুৰুৰূপ আৰু দীক্ষাক তেওঁবিলাকে গুৰুত্ব দিছিল। দীক্ষাৰ যোগ্যকাৰ কাৰণে দেৱীৰ কৃপাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব লাগিব। এই কৃপা লাভকেই শক্তিপাত বুলি কোৱা হৈছিল। দীক্ষাৰ অন্তত নতুন নামকৰণ হয় আৰু এই নামবোৰ শিৱৰ নামৰ অনুকৰণতে ৰখা হৈছিল।

দীক্ষা তিনি ধৰণৰ : সময় দীক্ষা, বিশেষ দীক্ষা, আৰু নিৰ্ৰাণ দীক্ষা। সৰ্বসাধাৰণৰ কাৰণে নিৰ্দিষ্ট আছিল প্ৰথম দীক্ষা। পাছৰ দুটা উন্নততৰ মানসিকতা সম্পন্নসকলৰ কাৰণেহে।

সময় দীক্ষাপ্ৰহণকাৰীসকলে গুৰু আৰু শিৱান্ধিৰ পূজা কৰে। আৰু তেওঁবিলাকক দাসমাৰ্গী বোলা হয়। অৰ্থাৎ ঈশ্বৰৰ দাস বা সেৱক হিচাপে নিজকে গণ্য কৰে। এইসকলক শৈব সিদ্ধান্ত অনুগামী চৰ্চামৰ্গী বোলা হয়।

বিশেষ দীক্ষা অধিকাৰীসকল ‘পুত্ৰক’ নামে পৰিচিত আছিল। তেওঁবিলাক ক্ৰিয়া আৰু যোগৰ অধিকাৰীয়েই কেৱল নহয়, ঈশ্বৰৰ লগত বেছি অন্তৰঙ্গতা তেওঁবিলাকে দাবী কৰে। নিৰ্ৰাণ দীক্ষিতসকল আৰু উচ্চতৰৰ। জ্ঞান আৰু যোগৰ অধিকাৰীসকলক নিৰ্ৰাণ দীক্ষা দিয়া হৈছিল।

আগমাস্ত শৈৱসকলো শৈৱ সিদ্ধান্তসকলৰ দৰেই পতি, পশু আৰু পাশ এই ত্ৰিতন্ত্ৰৰ বিশ্বাসী আছিল। কিন্তু তেওঁবিলাকৰ মতে পতি বা শিৱ জীৱ বা পশুৰ কাৰ্যৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈ সৃষ্টি কাৰ্যত অগ্ৰসৰ হয়। তেওঁ সৰ্বজ্ঞ, কৰ্ম আৰু মলাদি মুক্ত হ'লেও কৰ্ম নিৰপেক্ষৰ কাৰণ নহয়। পশু বা জীৱাত্মাৰ প্ৰতি আগমাস্ত শৈৱ ধৰ্মত সৰ্বাধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছে। মানসিক শক্তিভেদে জীৱ বা পশু তিনি প্ৰকাৰ : বিজ্ঞানাকল, প্ৰলয়াকল আৰু সকল। বিজ্ঞানাকল সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ। ইও দুই প্ৰকাৰৰ—সমাপ্ত কলুষ, অসমাপ্ত কলুষ। সমাপ্ত কলুষসকল বিদ্যোদ্ধৰ নামে পৰিচিত। পাশ আৰু বন্ধন চাৰি প্ৰকাৰৰ : মল, কৰ্ম, মায়া, আৰু ৰোষ। মলে জীৱৰ জ্ঞান আৰু ক্ৰিয়া আচ্ছন্ন কৰি ৰাখে। ফল কামনা কৰি কৰা কাৰ্যৰ নাম কৰ্ম। মায়া মূল বস্তু আৰু এই মায়া জগতৰ উপাদান কাৰণ। চতুৰ্থটি শিৱ প্ৰদত্ত ক্ষমতা যাক প্ৰয়োগ কৰি জীৱই বন্ধন মুক্ত হয়।

আগমাস্ত শৈৱীসকল আচাৰ-অনুষ্ঠানত বিশ্বাসী। দীক্ষাৰ উপৰিও মন্ত্ৰৰ সাধনা, পূজা, অষ্টাসিদ্ধি লাভৰ নানা প্ৰক্ৰিয়া আৰু প্ৰাণশয়াম, ধ্যান, সমাধি, ঘটচক্ৰ প্ৰভৃতি সকলো তেওঁবিলাকৰ ক্ৰিয়াকাণ্ডৰ অন্তৰ্গত।

আগমাস্ত শৈৱসকল শৈৱ সিদ্ধান্তীসকলৰ লগত একমত যে জীৱ আৰু ঈশ্বৰ পৃথক সত্তা আৰু জড় জগতৰ উপাদান কাৰণ মায়া। চৰ্মা, ক্ৰিয়া যোগ আৰু জ্ঞানৰ দ্বাৰা মুক্ত জীৱ শিৱৰেই অনুগ্ৰহত প্ৰথমে মহাগন পতিত্ব আৰু পৰিণামত তেওঁৰ সাক্ষ্য লাভ কৰে।

শুদ্ধ শৈব শিবাৰ্হেত

বৈষ্ণবাচাৰ্য বামানুজৰ সময়কালীন বুলি কথিত শ্ৰীকৰ্ণাই শিৱা বৈতবাদ বুলি এটি বিশেষ মত প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। তেওঁ বেদান্ত সূত্ৰৰ ভাষ্য কৰিছিল—যিহঁত গুপৰত শৈৱ ধৰ্মৰ ভেটি স্থাপন হৈছিল। তেওঁৰ ভাষ্য বহুক্ষেত্ৰত বামানুজৰ বিশিষ্ট বৈতবাদৰ অনুকৰণ। অৱশ্যে বামানুজে যেনে চৰম অদ্বয়বাদ আৰু বৈতবাদৰ মধ্যবৰ্তী পথ গ্ৰহণ কৰিছিল শ্ৰীকৰ্ণৰ মত অলপ বেছিকৈয়ে অদ্বয়পন্থী। এই পথক শঙ্কৰাচাৰ্য আৰু বামানুজৰ মধ্যবৰ্তী পৰ্যায়ত পেলাব পাৰি।

জীৱাত্মা আৰু জড়জগতৰ লগত পৰমাট্মা বা ব্ৰহ্ম বা শিৱৰ সম্পৰ্ক শ্ৰীকৰ্ণাই দেহৰ আৰু আত্মাৰ সম্পৰ্কৰ লগত তুলনা কৰিছে। তেওঁৰ মতে ব্ৰহ্ম বা শিৱই হৈছে জগতৰ নিমিত্ত বা উপাদান কাৰণ। জীৱাত্মা আৰু জড় জগতৰ আনবিধ উপাদানসমূহ শিৱ শক্তিৰ বলতে স্বজাত হয় আৰু এই শক্তিৰ বলতে জগতৰ সৃষ্টি হয়। বিৰাজাত ব্ৰহ্মৰ পৰা অপৃথক। যেনেকৈ ঘটি (মাটিৰ) মাটিৰ পৰা অপৃথক। কিন্তু একে সময়তে ব্ৰহ্মজগতৰ লগত সম্পূৰ্ণৰূপে অভিন্ন নহয়। কিয়নো তেওঁ চেতন কাৰণ, যি স্থূলত জগত আংশিকভাৱে অচেতন। আংশিকভাৱে বুলি এই কাৰণেই কোৱা হৈছে যে অচেতন বস্তু আৰু চেতন জীৱ দুয়োটাই জাত আছে।

শিৱই ব্ৰহ্ম, ক্ৰমাগত ধ্যানৰ দ্বাৰা তেওঁৰ উপলব্ধি কৰা যায়—যাৰ নাম ব্ৰহ্ম সাক্ষাৎকাৰ। এইটোৱেই একমাত্ৰ পথ যাৰ দ্বাৰা জীৱ বন্ধন বা পশুভাৱৰ পৰা মুক্ত হোৱা যায়। আত্ম উপলব্ধিয়েই শিৱ উপলব্ধি। এটা এটা মানসিক অৱস্থাকে 'শিৱত্ব' বুলি কোৱা যায়। বন্ধনযুক্ত জীৱই এই সাধনাৰ প্ৰথম স্তৰত নিষ্কাম উপাসক বুলি পৰিচিত হয়। তেওঁৰ কৰ্ম পৰিপক্ক নোহোৱা পৰ্যন্ত মুক্তি নহয়। ক্ৰমাগত ধ্যানৰ অগ্ৰগতিৰ ফলত কিছু বিশেষ গুণৰ (অসাধাৰণ) উৎপত্তি হয়। পৰবৰ্তী স্তৰত ব্ৰহ্ম সাক্ষাৎকাৰ আৰু শেষত মুক্তি লাভ হয়।

শ্ৰীকৰ্ণ বামানুজৰ সময়কালীন বুলি কথিত হ'লেও তেওঁৰ বচনাত বামানুজ দৰ্শনৰ প্ৰভাৱ ইমান বেছি যে তেওঁক বামানুজ পৰবৰ্তী বুলি কোৱাহে উচিত। আধুনিক পণ্ডিতসকলৰ বক্তব্যতই তেওঁক দ্বাদশ ত্ৰয়োদশ শতিকাতহে স্থান দিয়ে। অৱশ্যে বামানুজ অত্যাভাৱিকভাৱে দীৰ্ঘজীৱী আছিল, আৰু সেই হিচাবত শ্ৰীকৰ্ণ বামানুজৰ সময়কালীন হ'বগৈও পাৰে।

কাশ্মীৰি শৈৱবাদ

কাশ্মীৰি শৈৱবাদৰ উদ্ভৱ খৃঃ নৱম শতিকাত। এই মতবাদত বেদ প্ৰামাণ্য স্বীকাৰ নকৰে। স্বীকাৰ নকৰে জ্ঞাতিভেদো। ত্ৰিক, স্পন্দ, আৰু প্ৰত্যভিজ্ঞা এই তিনিটা আদৰ্শই কাশ্মীৰি শৈৱবাদক প্ৰভাৱান্বিত কৰিছে আৰু এই তিনিটা নামেৰেই এই মতবাদক বুজোৱা হৈছে। ত্ৰিতত্ত্বৰ পিনে প্ৰবণতা আছে কাৰণেই ইয়াক ত্ৰিক বোলা হয়। ই হৈছে শিৱশক্তি অনু অথবা পতি পাশ পশু। এই ত্ৰিতত্ত্ব শৈৱধৰ্মৰ অন্য শাখাছো বিদ্যমান থাকিলেও কাশ্মীৰি শৈৱবাদত জীৱ আৰু জড়জগত শিৱৰ লগত অভিন্ন। শিৱ যিদৰে নিজে জীৱ আৰু জগতৰ আকাৰত প্ৰতিভাত হয়, সেই ৰূপান্তৰৰ পদ্ধতিৰ নাম স্পন্দ। প্ৰত্যভিজ্ঞা বুলিলে বুজোৱা হয় পৰমাৰ্থ বা শিৱৰ লগত জীৱাত্মাৰ অভিজ্ঞতাৰ উপলব্ধিৰ ৰূপায়ণ।

শিৱ সূত্ৰৰ প্ৰণেতা বসুগুপ্ত (৮২৫ খৃঃ)--কাশ্মীৰি শৈৱবাদৰ প্ৰবক্তা হিচাপে কথিত। তেওঁৰ শিষ্য কল্পট 'স্পন্দ সৰ্বস্ব' গ্ৰন্থৰ শিৱসূত্ৰ অনুসৰণত কাশ্মীৰি শৈৱবাদৰ তাত্ত্বিক ভিত্তি স্থাপন কৰে। বসুগুপ্তৰ অন্য শিষ্য সৌমানন্দই 'শিৱদৃষ্টি' নামৰ গ্ৰন্থৰ লিখক। পৰৱৰ্তী আচাৰ্যসমূহৰ মাজত 'ঈশ্বৰ প্ৰত্যভিজ্ঞা কাৰিকাৰ' লিখক উৎপল, কণ্ঠ আৰু অভিনৱগুপ্ত উল্লেখযোগ্য। অভিনৱগুপ্ত আছিল মহামনীষী--৪১খন গ্ৰন্থৰ লিখক। অভিনৱগুপ্তৰ অৱদান দুফালৰ পৰা অভিনৱ। প্ৰথমতে তেওঁই ৬৪খন শৈৱ গ্ৰন্থৰ লগত অৱিত শৈৱবাদৰ সকলো দিশৰ যোগসূত্ৰ স্থাপন কৰে।

দ্বিতীয়তে তেওঁ অৱিত শৈৱবাদৰ ওপৰত ভেটি কৰি ভাৰতীয় সৌন্দৰ্য তত্ত্ব প্ৰতিষ্ঠা কৰে। অভিনৱগুপ্তৰ ৰচনাকাল ৯৫১-১০১৫ পৰ্যন্ত আছিল। কাশ্মীৰি শৈৱবাদৰ বিষয়ে লিখা তেওঁৰ 'শ্ৰেষ্ঠতম গ্ৰন্থ হ'ল 'পৰমার্থ সাৰ'। পৰৱৰ্তী কাশ্মীৰি শৈৱবাদী লোকসকলৰ মাজত 'প্ৰত্যভিজ্ঞা হৃদয়'ৰ লিখক খেমৰাজ (১০৪০ খৃঃ) আছিল।

শৈৱধৰ্মৰ বিভিন্ন শাখাৰ মত অনুযায়ী কাশ্মীৰি শৈৱবাদৰ চৰম সত্তা শিৱ বা শব্দ। তেওঁ সকলো জীৱৰ আত্মাস্বৰূপ, অপৰিবৰ্তনীয় আৰু চিৰন্তনভাৱে পূৰ্ণ। তেওঁ বিশুদ্ধ চৈতন্য আৰু চৰম অভিজ্ঞতা, পৰমেশ্বৰ। তেওঁ সকলো অস্তিত্বৰ ভিত্তি, সকলো জীৱৰে মৰ্মমূল। তেওঁ অনাদি আৰু এক, সচল অচল

সকলোতে তেওঁৰ অধিষ্ঠান। স্থান আৰু কালে তেওঁক সীমাবদ্ধ কৰিব নোৱাৰে। তেওঁ সকলো অভিভৱ কৰে। তেওঁ বিশ্বময় আৰু বিখণ্ডীৰ্ণ। তেওঁ অনন্ত।

বিশুদ্ধ চৈতন্য স্বৰূপ শিৱ জগতৰ নিৰ্মিত আৰু উপাদান কাৰণ। ইয়াত কাৰণ কাৰ্য্য কোনো তফাৎ নাই। কিন্তু ইয়াতো সেই প্ৰাচীন সমস্যা বৰ্তমান—বিশুদ্ধ চৈতন্য স্বৰূপ ব্ৰহ্মৰ পৰা কেনেকৈ জড় জগতৰ উদ্ভৱ হ'ব পাৰে? ইয়াৰ উত্তৰত প্ৰত্যভিজ্ঞা শাস্ত্ৰত আভাসাদৰ কথা কোৱা যায়। এই মত অনুযায়ী ঈশ্বৰ সম্পূৰ্ণ স্বাধীন আৰু নিৰপেক্ষ—যি নিজৰ ইচ্ছাশক্তিৰ দ্বাৰা বিশ্বজগত সৃষ্টি কৰে। সৃষ্টজগতো তেওঁৰেই প্ৰতিচ্ছবি। আপাতভাৱে তেওঁৰ লগত জগতৰ বিপাৰ্থক্যবোধ সেয়া প্ৰাচীন কাৰণেই হৈছে। সৃষ্টজগত আৰু জীৱৰ লগত তেওঁৰ কোনো পাৰ্থক্য নাই। দাপোণত প্ৰতিবিম্বিত ছবিয়ে যেনেকৈ দাপোণক কলুষিত নকৰে বা কোনো বেখা বা ছাপ পেলাব নোৱাৰে তেনেকৈ তেওঁৰ মহিমাক বিন্দুমাত্ৰ কলুষিত কৰিব নোৱাৰে।

বিশ্বজগতৰ প্ৰকাশ হয় শিৱৰ শক্তিৰ জৰিয়তে। স্বীকৃতিপিনী এই শক্তি শিৱৰ পৰা পৃথক নহয়। এই শক্তি বহুধৰণৰ : প্ৰধানকৈ পাঁচধৰণৰ—চিৎ, আনন্দ, ইচ্ছা, জ্ঞান আৰু ক্ৰিয়া। শক্তিৰ প্ৰকাশতে জগতৰ প্ৰকাশ হয়। শক্তি লুপ্ত হ'লেই জগত লুপ্ত হ'ব। সৃষ্টি আৰু প্ৰলয় সংঘটিত হয় ইদেৰ পাছত সিটোকৈ। ইয়াৰ আদিও নাই অন্তও নাই।

জীৱ আচলতে ঈশ্বৰৰ পৰা পৃথক নহয়। কিন্তু অজ্ঞান ৰূপ তমসাৰ দ্বাৰা আচ্ছন্ন হৈ থাকে কাৰণে ঈশ্বৰৰ লগত থকা ঐক্য জীৱই উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰে। গুৰুৰ উপদেশতহে জীৱৰ অজ্ঞানতা দূৰ হয় আৰু তেতিয়াই বুজিব পাৰে যে ঈশ্বৰৰ লগত তেওঁৰ ভেদ নাই। তেতিয়াই চিৰশান্তি, চিৰ আনন্দ চিন্তাত উপলব্ধি হয়।

স্পন্দ শাস্ত্ৰমতে আৰু প্ৰত্যভিজ্ঞা দৰ্শন অনুসাৰে ঈশ্বৰৰ লগত একাত্মবোধেই জীৱৰ পাশমুক্তিৰ প্ৰাথমিক উপায়। কাম্বীৰ শৈৱবাদত আচাৰ, অনুষ্ঠান আনকি আসন, প্ৰাণায়ামো অপ্ৰয়োজনীয়।

কাম্বীৰ শৈৱবাদৰ মুখ্য হৈছে পূৰ্ণতাৰ মূল অৱস্থাই বিশুদ্ধ চৈতন্যলৈ প্ৰত্যাবৰ্তন। অভিনৱ গুপ্তৰমতে বৈতমূলক ধাৰণাসমূহৰ অৱদান ঘটিলেই জীৱ ব্ৰহ্মত লীন হৈ যায়—যেনেকৈ পানী পানীৰ লগত, গাখীৰ যেনেকৈ গাখীৰৰ লগত মিল হৈ যায়। উপাদানসমূহ তেনেকৈ একমাত্ৰ পৰমসত্তা শিৱতে বিলীন হৈ যায়। যিজনে নিজকে শিৱৰূপে উপলব্ধি কৰিব পাৰে তেওঁ দুখ আৰু বিপ্ৰান্তিমুক্ত।

হবিহৰ প্ৰশাখা

অৰ্দ্ধনাৰীকৰ প্ৰশাখা যেনেকৈ উল্লেখযোগ্য শৈৱসম্প্ৰদায়ৰ হবিহৰ প্ৰশাখাও সমানেই উল্লেখযোগ্য।

হৰিবংশতেই হবিহৰ প্ৰশাখাৰ প্ৰথম সাহিত্যিক উল্লেখ পোৱা গৈছে। মহাকাব্য আৰু পুৰাণত এটা কথা লক্ষ্য কৰিব পাৰি যে, হৰি আৰু হৰ দুয়ো ধৰ্মাৰ্থেই পৰম্পৰে মিলিত হোৱাৰ ফল এক প্ৰকাশ্য আছিল। হৰি আৰু হৰ কেনেকৈ এক হ'ল সেই বিষয়ে পুৰাণবোৰত বহুতো কাহিনী আছে। শিৱ আৰু নাৰায়ণৰ মিলিত প্ৰতিমাৰ কথা সবিত্তাৰে বৰ্ণোৱা হৈছে মৎস্য পুৰাণত। শুদ্ধ পুৰাণত কোৱা হৈছে যে পৌৰী আৰু কল্লৰ বিবাহৰ সময়ত হৰি আৰু হৰৰ মাজত এখন বুদ্ধ সংঘটিত হৈছিল। ব্ৰাহ্মাই হৰক্ষেত্ৰ কবি কৈছিল দুয়োজন এজন 'হবিহৰ' হৈ তোমালোকৰ কীৰ্তি ৰক্ষা কৰা। নিজ পুৰাণৰ কাহিনী আৰু মনোৰঞ্জনক। তাত কোৱা হৈছে যে এবাৰ বিকুৱে নাৰীৰ বেশত দাক্ষনলৈ গৈছিল আৰু তাতেই শিৱ আৰু নাৰী কনী বিকু এক হৈছিল। ভাগৱত পুৰাণতো প্ৰায় একেধৰণৰ কথাই পোৱা গৈছে। তাত আছে যে বিকুৱে মনমোহা এক নাৰীমূৰ্তি ধৰা বুলি শিৱই গুনিবলৈ পাই ৰূপ চাই কৌতুহল নিবৃত্তি কৰিবলৈ শিৱৰ বৰ ইচ্ছা হ'ল আৰু ভৱানীৰে সৈতে চাবলৈ গ'ল। শিৱক সন্তুষ্ট কৰিবৰ কাৰণে বিকুৱে সেই ৰূপ আকৌ ধৰিলে, শিৱ সেই ৰূপত আকুল হ'ল, সেই নাৰীৰূপৰ পাছে পাছে লৰিবলৈ ধৰিলে আৰু সেই নাৰীক আলিঙ্গি ধৰিলে। বিকু সেই আলিঙ্গনৰ পৰা মুক্ত হ'ল আৰু তেওঁ নিজ ৰূপ ধাৰণ কৰিলে।

'হবিহৰ' এই শব্দটোৱেই দুটা ধৰ্মীয় শাখা এক হোৱাৰ নিদৰ্শন ডাঙি ধৰিছে। পৰাক্ৰমী বাণাসুৰৰ (শোণিতপুৰৰ) কন্যা উৰাৰ লগত ত্ৰীকৃষ্ণৰ নাতি অনিৰুদ্ধৰ গাভৰু বিবাহৰ এটি সুন্দৰ কাহিনী অসমৰ কবি অনন্ত কন্দলীৰ 'কুসুম হৰণত' আছে। বাণে উপাস্যদেৱতা শিৱক আৰাধনা কৰি অমোঘ শক্তি লাভ কৰিছিল। বাণে সমৰ্পণসম্পন্ন যোদ্ধাৰ লগত যুদ্ধ কৰি বণভূষণ পলুৱাবৰ যি আকাংক্ষা কৰিছিল সেই আকাংক্ষাৰ প্ৰত্যুত্তৰ হিচাবে দ্বাৰকাৰ পৰা ত্ৰীকৃষ্ণ আহিছিল, উৰা-অনিৰুদ্ধৰ বিবাহৰ সম্পৰ্কতেই যোৰতৰ ৰণ হৈছিল, বাণক সহায় কৰিবলৈ উপাস্যদেৱতা শিৱ বগক্ষেত্ৰত থিয় হৈ হবিহৰৰ প্ৰণয়কাৰী যুদ্ধৰ সৃষ্টি

কৰিছিল। সৃষ্টি বিনাশৰ ভয়ত ব্ৰহ্মাই সেই বুদ্ধত হস্তক্ষেপ কৰি হৰি আৰু হৰক
জন্ম কৰিছিল আৰু তেতিয়াৰে পৰাই হৰিহৰৰ মিলন হৈছিল। এই কাহিনীয়ে
শৈৱধৰ্ম বৈষ্ণৱধৰ্মৰ সংঘৰ্ষ আৰু দুই ধাৰাৰ মিলনৰ কথাকে দেখুৱাইছে।

হৰিহৰ ধাৰাৰ নিদৰ্শনৰূপে ‘কৃষ্ণ সৰ্বব্যাপী’ মূৰ্তি উদ্ধাৰ হৈছে। বৃহৎধৰ্ম
পুৰাণত শিৱ আৰু বিষ্ণুৰ একো ভেদা-ভেদ নাই বুলি, বিষ্ণু উপাসনা কৰিলেই
শিৱ উপাসনা হয় বুলি কোৱা হৈছে। বাস্তৱ পুৰাণে কৈছে, এই জগতৰ সকলো
সৃষ্টি কৰ্তা নাৰায়ণৰে। শিৱ পুৰাণেও হৰিহৰ উপাসনাৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰিছে।

শৈৱসংহিতা আৰু আগম শাস্ত্ৰবোৰত হৰিহৰৰ মন্দিৰ আৰু প্ৰতিমা
নিৰ্মাণৰ সমৰ্থত বহুতো উল্লেখ পোৱা যায়। বৃহৎ ভক্ত্যৰ আদিৰ নিচিনা শাস্ত্ৰত
শিৱ বিষ্ণুৰ অভেদত্ব, বিষ্ণুৰ মূৰ্তিতে যে শিৱ পূজা কৰিব পাৰি সেই বিষয়ে
সুন্দৰ উল্লেখ আছে।

অৰ্জুনাবীৰ্ধৱ ৰূপ

ঋকবেদ^১ সায়নৰ ভাষ্য, বৃহৎ আবণ্যক^২ উপনিষদ, মনুসংহিতা^৩ আৰু পুৰাণত অৰ্জুনাবীৰ্ধৱ ৰূপৰ উল্লেখ পোৱা যায়। বৌদ্ধজ্ঞান, শাক্তজ্ঞান ই অবশ্যেই ইয়াক নতুন গতি প্ৰদান কৰিলে।

পুৰুষৰ প্ৰকৃতি তথা শিৱশক্তিৰ মিলিত তত্ত্বই অৰ্জুনাবীৰ্ধৱ ৰূপৰ অন্তৰ্নিহিত ভিত্তি। বহুতো পণ্ডিতে দাৰ্শনিক আৰু মনস্তাত্ত্বিক অৰ্থ অৰ্জুনাবীৰ্ধৱ ৰূপত নিহিত আছে বুলি ক'ব পাৰে। মানৱীয় একোটা সমাজতে পৌৰুষ, শৌৰ্য, বীৰ্য, কঠিনতা সাহসৰ লগতে সহিষ্ণুতা, ধৈৰ্য, গাভীৰ্য, কোমলতা, দয়া, কৰুণা আদি 'স্ত্ৰী'ও মিলিত হৈ থাকে। সেয়ে চাবলৈ গ'লে প্ৰতিজন পুৰুষেই অৰ্জুনাবীৰ্ধৱ। প্ৰতি নাৰীৰ সমাজতো তেনেকৈ পুৰুষৰ গুণাবলীৰ কিছু অংশ সুষ্পষ্ট ৰূপত বিদ্যমান। সিয়েই আত্মপ্ৰেম, আত্মবলিৰ উৎসও হ'ব পাৰে।

চাবলৈ গ'লে অৰ্জুনাবীৰ্ধৱ এটা পছা (cult) নহয়। এই ৰূপৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তিহে বিভিন্ন ভৱীত সময়ে সময়ে ভাৰতৰ বিভিন্ন স্থানত পোৱা গৈছে। আকাশ আৰু প্ৰকৃতি যেনেকৈ অভেদ তেনেকৈ উমা মহেশ্বৰো অভেদ।

শিৱ পূৰ্ণ কিন্তু তেওঁ পূৰ্ণ হৈও অপূৰ্ণ অৰ্থাৎ অৰ্দ্ধটিমাই বাকী অৰ্দ্ধ তেওঁৰ পূৰ্ণ কৰে। তেওঁ এক নহয়, তেওঁ দুই। পুৰুষ প্ৰকৃতি দুয়োৰে ৰূপ গুণ লৈ দুইৰেহে তেওঁ পূৰ্ণ হৈছে। তেওঁ ৰক্ত, তেওঁ শিৱ। তেওঁ উগ্ৰ, তেওঁ শান্ত। তেওঁ স্থানু, মৌনী, ধ্যানী আনহাতে তেওঁ চিৰসংকল্পশীল ধুমুহা-গাজনি বৰ্ষণৰ দেৱতা। তেওঁ গৃহী অথচ গৃহহীন। তেওঁ সংশ্লবক অথচ কল্যাণৰ দেৱতা। সৃষ্টি, স্থিতি, সংহাৰৰ উগ্ৰ শান্ত দুয়োটা চৰিত্ৰ তেওঁৰ সম্ভাৱ্য—সেয়ে তেওঁৰ আছে পুৰুষ প্ৰকৃতিৰ সমাহাৰ ৰূপ, তাণ্ডৱ-লাসাৰ সমাহাৰ ৰূপ, দেৱ-দেৱীৰ একত্ৰ ৰূপ—অৰ্জুনাবীৰ্ধৱ।

ভাৰতৰ বিভিন্ন স্থানত বিভিন্ন সময়ত পোৱা অৰ্জুনাবীৰ্ধৱ মূৰ্ত্তিৰ ভিতৰত কেইটিমান উল্লেখযোগ্য :

তক্ষশিলাত অৰ্জুনাবীৰ্ধৱৰ টোকাটা 'বাস্ট' (Bust) পোৱা গৈছে। এফালে বুকু উঠান আনফালে নাকৰ তলত মোচ, গালত দাড়ি। মূৰ্ত্তিখনিৰ নাক

১. ঋকবেদ - ৫, ৬১, ৮

২. বৃহদাবণ্যক উপনিষদ - ১০৪, ১৭

৩. মনুসংহিতা - ১, ৩১

ভাঙ্গা, চকু কাশো নথকা। মথুৰা মিউজিয়ামত সংৰক্ষিত, ৰাজবাটিত পোৱা অন্য এখনি মূৰ্তি হৈছে সোঁফালে জটাভূট থকা, অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ শোভিত শিৱ, বাওঁফালে চুলি আচুৰি থোৱা, চুলিত ফুল গুজি থোৱা। এই মূৰ্তিখনিত ত্ৰিনয়ন দেখা গৈছে। বাওঁফালৰ কাণত পত্ৰকুণ্ডল অলঙ্কাৰ। বৈশাণীত পোৱা মূৰ্তি হৈছে এনেকুৱা—ওখ এক নাৰীমূৰ্তি, সমুখলৈ চাই থকা দৃষ্টি। বাওঁহাতখন নিতম্বত থকা, সোঁহাতখনৰ মুদ্ৰা বৰদা মুদ্ৰা। মূৰ্তিটোৰ আৱৰণ তেনেই সামান্য। গাভ্ৰু শ্ৰাৱণা, শিৱত ওখ শিং। এই মূৰ্তিটো ভালকৈ মন কৰিলে আধা নাৰী, আধা পুৰুষ যেন লাগে। এটা শুন চকুত পৰা। লিঙ্গৰ চিনো মূৰ্তিটোত দেখা যায়।

ভুৱনেশ্বৰত অষ্টহাতৰ অৰ্দ্ধনাৰীশ্বৰ মূৰ্তি পোৱা গৈছে।

পুৰুষ প্ৰকৃতি তথা দুটা Cosmic Forceৰ সন্মিলিত ধাৰণাই কিম্বদন্তিৰ নিষ্ক্ৰিয় দুটা শক্তিকেই বুজাইছে। আদিম দ্বৈত ধাৰণাত সময়ে সময়ে আই বসুমতীৰ বিবাহো হয়। উৰ্বৰতা তথা প্ৰাচুৰ্য তেতিয়াহে পোৱা যায়।

আগমিক শাস্ত্ৰবোৰ অৰ্দ্ধনাৰীশ্বৰ ৰূপক লিঙ্গ যোনিৰ-সন্মিলিত ৰূপ বুজিছে। মৎস্য পুৰাণত ইয়াৰ সুন্দৰ কাহিনী আছে। কল্প পুৰাণত আছে যে ব্ৰহ্মাই যেতিয়া ৰুদ্ৰক দুভাগত ভাগ হ'বলৈ ক'লে তেতিয়া তেওঁ এনেকৈয়ে দুভাগত ভাগ হ'ল। একেখন পুৰাণতে আছে যে শিৱৰ লগত অজ্ঞত অজ্ঞ থৈ পাৰ্বতীয়েই থাকিবলৈ ইচ্ছা কৰিলে। তেতিয়া তেওঁৰ ইচ্ছাতে অৰ্দ্ধনাৰীশ্বৰ ৰূপৰ আবিৰ্ভাৱ হ'ল।

অসমীয়া সাহিত্যত হৰগৌৰীৰ বাৰে বাৰে উল্লেখ থাকিলেও অৰ্দ্ধনাৰীশ্বৰ ৰূপৰ কোনো পদ পোৱা গৈছে বুলি মনে নধৰে। কিন্তু কবি বিদ্যাপতি আৰু ভাৰতচন্দ্ৰৰ 'অৰ্দ্ধনাৰীশ্বৰ' ৰূপৰ দুটি বৰ্ণনা উল্লেখ নকৰি নোৱাৰি :

- ১। জয় জয় শঙ্কৰ জয় ত্ৰিপুৰাৰি
জয় অধ পুৰুষ জয়তি অধ নাৰি
আধ ধবল আধা তনু গোৰা
আধ সহজ কূচ আধ কটোৰা॥
আধ হাড়মালা আধ গজমোতী
আধ চানন শোহে আধ বিভূতি॥

- ২। কি এ নিকম্ম, শোভা মনোৰম
হৰগৌৰী এক শৰীৰে
শ্বেত পীতকায়, ৰাসা দুটি পায়, নিছনি লইয়া
মধিৰে॥
আধ বাঘছাল, ভাল বিৰাডে, আধ পটম্বৰ
সুন্দৰ মাজে
আধ মনিময় কিঙ্কিনী বাজে, আধ ফনিফনা
ধৰিৰে॥

আধই হৃদয়ে হাড়েৰ মালা, আধমনিময়
 হাব উজলা
 আধ কঠে শোভে গবল কালা, আধই
 সুখ মাধুৰীয়ে
 দৌহাব আধ আধ আধ নশী, শোভা দিল
 বড় মিলিয়া
 আধ জটাভূট গলা সকলী, আধই চাক কৰীবে।।

শিৱৰ নটৰাজ ৰূপ

ভাৰতৰ প্ৰকৃতিৰ বুকুলৈ সময়ে সময়ে অহা কালধুমুহাৰ প্ৰচণ্ড গতিশীলতা, ফুৰী বতাহৰ ঘৰৰ ছাল-কেৰ, গছ-গছনি ভাঙি-ছিঙি উৰুৱাই নিয়া খাসকক্ক উন্নত গতি, ধুমুহাৰ ডয়কৰ শব্দ, ধুমুহাৰ বেগত থবহৰি কম্পমান চৰাচৰ প্ৰাণী, অগ্নিৰ লেলিহান শিখাৰ দৰে বজ্জৰ আধেয় ৰূপ, গৰ্জন আৰু মুহূৰ্ত্তে তাৰ দাহিকাশক্তিৰ কালিকা—এই সকলোবোৰ যেন অশৰীৰী উগ্ৰ এক প্ৰমথৰ হাতত জুইশিখা লৈ কৰা তাণ্ডব নৃত্যহে। সেই তাণ্ডবৰ ছন্দে ছন্দে যেন বিভীষিকাময় সময় হয় জ্বল, সমাগত হয় মৃত্যু। মহাপ্ৰলয়ৰ ভালত যেন প্ৰকম্পিত হয় ধৰিত্ৰীৰ বক।

এই প্ৰলয় তাণ্ডবৰ যি ভয়কৰ লীলা তাৰ অধিপতি হ'ল বিনাশৰ দেৱতা ৰুদ্ৰ শিৱ। তেওঁৰ সঞ্চৰণশীল অবিৰাম নৃত্যই সংঘটিত কৰে সকলো। সেয়ে তেওঁ নটৰাজ। উগ্ৰ ভৈৰৱৰ বৌদ্ধ-বাগিনীযুক্ত এক যেন নৃত্যমগ্ন ৰূপ। মহাকাল তথা মহামৃত্যুৰ ৰূপত তেওঁ উন্নত নৃত্য কৰে—বিনাশৰ পাহত অজুৰিত কবিতাৰ কাৰণে নবজন্ম।

ভাৰতীয় ঋষি-মুনিসকলৰ কি গভীৰ কল্পনা। “দেৱদেৱ মহাদেৱ নীলগ্ৰীৱ জটাধৰ, বাত-বৃষ্টি হৰং দেৱ মহাদেৱ নমস্তুতে”—ভাৰতৰ বুকুত সঘনে সংঘটিত হোৱা কালধুমুহা আঁতৰাই নিবৰ কাৰণে দেবাদিদেৱ মহাদেৱক জনোৱা হয় কাতৰ প্ৰাৰ্থনা। বাৰাবৰ পথিক ৰুদ্ৰ সেইবিনিতেই কল্যাণ সুন্দৰ শিৱ। তেওঁ যেনেকৈ ধ্বংসৰ দেৱতা, তেনেকৈয়ে দেৱতা উৰ্বৰতাৰো। লোকমান্য ডিলকে স্বাৰ্থতেই কৈছে যে,—“Vishnu and Rudra may be taken as the types or the embodiments of mild and terrible aspects of Nature of the vernal and the autumnal equinox.”

ভাৰতীয় সঙ্গীতশাস্ত্ৰত ৰুদ্ৰশিৱৰ সাক্ষীত্বিক প্ৰতিভা স্বীকৃত হৈছে। শিৱ পঞ্চৰাগৰ অধিকাৰী। শিৱৰ নাদতনু আৰু নটতনুক দাৰ্শনিক তত্ত্বৰ স্তৰলৈও উন্নীত কৰা হৈছে। পুৰাণবোৰত শিৱৰ এই সাক্ষীত্বিক প্ৰতিভা বাবে বাবে বৰ্ণিত হৈছে। ভক্তৰূপে শিৱই কৰা বেদধ্বনি, হৰিধ্বনিত তুষ্ট হোৱা নাৰায়ণৰ দেহ

কিগলিত হৈয়েই গঙ্গাৰ আবিৰ্ভাৱে হৈছিল বুলি কোৱা হয়—শিৱৰ ইমানেই সাক্ষীভিত্তিক প্ৰতিভা।

নটৰাজ শিৱৰ নৃত্য বুলি পোৱা সহজসাধ "নহয়"। "বেয়ে সেয়ে এই নৃত্য বুজিব নোৱাৰে। বুজিব পৰা সকলৰ ভিতৰত আছে কেবল ব্ৰহ্মা, হৰি, ভৰত মুনি, নাৰদমুনি আৰু কল্কিহে। তেওঁবিলাকে শিৱ-মৃত্যুৰ অন্তৰ্নিহিত অৰ্থ হৃদয়লব্ধ কৰে আৰু প্ৰকাশ কৰে। নটৰাজ শিৱৰ নৃত্যত প্ৰসঙ্গত 'কাল কলা' 'স্থান কলা' বুলি যি কথা আছে সেই কাল কলা শব্দটোৱে শিৱৰ অনন্ততাকে বুজায়। কাল কলা শব্দটোৱে লগতে সময়ৰ ধাৰণাৰো ইঙ্গিত দিয়ে। শিৱকেই সকলো সঙ্গীতৰে উৎস বুলিও কোৱা হয়।

ভগীৰথে পূৰ্বপুৰুষৰ মুক্তিসাধনৰ কাৰণে গঙ্গাক মৰ্ত্যলৈ অবতৰণ কৰাইছিল তেওঁৰ কঠোৰ উপস্যাৰে। উপস্যাত আকাশীগঙ্গা সন্তুষ্ট হৈছিল। গঙ্গা প্ৰচণ্ড গতিত নামি আহোতে সৃষ্টি বন্ধ কৰিবলৈ মহাকালে জঁটা পাতি ধৰিছিল, শিৱৰ মূৰত থকা কুমুদ মাল্যৰ মাজৰ সুকল্যবোৰত পানী সোমাই হ'ব হ'ব শব্দ কৰিছিল শিৱৰ জঁটাৰ মাজেদিয়ে গঙ্গা কল্যাণী ধাৰাৰে পৃথিৱীলৈ নামি আহিছিল। এইবিলাকৰ সুন্দৰতম বৰ্ণনা নটৰাজ নৃত্যৰ বিষয়ে থকা গ্ৰন্থবোৰত আছে। এই মহান কলাকাৰজনৰ তথা শিৱৰ নৃত্য পানবৰ্ণিতা, কঙ্কনৰ মধুৰতা, বাদ্য-কুললতাৰ সম্বন্ধেও বৰ্ণনা আছে :

বিকুণ্ঠে ইমান মিঠাকৈ মাদল বজায় যে, এনেকুৱা লাগে, নীলকণ্ঠী মধুৰকহে যেন মেঘে নৃত্যৰ প্ৰেৰণা দিছে। ব্ৰহ্মাই পদ্মহন্তেৰে ভাল দিয়ে, ইন্দ্ৰই বাঁহী বজায়, মূৰ্ছনাৰে চউদিশ হয় মায়াময়। বিশ্ব মুগ্ধ হয়। পাৰ্বতীয়ে নৃত্যৰ আৰম্ভণিতে লক্ষ্য কৰে শিৱৰ অস্থিৰতা। হাৰ্ভীৰ ছলেৰে কঁকাল মেৰিয়াই, সাপৰ নেজেৰে চুলি বান্ধি মহাকাল প্ৰস্তুত হয় নৃত্যৰ কাৰণে।

নৃত্যৰ আৰম্ভণিতে নটৰাজৰ চুলিৰ অলকপংক্তি উৰিবলৈ ধৰে। উদাত্ত অনুদাত্ত আদি সুৰৰ উঠা-নমাত শিৱৰ যেন আনন্দ হয়। আনন্দত উদ্ভূত হৈ আনন্দ-ভৈৰৱে বিনাশ আৰু সৃষ্টিৰ নাচ একেলগে নাচিবলৈ ধৰে। পতঞ্জলি, ব্ৰাহ্মপাদ, অগস্ত্য, দুৰ্বাসা, সনক, সনাভন, সনৎ কুমাৰ আদি ঋষিসকলেও শিৱৰ লগত নৃত্যত যোগ দিয়ে।

কুৰ্ম পুৰাণ আৰু বিভিন্ন পণ্ডিতৰ গ্ৰন্থত থকা নটৰাজৰ নৃত্যৰ বৰ্ণনামুহ মনোমুগ্ধকৰ। কুৰ্ম পুৰাণত শিৱই নিজেই কৈছে "মই পৰম, যোগীয়ে চিৰন্তনভাৱে নৃত্য কৰি আছে।" মৰ্ত্যৰ যোগীসকলে আকাশমার্গত মহাকাশৰ মায়াবিনাশী নৃত্য দেখা পায়। অজ্ঞতা আৰু বিভিন্ন ভয়ৰপৰা ভক্তসকলক মহাকালে মুক্তি দিয়ে। প্ৰচণ্ড শক্তিধাৰী এই মহাকালে বিকৃত লগত লৈ পৰিক্ৰম আকাশত নৃত্যগতিত সঞ্চৰণ কৰে। এই নৃত্যত বিষ্ণু আৰু কল্পশিৱ এক হৈ পৰে।

‘কখন, কখনো আশিবে শিবই’ কৃতকৰ্মে নচা নৃত্যই নৃত্যৰ সৃষ্টি কৰে। নটৰাজ নৃত্য কৰোঁতে চিনাক্তকৰণত শিবৰ পদ-কিৰান ওপৰলৈ উঠিছিল এই বিষয়েও কামতৰ দীক্ষিতে ‘তেওঁৰ’ ‘কৃতকৰ্ম জাসিত’ গ্ৰহণ লিখিছে।

মহাপ্ৰকৃতিৰ নিজা কামৰ উদয়-অস্তৰ গতি-কণ-হৰাই নটৰাজ কৰ্মনাভ বিধৃত হৈছে। প্ৰসঙ্গ, নিমিত্তি, সঞ্চালন, সাময়িক সকলো এই নৃত্যত যেন মুহূৰ্ত্তে মুহূৰ্ত্তে কণ পাইছে। নটৰাজ নৃত্যৰ কৰ্মনাও কি চমৎকাৰ! চাৰিওপিনে অগ্নিৰ ভোষণ। তাৰেই মাজত নটৰাজৰ বিৰায়-বিহীন নৃত্য। দুয়োহাতেৰে আঙুলি মেৰি নিহে-হুই। হুই কুমাৰ, হুই কামনাৰ, হুই আধ্যাত্মিক, মানসিক, কায়িক কামনাৰ অথবা দহনৰ। বিশ্বত তথা জীৱনত গতিৰ ক’তোৱেই বিৰায় নাই, আনকি নয়নজো। গতি ব্যতিকৰ্মৰ পূজালৈ, শয়নৰ পৰা আগবললৈ, জীৱনৰ পৰা মৃত্যুলৈ, পুনৰ জীৱনলৈ। অগ্নি উৰ্দ্ধমুখী হৈ অগ্নিহে, অগ্নিহে। সৃষ্টি-সময় কিছিনী যেন ব্যক্তিহে, ব্যক্তিহে। সুৰ বা টৌ বা জীৱন উঠিছে, সৰি পৰিছে—সজীৱতাৰপৰা নিৰ্জীৱজলৈ। বিভিন্ন স্বাৰৰ মাজৰ হৰ, স্বৰ বাস্তৱৰ হৰ, স্থিৰতা-চঞ্চলতাৰ হৰ, আশা-নিৰাশৰ হৰ, প্ৰাপ্তি-হতাশাৰ হৰ এই নৃত্যৰ হৰ্ম্মে হৰ্ম্মে প্ৰকটিত হৈছে।

ভাওৰ নৃত্যত মহাকাশৰ ডব্বি গোবোহনিয়ৈ, দেহৰ পাকধুৰনি খাই নচা নাচে, হুই বাহৰ আন্দোলিত আন্দোলনে পৰ্বতকো যেন আচাৰি পেলায়, সমুদ্ৰ উত্তোলিত হয়, শিবৰ জঁটাৰ আউল-বাউল হৈ উৰি থকা চুলিৰ কোঁটাই আকাশৰ ভবাবোৰকো থানবান কৰি সিঁচৰতি কৰি দিয়ে। অট্টহাস্য কৰি নচা কহশিৱৰ এই নৃত্যত মহাকাশৰ দেহৰপৰা ভস্ম সৰি সৰি পৰে। এইদৰে বিনাশী জগতক সংহাৰ কৰি তেওঁ নতুন সৃষ্টিৰ সূচনা কৰে। তেওঁৰ কৰুণাতে পুনৰ চন্দ্ৰ-সূৰ্যৰ উদয়-অস্ত হয়, নৈ, জান, জুৰি, সাগৰে আগৰ দৰে গতি কৰে।

মুনুহৰ বিবেকৰ অন্তৰ্ভূগত শিবই আন বিটো নাচ নাচে তাৰ নাম ‘আনন্দ ভাণ্ডৰ’। শিব যেন ‘কৰুণা নৃত্য’। এই নৃত্যত নটৰাজ তেওঁৰ পঞ্চকাৰ্য সংঘটিত কৰে। তেওঁৰ নৃত্যবৃত্ত অঙ্গই সৃষ্টি, স্থিতি, সংহাৰ, মায়াৰ আৱৰণ, উন্মোচন আৰু নিৰ্ণাণ তথা মুক্তি সংঘটিত কৰে। সৌহাৰ্ডৰ ডব্বকৰ ধ্বনি সৃষ্টিৰ অনাহত ধ্বনিৰে যেন অনুকলন। তেওঁৰ এখনি হস্তই অভয় মুদ্ৰা প্ৰদৰ্শন কৰে—জ্ঞান-মৃত্যুৰ পুনৰাবৃত্তিৰপৰা হোৱা ভয়ৰপৰা। তেওঁৰ পদযুগলৰ তলত থকা শিশু আকৃতিৰ অপদ্মাৰ পূৰ্ণকৰ মহাকালে বৰ্ণন কৰি থকা চিত্ৰও অত্যন্ত তাৎপৰ্যপূৰ্ণ।

বিদগ্ধ কলা সমালোচক কুমাৰদ্বাৰীৰ মতে নটৰাজৰ নৃত্যসমূহ বহুলকৈ তিনি ভাগত ভগাব পাৰি। প্ৰথম হৈছে ভাণ্ডৰ বা সংহাৰ নৃত্য,— দুই হৈছে চিনাক্তকৰণত কৰা নৃত্য—(বৈৰপৰা নটৰাজ নৃত্য নামটো হৈছে আৰু যি নৃত্য

আত্মজ্ঞান আৰু জ্ঞানস্বৰূপ) আৰু তৃতীয়টো হৈছে পাৰ্বতীৰ লগত কৰা বিহীন
কৰ্মৰ মৰ্যুৰ্ত্তৰ মৰ্যাদাসহ বা কামা নৃত্য (in loving-union with Parvati)।

শিৱ-পাৰ্বতীৰ বিবাহৰ আগতে, শিৱই ফেনকানৰ ওচৰত কামা ভিখন
কৰোতে ফেনকান আগত শিৱই গীত গাই সুন্দৰ নৃত্য কৰি দেখুওৱাৰ উপৰিও
বিকু, সূৰ্য আৰু অৰ্দ্ধ-নাৰীশ্বৰৰ ৰূপ ধৰিও দেখুৱাইছিল।

শিৱ আৰু কালীৰ যুগ্ম নৃত্য, তেওঁবিলাকৰ সাজত নৃত্য প্ৰতিযোগিতা,
পাৰ্বতী-শিৱৰ নৃত্যৰ বিশেষ দৰ্শক হোৱা আদি অনেক কাহিনী আৰু গভীৰ
ভক্তান্তৰা কাহিনীও আছে।

কান্তি বা অৰ্থোণ সাহসত যি শাখা অৰ্থাৎ কালী পূজা হয় আৰু সেই
পূজাৰ কাৰণে যি মূৰ্তি সচৰাচৰ স্বৰূপৰ কথা হয়, সেয়া হৈছে ক্ষণকালীৰ শৰ
স্বৰূপ শিৱৰ বকৰ ওপৰত ভৰি দি নৃত্য কৰি থকা অৱস্থাত “ভক্তিত মুগ্ধত
(মোহ বিহীন) বোৰা ৰূপৰ প্ৰতিয়া। বঙ্গদেশ আৰু অসমত এই ৰূপৰ উপাসনা
অতি জনপ্ৰিয়। মৃত শব্দৰ ওপৰত আসন কৰি কহি মৃত শব্দ কাকত লৈ, মৃত
শব্দৰ ওপৰত থিয় দি হিত হৈ কৰা নৃত্যসমূহ নিশ্চিতভাৱে তাত্ত্বিক বিশৰীত
কৰণ আচাৰসম্মত। ইয়াৰ প্ৰতিটোৱে যি গভীৰ সাক্ষাৎ আছে এই প্ৰকৃত তথ্য
ব্যাখ্যা অৱশ্যে প্ৰাসঙ্গিক নহয়।

কিন্তু নৃত্যকলাৰ অধিপতিকৰণে শিৱৰ নৃত্যৰ লগত জড়িত কিছু আখ্যান
এবাই যাবও নোৱাৰি।

কুমাৰস্বামীৰ মতে জুই জ্বলি থকা ক্ষণকালীয়ে যি মৃত্যু-মাচ
নাচিছিল সেই নৃত্যত মহাকালী উদ্গাদ। কন্যা উদ্গাদনাৰে তেওঁৰ লগত তেওঁৰ
ভক্তবৃন্দও। কালীৰ সেই ভয়ঙ্কৰ নৃত্যত সমগ্ৰ বিশ্ব কম্পমান।

অৱশ্যে এই আখ্যানৰে অন্য এটা কোনো পোৱা গৈছে। নীলকণ্ঠ শিৱৰ
বিষয়গৰা কালীয়ে এক দেহৰ সৃষ্টি কৰিছিল দাকক অসুৰ বা দাকক কৰ অসুৰ
নিধন কৰিবৰ কাৰণে। কিন্তু অসুৰ বধ কৰাৰ পাছত দেখা গ’ল কালীও উদ্গাদ
হ’ল আৰু অকলে তাত্ত্ব নৃত্যত মগ্ন হ’ল। কালীক শান্ত কৰিবৰ কাৰণে শিৱই
শিত এটিৰ ৰূপ লৈ ক্ৰোধত বিৰাক্ত হৈ পৰা কালীৰ জ্বনমুখ গুছি পেলালে।
কিন্তু তাৰ ফলত শিৱ নিজেও ক্ৰোধাৰিত হ’ল আৰু তাত্ত্ব নৃত্য কৰিবলৈ
ধৰিলে। তেতিয়া শিৱক শান্ত কৰিবলৈ কালীয়ে নিজৰ বুকুত আঁকোৱালি ল’লে
আৰু শিৱ সুখী, শান্ত নোহোৱালৈকে নৃত্য কৰি থাকিল। এই নৃত্য বৌদ মলকৰ
ৰূপক বুলিয়েই বৌদভক্তবিদসকলে ক’ব খোজে। অকলে কৰা তাত্ত্ব নৃত্য শান্ত
কৰা কঠিন কাৰণেই দুয়োজনকে শান্ত কৰিবলৈ যুগ্ম কৰিবলগা হ’ল।

এই কাহিনীৰ আৰু এটি ৰূপ পোৱা গৈছে য’ত দাকক দৈত্য নহয়,
দাককা নামৰ বাকসীনিৱেহে দেৱতা আৰু মনুষ্যক অভ্যাচাৰেৰে জৰ্জৰিত

কৰিছিল আৰু তেতিয়া পাৰ্বতীয়ে নিজৰ শৰীৰৰপৰা কালী কুমাৰী এটি সৃষ্টি কৰি তেওঁৰ হৃদয়ত দাৰুকাৰ বধ কৰাইছিল। কাহিনীৰ পাছৰ ভাগ একে।

মন কবিলগীয়া যে দাক্ষিণাত্যৰ নটৰাজৰ পদৰ তলত অপমৃত্যুৰ অৰ্থাৎ এটি বাওনা দৈত্য—যি দৈত্যক শিৱক মাৰিবৰ কাৰণে পঠোৱা হৈছিল। সেই বাওনা দৈত্যক শিৱই ভৰিৰে মৰ্দন কৰি আছে। আনহাতেদি তত্ৰমতে তাম্ৰ নৃত্যৰতা কালীৰ পদযুগলৰ তলত শব্দকণী শিৱৰ অৱস্থান।

দক্ষিণ ভাৰতত, বিশেষকৈ তামিল ভাষাৰ গ্ৰন্থত শিৱ আৰু কালীৰ নৃত্যৰ বিষয়ে যথেষ্ট কাহিনী পোৱা যায়। কালী উন্মত্ত হৈ ধ্বংসলীলা আৰম্ভ কৰিলে শিৱই স্নায় শান্ত কৰিব লগা হয়। সাধাৰণ কাহিনী মতে মহাকালে উন্মত্তা কালীক শান্ত কৰিবৰ অৰ্থে বুকু (পাতি পৰি) দিয়ে আৰু মহাকালী তেতিয়া লজ্জিত হৈ বৈ যায়।

এবাৰ দেৱতা আৰু মনুষ্যসকল দৈত্য-দানৱৰ অত্যাচাৰত জৰ্জৰিত হৈ 'দেৱী'ৰ শৰণ লোৱাত দেৱীয়ে কালীক সৃষ্টি কৰিলে আৰু তেওঁৰদ্বাৰা দৈত্য-দানৱ বধ কৰালে। আনহাতেদি দৈত্য-দানৱৰ বন্ধ পান কৰি কালী উন্মত্ত হ'ল আৰু ডিক ডাল লকাটুৰ ওচৰৰ অৰণ্যত নিবীহ প্ৰাণীক সংহাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। নাৰদৰ অনুৰোধত শিৱই কালীক শান্ত কৰিবলৈ গাত ল'লে, আৰু তেওঁ কৈলাশৰপৰা নাৰি আহি কালীৰ লগত নাচৰ প্ৰতিযোগিতা আৰম্ভ কৰিলে। তাম্ৰ নৃত্য কৰি থাকোতে শিৱই এবাৰ ইমান ওপৰলৈ ভৰি তুলিলে যে মূৰৰ সিমান ওপৰলৈ উৰি তুলিব নোৱাৰি কালি পৰাজিত হ'ল আৰু ক্লান্ত হ'ল। শিৱই কিন্তু নাচিয়েই থাকিল। তেতিয়া দেৱতাসকলে সৃষ্টি ধ্বংস হোৱাৰ ভয়ত উমাৰ সহায় লৈ শিৱক শান্ত কৰিলে।

শিৱৰ অৰণ্য নৃত্য সম্পৰ্কত সংস্কৃত আৰু তামিল গ্ৰন্থত কিছু বিভিন্নতা পৰিলক্ষিত হয়। সংস্কৃত গ্ৰন্থমতে শিৱই সবল (পাইন) বনৰ অৰণ্যত প্ৰৱেশ কৰি কৰি পত্নীসকলৰ লগত নৃত্য কৰিছিল। অতি সুশোভন নৃত্যশিল্পীৰ ৰূপত নৃত্য কৰি থাকোতে ৰুৰি পত্নীৰ (হয়তো এগৰাকী, হয়তো একাধিক) লগত সঙ্গমো সংঘটিত হৈছিল। সেই কাৰণে ৰুৰিসকলে শিৱক নিৰীৰ্য হ'বলৈ অথবা লিঙ্গ ছেদন হ'বলৈ অভিশাপ দিলে। কিন্তু এই অভিশাপৰ ফল বিৰময় হ'ব বুলি ভীষণ ভয় খাই ৰুৰিসকলে শিৱ উপাসনা আৰু লিঙ্গপূজা তেতিয়াৰেপৰা আৰম্ভ কৰিলে।

সবল বনৰ নাম উল্লেখ নকৰিলেও মহাত্মাৰততো একে ধৰণৰ কাহিনীয়েই বৰ্ণিত হৈছে। শিৱৰ শৃঙ্গৰ বসাত্মক নৃত্যৰ উদাহৰণো এনে কাহিনীয়ে দাঙি ধৰে।

ভাবিল প্রহৃত এইবিনিভেই অমিল যে, শিবই 'তবগম' অর্থাৎ সৰল অবশ্যত প্রবেশ কৰি অকলে নৃত্য কৰিছে। ৰবি-পত্নীসকলে তেওঁৰ নৃত্য চাবলৈ তেওঁক বেটি ধৰিছে। ৰবি পত্নীসকলৰ লগত তেওঁৰ নৃত্যও নাই আৰু সেই কাৰণে ৰবিসকলৰ অতিশাণো নাই। অবশ্যে ৰবিসকলে তেওঁক আক্ৰমণ কৰিছে আৰু সেই আক্ৰমণৰ সময়ত শিব ভাঙৰৰ বৃত্তাকাৰ কৌশলে চূড়ান্ত ৰূপ পাইছে। শিবই ইমান চাতুৰ্যৰে নৃত্য কৰিছে যে, ৰবিসকলৰ আক্ৰমণ ব্যৰ্থ হৈছে। শিবক খাবলৈ সৃষ্টি কৰি পঠোৱা বাঘক তৎক্ষণাৎ মাৰি তাৰ ছাল গাত নিজি লৈছে, দংশন কৰিবলৈ সৃষ্টি কৰি পঠোৱা সৰ্প শৰীৰত আৰি লৈছে আৰু শেষত শিবক বধ কৰিবৰ কাৰণে পঠোৱা দৈত্য ভৰিৰ আঙুলিৰে মৰিমূৰ কৰিছে। দেৱতাসকলে শিবৰ এনে অভূতপূৰ্ব নৃত্য চাবলৈ আহিল, ৰবিসকলো মুগ্ধ হ'ল আৰু শিবক প্ৰশংসা আৰু পূজা কৰিবলৈ ধৰিলে। বাওনা দৈত্য মৰ্দন কৰি থকা নৃত্য নটবাজ প্ৰতিয়াত খোবিত হৈছে।

অৰ্দ্ধ নাৰীৰূপ ৰূপত শিবই নৃত্য কৰিলে শিবৰ অৰ্দ্ধভাগে বৌদ্ধবলৰ নৃত্য কৰে আৰু পাৰ্বতীৰ ভাগটোৱে কৰে লাস্য নৃত্য।

শিবই নেখাব লগা বস্তু খায় আৰু বিষ পান কৰে কাৰণে শিবক অস্পৃশ্য বুলি দেৱতা ৰবিসকলে লগ নিদিৰে কাৰণে পাৰ্বতীয়ে শোকে-দুখে অধীৰ হৈ শিবক ভৎসনা কৰি ক'লে যে, সকলো দেৱতাই প্ৰশংসা কৰাকৈ তুমি নৃত্য কৰি দেখুওৱা আৰু ডোয়াৰ এটি ভাগ বিকুল ভাগ কৰি দেখুওৱা। শিবই মধুবভাৱে উত্তৰ দিলে যে তেওঁ সম্মত। সেই নৃত্য চাবলৈ ভবানী চৌৰতী যোগিনীয়ে আহিল, পাৰ্বতী বিশেষ সৰ্বক হ'ল, দেৱতাসকলেও চালে আৰু শিব নৃত্যত আটায়ে মত্তমুগ্ধ হ'ল। শিবৰ বাহুভাগত বিকুল দেখা গ'ল। আটায়ে শিবক পুষ্পবৰ্ষণ কৰিলে, পাৰ্বতীয়ে আকোঁৱালি ল'লে।*

*এই প্ৰসঙ্গত কুৰ্ব পুৰাণ, টি শিব বায়মুৰ্ত্তিৰ "নটবাজ ইন্ আৰ্ট এণ্ড লিটাৰেচাৰ, টি.এ. গোপীনাথ কণ্ডৱ প্ৰভ এলিমেন্ট অৱ হিন্দু আইকনোগ্ৰাফী, এ.কে কুমাৰদাৰীৰ "নি ভেল অব শিব" টোলা ক্ৰমকিত "নি প্ৰেজেন অব শিব" আৰু অ. ফ্ৰেছাৰ্টিৰ "হেমুকেল মেটাকবৰ এণ্ড এলিমেন্ট হিন্দু ইন্ ইতিহাস বিখলজি" গ্ৰন্থৰ সহায় স্বীকাৰ কৰা হৈছে।

শিৱৰ গঙ্গাধৰ ৰূপ

শিৱৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ গঙ্গাধৰ মূৰ্তিৰ উৎস ক'ত? এই মনোৰম ৰূপ মহাত্মাৰূপ ৰূপৰ্ণত পোৱা যায় : সগৰৰ পুত্ৰবোৰৰ চিত্ৰাঙ্কন উটুৱাই নিবলৈ গঙ্গাক মৰ্ত্যলৈ আনিব লগা হ'ল। সেই কাৰণে ভগীৰথৰ গঙ্গাক কঠোৰ তপস্যা কৰিবলৈ ধৰিলে। গঙ্গা সেই তপস্যাত তুষ্ট হৈ ভগীৰথক ক'লে যে, গঙ্গাৰ অৱতৰণ পৃথিৱীয়ে সহ্য কৰিব নোৱাৰিব। সেই কথা শুনি ভগীৰথে উপায়ান্তৰ হৈ দেৱাদিদেৱ শিৱক আৰাধনা কৰিলে বাতে শিৱ সন্তুষ্ট হৈ গঙ্গাক শিৱত ধাৰণ কৰে। ভগীৰথৰ তপস্যাত শিৱও সন্তুষ্ট হ'ল আৰু শিৱই জঁটা পাতি ধৰিলে। প্রচণ্ড শক্তিসম্পন্ন গঙ্গা সকলো শক্তিয়ে নাথি আছিল শিৱকো আনকি উটাই নিয়াৰ অতিপ্ৰায়েৰে। কিন্তু গঙ্গা অসমৰ্থ হ'ল আৰু শিৱ জঁটাত তেওঁ কৰী হ'ল। ভগীৰথৰ পুনৰ প্ৰাৰ্থনাত শিৱই গঙ্গাক মৰ্ত্যলৈ এটি সৰু সূতিৰে নাথি আহিবলৈ দিলে। গঙ্গা ভেঙিলাবে পৰা মহাদেৱৰ গোপন প্ৰেৰণাৰূপে বৰ্ণিত হ'ল।

গঙ্গাৰ এই কাহিনী শিৱৰ সৌম্য বা শান্ত ৰূপৰ লগত জড়িত অতি জনপ্ৰিয় কাহিনী। পুৰাণ আৰু বামাৱলত ইয়াৰ উল্লেখ আছে।

আগৰ শাস্ত্ৰবোধত গঙ্গাধৰ শিৱৰ বিষয়ে উল্লেখ আছে। গঙ্গাধৰ মূৰ্তিত হাতৰ চিহ্ন বাহিৰে অন্যবোধ একেই। সোঁ ভৰি পেনপটীৱাকৈ মাটিত, বাঁওভৰি অলপ ভাঁজ লোৱা। সোঁহাত উমাৰ থুতৰিত, বাঁওহাতে উমাক আলিঙ্গন কৰি আছে। মূৰৰ জঁটাত গঙ্গা লুকাই আছে। উমা গঙ্গাৰ প্ৰতি ইবাৰ্ত ইত্যন্ততঃ শিৱৰ সন্তুষ্ট ভগীৰথ আৰু কেইজনমান কবি।

কিৰাতৰেণী মহাদেৱ

মহাত্মাৰত্নৰ কনপৰ্বত দেৱানিসেৱ মহাদেৱে কিৰাত ৰেণ ধাৰণ কৰি মহা তেজৱী অৰ্জুনক পৰীক্ষা কৰা আৰু মহাদেৱৰ মহাঅস্ত্ৰ পাণ্ডপাত প্ৰদান কৰাৰ কথা অপূৰ্বভাৱে বৰ্ণিত হৈছে।

সমাসত অনিবাৰ্য দুহুৰ কামণে উপাৱাসত পাণ্ডৱসকলেও অস্ত্ৰ যোগাৰত প্ৰবৃত্ত হ'ব লগা হ'ল। চ্যেঠভাতৃ দুৰিভিৰ আদেশক্ৰমে তৃতীয় পাণ্ডৱ অৰ্জুনে স্বপ্নাধিপতি মহাবাহু ইন্দ্ৰ আৰু ভগৱান মহাদেৱৰ পৰা অশীৰ্বাদ আৰু অস্ত্ৰ লাভ কৰিবৰ কামণে সাজু হ'ল আৰু সজল কৰিলে।

ভগৱান মহাদেৱক ভগস্যাৰে সন্তুষ্ট কৰিবৰ কাৰণে মহাবীৰ অৰ্জুনে হিৰালয়ৰ দুৰ্গম অকণ্ঠ অতিক্ৰম কৰি হিৰালয়ত ভগসন্মুখ অৰন্ত কৰিছিল। সেই ভগস্যা অতি দুৰ্ভৱ আছিল। প্ৰথমে গছৰ পকা পাত, তাৰ পাছত তিনিদিন, চাৰিদিন, পোন্ধৰদিনৰ সুৰে সুৰে একোটা ফল ভক্ষণ কৰি পাৰ্ছলৈ সকলো এৰি কেৱল বায়ু ভক্ষণ কৰি, উৰ্দ্ধবাহু হৈ, ভৰিৰ আতুলিত কেৱল বিন্ন নি অৰ্জুনে কৰা উগ্ৰ ভগ দেৱি ৰাৱি-সুনিসকল ভীতিভ্ৰত হৈ ভগৱান মহাদেৱক অৰ্জুনক ভগস্যৰ পৰা নিবৃত্ত কৰিবৰ কাৰণে গৈ জনাইছিল। অন্তৰ্ভী মহাদেৱে কৈছিল যে “অৰ্জুনে কোনো সম্পদ লাভৰ কাৰণে বা স্বৰ্গপ্ৰাপ্তিৰ কাৰণে এই উগ্ৰ, একান্ত ভগস্যা কৰা নাই। কি আকাংক্ষা কৰি এই ভগস্যা কৰিছে মই জানো। মই এই কাৰ্য্য সম্পাদন কৰিম, তোমালোক নিৰ্ভয়ভিত্তে স্ব-স্ব স্থানলৈ যোৱা।”

তাৰ পাছত সৰ্বপাপকিনাশক পিনাকপানি ভগৱান মহাদেৱে উজ্জল কিৰাতৰ ৰেণ ধাৰণ কৰিলে। সেই ৰেণত মহাদেৱ, এজোপা গছৰ দৰে জিগিকি উঠিল আৰু দ্বিতীয় পৰ্বতৰ দৰে শোভা কৰিবলৈ ধৰিলে। পিনাক ধুৱান আৰু সৰ্প সন্মুখ বান ধাৰণ কৰি জ্বলন্ত অগ্নিৰ দৰে অৰ্জুনৰ কাষলৈ ধাৰমান হ'ল। মহাদেৱৰ স্ত্ৰী পাৰ্বতীয়েও কিৰাতনী ৰেণ ধাৰণ কৰিলে আৰু মহাদেৱৰ সহগামী হ'ল। তেওঁবিলাকক জালমৰম্ভ প্ৰমথসকলে আৰু অজ্ঞান নাৰীয়ে অনুগমন কৰিলে।

আহি থাকোতে সুক নায়ে কিছুত-কিৰাকৰ দানৰ এটা তেওঁবিলাকে দেখিলে। দানবটোৱেই এটা বিৰাট গাহৰিৰ ৰূপ লৈ অৰ্জুনক বধ কৰিবলৈ উদ্যত হ'ল। অৰ্জুনে অৰাক হৈ বিনাৰোহত তেওঁক বধ কৰিবলৈ ওলোৱা

গাহবিটোক প্ৰহাৰ কৰিলে আৰু ঠিক সেই সময়তেই মহাদেৱেও গাহবিক প্ৰহাৰ কৰিলে। কৰ আঘাতত বৰাহকণী এই অসুখৰ যুত্ৰ হ'ল তাকে লৈ কিৰাতকণী মহাদেৱৰ লগত ডৰ্ক আৰম্ভ হ'ল আৰু ডৰ্কই গৈ যুদ্ধৰ ৰূপ ল'লে। কি প্ৰচণ্ড, লোমহৰ্ষক যুদ্ধ কিৰাত আৰু অৰ্জুনৰ মাজত হ'ল তাৰ অতি সুন্দৰ বিৱৰণ মহাভাৰতৰ কনপৰ্বত দিয়া হৈছে। অৰ্জুনৰ গাণ্ডীৱ ধনুৰ দ্বাৰা নিকিণ্ড 'নাৰাচ' নামৰ হাজাৰ হাজাৰ বাণ অনাৱাসে কিৰাতে প্ৰহাৰ কৰা দেখি অৰ্জুন পৰম বিস্মিত হ'ল আৰু বিহেতু মহাদেৱৰ বিনে আনে এনে বাণ সহ্য কৰিব নোৱাৰে, সেই কথা ভাবি অৰ্জুনে কিৰাতজন কোন হ'ব পাৰে বুলি চিন্তিত হ'ল। বাণ নিক্ষেপ কৰি কৰি অৰ্জুন বাণশূন্য হ'ল। তেতিয়া তেওঁ অগ্নিদেৱক চিন্তি ধনুৰ আগেৰে, খমেৰে কিৰাতক প্ৰহাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। খন্দও ভাঙ্গি গ'ল। প্ৰতি আঘাতত অৰ্জুন ধ্বংশাৱী, ভেজেৰে তুম্বলি হ'ল। তেতিয়া প্ৰকাণ্ড প্ৰকাণ্ড শিল আৰু বৃক্ষ উভালি লৈ অৰ্জুনে প্ৰহাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। কিৰাতে অৰ্জুনক বাহুবদ্ধ কৰি শ্বাসকদ্ধ অৱস্থা কৰিলে। অৰ্জুন মাটিত পৰি গ'ল আৰু কিছুক্ষণ পাছত সন্ধিৎ পাই বেদীত মহাদেৱৰ মূৰ্তি স্থাপন কৰি অশেষ জুতি কৰি মালা অৰ্পণ কৰিলে। কি আশ্চৰ্য—সেই মালা কিৰাতৰ শিৰত অৰ্জুনে দেখা পালে আৰু তেতিয়াই দেৱালিদেৱ মহাদেৱক ধৰি পাবি চৰণত দীঘল দি পৰি নানান স্তুত কৰিবলৈ ধৰিলে আৰু কৃতকৰ্মৰ কাৰণে বাৰে বাৰে ক্ষমা খুজিলে। ভগৱান মহাদেৱ সুপ্ৰসন্ন হৈ নিজ ৰূপ অৰ্জুনক দৰ্শন কৰালে আৰু অৰ্জুনৰ তপস্যা আৰু অমোঘ বীৰত্বত ডুষ্ট হৈ অৰ্জুনৰ ইলিত অন্ত 'পাণ্ডপাত' অৰ্জুনক প্ৰদান কৰিলে এই বুলিয়েই যে অৰ্জুন পাণ্ডপাত অস্ত্ৰধাৰণ, প্ৰয়োগ আৰু উৎসাহেৰে কৰিবলৈ সমৰ্থ। অৰ্জুনক মহাদেৱে পাণ্ডপাত অস্ত্ৰচালনাৰ মন্ত্ৰও প্ৰদান কৰিলে।

শিৱৰ মূৰ্তি

সংস্কৃত শ্লোকবিলাকত অতি সুন্দৰ শিৱৰ ৰূপৰ বিষয়ে বৰ্ণনা আছে। আনহাতেদি মৌৰ্যযুগলৈকে শিৱৰ কোনো ৰূপৰ মূৰ্তি পোৱা নগৈছিল। খৃষ্টপূৰ্ব প্ৰথম, দ্বিতীয় শতিকাৰ শুদ্ধ যুগতো কেইটিমান মূৰ্তিহে পোৱা গৈছিল। কিন্তু কুশান যুগত যেন হঠাতেই শিৱমূৰ্তি অধিক পৰিমাণে, বিশেষকৈ মথুৰাত আৱিষ্কাৰ হ'বলৈ ধৰিলে। চাবলৈ গ'লে এই সময়ৰ পৰাই শিৱমূৰ্তিয়ে এটি পৃষ্ঠ স্তৰ পাবলৈ গতি কৰিলে। এই সময় চতুৰ্থৰ পৰা বৰ্ত্ত শতিকাৰ ভিতৰতে পৰিব।

প্ৰাক-কুশান আৰু কুশান যুগতে শিৱমূৰ্তিৰ গঠন স্পষ্ট হৈ পৰে। এই সময়ৰে পৰাই (১) এখন মুখ আৰু দুখন হাতৰ অকলশৰীয়া শিৱ, (২) অন্যান্য দেৱতাৰ লগত শিৱ, (৩) এখন মুখ আৰু চাৰিখন হাতৰ শিৱ, (৪) তিনিখন মুখৰ শিৱ, (৫) চাৰিখন মুখৰ শিৱ, (৬) আঠখন মুখৰ শিৱ, (৭) বাৰখন মুখৰ শিৱ, (৮) বৃষভৰ লগত শিৱ, (৯) সিংহৰ লগত শিৱ, (১০) হস্তীৰ লগত শিৱ, (১১) চতুৰ্ভূহ শিৱ, (১২) শিৱ আৰু পাৰ্বতী, (১৩) অৰ্জুনাবীৰৱ, (১৪) লক্ষ্মীশ, (১৫) হৰিহৰ, (১৬) বাৰণানুগ্ৰহ মূৰ্তি, (১৭) ভিক্ষাতন মূৰ্তি, (১৮) দক্ষিণামূৰ্তি আৰু অজ্ঞ একপাদ শিৱমূৰ্তি দেখা যায়।

এখন মুখ আৰু দুখন হাতৰ শিৱৰ প্ৰাচীনতম ৰূপৰ বহুত মূৰ্তি পোৱা গৈছে। এনে মূৰ্তি মূৰৰ পৰা কঁকাললৈ থকা। সোঁহাতত অভয়মুদ্ৰা, বাওঁহাতত এটি পাত্ৰ। মূৰত জঁটা বন্ধা চুলি, কাণ আৰু ডিঙিত অলঙ্কাৰ, হাতত থাক আৰু গাত উপবীত স্পষ্টকৈ দেখা যায়।

চিহ্নেৰ জিলাৰ গুড়িমল্লমৰ 'পৰমেশ্বৰ শিৱ'ৰ আৰু অজ্ঞ প্ৰদেশত পোৱা শিৱমূৰ্তিৰ লগত বহুতখিনি মিল দেখা গৈছে। দহ মিটাৰতকৈও বেছি উচ্চতাৰ শিৱলিঙ্গৰ সমুখত আঁঠুকাঢ়ি থকা বাওনা এটাৰ মূৰত থিয় দি থকা এই মূৰ্তি। বাঁওহাতত পাত্ৰ আৰু সোঁহাতত পৰশ। পৰিধানত ধুতি, পুৰুষাঙ্গ নমিত অৰ্ঘ্যস্ৰাৱ দেখা যায়। সোঁহাতত কুঠাৰ ধাৰণ কৰা এই মূৰ্তিয়ে ভবিষ্যত ভগ্নত বন্ধনমৰ্জন কৰালৈ চাই এই মূৰ্তি এজন বাহুবলী যন্ত্ৰৰ মূৰ্তি যেন লাগে। দেৱতাৰ নাম গুড়িমল্লম, গাঁওখনৰ নামো গুড়িমল্লম। গুড়ি মানে মন্দিৰ, যন্ত্ৰ মানে যন্ত্ৰযোদ্ধা।

উজ্জয়িনীৰ সময়সাময়িক মুদ্ৰাত শিৱক সাধাৰণ মানুহৰ ৰূপতো দেখা যায়। এহাতত দণ্ড আৰু আনহাতেদি পাত্ৰ লৈ থিয় হৈ থকা ৰূপৰ শিৱমূৰ্তি

মুদ্রাত খোদিত কথা হৈছিল। শিৱৰ হাতৰ এই দণ্ড, ব্ৰহ্মদণ্ড, বিষ্ণুদণ্ড আৰু কালদণ্ড নামেৰেও অভিহিত কথা হয়। কুনিওৰ মুদ্রাত থকা শিৱৰ হাতত ত্ৰিশূল আৰু পৰশ দেখা গৈছে।

প্ৰাক্-কুপান সময়ৰ শাসকবোৰে ডেওবিলাকৰ মুদ্রাত (খ্ৰি. পূ. ৬০-৫০) শিৱক অভিহিত কৰাটো এটা ফেছনবোৰেই লৈছিল। চাৰিচুকীয়া ডাফৰ মুদ্রাত শিৱৰ বাওঁহাতত ত্ৰিশূল দেখা গৈছে। ব্ৰাহ্মী আৰু খৰোষী লিখিত লিখা 'শিৱবৰ্জিত' এনে কথা লিখা ব্ৰহ্মৰ মোহৰো পোৱা গৈছে।

কিছুমান মুদ্রাতো শিৱৰ ভৰিৰ তলত 'বাওনা' মৰ্দিত হৈছে। খ্ৰি. পূ. ৩০-১৫ৰ ভিতৰত শাসকসকলৰ মুদ্রাত শিৱই বাওঁহাতত দীঘল ত্ৰিশূল, আৰু সোঁহাতত তালগছৰ ডাল লৈ থকা দেখা গৈছে। কিছুমান মুদ্রাত শিৱই বাওঁহাতে ত্ৰিশূল লৈ, সোঁহাত আগবঢ়াই থকাৰ ভঙ্গীত থিয় হৈ আছে।

খ্ৰি. পূ. প্ৰথম শতিকা অথবা তাতোকৈ আগৰ কেইটামান মুখলিঙ্গ পোৱা গৈছে। ৰাজস্থানৰ ডাবতপুৰ মিউজিয়ামত শিৱৰ মূৰত পাণ্ডবীও দেখা গৈছে।

ষষ্ঠ শতিকাৰ আগে-পাছো পোৱা কিছুমান মুদ্রাৰ কোনোটোত শিৱ অকলে, কোনোটোত বৃষভৰ লগত। অকলশৰীয়া ৰূপত শিৱ সম্পূৰ্ণ নগ্ন, আৰু পুৰুষাঙ্গ উৰ্দ্ধমুখী। সোঁহাতত ত্ৰিশূল, বাওঁহাতত পাত্ৰ। বাওঁহাতত জন্তুৰ ছাল এখনো দেখা যায়। মহাভাৰতৰ শিৱৰ পৰিধান ছান সিংহৰ ছাল বুলি কোৱা হৈছে। কিছুমান পণ্ডিতে অৱশ্যে সেই চৰ্ম বৃষভ চৰ্ম বুলিও বিভিন্ন ৰূপত ক'ব খোজে।

ষষ্ঠ-সপ্তম শতিকাত শিৱৰ 'লকুণীশ'ৰূপে উৰিষ্যাত বেচ গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান অধিকাৰ কৰিছিল। উৰিষ্যাৰ কোৰাপুট জিলাৰ পাইকপাৰাৰ মন্দিৰৰ মুখশালাত এক আকৰ্ষণীয় লকুণীশ দেখা পোৱা গৈছে। বিষ্ণুগত্ৰত উটকুড়কাসন ভঙ্গীত উপবিষ্ট লকুণীশৰ আঁঠু ওখ হৈ যোগপণ্ড ৰূপত আছে। কন্ধ্যাকমলাই উৰ্দ্ধীন ঢাকি ৰাখিছে। মূৰত কেঁকোৱা চুলি।

সপ্তম শতিকাত ছুবনেশ্বৰ লকুণীশ পাণ্ডপাতৰ এখন বিশেষ গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান হৈ পৰিল।

শিৱ যদিও যোগী, তেওঁ প্ৰচণ্ড যোদ্ধাও। তেওঁৰ এই ৰূপক ত্ৰিশূৰাবি ৰূপ বুলি কোৱা হয়। ওঠম শতিকাৰ তৃতীয় ভাগৰ এখনি পাহাৰী পেইণ্টিং এই লেখিকাই ভাৰতীয় মিউজিয়ামত সংৰক্ষিত হোৱা দেখিবলৈ পাইছিল ৰুক্মিণীৰ গোলপাৰ্কাৰ ৰামকৃষ্ণ মিছনৰ লাইব্ৰেৰীত। এই ছবিখনিৰ নাম Shiva the Archer. কিতাপখনৰ নাম Essence of Indian Art.

এই ছবিখনি নৱনাভিষ্কৃত। হাতত ধনু-কাঁড় লৈ থকা শিৱৰ এক বিৰল মূৰ্তি এই ছবিত অঙ্কন কৰা হৈছে। শিৱৰ দুৱোভবি বৃষভৰ ওপৰত। মুখ

একসীরাঁকে ভঁকা। অতি কোমল প্রসন্ন বদন। নিবন অটীত চক্ৰবল্য। নেট
জাক ভবিষ্য মাজত তুল, গাত বদন ছল। নিরুপমাশি শিখি কঁক মাঝিছে। কথ
উদ্দেশ্যে কঁক মন্য হৈছে ছবিত দেখা মাঝার।

নিব শুকনো শুক জাবি শুক। শুকনাশে ভেঁও সকলোকে জ্ঞান দিয়ে।
নিব এই কলক 'জ্ঞান দক্ষিণমূর্তি' কুলি কোর হয়। বি অরহন্ত ভেঁও সর্গীত,
দৃষ্টি-চক্ৰবল্য জ্ঞান দিয়ে লেই কলক 'বীণাধর দক্ষিণ মূর্তি' কুলি কোর হয়।

শিবশক্তিৰ অস্তিত্ব তথা অৱয় তত্ত্ব

বৈদিক সাহিত্যত প্ৰতিফলিত ধৰ্মচিন্তাৰ দুটা দিশ আছিল—কৰ্মকাণ্ড আৰু জ্ঞানকাণ্ড। কৰ্মকাণ্ডৰ বিকাশ যাগ-যজ্ঞ আৰু জ্ঞানকাণ্ডৰ বিকাশ দৰ্শনত, বিশেষকৈ বেদান্তত। এই বেদান্তকেই বেদৰ সাৰ বুলি কোৱা হৈছে—য'ত ব্ৰহ্মাই একমাত্ৰ সত্য, ব্ৰহ্মৰ বাদে জগতত কোনো পৃথক অস্তিত্ব নাই। দৃশ্যমান জগত আচলতে দৰ্শনত প্ৰতিফলিত প্ৰতিবিশ্বৰ নিচিনাকৈ আপাতদৃষ্টিত সত্য বুলি প্ৰতিফলিত হ'লেও কাৰ্যত অসীক। এই সকলোবোৰ নিৰালম্ব চিন্তা-ভাবনা জ্ঞানী ব্যক্তিসকলৰ তৰ্কৰ উৎস হ'ব পাৰে, কিন্তু সাধাৰণ মানুহে এনে এজন ঈশ্বৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে যাক অৱলম্বন কৰিলে তেওঁৰ জাগতিক সমস্যাসমূহৰ সমাধান হয়, যি কৰুণা কৰিব পাৰে, যি অপৰাধসমূহ মাৰ্জনা কৰিব পাৰে, যাক পোৱা যায় শাস্ত্ৰজ্ঞানৰ দ্বাৰা নহয়, ভক্তিৰ দ্বাৰা। এনে আবেগেই পঞ্চৰাত্ৰ (বৈকল্প), পাণ্ডপাত (শৈৱ) আদি বহুতো ভক্তিবাদী ধৰ্মমতৰ উদ্ভৱত প্ৰেৰণা দিছিল, এই ধৰ্মপ্ৰবাহসমূহো স্বাভাৱিকভাৱেই তত্ত্বৰ লগত জড়িত হৈ পৰিছিল।

এনে প্ৰাচীন ভক্তিবাদী ধৰ্মমত কালক্ৰমত পাঁচটা মূল শাখাত বিভক্ত হৈছিল— বৈকল্প, শৈৱ, শাক্ত, সৌৰ আৰু গাণপত্য। সামগ্ৰিকভাৱে ইয়াকেই পঞ্চ উপাসনা বুলি কোৱা হয়। বৈদিক ঐতিহ্যৰ প্ৰবক্তাসকলে বেদবিৰোধী বা বেদবাহ্য বুলি কোৱা এই ধৰ্মমতবোৰৰ জনপ্ৰিয়তা উপলব্ধি কৰি বেদসম্মত কৰি তোলে। উল্লেখিত পঞ্চ দেৱতাৰ উপাসনাৰ কেন্দ্ৰত বৈদিক আৰু তাত্ত্বিক এই দুয়োবিধকে মানি চলা দেখা যায়।

তাত্ত্বিক বিধিৰ বৈশিষ্ট্য হ'ল বা তাত্ত্বিক মূল তত্ত্ব হ'ল পদাৰ্থক শক্তিৰ লগত বিভ্ৰিয় কৰি তোৱা বা ভবা উচিত নহয়। শক্তিয়েই একমাত্ৰ জগত আৰু জাগতিক বিৱৰণৰ চালিকা আৰু সেই হিচাপেই নাবীকৰণে কৰিতা। কিন্তু তাৰ লগত শক্তিৰ পূৰ্ণব্যাচক দিশ এটাও আছে। একেটা আধাৰতে যেন দুটা ৰূপ। স্থিৰ বা প্ৰকাশ আৰু গতিশীল বা বিমৰ্শ। প্ৰথমটোক প্ৰকাশ আৰু বিত্তীয়টোক নাবীকৰণে কৰুনা কৰিব পাৰি। উদাহৰণস্বৰূপে ক'ব পাৰি যে, কয়লাই বেতিয়া দাহিকা শক্তিয়ে সৈতে স্বাভাৱিক অৱস্থাত থাকে সেই অৱস্থাটোক কোৱা হয় স্থিৰ বা প্ৰকাশ অথবা বৈজ্ঞানিক পৰিভাষাত ষ্টেটিক (Static)। এয়াই শক্তিৰ কল্পিত পূৰ্ণ অৱস্থা। সাংখ্যৰ পৰিভাষাত পুমান বা পুৰুষ। চৈনিক পৰিভাষাত ইয়াং। অনন্যতেমি কয়লা বেতিয়া প্ৰস্থাপিত হয়, সেই অৱস্থাটোক কোৱা হয়

শক্তির প্ৰতীক বা বিষয় অথবা— বৈজ্ঞানিক পৰিতোষিত বাক কোথা হয় কহিলেক। এটা হৈছে শক্তির কল্পিত নবী অথবা (সাংখ্য পৰিতোষিত প্ৰথম বা প্ৰকৃতি, তৈমিক পৰিতোষিত ইন্) অৱস্থাতে আৰু দুটা পৰিতোষিত হ'ল শক্তির আৰু শক্তি বেনিবা অতি আৰু অতিৰাহিকাশক্তি—বি পৰম্পৰ অধিহেমা। ইটদেবতা হ'ল বৈষ্ণৱ, শৈৱ, শাক্ত যি যতবেই নহওক আচলতে প্ৰকাশ আৰু বিসৰ্গ এই দুই শক্তিকেই সামগ্ৰিক কণ। প্ৰকৃতিতে এই পাৰ্থক্যটোও প্ৰকৃত নহয়। সৃষ্টিৰ আৰম্ভণিত শক্তি প্ৰকাশৰূপে নিশ্চল হৈ থাকে আৰু পাছত বিসৰ্গৰূপে ক্ৰিয়াশীল হয়। শক্তিৰ এই দুই দিশ বৌদ্ধশাস্ত্ৰতো স্বীকৃত—যাব নাম বখাক্ষৰে কৰুণা আৰু শূন্যতা অথবা উপায় আৰু প্ৰজা। এই দুই শক্তিৰ লীলাক অনুভৱ কৰাৰ নামেই সাধনা। সাধকে তেওঁৰ নিজৰ দেহকে ব্ৰহ্মাণ্ডৰূপে কল্পনা কৰে। শক্তি হিৰ হৃদয়ৰূপে কুলকুণ্ডলীত অৱস্থান কৰে। এই শক্তিক জগত কৰা অথবা বিসৰ্গ শক্তিলৈ কণান্তৰিত কৰাই সাধকৰ কৰ্তব্য। নিজ দেহৰ মাজতে থকা এই দুই পৰম্পৰ পৰিপূৰক শক্তিৰ লীলাক অনুভৱ কৰাৰ নামেই অৱয়বোধ (এই অৱয়ব তত্বই শিবশক্তিৰ মিলন তত্ব)। তত্বই দেহক যে ব্ৰহ্মাণ্ডৰ লগত তুলনা কৰে সেই তত্ব ভাণ্ড-ব্ৰহ্মাণ্ড তত্ব নামে পৰিচিত।

সাধকে বহুত ক্ষেত্ৰত নিজক তেওঁৰ ইটদেবতাৰ লগত অতিৰ মূলি ভাবে আৰু সেই হিচাপে তেওঁ সাধনসঙ্গিনী বাবিলও পাবে আৰু উত্তৰে প্ৰকাশ আৰু বিসৰ্গ তথা শিব আৰু শক্তিলৈ কণান্তৰিত হয় আৰু তেওঁলোকৰ পাৰমাৰ্থিক মিলন সামৰস্য বা অৱয়বোধৰ প্ৰতীক হৈ পৰে। দক্ষিণাচাৰীসকলে নিজ সজ্জৰ ভিতৰতেই এই দুই শক্তিৰ উপলব্ধি কৰে। এই চিন্তা ভাৱনাৰ মূলত হয়তো আদিম বিশ্বাসেই কাৰকৰী আছিল। জগতসৃষ্টিৰ মূল নাবী-পুৰুষৰ মিলন তত্ব বুজাবৰ কাৰণেই হয়তো যৌন মিলনৰ প্ৰতীক স্বৰূপ লিঙ্গবোনি পূজাৰ প্ৰচলন হয়। পৰৱৰ্তী পৰ্যায়ত সেই আদিম চিন্তাই সাংখ্যদৰ্শকে আনি কৰি অন্য দৰ্শনতো প্ৰতিফলিত হ'ল।

ভাৰতবৰ্ষৰ বিভিন্ন ধৰ্ম তত্ত্ববাবা প্ৰভাৱান্বিত হ'লেও এটা কথা স্বীকাৰ কৰিবই লাগিব যে শৈৱ-শাক্ত ধৰ্মতেই ভাৰতীয় ব্যাপক বিকাশ। ভাৰতীয় ধৰ্ম ইতিহাসৰ তিনিটা আঞ্চলিক বিকাশ দেখা যায়—কাৰীৰ অকলস শৈৱধৰ্ম ত্ৰিক, স্পন্দ আৰু প্ৰত্যুজ্জা নামেৰে কথিত। তামিল শৈৱধৰ্ম, শৈৱসিদ্ধান্ত নামে পৰিচিত আৰু কণাটিক অকলস শৈৱধৰ্ম বীৰ শৈৱ বা লিঙ্গায়ত ধৰ্ম। এই তিনি প্ৰকাৰ শৈৱধৰ্মৰ প্ৰতিটোতেই শিব আৰু শক্তিৰ অতিৰূপ দেখা যায়। তিনিওটা যততে কোৱা হয় যে শক্তিহীন শিব অসম্ভৱ। আচলতে শক্তিৰ প্ৰকাশ কণতে

এই শৈশবকালে শিক্ষণে গম্ভীৰ্য্য বৰে। বৰদেপত শান্তমতৰ প্ৰাধান্য আছিল। এই ব্ৰহ্মত শক্তিৰ প্ৰকাশ নামৰ অৱস্থাতকৈ বিকৰ্ণ নামৰ অৱস্থায় ওপৰত বেছি গুৰুত্ব দিয়া হয়। শান্তমতে নৰীক আনৰ্ণ অথবা বিকৰ্ণ তথা সন্ধিৰ কুণি ধৰ্ম্ম আৰু বিকৰ্ণ শক্তিকেই বুজাইছে। ব্ৰহ্মততে কোনো কিছৰ কৃতা নহয় সেই সৈতে ধৰ্ম্মপন্থা বৰ্ণিত হয়।

শিৱ বন্দনা থকা সংকৃত সাহিত্যৰ আভাস

শিৱ বড়কৰ ভোৱৰ অসমীয়া অনুবাদ

৩য় নমঃ শিৱান

এক

ওম্‌কাৰ আৰু বিন্দুসংযুক্ত যাক বোগীসকলে সদায় অন্তৰত ধ্যান কৰে।
কামনা পূৰ্ণ কৰোঁতা আৰু মোক্ষদাতা ওম্‌কাৰ স্বৰূপ শিৱক বাৰে বাৰে নমস্কাৰ
কৰোঁ।

তোমাৰ জন্ম নাই, উদ্ভৱো নাই, তোমাৰ ক্ষয়ো নাই, তোমাক সকলো
দেৱতাই নমস্কাৰ কৰে, ন-কাৰ-স্বৰূপ শিৱক বাৰে বাৰে নমস্কাৰ কৰোঁ।

তুমি মহাদেৱ, মহাত্মা, মহাবোগী, ঈশ্বৰ; তুমি মহাপাপ হৰণ কৰোঁতা,
ম-কাৰ স্বৰূপ শিৱক বাৰেবাৰ নমস্কাৰ কৰোঁ।

তুমি শিৱ, শান্ত, জগন্নাথ, সকলোৰে প্ৰতি কৃপাময়। তুমিয়েই একমাত্ৰ
পৰম ব্ৰহ্ম, শি-কাৰ স্বৰূপ শিৱক পুনঃ পুনঃ নমস্কাৰ কৰোঁ।

তোমাৰ বাহন বৃষভ, বাসুকি তোমাৰ কঠভূষণ, তুমি তোমাৰ বামাদেৱে
শক্তিক ধাৰণ কৰিছা। স্ব-কাৰ স্বৰূপ শিৱক বাৰে বাৰে নমস্কাৰ কৰোঁ। হে
মহেশ্বৰ, তুমি সৰ্বত্ৰ বিদ্যমান, তুমি জগৎ ব্যাপি আছ, তুমি জগৎকৰ্তা, জগন্নাথ,
ম-কাৰ স্বৰূপ শিৱক পুনঃ পুনঃ নমস্কাৰ।

যিজনে বড়কৰী এই ভোৱ শিৱৰ সমীপত পাঠ কৰে, সেই শিৱভক্তই
এই লোকত সুখ-সম্পদ লাভ কৰি মৃত্যুৰ সিঁহত মোক্ষ লাভ কৰে।

যি শিৱ সৰ্বব্যাপক, ঈশ্বৰ, সকলোৰে গৰাকী অথচ কাৰো গৰাকী নহয়,
অশেষ গুণৰ আধাৰ অথচ নিৰ্গুণ, সৰ্ববাক্ত বাসুকি শিৱৰ কঠভূষণ, যুদ্ধত সমস্ত
দৈত্যকুল জয় কৰোঁতা, সেই (ভক্ত বাহ্মা) কল্পতক শিৱক প্ৰণাম।

যাৰ শৰীৰৰ বাওঁফালে গিৰিৰাজকন্যা পাৰ্বতী বিৰাজমান, যাৰ শৰীৰৰ
কাতিয়ে কোটি সূৰ্য্যৰ প্ৰভাক চেৰ পেলায়, ব্ৰহ্মা আৰু বিষ্ণুৱে যাৰ পাদযুগল
শিৱত ধাৰণ কৰে, (ভক্ত বাহ্মা) কল্পতক সেই শিৱক প্ৰণাম।

যাৰ কপালত থকা চন্দ্ৰই মন্তকৰ মুকুটৰ শোভা বঢ়াইছে, যাৰ কঁকাল
পণ্ডৰ ছালেৰে আবৃত, স্বৰ্গ-গলাই যাৰ জঁটাভুট পবিত্ৰ কৰিছে (ভক্ত বাহ্মা)
কল্পতক সেই শিৱক প্ৰণাম।

তিনিটা নয়নে যাৰ মুখমণ্ডলৰ শোভা বঢ়াইছে, যাৰ মুখপদ্মত কোটি চক্ৰৰ শোভা বিৰাজমান, যাৰ কপাল চক্ৰেৰে বিমণ্ডিত সেই (ভক্ত বাঞ্ছা) কল্পতৰু শিৱক প্ৰণাম।

যি শিৱ বৃষধ্বজ, আদি গুৰু, ভীষণ বিষপান কৰোঁতা, যাৰ হাতত বণশিঙা, যিজন প্ৰমথগণৰ অধিপতি সেই (ভক্ত বাঞ্ছা) কল্পতৰু শিৱক প্ৰণাম।

মন্ত্ৰ-মাতঙ্গ স্বৰূপ কামদেৱৰ দৰ্পহাৰী, গজচৰ্ম পৰিধানকাৰী, হাতত সৰ্প বলয় পৰিধান কৰোঁতা (ভক্ত বাঞ্ছা) কল্পতৰু শিৱক প্ৰণাম।

যাৰ দুই হাত বৰদ আৰু অভয় মুদ্ৰাৰ ৰূপত আৰু অন্য দুই হাতত ত্ৰিশূল আৰু শিঙা বিৰাজমান (ভক্ত বাঞ্ছা) কল্পতৰু সেই শিৱক প্ৰণাম।

শিৱ জগৎপ্ৰভা, জগত পালক আৰু জগত ধ্বংসকাৰী। দেৱৰাজৰ মুকুটে মণিয়ে যাৰ পদযুগল ৰঞ্জিত কৰিছে, ভক্ত আৰু সজ্জনৰ একমাত্ৰ গতি (ভক্ত বাঞ্ছা) কল্পতৰু শিৱক প্ৰণাম।

হে শঙ্কু! হে বিখনাথ! মই অতি দীনহীন। তুমি নিজগুণে ভক্তবৃন্দৰ সকলো দুখ দূৰ কৰা। মোক পুনৰ্জন্ম দুখৰপৰা ৰক্ষা কৰা। তুমি (ভক্ত বাঞ্ছা) কল্পতৰু শিৱ, তোমাক প্ৰণাম।

অনুবাদক : ডঃ বিখনাবাৰণ শাস্ত্ৰী

দুই

(১) বাগৰ্থবিৰ সংপ্ৰক্তৌ বাগৰ্থপ্ৰতিপত্তয়ে

জগতঃ নিভবৌ বন্দে পাৰ্বতী পৰমেশ্বৰৌ॥

অৰ্থ : শব্দ আৰু অৰ্থৰ জ্ঞান লাভৰ কাৰণে, শব্দ আৰু অৰ্থৰ দৰে নিত্য সংযুক্ত জগতৰ নিভু-মাতৃ পাৰ্বতী পৰমেশ্বৰ শিৱক বন্দনা কৰোঁ।

(বহুবংশৰ আদি শ্লোক)

(২) যা সৃষ্টিঃ ব্ৰহ্মবাদ্যা বহতি বিধিতং যা হবিৰ্ঘ চ হোত্ৰী।

যে হে কালং বিধন্তঃ ক্ৰতিবিষয়গুণা বা হিতা ব্যাপ্য বিশ্বম্॥

যামাহুঃ সৰ্ব্বীজ প্ৰকৃতিৰিতি যয়া প্ৰাণিনঃ প্ৰাণবন্তঃ।

প্ৰত্যক্ষাভিঃ প্ৰপন্নক্ৰুতিবৰতু বস্তাভিবষ্টাভিবীশঃ॥

—যি মূৰ্তি বিধাতাৰ প্ৰথম সৃষ্টি (পানী), যি মূৰ্তিয়ে বিধিযতে আহুতি দিয়া ঘিট (দেৱতালৈ) বহন কৰে (অগ্নি), যি মূৰ্তি স্বৰূপ হোতা, যি দুই মূৰ্তিয়ে দিবা-ৰাত্ৰি ৰূপ দুই কালক নিকৰণ কৰে (সূৰ্য আৰু চন্দ্ৰ), ক্ৰতি গুণেৰে অৰিভ যি মূৰ্তিয়ে বিশ্ব ব্যাপি আছে (আকাশ), যি মূৰ্তিক সকলো প্ৰাণীৰে মূলোৎস বোলা হয় (পৃথিৱী), যি মূৰ্তিৰ বাবে সকলো প্ৰাণী প্ৰাণবন্ত (বায়ু) প্ৰত্যক্ষ সেই অষ্ট মূৰ্তিৰে পৰিচিত শিৱে তোমালোকক বক্ষা কৰক।

(অভিজ্ঞান শকুন্তলম্ নান্দী শ্লোক)।

(৩) পৰ্য্যকগ্ৰহিবদ্ধ বিত্তনিত্ত্বজ্ঞানানুশীলনজ্ঞানো

বক্তাঃ প্রাণাববোধবুপবতসকলজ্ঞানকৰ্ম্মজিৱস্তু।

আত্মন্যাশ্চানমেব ব্যাপ্যভক্ৰণং পশ্যতত্ত্বদ্বন্দ্ব

শভোৰ্বঃ পাতু শূন্যেক্ষণ ঘটিলক্ষ্মণানন্ধ্যঃ সমাধিঃ।।

—পৰ্য্যক নামে যোগাসনত সন্ধিহীন যাক খোঁজাত বিত্তনিত্ত্ব (হোৱা) সাপৰ কুণ্ডলীৰে যাৰ জানুৱায় আৱদ্ধ হৈছে, শৰীৰৰ ভিতৰৰ প্ৰাণবায়ুসমূহ নিবোধৰ সকলো জ্ঞান বিলুপ্ত হোৱাত যাৰ সকলো ইন্দ্ৰিয় নিকদ্ধ হৈছে, যিজনো তত্ত্বদৃষ্টিৰে ইন্দ্ৰিয়সমূহৰ কাৰ্য নিবোধ কৰি নিজৰ আত্মাত আন সকলো আত্মাক দৰ্শন কৰিছে আৰু নিৰ্গুণ ব্ৰহ্মাত হোৱা বাবে উদাস দৃষ্টি হোৱা শব্দৰ নিৰ্গুণ সমাধিয়ে আপোনালোকক বন্ধা কৰক।

(৪) পাতু বো নীলকণ্ঠস্য কণ্ঠঃ শ্যামানুদোপমঃ।

গৌৰীভূজলতা যত্র বিদ্যুজ্জ্বলন্তে বাজতে।।

য'ত গৌৰীৰ বাহুলতাই বিজুলীৰ বেখাৰ দৰে শোভা পাইছে শ্যামল (সজল) মেঘৰ দৰে নীলকণ্ঠ (শিৱৰ) সেই কণ্ঠই আপোনালোকক বন্ধা কৰক।।

(মুছকটিকম্, নান্দীজোক— ১ ২)

(৫) ধন্যা কেয়ং স্থিতা তে শিবসি শশিকলা কিং নু নামৈতদস্যা,

নামৈবাস্যাস্তদেতৎ পৰিচিভমপি তে বিশ্বতং কস্যা হেতোঃ।

নাৰীং পৃচ্ছামি নেন্দুং কথয়তু বিজয়া ন প্রমাণং যদিদু

দেব্যা নিহোতুমিচ্ছোষিতি সুবসবিতং শাঠ্যমব্যাহিভোৰ্বঃ।।১

—সেই ভাগ্যবতীজনী কোন যাক শিবত তুলি লৈছে? সেয়া শশিকলা। নামেই শশিকলানে? এৰা নামেই শশিকলা, সেয়া তুমি জানাই, তাকো পাহৰি গ'লানে? নহয়, মই আকৌ সেই স্ত্ৰীৰ কথাহে সুধিছো, চন্দ্ৰৰ কথা সোধা নাই। যদি তুমি চন্দ্ৰৰ প্ৰমাণো বিশ্বাস নকৰা, তেনেহ'লে, বিজয়াই কওক—এনেদৰে দেৱীৰ পৰা কথা লুকুৱাব খোজা শিৱৰ শঠতাই তোমালোকক বন্ধা কৰক।

(মুদ্ৰাবাক্সঃ, নান্দী-১)

(৬) পাদস্যাবিৰ্ভবন্তীমবনভিমবনে বন্ধতঃ স্বৈৰপাতিঃ

সংকোচেনৈব দোষণং মুছবভিনয়তঃ সৰ্বলোকাভিগানাম্।

দৃষ্টিং লক্ষ্যেবু নোগ্ৰাং জ্বলনকণমুচং বদ্ধতো দাহমভীতে-

বিত্যাধাবানুৰোধ্যং ত্ৰিপুৰবিজয়িনঃ পাতুবো দুঃখনৃশ্তম্।।

—আধাৰৰ কাৰণে যিজনে পৃথিৱীত য'তে ত'তে পৰাৰ পৰা বন্ধা কৰি চলিছে; হাতৰ সঞ্চালন যাতে জগত অতিক্ৰম নকৰে তাৰবাবে যিজনে বাহ সংকোচ কৰি অভিনয় কৰিছে, হঠাতে উগ্ৰ দৃষ্টি পৰি সকলো লক্ষ্যবস্তু পুৰি নাযায় তাৰবাবে যিজনে সংযতকৈ দৃষ্টি পেলাইছে সেই ত্ৰিপুৰ বিজয়ী মহাদেৱৰ দুঃখনৃতাই সকলোকে বন্ধা কৰক। (জোক-২) অনুবাদক : ডঃ ধানেশ্বৰ শৰ্মা

স্তোত্রমালা

শিব-ষড়ঙ্কব-স্তোত্রম্

ওঁ কাবং বিন্দুসংযুক্তং নিত্যং ধ্যায়ন্তি যোগিনাঃ ।
 কামদং যোচ্ছলকৈশ্চ ওঁ কাবায় নমো নমঃ ।
 ন জাতং নৈব সঙ্কৃতং ক্ষরোবস্য ন বিদ্যতে ॥
 নমন্তি দেবতাঃ সর্ব্বে ন কাবায় নমো নমঃ ।
 মহাদেবং মহাত্মানং মহায়োগেশ্বরং হবং ।
 মহাপাপহরং দেবং মক্কায়া নমো নমঃ ।
 শিবং শান্তং জগন্নাথং লোকানুগ্রহকাবকং
 শিবমেকং পবং ব্রহ্মা শিবায় নমো নমঃ ।
 বাহনং বৃষভোবস্য বাসুকি-কঠ ভূষণং,
 বামে শক্তিধরং দেবং বাকাবায় নমো নমঃ ।
 যত্র তত্র জগন্নাথো জগদ্ব্যাপী মহেশ্বরঃ ।
 জগৎকর্ত্তা জগদ্ধর্ত্তা যকাবায় নমো নমঃ ।
 গড়ঙ্কবমিদং স্তোত্রং যঃ পঠেচ্ছিবসন্নিধৌ
 ইহ লোকে সুখং প্রাপ্য অন্তে যাতি পবাক্ৰতিম্ ॥
 ইতি শিবষড়ঙ্কবস্তোত্রম্ সমাপ্তম্ ॥

শিবাষ্টক স্তোত্রম্

প্রভুমীশমনীশমশেষগুণং গুণহীনমহীশগবলাভবণম্
 বণনির্জিত দুর্জয়ং দৈত্যপুং প্রণমামি শিবং শিবকল্পতকম্
 গিবিবাজ-সুতাবিত বামতনুং তনুনির্জিত বাজিত কোটিবিধুম্
 বিধি-বিবু-শিবোধিত-পাদযুগং প্রণমামি শিবং শিবকল্পতকম্
 শশলাঙ্ঘিত-বজ্রিত-সম্মুকুটং কটিলম্বিতসুন্দর-কুণ্ডিলটম্
 সুবশৈবলিনীকৃত-পূতজটং প্রণমামি শিবং শিবকল্পতকম্ ॥
 নয়নত্রয়-ভূষিত চাকমুখং মুখপদ্মপবাজিতকোটিবিধুম্ ।
 বিধুখণ্ড বিমণ্ডিত-ভালতটং প্রণমামি শিবং শিবকল্পতকম্ ॥
 বৃষবাজনিকেতনমাদিগুণং গবলাশনমাজিবিবাণধরম্ ।
 প্রমথাধিপ-সেবকবজ্রনকং প্রণমামি শিবং শিবকল্পতকম্ ॥
 মকবধবজ্র মস্ত্রমাতঙ্গহরংকবিচন্দ্রগনাগ-বিবোধকবম্ ।
 ববমার্গন-শূল-বিবাণ-ধরং প্রণমামি শিবং শিবকল্পতকম্ ॥
 জগদুদ্ভবপালননাশকং ত্রিদিবেশ-শিবোমণিধুপদম্ ॥

প্রিয়মানবসামুদ্রকপতিঃ প্রশস্যামি শিখং শিখকলতকম্ ॥
 অনাথং সুবীনং বিভোবিন্ধ্যাং পুণ্ডরীকদুঃখাং পবিত্রাহি শতো,
 ভক্তভোহবিলম্বঃসমুদ্রবং প্রশস্যামি শিখং শিখকলতকম্ ॥
 ইতি শ্রীশিখাষ্টকভোজঃ সমাপ্তম্ ।

শ্রীশিখশতসামভোজম্ ।

শ্রীপার্বত্যাচ ।

দেব দেব মহাদেব সংসারবর্ষ-ভাবক ।
 শিবলিঙ্গার্চনং সর্বং ক্ষণং তব মুখাং প্রভো ॥
 ইদানীং শ্রোতুমিচ্ছামি শিবস্য শতনামকম্ ।
 যস্য অংশমাত্রেণ মুচ্যতে ভববন্ধনাং ॥
 শ্রীসদাশিব উবাচ— ।
 শূণু দেবি প্রবক্ষ্যামি স্বয়াং স্বং পবিত্রম্হসি ।
 যস্য অংশমাত্রেণ সংসারামুচ্যতে নবঃ ॥
 অতিশুভ্রাং মহাপুণ্যং তব মেহাং প্রকাশিতম্ ।
 গোপনীয়ং প্রবল্লেন ন প্রকাশ্যং যথা তথা ॥
 মননামনবার্জকং তথৈব কথিতং ময়া ।
 তেষাং মধ্যে সহস্রকং সাবাসাবং পবাসবম্ ॥
 তত্র সাবং সমুদ্রভ্য কথয়ামি শূণু শ্রিয়ে ।
 মননামনতকৈব কলৌ পূর্ণকলপ্রদম্ ॥
 কেবলং ভবপাঠেন মম তুল্যো ন সংশয়ঃ ।
 নীঠাদিন্যাসসংযুক্তম্ভ্যাদিন্যাসপূর্বকম্ ॥
 দেবতাবীজসংযুক্তং শূণু স্বং পবমাদুতম্ ।
 নাবশ্যস্য ঋবিঃ শ্রোতঃ হ্রদ্বানুর্ভুদাহতম্ ॥
 ঔসদাশিবো মহেশানি দেবতা পবিকীর্তিতা ।
 বড়ক্কাং মহাবীজং চতুর্ভুগপ্রদায়কম্ ॥
 সর্বাভীষ্ট প্রসিদ্ধার্থে বিনিয়োগঃ প্রকীর্তিতঃ ।
 মহাশূন্যো মহাকালো মহাকালীযুতঃ সদা ॥
 দেহমধ্যে মহেশানি লিঙ্গাকাবেণ বোদ্ধিতঃ ।
 মূল্যধায়ে স্বয়মুচ্চ কুণ্ডলীশক্তিসংযুতঃ ॥
 স্বাধীষ্টানে মহাবিহুঃস্রৈলোক্যপালকঃ সদা ।
 মণিপুবে মহাকদ্রঃ সর্বসংহাৰকাষকঃ ॥
 অনাহতে দ্বন্দ্বব্যোহং সর্বদেবৈর্নিবেদিতঃ ।

বিত্তকাণ্ডে বোড়শাৰে সদাশিব ইতি শ্রুতঃ ॥
 আজ্ঞাচক্রে শিবঃ সাক্ষাৎ চিত্তিকপেন সংস্থিতঃ ।
 সহস্রাৰে মহাপদে ত্ৰিকোণনিলাসতবে ॥
 বিন্দুকপো মহেশানি পৰমেশ্বৰ ইবিতঃ ।
 বাহ্যকপে মহেশানি নানাকপধৰো হ্যহম ॥
 কৈলাসে জ্যোতিকপেণ কৈলাসেশ্বৰসংস্থিতঃ ।
 হিমালয়ে মহেশানি—পার্বতী প্রাণবল্লভঃ ॥
 কাশ্যাং বিশ্বেশ্বৰশ্চৈব বাণেশ্বৰশ্চৈব চ ।
 শঙ্কনাথশ্চন্দ্রনাথশ্চন্দ্রেশ্বৰ পৰ্বতে ॥
 আদিনাথঃ সিদ্ধুতীৰে কামকপে বৃষভেশ্বৰঃ ।
 নেপালে পশুপতিনাথঃ কেদাৰে পার্বেশ্বৰঃ ॥
 হিঙ্গুলয়াং কৃপানাথো কপনাথশ্চদুৰ্জয়ঃ ।
 দ্বাৰকায়াং হৰিশ্চৈব পুষ্কৰে প্রমথেশ্বৰঃ ॥
 হৰিধাৰে মহেশানি গঙ্গাধৰ ইতি শ্রুতঃ ।
 কুব্জক্ষেত্রে পাণ্ডুরেশো বৃন্দাৰণ্যে চ কেশবঃ ॥
 গোকুলে গোপেশপূজ্যো গোপেশ্বৰ ইতীবিতঃ ।
 মথুরায়াং কংসনাথো মিথিলায়াং ধনুৰ্জয়ঃ ॥
 অযোধ্যায়াং কৃষ্ণিবাসাঃ কাশ্মীৰে কপিলেশ্বৰঃ ।
 কাশ্মীনগৰমধ্যেতু মন্মথ ত্ৰিপুবেশ্বৰঃ ॥
 চিত্ৰকূটে চন্দ্রচূড়ো যোগীন্দ্রো বিজয়পৰ্বতে ।
 বানলিন্দো নন্দদায়াং প্রভাসে শূলভূৎ সদা ॥
 ভোজপুৰে ভোজনাতো গয়ায়াং গদাধৰঃ ।
 জাবখণ্ডে বৈদ্যনাথো বক্ৰেশ্বৰশ্চৈব চ ॥
 বীৰভূমৌ সিদ্ধিনাতো রাঢ়ে চ তাৰকেশ্বৰঃ ।
 ঘণ্টেশ্বৰশ্চ দেবে বদ্বাকৰ-নদীতটে ॥
 ভাগীরথী-নদীতীৰে কপিলেশ্বৰ ইবিতঃ ।
 ভদ্রেশ্বৰশ্চ দেবেশি কল্যাণেশ্বৰ এব চ ॥
 নকুলেশঃ কালীঘাটে শ্ৰীহাটে হাটকেশ্বৰঃ ।
 কোচবধুপুৰে চাহং জলেশ্বৰ ইতি স্থিতঃ ॥
 উৎকলে বিমলাক্ষেত্রে জগন্নাথোহ্যহং কলৌ ।
 নীলাচলাবণ্যমধ্যে ভুবনেশ্বৰ ইবিতঃ ॥
 বামেশ্বৰঃ সেতুক্ষেত্রে লঙ্কায়াং বাবণেশ্বৰঃ ।
 বজ্রচলমধ্যেতু কুবেরেশ্বৰ ইবিতঃ ॥

লক্ষ্মীকান্তে মহেশানি সদা ত্রীশৈলশৰ্ভতে।
 ত্র্যম্বকো গোমতীতীরে গোকৰ্ণে চ ত্রিলোচনঃ॥
 বদবিকাশ্রমমধ্যে কপিনাথেশ্বৰো হ্যহম্।
 স্বৰ্গলোকে দেবদেবো মৰ্ত্তলোকে সদাশিৱঃ॥
 পাভালে বাসুকিনাথো যমবাট্ কালমন্দিৰে।
 নাৰায়ণশ্চ বৈকুণ্ঠে গোলোকে হৰিহৰস্তথা।
 গন্ধৰ্বলোকে দেৱে পুষ্পদন্তেশ্বৰো হ্যহম্।
 ঋশানে ভূতনাথশ্চ গৃহেষেব জগদ্ গুৰুঃ॥
 অবতাৰে শঙ্কৰোহম্ বিকশাকান্তথৈবচ।
 কামিনীজনমধ্যেতু কামেশ্বৰ ইতীৰিতঃ॥
 চক্ৰমধ্যে কুলেশশ্চ সলিলে বকশেশ্বৰঃ।
 আশুতোষো ভক্তমধ্যে শঙ্কৰু ত্ৰিপুৰাসুৰকঃ॥
 শিৰ্য্যমধ্যে গুৰুশ্চাহং তথৈব পৰমো গুৰুঃ।
 চন্দ্রলোকে সোমনাথঃ স্বভানুভনিমণ্ডলে॥
 ত্ৰৈলোক্যে লোকনাথশ্চ বন্দ্রলোকে মহেশ্বৰঃ।
 সমুদ্রেমথনে চান্মি নীলকণ্ঠস্ত্রিলোকভুঃ॥
 জম্বুদ্বীপে জগৎকৰ্ত্তা শাকদ্বীপে চতুৰ্ভুজঃ।
 কুশদ্বীপে কপদীশঃ দ্ৰৌণদ্বীপে কপালভুঃ॥
 মীনদ্বীপে মীননাথঃ প্লব্ধদ্বীপে কলাধৰঃ॥
 অহৰু পুন্ডৰদ্বীপে পুন্ডৰোত্তম ইবিতঃ॥
 দেৱমধ্যে বাসুদেবো গুৰুমধ্যে নিৰঞ্জনঃ।
 পুৰাণে পৰমেশানি ব্যাসেশ্বৰ ইতীৰিতঃ॥
 আগমে নাগভট্টশ্চ নিগমে নাদকপধ্বক্।
 সৰ্ব্বজ্ঞো জ্যোতিৰাং মধ্যে যোগেশো বোগশাস্ত্ৰকে॥
 দীনমধ্যে দীননাথঃ উমানাথস্তথৈবচ।
 বাজ-বাজেশ্বৰশ্চৈব নৃপানাং নগনন্দিনি॥
 পৰং ব্ৰহ্ম সত্যলোকে হনন্ত্যেগ্মি বসাতলে।
 আব্ৰহ্মাস্তবপৰ্য্যন্তং লিঙ্গকণী হ্যহং ত্ৰিয়ে॥
 ইতি তে কথিতং দেৱি মম নামশতোস্তমম্।
 পঠনাং শ্ৰবণাচ্চৈব মহাপাতকেটয়ঃ।
 পশ্যন্তি তৎকলাদেৱি সত্যং সত্যং ন সংশয়ঃ॥
 অজ্ঞানিনাং জ্ঞানসিদ্ধিজ্ঞানিনাং পৰমং ধনং।
 অতিদীনদৰিদ্ৰাণাং চিত্তামণিস্বৰূপকম্॥
 বোগিণাং পাগিনাঞ্চৈব মহৌষধমিতি শ্রুতম্।

যোগিনাং যোগসাধক জোগিনাং জোগভ্যাম্বদম্ ॥
 এককালং ত্রিকালং বা ত্রিকালং বা পঠেৎ যদি।
 অথবা বজ্রনীকালে নির্ভজনে শিবসম্মিধৌ।
 যঃ পঠেৎ সাধকশ্রেষ্ঠঃ স এব ত্রীসদাশিবঃ ॥
 কৃষ্ণং চতুর্দশীং প্রাপ্য পঠেৎ ভক্তিপবায়ণঃ।
 স এব সর্বসিদ্ধীশো জায়তে ভূমিমণ্ডলে ॥
 চতুর্দশ্যামমায়ং বা সোমবারে বিশেষতঃ।
 যঃ স্বয়ং তং প্রদোষেতু পূজয়িত্বা শুভং পঠেৎ।
 তস্য সঙ্গে মহেশানি তিষ্ঠামি চ সদা শ্রিয়ে ॥
 যং যং কামমুপশ্চত্য পঠেৎ জ্যোত্সনুস্তমম্।
 তং তং কামমবামোতি সত্যং সত্যং ন সংশয়ঃ ॥
 জলে স্থলে চান্তবীক্ষে বিদেশে শত্রুসঙ্কটে।
 বনমধ্যে বণমধ্যে সভামধ্যে তদৈব চ।
 বাজম্বাবে মহাযোগে মহাশোকে মহাভয়ে।
 সর্বত্রৈবাশুভং হস্তি শুভপাঠপ্রসাদতঃ ॥
 আকর্ষণবশীকার্যং মাৰণোচ্চাটনাদিকম্।
 শান্তিপুষ্টিভুজ্ঞানানি পাঠমাত্রং প্রজায়তে ॥
 অপুত্রো লভতে পুত্রং মোক্ষার্থী মোক্ষমাপ্নুয়াৎ।
 বহু কিং কথ্যতে দেবি শৃণু মৎপ্রাণবল্লভে।
 অসাধ্যংসাধয়েৎ সর্বং শুভস্যাস্য প্রসাদতঃ ॥
 অহং জগদাধারো মমাধারকৃতমেবহি।
 তৎসমা প্রকৃতিশক্তি মৎসমো নাস্তি পুরুষঃ।
 ভব বোনিং সমাসাদ্য সর্বমেব কবোম্যহম্ ॥
 এতজ্জ্ঞানং মহেশানি পাষণ্ডে যা বদেৎ কচিৎ।
 মূর্খায় ভক্তিহীনায় দুষ্টায় সুদুৰাখ্যানে।
 শিবভক্তিবহীনায় শক্তিনিদ্রাপবায় চ।
 ন প্রকাশ্যং মহাদেবি প্রকাশ্যজিবহা ভবেৎ ॥
 শিষ্যায় ভক্তিয়ুক্তায় শিববিকল্পবায় চ।
 অদৈতভাবযুক্তায় দেবীভক্তিপবায় চ।
 শতনাম মহাজ্যোত্সং দেয়ংপুণ্যং মহেশ্বরি ॥
 ইতি ত্রীমহালিঙ্গেশ্বরতন্ত্রে ত্রীশিবপার্বতীসম্বাদে
 ত্রীশিবশতনামস্তোত্রং সম্পূর্ণম্।

শ্রীপার্বত্যবাসিনঃ।

কৈলাসশিখরাসীনং দেবদেবং ভগদন্তকম্।

শঙ্করং পবিত্রপ্রজ্ঞ পাকর্ষতী পৰমেশ্বরম্॥

শ্রীপার্বত্যবাসিনঃ।

ভগবন্ত্ সৰ্বধন্যস্ত সৰ্বশাস্ত্রাগমাদিষু।

আপদূক্ষণং যন্ত্ৰং সৰ্বসিদ্ধিপ্রদং নৃণাম্॥

সৰ্বোৰ্বাৰ্হেব ভূতানাং হিতার্থং বাঞ্ছিতং ময়া।

বিশেষতস্ত্ব বাজাং বৈ শান্তি-পুষ্টি-প্রসাধনম্॥

অজন্ত্যাস-কন্ত্যাস-বীজন্ত্যাস-সমবিতম্।

বজ্জুমহাসি দেবেশ! মম হৰ্ষ-বিবৰ্জনম্॥

শ্রীভগবানুবাচ—

শৃণু দেবি মহামন্ত্ৰাপদূক্ষণহেতুকম্।

সৰ্বদুঃখপ্রশমনং সৰ্বশত্রুনিবৰ্হনম্।

অপম্মাবাদিবোগাণাং অবাদিনাং বিশেষতঃ।

নাশনং স্মৃতিমাত্ৰেণ মন্ত্ৰোক্তমিমং শ্রিয়ে॥

গ্রহবাজন্তয়ানাং নাশনং সুখবৰ্জনম্।

দ্বৈহাদবক্ষ্যামিতে যন্ত্ৰং সৰ্বসাৰমিমং শ্রিয়ে॥

সৰ্বকামার্থদং যন্ত্ৰং বাজ্যভোগপ্রদং নৃণাম্।

আপদূক্ষণং যন্ত্ৰং বক্ষ্যামীতি বিশেষতঃ॥

প্রণবং পূৰ্বমুচ্যতে দেবী-প্রণবমুক্তবেৎ।

বটুকায়ৈতি বৈ পশ্চাদাপদূক্ষণায় চ॥

কুক ছয়ং ততঃ পশ্চাদাবটুকায় পুনঃ ক্রিয়েৎ।

দেবী প্রণবমুক্ত্য মন্ত্ৰোক্তাবমিমং শ্রিয়ে॥

মন্ত্ৰোক্তাবমিমং দেবি দ্বৈলোক্যস্যাণি দুৰ্হভম্।

অপকাম্যমিমং যন্ত্ৰং সৰ্বশক্তিসমবিতম্॥

স্ববশাদেব মন্ত্ৰস্য ভূতপ্ৰেতনিশাচকাঃ।

বিদ্রবন্তী ভয়ান্তৰ্হি কালকল্লাদিব প্রজাঃ॥

পঠেদ্ বা পাঠয়েদ বাপি পূজয়েদ্ বাপি পুত্ৰকম্।

নামিচৌবভয়ং বাপি গ্রহবাজন্তয়ং তথা।

ন চ মাৰী ভয়ং তস্য সৰ্বত্র সুখদান্ ভবেৎ॥

আম্বুবারোগ্যৈশ্বৰ্য্যং পূত্ৰনৌজাদিসম্পদঃ।

ভবন্তি সততং তস্য পুত্ৰকস্যাণি পূজনাৎ॥

শ্রীপার্বত্যবাসিনঃ—

য এষ ভৈৰৱো নাম আপকঙ্কাৰকো যন্তঃ।
 ত্ৱয়া চ কথিতো দেৱ! ভৈৰৱঃ কল্প উত্তমঃ॥
 তস্য নামসহস্ৰাণি অমৃতান্যৰ্বুদানি চ।
 সাৰমুদ্রত্য ভেৰাং বৈ নামাষ্টশতকং বদ॥

শ্ৰীভগবানুবাচ—

যন্ত সংকীৰ্ত্তয়েদেতৎ সৰ্বদুষ্ট নিবৰ্হণম্।
 সৰ্বান্ কামানবাশ্নোতি সাধকঃ সিদ্ধিমেবচ॥
 শৃণু দেৱি। প্ৰবক্ষ্যামি ভৈৰৱস্য মহাত্মনঃ।
 আপদুঙ্কাৰকস্যেহ নামাষ্ট শতমুত্তমম্॥
 সৰ্বপাপহৰং পুণ্যং সৰ্বপদবিনিবাৰকম্।
 সৰ্বকামাৰ্থদং দেৱি। সাধকানাং সুখাহম্॥
 দেহাঙ্গন্যাসনৈষ্ণৱ পূৰ্ব্বং কুৰ্যাৎ সমাহিতঃ।
 ভৈৰৱং মুৰ্ধিন বিনস্য ললাটে ভীষদৰ্শনম্॥
 অক্লোৰ্ভূতাপ্ৰয়ং নস্য বদনে তীক্ষ্ণদৰ্শনম্।
 ক্ষেত্ৰপং কৰ্ণয়োৰ্মধ্যে ক্ষেত্ৰপালং হৃদি ন্যাসেৎ॥
 ক্ষেত্ৰাখ্যং নাভিদেলেভু কট্যাং সৰ্বাঘনাশনম্॥
 ত্ৰিনেত্ৰমূৰ্খবিনস্য জঙ্ঘয়োৰন্তপাণিকম্॥
 পাদয়োৰ্দেশেদেৱেশং সৰ্বাঙ্গে বটুকং ন্যাসেৎ॥
 এৰং ন্যাসবিধিং কৃৎৱা তদনন্তৰমুত্তমম্।
 নামাষ্টশতকস্যাপি ছন্দোহনুষ্টবুদাহতম্॥
 বৃহদাৰণ্যকো নাম ঋষিষ্চ পৰিকীৰ্ত্তিতঃ।
 দেৱতা কথিতা চেহ সত্তিৰ্বটুক ভৈৰৱঃ॥
 ভৈৰৱো ভূতনাথষ্চ ভূতাত্মা ভূতভাৱনঃ।
 ক্ষেত্ৰদঃ ক্ষেত্ৰপালষ্চ ক্ষেত্ৰজ্ঞঃ ক্ষেত্ৰিয়ো বিৰাট্।
 ঋশানবাসী মাংসাশী খৰ্পবাসী যথাস্তকৃৎ।
 বস্ত্ৰপঃ প্ৰাণপঃ সিদ্ধঃ সিদ্ধিদঃ সিদ্ধসেৱিতঃ॥
 কৰালঃ কালশমনঃ কলাকাৰ্ঠাতনুঃ কৰিঃ।
 ত্ৰিনেত্ৰো বহুনেত্ৰষ্চ তথা শিঙ্গললোচনঃ॥
 শূলপাণিঃ খড়্গপাণিঃ কঙ্কালী ধূম্ৰলোচনঃ।
 অতীক্ৰৈভৈৰৱো ভীমোভূতপো যোগিনীপতিঃ॥
 ধনদো ধনহাৰী চ ধনপঃ প্ৰতিভানৱান্।
 নাগহাৰো নাগকেশো ব্যোমকেশো কপালভূৎ॥
 কালঃ কপালমালী চ কমলীয়াঃ কলানিধিঃ।
 ত্ৰিলোচনোদ্ধলদেৱশিৰী চ ত্ৰিলোকপাৎ॥

ত্রিভুজব্রহ্মণো ত্রিভুজঃ শ্রীভুজঃ শ্রীভুজঃ শ্রীভুজঃ ॥
 বটুকো বটুকেশচ বটুকেশচ বটুকেশচ ॥
 ভূভাষ্যকঃ পশুপতির্ভূভাষ্যকঃ পশুপতির্ভূভাষ্যকঃ ॥
 ধূম্রো দিগম্বরঃ শৈবীর্ভূভাষ্যকঃ পশুপতির্ভূভাষ্যকঃ ॥
 প্রশান্তঃ শান্তিঃ শুভঃ শান্তিঃ শান্তিঃ শান্তিঃ ॥
 অষ্টমূর্তিনিধীশচ জ্ঞানচক্ৰমোহনঃ ॥
 অষ্টাধারঃ কলাধারঃ সর্গমুক্তঃ শনিধিঃ
 ভূধরো ভূধরীশো ভূপতির্ভূধরীশো ॥
 কঙ্কালধারী যুগী চ নাগযজ্ঞোপধীতবান্ ॥
 ভূভগো মোহনভূতী স্রবণঃ কোভনভূতী ॥
 শুদ্ধনীলাঞ্জলপ্রথ্যদেহো-মুণ্ডবিভূষিতঃ ॥
 বলিভূগ্ বলিভূতাত্মা কামীকামশব্দাক্রমঃ
 সর্বাংশব্রহ্মণো দুর্গো দুষ্টভূত-নিষেধিতঃ ॥
 কালঃ কলানিধিঃ কালঃ কামিনীকামশব্দবান্ ॥
 সর্বসিদ্ধিপ্রদোবৈদ্যঃ প্রভবিভূঃ প্রভাববান্ ॥
 অষ্টোত্তরশতং নাম ভৈরবস্য মহামন্ত্রঃ ॥
 ময়া তে কথিতং দেবি বহুদ্যং সর্বকামদম্ ॥
 য ইদং পঠতি স্তোত্রং নামাষ্টশতমুত্তমম্ ॥
 ন তস্য দুৰ্বিতং কিঞ্চিন্নরোগেভ্যো ভয়ং তথা ॥
 ন শত্রুভ্যো ভয়ং কিঞ্চিন্নরোগেভ্যো ভয়ং তথা ॥
 পাতকানাং ভয়ং নৈব পঠেৎ স্তোত্রমন্যথা ॥
 মাৰীভয়ে বাজভয়ে তথাচৌৰ্যমিজে ভয়ে ॥
 ঔৎপাতিকে মহাঘোরে তথা দুঃস্বপ্নজে ভয়ে ॥
 বন্ধনে চ মহাঘোরে পঠেৎ স্তোত্রং সমাহিতং ॥
 সর্বে প্রশমনং যান্তি ভয়াদ্ভৈরবকীর্তনাৎ ॥
 একাদশসহস্রৈস্ত পুৰাণচরণমুচ্যতে ॥
 ত্রিসংখ্যং যঃ পঠেদ্দেবি সস্বৎসবমতপ্রিতঃ ॥
 স সিদ্ধিং প্রাপ্নুয়াদিষ্টাং দুর্লভামপি মানবঃ ॥
 যশ্মাসাদ্ভূমিকামস্ত স জড়া লভতেমহীম্ ॥
 বাজ শত্রুবিনাশায় জপেন্মাসাষ্টকং পুনঃ ॥
 বাত্রৌ বাবত্রয়ৈব নাশয়ত্যেব শত্রুবান্ ॥
 জপেন্মাসত্রয়ং বাত্রৌ বাজানং বশমানয়েৎ ॥
 ধনাথী চ সুতাথী চ দাবাথী যন্ত মানবঃ ॥
 পঠেৎ বাবত্রয়ং যদ্বা বাবত্রয়ং তথা নিশি ॥

ধনং পুত্রাংস্তথা দাবান্ প্রাপ্তুরাভ্যাসংগতঃ ॥
 বোগী বোগাং প্রযুচ্যেত যজ্ঞো যুচ্যেত বন্ধনাং ।
 ভীতো ভরাং প্রযুচ্যেত দেবি সত্যং ন সংশয়ঃ ॥
 বান্ বান্ সমীহতে কামানস্তাংস্তানাগোতি নিশ্চিতম্ ।
 অপ্রকাশ্যমিদং ওহ্যং ন দেয়ং বস্য কস্যচিৎ ।
 সুকুলীনায় শাস্ত্রায় যজ্ঞয়ে দত্তবর্জিতৈঃ ।
 দদ্যাৎ স্তোত্রমিদং পুষ্যাং সৰ্বকামকলপ্রদম্ ॥
 ধ্যানং বক্ষ্যামি দেবস্য যথা ধ্যায়া পঠেত্তথঃ ।
 শুদ্ধশুদ্ধিকসঙ্কলং সহস্রাদিত্যবর্জসম্ ।
 অষ্টবাহং ত্রিনয়নং চতুর্বাহং দ্বিবাহকম্ ॥
 দুজ্জমেখলং দেবময়িকর্ণশিবোকহম্ ।
 দিশম্বরং কুমারীশং বটুকায়ং মহাবলম্ ॥
 খটাজমসিপালকং শূলক্ষেত্রবরং পুনঃ ।
 উষককং কপালকং বরদং ভুজগং তথা ॥
 নীলজীমূতসঙ্কলং নীলাঞ্জনসরপ্রভম্ ।
 দংষ্ট্রাকবালবদনং নৃপুৰাজদ-সম্বলম্ ।
 আশ্ববর্ণসমোপেতং সাবয়েশসমধিতম্ ।
 ধ্যায়াজপেৎ সুসংহৃষ্টঃ সৰ্বান্ কামানবাধুয়াৎ ॥
 এতৎ ক্রত্বাততো দেবী নামাষ্টশতমুত্তমম্ ।
 ভৈরবায় প্রহাষ্টাভ্যু স্বয়ংকৈব মহেশ্বরী ॥
 ওঁ কবকলিতকপালঃ কুণ্ডলী দণ্ডপাণি
 শুকল তিমিরনীলে ব্যালম্বজোপবীতী ॥
 ক্রতুসময়সম্প্রয্যা বিম্ববিচ্ছেদহস্তা
 জয়তু বটুকনাথঃ সিদ্ধিদঃ সাধকানাম্ ॥
 তস্মৈ ইতি শ্রীবিম্বাসাবো আপদুজাবকস্মৈ ।
 শ্রীবটুকভৈরবস্তববাজঃ সমাপ্তঃ ॥

শিবাতোত্তমশতনামস্তোত্রম্ ।

শিবোমহেশ্বরঃ শঙ্কুঃ শিনাকী শবিশেষ্বরঃ ।
 বামদেবো বিকপাকঃ কপলী নীললোহিতঃ ॥
 শঙ্করঃ শূলপাণিচ খটাজী বিবুধবলভঃ ।
 শিবিতোহম্বিকানাথঃ শ্রীকঠো ভক্তবৎসলঃ ॥
 ভবঃ শৰ্বদ্বিলোকেশঃ শিতিকঠঃ শিবপ্রিয়ঃ ।

উগ্রঃ কপালী কামাবিবন্ধকাসুৰসুন্দরঃ ॥
 গদাধরো ললাটাক্ষঃ কালকালঃ কৃপানিধিঃ ।
 ভীমঃ পৰশুহস্তন্ত মৃগাপানির্জটধরঃ ॥
 কৈল্যাসবাসী কমটী কঠোবজ্রিশূরাস্তকঃ ॥
 বুধাকো বুধভাকরণে ভাস্মোদ্ধুলিতবিগ্রহঃ ॥
 সামপ্রিয়ঃ স্বৰময়স্ত্রয়ীমূর্তিবনধরঃ ।
 সৰ্বভজঃ পৰমাত্মা চ সোমসূর্য্যাম্লিচোচনঃ ॥
 হবির্বিজ্ঞময়ঃ সোমঃ পঞ্চদ্রতঃ সদাশিরঃ ।
 বিদ্যেশ্বরো বীৰভদ্রো গণনাথঃ প্রজাপতিঃ ॥
 হিৰণ্যবেতা দুৰ্দ্ধরো গিবীশো গিবিশোনথঃ ।
 ভূজঙ্গভূষণো ভর্গো গিবিনন্দো গিবিপ্ৰিয়ঃ ॥
 কৃতিবাসাঃ পুৰাবাতিৰ্ভগবান্ প্রমথধিপঃ ।
 মৃত্যুঞ্জয়ঃ সুহৃদ্ধাতনূর্জগদব্যাপী জগদগুরুঃ ॥
 ব্যোমকেশো মহাসেনো জনকচ্চাকবিক্রমঃ ।
 কন্দ্রো ভূতপতিঃ স্থাপুৰহিব্রহ্মো দিগম্বরঃ ॥
 অষ্টমূর্তিবনেকাত্মা সাত্ত্বিকঃ শুদ্ধবিগ্রহঃ ।
 শাস্ত্রতঃ ঋগুপৰশুভজঃ পাশবিমোচনঃ ॥
 মৃড়ঃ পশুপতির্দেবো মহাদেবোব্যায়ো হবিঃ ।
 পুষদন্তভিদব্যগ্রো দক্ষাধ্ববহবো হবঃ ॥
 ভগনেত্রভিদব্যাক্তঃ সহস্রাক্ষঃ সহস্রপাৎ ।
 অপবৰ্গপ্রদোনন্তস্তারকঃ পৰমেশ্বরঃ ॥
 ইতি ত্রীশিবাষ্টোত্তরশতনামাবলী স্তোত্রং সম্পূর্ণম্ ॥

ଭୂତୀ, ତବଂ

অসমৰ বুকুত শৈবতবল

অসমৰ সংস্কৃতিত বিভিন্ন প্ৰজাতিৰ উপাদান আছে। জৰ মূল কাৰণ হ'ল অসমলৈ বাহিৰৰপৰা কেইবাটাও পথেদি প্ৰব্ৰজন হৈছিল। তাৰ ভিতৰত পশ্চিমকালে ব্ৰহ্মপুত্ৰ আৰু গঙ্গা উপত্যকাৰ যি প্ৰশস্তপথ আছিল সেই পথেদিয়েই ককেইয় লোকসকলে সময়-সময়ে অসমত প্ৰৱেশ কৰিছিল। উত্তৰ ফলৰ ভিতৰত, মেগাল আৰু ছুটানৰপৰা এই বাজ্যত প্ৰৱেশ কৰিছিল মঙ্গোলীয় সকলৰো কিছু ভাগে। দক্ষিণ পূবৰ গিলিথবোৰেও ব্ৰহ্মদেশ আৰু দক্ষিণ পূব এচিয়াৰ লগত অসমক সংলগ্ন কৰিছিল।

অসমৰ প্ৰান্তদেশ সাগৰ পৰ্যন্ত বিস্তৃত থকাৰ কাৰণে সেই পথেদিয়েও বিভিন্ন সময়ত বিভিন্ন লোকে অসমত প্ৰৱেশ কৰিছিল।

নৃতাত্ত্বিকসকলে ভাৰতৰ জনগোষ্ঠীত বিকেইটা প্ৰজাতিৰ উপাদান পাইছে তাৰ ভিতৰত ককেইয় আৰু অষ্ট্ৰেলীয় (প্ৰাক্ ব্ৰাভিড) অন্যতম। অসমত কোনো অষ্ট্ৰেলীয় জনসমষ্টি নাই যদিও বিভিন্ন মানুহৰ মাজত বিশেষকৈ জনজাতি কিছুমানৰ মাজত বহুতো অষ্ট্ৰেলীয় লক্ষণ নৃতাত্ত্বিক পণ্ডিত হেডনে ভাৰতৰ পূব অঞ্চলৰ খাছী, কুকি, মণিপুৰী আৰু কছাৰীৰ মাজত দীৰ্ঘমুখী, প্ৰশস্ত নাসিকী আদি অষ্ট্ৰেলীয় উপাদান লক্ষ্য কৰিছে।

অসমৰ সংস্কৃতিত বিশিষ্ট উপাদান আগবঢ়োৱা মঙ্গোলীয় জাতিৰ সৰ্পউপাসক খাছীসকলে অষ্ট্ৰো-এচীয় ভাষা কয় আৰু এই ভাষাৰ সম্বন্ধ অষ্ট্ৰেলীয়ৰ লগত আছে। মঙ্গোলীয় খাছীসকলেও এই ভাষা ক'ত পালে সেই প্ৰশ্বৰ উত্তৰ বিশ্ববিখ্যাত ভাষাতাত্ত্বিক পণ্ডিত ডঃ সুনীতিকুমাৰ চেটাৰ্জীয়ে এনেদৰে দিছে যে, মঙ্গোলীয় লোকসকলে উত্তৰ-পূব দিশেদি অসমত প্ৰৱেশ কৰে। তেওঁলোক অহাৰ আগেয়ে এই ঠাইৰ ভাষা আছিল অষ্ট্ৰো-এচীয়। খাছীসকলে ইয়ালৈ আহি সেই ভাষাই গ্ৰহণ কৰিলে। অসমলৈ অহাৰ পথত ব্ৰহ্মদেশত তেওঁবিলাকে অষ্ট্ৰো-এচীয় ভাষা শিকি সেই ভাষাকে লৈ অসমত প্ৰৱেশ কৰি বড়ো ভাষা-ভাষী লোকৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত হৈ সেই ভাষাকে সংৰক্ষণ কৰি থকাৰো সম্ভাৱনা নথকা নহয়। বড়োসকলতকৈ আগতে খাছীসকলৰ অৱস্থান অসমত আছিল বুলি কোৱা কথাটোত বহুত পণ্ডিত একমত।

অসমৰ প্ৰখ্যাত নৃত্যবিদ ডঃ ভুবনমোহন দাসে আৰু এক সম্ভাৱনাৰ বিষয়ে মত প্ৰকাশ কৰিছে।* তেখেতৰ মতে খাছীসকল প্ৰকৃততে অষ্ট্ৰেলীয়ই। পাছত অহা মঙ্গোলীয় লোক এওঁবিলাকৰ লগত মিহলি হ'ল। সেই মঙ্গোলীয় লোকে অষ্ট্ৰো-এচীয় ভাষা গ্ৰহণ কৰিলে। তেখেতে আৰু প্ৰকাশ কৰে যে, একালত অষ্ট্ৰেলীয় প্ৰজাতিৰ লোক অসমৰ বিভিন্ন ঠাইত বাস কৰিছিল অথবা অসমৰ মাজেৰে প্ৰব্ৰজন কৰিছিল। প্ৰব্ৰজনত প্ৰজাতিৰ উপাদান অ'ত ত'ত এৰি গৈছিল।

প্ৰাগ-ঐতিহাসিক কালৰেপৰাই এই ৰাজ্যত 'কিৰাত'সকলৰ বসতি। যজুৰ্বেদ, অথৰ্ববেদ, মহাভাৰতৰ সভাপৰ্ব, বিষ্ণুপুৰাণ, মাৰ্কণ্ডেয় পুৰাণ আদিত 'কিৰাত' শব্দৰ উল্লেখ আছে। বোল শতিকাত লিখা যোগিনীতন্ত্ৰ আৰু ত্ৰিপুৰাৰ ৰাজমালাতো কিৰাতৰ উল্লেখ আছে। তেওঁবিলাকে হিমালয়ৰ পাদদেশত পৰ্বত বা অৰণ্য অঞ্চলত বাস কৰিছিল। তেওঁবিলাক ৰণ পাৰ্গত, অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰেৰে সু-সজ্জিত, কাঞ্চন বৰ্ণৰ (নীত বৰ্ণৰ মঙ্গোলীয়) লোক আছিল বুলি মহাভাৰতত উল্লেখ আছে। অসমৰ বড়ো, ৰাভা, মেছ, ডিমা আদি লোকসকল কিৰাত বা মঙ্গোলীয় প্ৰজাতিৰে অন্তৰ্ভুক্ত। এওঁবিলাক বৈশিষ্ট্যপূৰ্ণ, নিজস্ব সংস্কৃতিৰ অধিকাৰী।

প্ৰাগ-ঐতিহাসিক কালত এই কিৰাতসকলে এজন ৰজা মহীৰাজ দানৰে প্ৰাগজ্যোতিষপুৰত ৰাজত্ব কৰিছিল। গুৱাহাটীৰ কাবৰ পৰ্বত এখনৰ নাম আছিল মৈৰাং। এই মৈৰাং বড়ো ভাষাৰ শব্দ বুলি কোৱা হয় যদিও খাছীসকলে তেওঁলোকৰ ভাষাৰ বুলিহে কয়।* মৈৰাঙকে সংস্কৃতীয়া কৰি মহীৰাজ নাম দিয়া হৈছে। মহীৰাজ দানৰ দানৰ শব্দটোৱে আৰ্বেতৰ জাতিকে বুজাইছে।

এই মহীৰাণ্যৰ পাছত ক্ৰমে হটকাসুৰ, সম্বাসুৰ আৰু বড়াসুৰ ৰজা হয়। বড়াসুৰৰ নিছৰ ৰজাজনৰ নাম ঘটকাসুৰ। এই ঘটকাসুৰক নৰকাসুৰে পৰাস্ত কৰি প্ৰাগজ্যোতিষপুৰত নিজৰ ৰাজ্য স্থাপন কৰে।

এই নৰকাসুৰ ভূমধ্যসাগৰীয় লোক আছিল বুলিও বহুত পণ্ডিতে মত পোষণ কৰে। বুৰঞ্জীবিদ কনকলাল বৰুৱাইও প্ৰাগজ্যোতিষপুৰ পূৰ্বৰপৰা ভূমধ্যসাগৰীয় ৰাজ্য আছিল বুলি মত প্ৰকাশ কৰে। এই ভূমধ্যসাগৰীয় (যাৰ আদি বাসস্থান ভূমধ্যসাগৰৰ পূৰ্বাঞ্চল আৰু যিবোৰ ককেছীয়ৰ এটা ভাগ) লোকসকল অষ্ট্ৰেলীয়ৰ পাছত ভাৰত সোমাইছিল আৰু ভাৰতৰ সকলো ঠাইতে বিয়পি পৰিছিল। এওঁবিলাকেই সিঁদু উপত্যকাৰ তাম্ৰ-প্ৰস্তৰ যুগৰ সভ্যতা গঢ়ি তুলিছিল। দক্ষিণ ভাৰতৰ বিভিন্ন ঠাইৰপৰা উদ্ধাৰ কৰা সামগ্ৰীবোৰে তেওঁবিলাকৰ প্ৰাচীনত্ব, বিস্তাৰ আৰু সংস্কৃতি জাৰিৰ ইঙ্গিত বহন কৰিছে। দ্ৰাবিড়

*অসমীয়া জনগোষ্ঠীত প্ৰজাতিৰ উপাদান-অসমীয়া জাতিৰ ইতিহাস অসম সাহিত্য সভা প্ৰকাশন।

*A History and Culture of the Khasi People-- Dr. Hamlet Barch.

ভাষা কোথা ক্ষুদ্রাঙ্গাসাগৰীয়া লোকসকলেই ইণ্ডো-আৰিদ্ভ নামে জনাজাত। পণ্ডিতসকলে বিভিন্ন বিচাৰণৰ দ্বাৰা কৰিব খোজে যে, নবকাসুৰ আগতেই ক্ষুদ্রাঙ্গাসাগৰীয়া লোক অসমত প্ৰৱেশ কৰিছিল।

এই ইণ্ডো-আৰিদ্ভসকলৰ মাজতে যোনি আৰু লিঙ্গ পূজাৰ প্ৰচলন আছিল। সেয়ে অসমৰ প্ৰাচীন যোনি আৰু লিঙ্গ উপাসনা (উৰ্বৰতাৰ কামনাৰে) এই ক্ষুদ্রাঙ্গাসাগৰীয়া লোকসকলৰদ্বাৰা অথবা সেই প্ৰভাৱত, আৱত হ'ব পাৰে বুলি ভাবিবৰ খল নোহোৱা নহয়। সেইকালৰপৰা নবকৰ প্ৰাচীন প্ৰাগজ্যোতিষলৈ আগমন, লিঙ্গ-যোনি উপাসনাৰ আগমন পাহৰ ভৰসত পৰে। কালিকাপুৰাণৰ বৰ্ণনা মতে নবকে কিৰাতসকলক সাগৰৰ দাঁতিলৈ খেদি পঠায় আৰু কৰতোৱা আৰু ললিতকান্তৰ মাজত বিজয়সকলক স্থাপন কৰে। যন কবিকলীয়া যে, নবকে কামাখ্যা তথা শক্তি উপাসনাৰ দায়িত্ব বিত্ত্বৰ নিৰ্দেশ মতে লৈ শিৱ উপাসক কিৰাতসকলক আঁতৰাই দিয়ে। শিৱ-শক্তিৰ মিলন তেতিয়াও হোৱা নাছিল, শৈৱ-শাক্ত মতৰ মাজত গোপন সংঘৰ্ষ আছিল। কালিকাপুৰাণত * (নৱম শতিকাৰ) উল্লেখ আছে যে এই ৰাজ্য শত্ৰুৱে গুপ্ততে নিজ ৰাজ্য কৰি বাৰিছিল। প্ৰশ্ন হয়, গুপ্ততে কিয়? নবক প্ৰাগজ্যোতিষলৈ আগমন কৰাবপৰা কালিকাপুৰাণ লিখকলৈকে বিত্ত্বৰ সময়ৰ ব্যৱধান। নবকৰ সময়ৰপৰাহে ৰাজ পৃষ্ঠপোষকতা শাক্তমতে দেখাত লাভ কৰিলে। 'গুপ্ততে এই কথাৰোৱে হয় শক্তিৰ পৃষ্ঠপোষক নবকৰ সময়ত ৰাজ অনুগ্ৰহ নোপোৱা শৈৱ সমাজৰ কথা বুজাইছে অথবা তামো আগবপৰাই ৰাজ অনুগ্ৰহবিহীন শিৱ উপাসনাৰ কথাই সূচাইছে। অথবা এই ৰাজ্যত এনে এখন শিৱক্ষেত্ৰ আছে বুলি নজনা অৰ্থত, অন্য বিবোধীমতে আহি সংঘৰ্ষ স্থাপন হোৱাকৈ প্ৰৱেশ নকৰা অৰ্থতো 'গুপ্ততে' শব্দৰ ব্যৱহাৰ হ'ব পাৰে।

চাবলৈ গ'লে শৈৱ ধৰ্মৰ লগত যেতিয়াই তাত্ত্বিকতাৰ প্ৰৱেশ ঘটিল তেতিয়াই প্ৰাগজ্যোতিষপুৰ নামৰ ঠাইত কামৰূপ হ'ল, শিৱ উমানন্দ হ'ল, কামাখ্যা কামেশ্বৰ কামেশ্বৰীৰ স্থান হ'ল, নাটকানৈল শিৱৰ আবাস হ'ল। শিৱই অকলে বৰদান নিদিয়া হ'ল। এই কথাবোৰৰ ব্যাখ্যা অন্য প্ৰবন্ধত হ'ব। এতিয়া আমি কিপ্ৰভাৱে চকু ফুৰাইছো প্ৰাচীন অসমৰ ৰাজনৈতিক পটভূমি তথা শৈৱধৰ্মৰ পটভূমিৰ ওপৰতহে।

নবক— এই নামটোৱে অৱশ্যে বৰ বিমোহিত পেলায়। নবক নামৰ ব্যক্তিৰ উল্লেখ বিভিন্ন যুগৰ মহাকাব্য আৰু পুৰাণত পোৱা গৈছে।

ৰামায়ণত সূত্ৰীয়ে উল্লেখ কৰা নবকজন নিশ্চয় মহাভাৰতৰ সময়ৰ তথা ক্ৰীকুৰুৰ সময়ৰ নবক নহয়। নবক এক উপাধিও হ'ব পাৰে। অসুৰ পত্নী

* "স চ দেশঃ বৰ্ষাৰ্থে পূৰ্ণ গুপ্তত শত্ৰুনা"

—কালিকাপুৰাণ (৩৯/১০০-৪)।

(cult) এটা সময় ভাৰতৰ বিভিন্ন ঠাইত থকাৰ বিষয়েও বিভিন্ন পণ্ডিতে কয়।* পুৰাতত্ত্ব (আৰ্কিয়লজি), নৃতত্ত্ব (এনথ্ৰ'পলজি) আদি বিভিন্ন বৈজ্ঞানিক আৰু ইতিহাসিক প্ৰমাণ বিনে শুদ্ধ সিদ্ধান্তলৈ অহা খব কঠিন। কাৰণ প্ৰাচীন অসমৰ উদ্যাসমূহ সম্পূৰ্ণভাৱেই কিম্বদন্তীমূলক (legendary)। দুই-চাৰিখন প্ৰাচীন শিলালিপি আৰু ভাস্কৰালিৰ বাহিৰে এই আন্ধাৰ সময়খিনিৰ ওপৰত পোহৰ পেলাব পৰা অন্য সমল নাই।

নবকে যি কাভায়েনী ধাৰা (ভাৰতৰ দক্ষিণ-পশ্চিমৰ এক উৰ্বৰতাৰ ধাৰা) লগত লৈ আনিছিল, সেই ধাৰা অসমৰ জনজাতীয় যোনি উপাসনাৰ ধাৰাৰ লগত চামিল কৰা কাৰ্য্য কঠিন নাছিল। স্থানীয় মঙ্গোলীয় গোষ্ঠীৰ বাঘী বা বুঢ়াগোঁসাই উপাসনা বিশেষকৈ ধানে ধানে সমান্তৰালভাৱেই চলি আছিল। ভূমধ্যসাগৰীয় লোকৰ লিঙ্গ উপাসনাও হয়তো তাতেই চামিল হৈছিল।

কামৰূপৰ নৃপতি নবকৰ পাছত তেওঁৰ পুত্ৰ ভগদত্ত ৰাজপাটত উঠে। তেওঁৰ পাছত ৰজা হয় বজ্জদত্ত। কোনো কোনো টোকাৰ মতে ভগদত্তৰ পাছত ধৰ্মপাল আৰু কামপালেহে ৰাজত্ব কৰে। এই বংশৰ উল্লেখজন নৃপতিৰ পাছত সুবাহ ৰাজপাটত উঠে। বিজয়াদিত্যৰ যজ্ঞৰ বোঁৰা তেওঁ আটক কৰি সিংহাসন চ্যুত হয় বা মৃত্যু হয়। এওঁৰ পাছত 'জিতাৰি' নামে দ্ৰাবিড়দেশীয় ৰজা এজন ৰাজপাটত উঠে। কোনো কোনো টোকাৰ মতে এই জিতাৰিয়েই বা জিতাবিকই ধৰ্মপাল।

অসম তথা ভাৰতৰ সভ্যতা-সংস্কৃতিৰ প্ৰসিদ্ধ গবেষক পণ্ডিত ডঃ প্ৰতাপ চন্দ্ৰ চৌধুৰীয়ে যুক্তিসহকাৰে প্ৰাচীন অসমৰ ৰাজনৈতিক ইতিহাসৰ ক্ষেত্ৰত মত দাঙি ধৰিছে যে, ভাস্কৰালিপি, শিলালিপি আদি বিশ্লেষণ কৰিলে পোৱা যায় যে, পুৰণি অসমত চাৰিটা মূল বংশই ৰাজ্য শাসন কৰিছিল। সেইকেইটা হ'ল নবক ভৌমবংশ, বৰ্মনবংশ, শালস্তম্ভ বংশ আৰু পালবংশ।.....

নবকপুত্ৰ ভগদত্তৰ পাছতেই ৰাজ্যত বিৰতন ঘটে আৰু প্ৰায় দুশ বছৰ ধৰি অসমৰ ৰাজনৈতিক জীৱন অন্ধকাৰময় হয় নাইবা এই যুগৰ ইতিহাসৰ সমল ওলাবলৈ এতিয়াও বাকী। প্ৰত্নতাত্ত্বিক খননকাৰীহে উক্ত আন্ধাৰ যুগৰ আভাস দিব বুলি ক'ব পাৰি।..... এনেস্থলত পুৰণি অসমৰ নিৰ্ভৰযোগ্য ৰাজনৈতিক যুগলীৰ নতুন আৱতীৰ্ণ বৰ্মন বংশৰ প্ৰতিষ্ঠাতা পুৰা বৰ্মাৰ চতুৰ্থ শতিকাৰ ৰাজতগবপৰাহে পোৱা গৈছে।*

*Man in Indiaৰ সম্পাদক শ্ৰী এচ. টি. বায়ে মত প্ৰকাশ কৰে যে, আদি দ্ৰাবিড় বা ভূমধ্যসাগৰীয় একাংশই অসম নামেৰে জনাজাত হৈ একালত অসম আৰু ছোটনাগপুৰত বস কৰিছিল।

*ৰাজনৈতিক কবিতা : অসমীয়া জাতিৰ ইতিবৃত্ত, অসম সাহিত্য সভা প্ৰকাশন, জ্ঞান প্ৰদীপ চন্দ্ৰ চৌধুৰী।

এই সময়ছোৱাৰ নৃপতিসকলৰ বিষয়ে কিছুভাৱে চকু বুজালে দেখা যায় যে খৃষ্টীয় চতুৰ্থ শতাব্দীৰ বৰ্মন বংশৰ প্ৰতিষ্ঠাতা পুৰুষবৰ্মন (আনুমানিক ৩৫৫ খ্ৰি.), তেওঁৰ পুত্ৰ সমুদ্র বৰ্মন (৩৮০-৪০৫), তেওঁৰ পুত্ৰ বলবৰ্মনে (৪০৫-৪২০ খ্ৰি.ত) ৰাজপাটত উঠে আৰু ৰাজ্য চলায়। এই কালবৰ্মনৰে ছীয়াবী অমৃতপ্ৰভাক উত্তৰ-পশ্চিম ভাৰতত অৱস্থিত সুদূৰ কাশ্মীৰ ৰাজ্যৰ বজা মেঘবাহনে সৱম্বৰ সভাত বিয়া কৰায়। চতুৰ্থ বজা কল্যাণ বৰ্মনে (৪২০-৪৪০ খ্ৰি.) কনিগী উপত্যকাৰ ডবাক ৰাজ্য, কামৰূপ ৰাজ্যৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰাৰ উপৰিও চীনদেশৰ বজালে কূটনৈতিক সম্বন্ধ স্থাপনৰ দ্বাৰে কটকী পঠাইছিল (৪২৮ খ্ৰি.)।

.....পঞ্চম শতাব্দীৰ শেষৰ ফালে সাম্ৰাজ্যবাদী গুপ্তসকল দুৰ্বল হৈ পৰাত বৰ্ত্ত বজা মহেন্দ্ৰ বৰ্মনে (৪৫০ খ্ৰি.-৪৮০ খ্ৰি.) দক্ষিণ-পূব বঙ্গ অধিকাৰ কৰি বঙ্গোপসাগৰৰ পাৰ্বলৈকে কামৰূপ ৰাজ্যৰ সীমা বঢ়ায় আৰু লগতে বিজয় কীৰ্ত্তি বোকা কৰিবলৈ দুটা আশ্বমেধ যজ্ঞ সমাপন কৰি কামৰূপ ৰাজ্যক গুপ্ত সাম্ৰাজ্যৰ অধীনৰূপে মূক্ত কৰে আৰু পশ্চিমফালে কামৰূপ ৰাজ্য বঢ়োৱাৰ পাতনি মেলে। তেওঁৰ পাছত মহাভূত বৰ্মন বা ভূতি বৰ্মনে (৫১০-৫৫৫ খ্ৰি.) বৰ্ত্ত শতিকাৰ মাজভাগত কামৰূপ ৰাজ্যৰ প্ৰকৃত দিগ্বিজয়ৰ পাতনি মেলে। মহাভূত বৰ্মন বা ভূতি বৰ্মনে পুন্ড্ৰবৰ্মন বা উত্তৰ বঙ্গ কামৰূপ ৰাজ্যৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। ...মহাভূতি বৰ্মনৰ দিনতে দক্ষিণ-পশ্চিম ফালে ছিলেট, ত্ৰিণুবা, আৰু কাছাৰ অঞ্চলো কামৰূপ ৰাজ্যৰ অন্তৰ্ভুক্ত হয়।

মহাভূত বৰ্মনৰ পাছত সুহিত বৰ্মন, তাৰ পাছত সুপ্ৰতিষ্ঠিত বৰ্মন আৰু তেওঁৰ পাছতে ভাস্কৰ বৰ্মন (৫৯০-৬৫০ খ্ৰি.) কামৰূপৰ ৰাজপাটত উঠে। ভাস্কৰ বৰ্মনৰ ৰাজত্বকাল প্ৰাচীন কামৰূপৰ বুৰঞ্জীৰ এটি সোণালী অধ্যায় বুলিব পাৰি। ৫৯৪ খ্ৰি. ভাস্কৰ বৰ্মনে সিংহাসনত আৰোহণ কৰি এটা নতুন চনৰ প্ৰচলন কৰে। ইয়াকেই 'ভাস্কৰাব্দ' বা কামৰূপী চন বোলা হয়। নৃপতি ভাস্কৰ বৰ্মনৰ ইষ্টদেৱতা আছিল শিৱ। তেওঁৰ নিধানপুৰ তাম্ৰৰ ফলিত 'ইষ্টদেৱ শিশিেশ্বৰ পিনাকী মহাদেৱক সেৱা কৰা' কথা পোৱা যায়। ভাস্কৰ বৰ্মনে পশ্চিমফালে কামৰূপ ৰাজ্যৰ সীমা বঢ়াবলৈ স্নান কৰিলে। তেওঁৰ উদ্দেশ্য আছিল মহাভূত বৰ্মনৰ দিনত কামৰূপ ৰাজ্যৰ অন্তৰ্ভুক্ত হোৱা আৰু মাজতে সুহিত বৰ্মনৰ দিনত কামৰূপৰ বাহিৰলৈ যোৱা পুন্ড্ৰবৰ্মন আৰু ৰাজধানী কৰ্ণসুবৰ্ণ অধিকাৰ কৰিলে। এই ক্ষেত্ৰত ভাস্কৰ বৰ্মনৰ নিধানপুৰ তাম্ৰৰ ফলি উল্লেখযোগ্য।

গুপ্তিসকলে অনুমান কৰে যে, দক্ষিণ-পূব বঙ্গ, ছিলেট আৰু ত্ৰিণুবাও ভাস্কৰ বৰ্মনৰ ৰাজত্বৰ ভিতৰত আছিল। চীনা পৰিব্ৰাজক হিউএনচাঙে থৈ যোৱা

বিবৰ্ণনৰ পৰা প্ৰমাণিত হয় যে এহাতে দক্ষিণপূব বঙ্গ আৰু আনহাতে চীনদেশলৈ বোৰা সমুদ্ৰপথ সমূহো বজাৰ উদ্বোধনৰ আছিল।

হিউৱেনচাঙৰ বিবৰণৰপৰাই জনা যায় যে সেই সময়ত পূবকালে কামৰূপ ৰাজ্যৰ সীমাই চীন আৰু ব্ৰহ্মদেশৰ সীমা চুইছিল। এইটো সৰ্বজন-বিলিভ কথা যে, নালন্দা বিশ্ববিদ্যালয়লৈ বৌদ্ধশাস্ত্ৰ অধ্যয়ন কৰিবলৈ অহা চীনা পৰিব্ৰাজক হিউৱেনচাঙক কামৰূপ নৃপতি ভাস্কৰ বৰ্মানেই নালন্দা বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অধ্যক্ষ শীলভদ্ৰলৈ চিঠি লিখি কামৰূপলৈ অনায় (প্ৰায় ৬৪৩ খ্ৰি.)। হিউৱেনচাঙে টি-উ-কি নামৰ গ্ৰন্থত কামৰূপ ৰাজ্য আৰু বজা ভাস্কৰ বৰ্মনৰ বিষয়ে অতি প্ৰশংসামূলক টোকা লিখি থৈ যায়। পৰিব্ৰাজকজনে তেওঁৰ বিবৰণীত এই ৰাজ্যত অজয় দেৱমন্দিৰ থকাৰ কথা উল্লেখ কৰি গৈছে।

কুমাৰ ভাস্কৰ বৰ্মনৰ মৃত্যুৰ লগে লগে (বঙমূৰ সত্তৰ অধিবাহিত) বৰ্মন বংশৰ ওৰ পৰিল। সেই বংশৰেই ওচৰ-সম্বন্ধীয় অৰুণী বৰ্মন নামৰ কোঁৱৰ এজনে কামৰূপৰ সিংহাসন জয় কৰি (৬৫০ খ্ৰি.) শালস্তম্ভ বংশ প্ৰতিষ্ঠা কৰে। এই বংশই সপ্তম শতিকাৰ মাজভাগৰপৰা দশম শতিকাৰ শেষ ভাগলৈ প্ৰায় চাৰে তিনিশ বছৰ কাল ৰাজত্ব কৰিছিল। তামৰ ফলিত তেওঁবিলাকৰ ৰাজধানী হাকপেশ্বৰ নগৰত (ভেজপুৰত) আছিল বুলি উল্লেখ কৰা হৈছে। ৬^০ প্ৰতাপ চন্দ্ৰ চৌধুৰীৰ মতে শালস্তম্ভ বংশৰ বজাসকলে হাকপেশ্বৰত এখন অস্থায়ী ৰাজধানীহে পাতিছিল, স্থায়ী ৰাজধানী প্ৰাগজ্যোতিষপুৰতেই আছিল। নবম শতিকাৰ মাজভাগত ৰাজত্ব কৰা এই বংশৰে বজা কামাল বৰ্মনৰ দিনত (৮৩৫-৮৬৫ খ্ৰি.) হাকপেশ্বৰ নগৰ সত্তৰতঃ পূবে বামুণী পাহাৰ, পশ্চিমে দ পৰ্বতীয়ালৈকে বিস্তৃত এখন ডাঙৰ নগৰ আছিল। বনমালদেৱৰ ভেজপুৰ ভাষ্যশাসনখনত প্ৰাচীন অসমত চলা শৈৱধাৰাৰ কথা সুন্দৰকৈ আছে ॥

পাল বংশৰ প্ৰথম ৰজা ব্ৰহ্মপাল কামৰূপৰ ৰাজপাটত উঠে প্ৰায় ৯৯০ খ্ৰি.ত। ব্ৰহ্মপাল অতি বিদ্যোৎসাহী আৰু প্ৰতাপী ৰজা আছিল। সত্তৰতঃ এওঁকেই হৰ-গৌৰী সংবাদ নামৰ গ্ৰন্থত 'জিতাৰি বজা' বুলি উল্লেখ কৰা হৈছে। এওঁৰ ৰাজত্বকাল খ্ৰি. ৯৯০ৰ পৰা ১০১০ খ্ৰি. লৈ বুলি অনুমান কৰা হৈছে। বজা ব্ৰহ্মপালৰ সময়ৰপৰাই ৰাজ্যত তাত্ত্বিক বৌদ্ধধৰ্মই প্ৰাধান্য লাভ কৰে। পালবংশৰ ষষ্ঠ ৰজা ধৰ্মপালে (১০৯৫-১১২০ খ্ৰি.) কেৱল উত্তৰ বঙ্গ জয় কৰি কামৰূপ ৰাজ্যৰ হেৰোৱা গৌৰৱকে পুনৰুদ্ধাৰ কৰা নাছিল, ধৰ্ম চৰ্চা, জ্ঞান চৰ্চা সকলো দিশতে এইজনা ৰজাৰ ৰাজত্বকাল কামৰূপ বুৰঞ্জীৰ উল্লেখযোগ্য অধ্যায় বুলি স্বীকৃত হৈছে। সত্তৰ ধৰ্মপালৰ আগৰ ৰজা বজাপালৰ দিনৰপৰাই কামৰূপ ৰাজ্যৰ ৰাজধানী ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰ পাৰে 'দুৰ্জয়' নগৰ নাম দি নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল আৰু ১২৬০ খ্ৰি. মানলৈ এই ৰাজধানী উত্তৰ গুৱাহাটীতে আছিল। অবশ্যে পুৰণি ৰাজধানী প্ৰাগজ্যোতিষপুৰৰ মৰ্যাদা সমানেই আছিল।

এই বংশৰ শেষ বজা সন্ধ্যাৰ ৰাজত্বকালত বঙ্গৰ চুকোলাৰ ছুছিল খাঁ মালিক উজ্জবেকে ১২৫৭ খ্ৰি.ত চতুৰ্থবাৰ কামৰূপ আক্ৰমণ কৰি পৰাজিত হয়। ইয়াৰ পাছত উক্তৰ গুৱাহাটী বা কামৰূপ নগৰখনৰ পশ্চিমফালে কমতাপুৰলৈ ১২৬০ খ্ৰি.ত ৰাজধানী তুলি নিয়া হয়। “তেতিয়াৰে পৰা ৰাজ্যৰ নাম হ’ল কমতা বা কামৰূপ কমতা আৰু বজাৰ উপাধি হ’ল কমতেশ্বৰ বা কামেশ্বৰ। ...ৰামচৰণ ঠাকুৰৰ গুৰু চৰিতমতে কামৰূপ ৰাজ সন্ধ্যাই গোঁড়েশ্বৰ উপাধি লৈছিল। ...সম্ভৱতঃ সৌড়ৰাজ্যৰ (উক্তৰ পশ্চিম ৰূপ) কিছু অংশ তেওঁলোকৰ ৰাজ্যৰ ভিতৰত পৰিছিল। কামৰূপৰ ৰাজধানী পশ্চিমফালে কমতাপুৰলৈ স্থানান্তৰ কৰাৰ পাছৰে পৰা কামৰূপ ৰাজ্যৰ পূব অঞ্চলত এই বজাসকলৰ কমতা বৰ্ণেট কৰি গৈছিল আৰু কামৰূপৰ বজাৰ অধীনৰ শাসনকৰ্তা ভূঞা বা জমিদাৰসকলে মূৰ দাঙি উঠিছিল।”*

বিদ্যোৎসাহী দুৰ্লভ নাৰায়ণেই হৈছে কমতা ৰাজ্যৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ বজা (আনুমানিক ১৩৩০-১৩৫০ খ্ৰি.লৈ)। দুৰ্লভ নাৰায়ণৰ দিনতেই চতুৰ্থৰ প্ৰমুখ্যে সাতঘৰ কায়স্থ আৰু কৃষ্ণপণ্ডিত প্ৰমুখ্যে সাতঘৰ ব্ৰাহ্মণ কনৌজৰপৰা অসমলৈ আহে। বজাৰপৰা শিৰোমণি ভূঞা উপাধি পোৱা চতুৰ্থৰ বংশতে শঙ্কৰক পূজা কৰাত্ৰী শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ আৰ্চনাৰ হাৰ হয়।

কমতাৰাজ্যৰ সবাতোকৈ পৰাক্ৰমী বজা আছিল খান বা সেনবংশৰ নীলাধৰ (১৪৮০-১৪৯৮ খ্ৰি.)। তেওঁৰ দিনতেই কমতা ৰাজ্য পূৰ্বে বৰ্ষাণীৰপৰা পশ্চিম কৰতোৱালৈকে বিস্তৃত আছিল। ১৪৯৮ খ্ৰি. বজাৰ নবাব হুছেইন ছাহে কমতা ৰাজ্য আক্ৰমণ কৰি ছলেৰে ৰাজধানী কমতাপুৰ দখল কৰাৰ লগে লগে সেনবংশৰ ৰাজত্বৰ অবসান ঘটে। হুছেইন ছাহে কমতাৰাজ্য অধিকাৰ কৰি তেওঁৰ পুত্ৰ দানিয়েলক হাজোত শাসনকৰ্তা পাতি নিজ ৰাজ্যলৈ উভতি যোৱাৰ কিছুদিন পাছতেই কামৰূপৰ ভূঞা শাসনকৰ্তাসকলে একগোট হৈ দানিয়েলৰ দুৰ্গ ধ্বংস কৰে।

তেৰ শতিকামানত ভূঞাসকল প্ৰবল পৰাক্ৰমী হৈ উঠিছিল আৰু গোৱালপাৰা জিলাৰপৰা ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰ পাৰে সোৱণশিৰী নৈলৈকে, দক্ষিণে নগাৰ্বৰ কপিলী নৈলৈ এই অঞ্চলত ভূঞাসকলে স্বাধীন ৰাজ্য বিক্ৰমেৰে চলাইছিল। একমাত্ৰ কমতাৰাজা দুৰ্লভনাৰায়ণেহে (সম্ভৱ ১৩০০-১৩৫০ খ্ৰি. লৈ) তেওঁৰ অধীনলৈ ভূঞাসকলক আনিবলৈ সক্ষম হৈছিল। সেইদৰে ঠায়ে ঠায়ে সংঘবদ্ধ হৈ মূৰ দাঙি উঠা ভূঞাসকলক গোৱালপাৰা, কামৰূপ আৰু দৰং জিলাৰ পশ্চিমাঞ্চলত কোচৰাজ্যৰ প্ৰতিষ্ঠাতা বজাই বোল শতিকাত তলতীয়া

কৰে। উত্তৰ লক্ষীমপুৰ আৰু দৰং জিলাৰ পূব বগুৰা জিলাসকলক বোল শক্তিকাৰ আগভাগত ৰাজত্ব কৰা আহোম ৰজা চুহুংমুং সিংহীয়া ৰজাই তেওঁৰ কৰ্মভাৰীয়া কৰে। সেইদৰে নগাঁও জিলাসকলেও চুহুংমুং পঞ্চাঙ্গ ৰজাৰ দিনত (১৫৩৯-১৫৫২) বোল শক্তিকাত বশ মানে।

১৪৯৮ খ্ৰি.ত নিঃশেষ হোৱা কমতাৰাজ্যৰ ঠাইত বোল শক্তিকাৰ আগভাগত কোঁচৰাজ্য স্থাপিত হয়। কোঁচৰাজ্যৰ প্ৰতিষ্ঠাপক ৰজা বিশ্বসিংহই সৰু-বৰ বহুতো জুঞাক খণ্ডযুদ্ধত পৰাস্ত কৰি পশ্চিমে কমতাবাৰপৰা পূবে মৰা ধনশিৰীলৈকে নিজৰ ৰাজ্য পাতি লয়। পৰাক্ৰমী ৰজা বিশ্বসিংহই হিন্দুধৰ্মৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল আৰু নিজেও শিৱ-দুৰ্গাৰ উপাসক আছিল। ৰজা বিশ্বসিংহৰ দিনতেই কোঁচ ৰাজ্যৰ ৰাজধানী চিকনাগ্ৰামৰ (শ্ৰীকোনা-চিনকোনা)পৰা কোঁচবিহাৰলৈ তুলি অনা হয় আৰু কাশী, কনৌজ আদিৰপৰা ব্ৰাহ্মণ পণ্ডিতসকলকো আনি কোঁচ ৰাজ্যত প্ৰতিষ্ঠা কৰা হয়। প্ৰসঙ্গক্ৰমে উল্লেখ কৰিব পাৰি যে কিছুদলীয়তে কোচৰাজ্যৰ বংশ শিৱ বংশোদ্ভৱ আছিল।

১৫৪০ খ্ৰি.ত ৰজা বিশ্বসিংহৰ পৰলোকপ্ৰাপ্তি হোৱাত তেওঁৰ পুত্ৰ, কোঁচবংশৰ সবাৰোহৈ উল্লেখযোগ্য, পৰম ধাৰ্মিক নৰনাৰায়ণ ৰাজপাটত উঠে। তেওঁৰ ভ্ৰাতৃ শুক্লধ্বজ বা চিলাৰায়ৰ সহায়ত ১৫৬২ খ্ৰি.ত আহোম ৰজা চুহুংমুং খোৱা ৰজাক পৰাজয় কৰে আৰু সক্ৰিয়তে আহোম ৰজাই ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰ পাৰৰ সমস্ত ৰাজ্য কোঁচ ৰজাক এৰি দিয়ে। সেইদৰে কছাৰী, জয়ন্তীয়া, ত্ৰিপুৰা, ছিলেটৰ ৰজাকো যুদ্ধত পৰাস্ত কৰি কোঁচ ৰজাৰ তলতীয়া কৰে।

কোঁচ ৰজা বহুদেৱ নাৰায়ণে মঙ্গলদৈৰ সৰাবাৰী গাঁৱত অৰ্দ্ধনাৰীশ্বৰ মূৰ্তি প্ৰতিষ্ঠা কৰে। ৰজা চন্দ্ৰ নাৰায়ণে কদম্বৰ আৰু তামেৰৰ দেৱালয়লৈ দেৱোত্তৰ, ব্ৰহ্মোত্তৰ মাটি ফলি কৰি দান দিয়ে। ১৫৬৮ খ্ৰি.ত চিলাৰায়ে গৌড়ৰাজ্য আক্ৰমণ কৰাত গৌড়ৰ নৰাবৰ সেনাপতি কালাপাহাৰৰ হাতত চিলাৰায় বন্দী হয়। সেনাপতি কালাপাহাৰে সেই সময়তে কামাখ্যা, হাজো আদি দেৱালয়বোৰ ধ্বংস কৰি পেলায়।

ৰজা নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায়ে কামাখ্যা মন্দিৰ নতুনকৈ নিৰ্মাণ কৰে আৰু পূজা-পাতল চলাবৰ কাৰণে পশ্চিম দেশৰপৰা পণ্ডিত, ব্ৰাহ্মণ আৰু নিজ দেশত থাকে। বিদ্যোৎসাহী ৰজা নৰনাৰায়ণৰ দিনতে কোঁচবিহাৰ অসমীয়া ভাষা সংস্কৃতিৰ কেন্দ্ৰ হৈ পৰে। মহাপুৰুষ শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ একশৰণীয়া বৈষ্ণৱ ধৰ্ম প্ৰচাৰৰ ক্ষেত্ৰতো পৰম ধাৰ্মিক ৰজা নৰনাৰায়ণে অকুণ্ঠ সহযোগ আগবঢ়ায়।

ঘৰুৱা কন্দলৰ ফলত কোঁচৰাজ্য শেষলৈ ভাগ ভাগ হয় আৰু যোগল, আহোম, ব্ৰিটিছৰ হস্তগত হয়।

কমতাৰাজ্য, কোঁচ ৰাজ্যৰ দৰেই গৌৰৱময় এক কছাৰী ৰাজ্যও আছিল। আহোমসকলৰ বুৰঞ্জীত উল্লেখ কৰামতে ত্ৰয়োদশ শতাব্দীৰ আগভাগত আহোম

ৰাজ্যৰ পশ্চিমে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দক্ষিণাশ্ৰমে সিংহৰাশিৰা কলং নৈলৈকে এই সমতলভূমিও অৰ্থাৎ বৰ্তমান শিৱসাগৰ জিলাৰ দুই-তৃতীয়াংশ আৰু নগাঁও জিলাৰ দক্ষিণাংশ কছাৰী ৰাজ্যৰ ভিতৰত আছিল। ধনশিৰি উপত্যকা আৰু উত্তৰ কাছাৰ পাহাৰো এই ৰাজ্যৰ ভিতৰত আছিল। এই কছাৰী ৰাজ্যৰ ৰাজধানী আছিল ডিমানুৰ।অসমৰ অধিকাংশ ঠাই আৰু উত্তৰ-পূব বঙ্গদেশ জুৰি এসময়ত এখন প্ৰকাণ্ড বড়ো ৰাজ্য আছিল বুলি অনুমান হয়। এওঁলোককে ব্ৰহ্মপুত্ৰ উপত্যকাৰ আলিহ অধিবাসী বুলি ধৰিব পাৰি। কিন্তু এওঁবিলাকৰ ৰাজত্বকালৰ বিষয়ে কোনো লিখিত বিৱৰণ পোৱা নেযায়।*

বড়ো-কছাৰীসকল বঙ্গোপসাগৰ গোটীৰ লোক। এওঁবিলাকৰ প্ৰধান দেৱতা শিৱাই বা বুঢ়া বাৰোঁ। বড়োসকলৰ প্ৰধান ধৰ্ম শৈৱ ধৰ্মই।

১৮০৫ খ্ৰি.ত কছাৰীসকলে আহোমৰ হাতত সম্পূৰ্ণ পৰাজয় বৰণ কৰে। কছাৰী ৰাণ্যৰ শেষ ৰজা গোবিন্দ চন্দ্ৰ অপুত্ৰক হৈ মৰাত ১৮০২ চনত ব্ৰিটিছে কাছাৰ ৰাজ্য নিজ ৰাজ্যত চাৰিল কৰে।

তেৰে শতিকাত অসমত প্ৰৱেশ কৰি প্ৰবলপ্ৰভাৱী আহোমসকলে তেওঁবিলাকৰ ছল বহুৱীয়া ৰাজত্বকালত হিন্দুধৰ্ম গ্ৰহণ কৰি সেই ধৰ্মৰ (বিশেষকৈ শিৱ, দেৱী আৰু বিষ্ণু) প্ৰচাৰৰ কাৰণে কেনেকৈ অসমৰ ইন্দুৰাশিৰা সিদ্ধুৰ্গলৈ মঠ-মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰি তালফলি কৰি, দেৱোত্তৰ ব্ৰহ্মোত্তৰ, মাটি দান কৰিছিল আৰু হিন্দুধৰ্মৰ পূৰ্ণপোষকতা কৰিছিল সেই ইতিহাস আহোমসকলৰ শিৱপূজা প্ৰসঙ্গত বৰ্ণিত হৈছে।

অসমত পোৱা শিলালিপি, তাললিখিকথনেও অসমত প্ৰচলিত শৈৱ তৰঙ্গৰ ইতিহাস ৰছন কৰিছে।

* অসমৰ ৰাজনৈতিক বুৰঞ্জী অসম গৌৰৱ, পৃষ্ঠা, ৮৫, ৮৬, -ত^৩ লক্ষী দেৱী।

প্ৰাচীন কামৰূপৰ শৈৱধাৰা

প্ৰাচীন কামৰূপৰ শৈৱ ধাৰাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোঁতে বশিষ্ঠৰ শাপৰ কথাও এবাই বাব নোৱাৰি। তাৰো আগতে কামৰূপত বেতাল ভৈৰৱৰ উপস্থিতিৰ কথা আলোচনা কৰিব লাগিব।

কামৰূপ শিৱৰ সিদ্ধক্ষেত্ৰ বুলি আৰু প্ৰসিদ্ধ শিৱক্ষেত্ৰত বাৰাণসীৰ সমানেই পুণ্যস্থান বুলি বেতাল-ভৈৰৱ কামৰূপলৈ আহিছিল। তাৰ আগতেই শৈৱধৰ্ম শাক্তধৰ্মৰ মিলন হৈছিল। শিৱৰ লগত শক্তি সংযুক্ত হোৱাৰ ক্ষেত্ৰত কালিকাপুৰাণেই মদন ভাস্কৰ আখ্যান আগবঢ়াইছে।

শিৱই যেতিয়া দক্ষৰপৰা আয়োজিত যজ্ঞলৈ নিমন্ত্ৰণ নাপালে তেতিয়াই বুজা গ'ল যে শিৱ (কিবা ত শিৱ?) মূল সূঁতিত সন্মানিত দেৱতা হিচাপে গৃহীত হোৱা নাই। বিনা নিমন্ত্ৰণে সতী দক্ষযজ্ঞলৈ গৈ শিৱনিন্দা শুনি প্ৰাণ ত্যাগ কৰিব লগা হ'ল। এই ঘটনাত শিৱ ক্ৰুদ্ধ হৈ দক্ষযজ্ঞ লগ-ভগু কৰি সম্পূৰ্ণ বিনষ্ট কৰে। দক্ষৰ মুণ্ড ছিঙি পেলোৱা হয় আৰু তেওঁক ছাগমুণ্ড দান কৰা হয়। মৃত সতীৰ দেহা কান্ধত লৈ শিৱই উন্মাদপ্ৰায় হৈ ভ্ৰমণ কৰা কালত বিবুৱে সুদৰ্শন চক্ৰেৰে সতীৰ দেহা খণ্ড খণ্ড কৰি ৫১ পীঠত পেলায়। যোনি মণ্ডল নীলাচলত পতিত হ'ল আৰু শিৱ তাতেই বহি পৰি তপস্যাবত হ'ল। শিৱৰ সুদীৰ্ঘ দৃঢ় তপস্যা ভগাব উম্বায় নেনেধি, ইণিনে সৃষ্টি কাৰ্য ব্যাহত হোৱাত দেৱতাসকলে শিৱৰ তপস্যা ভঙ্গ কৰিবৰ কাৰণে কামদেৱ (মদনক) পঠালে। ইফালে সতীয়েও দেহত্যাগৰ পাছত হিমালয় কন্যা উমা বা পাৰ্বতী হৈ যুৱতী হৈ শিৱক পতি পাবৰ কাৰণে শিৱৰ কাষতেই শিৱক ধ্যান কৰি আছিল। দেৱতাসকলৰ নিৰ্দেশত মদনে শিৱলৈ কামৰূপ নিক্ষেপ কৰিলে। পৰিবেশলৈ বসন্ত আহিল। কঠিন তপস্যাবত শিৱও চঞ্চল হৈ উঠিল। শিৱক চঞ্চল হৈ উঠা দেখি মদনেও বাৰে বাৰে আঁৰপৰা ফুলশৰ পুনৰ নিক্ষেপ কৰিলে। শিৱৰ ধ্যান সম্পূৰ্ণ ভঙ্গ হ'ল। ধ্যানভঙ্গ কোনে কৰিলে বুলি শিৱ ক্ৰোধাধিত হ'ল। তেওঁৰ তৃতীয় নয়ন ক্ৰোধৰ অগ্নিৰে পৰিপূৰ্ণ হ'ল আৰু সেই অগ্নিয়ে গৈ কামদেৱক ভস্ম কৰিলে। মদন ভস্ম হোৱাত তেওঁৰ পত্নী ৰতিয়ে শোক-বিহ্বল হৈ শিৱৰ চৰণত পৰি কামদেৱে পূৰ্ণ জীৱন পাবৰ কাৰণে প্ৰাৰ্থনা জনালে। ৰতিৰ আকুল প্ৰাৰ্থনাত তুষ্ট হৈ কামদেৱক পুনৰ জন্ম দিলে আৰু কাষতেই প্ৰাৰ্থনাৰতা উমাৰ প্ৰতি কৰুণা দৃষ্টি দিলে। উমাৰ তপস্যাও সিদ্ধ হ'ল। শিৱক তেওঁ পতিকাণে

পালে। কাম কপ পোৱাৰ কাৰণেই এই ঠাইৰ নাম কামকপ হ'ল। শিৱ-পাৰ্বতীৰ মিলনেই শিৱশক্তিৰ মিলনৰো সূচনা কৰিলে।

প্ৰসঙ্গক্ৰমে ক'ব পাৰি যে ভ্যাগী, যোগী, কঠিন কায় সাধনাত হুৱতী শিৱৰ এই সাধনাই নাথ-যোগীসকলৰো ধৰ্মৰ আদৰ্শত প্ৰেৰণা দিছিল।

শিৱশক্তিৰ মিলন তথা শৈৱধাৰা আৰু শাক্তধাৰাৰ সময়ৰে লিঙ্গ-যোনি উভয় উপাসনা একত্ৰ কৰিলে, শৈৱ-শাক্তৰ বিৰোধ নোহোৱা হ'ল। শিৱৰ ক্ষেত্ৰত নাটকাচল পাৰ্বতীৰ ক্ষেত্ৰ নীলাচল, শিৱ উচ্চল হ'ল, ৰাজ্যৰ নাম কামকপ। মূলতে তাত্ত্বিক ধাৰায়ে শৈৱ-শাক্ত দুয়োটা ধাৰাকে একত্ৰ কৰিলে।

শৈৱ-শাক্তৰ মিলনৰ পাছত বেতাল-ভৈৰৱ কামকপলৈ আহিছে। পাৰ্বতী শিৱৰ অধীনত থকা আৰু বশিষ্ঠই সন্ধ্যাচলত, শিৱ আৰাধনা কৰাৰ কথা কালিকাপুৰাণেই ব্যক্ত কৰিছে।

সন্ধ্যাচলে তত্ত্ব মূনি আৰাধ্যতি শঙ্কৰম্ (৫৩,১০) বেতাল-ভৈৰৱে কামকপলৈ আহি কৰতোৱা নদীত ডগৰ কৰিলে, জলীশ শিৱক প্ৰণাম কৰিলে, সন্ধ্যাচললৈ গৈ বশিষ্ঠ মুনিক আৰাধনা কৰিলে, বশিষ্ঠৰপৰা বেতাল-ভৈৰৱে মন্ত্ৰ ল'লে, বশিষ্ঠই আশীৰ্বাদ কৰিলে তেওঁবিলাকৰ প্ৰতি যেন মহেশ্বৰ-পাৰ্বতী প্ৰসন্ন হয়।

বেতাল-ভৈৰৱে নাটকাচল পাহাৰলৈ আহি শিৱক প্ৰাৰ্থনা কৰাত শিৱ তুষ্ট হ'ল; কিন্তু তেওঁ পাৰ্বতীকো তুষ্ট কৰিব লাগিব বুলি ক'লে— কাৰণ শিৱই পাৰ্বতী তুষ্ট নহ'লে অকলে বৰদান কৰিব নোৱাৰে।

এই প্ৰসঙ্গতে শিৱই মহামায়াৰ মন্ত্ৰ-বিধিৰ ব্যাখ্যা কৰিলে। শিৱই দান কৰা মন্ত্ৰ-তন্ত্ৰেৰে মহামায়াক সন্তুষ্ট কৰি চিৰকাল শিৱ-পাৰ্বতীৰ সেৱা কৰিব পৰা বৰ লাভ কৰিলে। মহামায়াই সন্তুষ্ট হৈ নিজা স্তনৰ গাখীৰ চেপি বেতাল-ভৈৰৱৰ মুখত দি বেতাল ভৈৰৱক অমৰত্ব দান কৰিলে।* ইয়াৰ পাছতে বেতাল-ভৈৰৱ শিৱৰ গণসকলৰ অধিপতি হ'ল।

বেতাল-ভৈৰৱে সাধনা সিদ্ধি কৰিবৰ কাৰণে বশিষ্ঠৰ দৰেই কামাখ্যালৈ আহিছিল। কাৰণ কামকপ গুহাগীঠ কামাখ্যাৰ সিদ্ধক্ষেত্ৰ। শিৱই বেতাল-ভৈৰৱৰ সিদ্ধিৰ আনন্দতে কামকপৰ সকলো গীঠস্থান চিনাক্ত কৰি দিছে।

ইয়াৰ ভিতৰত শিৱক্ষেত্ৰৰ সংখ্যাধিক্য দেখা গৈছে। এই দেশৰ প্ৰাচীন কালত শিৱ উপাসনাৰেই যে প্ৰাৱল্য আছিল এই কথা বাৰে বাৰে প্ৰমাণ কৰে। দেৱী পূজাৰ ক্ষেত্ৰতো কামকপত অতি উদাৰ মত চলিছিল।

* 'উচ্চল' বা 'ভৈৰৱীচ্চল' ভৈৰৱীৰ স্তনত দুখ ঢালি তেওঁৰ দেহাটোৰে যৈ অমৰ দুখ পৰাভকতসকলে অমৃত বুলি পান কৰা নিৰম 'ৰাতিসেৱা' সমাজৰ এক প্ৰচলিত নিৰম। ই আজিও বৰ্তি আছে।

বেতাল-ভৈৰৱে জৱীশ শিৱক প্ৰণাম কৰাৰ উল্লেখ আমি পালো। এই জৱীশ শিৱৰ দেৱালয় বৰ্তমানৰ জলপাইগুৰিত আছে। জৱীশ শিৱৰ নামৰ লগত পুৰণি কালৰ এজন শিৱপূজক ৰজাৰ নাম জড়িত। স্বৰ্গীয় ৰায়বাহাদুৰ গুণাভিৰাম বৰুৱাৰ ‘অসম বুৰঞ্জী’ত সুবাহ, জিতাবি, জলেশ্বৰ আদি পুৰণি ৰজাৰ নাম গোৱা যায়। জলেশ্বৰ ৰজাবো বংশ পৰিচয় বা ৰাজত্বৰ সময়ৰ বিষয়ে বুৰঞ্জীত নাই। কেৱল আছে যে এইজনা ৰজাই জলেশ্বৰ দেৱালয় স্থাপন কৰে আৰু শিৱপূজা প্ৰচলন কৰে।

স্কন্ধ পুৰাণত (আৱন্ত্য খণ্ড, ৬৬ অধ্যায়ত) আছে যে জন্ন নামে এজন বিখ্যাত ৰজাৰ সুদক্ষ পাঁচজন পুতেকক (সুবাহ, শত্ৰুঘৰ্মন, জয়, বিজয়, বিক্ৰান্ত) পূবে উত্তৰে-দক্ষিণে আৰু মধ্যত ৰজা পাতি জন্ন ৰজা বনবাসলৈ গ’ল।

বিক্ৰান্তৰ মন্ত্ৰীয়ে আধৰ্বন অভিচাৰ মন্ত্ৰেৰে বাকী চাৰিজন ককায়েকক বধ কৰি তেওঁবিলাকৰ ৰাজ্য কাঢ়ি ল’বলৈ বিক্ৰান্তক উচটাই দিলে। সেই উদ্দেশ্যে যজ্ঞ আৰম্ভ কৰা হ’ল। বাকী চাৰিজনেও এনে ষড়যন্ত্ৰৰ সন্তোদ পাই গুণ্ডোতা যজ্ঞ আৰম্ভ কৰিলে। পৰস্পৰবিৰোধী কৃত্যবোৰে (দুয়োটা যজ্ঞৰ) পাঁচোজন ৰজা, পুৰোহিত, যোগনিমাৰ সকলোকে গ্ৰাস কৰিলে।

ৰজা জন্নই সকলো বাতৰি পাই মৰ্মাহত হ’ল। তেওঁ ভাবিলে, তেওঁ জন্ন নধৰাহেঁতেন এই হত্যা সংঘটিত নহ’লহেঁতেন। এনেকৈ শোকাকুল হৈ থাকোতেই বনবাসত বশিষ্ঠক লগ ধৰি প্ৰায়চিত্তৰ ব্যৱস্থা খুজিলে। বশিষ্ঠই দিব্যজ্ঞানৰ সহায়ত ৰজা জন্নক মহাকাল বনলৈ যাবলৈ ক’লে। কুকুটেশ্বৰৰ পশ্চিমে অনাদি লিঙ্গ আছে। জামদগ্ন্যৰ আশ্ৰমত থকা সেই লিঙ্গ বশিষ্ঠই ৰজাক আৰাধনা কৰিবলৈ ক’লে। সেইমতে জন্ন ৰজাই মহাকাল বনত অনাদি লিঙ্গত বিধিমতে পূজা-অৰ্চনা কৰিবলৈ ধৰিলে। লিঙ্গৰ ভিতৰৰপৰা দৈৱবাণী হ’ল যে পুত্ৰ, পুৰোহিতসকলৰ মৃত্যুৰ কাৰণে ৰজা জন্ন জগৰীয়া নহয়, অদৃষ্টহে জগৰীয়া। জন্ন ৰজাই তেতিয়া অশ্বৰ যশস্যাৰ বৰ মাগিলত সেয়ে হ’ব বুলি দৈৱবাণীয়ে ক’লে, আৰু লগে লগে জন্ন ৰজা শিৱলিঙ্গত লীন গ’ল। সেই তেতিয়াৰেপৰা শিৱলিঙ্গৰ নাম জলেশ্বৰ শিৱলিঙ্গ হ’ল। অন্যান্য পুৰাণেও জলেশ্বৰ শিৱলিঙ্গৰ স্থান জলপাইগুৰিতেই বুলি কয়।

বুৰঞ্জীত আছে যে জন্ন ৰজাইহে অসমত শিৱ পূজাৰ প্ৰচাৰ কৰিছিল। ‘প্ৰচাৰ’ৰ অৰ্থ অৱশ্যেই ‘প্ৰচলন’ নহয়। স্কন্ধ পুৰাণৰ মতেই অনাদি শিৱলিঙ্গ আগৰেপৰাই আছিল। কালিকাপুৰাণতো আছে যে বিষ্ণুৱে যেতিয়া নৰকক প্ৰাণজ্যোতিৰপূৰত ৰজা পাতিবলৈ আনিছিল তাৰ আগৰেপৰাই এই ৰাজ্য শিৱই স্বৰাজ্য (শিৱৰ লীলাভূমি) হিচাপে ৰখি আছিল। তাৰ অৰ্থ হ’ল, ত্ৰিখিলাৰ নৰকাসুৰ অহাৰ আগৰেপৰাই কিম্বাত বসতি থকা এই ৰাজ্যত শিৱ উপাসনাই

প্ৰাধান্য পাইছিল। বিষ্ণুৱে নৰকৰ হকে শিৱৰূপৰা অনুমতি লৈহে ক্ৰান্তসকলক ৰাজ্যৰ মাজৰূপৰা আঁতৰাই পূবে মলিতা কান্ধক সীমা কৰি পূব সাপৰূপ পাৰে পাৰে ফুৰাইছিল। নৰকৰ দিনত দেৱীপূজাই প্ৰাধান্য পোৱাতো শিৱ পূজা গোপনে চলি থাকিল। বশিষ্ঠ মুনিয়ে সন্ধ্যাচলত শিৱকেই আৰাধনা কৰিছিল।

নৰকৰ সময়ৰে শোণিতপুৰৰ ৰজা ৰাণ মহা শিৱভক্ত আছিল। ৰাণো অসুৰেই। ৰাণাসুৰে নৰকাসুৰক শিৱভক্তিৰ প্ৰতি উদ্‌গনি দি শিৱভক্ত কৰি তুলিলে। অঞ্চ নৰকক দেৱীৰ বাহিৰে অস্তৰ প্ৰতি ভক্ত নহ'বলৈ আৰম্ভণিতেই বিষ্ণুৱে আদেশ দিছিল। নৰক ৰাণাসুৰৰ প্ৰযোচনাত কাৰ্মাখ্যৰ প্ৰতি বিমুখ হৈ উঠিল। এই কথাবোৰৰূপৰাই শৈৱ-শাক্তৰ যে তেতিয়ালৈকে মিল হোৱা নাছিল এই কথাও নিশ্চিতভাৱে ক'ব পাৰি।

শিৱই শ্লেচ্ছন ধৰা (অস্থি-ভস্ম শৰীৰত ধাৰণ) আৰু তেওঁৰ গণসকল শ্লেচ্ছত পৰিণত হোৱাৰ কথা বশিষ্ঠৰ অভিলাপৰদ্বাৰা সংঘটিত হৈছিল বুলি কালিকাপুৰাণত ব্যক্ত হৈছে।

দেৱপূজা আদিতে কামৰূপ সিদ্ধক্ষেত্ৰ হৈ উঠাত মানুহে পোনে পোনেই স্বৰ্গ বা শিৱত্ব পাবলৈ ধৰিলে। এই কথা হোৱাৰ কাৰণে যমৰ কাৰ নোহোৱা হ'ল। লগে লগে যমৰ মৰ্যাদাও টুটি আহিল, কাৰণ কৰ্মতা নাথাকিলে মৰ্যাদা নেথাকে। যমে এই বিষয়ে অভিযোগ অনাত ব্ৰহ্মা আৰু বিষ্ণু শিৱৰ ওচৰলৈ গৈ যমৰ সন্তুষ্টিৰ কাৰণে নতুনকৈ বসতি কৰা ৰিজাতিবোৰক শিৱক আঁতৰাবলৈ ক'লে। শিৱই তেওঁৰ গণসকলক আৰু উগ্ৰতাৰা, অপৰাজিতা দেৱীক লগত লৈ কামৰূপৰূপৰা ৰিজাতিবোৰ খেদাৰৰ কাৰণে দিহা কৰিলে। উগ্ৰতাৰাই গৈ সন্ধ্যাচলত তপ কৰি থকা মূনি বশিষ্ঠকো আঁতৰিবলৈ ক'লে। তেতিয়া বশিষ্ঠ মুনিয়ে অভিলাপ দিলে যে দেৱীয়ে যেন বাহ্যচাৰ মাৰ্গৰ পূজা পায়। শিৱই আৰু তেওঁৰ গণসকলে শ্লেচ্ছৰং ঘূৰি ফুৰাৰ কাৰণে গণসকল শ্লেচ্ছত পৰিণত হ'বগৈ আৰু শিৱই অস্থি-ভস্ম ধাৰণ কৰি শ্লেচ্ছ প্ৰিয় হ'ব।

এই কাহিনীৰ যমৰ অভিযানলৈকে যদি আঁতৰাই দিয়া হয়, কাহিনীৰ পাছৰ কথাবিনিয়ে শিৱভক্তসকলৰ ৰিজাতিসকলৰ লগত সংঘৰ্ষৰ কথাই ওলাই পৰে। ৰিজাতিসকলে আগবেগৰা থকা শিৱক্ষেত্ৰ অধিকাৰ কৰি শক্তিপূজাত গুৰুত্ব দিছিল। বশিষ্ঠই কি উপাসনা কৰি আছিল উগ্ৰতাৰাই হয়তো নাজানিছিল। কিন্তু শিৱই স্বয়ং নাজানিব কিয়? কাৰণ তেওঁৰেতো উপাসনা কৰিছিল বশিষ্ঠই। সেয়ে বশিষ্ঠৰ শাপ এক কাল্পনিক সংযোজন মাত্ৰ। নতুবা বশিষ্ঠই শিৱ উপাসনা কৰাই নাছিল, তেওঁ কেৱল সন্ধ্যাচলত অপেক্ষা কৰিছিল নৰকৰ মৃত্যুৰ কাললৈ। কিন্তু বেতাল-ভৈৰৱক শিৱ উপাসনা কৰাৰ মন্ত্ৰ বশিষ্ঠই দিছিল। সেয়ে তৰ্কৰ অন্তত ক'ব পাৰি যে বশিষ্ঠই শিৱ উপাসনাই কৰিছিল। অভিলাপহে কাল্পনিক

অথবা দ্ব্যর্থক কৌশলী অৱতাৰণা। বৰং স্থানীয় প্ৰাচীন দেৱী উগ্ৰতাবাক ওপৰত বামাচাৰী মাৰ্গৰ সংযোজন কৰাত বশিষ্ঠইয়ে আগভাগ লৈছিল। শিৱৰ শৰীৰৰ অস্থি-ভস্ম এহাতে মনোমলীয়া উগ্ৰ (manivolent), অশ্বিনচাৰী দেৱতাৰ ৰূপ; আনহাতে এই ৰূপ তাত্ত্বিক ধাৰণাপ্ৰসূত। এই কথাবোৰ গভীৰভাৱে অনুধাবন কৰিবলগীয়া। বশিষ্ঠই নিজে বামাচাৰ মাৰ্গেৰেহে সিদ্ধিলাভ কৰিছিল। সেয়ে এই ধাৰাৰ তেওঁ নিশ্চয় পৃষ্ঠপোষক আছিল। প্ৰথমে জনজাতীয় আৰু ভূমধ্যসাগৰীয় যোনি দেৱীৰ ওপৰত নবকে সৰ্বভাৰতীয় শক্তিবাদ জানিছিল, পাছত বশিষ্ঠই মহাচীনৰ পৰা অনা ধাৰা হয়তো প্ৰবৰ্তন কৰিব খুজিছিল আৰু তেতিয়াই বাধা পাইছিল। পাছত এই যোনি দেৱী 'কামাখ্যা' (কাম আখ্যা) নামলৈ ৰূপান্তৰিত হৈছিল। ৰাজ্যখনৰো নাম কামৰূপ হৈছিল (যিটো নাম তাত্ত্বিক বুলি প্ৰতীয়মান হয়)।

“চতুৰ্থ শতিকাৰ পৰা দ্বাদশ শতিকাৰ ভিতৰত পূৰ্বাবৰ্মা, শালস্তম্ভ আৰু ব্ৰহ্মপাল বংশৰ হিন্দুৰাজ্যসকলৰ মাজত শৈৱধৰ্মৰ প্ৰাধান্য প্ৰতিষ্ঠিত হোৱা যেন অনুমান হয়। তেওঁলোকৰ তাম্ৰ শাসনবোৰত বিষ্ণু আৰু দেৱীৰ উল্লেখ বৰ বেছি নহয়। এই বজ্জাসকলে নিজকে, নৰক, ভগদত্ত আৰু বহুদত্তৰ বংশধৰ বুলি বৰ্ণনা দিয়ে। ফলিবোৰত ভগদত্ত আৰু বহুদত্তক শিৱস্তম্ভ বুলি কোৱা হৈছে। ভাস্কৰ বৰ্মাই তেওঁৰ নিধানপুৰ তাম্ৰৰ ফলিত শিৱক সভক্তি প্ৰণাম জনাইছে। তেওঁৰ শিৱ পিনাকপাণি, চন্দ্ৰলেখা, কিৰীটিৰে শোভিত, ভস্মৰঞ্জিত আৰু সৌন্দৰ্যত কাম দেৱতাকৈও অধিক। বানভট্টৰ 'হৰ্ষচৰিত'তো ভাস্কৰবৰ্মাৰ ঐকান্তিক শিৱভক্তিৰ কথা পোৱা যায়। ইয়াত কামৰূপ বজ্জাৰ দূতে হৰ্ষবৰ্দ্ধনক জনাইছে যে, শৈলৰূপেপৰা শিৱৰ বাহিৰে আন দেৱতাক পূজা নিদিবলৈ ভাস্কৰবৰ্মা কৃতসঙ্কল্প। নৱম শতিকাৰ ৰনমাঙ্গদেৱৰ ফলিত এইজনা বজ্জাই হাটক শিৱৰ এটি মন্দিৰ পুনৰ্নিৰ্মাণ কৰি মন্দিৰৰ নামত গাঁও, পৰিচৰ হাতী আৰু বেগ্যা দিয়াৰ এটি সুন্দৰ বৰ্ণনা আছে। একেখন ফলিতে ৰাজধানী হাকপেশ্বৰৰ কাষৰ কামকূট পৰ্বতত ত্ৰীকামেশ্বৰ আৰু মহাগৌৰীৰ থানৰ উল্লেখ আছে। ৰনমাঙ্গৰ শিৱভক্তিৰ প্ৰমাণ তেওঁৰ নাতি বলবৰ্মাৰ ফলিতো আছে। তাত কোৱা হৈছে, বৃদ্ধ বলবৰ্মাই পুতেকৰ কান্ধত ৰাজ্যভাৰ অৰ্পণ কৰি মহেশ্বৰৰ জ্যোতিত বিলীন হৈ গ'ল। এই ফলিবোৰত শিৱক নানা বিশেষণেৰে বিভূষিত কৰা হৈছে আৰু সিবোৰৰপৰাই পুৰাণত উক্ত তেওঁৰ বিবিধ মাছাখ্যা স্পষ্ট হৈ উঠে। ইন্দ্ৰপাল বজ্জাৰ গুৱাহাটী ফলিত গৌৰীয়ে শিৱক দ্যুতঐশীড়াত ঘটুৱা আৰু তেওঁৰ পৰশ, বৃষভ, অৰ্ঘচন্দ্ৰ আদি সকলো পশত লাভ কৰাৰ কাহিনী সৃষ্টি কৰা হৈছে। গৌৰীয়ে শিৱক দুবাই দিলে কিন্তু ক'লে যেন তাৰ পৰিৱৰ্তে তেওঁ গজাক তেওঁৰ জলবহা অৰ্থাৎ

পানী যোগাটীকৰণে পায়। ইজ্ঞাপাল শিৱ আৰু শিবিজা দুইৰে তত। ইজ্ঞাপাল নাতি ধৰ্মপালৰ কলিত (১২শ শতিকা) শিৱৰ অৰ্ধনাৰীকৰ কণ অৰ্ধন কৰি প্ৰণাম জনোৱা হৈছে।^১ (২) ইজ্ঞাপালৰ নাতি গোপাল বৰ্মদেৱৰ শাসনতো শিৱভক্তি পোৱা গৈছে। মহাবাজ কল্পতপেৰ আৰু ভেৰ্ণৰ নিত্ৰ-বাত্ৰ শৈৱ আছিল তথা পাল বজাসকল শৈৱই আছিল। প্ৰাক্ আহোম যুগত আনুমানিক দশম শতিকা আৰু ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ ভিতৰত কেইবাটিও স্থাপত্যৰ নিৰ্মাণ পোৱা গৈছে আৰু এইকেইটি শিৱমন্দিৰকেইটি চিহ্নিত হৈছে। অৱশ্যে এইকেইটি ধ্বংসাৱশেষৰ কণতহে পোৱা গৈছে। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰপাৰে অৱস্থিত ধনুখনা পৰ্বতত শিৱমন্দিৰ দুটিৰ ধ্বংসাৱশেষ পোৱা গৈছে। হৰ্ষবৰ্মৰ ভেজপুৰ কলিৰ (৮২৯ খ্ৰিষ্টাব্দ) পাঠে ইয়াৰেই সকেত দিয়ে। ভেজপুৰ দ' পৰ্বতীৱাত বি ধ্বংসাৱশেষ পোৱা গৈছে সেৱাও শিৱমন্দিৰৰে ধ্বংসাৱশেষ আৰু এইবোৰ গুপ্তযুগৰ শেষৰ ফালৰ স্থাপত্যৰ নিৰ্মাণৰ লগত সামঞ্জস্য থকা। পণ্ডিতসকলে এই শিৱমন্দিৰৰ সময় হ'ল খ্ৰিষ্টাব্দ পাছৰ বুলি অনুমান কৰে। আনুমানিক দশম শতিকাৰ আন এটি শিৱ মন্দিৰৰ অৱশেষ ভেজপুৰত পোৱা গৈছে। এই ধ্বংসাৱশেষৰ মাজত পোৱা মন্দিৰৰ দ্বাৰ এখনৰ ওপৰৰ শিলত এটি শিৱলিঙ্গ আৰু পাঁচটি সৰু সৰু মন্দিৰৰ আকৃতি খোদিত আছে। ভেজপুৰ পশ্চিমফালেও শিৱলিঙ্গ থকা মন্দিৰ এটিৰ ধ্বংসাৱশেষ পোৱা গৈছে। বুৰঞ্জীবিদ কনকলাল বৰুৱাৰ মতে এই মন্দিৰ দ্বাদশ শতিকাৰ কামৰূপৰ বজা ভিঙ্গনেৰে প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। সেয়ে এই দেৱালয় ভিঙ্গেশ্বৰ শিৱ দেৱালয়। ভেজপুৰৰ বিখ্যাত মন্দিৰো প্ৰাক্ আহোম যুগত। একে সময়তে গোলাঘাটৰ নেৰেবাটিওৰ শিৱমন্দিৰো নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল। আহোম যুগত এই মন্দিৰ পুনৰ্নিৰ্মিত হয় আৰু ধ্বংসপ্ৰাপ্ত আগৰ মন্দিৰৰ ভগা-হিলা অংশত সন্নিবিষ্ট কৰা হয়। গোলাঘাটৰ নুমলীগড়ৰ দেও পৰ্বতত বৰ্তমানৰ উমানন্দ (গুৱাহাটীৰ) মন্দিৰ থকা ঠাইত আৰু গুৱাহাটীৰ পানীকলৰ ওচৰতো শিৱমন্দিৰৰ ধ্বংসাৱশেষ পোৱা গৈছে।

১. ডাঃ মহেশ্বৰ নেওগ-পুৰণি কামৰূপৰ শৈৱ ধৰ্ম-প্ৰবন্ধ, নিৰ্বাচিত প্ৰবন্ধ সকল।

২. ডাঃ ভিবেকৰ শৰ্মা-সম্পাদিত, কামৰূপ শাসনালী।

অসমৰ যোগিনীতন্ত্ৰত শিবৰ প্ৰাধান্য

নৱম-সংশয়ৰপৰা চৈধ্য শতিকাৰ ভিতৰত বৌদ্ধত্বৰ আদি দেৱ (Lord Supreme) শিৱৰে অন্য নামৰূপে পৰিগণিত হৈছে। অসমত ৰচিত 'যোগিনীতন্ত্ৰত' 'আদি দেৱ', 'ভৈৰৱ' নাম বাবে বাবে ব্যৱহাৰ হৈছে।

যোগিনীতন্ত্ৰৰ প্ৰথম পটলৰ প্ৰথম শ্লোকটোৱেই "ওঁম নমো মহাভৈৰৱায়" বুলি আৰম্ভ হৈছে :

"কৈলাশ লিখবাকটুঃ শঙ্কৰং পৰমেশ্বৰম্ পশ্চচ্চ গিৰিজাকান্তং পাৰ্বতী বৃষভধ্বজম্।" কৈলাশ লিখবত অধিষ্ঠিত হোৱা হিমালয়কন্যা পাৰ্বতীৰ স্বামী বৃষভধ্বজ পৰমেশ্বৰ দেৱাদিদেৱ মহাদেৱ শঙ্কৰক পাৰ্বতীয়ে সুধিছে—“হে ভগৱান। সৰ্ব ধৰ্ম্মজ্ঞ! সৰ্বজ্ঞানময় প্ৰভু, আপুনি আগতে ত্ৰীশৈল পৰ্বতত, বাৰানসীত, কামৰূপত ৰূপালত আৰু মন্দৰ পৰ্বতত যাৰ সাঁহাৰ্য্য কীৰ্ত্তন কৰিবলৈ সূচনা কৰিছিল, হে জগদগুৰু সেই যোগিনীতন্ত্ৰৰ বিষয়ে মোৰ আগত কৃপা কৰি কওক।”

সদাশিৱৰ মুখেনি সকলো তত্ত্ব ব্যক্ত হৈছে—“ভেৰ্ত্ত আদি গুৰু।”

দেৱীয়ে যোগিনীতন্ত্ৰত সদাশিৱক ভক্ত বৎসল, জগন্ময় সংসাৰ সাগৰৰ পৰা উদ্ধাৰকৰ্ত্তা আদি বুলি স্তুৱ কৰিছে।

যোগিনীতন্ত্ৰৰ প্ৰথম পটলত—আদিনাথক মহাকাল বুলি কোৱা হৈছে। মহাকালীৰ ৰূপ বৰ্ণনা কৰোঁতে নৃত্য-বাদ্য নিবত, প্ৰচণ্ড প্ৰতাপযুক্ত ভৈৰৱস্বৰূপা আৰু শৰ-কঙ্কাল গ্ৰহণকাৰী, জয় শব্দৰ পৰায়ণ ভৈৰৱসমূহৰদ্বাৰা দেৱী পৰিবেষ্টিতা বুলি কোৱা হৈছে। ভৈৰৱ প্ৰসঙ্গত কাল ভৈৰৱ নামো কোৱাবাৰো এই গ্ৰন্থত উল্লেখিত হৈছে।

যোগিনীতন্ত্ৰৰ চতুৰ্থ পটলত শিৱই কৈছে—পুন্ডৰ তীৰ্থত মই সুবেশান, গয়া তীৰ্থত মই সুসৰ্বদ, কান্যকুব্জত মই বেদগৰ্ভ, ছগুৰুজত পিতামহ, কৌৰেবীৰ সৃষ্টিকৰ্ত্তা, নন্দীপুৰত বৃহস্পতি, প্ৰভাসত পদ্মজন্ম, স্বৰ্গনন্দীত সুবপ্ৰিয়, দ্বাৰাবৰ্জীত বাগেন্দ্ৰ, নাটকত নাটকেশ্বৰ, নীলাচলত কামেশ্বৰ, হস্তীপৰ্বতত পিঙ্গল, কুশাবৰ্ত্তত বিজয়, পুন্ডৰাচলত জয়ন্ত, ভদ্ৰাচলত অন্তৰ্য্যামন, চন্দ্ৰকূটত মাধৱ, অন্তৰ্গৃহত পদ্মহন্ত, মঙ্গলাত ত্ৰ্যম্বক, ভদ্ৰনীঠত দিব্যেশ, অশ্বক্ৰান্তত জনাৰ্দন, অহিচ্ছত্ৰত তুলায়ানন্দ, ত্ৰীশৈলত জগৎপ্ৰিয়, কুশহন্তত পদ্মপানি, মানশৈলত মুনীশ্বৰ, ত্ৰীকণ্ঠত ত্ৰীনিবাস, কন্যাশ্ৰমত ৰুদ্ৰ, মৈনাকত বিষ্ণুদাক

(বিশ্বকামক), একদন্ত নাগেশ, ত্রিভুজিত হৃদয়, ত্রিভুজিত বিষ্ণু, মহেশ্বরবিশিত
ভাগবত, কৌশিকীত বোধি, অবোধ্যাত ভাগবত, যশস্বীত হর্যদ্রী, বিষ্ণুপর্বতত
ববাহ, গোদাত্ত পর্বতত হৃদয়, পোষ্যত আশ্বক, হৃদয়পুত্র পবনেশী,
বিশ্বশৈলত পঙ্কজ, ত্রিভুজিত ত্রিভুজ, দেবিকাত চতুর্ভুজ, কৃষ্ণকাত পদ্মপত্রি,
নৈমিরকেশত কুশহন্ত, যক্ষকাত মহাদেবি, হনুপর্বতত ঘোষণী, ভাসীকীত
পদ্মগর্ত, কাম্পিন্যত কনকপ্রিয়, কখনত কাশী, কপোতত হৃদয়কান, অকুশত
বশিষ্ঠ, শ্বেতনদীত মনোভব, ধবলাত পিনাকী, নিহিলাত ত্রিবিক্রম, অগস্ত্যত
যজ্ঞগর্ত, উর্বশীত যমুসূদন, কবিনীত হবি, পৈত্রিকত কলি, মোক্ষত বাসন্ত,
কাশীত বিধেয়, প্রয়াগত প্রজাপতি, বিদ্যত বিজয়, কল্পনীত পদ্মকন,
মাতঙ্গত ত্র্যম্বক, নন্দশৈলত ত্রিগুণাবি, শাঙ্কশৈলত ত্রিভুজিত, গজাহন্ত
ত্রিলোকেশ, ত্রিগুণীত দিবাকর, যমটকেশত ত্রিবিলা নাথ, হৃদয়পুত্র কল্যাণি,
দাক্ষনত মহালিঙ্গ, অশোকত বিনাশক, চতুর্ভুজ হবিসেন। পশ্চিমে অনন্ত,
সিদ্ধবাটত মার্কণ্ডেয়, ইন্দ্রাবত দিবাকর, গোকর্ণত বিষ্ণু, যমাবত যমুসূদন।

অতি লক্ষ্যণীয় যে শিবের লগত বিষ্ণুর নামের সম্পূর্ণ সাবৃদ্ধি আছে।

যোগিনীতন্ত্ৰত বৰ্ণিত অসমৰ শিৱস্থান

“য’ত যোনি মুদ্ৰা স্বৰূপিনী দেৱী কামেশ্বৰী আছে, ত’ত তুগোল নীঠত গোলোকেশ্বৰ বিদ্যমান আছে। ধৰ্মনীঠ মহানীঠত কামেশ্বৰ হৰ বিদ্যমান।” ২৩-২৪।।

“য’ত অৰ্ধোধ্যাৰণ্য, পুণ্যময় ধৰ্মাৰণ্য আৰু কচান্ধক মহাৰণ্য আছে তাতেই পাতাল শঙ্কৰ আছে।” ২৫-২৬

হে মনোৰমে : পূবে গণ্ডকী নদী, পশ্চিমে বিক্ৰমুগ, দক্ষিণে বৃষভ লিঙ্গ আৰু উত্তৰে কদলীকন এয়েই চাপাকাৰ মধ্যতম নীঠ। ২৭-২৮।।

ত্ৰিকোণ নীঠ, প্ৰবৰ নীঠ আৰু অশোক নীঠ। এই তিনিখন মহাদেৱৰ পৰম কেন্দ্ৰ।

য’ত কামেশ্বৰ মহাদেৱ আছে তাতেই মধ্যনীঠ, মধ্যনীঠ আৰু চম্পাৱতী নৈ বৈ গৈছে। ॥ ৩৭॥ য’ত কল্পপদ যুগল আছে সেই স্থানেই মহাকেন্দ্ৰ কন্যাশ্ৰম আৰু একান্ত নামৰ পৰমকেন্দ্ৰ। তাতেই নাগশঙ্কৰ বিদ্যমান। ৩৮।।

য’ত বিশ্বেশ্বৰ হৰ বিদ্যমান তাকেই মানসকেন্দ্ৰ বোলে আৰু তাকেই নাট্যকাৰণ্য আৰু চম্পকাৰণ্যও বোলে। ৩৯।।

দিককৰৰ বায়ুকোণত অতি দুৰ্লভ নীলনীঠ আছে য’ত যোনিমুৰ্খিনী কামেশ্বৰী দেৱী বিদ্যমান, য’ত পাৰিজাত মহাকেন্দ্ৰ আছে ত’তেই আদিত্যশঙ্কৰ আছে— ৪৫-৪৬।।

সৌমাৰ নামৰ মহানীঠত শিৱতন্ত্ৰনীঠ আছে। বক্ৰ শৈবেশ্বৰ লিঙ্গ আৰু কমলা শিলা অৱস্থিত আছে। ৫১।।

কেদাৰকেন্দ্ৰ নামে ঠাইত কেদাৰ শঙ্কৰ আছে। শিৱাৰণ্য, নাথকলিঙ্গৰ, উপৰিও আছে বাৰাহীনীঠ, কোলনীঠ, কুমাৰকেন্দ্ৰ, নন্দনকেন্দ্ৰ, শাখতী কেন্দ্ৰ শ্ৰীমন্তন, সিদ্ধাৰণ্য আৰু বিপুল বনত কোটি কোটি লিঙ্গ আৰু কোটি কোটি গল।

যোগিনীতন্ত্ৰৰ চতুৰ্থ পটলত কোৱা হৈছে যে, কামৰূপৰ নীলাচলত কামেশ্বৰ নামে আৰু মণিকূটত হৃদয়ীৰ নামে স্বয়ং শিৱ বাস কৰি আছে। চতুৰ্থ পটলত বিজয় নামৰ তীৰ্থত বিজয় নামৰ শিৱলিঙ্গ আছে। কাষতেই যোগীশ নামৰো লিঙ্গ। ইন্দ্ৰ শৈলৰ দক্ষিণে সকলো তীৰ্থৰ শ্ৰেষ্ঠ যি সূৰ্য্য তীৰ্থ আছে তাতে মহাদেৱ হৰে সন্মান বাস কৰে।

যোগিনীতন্ত্রৰ পঞ্চম পটলত কোৱা হৈছে, স্থানশৈল্যৰ ব্যৱহাৰকেন্দ্ৰত থকা ববাহ নামে পৰ্বতৰ পশ্চিম পাৰত সোণেশ্বৰ নামে শিৱলিংগ আছে। এই ঠাই প্ৰভাত তীৰ্থ নামে প্ৰসিদ্ধ। ৩৮।।

যোগিনীতন্ত্রৰ পঞ্চম পটলত উল্লেখ আছে যে নাটিকাচলৰ পূব দিশত মন্ত্ৰ নামে পৰ্বত আছে। তাৰ অগ্নিকোণত থকা জয়ন্তল পৰ্যন্ত শিৱৰ অন্তৰ্গত। ৪৩-৪৪।।

যোগিনীতন্ত্রৰ অষ্টম পটলত আছে যে ধৰ্মাৰণ্যত থকা কোটি লিঙ্গ দৰ্শন কৰিলে দেৱতাৰ শৰীৰ লাভ হয়। কামতীৰ্থৰ উত্তৰে ত্ৰিশ ধনু আঁতৰত থকা কোটি লিঙ্গ দৰ্শন কৰিলে ৰাজপেয় যজ্ঞৰ ফল লাভ হয়। ৬৭, ৬৮।।

কোটি লিঙ্গৰ দক্ষিণফালে গাতে লগা যি শিলা আছে তাক বেতাল মহাদেৱ বোলা হয়।

যোগিনীতন্ত্রৰ নৱম পটলত আছে যে ববাহকেন্দ্ৰ আৰু কামৰূপৰ মাজত থকা আঠখন পৰিমাণৰ যি কুণ্ড সেয়া হৈছে অতীষ্টদায়ক অপূৰ্ণতাৰ কুণ্ড। এই স্থানৰ অধোভাগত যোগীসকলৰ পৰম যোগ জ্ঞানদাতা যোগীশ্বৰ আছে। অপূৰ্ণতাৰ পূৰ্বভাগ ন ধনু অন্তৰত সাত ধনু পৰ্যন্ত বিস্তৃত বাহানসীমক কুণ্ড আছে। তাৰ পূবে পাঁচ ধনু দীঘলে মাৰ্কণ্ডেয় হ্ৰদ আছে, তাত স্নান কৰিলে শিৱলোক প্ৰাপ্ত হয়। সেই হ্ৰদৰ উত্তৰে মাৰ্কণ্ডেশ্বৰ নামে শিৱ আছে। ৫৪।।

যোগিনীতন্ত্রৰ নৱম পটলত আছে সদনবম্ৰ্য পৰ্বতৰ শিখৰত সম্পৰহিত শঙ্কৰ। কেদাৰ নামৰ মহাদেৱৰ সেই অব্যয় লিঙ্গ.....৬৬/৬৮.... কেদাৰ নামৰ শিৱ গুহা বৰ্ণ, গুহা বৃষভৰ ওপৰত অধিষ্ঠিত, পদ্মাসন কৰি থকা, গুহাবৰ্ণ নাগৰ দ্বাৰা যজ্ঞ উপবীতধাৰী, বৰদ অভয় হস্তযুক্ত, চন্দ্ৰ-সূৰ্য্য অগ্নিসদৃশ উজ্জ্বল চকু, জটা-মুকুটৰ ওপৰত চন্দ্ৰশোভিত, গুহাভয়বদ্বাৰা শৰীৰ আবৃত, অৰ্জুনাবীৰৱ, পাঁচমুখ, তিনিচকু, স্বৰাম তংপুকুৰ, অৰোৰ, ইশান, সদ্য, পশ্চিম, ডম্বক, খড়্গধাৰী, খড়্গ, গো-কীৰ, বৰ্ণ-উত্তৰ বামদেৱ, শঙ্খ-চক্ৰধাৰী, তপ্ত সুবৰ্ণসদৃশ পূৰ্বদিশে তংপুকুৰ আৰু গদা পদ্মধাৰী পৰম স্বৰ্ছ সিদ্ধবসদৃশ বৰ্ণ, দক্ষিণে অৰোৰ, ত্ৰিশূল, কপিল, বিকট দ্ৰষ্টা, নীলমেঘ, অগ্নিসদৃশ—এনেবোৰ লক্ষণযুক্ত কেদাৰ নামৰ শিৱৰ ধ্যান কৰি শিৱ তত্ত্ববদ্বাৰা পূজা কৰি পুণ্যাঞ্জলি দান কৰিব। ৭১।।

কেদাৰৰ উত্তৰে তিনিগাত কাঁড় নিকৈপৰৰ অন্তৰত গৌলক নগৰকেন্দ্ৰত কমলাক হব। ৭৮।। অতি উত্তম মন্দাক পৰ্বতত ককুদেশ্বৰ হব। ৮৫।। সেই ঠাইতে ভাব ভূতেশ্বৰ মহাদেৱ। ৮৭।। পাত্ৰৰ পূবফালে শিলাচমোচন নামে তীৰ্থত কাল ভৈৰৱ মহাদেৱৰ স্থান। ৯৩।। শিলাচমোচন তীৰ্থৰ পূবফালে থকা বৃষভাকৃতি কক গৌৰবৰ্ম শূলধাৰী মহাদেৱ। ৯৪।।

ব্যাঘ্ৰেশ্বৰ দেৱৰ দক্ষিণে দেৱৰ দুৰ্ভেদ স্বয়ম্ভু লিঙ্গ। এই স্বয়ম্ভু লিঙ্গ পূৰ্বকালে হিঙ। গতিকে এই স্থান অতি শ্ৰেষ্ঠতম। ১৯।। ব্যাঘ্ৰেশ্বৰৰ ইশান কোণত দহধনু অন্তৰত কৃতিকামেশ্বৰ নামে লিঙ্গ যোনি প্ৰতিষ্ঠিত আছে। ফলস্বৰূপ ইশানকোণত তিনিপাত কাঁড় যাবিব পৰা আঁতৰত সপ্ত পাতাল ভৈৰৱ বিখ্যাত বাণেশ্বৰ লিঙ্গ প্ৰতিষ্ঠিত। ১০১।।

অসমত পোৱা শিৱমূৰ্তি

অসমত যি অনুপাতে শিৱলিংগ আৰু শিৱমূৰ্তিৰ পোৱা গৈছে সেই অনুপাতে শিৱমূৰ্তি পোৱা হোৱা নাই। প্ৰায় সকলোবোৰ শিৱমূৰ্তিৰ আৰু শিৱলিংগত শিৱলিংগই প্ৰাধান্য পোৱা বাবে শিৱমূৰ্তিৰ সংখ্যা কমকৈ পোৱা গৈছে। এইবিলাকৰ ভিতৰত অসমত পোৱা শিৱমূৰ্তিসমূহ এনেদৰে ভগাব পাৰি—

(১) শিৱপট্টিত থকা মূৰ্তি।

(২) অকলে থকা শিৱমূৰ্তি।

(৩) পাহাৰ বা ডাঙৰ শিলত কটা মূৰ্তি।

তেজপুৰ কোলপাৰ্কত পুৰণি মন্দিৰ ভগ্নাৱশেষৰ মাজৰপৰা উদ্ধাৰ কৰা শিৱপট্টি এটি পোৱা গৈছে। সেই শিৱপট্টিৰ দেৱকোষ্ঠত শিৱৰ মূৰ্তি দেখা গৈছে। এই মূৰ্তি শিৱৰ ইশান মূৰ্তি যুলি ক'ব পৰা যায়। শিৱ বিদূষক আৰু সমগদস্থানক ভঙ্গীত দণ্ডায়মান। তেওঁৰ দুয়োফালে সহচৰী দেখা গৈছে। শিৱপট্টিটোত থকা তিনিটা মূল দেৱকোষ্ঠত ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু আৰু শিৱক সহচৰীৰে সৈতে স্থাপন কৰা হৈছে।

এই তিনিটা মূল দেৱকোষ্ঠৰ মাজৰ অংশত থকা সৰু দেৱকোষ্ঠ কেইটামানত সূৰ্য আৰু নৱগ্ৰহৰ মূৰ্তি আছে।

নগাঁও জিলাৰ কামপুৰৰ ওচৰৰ চাংচকীৰ বৰ নামঘৰত একেধৰণৰ শিৱপট্টিত ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু আৰু শিৱক সহচৰীৰে সৈতে খোদিত কৰা হৈছে। সেই শিৱপট্টিতে সূৰ্য আৰু নৱগ্ৰহৰ মূৰ্তিও আছে। ইয়াত শিৱৰ বাপ চতুৰ্ভুজ আৰু সমগদস্থানক ভঙ্গীত দণ্ডায়মান। তেওঁৰ যি আৰু দেখা গৈছে সেয়া স্পষ্ট নহয়।

শোণিতপুৰ জিলাৰ শিঙৰীত যি শিৱপট্টি উদ্ধাৰ পাইছে তাতো ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু আৰু শিৱক একে ধৰণেৰেই বাপ দিয়া গৈছে। লগতে সূৰ্যৰ নৱগ্ৰহৰ মূৰ্তিও দেখা গৈছে। অন্য শিৱপট্টিত পোৱাৰ দৰেই শিৱৰ ভঙ্গী সমগদস্থানক ভঙ্গী।

একেই বাপৰ অন্য এটা শিৱপট্টি চাংচকীৰ কাঠেয়াৰীত পোৱা গৈছে। দেৱকোষ্ঠত চতুৰ্ভুজকণী শিৱ সমগদস্থানক ভঙ্গীত দেখা গৈছে। তেওঁৰ পৰিধানত জটা, মুকুট, কুণ্ডল, বৈজয়ন্তী, কটিবেথলা আৰু কটিবস্ত্ৰ।

ওপৰৰ সোঁহাতত ভৰুক, ওপৰৰ বাওঁহাতত ত্ৰিশূল, আৰু ডানৰ সোঁহাতত মালা, ডানৰ বাঁওহাতৰ আৰু স্পষ্ট নহয়। তেওঁৰ সোঁকালে-পৰ্শ্ব আৰু বাওঁকালে আছে কাৰ্তিকৰ মূৰ্তি।

একে ধৰণৰ আৰু দুটা শিবপট্টি হাতবাৰাট অঞ্চলতো পোৱা গৈছে। ইয়াতো শিবৰ ভগ্নী সমৰদহনক। শিবপট্টিটোত লতা-পাত আদিবো অলঙ্কাৰ আছে।

লক্ষ্মীশ শিব : অসমত উচ্চৰ হোৱা অতি প্ৰাচীন শিবৰ মূৰ্তি এটি হৈছে শিবৰ লক্ষ্মীশ ৰূপ। লক্ষ্মীশ শিবক শিবৰ অষ্টবিংশ অৱতাৰ বুলি ক'লা যায়। তেওঁকে পাণ্ডাপাত্ৰ মন্ত্ৰবাদ্যৰ বট্টা বুলি কোৱা হয়।

লক্ষ্মীশ শিবৰ দুটা মূৰ্তি অসমত উচ্চৰ হৈছে। প্ৰথম মূৰ্তিটো আছে দ-পৰ্বতীয়াৰ দ্বাৰ শিবপট্টিত। ইয়াত তেওঁক উৎকটিকাসন ভঙ্গীত উৰ্দ্ধমেধঃ অৱস্থাত দেখা গৈছে। যোগপট্ট এখন তেওঁৰ আঁঠুত মেৰাই আছে। বিভূজৰ এই লক্ষ্মীশৰ মূৰ্তিৰ হাত দুখন ধৰ্মচক্ৰপ্ৰবৰ্তন মুদ্ৰাত আৰু এটা লক্ষুট তেওঁৰ বাওঁবাঁহ আৰু শৰীৰৰ মাজত আছে। মূৰত আছে জঁটা মুকুট। তেওঁৰ সহচৰীৰূপে দুগৰাকী নাৰী আলীড় ভঙ্গীত উপবিষ্ট। তেওঁবিলাকৰ অঙ্গলিহস্ত মুদ্ৰাও দেখা গৈছে।

দেবদ্বানত উচ্চৰ হোৱা এটি শিবপট্টিত ক্ষুদ্ৰ লক্ষ্মীশৰ আন এটি মূৰ্তি পোৱা গৈছে। দ-পৰ্বতীয়াৰ মূৰ্তিটোৰ দৰে এইটো মূৰ্তিও একে।

উমা-মহেশ্বৰৰ মূৰ্তি : মংস্য পুৰাণত উমা-মহেশ্বৰৰ মূৰ্তি নিৰ্মাণৰ নিৰ্দেশ পোৱা যায়। অসমত উমা-মহেশ্বৰৰ কেইবাটিও মূৰ্তি পোৱা গৈছে। ইয়াৰ ভিতৰত স্বয়ং প্ৰকাশ মূৰ্তি আৰু পাহাৰৰ গাত কটা মূৰ্তি—এই দুয়োবিধেই আবিষ্কাৰ হৈছে। সুকীয়াটো পোৱা মূৰ্তি হাতবাৰাটৰ বৰভঙ্গা, ডবকাৰ মিকিৰ আটি, বাজবাৰী, যোগীজান, মদন কামদেৱ ইত্যাদি স্থানত উচ্চৰ হৈছে। এনে মূৰ্তি অসম ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়তো সংৰক্ষিত হৈছে। শিবক ইয়াত বিভূজ ৰূপত দেখা গৈছে, বিন্দল পদ্মপীঠৰ ওপৰত ললিতাসন ভঙ্গীত উপবিষ্ট। ইয়াত শিবৰ সোঁতৰিখন তললৈ ওলমি থকা আৰু বাওঁ তৰিখন পদ্মপীঠৰ ওপৰত আসীন। উমা-শিবৰ বাওঁ উৰুৰ ওপৰত বহি আছে, উমাৰ সোঁতৰি তললৈ ওলমি আছে আৰু বাওঁ তৰিখন আসনৰ ওপৰত বহা হৈছে। শিবৰ সোঁহাতত ধতুৰা ফুল। তেওঁৰ বাওঁ হাতখনে উমাক আলিঙ্গন কৰি আছে। আৰু নিঠিকালেদি আহি হাতখনে উমাৰ বাওঁ স্তন স্পৰ্শ কৰিছে। উমাই সোঁহাতেৰে শিবৰ কাঁক সাৰটি আছে। বাওঁ হাতখন আঁঠুৰ ওপৰত ভেজাৰি থকা ভঙ্গীত। উমাৰ হাতত মৰ্গ বা পদুমৰ কলি দেখা যায়। শিবৰ শিৰত জঁটা মুকুট। শৰীৰত কুণ্ডল, হাড়, কেন্দুৰ, ককন, নেপুৰ আদি অলঙ্কাৰেৰে বিভূষিত। শিবৰ উৰ্দ্ধ লিঙ্গ স্পষ্টভাৱে

কণ পাইছে। উম্মাৰো নিৰুত অঁটা বা স্তম্ভটো। শৰীৰত কুণ্ডল, হাড়, কোম্ব, বলৰ আনি অলকাৰ। কটিবন্ধ আৰু কটি ফেৰেলাও স্তম্ভটোকে দেখা যায়।

মদন-কামদেবতো উম্মা-মহেশ্বৰৰ একেই কণৰ এটি মূৰ্তি আছে। ইয়াত নিৰু বিৰূজ। ইয়াতো উম্মা কক্ষীয়া ভৰীত নিৰুৰ উৰুৰ ওপৰত আসীনা। কামাখ্যা পাহাৰ, বৰালী-সৰা (ডেজপুৰ), দেবহান (বৌলঙা), আৰু দেওপাৰীত উম্মা-মহেশ্বৰৰ বিৰূজ কণৰ মূৰ্তি পোৱা গৈছে।

অসমৰ মহামায়া থান, দেবহান, (বৌলঙা) আনিত পোৱা উম্মা-মহেশ্বৰৰ মূৰ্তি কিছুমানৰ কোনো কোনোটো চতুৰ্ভুজ নিৰু আৰু বিৰূজা উম্মা। এনে ধৰণৰ মূৰ্তি অসমৰ ব্যক্তিৰ সংগ্ৰহালয়ত আছে। একেই মূৰ্তি বিষ্ণাখৰাটো, বুঢ়া মাৱং পাহাৰ, কাছাশিলা পাহাৰ (মাৱং), আৰু গণেশ পাহাৰ (মাৱং) আনিত পোৱা গৈছে। বৌলজানত পোৱা উম্মা-মহেশ্বৰৰ মূৰ্তিৰ উম্মাক পাৰ্শ্বকণত দেখুওৱা হৈছে। উম্মা নিৰুৰ বাওঁ উৰুৰ ওপৰত উপবিষ্ট আৰু তেওঁৰ হাতত দৰ্পণ। আসনৰ তলত নিৰুৰ বাহন নখী আৰু উম্মাৰ বাহন সিংহ দেখা গৈছে। নিৰুৰ সোঁফালে ত্ৰিশূলো দেখা গৈছে।

বিষ্ণাখৰাটোত পোৱা মূৰ্তিটোতো নিৰুৰ সোঁহাতে ত্ৰিশূল আৰু আসনৰ তলত তেওঁবিলাকৰ বাহন নখী আৰু সিংহ দেখা গৈছে। দেবহানৰ মূৰ্তিটো বৌলজানৰ সতে একে।

বিষ্ণাখৰাটোত পোৱা উম্মা-মহেশ্বৰৰ মূৰ্তিটোত নিৰুৰ কণ চতুৰ্ভুজ। নিৰু ললিতাসন ভৰীত হিঙ্গল পদ্মপীঠৰ ওপৰত উপবিষ্ট। নিৰুৰ সোঁহাতে আছে ধতুৰা ফুল আৰু ধতুৰা ফুলৰ ওপৰত এটি সৰ্প। নিৰুই সোঁহাতেৰে উম্মাৰ ধৃতবি স্পৰ্শ কৰি আছে আৰু বাঁওহাতেৰে উম্মাক আঁকোৱালি লৈ উম্মাৰ স্তন স্পৰ্শ কৰি আছে। উম্মাই সোঁহাতেৰে নিৰুৰ সাৰটি আছে। মূৰ্তি দুটাৰ আ-অলকাৰ আৰু পৰিধান বস্ত্ৰ পৰস্পৰাগত। আসনৰ তলত নিজ নিজ বাহন দুটাৰ মাজত ক্ষুদ্ৰ নৃত্যবতা নাৰীমূৰ্তি।

প্ৰায় একে ধৰণৰ মূৰ্তি মহামায়া থানতো আছে। দেবহানত পোৱা উম্মা-মহেশ্বৰৰ আনটো মূৰ্তিত উম্মা সমুখৰফালে আছে।

বুঢ়া মাৱং পাহাৰ, মাৱঙৰ কাছাশিলা আৰু গণেশ পাহাৰত যি উম্মা-মহেশ্বৰৰ মূৰ্তি পোৱা গৈছে তাৰ ভিতৰত বুঢ়া মাৱং পাহাৰৰ উম্মা-মহেশ্বৰৰ মূৰ্তিটো দেখাত অতি মনোহৰ। নিৰু ইয়াত চতুৰ্ভুজ কণত আলিঙ্গনাবদ্ধ। এই মূৰ্তিটোৰ নিৰু আৰু উম্মাৰ ভৰি নিজ নিজ বাহনৰ ওপৰত আছে। তেওঁলোকৰ বাওঁফালে ত্ৰিশূলটোৰ দাঁতিত ত্ৰিশূল দেখা গৈছে।

কাল্পনিক পাহাৰৰ ওপৰত দুটি উমা-মহেশ্বৰৰ মূৰ্তি কটা আছে। দুয়োটা মূৰ্তিৰ কপ একে ধৰণৰ। অৱশ্যে এটা মূৰ্তিৰ ওপৰত কীৰ্তিস্থ আৰু উদ্ভূত বিদ্যাধৰৰ মূৰ্তি নাই। আনটোত আছে।

গণেশ পাহাৰত পোৱা উমা-মহেশ্বৰৰ মূৰ্তিও বৰ সুন্দৰ। ইয়াত শিৱৰ বাওঁহাত এখনত ত্ৰিশূল আছে।

অসমৰ ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়ত এটি বিভোপন উমা-মহেশ্বৰৰ মূৰ্তি সংৰক্ষিত হৈ আছে।

নটৰাজ : সঙ্গীত, নৃত্যকলা ইত্যাদিৰ অধিষ্ঠাতা দেৱতাকৈ পিতৃক গণ্য কৰা হয়। সৰ্বভাৰতত শিৱৰ মূৰ্তিসমূহৰ ভিতৰত নটৰাজৰ মূৰ্তিৰ সংখ্যাই সকলোতকৈ বেছি পোৱা গৈছে। অসমত মাত্ৰ কেইটিমানহে নটৰাজৰ মূৰ্তি উদ্ধাৰ হৈছে। ষষ্ঠভূজৰ নটৰাজৰ মূৰ্তি এটি বায়ুলী পাহাৰত পোৱা গৈছে। গুৱাহাটীত যিকোনো নটৰাজৰ মূৰ্তি আবিষ্কৃত হৈছে তাৰ ভিতৰত প্ৰথমটো ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত, দ্বিতীয়টো উৰ্বশীত আৰু তৃতীয়টো আমবাৰীৰ খননত। এই মূৰ্তিকেইটি অসম ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়ত সংগৃহীত হৈ আছে। এই তিনিওটা মূৰ্তিতে শিৱক দশভূজৰূপে কপ দিয়া হৈছে। আৰু তিনিওটা মূৰ্তিতে নন্দীৰ ওপৰত শিৱক নৃত্য কৰা কপ দেখুওৱা হৈছে। শিৱৰ হস্তত গজহস্ত যুগ্ম দেখা গৈছে। ত্ৰিশূল, বাণ, দণ্ড, কেটক খড়্গ, অক্ষমালা, সৰ্প ইত্যাদি আয়ুধ দেখা গৈছে। তেওঁৰ সোঁভিখন নৃত্যভংগীৰে ওপৰলৈ তোলা আৰু বাওঁভিখন নন্দীৰ পিঠিৰ ওপৰত। শিৱৰ পৰিধানত জীটা, মুকুট, কুণ্ডল, হাড়, কেয়ুৰ, বলয়, উপবীত আৰু নেপুৰ দেখা গৈছে। আৰু কটিবন্ধৰূপে আছে ধুতি। উত্তৰীয়ৰ দুটা মূৰ তেওঁৰ দুয়োফালে টোৰ নিচিনাকৈ উৰি আছে। নন্দীয়ে ওপৰলৈ মূৰ তুলি আনন্দেৰে যেন শিৱৰ ফালে চাই আছে। দ্বিতীয় মূৰ্তিটোত শিৱৰ লগত আছে গণেশ আৰু কাৰ্তিকৈয়। আয়ুধ অস্পষ্ট। প্ৰথম মূৰ্তিটোত নটৰাজক এটা বৃত্তাকাৰে কেন্দ্ৰৰ মাজত কপ দিয়া হৈছে। উৰিচা আৰু বঙ্গদেশতো এনে মূৰ্তি পোৱা যায়।

বৃহৎ আকাৰৰ নটৰাজৰ আনটি মূৰ্তি আমবাৰীত উদ্ধাৰ হৈছিল আৰু দশভূজৰ এই মূৰ্তিটো দেখাত অতি সুন্দৰ। নন্দীৰ পিঠিত নৃত্যভংগীত থকা শিৱৰ শৰীৰত গতানুগতিক অলঙ্কাৰ আৰু বস্ত্ৰ।

এটা কথা মন কৰিবলগীয়া যে পূব ভাৰতৰ নটৰাজৰ মূৰ্তিসমূহ নন্দীৰ পিঠিৰ ওপৰত নৃত্যভংগীত দেখা যায়। আনহাতেদি দক্ষিণ ভাৰতত পোৱা নটৰাজৰ মূৰ্তিত শিৱৰ ভৰিৰ তলত থাকে অপস্ৰাৰ পুৰুষ (অসুৰ)। এই অপস্ৰাৰ পুৰুষক শিৱই মৰ্দন কৰা দেখা যায়। পূব ভাৰতত নন্দীৰ পিঠিত থকা

শিৱক কৰুৱা কৰি দেখুওৱা হয়। আনহাতেৰে নক্ষিত্ৰ ভবতত নটৰাজ চতুৰ্ভুজ ৰূপৰ।

অসমৰ মনন-কাৰ্য্যসেৱত বৰ্ত্তমান নটৰাজ মূৰ্ত্তিটো পোৱা গৈছে।

মহেশ : বিষ্ণু ধৰ্মোত্তৰ পূৰ্ণ আৰু সূৰ্য্যভোগসত শিৱৰ মহেশ ৰূপৰ বৰ্ণনা দিয়া আছে। অৱশ্যে এই মহেশ মূৰ্ত্তি সংখ্যাত ৰূৰ বেছি পোৱা হোৱা নাই।

অসম ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়ত মহেশ মূৰ্ত্তি এটি সংৰক্ষিত হৈছে। এই মহেশ মূৰ্ত্তিৰ পঞ্চমুখৰ ভিতৰত এখন মুখ ভয় অৱস্থাত মহেশ উপৰিষ্ট। তেওঁৰ দশভুজৰ আয়ুধবোৰ স্পষ্ট নহয় যদিও জ্ঞানমুদ্ৰা, বৰদ মুদ্ৰা আৰু ত্ৰিশূল আদি দেখা গৈছে। মূৰ্ত্তিটোত জঁটা মুকুট আৰু তেওঁৰ বাহন নন্দীক তলত দেখা গৈছে।

অসম ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়ত থকা মহেশৰ আনটি মূৰ্ত্তি গুৱাহাটীৰ উজান বজাৰৰপৰা সংগৃহীত। ইয়াতো মহেশ পঞ্চমুখ (এখন মুখ ভয় অৱস্থাত) আৰু দশভুজৰ। শৰীৰত যজ্ঞোপবীত দেখা গৈছে। জ্ঞানমুদ্ৰা বৰদ মুদ্ৰাও দেখা গৈছে। তেওঁৰ মূৰত জঁটামুকুট। তেওঁৰ বাহন নন্দী আসনৰ তলত আছে। মহেশ যোগাসনত উপৰিষ্ট।

হৰিহৰ : শৈৱধৰ্ম আৰু বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ সমন্বয়ৰ স্বাক্ষৰৰূপে হৰিহৰৰ মূৰ্ত্তি সৰ্বভাৰততে নিৰ্মাণ হৈছিল।

অসমত পোৱা প্ৰথম হৰিহৰৰ মূৰ্ত্তিটো দেওগানীৰপৰা উদ্ধাৰ কৰা হৈছে আৰু এই মূৰ্ত্তিটো অসম ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়ত সংৰক্ষিত হৈছে। মূৰ্ত্তিটো ব্ৰেনাইট পাথৰৰ। মূৰ্ত্তিটোৰ ভঙ্গী সম্বন্দস্থানক ভঙ্গীৰ। মূৰ্ত্তিটোৰ এফালে জঁটামুকুট আনফালে কিৰিট। চতুৰ্ভুজ মূৰ্ত্তিটোৰ সোঁহাত দুখনত আছে ক্ৰমে অক্ষমালা আৰু ত্ৰিশূল। বাঁওহাত দুখনত শঙ্খ আৰু চক্ৰ। তেওঁ পৰিধান কৰিছে কুণ্ডল, হাৰ, উপবীত, বৈজয়ন্তী কেয়ুৰ, বলয় আৰু নেপুৰ। ইয়াত শিৱৰ উৰ্দ্ধ লিঙ্গ দেখুওৱা হৈছে। শিলাপট্টৰ তলৰ অংশত শিৱৰ বাহন নন্দী আৰু অশ্লিষ্ট মুদ্ৰাত বিষ্ণুৰ বাহন গৰুড় আছে। মূৰ্ত্তিটোৰ গাত এখন অভিলেখ আছে।

হৰিহৰৰ আনটো মূৰ্ত্তি উত্তৰ গুৱাহাটীত উদ্ধাৰ হৈছে আৰু অসম ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়ত সংৰক্ষিত কৰা হৈছে। এই চতুৰ্ভুজ মূৰ্ত্তিটো ত্ৰিভঙ্গ ভঙ্গীত দণ্ডায়মান, সোঁহাত দুখনত থকা আয়ুধ ক্ৰমে উষ্মক আৰু ত্ৰিশূল। বাঁওহাত দুখনত ক্ৰমে গদা আৰু চক্ৰ। এটা স্পষ্ট ৰেখাৰদ্বাৰা মূৰ্ত্তিটোৰ দুটা ভাগ হৰ আৰু হৰিৰ পাৰ্থক্য দেখুওৱা হৈছে। মূৰ্ত্তিটো গতানুগতিক অলঙ্কাৰ আৰু বস্ত্ৰেৰে বিভূষিত। ইয়াত হৰৰ জঁটামুকুট আৰু হৰিৰ কিৰিট মুকুটৰ দুটা অংশ স্পষ্টকৈ দেখুওৱা হৈছে। তেওঁলোকৰ সহচৰী হিচাপে দুজনী নাৰী মূৰ্ত্তি স্থানকতঙ্গীত

আছে। শিৱৰ দক্ষিণত থকা নাৰী মূৰ্তিটোৰ সোঁহাতত আছে এখন আঁক মূৰত জটাযুক্ত, আঁক বিহীন কান্দে থকা নাৰী মূৰ্তিটোৰ সোঁহাতত পদ্ম, মূৰত-কিৰীটি মূৰুট। তেওঁলোকৰ কানে শিৱৰ পত্নী উমা আঁক বিহীন পত্নী লক্ষ্মী। ঠোঁটৰ আঁক বৈকৰ ধৰ্মৰ মিলন এই মূৰ্তিটোৰ অন্তৰ্গত সুনককৈ ভাৱবৰ্ত কাম নিলৈ হৈছে।
দেওপানীৰূপৰা আন এটি হৰিহৰ মূৰ্তি উদ্ধাৰ হৈছে। অৱশ্যে এইটো অৱশ্যে।

কৰদ্বাৰা আন এটা হৰিহৰ মূৰ্তি সূৰ্য্যগাহবত আৱিষ্কৃত হৈছে।

অৰ্জুনাবীৰব : অসমত যাত্ৰ এটা অৰ্জুনাবীৰব মূৰ্তি পোৱা হৈছে। দেৱহানত (মৌলভা) পোৱা এই মূৰ্তিটো এটা শিৱপ্ৰতিমিত আছে। মূৰ্তিটোৰ এটা ভাগ শিৱৰ আঁক আনটো ভাগ মৌৰীৰ। তেওঁলোকৰ হাতত থকা আয়ুধ আঁক পৰিধান কৰা অলকাৰ স্পষ্ট নহয়। তেওঁলোকৰ বাহন নৰী আঁক সিংহ আসনৰ কাষত দেখুওৱা হৈছে। মূৰ্তিটোৰ ওপৰত দুটা উৰুত বিদ্যাবৰ মূৰ্তি আছে। মূৰ্তিটো ক্ষুদ্ৰ আঁক কৰ বোৱা।

শিৱপূৰাণ, বংশ পূৰাণ, কালিকাপূৰাণ আঁক অংগবহুদাগৰ, শিৱবৰ আদি গ্ৰন্থবোৰত শিৱৰ অৰ্জুনাবীৰব কাম বৰ্ণনা আছে।

ভৈৰৱ : বিষ্ণুধৰ্মোক্তৰ, কামৰূপ, কামৰূপ আদি গ্ৰন্থত শিৱৰ ভৈৰৱ কামৰ বৰ্ণনা আছে। অসমৰ কামৰূপ পাহাৰত ভৈৰৱৰ কাম এটি খোদিত হৈ আছে। এই মূৰ্তিটি চতুৰ্ভুজ কামৰ। তেওঁ এটি শ্ৰেতৰ ওপৰত ত্ৰিভুজ ভৰীত দণ্ডায়মান। তেওঁৰ হাতত থকা আয়ুধ হৈছে সমুখৰ সোঁহাতত শূল আঁক ওপৰৰ সোঁহাতত ত্ৰিশূল, ওপৰৰ বাওঁহাতত অক্ষুণ আঁক সমুখৰ বাওঁহাতত কপাল। ভৈৰৱ কামৰ মূৰ্তি ভৱকৰ মূৰ্তি। এই মূৰ্তিটোতো ভৱকৰতাৰ চিন দেখা গৈছে। বৃহৎ চকু, বহল নাকৰ পাহি, ডাঢ়ি-মোচ থকা আঁক দাঁত ওলোৱা। অট্টহাস্য কৰি থকা ভৰীত মূৰ, হুলি উৰুনিখাৰ দৰে আউল-বাউল। তুণ্ডিত প্ৰকট কানে দেখা গৈছে। মানৱ মূৰ্তি এটি অঙ্গলিহন্ত মূৰ্দ্ধাৰে তেওঁৰ কাষত দেখা গৈছে। সেই মূৰ্তিটি স্থানক ভৰীত উপৰিষ্ট।

গ্ৰেনাইট পাথৰত কটা আন এটা ভৈৰৱ মূৰ্তি মদন-কামদেৱত আৱিষ্কৃত হৈছে। সাধাৰণ পীঠ এটিৰ ওপৰত দণ্ডায়মান এই ভৈৰৱত চতুৰ্ভুজ আয়ুধ হৈছে ডবক, ত্ৰিশূল, পদ্ম, আনটো অস্পষ্ট আঁক আৱশিকতাৰে ভগা। সোঁতৰিখৰ যুগা আঙুলিৰে পীঠ স্পৰ্শ কৰি আছে আঁক বাওঁতৰিখনে নৃত্যভৰীত সামান্য ভাঁজ কৰি থকা।

গুৱাহাটীৰ হেৰোৱাবৰীত গ্ৰেনাইট পাথৰত কটা বিষ্ণুৰ এটি ভৈৰৱ মূৰ্তি আৱিষ্কৃত হৈছে। এই মূৰ্তিটি অসমৰ ব্যক্তিগত সংগ্ৰহালয়ত আছে। স্থানক

ভঙ্গীত থকা এই মূৰ্তিটোৰ আৰু হৈছে বহু আৰু কপাল। মূৰতালো পৰিহিত এই মূৰ্তিটোৰ মুখ ভয়ঙ্কৰ, দাঁত ভল্লাই কৰা আৰু চকু দুটা বহল।

অসম ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়ত আৰু দুটি ভৈৰৱ মূৰ্তি সংৰক্ষিত হৈছে। তাৰে এটি ভৈৰৱ মূৰ্তি মহৰ কেন লাগে, কাৰণ ভিত্তিত মূৰতালো নাই। এই মূৰ্তিৰ শিৰত কিৰীট মুকুট আৰু পৰিধানত বস্ত্ৰ অলকাৰ দেখা গৈছে। বিত্তীৰ মূৰ্তিটি মল-কাৰসেৱত পোৱা ভৈৰৱ মূৰ্তিটিৰ নিচিনাই। এই মূৰ্তি শ্ৰেভাসনৰ ওপৰত নৃত্যভঙ্গীত থকা হৈ থকা। শ্ৰেভাসনৰ অঙ্গবিশেষ ভগ্ন। তেওঁৰ হাতত থকা আৰু ক্ৰমে ওপৰৰ সোঁহাতত বজ্জা আৰু সন্ধুৰ সোঁহাতত কপাল আৰু বাওঁহাতত থকা আৰু অঙ্গটি। তেওঁৰ চকু দুটা ডাঙৰ, দাঁত ভল্লাই আৰু ছুতিল ওলোৱা। তেওঁ মূৰতালো পৰিধান কৰিছে। দুয়োটা মূৰ্তিৰ দুইকালে দুটাকৈ লম্বু ভৰ্ত্ত আছে।

কাৰাখ্যাত আন এটা অষ্টভুজৰ ভৈৰৱ মূৰ্তি আছে যুগি জনা গৈছে। কাৰাখ্যাত টেব্লীটেণ্ডৰ ওচৰৰ মন্দিৰৰ ভোগৰ কাষত এটা বিভুজৰ স্থানক ভঙ্গীত থকা ভৈৰৱ মূৰ্তি পোৱা হৈছে। তেওঁৰ সোঁহাতত ত্ৰিশূল আৰু বাওঁ হাতখন বুকুৰ ওপৰত আৰু হাতত এটা পাত্ৰ আছে। তেওঁ পৰিধান কৰিছে দীঘল মূৰতালো। কাৰাখ্যাত ভোগৰওপৰত আন এটা ভৈৰৱ মূৰ্তি আছে। এই মূৰ্তিটো ওপৰত উল্লেখ কৰা মূৰ্তিটোৰ দৰে একে ধৰণে ৰূপ দিয়া।

অসম ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়, বামুণীপাহাৰ, উত্তৰ গুৱাহাটীৰ কানাই কৰণীত ভৈৰৱ আৰু তিনিটি মূৰ্তি আছে। তাৰে ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়ৰ মূৰ্তিটোৰ এখন হাতত বজ্জা আৰু শ্ৰেভাসনৰ ওপৰত স্থানক ভঙ্গীত উপৰিষ্ট। বামুণী পাহাৰত পোৱা মূৰ্তিটো স্থানক ভঙ্গীত থকা। এইটো ভৈৰৱ মূৰ্তি ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়ৰ মূৰ্তিটোৰ দৰেই। কানাই বৰণীৰ মূৰ্তিটো আংশিকভাৱে ৰূপ পোৱা আৰু মূৰ্তিটোত আছে সন্ধুৰৰ শ্ৰেণ, মুখ ভয়ঙ্কৰ।

অঘোৰ : শিৱৰ অঘোৰ ৰূপৰ বৰ্ণনা পুৰাণ কৰণাগম, শিৱতন্ত্ৰ বস্ত্ৰাকৰ আদি গ্ৰন্থত থাকিলেও অঘোৰ মূৰ্তি পাবলৈ বিৰল। অসমৰ উত্তৰ গুৱাহাটীৰ দৌলগোবিন্দ মন্দিৰৰ সন্ধুৰত বিটি অঘোৰ মূৰ্তি পোৱা গৈছে তাৰ বৰ্ণনা এনে : মূৰ্তিটো গ্ৰেনাইট পাথৰত কটা। চতুৰ্ভুজ অঘোৰ মূৰ্তিটো আদীড় ভঙ্গীত দণ্ডায়মান। তেওঁ সন্ধুৰ সোঁ আৰু ওপৰৰ বাওঁ হাতেৰে দীঘল ত্ৰিশূল এগাত ধৰি আছে। আনহাতত থকা আৰু হৈছে ওপৰৰ সোঁহাতত দণ্ড আৰু সন্ধুৰ বাওঁহাতত কপাল। তেওঁৰ সোঁভৰিখন দৃঢ়ভাৱে পীঠৰ ওপৰত আৰু বাওঁভৰিখন টিলাকৈ পৰাও ওপৰত আছে। তেওঁ পৰিধান কৰিছে জটামুকুট, কুণ্ডল, হাৰ, কেচুৰ, বলয়, উপবীত, মূৰতালো আৰু নেপুৰ। কঁকালত কটিমেখেলা দেখা যায়। মূৰৰ ঠোঁটোত উল্ল ৰূপ প্ৰতিৰূপিত হৈছে। ত্ৰিশূলৰ

ওপৰত ক্ষুদ্ৰ মানৱ মূৰ্তি এটা আছে। কাৰোবাক আকৰ্ষণ কৰা ভৱীত তেওঁৰ হাতত ত্ৰিশূল দেখা গৈছে। তেওঁৰ কাষত দুটি মানৱ মূৰ্তি সজৰী হিচাপে দেখা যায়। শিলাপটীৰ ওপৰত উৰত পৰ্ব্বৰ মূৰ্তি আছে।

গজাসুৰ সংহাৰ : ত্ৰিশূলাস্তক মূৰ্তি : গজাসুৰ সংহাৰক বা ত্ৰিশূলাস্তক মূৰ্তি শিৱৰ এটি উগ্ৰ ৰূপ। অসম ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়ত থকা গজাসুৰ সংহাৰক মূৰ্তিটি দেওপাহাৰৰূপৰা সংগ্ৰহ কৰা। কল্পপ্ৰাপ্ত এই মূৰ্তিটোৰ সৌভৱিক ওপৰলৈ উঠা আৰু বাওঁভৰিকৈ গজমুণ্ড অৰ্থাৎ হাতীৰ মূৰত এক নৃত্যভঙ্গীত আছে। এই চতুৰ্ভুজ মূৰ্তিটিৰ সমুখৰ বাওঁহাতত আছে আয়ুধ ধনু। আন হাতত থকা আয়ুধ অম্পট। ওপৰৰ সোঁ আৰু বাঁওহাত দুখন ওপৰলৈ উঠা আৰু দুই হাতেৰে হাতীৰ জ্বল এখন ধৰি আছে ঠিক মূৰৰ নিছললে আৰু জ্বলখন মূৰৰ নিছললে ঠিক প্ৰভাৱলীৰ দৰে আছে। গজাসুৰ সংহাৰ মূৰ্তিত হাতীৰ জ্বলখন মূৰৰ পাছফালে প্ৰভাৱলীৰ নিচিনাকৈ থাকে। তেওঁৰ শৰীৰত জঁটামুকুট, পত্ৰকুণ্ডল, হাব, কেয়ুৰ দেখা গৈছে।

শিৱৰ অন্যান্য ৰূপৰ মূৰ্তি : এইবিলাক মূৰ্তিৰ উপৰিও শিৱৰ বিভিন্ন ৰূপৰ মূৰ্তি অসমত আৱিষ্কৃত হৈছে। ইয়াৰ ভিতৰত নন্দীৰ ওপৰত আসনভঙ্গীত থকা এটি শিৱমূৰ্তি যিকিবাটিত উদ্ধাৰ হৈছিল। গহতলত পোৱা চতুৰ্ভুজ মূৰ্তি এটা যোগাসন ভঙ্গীত আছে আৰু কেইটামান গণৰ মূৰ্তি অঞ্জলিহস্ত মূদ্ৰাত তেওঁক প্ৰণাম কৰি থকা দেখুওৱা হৈছে। গহতলৰ ৰাক্ষাশাত থকা এটা স্থানক ভঙ্গীৰ মূৰ্তিৰ সোঁহাতত অক্ষমালা আৰু বাওঁহাতত ত্ৰিশূল আছে। শিৱৰ শূলপালি ৰূপৰ মূৰ্তি এটা আভঙ্গ (অতিভঙ্গ) ভঙ্গীত থকা আকাশীগজাত আছে। তেওঁৰ সৈতে দুজনী নাৰী সহচৰী হিচাপে, এজনীৰ হাতত চোঁৱৰ আৰু আনজনী অঞ্জলিহস্ত মূদ্ৰাত হাতীৰ পিঠিত আঁঠু লৈ আছে। অসম ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়ত থকা এটা ক্ষয় বোৱা মূৰ্তি, মূৰত জঁটামুকুট আৰু হাতত ত্ৰিশূল আছে। উৰ্বশীত পাহাৰত কটা এটা ক্ষুদ্ৰ মূৰ্তি পদ্মাসন ভঙ্গীত উপবিষ্ট। এই চতুৰ্ভুজ মূৰ্তিটোৰ দুখন হাতত আছে ক্ৰমে অক্ষমালা আৰু ত্ৰিশূল, এখন হাতত থকা আয়ুধ অম্পট আৰু আনখন হাত ভগ্ন। মূৰ্তিটোৰ তলত নন্দী আৰু মানৱ মূৰ্তি এটা আছে। মানৱ মূৰ্তিটো আলীঢ় ভঙ্গীত উপবিষ্ট আৰু হাত দুখন অঞ্জলিহস্ত মূদ্ৰাত আছে। শিৱৰ এই মূৰ্তিটোৰ কাষত আন এটা শিলত কটা চতুৰ্ভুজ মূৰ্তি পদ্মাসন ভঙ্গীত আছে। তেওঁৰ হাতত থকা আয়ুধ ক্ৰমে পৰশ, অস্ত্ৰ মূদ্ৰা, বৰদ মূদ্ৰা আৰু অক্ষমালা। মূৰ্তিৰ তলত ৰাহনৰ সলনি পদ্ম আছে। তেওঁৰ মূৰত আছে জঁটামুকুট। উজান বজাৰৰ ব্যক্তিগত মানুহ এককত এটি বিৰোপন শিৱৰ মূৰ্তি থকাৰ সন্ধান পোৱা গৈছে। ভগ্ন আৰু

করপ্রাপ্ত মূর্তিটো যোগাসন ভঙ্গীত ইন্দ্রিয়। অধিকন্তু কাষত নবীৰ মূর্তি আছে।

অসম ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়ৰ বিভাগে যাক্ষৰূপে চাহ বৰ্ণিতাবলগী এটা শিৱৰ মূৰ্তি সংগ্ৰহ কৰিছে। মূৰ্তিটো কৰপ্ৰাপ্ত আৰু ভগ্ন। মূৰ্তিটোৰ অঁটাখুট আৰু শিলপটৰ ওপৰ অংশ সূক্ষ্মভাৱে ৰূপ দিয়া আছে। স্থানক ভঙ্গীত থকা শিৱৰ চতুৰ্ভুজ মূৰ্তি এটি তেওঁৰূপৰ বৰালীয়া সজ্জা আছে। কৰপ্ৰাপ্ত হোৱা এই মূৰ্তিটোৰ হাতত থকা আৰুখ ভিতৰত অৰুণ আখোন ত্ৰিশূল চিনাক্ত কৰিব পৰা যায়। একে ধৰণৰ শিৱৰ চতুৰ্ভুজ মূৰ্তি এটা (স্থানক ভঙ্গীত থকা) অসম ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়ত আছে। মূৰ্তিটোৰ আৰুখ ভিতৰত অৰুণ শূলৰ বাহিৰে তেওঁৰ হাতত থকা আন আৰুখ চিনাক্ত কৰিব পৰা নাযায়। অসম ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়ত থকা শিৱৰ আন এটি মূৰ্তি বেৰালৈকে কৰ হোৱা আৰু ভগ্ন। তেওঁৰ মূৰত অঁটা আৰু ত্ৰিশূলৰ ওপৰ অংশ সূক্ষ্মভাৱে ৰূপ দিয়া আছে। শিৱৰ মূৰ্তি মদন কামদেৱ আৰু সূৰ্য পাহাৰত দেখা যায়। আসনভঙ্গীত থকা শিৱৰ মূৰ্তি এটা উত্তৰ গুৱাহাটীৰ দৌলগোবিন্দত আছে। এইটো শিৱ চতুৰ্ভুজ মূৰ্তি। ওপৰৰ সোঁহাতত থকা আৰুখ হৈছে ত্ৰিশূল আৰু সৰুখৰ সোঁ আৰু বাওঁ হাত দুখন যোগাসন মূদ্ৰাত উৰুৰ ওপৰত আছে। অসম ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়ত পোৰাযাটীৰ ভাষ্কৰ্যত ৰূপ দিয়া বিভূজৰ শিৱৰ মূৰ্তি এটা আছে। মূৰ্তিটোৰ তলত নন্দীক দেখুওৱা হৈছে। আসনভঙ্গীত থকা আন এটা শিৱৰ মূৰ্তি ৰাজ্যিক সংগ্ৰহালয়ত কৰপ্ৰাপ্ত অৱস্থাত সংৰক্ষিত কৰা হৈছে।*

অসমত পোৱা শিৱলিঙ্গ

অসমত শিৱলিঙ্গ প্ৰচুৰ পৰিমাণে পোৱা গৈছে। ইয়াৰ ভিতৰত চতুৰ্ভুজ শিৱলিঙ্গ অসমত যথেষ্ট এটাহে পোৱা গৈছে। শুৱাহাটীৰ কাহিলীপাহাত বিটো শিৱলিঙ্গ আৱিষ্কাৰ হৈছে সেইটি ব্ৰহ্মৰ। অষ্টমল পৰ্বৰ ওপৰত লিঙ্গটি খোদিত হৈছে। লিঙ্গটোৰ চাৰিওফালে চাৰিখন মূখ আৰু চাৰিখন মূখৰ মাজৰ খালী অংশত সৰ্পমূখ দেখা গৈছে। বিত্তোপনকৈ গঢ়া যোনিপীঠত কেইটিমান ব্ৰাহ্মী হৰফ আছে আৰু তাৰপৰাই অনুমান কৰা হৈছে যে শিৱলিঙ্গটো নৱম শতিকাব।

ভেজপুৰৰ কেতেকীবাৰীত পঞ্চমূখৰ এটি বিৰল শিৱলিঙ্গ উদ্ধাৰ হৈছে। এই শিৱলিঙ্গটো প্ৰায় চাৰিফিটাৰ ওখ, আৰু ইয়াত ব্ৰহ্মভাগ, বিষ্ণুভাগ আৰু কল্প ভাগ তিনিওটা ভাগ আছে। ব্ৰহ্মভাগ চতুৰ্ভুজাশীৰ, বিষ্ণুভাগ অষ্টকোণীৰ আৰু কল্পভাগ পঞ্চকোণীৰ।

শিৱলিঙ্গটো যোনিপীঠৰপৰা ভাগি পৰাত, মূল ঠাইৰপৰা অলপ আঁতৰত মাটিত ধ্বংস কৰি ৰখা হৈছে। যোনিপীঠ ৫.০৫x৩.০০ মিটাৰ ডাঙৰ। যোনিপীঠৰ মাজ অংশত য'ত শিৱলিঙ্গটো আছিল তাত এতিয়া বাঁহ গজিছে। শিৱলিঙ্গৰ একেবাৰে ওপৰভাগত পাঁচখন মূখ দেখুওৱা হৈছে। অৱশ্যে ই ক্ষয়প্ৰাপ্ত হোৱাত মূখকেইখন স্পষ্ট দেখা নাযায়।

যোগীজ্ঞানত আঠোটা মন্দিৰৰ ভগ্নাৱশেষৰ মাজৰ বৰ্তমানেও গৰ্ভগৃহত অক্ষত অৱস্থাত থকা শিৱলিঙ্গ পোৱা গৈছে। লিঙ্গৰ সৈতে থকা যোনিপীঠ আকৃতিত আয়তক্ষেত্ৰকাৰ আৰু লিঙ্গসমূহৰ বিষ্ণুভাগ আৰু কল্পভাগ দেখা যায়। ডবকাৰ এটা মন্দিৰত আন এটি শিৱলিঙ্গ পোৱা গৈছে য'ত যোনিপীঠ আকৃতিত বৃত্তাকাৰ।

গোৱালপাৰাৰ পঞ্চৰত্ন ঘাটত এনে বৃত্তাকাৰ যোনিপীঠৰ সৈতে শিৱলিঙ্গ এটি আছে।

অসমত পোৱা শিৱলিঙ্গসমূহ বেছাল্ট শিলত কটা। ইয়াত শিঙ্গ নিৰ্দেশমতেই লিঙ্গৰ তিনিটা ভাগ থাকে। ওপৰৰ অংশ ঘূৰণীয়া, মাজৰ অংশ আঠকোণীয়া আৰু তলৰ অংশ চতুৰ্ভুজাশীৰ। অৱশ্যে কিছুমান লিঙ্গৰ দুটাহে অংশ থাকে। ওপৰৰ অংশ ঘূৰণীয়া আৰু তলৰ অংশ অষ্টকোণীৰ। যোনিপীঠ সাধাৰণতে অসমত আয়ত ক্ষেত্ৰাকাৰহে দেখা যায়। কিছুমান ঘূৰণীয়া বা বৃত্তাকাৰ যোনিপীঠও পোৱা গৈছে। অসমত সৰল শিৱলিঙ্গহে বৰ বেছিকৈ পোৱা যায়।*

*ডঃ নিশিন্দ চৌধুৰীৰ সন্ধান বীক্ষণ কৰা হৈছে।

শিৱ মন্দিৰৰ লগত জড়িত পৰিবেশিত কলা আৰু অসমৰ দেৱদাসী নৃত্য

ভাৰতৰ শিৱ মন্দিৰসমূহৰ বেছি ভাগতেই নৃত্য, গীত, বাঁহা, অভিনয় আদি পৰিবেশিত কলাসমূহ প্ৰচলিত ৰূপৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰ পোৱা গৈছে। নটৰাজ শিৱক নৃত্য-সঙ্গীতৰ ওক হিচাপে আখ্যা দিয়া হয়, শিৱ আখ্যানৰ বিভিন্ন ঠাইত তেওঁক নৃত্য-গীতেৰে সজ্জা কৰাৰ কাহিনীও বিদিত। পদ্মপুৰাণৰ কৰ্ণাৰামতে সতী বেউলায়ো এইজনা দেৱতাক নৃত্য-গীতেৰে সজ্জা কৰিহে স্বামী লক্ষ্মীনাথসহ মৃত ভাতৃসকলৰ জীৱন ফুৰাই আনিব পাৰিছিল।

ভক্তসকলে উপাস্য দেৱতাৰ গুণ-পৰিচা কৰিহি গীত গালে, নৃত্য কৰিলে, অভিনয় কৰিলে সেই পৰিবেশিত কলাৰ লগত ভক্তৰ আবেগ একত্ৰ হয়, ভক্ত কলাৰ লগত একত্ৰ হয় তথা ভক্তিৰ শীৰ্ষবিন্দুত তনৱান প্ৰাপ্তিৰ অনুভৱ হয়। সঙ্গীতৰ ইমানেই শক্তি, ইমানেই মহিমা। সেয়ে ভাষা নৃত্য দুয়োবিধ কলাকে ভগৱান প্ৰাপ্তিৰ সোণান বুলি ধৰা ঐতিহ্য প্ৰাচীন কালৰে। শ্ৰীমদ্ভাগৱত পুৰাণত শ্ৰীকৃষ্ণই উচ্চৰ বাক্যক এই সম্পৰ্কত কোৱা কথা ভাবপৰ্বপূৰ্ণ। শিৱ পূজাত, শিৱ ৰাত্ৰিৰ উৎসৱত, শিৱ মন্দিৰসমূহত প্ৰতি সন্ধিয়া ঢোল, কালি, মৃদঙ্গ, খোল মজিৰা আদি বাদ্যৰ লগত (বম্ বম্ ধ্বনিৰে মুখবাদ্য কৰি, ডহকও বজাই) গীত আদি গাই যেনেকৈ শিৱ ৰমণা সজ্জিৰে কৰা হয় তেনেকৈ বাদকসকলৰ সহযোগত মন্দিৰলৈ উচৰ্গা কৰা দেৱদাসীয়ে অতি সুন্দৰ ধ্ৰুপদী ভঙ্গীৰা প্ৰদৰ্শনেৰে নটৰাজ শিৱক সজ্জা কৰিবৰ মানসেৰে নৃত্যৰ মৈবেদ্য আগবঢ়ায়। অসমৰ ঐতিহ্যমণ্ডিত শিৱ মন্দিৰ যেনে নেৰেবীটিং শিৱ মন্দিৰ, বিশ্বনাথ শিৱ মন্দিৰ, হাজোৰ শিৱ মন্দিৰ, ডুবি পৰিহৰেশ্বৰ দেৱালয়, বেজেবাৰ নিজলেশ্বৰ মন্দিৰ, বংশৰৰ ভূকেশ্বৰ মন্দিৰ; গুৱাহাটীৰ উমানন্দ আদিত নৃত্য-গীতৰ এনে অনুষ্ঠান সন্টাননিকৈ চলিছিল। ভক্তসকলেও পালিসকলৰ সহযোগত এহাতে অৰ্ধ ধাতু নিৰ্মিত মুদ্ৰা ধৰি আনহাতে মুদ্ৰা মেৰুৱাই গীত গাই নৃত্য আৰু অভিনয় প্ৰদৰ্শনিত শিৱ মহিৰাই ব্যাখ্যা কৰি স্পৰ্শকক মুগ্ধ কৰি, দেৱতাক সজ্জা কৰিবৰ প্ৰয়াস কৰিছিল। এই ক্ষেত্ৰত আগৰ গীতৰ উল্লেখ কৰিব পাৰি। ব্যাস গোৱা আৰু ৰং গোৱা দুয়োপ্ৰকাৰৰ ওজাপালি এই কলাত জড়িত আছিল।

বজাখৰীয়া পৃষ্ঠপোষকতা এই মন্দিৰবোৰে কেনেকৈ লাভ কৰিছিল তাৰ প্ৰকাশ বজাখৰীয়া কলিবোৰেই দিয়ে।

অসমৰ শিৱমন্দিৰৰ দেৱদাসী

অসমৰ বহুতো শিৱমন্দিৰত দেৱদাসী প্ৰথা প্ৰচলিত থকাৰ ইতিহাস পোৱা গৈছে। এই ইতিহাস বিশ্লেষণ কৰি দুটা বহল ভাগত ভগাব পাৰি। প্ৰথমটো হৈছে গ্ৰীক আৰোম কালৰ প্ৰাচীন কামৰূপৰ দেৱদাসীৰ ঐতিহ্য আৰু দ্বিতীয় ভাগটো হৈছে আৰোম শাসনকালৰ সময়ত পোৱা দেৱদাসীসকলৰ ইতিহাস।

প্ৰথম খাৰাটো বিশ্লেষণ কৰি চালে দেখা যাব যে, প্ৰাচীন কামৰূপত বিসম্বল হিন্দু বজাই ৰাজত্ব কৰিছিল তেওঁবিলাকৰ ভিতৰত বৰ্মন, শালস্তম্ভ আৰু পাল বজাসকল শৈৱধৰ্মী আছিল। বৰ্মন বংশৰ ৰাজত্বকাল আছিল খ্ৰিষ্টীয় চতুৰ্থ পৰা সপ্তম শতিকা। শালস্তম্ভ বংশৰ সময় আছিল খ্ৰিষ্টীয় সপ্তমপৰা দশম শতিকা। পালবংশৰ ৰাজত্বৰ সময় আছিল খ্ৰিষ্টীয় দশম শতিকাৰপৰা দ্বাদশ শতিকা।

প্ৰাচীন কামৰূপৰ অতি উল্লেখযোগ্য শিৱমন্দিৰ হ'ল বিশ্বনাথৰ অন্তৰ্গত প্ৰতাপগড়ত নাগাক নামৰ নৃপতিয়ে নিৰ্মাণ কৰা শিৱমন্দিৰ। এইজনা নৃপতি নবশত্ৰু নামেও পৰিচিত আছিল। এই মন্দিৰ নিৰ্মাণৰ সময় ৩৭৮ খ্ৰি. বুলি অনুমান কৰা হৈছে। তেজপুৰৰ দ-পৰ্বতীয়া গাঁৱৰ শিৱমন্দিৰ নিৰ্মিত হৈছিল ৬০০ খ্ৰিষ্টাব্দত। বিশ্বনাথৰ শিৱমন্দিৰ নিৰ্মাণৰ সময় ৭০০ খ্ৰি.। নেৰেৰিটিং শিৱদ'ল (আগতে যাৰ নাম দেৱগাঁৱৰ শিৱদ'ল আছিল) নিৰ্মাণৰ সময় হ'ব ৮০০ খ্ৰিষ্টাব্দ। হাকপেশ্বৰৰ হাটকশূলী শিৱমন্দিৰ নিৰ্মিত হৈছিল ৯০০ খ্ৰিষ্টাব্দত। চতুৰ্থ শতিকাৰপৰা দশম-একাদশ শতিকাৰ ভিতৰত নিৰ্মিত হৈছিল হাজোৰ কেদাৰ শিৱমন্দিৰ, বেলেগৰ বিলেশ্বৰ দেৱালয়, বাহিহাটাৰ মদন-কামদেৱ, ডুবিৰ পৰিহৰেশ্বৰ দেৱালয় আদিৰ দৰে প্ৰসিদ্ধ মন্দিৰসমূহ।

সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষৰ শিৱমন্দিৰসমূহক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ়ি উঠা দেৱদাসী প্ৰথাৰ উদ্ভৱ, বিকাশ আৰু আঞ্চলিক বৈশিষ্ট্যসমূহৰ অধ্যয়ন বিভিন্ন স্থানত হৈছে। এই ইতিহাস বৰ দীঘলীয়া আৰু কৰুণ। কেৰালা, জামিনাদু, অন্ধ্ৰপ্ৰদেশ, কৰ্ণাটক, উৰিষ্যা, মহাৰাষ্ট্ৰ, গোৱা, ৰাজস্থান আৰু পশ্চিমবঙ্গৰ উপৰিও কাশ্মীৰতো দেৱদাসী প্ৰথাৰ বিকাশ ঘটিছিল। দাক্ষিণাত্য আৰু উৰিষ্যাৰ মন্দিৰসমূহত যি সময়ত দেৱদাসী প্ৰথাৰ পূৰ্ণ বিকাশ হৈছিল সেই সময়ছোৱাই আছিল অসমতো দেৱদাসী প্ৰথাৰ পূৰ্ণ বিকাশৰ সময়। অষ্টম-নৱম এই দুই শতিকাৰ ভিতৰতেই

দুশৰো অধিক তিনি পোতা গৈছে আৰু সকলো লিপিত নিৰ্মম্মদেৱীৰ কৃতি, ধন-সোণ আৰু দেৱদাসী উচৰ্গা কৰাৰ কথা লিপিবদ্ধ আছে। নৱম শতিকাৰ ভেজপুৰৰ কনয়ালদেৱৰ লিপিত পোতা এই কথাখিনি অসমৰ দেৱদাসীৰ ইতিহাসত এক সুন্দৰ স্বাক্ষৰ :

“.....শ্ৰীশ্ৰী কামেশ্বৰ আৰু মহাগৌৰীৰ নিখৰত অধিষ্ঠিত কামৰূপ পৰ্বতৰ দাঁতিখিলাক নিবন্তৰ ধুৱাই থকাৰ কাৰণে অধিক পবিত্ৰ পানীৰে পৰিপূৰ্ণ হৈ আছে। যাৰ পানী গা ধুই থকা তিবোতাসকলৰ কুচকলৰ দাঁতিত লেপি থোৱা কল্লুৰীৰ যোগে মলিন আৰু সুবৰ্ণিত হৈছে আৰু কাৰ দুয়োপাৰৰ ওচৰ-পাঁজৰৰ ঠাইবোৰ বেষ্টা তিবোতাৰ নিচিনাকৈ নানা অলঙ্কাৰবদ্ধ্যা অলঙ্কাৰ শোভিত আৰু স্পষ্ট, অলপ বয়সীয়া কুমাৰীসকলৰ দৰে শব্দ কৰি থকা কিকিনীযুক্ত, কৰ্ণাটদেশীয় তিবোতাৰ দৰে অভিঘাত পালে বেগ বৰ্দ্ধিত হোৱা বাৰাঙ্গনাৰ দৰে চামৰযুক্ত, বাৱণৰ অন্তঃপুৰস্থ বাকসীৰ দৰে বজা বৰণৰ আৰু বিশাল দাঁত থকা, বায়ু তিবোতাৰ দৰে অভি বেগবান, বয়সীৰ দলুহাজনাৰ দৰে সকলোৰে মনোৰঞ্জন, নৰ্তক পুৰুষসকলৰদ্বাৰা আক্ৰান্ত হোৱা নটীসকলৰ দৰে কঁপনি বাঢ়ি যোৱা, দুৰ্গত দেৱতাসকলৰ দৰে সদায় উচ্ছ্বাস অস্তিত্বাৰী, নাও বিলাকৰদ্বাৰা অলঙ্কৃত এনেকুৱা নদীপ্ৰধান লৌহিত্যবদ্ধ্যা বৰ্দ্ধিত সেই স্বৰূপেশ্বৰৰ পৰম শৈৱ, সিংহ-মাতৃৰ পদানুসৰণকাৰী, মহাদেৱাসক্ত মহাৰাজাধিৰাজ শ্ৰীকনয়ালদেৱৰ কুশল হওক।”

নৱম শতিকাৰ এই লিপিকন ডালকৈ অনুধাবন কৰিলেই বুজিব পাৰি যে প্ৰাচীন কামৰূপত নৱম শতিকাৰ বহুতো আগবেপৰাই দেৱদাসীৰ পৰম্পৰা নিৰ্মম্মদেৱীসমূহত প্ৰচলিত আছিল।

প্ৰাচীন কামৰূপত ১২০৬ খ্ৰিষ্টাব্দৰপৰা ময়-সাত্ৰাবাকৈ হোৱা মুছলমান আক্ৰমণৰ ফলত সামাজিক-অৰ্থনৈতিক যি তীব্ৰ সংকট সংঘটিত হৈছিল তাৰেই পৰিণতিস্বৰূপে সাংস্কৃতিক জীৱনো বিধ্বস্ত হৈছিল। মন্দিৰ আদি ধ্বংসপ্ৰাপ্ত হোৱাৰ লগতে দেৱদাসী প্ৰথাৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰা অনুষ্ঠানবোৰ ধানবান হৈছিল। নৱ বৈষ্ণৱ ধৰ্মৰ উত্থানো এনে সামাজিক পৰিণতিৰ অন্তৰ্গত কৰণ।

আহোম যুগৰ নিৰ্মম্মদেৱীৰ নিৰ্মাণ আৰু দেৱদাসী প্ৰথাৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰি যি জনা গৈছে তাৰ ইতিহাস এনে :

আহোমসকল প্ৰকৃততে তাও ধৰ্মৰ অনুগামী আছিল। পাহলৈ স্বৰ্গদেউসকলে নিজ ৰাজ্যৰ প্ৰচলিত ধৰ্মৰ প্ৰতি উদাৰ মনোভাৱেৰে কেৱল পৃষ্ঠপোষকতা কৰাই নহয়, হিন্দুধৰ্মও গ্ৰহণ কৰি এই ধৰ্মৰ গভীৰ অনুগামীও হৈ পৰিল। আহোমসকলৰ লাংকুৰি বা বুঢ়ামৌলী হিন্দুসকলৰ নিৰম্ব লগত অধিক হাল তথ্য সাংস্কৃতিক সম্বন্ধৰ সাক্ষ্য দিয়াৰ দ্বাৰা স্পষ্ট হৈছে। স্বৰ্গদেউসকল

ভিত্তৰ চুভাংক বা বাবুী কোঁৱৰেই প্ৰথম হিন্দুধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰে। এইজন বজাৰ সময় ১৩৯৭ৰ পৰা ১৪০৭ খ্ৰি। ইয়াৰ পাছত চুচেংক বা স্বৰ্গদেৱ প্ৰতাপসিংহ যেতিয়া ৰাজপাটত উঠিল তেতিয়া 'মহেশ্বৰ' নামে এটি শিৱমন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰি তেওঁ বজা হেঁচাৰ আগবেগৰা পূজা কৰি অহা শিৱলিঙ্গটি সেই মন্দিৰত প্ৰতিষ্ঠা কৰে আৰু হিন্দুধৰ্মত শিৱপূজক হৈ পৰে। এইজনা স্বৰ্গদেৱেই পোনপ্ৰথম শিৱমন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰায়। দেবগাঁৱৰ শিৱল'ল আৰু বিষ্ণুনাথৰ শিৱল'ল এইজনা স্বৰ্গদেৱে নিৰ্মাণ কৰাই দেবোত্তৰ, ব্ৰহ্মোত্তৰ আদি দান কৰি দিয়ে। নেৰেৰীটিং শিৱল'লত এইজনা বজাহিৰে 'বাললিঙ্গ' প্ৰতিষ্ঠা কৰে। দেবগাঁৱৰ শিৱমন্দিৰ পুনৰ নিৰ্মাণ কৰিও বিপ্ৰহৰ পূজা সেৱাৰ অৰ্থে ৭ ৭ মানুহক নিযুক্তি দিছিল আৰু পূজা-সেৱাৰ সামগ্ৰী বোগানৰ কাৰণে হাতী ঘোঁৰাৰ ব্যৱস্থাও কৰি দিছিল। স্বৰ্গদেউসকলৰ দেবগাঁও, নেৰেৰীটিঙৰ 'বাললিঙ্গ' প্ৰতি ইমান প্ৰগাঢ় ভক্তি আছিল যে এনে মন্দিৰ নিৰ্মাণী প্ৰহণ নকৰাকৈ স্বৰ্গদেৱসকলে আহাৰেই প্ৰহণ নকৰিছিল। দেবগাঁও আৰু নেৰেৰীটিঙৰ শিৱমন্দিৰত দেৱদাসী প্ৰথা প্ৰচলিত আছিল।

প্ৰতাপসিংহ স্বৰ্গদেৱৰপৰা গদাধৰসিংহ স্বৰ্গদেৱৰ দিনলৈ এই দুকুৰি বছৰ কাল অসম ৰাজ্য সমানে মুছলমানসকলৰ আক্ৰমণবহাৰা তথা ৰাজনৈতিক অস্থিৰতাৰহাৰা আক্ৰান্ত হৈছিল।

স্বৰ্গদেৱ গদাধৰ সিংহই ব্ৰাহ্মপুত্ৰৰ মাজৰ উমানন্দ মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰাৰ উপৰিও ভূমি, পাইক আৰু নটা শিৱমন্দিৰসমূহলৈ দান কৰিছিল। স্বৰ্গদেৱ গদাধৰ সিংহই বিষ্ণুনাথৰ মন্দিৰো নিৰ্মাণ কৰি তাম্ৰৰ ফলি আদি প্ৰদান কৰাৰ উপৰিও ১০৮জন ব্ৰাহ্মণৰ হতুৱাই হোমযজ্ঞও বিষ্ণুনাথ শিৱৰ উদ্দেশ্যে সমাৰোহেৰে অনুষ্ঠিত কৰাইছিল (১৬৯০ চন)।

তেওঁৰ পুত্ৰ কাম্ৰসিংহ স্বৰ্গদেৱো শিৱৰ পৰম ভক্ত। কাম্ৰসিংহ স্বৰ্গদেৱৰ পুত্ৰ শিৱসিংহ স্বৰ্গদেৱে হিন্দুধৰ্ম প্ৰচাৰৰ কাৰণে অহোপুৰস্বৰ্ণ কৰিছিল। ৰাজপাটত উঠিয়েই স্বৰ্গদেউ শিৱসিংহই কুৰুৰাম ভট্টাচাৰ্যৰ শিৱাত্ম প্ৰহণ কৰি শাস্ত ধৰ্মত দীক্ষিত হৈছিল। স্বৰ্গদেৱ শিৱসিংহ আৰু তেওঁৰ ৰাণীসকলে অসংখ্য দেৱমন্দিৰ নিৰ্মাণ আৰু ভূমিদান যুক্তহস্তে কৰিছিল। ছাৰ এডৱাৰ্ড গেইটৰ অসম বুৰঞ্জীত আছে যে আহোম ৰাজত্বকালত আটাই দান কৰোঁতে লিখোৱা সৰ্বমুঠ আঠচল্লিশখন ফলিৰ উল্লেখনাই স্বৰ্গদেৱ শিৱসিংহই প্ৰদান কৰা। শিৱসিংহ স্বৰ্গদেৱে উত্তৰ গুৱাহাটীত পিতৃ স্মৃতি স্বৰূপে সজোৱা শিৱ মঠ, উত্তৰ ফুলতিৰ নিৰ্ধনস্বৰূপ। শিৱসাগৰৰ শিৱল'ল (লগতে দেৱীল'ল আৰু বিষ্ণুল'ল), নীলাচলৰ কামেশ্বৰ শিৱমন্দিৰ, নীলাচলৰ সিদ্ধেশ্বৰ মন্দিৰ, উমানন্দ সিদ্ধেশ্বৰ দেৱালয়, দেবগাঁৱৰ শিৱল'ল, ধাৰেশ্বৰ দেৱালয় আদিৰ কাৰণে ভূমি আদি দান কৰি

নিৰ্মাণৰ প্ৰসন্ন কৰা হৈছিল। এইজন স্বৰ্গদেৱেই ভোগদুৰ্গৰ উদ্যানত পূৰ্ণকাল
যশস্বী আৰু উদ্যানশিৱ নিৰ্মাণ কৰাইছিল। ইয়াৰ উপৰিও ভোগদুৰ্গৰ পৰ্বতত
বজ্ৰলয় যশস্বী নিৰ্মাণ কৰিছিল, গোলাৱলীৰ বিষ্ণুৰূপৰ স্তুতিগোষ্ঠীৰ কাষত উদ-
যনেশ্বৰ পূজা উপাসনাৰ কাষে বাৰতীয়া ৰূপৰা কৰিছিল, কামৰূপৰ দেৱদুৰ্গৰ
প্ৰাৰম্ভত গোপেশ্বৰ শিৱশক্তিৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল, শিৱেশ্বৰ, ভূদেৱ, অগ্নিশিৱেশ্বৰ
আৰু ধাতেশ্বৰ শিৱৰ দেৱালয় প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল আৰু বিশ্বেশ্বৰ শিৱশক্তিৰ
ভূ-সম্পত্তি উচৰ্গা কৰিছিল।

গুৱাহাটীত ভোগেশ্বৰ দেৱালয় স্থাপন কৰা স্বৰ্গদেৱ প্ৰথমভাৱেই নিজকে
'মহেশ্বৰ চৰণ চৰণ' আৰু 'ত্ৰীগৌৰী পদাৱলি ৰত্ন' বুলি পৰিচয়িত কৰিছে।
স্বৰ্গদেৱ কল্পসিংহ স্বৰ্গী হোৱা ঠাই উত্তৰ গুৱাহাটীত শিৱলিঙ্গ স্থাপন কৰে।

স্বৰ্গদেউ ৰাজেশ্বৰ সিংহও হিন্দু ধৰ্মৰ এজন প্ৰধান পৃষ্ঠপোষক আছিল।
'হৰিচৰণ চৰণ' 'মহেশ্বৰ চৰণ ছাৱানুসৰণ পৰাৱণ', 'হৰগৌৰী চৰণ মাধ
চন্দ্ৰচকোৰ', 'মহেশ্বৰ চৰণ কিল্কৰ' ইত্যাদি বিশেষণেৰে ৰাজেশ্বৰ সিংহ স্বৰ্গদেৱে
নিজকে বিভূষিত কৰিছিল। এইজন স্বৰ্গদেৱে মেঘবীৰত্বৰ দ'ল পুনৰ্নিৰ্মাণ কৰাৰ
উপৰিও বশিষ্ঠাশ্ৰম, চিত্ৰাচল আৰু মণিকৰ্ণেশ্বৰ মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰাৰ।

স্বৰ্গদেউ শিৱসিংহই ডেবগঞা নাচনী (চিনাভলীয়া নটৰ জীৱনী) কুলমতী
কুঁৱৰীৰ ৰূপ আৰু নৃত্যত মুগ্ধ হৈ বিবাহপাশত আবদ্ধ কৰে আৰু 'বৰবজা'
পাতি সিংহাসনত বহুৱায়। মন্দিৰৰ দেৱদাসীক মধ্যযুগীয় অন্য ৰজাৰো বিয়া
কৰোৱা উদাহৰণ অ'ত ত'ত আছে। স্বৰ্গদেউ শিৱসিংহই ছুৰিৰ পৰিহৰেশ্বৰ
দেৱালয়লৈ নাচনী আৰু ৰাৱন প্ৰেৰণ কৰিছিল। লগতে ছুৰি দানো কৰিছিল।

অসমৰ শিৱমন্দিৰৰ পৰোৱতৰ আৰু দেৱদাসী প্ৰথা প্ৰাক-আহোম আৰু
আহোম ৰাজত্বকালতেই (প্ৰায় আঠশ নশ বছৰ ছুৰি) লক্ষ্য কৰিব পাৰি। মৌল
আক্ৰমণত মন্দিৰবোৰৰ পৰা ধন-সোণ লুটি নিয়াৰ উপৰিও নটীবোৰকো বলপূৰ্বক
ধৰি নিয়াৰ বহুতো ককণ কাহিনী সংঘটিত হৈছিল। নৱ বৈষ্ণৱ আন্দোলনেও
শিৱমন্দিৰসমূহৰ অৱজয়কাৰ স্তান পেলাইছিল। দেৱদাসী নৃত্য অসমৰ বহুতো
শিৱ মন্দিৰত বসিও পৰম্পৰা আছিল এই বিশিষ্ট নৃত্যভাগ অটুটভাৱে সংৰক্ষিত
নহ'ল। কেৱল ছুৰি পৰিহৰেশ্বৰ মন্দিৰ লগত জড়িত দেৱদাসী নৃত্যৰহে এটি
অংশ উদ্ধাৰ হৈছে আৰু ই অতি লাক্ষ্যপূৰ্ণ কম্বীৰ নৃত্য। ই অসমৰ গৌৰৱপূৰ্ণ
ঐতিহ্যই বহন কৰিছে।*

* এই প্ৰবন্ধ দৃষ্টত কৰোঁতে জীৱন কৰালৈ পৰা অংশৰ সন্ধান পোৱা গৈছে।

অসমৰ শিৱ মন্দিৰ এটিৰ দেৱদাসী নৃত্য

কামৰূপৰ পাঠশালা অঞ্চলৰ পৰিহৰেশ্বৰ ছুৰি দেৱালয়ৰ নাম সৰ্বজন-বিদিত। এই দেৱালয় পাঠশালাৰপৰা তিনি কিলোমিটাৰমান দূৰত অৱস্থিত।

স্বৰ্গদেউ শিৱসিংহই দেৱগাঁৱৰপৰা নটা নিয়াই ছুৰি দেৱালয়ত দেৱদাসী নৃত্যৰ প্ৰচলন কৰায়। ত্ৰেতিয়াৰেপৰাই ছুৰি দেৱালয়ত দেৱদাসী নৃত্যৰ পৰম্পৰা চলি আহিল শেৰ দেৱদাসী কৌশল্যা আৰু বৈয়াকলাৰ দিনলৈকে। কুৰি শতিকাৰ ত্ৰিশ-চত্ব্বিশৰ দশকত বিভিন্ন কাৰণত দেৱদাসী নৃত্য চককাবে বন্ধ কৰি দিয়াত দেৱতাৰ উদ্দেশ্যে মন্দিৰত নৃত্য কৰাৰ প্ৰথা বন্ধ হ'ল যদিও স্বৰ্গীয় বন্ধকান্ত তালুকদাৰকে ধৰি কেইজনমান স্বনামধৰ্মী দূৰদৰ্শী শিৱীৰ অশেষ বন্ধুত আভি সুন্দৰ দেৱদাসী নৃত্যটি কিছু অংশ উদ্ধাৰ কৰিব পৰা গ'ল। তালুকদাৰক যত্নতে কেইবাগৰাকী নৃত্যশিৱীয়ে দেৱদাসী নৃত্যটি আয়ত্ত কৰে আৰু তাৰ পাছত ইদলৰ পাছত সিদলকৈ এই নৃত্য শিক্ষা লোৱাৰ কামো চলি আছে। নৃত্যৰ লগতে বাদ্যশিৱীয়েও ভালখিনিৰ শিক্ষা লয়। দেৱদাসী নৃত্যত গীতৰ ব্যৱস্থা অসমত থকাৰ বিষয়ে এতিয়ালৈকে জ্ঞাত হোৱা নাই। ছুৰিৰ দেৱদাসীৰ নৃত্যৰ সময়ত ব্যৱহৃত সাজপাৰ আৰু আ-অলকাৰ আছিল এনে ধৰণৰ : কটিন্ত হৈছে ছুৰিৰ দৰে বগা বস্ত্ৰ এখন মেখেলা। গাত হাতদীঘল (হাতৰ সৰু গাঁঠিলৈকে পৰা) বগা এটি গা-চোলা, নাভিৰ ওচৰলৈকে পৰা, কান্ধেদি মেৰিওৱা বিহাৰ দৰে ঠেক বগা বস্ত্ৰ। মূৰৰ ওপৰত বন্ধা খোপা, তাতে ফুলৰ মালা। কঁকালত কম্বলি, ভৰিত নেপুৰ, হাতত গামখাক, খাক, ডিঙিত গলপতা, নাকত নাকফুল, আঙুলিত আঙঠি।

দেৱাদিদেৱ মহাদেৱৰ সন্তুষ্টিৰ অৰ্থে নৃত্যেৰে এইসকল দেৱদাসীয়ে অৰ্চনা, উপাসনা কৰি সমগ্ৰ ৰাইজৰ কল্যাণ কাৰ্য্যনা কৰিছিল। দেৱদাসীসকল চিৰদিন অবিবাহিত থকাটো নিয়ম। কাৰণ দেৱতাকেই তেওঁবিলাকৰ ইহকালৰ সৰ্ব্ব স্ব নিবেদন কৰে।

আংশিকভাৱে ছুৰিত যি দেৱদাসী নৃত্য পোৱা গৈছে সেয়া স্নানৰ অংশটিহে। এই অংশটিৰপৰাই দেৱদাসী নৃত্যৰ লাস্যময়তা, অৰ্থময়তা সুন্দৰকৈ উপলব্ধি কৰিব পাৰি।

এই অংশটিত দেখা যায় যে, দেৱদাসী এগৰাকী, দুগৰাকী বা তিনি-চাৰিগৰাকীয়ে শিৱ মন্দিৰৰ ওচৰৰ সৰু-বৰ পুখুৰীত স্নান কৰাৰ আগতে পুখুৰী

পানব খটখটি ওপবত আটিকটি বই হাতবোবকৈ সদানিহব প্রতি প্রবনে প্রশ্নর জনাই ভাব পাহত আটিকটি দেয়া কবির। এই সমগ্রবিশিষ্ট খোলত ওকবাত ম্বা হ'ব। ইয়াব পাহত খটখটিবে দেহদাসীসকলে নামি গৈ পানীত প্রবেশ কবির আক দুয়োহাতেবে আঁজলি পাতি পানী গৈ নিজ দেহা প্রকাশন কবা কার্য প্রকাশ কবির।

এই সমগ্রত বজোতা বিলম্বিত ছাত হ'ল—

তাক কিনা কিনা তাক বি নাক্তা
তাকি খেই খেই তাক্তা তাকি, খেই

তাব পিহত ম্বা চবাখাত হ'ল—

খিনিকি খিনিকি বিতা
বিতিকি বিতিকি কিনা
বিত্তা তাক্তা কিনা তা
বিক্কেই বিক্কেই খিনি তাকি খেই
বিক্কেই বিক্কেই খিনিতাকি খেই
খেনেবিতা শুক খেনেবিতা শুক কিন্তা
খেনেবিতা খি খি নাক্তা।

ইয়াব সিহব ভবত দেহদাসীসকলে পানী খুঁজলিবনবা নামি পানীৰ গভীর অংশলৈ লাহে লাহে ভনি চৌচোবাই চৌচোবাই নামি দাব আক পানীৰ গভীর ভাগলৈ গৈ দেহত ক্রমে পানী ছটিয়াব।

বিলম্বিত :

বিতা তাকিব গিনা গিন্ গিনিড
তাকিব গিনা গিন্ গিনিড
তাকিব গিনা গিন গিনিড গিনিডা গিনা
গিনং তিনি তিন্ গিনিডা গিনা
এইদবে দুবার প্রতিবারতে আগুবাই গৈ লিছুবাই আহিব।

চবাখাত :

বিতিতাতা বিতিতাতা, বিতিতা বিতা
(দুবার)

খেনেবিতা শুক খেনেবিতা শুক খিন্তা
খেনেবিতা খি খি নাক্তা

তৃতীয় ছাত : এই ছাতত দেহদাসীসকলে পুখুৰীৰ গভীর অংশলৈ নামি ইকালে-সিকালে বিভিন্ন অংগ সঞ্চালন কবি গা-ধোয়া আৰম্ভ কবা যুগ্ম প্রকাশ কবে।

বিলম্বিত :

ওক উ-উ-উ খেনেখিতা, ওক খেনেখিতা

আকি খেই খেনেখিতা তা-হা

(এইদৰে দুবাৰ)

চৰাঘাত :

বিক্কেই খিন্তা তাখিত্তিহা খিত্তিহা

বিক্কেই খিন্তা তা খিত্তিহা খিত্তিহা

তাখিত্তিহা খিত্তিহা, তাখিত্তিহা খিত্তিহা

খিত্তিহাকি খেনেতাকি

খেই খেই তা

খিন্তা খিন্তা খিন্তা খিন্তা

খিন্তা তাতা তাতাহা

চতুৰ্থ ছাত : দেৱদাসীসকলে পুখুৰীত বিভিন্ন প্ৰকাৰে গা-ধোৱা আৰু ইয়াক দ্ৰুত অংশত পানীৰ তলত থকা শিলৰ খটখটিলৈ আহি তাত ভৰিৰ ভলুৱা প্ৰকাশন কৰাৰ অৰ্থ প্ৰকাশ কৰে।

বিলম্বিত :

বিবিত বিবিত বিহাতা, বিবিত

বিবিত খেখেনিহা

এইদৰে ছয়বাৰ-তিনিবাৰত আগুৱাই আৰু তিনিবাৰত লিছুৱাই যায়।

চৰাঘাত :

খিৰ খিৰ খিৰ বিহাতা, খিৰ খিৰ খেখেনিহা

খেখেনিহা, খেখেনিহা, খেখেনিহা

খিৰা খিত্তিহা, খিৰা খিত্তিহা

খিনিকি খিন্নহা খিনিকি খিন্নহা

খিৰ খিৰ.....

পঞ্চম ছাত : এই ছাতত দেৱদাসীসকলে হাতৰ বুঢ়া আঙুলিৰ মাজেৰে পানীত মুখৰ প্ৰতিবিম্ব চোৱা আৰু হাতেৰে পানীত টো খেলি মৃদুভাৱে ডুব মৰা কাৰ্য্য প্ৰকাশ কৰে। দ্ৰুত অংশত ঘনাই ডুব মাৰি পানীৰ ওপৰলৈ অহাৰ অৰ্থ প্ৰকাশ পায়।

বিলম্বিত :

ওক ওক খেই খেনে খিৰা

ওক ওক খেই খেনে খিৰা

উবিং তাতা বিতা

চৰাঘাত :

তা বিতা গুৰু বিনিত উৰি তাক বিতা

(দুবাৰ)

খেই গুৰু বিদাতা গুৰু বিদাতা

তাক্ খিন্ নাক্ খেই

বৰ্ত্ত ঘাত : এই ঘাতৰ বিলম্বিত অংশে পঞ্চম ঘাতৰ দৰে একে। ইয়াৰ দ্বন্দ্ব অংশে দেহদাসীসকলে পানীত উৰি পাক্ দি ঘূৰি ঘূৰি গা ধোৱাৰ অৰ্থ প্ৰকাশ কৰে। এই ঘাতে দেহদাসীসকলৰ গা-ধোৱাৰ চৰম পৰ্যায় সূচায়।

বিলম্বিত : পঞ্চম ঘাতৰ দৰে একে।

চৰাঘাত :

বিদাতা বিতিদা বিতা তাতা বিতা তাতাতা

(দুবাৰ)

বিদাতা বিতিদা

(দুবাৰ)

খেই গুৰু বিদাতা গুৰু বিদা বিতাক্ খেই (দুবাৰ)

তাক খেই গুৰু বিদা বিতা বি কিনাক্

সপ্তম ঘাত : সপ্তম ঘাতৰ বিলম্বিত অংশে পঞ্চম আৰু বৰ্ত্ত ঘাতৰ দৰে একে, অৰ্থাৎ পানীত মুখৰ প্ৰতিবিম্ব আদি চোৱা কাৰ্য আৰু দ্বন্দ্ব অংশেই দুই হাতেৰে পুনৰ গাত পানী চটিওৱা কাৰ্য বুজায়।

বিলম্বিত : পঞ্চম আৰু বৰ্ত্ত ঘাতৰ দৰে একে।

চৰাঘাত : গুৰু গুৰু বিদাতা বিদা (চাৰিবাৰ)

অষ্টম ঘাত : এই ঘাত দেহদাসীসকলে পানীৰ সাজত বৃদ্ধাৱে হালি-জালি গা-ধোৱাৰ আৰু অৱসাদ দূৰ কৰাৰ অৰ্থপ্ৰকাশক। বাজনাৰ বোল—

বিলম্বিত : খেই গুৰু খিন্ তাক্ তিন্ তিন্ তিন্

তাক

(চাৰিবাৰ)

চৰাঘাত : খেই গুৰু খেখেই বিনিত্ (দুবাৰ)

খিনিকি বিদাতা বিতিকি বিতিদা, বিতিকি বিতিদা

খেই গুৰু খেখেই বিনিত্

নৱম ঘাত : এই ঘাতৰ বিলম্বিত অংশে অষ্টম ঘাতৰ দৰে একে, অৰ্থাৎ পানীৰ সাজত বৃদ্ধাৱে হালি-জালি গা-ধোৱা, অৱসাদ দূৰ কৰা আদি কাৰ্য আৰু দ্বন্দ্ব অংশে বিগ্ৰহৰ দেহতাক প্ৰপতি জনাই মুখৰ ওপৰত পানী ছটিয়াই গা-ধোৱাৰ সামৰণি কৰাৰ অৰ্থ প্ৰকাশ কৰে।

বিলম্বিত : অষ্টম ঘাত দৰে একে।

চৰাঘাত :

খিনং খিনং তাদ্ধা খিনং খিনং তাদ্ধা খিনিত
(দুবাৰ)

খিনং খিনং তাদ্ধা খিতা গুৰু খিনং
গুৰু খিনা খিত্

দশম ঘাত : এই ঘাতে দেৱদাসীসকলে মৃদুভাৱে পলীত টৌ খেলি
খেলি পূৰ্বাধিক পতীৰ অংশবণৰা ক্ৰমে বায়লৈ উঠি অহাৰ অৰ্থ প্ৰকাশ কৰে।

খিনিত

খেই গুৰু খিনাত্ধা গুৰু খেই গুৰু খিনাত্ধা
গুৰু খেই গুৰু খিনাত্ধা গুৰু খিনা খিত্
উৰিং তাদ্ধা খিত্ধা গুৰু খিনা খিনা খিত্
চৰাঘাত : খিনিত্ধা খিত্ধা খিতা তাদ্ধা খিতা তাদ্ধা
(দুবাৰ)

একাদশ ঘাত : এই ঘাতে দেৱদাসীসকলে মন্দিৰৰ কাষতে থকা
ঘৰলৈ গৈ কাণোৰ সলাই দাপোণ লৈ নিজৰ খোলা বাক্সি প্ৰতিবিম্ব চোৱা আৰু
মন্দিৰলৈ যাবলৈ প্ৰস্তুত হোৱা আদি কাৰ্য্য প্ৰকাশ কৰে।

বিলম্বিত :

খিনং তিন্ তিন্ খিনং তিন্ তিন্
খিনং তিন্ তিন্-খিত্ধাক খেই (চাৰিবাৰ)
চৰাঘাত : দশম ঘাতৰ দৰে একে।

ছাদশ ঘাত : এই ঘাতে দেৱদাসীসকলে সাজি-কাচি ওলোৱাৰ পিছত
প্ৰকৃষ্টিত মনেৰে মন্দিৰলৈ গৈ বিগ্ৰহৰ দেৱতাক পুষ্পাঞ্জলি প্ৰদান কৰাৰ অৰ্থ
প্ৰকাশ কৰে। ৰাজনাৰ বোল—

বিখেই গুৰু বিছেই গুৰু বিছেই গুৰু
খিত্ তাক খেই

(এইদৰে চাৰিবাৰ। এবাৰত আগুৱাই দাব আৰু এবাৰত পিছুৱাই আহি
কৰণিবণৰা ফুল ল'ব আৰু আগুৱাই গৈ বুঢ়াগোঁসাইৰ চকলত পুষ্পাঞ্জলি অৰ্পণ
কৰিব।)

চৰাঘাত :

গুৰু উখিনিত্ধা খিত্ধা খিতা খিত্ধা
খিত্ধা খিত্ধা খিত্ধা খিত্ধা
উৰিং, তাদ্ধা খিত্ধা খিনাত্ধা, খিনা,
—খিব খিব খিব খিতা (দুবাৰ)

এই অংশ দেবদাসীসকলে ওলোটাকৈ আঁঠুকাড়ি বহি নিছল হাটলি
হাতবোকে আক কির হৈ নিছল হাটলি দুহাত মাটিত নেলহি ওলোটাকৈ কুব
দোঁহাই বিহায়ে দেবদাস প্রণাম জনোষন দুহা প্রকাশ কবে।*

দেবদাসীর স্নেহ :

অপাখ সবসীজল বহি তাপে টুটল

গজপুঞ্জ ভুঞ্জল যুগল

শ্বেত কর্ণয় জত পকতলে আছিল

শুকবে করলি নিপাত

আকি মাধব। অহ কি কহযো তুবা ঠান।

যো কিছু সম্পদ সকলে লোটাবল

তবো নাছড়লো তুবা নার।**

*পাঠশালায় প্রিন্সিপাল কাকতিব সকল আশ্রিত এই প্রবন্ধ প্রস্তুত করা হৈছে।

**হায়দো অকলত পোরা দেবদাসী গীতব সাধন্য আভাস, পুস্তকুরি হায়দো, পৃষ্ঠা : ৫৩ -

অসমীয়া লিখিত শৈব সাহিত্যত এক "বিহঙ্গম দৃষ্টি

অসমীয়া জনমানসৰ অতি আপোন দেৱতা সদাশিৱই মৌখিক সাহিত্যত কিমান স্থান পাইছে তাৰ প্ৰতিনিধিত্বমূলক অলপ উদাহৰণহে দিয়া হৈছে। এয়া শিৱ সম্বন্ধীয় সমগ্ৰ মৌখিক সাহিত্য বুলি নিশ্চয় দাবী কৰিব নোৱাৰি। অসমৰ জনসমাজত পৰম্পৰাগতৰূপে চিৰ প্ৰচলিত এনেবোৰ গীত-মাতৰ সম্পূৰ্ণ সংগ্ৰহ এতিয়ালৈকে হোৱা নাই।

অসমীয়া পৰম্পৰাত দৰা-কইনাক আশীৰ্বাদ দিওঁতে 'হব-গৌৰী বসতি হওক' বুলি আশীৰ্বাদ দিয়া প্ৰথা মন কৰিবলগীয়া। 'বাধা-কৃষ্ণ বসতি হওক' বুলি নিদিয়ৈ। হব-গৌৰীৰ সংসাৰ দৰিদ্ৰ হ'লেও ইজনৰ সিজনেৰ প্ৰতি অনুৰাগ অতি প্ৰবল। সতীৰ মৃত্যুৰ সিহঁত তেওঁৰ মৃতদেহকে কান্ধত তুলি লৈ উদ্ধাৰ হৈ মহাদেৱৰ ঘূৰি ফুৰা কথাটোৱেও ছাগে সহজ অসমীয়াৰ মনত হবৰ গভীৰ পৰ্বী প্ৰেমৰে উদাহৰণ বোকাইছিল। গৌৰীয়ে ইমান অনাটনৰ মাজতো হবৰ অবিচল ভক্তি বৰা কথাটোও নিশ্চয় আদৰ্শনীয়।

মৌখিক আৰু লিখিত এই দুয়োটা ক্ষেত্ৰতে পোৱা অসমীয়া মন্ত্ৰ-সাহিত্যত শিৱ আৰু কামাখ্যাৰ নাম অজস্ৰৰ উল্লেখ হৈছে। তাৰে এখনি কৰতি পুথিৰ উদাহৰণ তুলি দিয়া হৈছে। প্ৰবল ধুমুহা-বৰবুণ বোধ কৰিবৰ কাৰণে "দেৱদেৱ মহাদেৱ, নীলধীৰ জটাধৰ, বাত বৃষ্টি হবং দেৱ মহাদেৱ নমোহওতে" বুলি বিদৰে গোৱা হয় বা এই মন্ত্ৰ নাহৰ পাতত লিখি নতুন বছৰৰ প্ৰথম দিনত ঘৰৰ ছালত খুচি দিয়া হয়, তেনেকৈ বিৰ ব্যাধি আদি নাশ কৰিবলৈ বিহলঙনিৰে জাবোতে কুকোতে গোৱা হয়—

"মাঘমাহা পূৰ্ণিমাৰ দিনা সাত ঘটি ৰাত্ৰি।

সেইবেলা বিৰ দৈল উভপতি।।

উপজিলা কালকূট পৃথিৱীক খহিলা।

আপুনি ঈশ মহাদেৱে হাতে তুলি খাইলা।।

বিৰ খাওঁ, বিৰ ছুজো, বিৰ কৰো পান।

বা বিৰ ভই হও নিৰ্ব্যা।।

হানিলো ব্ৰহ্মাৰ সূচীবাণ।

ভূত-বিশাচ পলাই থান থান।।

শ্রীকৃষ্ণদেবৰ কবিতা, শৈৱভাষ্যৰ দ্বৈত নিৰ্বৃত্ত।

হৰ্ষ হৰ্ষৰ হাবি বা লক্ষ্যৰ পাব।

নাহিবি অমুকাৰ ঘৰবাৰী নীমাৰ সকাৰ।

আশে-পাশে বদি চাই বজ।

ঈশ্বৰ মহাদেৱৰ মাথা খাব।।

পদবৰ বচন শিনে ধৰি।

মাবো ব্যাধি পানীকৃত্য কৰি।।”

ওজাই বিকোনো বিব, বিকোনো জাবোতে সঙ্গত গোৱা মন্তব্যৰ হ'ল—
“হব কিছু হব, অমুকাৰ বিব ব্যাধি পানীকৃত্য হৈ পৰ।” হৰ্ষৰ লগত কিছুৰ
অভেদত্ব এনেকৈও স্বীকাৰ হয়।

মনসাৰ লগত শিৱৰ সম্পৰ্কৰ কথা অন্যস্থানত বহুলাই আলোচনা কৰা
হৈছে। ওজাপালি আৰু জাগৰ গীতৰ কথাও আলোচিত হৈছে।

মৌৰিক সাহিত্যৰ দৰে অসমীয়া লিখিত সাহিত্যতো যদি বিহঙ্গম দৃষ্টি
দিয়া যায়, তেতিয়া লক্ষ্য কৰিব পাৰি যে নৱবৈষ্ণৱ সাহিত্যৰ তুলনাত শৈৱ
সাহিত্য সম অনুপাতে পোৱা নাযায়। শৈৱ ধৰ্ম শাক্ত ধৰ্মৰ লগত সংযুক্ত
হোৱাৰ পিছত সেয়াও তাত্ত্বিক পদ্ধতিৰে কপালিত হোৱাৰ পিছত সকলো
প্ৰকাশ্য নহৈ গোপন হৈ পৰিল। হয়তো বহুতো শৈৱ সাহিত্য বন্ধা কৰাৰ
চেষ্টাও নহ'ল। ধৰ্ম বিপ্লৱেও হয়তো বহুতো এনে পুথি নষ্টও কৰিলে। বিভিন্ন
কাৰণত শৈৱ ধৰ্ম কিছু স্থলিতো হৈছিল। আচাৰৰ ঠাইত কিছু ব্যক্তিচাৰো হৈছিল।
এইবোৰৰ কাৰণে শিৱ মন্দিৰবোৰত চলা দেৱদাসী প্ৰথাও কিছু পৰিমাণে জগবীয়া
আছিল।

অসমৰ ইমূৰৰপৰা সিমূৰলৈ এতিয়াও ঠায়ে ঠায়ে গোপনে বৰ্তি থকা
“ৰাতিসেৱা” বা “পূৰ্ণসেৱা” অনুষ্ঠানৰ “পকাসকাম” বা “পকা ভকতৰ সেৱা”
তাত্ত্বিক শৈৱধৰ্মৰে অঙ্গবৰণ*। এই অনুষ্ঠানত আদিচাৰ্য, পূৰ্ণগুৰু, যোগেশ্বৰ
আদি নামেৰে প্ৰধান দেৱতা শিৱই। এই অনুষ্ঠানৰ উজনি-নামনি জুৰি চলা
গীতবোৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ।

অসমৰ প্ৰাক শঙ্কৰী যুগৰ লিখিত সাহিত্যৰ ভিতৰত মাধৱ কন্দলীৰ দ্বাৰা
ৰচিত বুলি খ্যাত হোৱা “সেৱজিত” নামৰ পুথি, হেম সৰস্বতীৰ “হৰ-গৌৰী
সংবাদ” নামৰ পুথি, কবিত্ব সৰস্বতীৰ “জয়ব্ৰত ৰথ” পুথি, বড়ু চণ্ডীদাসৰ
শ্রীকৃষ্ণ কীৰ্ত্তন, ৰামাই পণ্ডিতৰ শূন্য পুৰাণ (এই দুখন গ্ৰন্থ অসমীয়া আৰু

*এই বিষয়ে লিখিকা “ৰাতিসেৱা” নামৰ কৃষ্ণ গৱেষণামূলক গ্ৰন্থ প্ৰকাশ পাব।

বাংলা সমাজ দূরো উমৈহতীরা বুলি কব খোজে), ব্রহ্মকব, দুৰ্গাকব, সুকবি নাৰায়ণ আদিৰ মনসা কাব্যত শৈৱ ধৰ্মৰ প্ৰভাৱ সুস্পষ্ট ৰূপত পোৱা যায়।

শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ সমসাময়িক পীতাম্বৰ বিজয়ৰ “উবা পৰিণয়” কাব্যত শিৱ মহাশয় ৰূপায়িত হৈছে। এই কাব্যতে হৰিহৰৰ মিলন তথা অভেদত্বও ৰূপায়ণ কৰা হৈছে—

প্ৰকৃততে নৱ বৈকৰ ধৰ্মৰ সময়ছোৱাত ৰচিত বিভিন্ন সাহিত্যত ৰামকৃষ্ণক যেনেকৈ অভেদ ৰূপত অঙ্কন কৰা হৈছিল, হৰি-হৰৰ তথা শিৱ-বিষ্ণুৰ ভেদ বুদ্ধি আঁতৰাই একে পৰম সত্যৰে বিভিন্ন ৰূপ বুলি স্বীকৃতি দি বহল, উদাৰ দৃষ্টিভঙ্গী লোৱা দেখা গৈছে।

শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ কীৰ্তন ঘোষাত গোৱা পদ এই ক্ষেত্ৰত উল্লেখযোগ্য :

কেশৱ শিৱ শিৱ সুবিয়ো সদায়

বাৰ নাৰ বিনা ৰাক্ষৰ নাই—

ইয়াৰ উপৰিও কীৰ্তন ঘোষাৰ ষোড়শ কীৰ্তনত (উবেয়া ৰণ) আছে :

সংসাৰ সাগৰে মথ

পাপপ্ৰসু অচেতন

মোত পৰে নাই দুৰাচাৰ

প্ৰভু ভগনেত্ৰ হৰি

ত্ৰাহি ত্ৰাহি ত্ৰিপুৰাবী

ভোক্তাৰ চৰণে নমস্কাৰ॥

নমো শিৱ নমো শান্ত

সমস্ত পাপেৰ অন্ত

জ্ঞান কৰো মাৰ্কণ্ডেয় হৃদে

মোৰ ৰত পাপ চয়

নিবৃত্তৰে হোক কয়

প্ৰণাম কৰোহো তযু পদে॥

নাভি মাত্ৰ জলে নাথি

বিধিমতে দেৱধনি

তিলোদকে কৰিব তৰ্ণণ

জ্ঞান অৱসানে পাছে

শিৱৰ দৌলেক আছে

ভাক লাগি কৰিব গমন॥

তিনি প্ৰদক্ষিণ কৰি

পূজি মূলমন্ত্ৰ পঢ়ি

শিৱৰ গিৰক একমতি

পড়িয়া প্ৰণাম কৰি

উঠি পুটাঞ্জলি কৰি

কৰিব হৰক হেন স্তুতি॥

নমো নমো ত্ৰিনয়ন

শিৱে শৰী বিভূষণ

প্ৰভু বিৰূপাক মহাদেৱ—

তুৰি বিনা নাই আন

কথা মোক পৰিত্ৰাণ

ভোক্তাৰ চৰণে কৰো সেৱ॥

কহিলো : শুধি কথ্য হেন হুঁ পঢ়ি তথা
 দল অন্ধমেধ কল পাইব
 শিবলোকে ভোগ ভুক্তি পাছে শিব যোগ যাজি
 শিবৰ শৰীৰে জীন যাইব।।

শ্রীশ্রীশঙ্কৰদেৱৰ নিমিত্তিৰ সংযোগতো গোৱা গৈছে :

শুণ নাম যত বিষ্ণু শিবৰ তাক ভিন্ন বুদ্ধি কৰে যি নব
 নামৰ সিও মহা অগ্ৰবাধী নবকত পৰোদেৱে নবাধি।।

আকৌ,

অত নকৰিয়া খেদ কিছিতো নাহিকে ভেদ
 তোমাৰে আমাৰে একে কাৱ্য।।

শ্রীশ্রীশঙ্কৰদেৱে “অমৃত মন্থন” ব্যাখ্যা কৰোতে কালকূট বিৰক লৈ সৃষ্টি হোৱা সমস্যা আৰু মহাদেৱৰ দ্বাৰা সেই বিৰ ভক্ত্যৰ কথা তথা সদাশিবৰ মাহাত্ম্য সুস্পষ্ট ৰূপত গোৱা গৈছে। সদাশিবই এই মহাবিৰ ভক্ত্য কৰি জগতক ৰক্ষা কৰিবৰ কাৰণে ব্ৰহ্মাই সুবাসুৰক লগত লৈ কাৰুতি কৰিছে :

সুবাসুৰ সহিতে কৰল ব্ৰহ্মা হুতি
 ত্ৰাহি ত্ৰাহি পাৰ্বতী বহুত পশুপতি
 ত্ৰৈলোক্য দহয় বিবে কৰা পৰিত্ৰাণ
 তুমি বিনে আমাক ৰাখন্ত নাহি আন।।
 তুমি সজ্জা, তুমি পালা, তুমি সে সংহাৰা
 নানা অবতাৰে তুমি ভূমিক উদ্ধাৰা
 তুমি চৰাচৰয় পুৰুষ অনাদি
 জগত স্বৰূপে আছ তুমি ব্ৰহ্মবাদী
 স্বৰ্গে শিব ভৈলা তবু কিত্তি পদতল
 নাভি ভৈলা গগন বেতসে বৃত্তিজল
 অচিন্ত্য মহিমা তুমি পুৰুষ পুৰাণ
 সৰ্বট বেলাত বাবে বাবে কথা ত্ৰাণ।।

এইদৰেই শিব মাহাত্ম্য শ্রীশ্রীশঙ্কৰদেৱে প্ৰকাশ কৰিছে। ৰায় সম্বতীৰ বিশাল ৰচনাৰ বিভিন্ন স্থানত, বিশেষকৈ ৰথকাব্যসমূহত শিবক জগত ইন্দুৰ, জগদবহিত, “তুমি ব্ৰহ্মা, তুমি হব, তুমি বিষ্ণুয়,” জগতৰ অন্ত তোহো দেৱ ত্ৰিনয়ন” আদি বুলি ভক্তিৰ প্ৰমাণ গোৱা গৈছে। শিবক পৰম বৈষ্ণৱৰূপেও ৰায়সম্বতীয়ে অঙ্কন কৰিছে। বিশেষকৈ “অধৰ্কাৰ ৰথত” ৰায়সম্বতীৰ শিবৰূপনা যথেষ্ট লক্ষ্য কৰিবলগীয়া।

কবি অনন্ত কন্দলীৰ “কুমৰ হৰণ কাব্য” শিৱ কবিত্তে মহিমা প্ৰকাশক। কেশাৰি কবিৰ “সিদ্ধাত পৰ্ব্বণ্ড” এইকালৰপৰা উল্লেখযোগ্য— শিৱ মহিমা এই পুথিত কীৰ্তিত হৈছে। কবিৰাজ ৰামনাৰায়ণ চক্ৰৱৰ্তীৰ ‘শব্দচূড় বধ’, ৰামচন্দ্ৰ পাত্ৰৰ ‘যোগিনী-জয়’ বা মণিকূট গ্ৰন্থ, বাসুদেৱ ৰিডৰ “হৰ গৌৰী সংবাদ”, শৈৱ কবি সনাতন দাসৰ “হিতোপদেশ কথা” আৰু জয়ৰাম দাসৰ “শীতলা পুথিত শিৱ মহিমা ৰচিত হৈছে। অজ্ঞাত লিখকৰ “হৰ-গৌৰীৰ বিবাহ” বা “কালিকা পুৰাণ”ত হৰ-গৌৰীৰ বিবাহৰ আকৰ্ষণীয় চিত্ৰ সংযুত কালিকা পুৰাণৰ আলমত হ’লেও বেছিভাগ লোক ধাক্ষাকেই ফুটাই তুলি লোকবঞ্জন কৰা হৈছে। আন এজন অজ্ঞাত লিখকৰ “গুপ্তমণি” পুথিত হৰি-হৰৰ একাত্মতা প্ৰতিপন্ন কৰা হৈছে। সেইবোৰৰ বচক বৃন্দ হ’ল ৰিজ হৰি দাস, ব্ৰহ্মচাৰী মদন সুবাৰী, ৰিজ ৰামানন্দ, দুৰ্গা দাস ৰিজ, দীন শাধৰ আদি।

ৰামানন্দ ৰিডৰ “মহামোহ কাব্য” এখন প্ৰতীকি ৰূপৰ লেখতলবলগীয়া কাব্য। শিৱৰ মহিমা এই কাব্যত পৰিস্ফুট। এই কাব্যত মহামোহক পৰিচয় দি, “শব্দৰ অংশ ত্ৰৈলোক্যতে বীৰ সাব” বুলি কোৱা হৈছে। ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত পুৰাণখন ৰতিকান্ত ৰিডৰ। ইয়াতো শিৱ মহিমা কীৰ্তিত হৈছে। ৰিজ বৈদ্যনাথৰ (কোচবিহাৰৰ ৰাজসভাৰ কবি) শিৱ পুৰাণৰ আংশিক অনুবাদ, কবিত্ত ৰিডৰ “কাম কুমৰ হৰণ” ৰজা ৰাজেশ্বৰ সিংহৰ দিনত কবি কচিনাথ কন্দলীৰ অনূদিত “শ্ৰীশ্ৰী চণ্ডী”ত শিৱ মহামায়া, শিৱনাথৰ শ্ৰীশ্ৰীচণ্ডী আখ্যানতো শিৱৰ মহিমা কীৰ্তিত হৈছে। লক্ষ্মীনাথ দাসৰ কুমৰ হৰণ নাট, দীননাথ ৰিডৰ শব্দচূড় বধতো শিৱৰ স্থান উল্লেখযোগ্য।

শিৱসিংহ নৃপতিৰ দিনত ৰাজ পৃষ্ঠপোষকতা লাভ কৰা কবি অনন্ত আচাৰ্যই শ্ৰীমৎ শঙ্কৰাচাৰ্যৰ “সৌন্দৰ্য লহৰী”ৰ অনুবাদ কৰে আৰু পুথিখনৰ নাম ৰাখে “আনন্দ লহৰী”। শিৱ-শক্তি কাম বসুমতীৰ গুপ্তমন্ত্ৰৰ তথা তাত্ত্বিক দীক্ষাৰ প্ৰশস্তি গোৱা কবি অনন্ত আচাৰ্যই শিৱ দুৰ্গাৰ চৰণত বাৰে বাৰে প্ৰশস্তি জনাইছে।

“দৰং ৰাজবংশোৱলী”ৰ ৰচনা কৰে বলদেৱ সুৰ্যখড়ি দৈৱজাই দৰঙী ৰজাৰ পৃষ্ঠপোষকতাত। দৰং ৰাজবংশোৱলীৰ মঙ্গলাচৰণত ৰজা ৰিৱসিংহ (বিত্ত)ৰ জন্ম কেনেকৈ মহাদেৱৰ ইচ্ছাৰ দ্বাৰা সংঘটিত হ’ল তাৰ বৰ্ণনা আছে :

কৈলাসৰ হস্তে হৰ পৃথিৱীক আলি

হাবিৱা মণ্ডল ৰূপে থাকিলে প্ৰকাশি।

অৱশ্যে আকল্পনিতো কোনো নৱকালৰ মহেশ্বৰক জনোৱা হৈছে :

প্ৰশাসো ঈশান দেৱ কাম বিনাশন

কোটি নৱকাল কৰো তোমাৰ চৰণ

প্ৰশান্তো শ্ৰীকৃষ্ণ সেব নমো বৃদ্ধাঙ্গর
 ভোদ্যাম চৰমে প্রভু মৈত্ৰেয়োহো বিজ্ঞর।।
 সৰ্বভূত অন্তৰ্যামী পার্বতীষ সেব
 নমো গঙ্গাধৰ লক্ষ কোটি কৰো সেব
 মহাবলুৎজন আমি একোকে নজানি
 কৰা অনুগ্রহ যোক সেব শূলপানি।।
 স্বৰ্গদেউ কহুসিংহ বিৰচিত শিৱ পূৰাণ সম্পূৰ্ণৰূপে উদ্ধৃত কৰা হৈছে।

অসমত বচিত এখনি শিৱপূৰাণ

স্বৰ্গদেউ ৰুদ্ৰসিংহ বিৰচিত

শিৱ পূৰাণ*

ওঁ নমঃ শিৱায়

শ্লোক ॥ ১ ॥

গৌৰীসুপীৰবপয়োধৰতাৰগাঢ়—

—সংলগ্নবলধৰকুঙ্কুমচাকৰকাঃ।

ভাৰতভক্তিংশবদুৰ্গিপৰোদ সাত্ৰঃ,

সংলগ্ন্যতে পশুপতিঃ সততং যমাসৌ॥

(অৰ্থ : গৌৰীৰ সুবৃহৎ জনকুলৰ ভাৰেৰে গাঢ় আলিঙ্গন কৰাৰ ফলত
যাৰ বক্ষদেশ কুংকুমেৰে মনোহৰ হৈছে আৰু মেঘাজ্জল দিনৰ সজ্জল মেঘৰ
বুকুত প্ৰকাশ পোৱা বিজুলীবেখাৰ নিচিনাকৈ যি শোভিত হৈছে,—সেই পশুপতি
শিৱক যি সততে বন্দনা কৰোঁ।)

পদ :

অৰ্ধসাতবৰ : জয় জয় সদাশিৱ পূৰ্ব পূৰ্ব।
জয় কৈলাসৰ পতি হৰ্যোক প্ৰসন্ন॥
জয় শিৱকপি বিকু হৈলোক্য ঈশ্বৰ।
তুমি বিনে নাহি আৰ সংসাৰ ভিতৰ॥১
তুমি ব্ৰহ্মা বিকু অগ্নি তুমি সলাশিৱ।
অনাথৰ নাথ প্ৰভু জগতৰ জিৱ॥
প্ৰণামোহো সলাশিৱ চৰণে তোমাৰ।
যি অধৰক কৃপা কৰা একবাৰ॥২
তোমাৰ কৃপা কিনাই তৰ নাহি তৰি।
সকলগতক প্ৰভু বাখা দাস কৰি॥

*সম্পাদনা : ড. নবীন চন্দ্ৰ দাস

১। সলাশিৱ, শিৱকপি, হৈলোক্য ২। জীৱ

তুত ভবিস্যত সত জে জ্ঞান জ্ঞানর।
 সিরো ভোমস নাক্ষ অত সপাৱর।।৩
 হাবি জ্ঞানর জ্ঞত ত্রিকুণ আকাশ।
 তুমি বিনে নাই জ্ঞান ববিষ প্রকাশ।।
 তব পদ বিনে সেৱিকা নাই ঠাই।।
 ভোমাক ভজিলে মরে মুকুটিক পাই।।৪
 জ্ঞান বাগেশ্বরি দেখি জ্ঞানক জ্ঞানর।
 জ্ঞান কৃপাসেসে মুখো পতিত হোৱর।।
 জ্ঞান দেখি পদে কবি নমস্কার।
 সিব পূৰ্ণাৰ্থ পৰ কৰিবো প্রচাৰ।।৫
 হই অল্পমতিৰ জ্ঞানৰ তৈল ইয়া।
 সুদৃষ্টি জ্ঞান জ্ঞান পূৰ্ণা জ্ঞানৰ বাহ্য।।
 কহসিহে নবপতি কিন্তি যোৱর।
 প্রভু সদাশিৱ তুমি জ্ঞানক সনয়।।৬
 ব্যাস কবিতা ইটো পৰম পদে।
 তব পদ কবিতাক মোৰ তৈল জন।।
 জ্ঞান প্রকাৰে জ্ঞান মোৰ ভবিসা নাই।
 বাগেশ্বরি দেখি কৃপা দৃষ্টি বিনাই।।৭
 ব্যাস কবি ধ্যানক চাঞ্চিলা সূচি তৈলা।
 সৰ্বজ্ঞ সনত কুমাৰ আগে পুতিলা।।
 হে ভগৱন্ত তুমি ব্রাহ্মণ যথোমাৰ।
 জ্ঞান সংসার সব চেৱিৰো আৱাৰ।।৮
 এহি অৰ্থ সুখিৰাৰ জ্ঞান নোহে পাত্ৰ।
 ইহাৰ নিগূঢ় অৰ্থ তুমি জ্ঞান মাৰ।।
 সত ভবিষ্যতক সকলে বুঝা তুমি।
 এতেকে কহন মহিমা পুচো জাৰি।।৯
 হেন সুনিরা সনত কুমাৰে জ্ঞানর।
 জে পূজা কৃপাসু কহন মহিমা চর।।
 তাত পূৰ্ণেৰ অসেক সন্যাস আচর।
 নৈমিষা অবশ্যে কবি সকল বকর।।১০
 তুত জ্ঞান দূই কবিক জ্ঞান কবি।

সনত কুমাৰ

প্রতি ব্যাসৰ প্রশ্ন

সনত কুমাৰ

জ্ঞান কহন

মহিমা কহন

ঋষিসব ব্রহ্মাৰ
সতালৈ গমন

লোভ-মোহ-কাৰ-ক্লেষ সবে পৰিহৰি॥
সুদুভাৱে ঈশ্বৰক চিন্তি একমনে।
ব্রহ্মাৰ ধ্যানক চলি গৈলা ঋষি গনে॥১১
তৈতে কামগমা নাৰে সভা দেখিলন্ত।
জাহাক নুভিয়া জন সৰে নেদেখন্ত॥
তাহাত নাহিকে চন্দ্ৰ-সূৰ্য্যৰ জে কান্তি।
সেহি সভা মধ্যে ব্রহ্মা আপুনি জলন্তি॥১২
সেহি থানে ঋষি সৰে ব্রহ্মাক দেখিলা।
প্রশ্ন কৰিলা পড়ি চৰণে ধৰিলা॥
সাদৰিলা ব্রহ্মা পাছে কুৰল পুচয়।
কি কাৰে আসিলা মোত কহিৰো নিচয়॥১৩

ঋষিসব

আগমনৰ উদ্দেশ্য
ব্যাখ্যা

জেহি কৰ লাগে বাগা তাকে দিখো যয়।
আগমনৰ উদ্দেশ্য হেন বানি সুনি ঋষি সকলে বোলয়॥১৪
আমাৰ জনন্ত বড় সংসৰ জাচয়।
সি সব সংসৰ চেনিৰোক মহাসয়॥

ব্রহ্মাৰ প্রতি

ঋষিসবৰ প্রশ্ন

তিনি লোক মধ্যে সুবিবাহ পাত্ৰ তুমি।
এতেকে ব্ৰহ্মৰ জন্ম কহিৰোক ঋষি॥১৫
কেন কাপে জন্ম তান মহিমা কেনয়।
ইসব কথা ক সুনিবাক ইচা জায়॥

ব্রহ্মাৰ দ্বাৰা

ব্ৰহ্মৰ জন্ম

বৃত্তান্ত বৰ্ণনা

হেন সুনি ব্রহ্মা বোলে ঋষিক বুকাই।
ভোবাসৰ সম আৰ ভাগ্যবন্ত নাই॥১৬
জন্ত পুটিচা ব্ৰহ্মৰ মহিমা আমাত।
সকলে কহিবো মই সুনিয়ো সাক্ষাত॥
এহি বুলি ব্রহ্মাদেবে কহিবাক লৈলা।
প্রলয় কালে ব্রহ্মাও জল ৰূপ ভৈলা॥১৭
সেহিকালে চন্দ্ৰ সূৰ্য্য কিচো নাহি কয়।
হেন কালে একলে জলন্ত ব্রহ্মো যয়॥
সবিসৰ কান্তি যে চৌদিসে প্রকাশয়।
তৈতে পাচে এক পুৰুষ দেখিলো যয়॥১৮
সেহি পুৰুষৰ বস্ত্ৰি জ্ঞানিক জ্ঞানাবে।

মহাকব্জ
আধিত্যবি আক
সৃষ্টি কার্যত
প্রবৃত্ত হ'বলৈ
ব্রহ্মাক আদেশ
প্রদান

কব্জৰ দ্বাৰা
সৃষ্টিতত্ত্ব ব্যাখ্যা

কব্জৰ পক্ষ

বিশ্বে স্বাক্ষৰ বুলিলাক জৈৱজীৱিণী ভাবে॥
পাচে বৰি মোক্ষৰ হিতক জানি মনে।
চিহ্নিতক সৈলো সেই পুৰুষ চৰনে॥১১
কল কৈলি হাৰাৰ কলৰ কলো ধ্যান।
ভাত পাচে দেখাদিল দেৱ ভলভান॥
দুৰ্য্যোব কলক ভেজি সূত্ৰসৰ তৈলা।
হাস্যকৰি মহাকব্জে কল বুলিলা॥১২০
মেক্ষ জনি সৰ পছন স্বাক্ষৰ।
বুলিবে তৈল সেই পুৰুষ মহাসৰ॥
মোহোৰ মায়াৱে ব্ৰহ্মা মোহ আচা পহি।
জিহেতু মৰিসে স্বাক্ষৰ আন বস্তু নহি॥১২১
এতেকে মোহোৰ স্বাক্ষৰ এড়া মোহ চৰ।
লোক সব স্বাক্ষৰোক তুৰি মহাসৰ॥
এতেক বুলি মহাকব্জে মায়াৱে সত।
কল এক ব্ৰজী অকলৰ তৈলাত॥১২২
পাচে সেই কব্জদেৱে বোলয় আমাক।
জেন কপে উপদেশ কহিবো তাহাক॥
ইতো চৰাচৰ প্ৰানি জৈৱতে থাকয়।
তাকে তোমালাত প্ৰণকিয়া কহো ময়॥১২৩
পূৰ্বে প্ৰজাপতি বে অনুক ব্ৰজী আচে।
সেহি অনুমধ্যে প্ৰানসৰ থাকে পাচে॥
অনুভৱতে সে প্ৰানিসকল জগয়।
ভাত পাচে লোক সৰে কৰ্ম্মক কৰয়॥১২৪
সেহি কৰ্ম্ম কলি জজ জতেক হবয়।
তাহাতে বেদময় পূৰ্ণ ব্ৰহ্মা থাকয়॥
হে ব্ৰহ্মা এনয় কলি ব্ৰহ্মক কহিলো।
এহি কপে পাচে ময়ো বেদক জানিলো॥১২৫
মোক এহি উপদেশ দিয়া সদাশিব।
তৈতে জজৰ্জনি তৈল জগতৰ জিব॥
পাচে তৈতে সিহো মহাবক নাদেবিলো।
আকুল স্বভাৱে ময়ো মহিমা কহিলো॥১২৬

হুঁত্ৰি

সেহি মহিলাক কহো ভোবানিহ' আশে।
 সূনা একচিন্তে ধৰি সব ব্ৰহ্মভাগে॥
 কহিব পঞ্চম হুঁত্ৰি সুনীৰো নিৰ্ভর।
 এক হুঁত্ৰি ভয়ানক লোম সিহঁতর॥২৭
 আৰ হুঁত্ৰি সূৰ্য সন্ম ভগল্যা কবর।
 চক্ৰৰ সমান আৰ হুঁত্ৰি প্রকাশর॥
 চতুৰ্থ হুঁত্ৰিৰ কুৰেবৰ সন্ম কহি।
 পঞ্চম হুঁত্ৰি ব্ৰহ্ম কপে থাকে সদাই॥২৮
 এহি ব্ৰহ্ম কপ চিন্তি পায়ে বোণিগনে।
 ইতো পঞ্চ কপ ধৰি থাকে সৰ্ব্বকপে॥
 প্রথম হুঁত্ৰিৰে সলা কুড়াক কবর।
 দ্বিতীয় হুঁত্ৰিৰে ভগল্যাক আচবর॥২৯
 তৃতীয় হুঁত্ৰিৰে লোক কবর পালন।
 চতুৰ্থ হুঁত্ৰিৰে প্রজা কবর নাসন॥
 পঞ্চম হুঁত্ৰিক জাক ব্ৰহ্ম বুলি কৰ।
 সমস্তে জগত জিতো ব্যাগিয়া আচর॥৩০

কহিব পঞ্চম

হুঁত্ৰিৰ ভদ্ৰ ব্যাখ্যা

সবাৰে আশ্বাত বহি কবর নাসন।
 কৃণা ভাৱে সমস্তকে কবিছে বন্ধন॥
 এভেকেনে সৰ্ব্বজনে ইন্দৰ বোলর।
 ইহাত সংসয় নকৰিবা মুনিচর॥৩১
 জাতো ভাত হতে অন্য যবন মিলয়।
 অগতি গতি বিদ্যা আৰ অবিদ্যা হয়॥
 এহি সৰ্ব ভাগ জাতো সততে আচর।
 ইসৰ নিম্নীতে ভগবন্ত বুলি কৰ॥৩২
 ব্ৰহ্মাদিতো কবি শ্ৰেষ্ঠ পবন মহন্ত।
 সৰ্ব সাধুজনে পূজে নাহি আদি অন্ত॥
 এহিসে কাৰনে মহাসেব বুলি কৰ।
 কহিলো স্বকপ আত নাহিকে সংসয়॥৩৩
 জগিয়া বোদন ভেহে কৰিলন্ত পাছে।
 এহিতো নিম্নীতে ভাৰ কহ বুলি আছে॥

কহিব বিভিন্ন

নামৰ ভদ্ৰ

বিব্রোষণ

পশু সবো নার কপে ভেদে আছে পলি।
ইসব কাখনে ডাক পশুপতি বুলি॥ ৩৪
সমস্তবে পিড়-মাক্ জন্মিল জ্ঞানুনি।
এতেকে বরষ বুলি সুন্য সবে যুনি॥
ব্রহ্মাব শিবক চিনিসেক কোপখনে।
সেহি কপোলক হুত্তে ধবিল আনুনে॥ ৩৫
এতেকে তাহাক কোকে কপালি বোলয়।
আমন্নে কপোল কবে ধবিল ফুয়র॥
প্রলয়তে সমস্তকে কবয় নাসন।
এহি কাখনে সৰ্ব্ব কোলে সৰ্ব্বজন॥ ৩৬
শিবত কবিল্য ভিন্ন বস্ত নাই জান।
সবানে ইকব হেতু কোলয় ইসলাম॥
মহন্ত ঐক্যৰ সব বেকত আচয়।
মহন্তসকলে জাতো সলা আবাধয়॥ ৩৭
মহন্ত সবতো কবি মহন্ত গহন।

ব্রহ্মাব সৈতে
শিবব অভিন্নতা
নিকপন

এতেকেসে মহেখব কোলে সাধুজন॥
চবাহ সমস্তকে ব্যাপিলা আচয়।
এহিসে কাখনে জগতে ব্রহ্ম বোলয়॥ ৩৮
জাকে ব্রহ্ম বুলি কবে ভেহেভেসে শিব।
তাহানে বকণ ভব নজানর কেব॥
ভেহে শব ব্রহ্ম নিত্য অনিত্য হোয়র।
সমস্তবে জিব প্রান কপে প্রবর্তয়॥ ৩৯
দেবতাবোসেব ডাক সৰ্ব সায়ে কর।
জাক চিন্তি জানি সবে যুক্তিক পাবয়॥
সেহি ব্রহ্ম কহ কপে ছয়া আচা নিত্য।
ব্রহ্ম আদি জিব সব সকলে অনিত্য॥ ৪০
এহি হেতু আমাবো কহেসে ইউ সেব।
আমি আদি জিব সবে ডাক কবো সেব॥
অন্য দেবতাবো সেব আমাক বোলয়।
আব দেবসবো ব্রাহ্মসব সেব হয়॥ ৪১
সমস্তে জাতিব পবি ব্রাহ্মনেসে সেব।

ব্রাহ্মনন্ত কবি শ্রেষ্ঠ জান নাহি কেহ।।
 সেহি মহেশ্বৰ তত্ত্ব যি জনে জানয়।
 তাহান কীৰ্ত্তন জিতো সদায়ে কবয়।।৪২
 সকলে দুঃখত সিতো "হোৱয় মোচন।
 এহি তত্ত্ব কহিলো সুনিয়ো সুনিগণ।।
 ব্যাসৰ কবিত্ত ইটো শিব পুৰানৰ।
 পদবন্ধে ভনে কল্প সিংহ নৃপবৰ।।৪৩

।।২।।

শ্লোক

শাৰ্দূলচৰ্ম্মবসনাৱশিৰীক্লকখ্যাবন্ধকবিন্ধকবন্দ্যখুৱেতাৱ।
 তৃত্যৰ্ত্তিহাৱককখামৱমানসৱতীমাৱতীমকবখাৱ
 নমোনমন্তে।।২

(অৰ্থ : বাঘৰ ছাল যাৰ বসন, হিমালয় কন্যাৰ দুখ পঙ্কৰ পৰাগমধু যিজনে
 সততে সেৱন কৰে; যিজনে তৃত্যসকলৰ আৰ্ত্তি নাশ কৰে, যাৰ মন
 ককশায়, সেই ভয়ানক অস্ত্ৰধাৰী শিবক (মই) বাৰম্বাৰ নমস্কাৰ কৰোঁ।)

পদ

লিঙ্গকণী শিবৰ ব্যাসৰ আগে সন্মত কুমাৰে বোলয়।
 মহন্ত কথন সূনা ব্ৰহ্মান্তৰ কয় বৃদ্ধিৰ নিৰ্ণয়।।
 তাপ নাসৰো কাখন সিৰেসে সাখ্যাত।
 সমন্তে জগতো কল্পহন্তে হোৱে জাত।।৪৪
 বিষ্ণু আদি কৰি আনো জত দেৱ চয়।
 লিঙ্গ কপি সিৰহন্তে জঘিচা নিশ্চয়।।
 শিব দেৱতাৰো সূনা কহো আতপৰ।
 লিঙ্গ কপি শিব ভেজে জঘিলা সঙ্কৰ।।৪৫
 | শ্ববিসৰ ৩চৰত বিজ সব সুনিয়োক আমাৰ বহ্ন।
 ব্ৰহ্মাৰ দ্বাৰা নানা কপে কহয় শিবক সৰ্বজন।।
 শিবতত্ত্ব ব্যাখ্যা এতেকে অল্প কৰি বহস্য কহোৱয়।
 সুনিয়োক শ্ববিসৰ নকৰি সংসৱ।।৪৬
 আৰি আদি জত দেখা দেৱ সমন্তৱ।
 শিব কটাক্ষে সৰে নট হোৱা জায়।।
 এহি হেতু সদ্যসিদ্ধক নিশ্চয় কপে।

কল্প-তত্ত্ব আৰু
কল্প তত্ত্ব
শ্ৰেষ্ঠতা নিৰূপণ

কল্প নাইকি দুই কল্পিলোঁ লক্ষণে ॥৪৭
তানে তবু মহিমাক কৈবো কোনে পাৰে।
সুনা সবে কিতো কহে যতি অনুসাৰে ॥
কল্পৰ পৰম তত্ত্ব জিতো নবৰ ॥
সেৱতো কবিতা শ্ৰেষ্ঠ, কহিলো বিস্তৰ ॥৪৮
সবে মহাপাণ জিতো জনে আছে কবি।
কল্প জিহা গতি পাৰে পাপক সহবি ॥
কোটি অৰ্থৰে কৰি জি গতি নাপাই।
কল্পৰ ভকতে অগ্নিৰালে তাক পাই ॥৪৯
কল্প তুট ভৈল জান কি কৈবো মহিমা।
ভূজগত পতি হলে নাহিকে উপমা ॥
জাতো কল্পসেৱ জন্ম কালে তুট হয়।
আপোনাৰ নিজ পদ তত্ত্বক বিহা ॥৫০
জিতো জন কল্পৰ ভকত মহান।
তিনিয়ো সন্তোষ নান কীৰ্ত্তন কৰ ॥
সেহিজনো সকলো পাওক দুখ কৰি।
মহাসুখে জাই তবু সাগৰক তৰি ॥৫১
সকলো লক্ষণে জিতো জন হিন হয়।
মহাপাতকিৰো যদি সিহক ভজয় ॥
তথানি সিজন শিব সৰ্বশক্তি পাই।
সুনা ৰবি সহ আত নাহিকে সংসই ॥৫২
সিহৰ তত্ত্ব সংসাধন দুখ নাই।
মনে যাব ভজিলেয়ো যুগুতিক পাই ॥
জি সবে কৰ নিত্য যজ হোম-দান।
নিত্য-নৈমিত্তিক-কাৰ্য্য অতিৰি সন্মান ॥৫৩
কল্প-ভকতৰ পুণ্য সোণ ভাগ কৰি।
তাম এক ভাগবো দোহয় সম সৰি ॥
জিতো জনে ধ্যান বোগ তপস্যা কৰ ॥
শিব তুট হৈলে সে সিজনো মুক্ত হয় ॥৫৪
সাংখ্য বোগৰ জিতো জন্ম কান।
সাধত অব্যয় ধন শিব সনাতন ॥
হেনন শিবক নতজয় জিতো নব।
নলতৰ সিদ্ধি সিহো কহিলোহো সাব ॥৫৫

এহি হেতু কবিসব এড়ি জন যক্ষ।
 তীর্থবো জে তীর্থ যক্ষলবো সুযক্ষল ॥
 পবিত্রতো কবি জিতো পবিত্র প্রধান।
 ভজা কবিসব তাক হুয়া সাধনান ॥৫৬
 বাস্তবত সমস্তবে জিতো হিতকাবি।
 নিৰ্মল প্রশ্ন কপি অসুখ সংহাৰি ॥
 শ্রেষ্ঠ মহন্ত দুঃখ নাসক সবাৰে।
 লিঙ্গ কপি শিবক জানিতে কোনে পাৰে ॥৫৭
 জেন কিব মধ্যে কৃত কাৰ্তে হতাসন।
 পৃথিবীত জল আকাশত জে পকন ॥
 ভেনে কপে মহেশ্বৰ সমস্তে সংসাৰ।
 ব্যাপিরা আচয় য়ি কৈলো সাৰে সাৰ ॥৫৮
 সনত কুমাৰ আদি আশ্ব জানি গনে।
 পূজা হোম ধ্যান জাক চিত্তে সৰ্ব্বকনে ॥
 হেনয় শিবক কহো সুনী এক মনে।
 এহি বুলি ব্রহ্মা তিতিবাক সৈলা মনে ॥৫৯
 অনেক লক্ষণে যুক্ত লিঙ্গ কান্তি সন্ত।
 দেখি ব্রহ্মাসেবে তাক জ্ঞতি কবিলন্ত ॥
 বিষ্ণু মহেশ্বৰ সৃষ্টিকারি সদাশিব।
 সবাত্তে কবিরা শ্রেষ্ঠ জগতবে জিব ॥৬০
 এনর তোমাত য়ি পসিলো সবনে।
 কবিরোক কৃপা প্রভু অভয় চবনে ॥
 লোকপাল সকলেয়ো তোমাক ভজিরা।
 বিমানত চড়ি ফুবে আনন্দ কবিরা ॥৬১
 পূৰ্বত ইন্দ্রক আদি কবি দেবগনে।
 লিঙ্গ কপি তোমাক পূজিছে সৰ্ব্বকনে ॥
 ব্যাসব কৃত ইন্দ্রে গছন শ্লোক চয়।
 কল্প সিংহ নৃপে ভনে শিব পুৰানর ॥৬২

।। ৩ ।।

শ্লোক

দকপ্রজাপতিমহাশয়ভট্টাকার,
 জ্ঞানপ্রসারচন্দ্রাবলম্বকাকার।

কাত্যাবনীকলকলকলকল কাহ্ন,

কাত্যাবনীকলকলকলকল কাহ্ন।।

(অর্থ : দক্ষপ্রজাপতিব মহাবলবন্ত ভয় কর্বোতা, জ্ঞানপদ আক চরিত্র ভয়ভয়
আনন্দদায়ক কাত্যাবনী দুর্গাব দুর্গ-চন্দ্রব বিজ্ঞান চকোব বকণ, সেই
উগ্রচরিত্র কলক বাবদ্যব অবদ্যব কাহ্ন।)

পদ

ব্রহ্মাব ওচবত
অবিসবব শিব
জিজ্ঞাসা

ব্রহ্মাব আগত অবি সকলে বোলয়।
কোন কণে মহেশক প্রসন্ন কলয়।।
প্রসন্ন বা সলাসিব হোয়ে কোন কণে।
সুনিবাক ইতা অহি কহিয়ো অকণে।৬০
হেন সুনি ব্রহ্মা বোলে সুন্য অবিশগন।

বিধুবে দ্বাৰা
শিব আবাধনা
আক বিধুবে
প্রতি শিবব
আদেশ

কহো ভোমসাৰ প্রম প্রপঞ্চি এখন।।
পূৰ্বত অনেক কোটি হাজাৰ বৎসব।
বিধুবে শিবক আবাধিলা ততগব।।৬১
পাচে কল তুট হয় দিলা ইট বব।
কহো ময়ি তাহাক সুনিয়ো আতগব।।
আমাৰ আজ্ঞারে তুমি চক্রধরা কবে।
মহাবলবন্ত হয়ো মোব সমসবে।।৬২
শিবত হন্তে পাছে এহি বব পাইলা।
বিক্ষো এয়ো জগতক পালন কবিলা।।
পূৰ্বে যয়ো শিবক একটিন্তে জজিলো।
পূজা হোম শুতি কৰ্ম অনেক কহিলো।।৬৩
এহি হেতু যয়ো ব্রহ্মপদক লভিলো।
সুনা অবিসব এহি ততক কহিলো।।
এতেকে সকল কালে শিব বলাতা।
সংহাৰ প্রজ্ঞাবকাৰি আপুৰি পালন্ত।।৬৪
তুত ভবিস্যত সকলে জ্ঞানিলো ময়।
ব্রহ্ম জ্ঞান কেব তত্ব বুঝিলো নিচয়।।
সৰ্বজনে নিতামহ বোলয় মোহোক।
শিবব প্রসাদে লভি আচো ব্রহ্মলোক।।৬৫
পূৰ্বে ইন্তে পাসুপত ব্রতক কবিলা।
কায় ক্লেসে বায়ু ডাকি শিবক তুসিলা।।

ইন্দ্রব শিব
আবাধনা আক
শিব অনুগ্রহ
লাভ

দিগন্তব তব ব্যাস চন্দ্র জটাম্ব।
ত্রিভুবন দহন শিনাক জাব কর।।৬৯
হেন মহাসেবে দেখা দিগা দিগা কর।
হরো দেববাজ ছুরি দিবা বজ্রধর।।
কদম্ব প্রসাদে ইন্দ্র বর্গত বজ্রর।

সুনিরোক আরি সব কহিলো নিশ্চয়।।৭০
ভাত পাচে মহেসে ইন্দ্রক সক্তি বলে।

মহেশ্বৰ দ্বাৰা
নিৰ্মিত সপ্ত
হাজাৰ বিমানব
বৰ্ণনা

সপ্ত হাজাৰ বিমানক তজিরা লিলে।।
সেহি বিমানব সূনা জেহেন লক্ষণ।
চন্দ্র-সূৰ্য্য সম কান্তি দেবি সৰ্বকৰণ।।৭১
ভাতে অনেক সহস্ৰ দিবা কন্যা চর।
নানা অলঙ্কার শিকি প্রকাশ কবর।।
অতি বজে গীত গাই গন্ধৰ্বসকলে।

ইন্দ্রব গৰ্ব

অপস্বা নৃত্য কবে মন কৌতুহলে।।৭২
সেহি বিমানত অপস্বা সমৰিতে।
জীড়া কবি থাকে ইন্দ্র মন হবিসিত।।
পাচে ঐশ্বৰ্য্য মদে গৰ্ব বাটি গৈল।
যোব সব কোন আচে বুজিবা ক লৈল।।৭৩
এহি কপে ইন্দ্রেরো অহঙ্কার কবিল।

ইন্দ্রব গৰ্ব-ধৰ

তাক পাচে সদাসিবে ইন্দিতে জানিলা।।
হেন দেবি পুত্ৰ বৃত্ত অতি মনোহৰ।
এক কোটি বিমান তজিলা মহেশ্বৰ।।৭৪
তপ্ত সূৰ্য্যৰ সম সূৰ্য্যৰ সবিব।
অনেক সৈন্যক সব দেখিতে কঠিব।।
হেন কৃত্যপনে চৌপালে আবৃত হুয়া।
অসংখ্য সূৰ্য্যৰ সম প্রকাশ কবিল।।৭৫

ইন্দ্রব প্রতি
মহেশ্বৰ খাপ

এক কোটি বিমানত চড়িরা মহেস।
ইন্দ্রব নগবে পাছে ভৈলন্ত প্রবেস।।
মহেশ্বৰ গৰ্ব ভঙ্গ কবিবাক প্রতি।
উপবত মহেশ্বৰ ভৈলা উপস্থিতি।।৭৬
আত অনন্তবে কয়ে হস্তে সুল ধৰি।
ইন্দ্রক বুজিবে লৈলা আতি কোণ কবি।।

মোহেব জুজারে কই, পাড়ালে চলিরো।
 কৃষ্ণ কীট কণ জুজা চলিতে থাকিরো॥৭৭
 দিবা সত সন্ত বৎসব অভবত।
 ব্রহ্মক সেবিয়া ইন্দ্রে হৈবি পূজিত॥
 এহিমতে মহেন্দ্রক কহে সাপ বিলা।
 পাড়ে ইন্দ্রে সানি পাড়া পাড়ালে চলিলা॥৭৮
 দেবতাসিবে ইন্দ্রক সসিবার সেবি।
 সিবক কহিলা স্তুতি থাকিবে নাগেবি॥
 বিদুল সদ্য পবাক্রমি বলবত।
 অজমিক সাঠি কোটি কহ আসিলন্ত॥৭৯

কহ পনব বর্ণনা পাণক ভূষিত আনি কবি নাথচয়।
 সমস্তে লোকত এহি নাম প্রকাশয়॥
 কোনো সব চর্য সম সবিব সুন্দব।
 কেহো জন কৃষ্ণ বর্ষ কলেশব॥৮০
 কবি সব আগে ব্রহ্মা বচন কোলয়।
 সূনা এক চিত্তে সিদ্ধি মহিমা জয়॥
 সেহি সময়ত আশিরো বিশ্বর ভৈলো।
 মহাপ্রলয় হৈল হেন মনে মানিলো॥৮১
 ক্রীয়া নান্নে কল্পন পবন সুন্দব।
 অসংখ্যাত সেবিলো আকাশে তাতলব॥
 সি সব জিমত তাব সুনিরো নির্বয়।
 ত্রিপুর দাতক কেহো পবন দুর্জয়॥৮২
 কতো সব দক্ষ যজ্ঞ বিনাস কাষক।
 কেহো লোক সমস্তব জায়া বিধায়ক॥
 কোনো সিন্ধকাষি কতো উদ্যোগি সদাই।
 কতো ভরাডুঝব ভরক বিনাসই॥৮৩
 কতো বৃক লগ্নাদিষ কল-পুল্ল কালে।
 যল-পুল্ল দিয়া সবে জগতকে পালে॥
 কোনো জন বৃকাদিষ কল পকাবয়।
 কেহো আকাশত কেহো স্বর্গত থাকয়॥৮৪

৭৭। কূল ৭৮। শত, শাপ ৭৯। শাসিবার, সদ্য, পবাক্রমী শব্দ, যাতী ৮০। প্রকাশক কৃষ্ণবর্ণ
 ৮১। মহিমাচর ৮২। বিমত, নির্ব, দুর্জয় ৮৩। বিনাস, দাতা, সিন্ধকাষী, উদ্যোগী, বিনায়ক।

আর সব নকরব লগত সকলে।
 চন্দ্রব কলাক কতো কর বৃদ্ধি কবে॥
 কতো চন্দ্র সূর্য দুইকো গ্রহণ কবর।
 কতো নিজ ধানে সাংখ্য যোগ আচর।।৮৫
 কেহো সব জলমত থাকর সবার।
 কতো সব মহেসক আবিধি থাকর॥
 কতো সব আকাশত থাকি ভাণ কবে।
 কতো গ্রহ কপে থাকে সূর্য্যব ওচনে।।৮৬
 সুগন্ধ পুষ্পব মালা কতোহো নিজর।
 কল্পব সমিধে থাকি গমন কবর॥
 নানা বিদ্ধ কর্ণ এহি গন সমস্তব।
 অনেক প্রদান ভাসিবার কলেশব।।৮৭
 একৈক গণপতিক দেবি নানা ঠান।
 সবিধ ভাঙ্গব যেক মন্দির সমান॥
 জেন কপে গ্রহ মণ্ডলব ভিত্তবত।
 সবারে থাকিয়া সূর্যে প্রকাশ কবত।।৮৮
 ভেনে কপে গন সব মধ্যে সদাশিব।
 আগোনার ভেজে জলে জগতব জীব॥
 এহিমতে গ্রীকল্পক আশ্রিতো সেবিলো।
 সেহি কথা তোমাসার আগত কহিলো।।৮৯
 ব্যাসব আগে সনত কুমাৰে বোলর।
 জি পুটিলো তুমি সিংহব বহিয়া চয়॥
 জেন মনে চলে তাক কহিলো নিশ্চয়।
 তুমি মহামুনি আত নকরা সংসয়।।৯০
 এহি আশান জি জনে সুনয় সদায়।
 জিতো নবে সুদ্ধ হয়্য মনোরো অমর॥
 জিবাঞ্জনে ব্রহ্মা কবি পড়ে পরকালে।
 সেহিজনো বাঞ্ছিতক লভয় সকলে।।৯১
 কল্পলোকে থাকে সত সঙ্কর বহুসব।
 ভাস্তে সুত্তিক পাই সেহি উত্তম নব॥

শিব পূৰ্বাব
 মাহাত্ম্য

হীন কহু কালে স্নিগ্ধ ইহুক পড়।
 সেহি কহুতব বিব' অসেব' হেবর। ১২
 দুখ কহল পড়ে বনি হেবে দুখ হয়।
 সূনা কবিসব আত' নহিকে বসে।
 উলবক আইতে বনি ইহুক পড়।
 সিদ্ধনব জ্ঞান ব্যাধি সব দুখ হয়। ১৩
 কৰ্মকালে পড়ে বনি কৰ্ম সিদ্ধি হয়।
 অন্ততো সি' জন কহলোকে হেবে নয়।
 স্নিগ্ধে সুখ হয় পড়ে নেতাব ঠাই।
 সত কহু তব পঠনব কল পাই। ১৪
 কোটি বহু জিনা দান কবে সুখ বনে।
 তার কল পাই জ্ঞান ইহুক বসনে।
 সূনা কবিসব আত' কিসে সজা নাই।
 শিব নাম শ্রবিলে সংসার এড়াই। ১৫
 আত পাচে ইহে সাপ কালর অন্তত।
 ব্রহ্মাক দেখিয়া কিট জন্ম চাড়িলন্ত।
 ব্রহ্মারো তৈতে মহান্ন কহক দেখিলা।
 হাস্য কবি সনত কহাবক বুঝিলা। ১৬
 হে পুত্র তুমি আমায় বচন সুনিলো।
 এহি কহব মহিমা আপুনি দেখিলো।
 অহঙ্কর গৰ্ব জাতো থাকে সর্বকণে।
 এতেকে কহব তব নাজনাহা বনে। ১৭
 তাত পাচে মহামুনি সনত কহাবে।
 প্রকাশিত উগ্র কণ দেখিলো শিববে।
 ভয় হয় ব্রহ্মাব সম্মিলে চলি গৈলা।
 কিচো বুনিবে নোরাবি সত্বে বহিলা। ১৮
 ব্রহ্মাব উপদেশ ব্রহ্মাক বোলয় পাচে সঙ্কল্প হয়।
 সদাসিবর অঙ্কুত মহিমা দেখিয়া।
 মোহিত হৈলো খানিকে জাই প্রাণ খানি।
 পুত্রব বচন সূনি ব্রহ্মা বোলে বানি। ১৯
 পুত্র তুমি সোক চাড়ি আনন্দ কবিলো।

সনত কুমাব
 জাবা কহব
 কণ দর্শন

ব্রহ্মাব উপদেশ

সনত
কুমাৰৰ দাবা
মহেশ্বৰ
খান

সেহি মহেশ্বৰ পদে সকল পদ্বিৰো।।
 ছেন সুনি সৰু কুমাৰে বোলে বাক।
 অজানিক জ্ঞান ভাল দিলাহা আনাক।।১০০
 ইভো অপবান কান্ধানি কবিলো আনি।
 হৰোক গুণম মোত ফেমিয়োক আনি।।
 এহি কল্পৰ সাত কণ নাসেখো মানে।
 এক চিত্ত হুয়া আখিৰো কবিলো খ্যানে।।১০১
 এহি বুলি চিত্তৰ মহেশ্বৰ চবনে।
 কভো কালে পাচে সেখা মিলা মিলোচনে।।
 ব্রহ্মাৰো আগুনি সেহি কপক দেবিলা।
 আসনক চাঙি কৰ জোড়ক কবিলা।।১০২
 প্ৰনাথ কবিলো ব্ৰহ্মা আনশিত তৈলা।
 সনত কুমাৰ আগে কহিবাক লৈলা।।
 সূনা পুত্ৰ পূৰ্বে জাক আখিৰিতা তুমি।
 সেহি মহেশ্বৰ এহেত্তে জগতৰ স্বামি।।১০৩
 কল্পৰ চক্ৰে কবি সৰু গুণতি।
 পদ বন্ধে ভানে কল্পসিংহ নৰপতি।।
 শিব-পুৰাণৰ কথা অতি সুন্দর।
 জাহাৰ অৰণ্যে বুকুতি সুখ মিলয়।।১০৪
 এভেকে আমাৰ পদে নিবিচাৰি দোস।
 সিব্বৰ চৰিত্ৰ সুনি হৰোক সজ্জেস।।
 কল্প সিংহ নৃপে বোলে সূনা সৰ্বজন।
 সদায়ে ঘূৰিয়ো হৰিহৰ তুলোচন।।১০৫

।। ৪ ।।

শ্লোক

সুৰাসুৰৈৰ্বন্দ্য পদাঙ্কজায়,
 শ্ৰিগন্ধাশোভমসঙ্কজায়।
 কোপাঘ্নিভঙ্গীকৃত মন্থাখায়।
 নিত্ৰনমস্তেত্ৰিপুৰোম্বাখায়।

(অৰ্থ : দেৱতা আৰু অসুৰবিলাকে যাৰ চৰণ পদ বন্দনা কৰে, যাৰ সুবহ
 ভূজদ্বয়ে শত্ৰুনাশ কৰে, যিজনে কোপাঘ্নিৰে মদনক ভঙ্গীভূত কৰিছে,

সেই ত্রিপুরার ঈশ্বরগণকণী শিবক নিতৌ নমস্কার করোঁ।)

মোলভি

এহেতে ইখব	সমস্তে লোকব
সবাকৈ ক্যানি আচর।	
ব্রহ্মার দ্বাৰা	জনন যখন
সনত কুমাৰব	কহিলো য়ি নিচয়।।
ওচবত নিবব	নিত্য জে উপাস্য
সাহস্যা ব্যাখ্যা	যুখে যুদু হাস্য
	যহাদেব আদি দেব।
প্রভুবো জে প্রভু	এহি সিব সন্ত
	সৰ্বদায়ে কবো সেব।।১০৬
হাৰব জনম	কণ অনুগম
	সবে লোক কহবর।
বোদগিন চিত্ত	অগতব হিত
	সৰ্ব সায়ে আক কর।।
পাৰ্বতীৰ গতি	অগতিৰ গতি
	পূত্র চিনিয়োক তই।
এহি যহাদেব	সবে কবে সেব
	কহিলো তোমাত ইই।।১০৭
তোক দেখা মিলে	ককাহে কবিলে
	অজব অবব হৈলি।
তুমি ভালমত	বিকৃত ভকত
	সিদ্ধ কৃপা লাভিলি।।
দেবব দুৰ্জত	লভিলা সুলত
	যহেসক সেবা পাই।
জাতো পাণিজন	নগাই দৰ্শন
	এতেকে তজা সহি।।১০৮
তান পদ সেবি	বোলক লভিবি
	পাৰ্বদতো ব্ৰেট হৈবি।
উপনিসদব	যত সাবোজাব
	সদায়ে তরি অসিবি।।
ব্রহ্মা এহি বাক্য	বুলিরা পুত্রক
	কহস্য স্বাক বিলা।

পাঠে যত্ন পালা সততে জগিতা
 হৃদয়ত দেখা গাইলা ॥ ১০৯
 সনত কুমার কৈল যত্ন পড়ি চকনত পড়ি
 শিব-ভক্তি ভক্তি কবিতাক লৈলা ॥
 প্রবন্ধিন কবি নাম যত্ন ধবি
 পুনু ভক্তি আবহিল ॥
 চবাচব জত ব্যাগিচা সতত
 শ্রেষ্ঠ বব দাতা বব ॥
 প্রানিধ ধাবক নিগ্‌পাল নারক
 বস জাতিক সতত ॥ ১১০
 জানেরো সাগর বীরেরো সাগর
 শিনাক ধবিচা কব ॥
 মহা তপসিল মহাজ্ঞানসিল
 ভৈবর ইমান হব ॥
 ভব ভয় হাবি গারে ভবধাবি
 মহা ভৈবর সতত
 পৰ্বত নিবাসি পাতক কিনাসি
 বসিত ববাহ বব ॥ ১১১
 সমুদ্র ভীষণ ভয়ক নাসন
 জম কালবো নাসক ॥
 চাবিরো যুগত ধর্ম আচে জত
 জজ ধাবি প্রবর্তক ॥
 জজক বাহন প্রানিধ নাসন
 গোপতি তুদসেধব ॥
 কন্দ কপি আব কন্দ কন্দ সাব
 সূর্য সম কলেকব ॥ ১১২
 অগ্নি নেত্র জোব চতুর্ভুজ যোব
 চতুর্ভাষি সলাসি ॥
 চতুর্ভুজ দেবি চতুর্ভুজ লবি
 সমস্তবে তুমি জিহ ॥

১০৯। উপনিষদ ১১০। প্রবন্ধিন, প্রানিধ ধাবক, বস জাতিক সতত ॥ ১১১। বীরেরো, মহাজ্ঞানসিল,
 মহাজ্ঞান, ইমান, ভবধাবি, ভবধাবি নিবন্ধী, কিনসী, "গোপিত ববাহ বব ॥ ১১২। ববকালবো নাসক,
 ববকালবী,

চতুর্নৈত্র জাব চতুর্নৈত্র সাব
 বাহু কণ যহেব।
 কাল অগ্নি সুখ কৈবিলে সুখ
 তুমি দেব সিগব। ১১৩
 মেঘ জে বাহন দেব তুলোচন
 সিবে কণা জটাধা।
 ধার্মিক ইন্দ্র ভদ্র কলেক
 জব্ব চন্দ্র ব্যাধব।।
 কীর্তি কণ তুমি লজ্জা কণ ঋষি
 কাহ্য কর্তা সর্বকণ।
 শ্রীকণ্ঠ নামক ধবিচা প্রত্যেক
 কলকো কবা দাছ। ১১৪
 বিষ্ণু সূর্য্য চন্দ্র অদিতি সমুদ্র
 দেবাসুৰ জরসিল।
 দেবাসুৰ চর সবাৰে জাঙ্গর
 কপর্দিকহেতু তুখুল।।
 অজাত জটিল সংসারক বুল
 সবাৰে পবন গতি।
 তপসি সব সত্ত্ব কাপ ধব
 পবনান পত্তপতি। ১১৫
 পবাপব জড জ্ঞান সবে ভদ্র
 অর্বস্বা অনিল কণ।
 কৃষ্ণে সুর দুই লোচন জলর
 কৃষ্ণে জে সুর স্বকপ।।
 ব্রহ্মাণ নারক মুকুতি দায়ক
 নাতি পকজত হিত।
 ব্রহ্ম কণ ধব নীল কলেক
 শ্রীমন্ত সুন্দর নিত। ১১৬
 সংখ চক্র গলা ধবিচা সর্বদা
 গৃহাঙ্গরি ব্রহ্মচাৰি।
 বানপ্রস্থ বতি তিসুক অধিতি

চাৰিবেদ কপ খাৰি।।
 যত সাত্ৰ চয় সবে ছুমি ময়
 ঈশ্বৰ সৰ্বলোকৰ।
 তুমি দেব বিহু হৰ মহাপ্ৰভু
 পিতা মাতা সমস্তৰ।।১১৭
 সহস্ৰেক হস্ত হুত ভবিষ্যত
 বৰ্ত্তমান কপ তুমি।
 দেব ভগবন্ত অনাদি অনন্ত
 গম্যাগম্য কপ স্বাৰি।।
 তোমাৰ সৰ্বি পৰম কচিৰ
 আতে জন্মে তিনিলোক।
 অগাৰ জেপাৰ ঐশ্বৰ্য তোমাৰ
 কবিলোক কপা মোক।।১১৮
 তোমাৰ ভক্তক নাজানো প্ৰত্যেক
 যই মৃত সৰ্বকপ।
 তিনিয়ো লোকত তোমাক সতত
 উত্থাপি কৰো বন্দন।।
 তিনিয়ো পূৰ্বত তোমাক জে নিত্য
 নমস্কাৰ কৰো আৰি।
 সকল ভুৱনে বুঝি আচো মনে
 তুমি দুৰ্ব্বিজ্ঞেয় স্বাৰি।।১১৯
 এডেকে তোমাক প্ৰণামো সম্যক
 তুমি জগতৰ জীৱ।
 গমনা গমন নাজানোহো ফন
 যোগেশ্বৰ সদাশিৱ।
 মহাযোগী জাত তাহাৰ মধ্যত
 তোমাক কৰো প্ৰণাম।
 এহিমতে সাৰ সনত কুমাৰ
 জ্ঞতি কৰে জ্ঞানি নাম।।১২০
 ব্ৰহ্মাৰ দ্বাৰা মহাদেৱ পাচে ব্যক্ত হয় আচে
 মহেশ্বৰ কপ হাস্য কৰি বোলে বাণি।

বৰ্ণন

জেন কল সাৰ কোৱা নিলে আৰ
তল সুলা লৰে সুমি।।

দণ্ড কৰণ্ডলু হাৰে নৱ লহু
অৰ্ধ চক্ৰ সোতে মিৰে।

ব্যৱ চৰ্চ জত বাহিল কটিত
সিহেৰ চৰ্চ সবিলে।।১২১

অক হালা কৰ লিৰে জটাধৰ
বহুৰ পুচ লৰিলে।

ত্ৰিসূল পট্টিস বহিৰ সুকৈ
খটোদি মাথ সবাবে।।

ত্ৰিসূল হাতত শৰিকা সতত
নখিৰবে সেৰে জাক।

জেন ভগবন্ত বাক্য বুলিলত
ভক্ত সনৎ কুমাৰক।।১২২

অজীট বৰ তুমি ব্ৰাহ্মণৰ মখে শ্ৰেষ্ঠতৰ
লবলৈ শিৱৰ ছাৰা হৈলোহো ভুট ভোমাৰে।

সনত কুমাৰক দেখিলো সম্প্ৰতি হোবা মহাব্ৰতি
নিৰ্দেশ প্রদান এহিজে কল আমাৰ।।

ভোমাৰ কৈল্যান হৌক সৰ্বকল
লৈয়োক বাকিত কৰ।

পাচে মুনিবৰ সনত কুমাৰ
সিবক দিলা উত্তৰ।।১২৩

মহেশ্বৰ প্ৰতি তুমি মহেসক দেখিলো প্ৰত্যেক
সনত কুমাৰৰ এহি মোৰ শ্ৰেষ্ঠকৰ।

অনুবোধ ব্ৰাহ্মাৰো পূৰ্বত মোহোৰ আগত
কহিছে জয় ভোমাৰ।।

কৃপাৰ আমাক বৰক দিৰাক
খোজা যদি কৃণাময়।

চৰণে ভোমাৰ ভকতি আমাৰ
নুওচোক সৰ্বদায়।।১২৪

আমাৰ মনত অপবাধ জত
হৈচে পূৰ্বকালে ছামি।

	কেবিরোক্ত ভাষা	জগত নারক
	সম্মত পশিলো আমি।।	
সমস্ত কুমারব	এহি বাক্য বুলি	সিদ্ধক আকলি
পুনঃ নিবৃত্তি	পুনঃ আবতিলা দ্বিতি।	
	কর বিনাসন	দানব গজন
	চবনে করো প্রনতি।।১২৫	
	ইন্দির স্বকণ	পঞ্চ প্রাণ কণ
	জ্ঞানন দারক হব।	
	সমস্তবে কাল	তুমিসে কৃপাল
	ত্রিভুগত কণ ধব।।	
	ব্রহ্মা আদি দেবে	ভোমাক জে সেবে
	আচবিরা ভলস্যা।	
	কর বাক্য মনে	ভোমাক চবনে
	ভক্ত হৈলো বাখা মোক।।১২৬	
সমস্ত কুমারব	হেনর বিনতি	সুনি উমাপতি
বব লাভ	বুলিলা বাক্য মহেস।	
	মহা বোগিনব	এহি হৌক ভোব
	তুমি হোবা গন ইস।।	
	মোব জন্ত নাম	চবিত্র উপাম
	সবাকো তুমি জানিরো।	
	মোব স্থান জন্ত	জানিবা সমস্ত
	তুমি সর্বজান হৈরো।।১২৭	
	পবাসব পুত্র	পঞ্চ সমনেত্র
	এনয় ব্যাসো ভোমাব।	
	সিস্য জে হৈবেক	সুনিরো প্রত্যেক
	কহিলো আমি যে সাব।।	
	নির্মল চক্ৰব	সমান সবিব
	কাতি মন্ত হৈবা আব।	
	কাম গতি দিব্য	মহাবথ হৈব
	বন্ধে ভুসিভ ভোমাব।।১২৮	
	মুকুতা বচিভ	সুবর্ম বেদিভ
	সুগন্ধি ধুপে ধুগিভ।	

জ্যোতিষ চিত্ত ধর্ম-সুখজন
 হেনর সিদ্ধ জিতো।
 চিত্তে সর্বকণ অতি-সুখজন
 ভাষ্যকে মত্তর সিদ্ধো॥
 বোমি অনর্থক উপস্থারে সত্ত
 তৃপ্ত সেব নারক।
 সদায়ে অব্যয় অচিন্ত্য অন্তর
 প্রসন্ন কবি সিদ্ধক॥১৩৩
 নিত্য নিবাস নির্বিল অকর
 পবন বোমক পাই।
 সদায়ে প্রকাশ জগন নিবাস
 মহেসত্ত লর জাই॥
 পদ পুষ্প জত জন্মর পদত
 তখানি পদে নখবে।
 ভেনে কণে সাব সিব সেবতার
 তদ্ব জানে জিতো নবে॥১৩৪
 জত কর্মচর তাক নোচোবর
 কহিলো ভোমাত মই।
 আদ্য বচনে এড়িয়োক মনে
 জন্তেক আচে সংসই॥
 পাচে ঋষি জত সুনি এহি মত
 ধর্মব মহিমা চর।
 ব্রহ্মাব আগত সবেরো বোলত
 ছুরি থাকা পূণ্যবর॥১৩৫
 কহিলো আদ্যত ধর্মক সাখ্যাতে
 নিয়োক আবে বিদাই।
 আবি নিজ থানে জাঞ এতিকণে
 ভোমাব আভাক পাই॥
 ব্রহ্মাব আভাক পারা ঋষি বাক
 তীর্থক সবে চকিলা।
 ধর্ম পবারণ হো সুখজন
 শিব সিং পুজিলা॥১৩৬

মুনিসম্বন্ধ শির পূজন	জন উপবাস কবি মনোবিধ ভক্তি।	সদ্বৎসব
	বাল্য গীত প্রাণা প্রদর্শনে কবি নতি।।	পুষ্পাঞ্জলি সৈরা
শিব পৰা মুনি সব ব লাত	অন্ন ভাষ সেব জ্ঞানি কবে সেব	
	জ্ঞানবিলা মহেনক।	
	পাঠে মহেনক বাকিত বিলা বক।।১৩৭	কবি সমস্ত
	বুদ্ধি পদক চুট হরা মহেনকে।	বিলা ভাসনাক
	এতেকেসে কাল বাকিত বক পাঠে।।	ভজিয়া মহেন
শিব ভক্তি শ্রেষ্ঠ নিৰূপণ	মহেনে সন্ত বক নিরে সদাই।	জিহেতু বাকিত
	তিনিমি মনে সমস্তে বক পাই।।১৩৮	ভজি সাক্ষানে
	জান মহেনক জ্ঞানি নিৰ্গল মুক্তি।	পাঠক বহিত
	সিতো নবোত্তম জতিসে বোণব সিদ্ধি।।	সবান্তে উত্তম
	শিবক বিজনে জসম্যা ভাব বাঢ়য়।	ভজি সুকমনে
	এহি ব্রহ্ম গীত সদারে জিতো পঢ়য়।।১৩৯	জিতো সূনে নিত
কবি উপদেশ : কল্প লোকে ভাব	বাস হোরে সাব কহিলো মরি নিষ্ঠর।	
	জিতো দেবতার ইহাক সদা পঢ়য়।।	গৃহ্য ভিতর
	সমস্তে পূজাব ভাহাক সিতো পাবই।	জিতো বস সাব
	অর্থ সম্বন্ধে মহেনক জাই লই।।১৪০	পতি সাবহিতে

কহ্ন সিংহ বাই এহি পদ পাই
শিৱ নামে কবি বতি।
সুনা সৰ্বজন তেজি আন যন
সিৰতে কৰা শুকতি।।
সিৱে নিভা-আতা সিৱে ধাতা-কৰ্তা
সিহ্নকে ভজিৱো মন।
কহ্ন সিংহে বোলে সুনিৱো সকলে।
শিৱ শিৱ বোলা যনে।।১৪১

।। ৫ ।।

শ্লোক

বজ্জতগিৱিসকালং পাৰ্বতীহৃদ্বিলাসং,
বৃষভকৃত নিৰ্বেশং শ্ৰোত্ৰসচ্চত্বৰেশম্।
কৰকলিতকপালং সৰ্বলোক প্ৰপালং,
দনুজকুলকৃতান্তং চিত্তয়ামো নিতান্তম্।।

অৰ্থ : কপৰ পৰ্বত যেন যাৰ শৰীৰ, পাৰ্বতীৰ হৃদয়ৰ যিজন বিলাস স্বৰূপ,
বৃষভ যাৰ আসন, যাৰ উদ্ভৱেশ সদায় জিগিকি থাকে, যাৰ হাতত নৰ-
কপাল শোভিত হয়, যিজনে সৰ্বলোকক পালন কৰে, যিজন দৈত্যকুলৰ
যম সদৃশ, সেইজনক একান্তভাৱে চিন্তা কৰোঁ।)

পদ

সনত কুমাৰৰ পুনৰনি ব্যাস খৰি বুলিলা কিনয়।
ওচৰত ব্যাসৰ সুনিৱোক সনত কুমাৰ মহাসয়।।
প্ৰশ্ন ব্ৰহ্মা বিষ্ণু শিৱলোক আচয় জডেক।
সুনিবাক ইচা জাহি কহিৱো প্ৰত্যেক।।১৪২
হেন সুনি সনত কুমাৰে বোলে বানি।
ভাল প্ৰশ্ন কৰি জ্ঞাতা তুমি যহ্মজানী।।
সুনা এক চিত্ত হুয়া আয়াৰ বচন।
সাৱহিতে কহো সিভো কথা বিহ্বাপন।।১৪৩
ইভো তুমি প্ৰকৃত পদৰ সম হয়।
তাৰ কৰিকায় তুল্য সুহ্নেক জলয়।।
নিৰলোকৰ বৰ্ণনা : অষ্টাধিক চাৰিকুৰি হাজাৰ জোজন।
ওথকে সেৱিয়া জেন অতিবহ্নে পদন।।১৪৪

কহিলেহো তখন এই প্রকাশ কহি।
 পাশান পৰ্বতে আছে সুতৰ্ণ কহি॥
 সিঁতো মেক শিবি কোব হুল জত।
 তাহাৰ মহিমা যই কহিবোহো কত। ১৪৫
 অনেক কুলুমে সিঁতো হুল খান সোতে।
 বসবে কবর ধনি সনা যু সোতে॥
 যুৰ কোকিল জনি কবি গতি জত।
 তাহাতে ককুৰ নক কবর সতত॥ ১৪৬
 গজ ব্যাঘ্ৰ সিংহ গণ মহিমা অপার।
 তালুক যান যোব জত কৃষ্ণসোৰ॥
 কক সনা হৰিক জনি পশুচর।
 যুখে যুখে থাকি ভাত আনয় কবর॥ ১৪৭
 তাতে শিৰ গুনি আৰ জত দেব চর।
 কুব্জক আনি জকে জহিতে কৃষ্ণর॥
 চিত্রসেন আনি কবি গজৰ জতেক।
 নাথিলে জহিতে কিল্যথ জে অসেন॥ ১৪৮
 বিমানত চকি সনা আনশিত বনে।
 কীড়া কবি কুৰে সবে সিঁতো শিত বনে॥
 হা-হা হ-হ আনি কবি জতেক গজৰ।
 নাক ডুখুৰ জাক বিবাকসু সব॥ ১৪৯
 আনয় কবিতা সনা কুৰে জেহি পানে।
 গজা দান কবি সোতা কবে গজপনে॥
 তাতে মেক শিবি শাসিতা শিত কতি।
 সুতৰ্ণৰ বহি সন সনে প্রকাশতি॥ ১৫০
 সুগজ সীতল হুল বাহু বহে তাত।
 মনে জেহি বাণ কবে শিলর সাক্ষত॥
 চক্ৰ সূৰ্য আনি গ্রহো নকবে সোজন।
 হুল দাত প্রকাশয় সেবি সৰ্বকল॥ ১৫১
 বাত বৃষ্টি ঊণ পীড়া নাহিকে তাহাত।
 ত্রিজগত আশি মহেশব মহিমানত॥
 শ্রীমন্ত জর দায়ক সুতৰ্ণৰ সন।

বিজয় স্নানে পুৰি এক তৈতে অঙ্গুর ॥১৫২
 দীর্ঘে প্রহ্নে অষ্টাদশ জোজন হাজাব।
 গড়নে আবৃত দেবি সুক সুবর্ষ ॥
 সেহি পুহে পতকায়ে যুক্ত ধ্বজ চয়।
 সূৰ্যসম কাতিমন্ত গৃহ প্রকাশয় ॥১৫৩
 প্রান্তসম সূৰ্য সম পৃষ্ঠ দ্বাৰ চয়।
 পট্টবস্ত্র সূর্যসল পররে সোভয় ॥
 কল পুষ্পমালা সুবর্ষ পূৰ্ণবট।
 প্রকাশ মুকুতা বস্ত্রে কবে কটকট ॥১৫৪
 মনিময় ভোজন বিবিধ উপহাৰে।
 অঙ্গক ধূপক ধূতৈ সুগন্ধিত কবে ॥
 হেনন সুন্দর দ্বাৰ সম বস্ত্র যয়।
 সেহি গৃহে ধানে ধানে অধিকে বজয় ॥১৫৫
 চাৰিঘো পাঞ্জবে মহা মহা বিধ পশে।
 নানা অস্ত্র-সজ্জক ধবিয়া সাধ্বাশে ॥
 মহেশ্বর আজ্ঞাক কবিয়া সিংহগত।
 সেহি গৃহসকলক বাখর সতত ॥১৫৬
 কৈল্যাস পৰ্বত সম সুর গৃহচয়।
 সক সক গৃহমণে আববি আচয় ॥
 জাম্বু নদ সুবর্ষ বচিত গৃহচয়।
 তাতে মহামনিসব প্রকাশ কয় ॥১৫৭
 জেন কপে সবদ সময়ে আকাশত।
 গৃহ গণে দশো লিল প্রকাশে সতত ॥
 জেন কপে মনিময় জত গৃহচয়।
 সকলে গৃহক তৈতে নৃপিত্তি কয় ॥১৫৮
 এহি গৃহ সমস্তব মধ্য প্রসেসত।
 হিমালয় গিবি জয় অতি সুসোভিত ॥
 দেব দেব মহাদেব পার্বতি পতিব।
 তাহ এক সুক গৃহ আচয় কটিব ॥১৫৯
 সপ্তম হাজাব তন্ত সোভয় কাহ্নত।
 সহস্র জোজন পর বহল উসৃত ॥

গৃহ ভিটি মকলত সুবর্ণে মল্লয়।
 বক্সয় পদাধেবে সত্ততে সোভয়।।১৬০
 মুকুতাক আদি অলকাধেবে বহিত।
 সেহি গৃহ অহমেবে আপুনি নিখিড।।
 অলকাৰ পতকা জোনৰ মল্লয় হুত।
 বিভিন্ন সুন্দৰ বক্সয় দ্বাৰ জত।।১৬১
 সিতো গৃহ হেনর দুবাবে সোভা কবে।
 নানা কল-পুষ্প আচে তাহাব গুচবে।।
 বৃক লতা সব কল পল্লবে সহিত।
 পুষ্প সকলক গন্ধে সদায়ে সোভিত।।১৬২
 সুবর্ণ কমলি বন পুষ্প পাবিজাত।
 নাবিকেল পুস পনস আত্ৰ অসংখ্যাত।।
 কলতক আদি কবি দেব বৃক জত।
 গৃহৰ চাৰিওৰে কালে সোভয় সত্তত।।১৬৩
 তাতে বাপি ডালৰ দীৰ্ঘিকাসৰ সোভে।
 পল্লত চৰয় মধুকৰে মধুনোভে।।
 সুন্দৰ সকল কবে মধুপান কৰি।
 বক পকি সোভাকবে কলহত পৰি।।১৬৪
 মধুৰ কোকিল সুক সাবিকল অনেক।
 সবালি জে বাজহংস বক চক্ৰবাক।।
 এগি সকলক আদি পকি থাকে থাক।
 সদায়ে সোভিত কৰি থাকয় পূৰক।।১৬৫
 সেহি কল্প দেহতাৰ পূৰ অদভুত।
 আঠখান দ্বাৰ আচে তাহাব গুচত।।
 পূৰ্ব দিসে ঐন্দুৱাব জানিবা প্ৰথম।
 তাৰদ্বাৰ পাল নদি দেখি জেন জয়।।১৬৬
 অগ্নি দিসে লক্ষ্মি দ্বাৰ তাৰ দ্বাৰ পাল।
 যেথ সম কৃষ্ণবৰ্ণ নামে মহাকাল।।
 ডালৰ সবির সুল হস্ত বলবন্ত।
 সৰ্বদা সিৰব ভক্ত মহা গুণবন্ত।।১৬৭
 দক্ষিণত সিদ্ধদ্বাৰ সবাতো উত্তম।
 তাৰদ্বাৰপাল জানা সৰ্ববৰ্ণ নাম।।

নৈবিত্যত সান্ত্বিত্যৰ দ্বাৰা দ্বাৰপাল।
 ভীম সন্ন গণ নাম পৰম বিসাল।।১৬৮
 পশ্চিমত স্বৰ্গৰ দ্বাৰা অতিভাল।
 হৰিভক্তি নামে গনপতি দ্বাৰ পাল।।
 বায়ব্য দিশে কীৰ্ত্তি নামে দ্বাৰ সোভয়।
 ভাত দ্বাৰপালৰ সুনিয়ো চিন চয়।।১৬৯
 মহাবল্লভ নাম চাৰিগোষ্ঠি বুজ ভয়।
 মহাবল্লভ সিঁতো বিব মধ্যে সাব।।
 উত্তৰত ত্ৰীপুটিক নামে দ্বাৰ এক।
 ভাত হৰে দিলা দ্বাৰপাল গনেশক।।১৭০
 নামত বিসোক এক দ্বাৰ সুসোভন।
 ঐশান্য দিশত প্রকাশয় সৰ্বক্ষণ।।
 সূৰ্যসম কান্তি বস্তু কপে অতি ভাল।
 ভাত গনপতি সব ভৈল দ্বাৰপাল।।১৭১
 ইন্দ্রৰ জসস্যাকাৰি সবাৰে বিধাতা।
 সমস্তে প্ৰাণিৰ জিতো সদা বৰদাতা।।
 হেন মহাদেবে কল্পন সমন্বিতে।
 সদায়ে কৰয় ত্ৰীড়া ভাতে আনন্দিতে।।১৭২
 নিজ গন সমে কৰ্ত্তিকৈয়ো সেহি থানে।
 ত্ৰীড়া কৰি ফুৰে সদা হৰিসিত মনে।।
 পাসুপত ব্ৰতধাৰি জিতেন্দ্ৰিয় চয়।
 কল্প ভক্ত ছয়া সেহি থানক পাবয়।।১৭৩
 জিতো জনে সুখ ভাবে পঢ়ে অবিবত।
 আগমক আদি সাংখ্য সাত্বিক সত্তত।।
 স্বধৰ্ম্ম গৃহস্থে অদি ভজয় শিবক।
 ন্যায় বুজে গোৰ অৰ্থে তেজয় প্ৰাণক।।১৭৪
 মিত্ৰাদি বান্ধব অৰ্থে সৰিৰ তেজয়।
 একচিত্তে কল্পকে বা বিবুদ্ধ ভজয়।।
 গো-সহস্ৰেক দানকৰে সুখ জন।।১৭৫
 কন্যা দুহি সূৰ্য দান জিতো কৰয়।
 প্ৰাণিৰ অৰ্থেয়ো পূৰ কৰন বোলয়।।

বিষ্ণু লোকৰ
বৰ্ণনা

বোধাধাৰন কৰিঃ হৃদয়বিশেষ জ্ঞানৰে।
 দক্ষিণা সহিতে ব্ৰজ সকলকো কৰে।।১৭৬
 এনে জনে আবৃত কণ্ঠ্যপানে সহিতে।
 চতুৰ্দ্ধন হাজাৰ বৎসবেক তহিতে।।
 কড়া কৰি থাকে মন সুখে সিতোপূৰে।
 পুৰু আসি পুৰিৱীত সুস্থ জন্ম ধৰে।।১৭৭
 ঐশ্বৰ্য বৃদ্ধত হুয়া থাকে ভোগ কৰি।
 অন্তত সিবিৰ পাই সংস্কাৰক ভবি।।
 ব্যাসৰ আগে সনাত কুমাৰে বোলয়।
 সৰ্ব সম্পত্তিৰে যুতপূৰ অভিষয়।।১৭৮
 সিতো মহেশ্বৰ থান পৰম সোভয়।
 সংক্ষেপে ভোমৰ আগে কহিলো এক।।
 আত জনতবে সুন্য ব্যাস মহাসয়।
 বিষ্ণুৰ থানৰ কথা কহিলো নিতয়।।১৭৯
 বজত সিবিৰ সম শূন্য উপবে।
 নামত প্রভাসপূৰ আচে মাধৱৰে।।
 সিতো পুৰখন হই বৰ্ণিবো জতনে।
 সাবধান হুয়া ছুৰি সূনা এক বনে।।১৮০
 চক্ৰৰ বসিৰ সম দেখিতে ধন্য।
 তিনি সহস্র যোজনৰ পথ বহন।।
 বজতৰ তরকৰ পঢ়েবে আবৃত।
 সূন্য পতকা ধন্য চিবলে ছুৰিত।।১৮১
 বজতৰ বজতৰ দাবে সুযতিত।
 মনিষয় ভোষণেৰে সনা অলঙ্কৃত।।
 সিতো দিব্য পূৰে আচে এক গৃহকৰ।
 বিষ্ণুপদ নাম তাৰ দেখি কটিকৰ।।১৮২
 বিত্তিৰ হাজাৰ ভক্ত জলন্তে আচয়।
 বজতে নিৰ্দিষ্ট সিতো সনা প্রকাশয়।।
 কৈলটাস সিবিৰ সম চাৰিখান দাব।
 গৃহক বজিয়া আচে দেখি চমৎকাৰ।।১৮৩
 সেই দাব সকলত বন্ধে বিৰচিত।

নানা বৃক্ষলতা সব দেখিতে সোণিত ॥
 পূৰ্ব্বদ্বাৰে কৃষ্ণ কল্প নামে দ্বাৰপাল।
 দক্ষিণ দ্বাৰত জজ্ঞাক্ষৰ অতি ভাল ॥১৮৪
 পশ্চিমত দ্বাৰপাল মহাকাল নাম।
 উত্তৰত হবিদ্বাৰ পাল অনুপাল ॥
 নদী এক আছে তৈতে নামে অধুযতি।
 সুবৰ্ণৰ পদ্ম তাতে কবৰ দৃশিতি ॥১৮৫
 পদ্মৰ উপৰে ধ্বনি কৰে অধুকৰে।
 হংস চক্ৰবাক আদি পক্ষি সৰ্বো চৰে ॥
 জবা মৃগী আদি নাহিকয় সিতো ঠাই।
 পুৰবাসি লোকসৰ আনন্দে ক্ৰীড়ই ॥১৮৬
 ইন্দ্ৰিয়ক জিনি সত্য ব্ৰহ্মক আচৰি।
 অগ্নিহোত্ৰ জজি দেৱতাক পূজা কৰি ॥
 চিৰকালে সেহি পূৰে নিবাস কৰয়।
 পুনৰ্বাৰ পৃথিৱীত জনম ধৰয় ॥১৮৭
 জনম ধৰিয়া সিজো নানা পুণ্য কৰি।
 বিহুৰ পুৰক পাৰে সংসাৰ লিভৰি ॥
 ব্ৰহ্মলোকৰ বৰ্ণনা সুমিলাহা ব্যাল বিহুপুৰৰ আৱৰণ।
 ব্ৰহ্মাবপুৰক প্ৰপঞ্চিয়া কৰো ময় ॥১৮৮
 উসৃত সৃজৰ উপৰত মনিময়।
 নামত বিসোক পূৰ ব্ৰহ্মাৰ নিলয় ॥
 পদ্মাকাৰে আছে দুই হাজাৰ জোজন।
 বহলে বিস্তাৰে আতি দেখিতে সোণত ॥১৮৯
 পুৰক আৰু জলে গঢ় বন্ধময়।
 তাতে চাৰিধানদ্বাৰ সত্ততে সোণত ॥
 নামত শ্ৰীমন্তদ্বাৰ পাল পূৰ্বদ্বাৰে।
 পদাৱন নামে দ্বাৰি দক্ষিণ দুৱাৰে ॥১৯০
 নামত সামগ্ৰদ্বাৰপাল পশ্চিমত।
 ব্ৰহ্মজেনি নামে দ্বাৰি উত্তৰ দ্বাৰত ॥
 সেহি পূৰে এক বিহু গৃহৰ তিতবে।

১৮৪। বজ্জকল ১৮৫। কলুৱী বীৰিণি ১৮৬। পদ্মৰ উপৰে পক্ষী, পুৰবাসী ১৮৭।
 অগ্নিহোত্ৰ বজী.....পূজা। ১৮৮। অৱন ১৮৯। উদ্ভিত কৃষ্ণ ওপৰত.....বিশোকপুৰ,
 ১৯০। জলে, পদাৱন নামে.....দ্বাৰী,

ভগবন্ত ব্রহ্মাণ্ডে সঙ্গী ব্রহ্মা করে ॥১১১
 নামত অমৃত্যু নদী আছে সেহি পূর্বে।
 কমল কুমুদ সব তাকে সোচ্চা করে ॥
 সুবর্ণ বহুকাচর আচর বঞ্জিরা।
 জলচর পক্ষি তাতে থাকয় পড়িয়া ॥১১২
 নিশ্চল নদীর জল অমৃত সমান।
 পুষ্করাসি লোক সবে তাক কবে পান ॥
 নব-নাবি লোকসব সেহি নদী তিরে।
 আনন্দিত মনে সঙ্গী কুড়া কবি কুর্বে ॥১১৩
 বেদবাদি জিহেদপ্রিয় জিতো সত্যপর।
 সুত কর্মকাবি কবে সুখসা গুণক ॥
 সাংখ্য জানি হুবিভূত সঙ্গী জ্ঞানময়।
 এনেজনে সিতো ধান পাএল নিশ্চয় ॥১১৪
 এহিমতে সুমেক্ষ তিনিটি শূনক।
 তিনি দেবভাষে স্থান কবিলে প্রত্যেক ॥
 প্রকাশিত কবি এহি পূর্ব তিনি খান।
 তিনিরো দেবভাষে ভাষে সর্বজন ॥১১৫
 এহি তিনি দেবভাষে সঙ্গী দেবচর।
 আকাশত থাকি বৃষ্টি গর্জন করয় ॥
 জেতক নক্ষত্র গ্রহ বিলুপ্তিকা চর।
 সেহি সেহি কপে তিনি দেবে প্রকাশয় ॥১১৬
 এহি আকাশক জিতো পড়ে সর্বজন।
 মনব ককিত জন্ত মন্তর সকলে ॥
 পবিত্র আশ্রয় ইতো বিদ্বি বিনাসিন।
 সুদ্র মনে জিতো জনে সুদে সর্বজন ॥১১৭
 সোক মোহ জবা মৃদু জন্ত বোগচর।
 আনো নানা বিদ্বি গনে তাহাক ভেজয় ॥
 সমস্তে পাণবর্ণনা মুকুত হোবয়।
 অস্তিত্ব সিদ্ধানে সিং খানক পাৱয় ॥১১৮

ব্রহ্মাণ্ডে ১১১। উভয়ভাষে ১১২। কুমুদচর ১১৩। পুষ্করাসী, নব-নাবি...তীরে
 ১১৪। বেদবাদী, সুত কর্মকাবি গুণক, সাংখ্যজ্ঞানী ১১৫। তিনি দেবভাষে ১১৬।
 তিনি দেবে প্রকাশয় ১১৭। আকাশক, গুহ্যমানে বিদ্বি জনে সর্বজন ১১৮।
 সোক.....বত আকাশত.....গর্জন করয়* সেহি সেহি (১) কপে

হাসে বিবৰ্জিত ইংজ যহা বিজোপন।
 সিব পুৰানব সিব পুৰব কৰ্ম।।
 সভাসদ গন সুনিৰ্লোক সাধবাসে।
 সিব পদ সেবি কহসিংহ নুপে ভনে।।১৯১

।। ৬ ।।

লোক

জানামিভৰীকৃতসৰ্বপাপং গদা পন্নঃ সিদ্ধজটিকলাপম্।
 কৰাভুকৌকেয়কনুচাপং ব্রাহ্মেহবৎসৈভ্যগণাভিতাপম্।।

(অর্থ : বিজনে জানামিৰবাৰা সৰ্ব পাপ ভন্নস্যাং কৰে, গদাজলেবে বাব জট
 ভিত্তি থাকে, বাব হাতত দণ্ড-ধনু আৰু পাপ, বৈভ্যগণৰ দুঃখদায়ক সেই
 হৰক কৰনা কৰোঁ।)

পদ

মনডকুমাৰব	বাস খৰি বোলে সূনা মনড কুমাৰ।
ওচৰত ব্যাস	পুনৰনি বহিষাক কহিৰো সিব।।
দেবৰ পুনঃ	কল্পৰ ভভেক স্থান আচে পুণ্য ভদ।
অনুবোধ	তাকো কহা সুনো য়ি হুয়া নিসব।।২০০
	তু লোকক জদি সিহা কৰি ব্রাহ্মলোক।
	আৰু জত লোক আচে তাকো কহিৰোক।।
	হেন সুনি মনড কুমাৰে বোলে বানি।
	প্রসূৰ সিদ্ধান্ত কহো সূনা যহা মুনি।।২০১
শিবস্থানব	পৃথিবীৰ পৰা এল হাজাৰ জোজন।
বৰ্ণনা	উপৰত ব্রাহ্মলোক আচয় সোভন।।
	কোটি জোজনৰ উৰ্দ্ধে আছে বিহু লোক।
	জাত নাহিকয় য়াৰ যোহ যোগ লোক।।২০২
	এককোটি জোজনৰ উৰ্দ্ধে সিদ্ধালয়।
	সমস্তে মিসক সদা প্রকাশ কয়।।
	মহাবোমিনে সেহি থান পাৰে গৈয়া।
	সিবৰ প্রসাদে ভব বন্ধ হুত হয়।।২০৩
	নিপ্পাপ সৰ্বি হুয়া সিব ভক্ত চয়।

১৯১। বিজোপন বৰ্ণ। ২০০। তাকো.....ওনো.....নিসব ২০১। তুলোকক.....সীয়া.....
 প্রসূৰ সিদ্ধান্ত ২০২। পৃথিবীৰ পৰা এল যোজন, উপৰত.....আচয় সোভন, কোগ লোক।
 ২০৩। সিদ্ধালয়

আনন্দিত মনে সেই ধানক ভয়র॥
 সমস্তে পলায়ন দিলোচনে ভয়র।
 মাঝে মুকুট হাতে কুসুম বিলাসর॥২০৪
 অসুরা বহিত সবে অর্কচক্রে যৌলি।
 বৃষভ বাহন গতি সমস্তে কলাসি॥
 চলিতে পাবর দ্বন্দ্বা বিকৃত ধানক।
 নান ককিষাক পাবে তিনিয়ো লোকক॥২০৫
 নানা বিধ মনি-বস্ত্রে সুবর্ণে ঝটিত।
 অনেক নগর সব আচর ভহিত॥
 ভাহাত নাহিকে চক্রে সুবর্ণ প্রকাশ।
 সুগন্ধি পবনে সদা কবর সুবাস॥২০৬
 দেববো অগ্ন্যম সিতো ধান মনোহিত।
 প্রত্যক্ষতে বকনাত আচর ভহিত॥
 সিতো ধান থাকে আগুনি প্রকাশি।
 আচর তাহাত মনোহর গৃহবাসি॥২০৭
 সত কহন্তব্যক জনিয়া বিজগণ।
 আশ্রমত বত ছয়া পূজি ভূনয়ন॥
 এক চিত্তে ছয়া জিতো সিংহক চিত্তর।
 এনে জন সবে সেই ধানক পাবর॥২০৮
 সমস্তে লোকত কবি অতি শ্রেষ্ঠতব।
 ভব নামে দ্বিতীয় ধান ভুলোচনব॥
 কহিলো ইহাক সুনিলাহা মহাখবি।
 মিতিয় ধানক কহো সুনিয়ো হবিবি॥২০৯
 শিবর তৃতীয়
 স্থান সর্বব বর্ণনা মহেশ্বর দিব্য গৃহ সব আচে তাত।
 যোগি রূপে মহাদেবে থাকয় তাহাত॥
 দিগন্তিসকলর লগত সদাই।
 আনন্দিত মন ছয়া ভহিত ক্রীড়ই॥২১০
 ভব নামে লোকব বিশৃণ উপবত।
 সর্ব নামে ধান এক আচর প্রকাশত॥

২০৪। শবীষ...শিব, পলায়ন, কুসুমী ২০৫। অসুরা, নান। ২০৬। সুবর্ণ প্রকাশ, সুবাস
 ২০৭। দেববো অগ্ন্যম...মনোহিত ২০৮। সত...ভিনয়ন ২০৯। ভিলোচনব, তৃতীয় ২১০।
 কৌলীকপে।

শিব চতুৰ্থ
স্থান ঈশ্বৰ
বৰ্ণনা

কল্প চতুৰ্থ থান কুলিলা কহয়।
পার্দ সহিতে শিব ভহিতে থাকয়।।২১১
সৰ্কানামে লোকৰ দুই গুণ উপবে।
ইস নামে দিব্যথান আচয় শিববে।।
অগ্নিথান বুলি এহি থানক কহয়।

শিব পঞ্চম
স্থান অগ্নি
বৰ্ণনা
শিব বৰ্ণন
উগ্র বৰ্ণনা

অগ্নিত প্রবেশি নবে জিহেতু পায়।।২১২
ইহাক পঞ্চম থান বোলয় কহয়।
পৰম অদ্ভুত থান দেখি কটিকব।।
আতো কবি দুই গুণ উৰ্ধে সন্ময়।
উগ্র নামে সৰ্ভ থান অতি মনোহৰ।।২১৩
উগ্র কনি পার্দ সহিতে সদাশিব।
উগ্র কপ ধৰি আচে জগতৰ জিব।।
পাসুপত থান আক বোলে জানি গনে।
পাসুপত ব্রত ধৰি পাৰে বোগিজনে।।২১৪
মহেসে সহিতে ভয় গুণ লৈয়া গারে।
লোকৰ হিতৰ অৰ্থে থাকে সেহি ঠারে।।
ইন্দিয়ক দমি শিব পৰায়ন হয়।

শিব সপ্তম
স্থান মাহেশ্বৰ
বৰ্ণনা

পুনৰ্জাৰি নামে পাসুপত থান পায়া।।২১৫
পাসুপত লোকৰ দুই গুণ উপবে।
মাহেশ্বৰ নামে থান আচয় শিববে।।
ভয় জানি বেদ বাদি যোগি নিবৃত্তবে।
ইহাতে সপ্তম স্থান বোলয় কহবে।।২১৬
মহাকপ ধৰি মহেশ্বৰক আৰবি।
মহাপাবিদ গন আচে সোভা কবি।।
তাহাত আচয় জত পাবিদ চয়।
ভাসবাক সমস্তবে ঈশ্বৰ বোলয়।।২১৭
বহু নিৰ্ভয় কপে সমস্তে প্রাপিবে।
শিব আজ্ঞায়ে অদ্ভুত হয় কুৰে।।
তাহাবো উপবে আচে স্থান মহেশ্বৰ।
আব ভয় নজানয় জানি নিবৃত্তবে।।২১৮

২১১। বিগুণ গুণবত, প্রখ্যাত, পার্দ...শিব ২১২। ঈশ নামে দিব্যথান শিবয়ে ২১৩।
সকল, বৰ্ণন। ২১৬। ভয়জনী বেদবাদী যোগী...কহ ২১৭। মহাকপবাদী
মহাপাবিদগণ আছে শোভা কবি ২১৮। বহু, জানী

হেন সুনি ব্যালে পাচে শিৱৰ লক্ষ্মী।
 সনত কুমাৰ আগে পুৰিষাক সৈল।।
 শিৱ স্থান আছে বুলি জি কহিলা তুমি।
 ভাৱ্য কথাক সুনিষাক খোজো আৰি।।২১৯
 এহি সুনি সনত কুমাৰে বোলে বাৰি।
 সূনা সাৰথানে ইতো কথা মহাজানি।।
 পৰম অদ্ভুত স্থান সততে সোতৰ।
 জাক ব্ৰহ্মা বিষ্ণু, জ্ঞানি দেৱে নজানৰ।।২২০
 কাৰ্তিক গনেশ ইন্দ্ৰ, বায়ু, ভগৱতি।
 ইশৱেৰো সিঙো স্থান নাজানে সৰ্বৱতি।।
 শিৱৰ প্ৰসাদ পাৱা জানিচোহো আৰি।
 কহো ইতো কথা সাৰথানে সূনা তুমি।।২২১
 এককোটি হাজাৰ প্ৰহৰ পৰিমাণ।
 বহলে বিভাৰে সোতে সিঙে শিৱ স্থান।।
 নিৰ্বিকাৰ শিৱজ্ঞান সদা নিৰাময়।
 নিৰ্শাল নিসঙ্গ শিৱ ভাহাতে আচয়।।২২২
 গঙ্গা উমা দুই দেৱী শিৱৰ নেত্ৰত।
 জগ্ৰিয়া পবিত্ৰ কৰে তিনিয়ো জগত।।
 বায় লোচনত জগ্ৰি বায় পাৰ্শ্বে বহে।
 এতেকে উমাক বায় নেত্ৰা বুলি কহে।।২২৩
 দক্ষিণ নেত্ৰৰ পৰা জল কল ধৰি।
 জগ্ৰিলাহা গঙ্গা দেৱী পৰম সুন্দৰী।।
 তাত পাচে যোগেশ্বৰ শিৱৰ কৃপাত।
 জগ্ৰিলন্ত ব্ৰহ্মা সৃষ্টি কাৰণ সাখ্যাত।।২২৪
 ব্ৰহ্মাৰ শিৱক চিহ্নি কপাল জগ্ৰিলা।।
 তাত পাচে শিৱ হন্তে বিষ্ণুয়ো জগ্ৰিলা।।
 তাত আছে নানা বৰ্ণ কোটি কল্প গন।
 সাৱসেসে কহিষাক পাৰে কোন জন।।২২৫
 এহি শিৱে যোগ চিন্তি থাকয় সদাই।
 অসংখ্য ব্ৰহ্মা বিষ্ণু কাল বহি জাই।।

২১৯। শিৱ.. আছে, যি কহিলা তুমি ২২০। এহি শুনি.. বাণী/ওনা.. ইটো মহাজানী।
 ২২১। গণেশ, ভগৱতী। ২২২। বহলে সোতে, সিঙে মিল স্থান ২২৩। গঙ্গা উমা
 দুই দেৱী শিৱৰ নেত্ৰত, পাৰ্শ্বে ২২৪। জগ্ৰিলাহা গঙ্গা দেৱী পৰম সুন্দৰী। যোগেশ্বৰ,
 শিৱ, কাৰণ সাখ্যাত, ২২৫। ব্ৰহ্মাৰ শিৱক চিহ্নি....., সাৰথানে,

পঞ্চ মহা পানি যদি ইহাক জনিয়।
 পাপ নাস কৰি শিব ধানক পাবয়।।২২৬
 সূতা সভাসদ পদ শিব পুৰানব।
 পৰম ঔষধ ইতো সংসাৰ বোগব।।
 কদম্বসিংহ নুপে বোলে শিবৰ চৰণে।
 আন কাম এড়ি শিব শিব বোলা ঘনে।।২২৭

॥ ৭ ॥

শ্লোক

পদাববিন্দং মমলং মনুজা বিচিন্ত্য,
 সংযান্তি দিব্যপদবীং ভববন্ধমুক্তাঃ।
 যস্যাত্তিযোগবভসায় শিবায তস্মৈ,
 চণ্ডায় চণ্ডমহুসে সততং নমস্তে।

(অর্থ : যাব বিগুহ্য চৰণাববিন্দ চিন্তা কৰি কৰি মানুহে দিব্যস্থান লাভ কৰে
 আৰু ভৱ-বন্ধনৰপৰা মুক্ত হয়, সেই তীৱ্ৰ যোগ ৰমন-কাৰী, উগ্ৰ আৰু
 উগ্ৰ শক্তিশালী শিবক সততে নমস্কাৰ কৰোঁ।)

দোলভি ঃ

ব্যাসদেৱৰ	পুনু ব্যাস ঋষি	বোলন্ত হৰিবি
পুনঃ প্ৰশ্ন	সনত কুমাৰ আগে।	
	সমস্তে ভূতৰ	হেতু মহেশ্বৰ
	জানিলোহো মহাভাগ্যে।।	
	কোন ৰূপে সজু	ভূষ্ট হোৱে প্ৰভু
	আৰু কথা মহামুনি।	
	সনত কুমাৰ	বচন ব্যাসৰ
	সুনিয়া বোলন্ত বানি।।২২৮	
	সমস্তে প্ৰাণিক	নিৰ্ভয় দায়ক
	সুনিয়ো বচন মোৰ।	
	জিমতে মহেশ	হোৱয় সন্তোষ
	কহিবোহো কথা তাৰ।	
	ইহাতে পূৰ্বৰ	আৰ্ক্ষান সুন্দৰ
	আচে মই কহো তাক।	

পূৰ্ণকালে দেহ **বাক্যসংলগ্ন**

ମୈତ୍ରୀ ସେକ୍ସ ନ୍ୟୁଜ୍‌ପ୍ୟାପର ॥ ୨୨୭

জিহেজ ফুলোচন মহিষা ভাষান

अनिवार्य इच्छा कवि ।

ভক্ত বিতীৰ্ণৰ বিতীৰ্ণনে পাচে আগবাঢ়ি আছে

अथ

সুখ নম্র বেস ধবি।।

তুমি মহেশ্বর সবারে ইন্দ্র

ডুট হোবা কেনমতে ।

শিবৰ উত্তৰ নাজানো ইহাক স্বৰ্গাৰো আমাক

ସଂଜ୍ଞାନ

কবিরো কুশা সত্তে । ২৩০

বোলে ত্রিলোচন স্নান বিত্তীষণ

জি' কথা মোত পুচিলো

অত্রিঃ কহে তাক জিহেতু আশাক

একাত্তর মনে চিহ্নিলা ।।

মর্জিত শিব-খান চগল অণ্ড গোবর্দন গিৰিত

উন্নয়ন কর্ম প্রকল্প।

অবিস্মৃত নাম এহিভো শস্য

ধানত থাকো সন্ত ॥ ২৩১

ইতো গোপ্য থান সকল প্রধান

আক দেখি মোক নাই।

অবিযুক্ত নায় **হান অসপায়**

তাছাড়া থাকো সঙ্গি ।।

জিতে সর্বকণে প্রসবক যনে

চিন্তে সাবধান হই।

ভাত ভুট্টা ছয়া সন্তোষ লভিয়া

বাখিতক দিয়ে যই।।২৩২

মুক্তি দাতা মোব স্থান মনোহর

পাপিএ ডাক নপাই।

জিহেতু অগ্নি গড় ভয়বন

ଆସବି ଆଡ଼େ ମଜାହି ।।

২২৯। বিষতে মহেশ আখ্যান আছে * দুলাড়ি। ২৩০। বিটো মিসোজান ওমিষাক
ইয়া কবি, বিটীয়েশ, ওক বোশ। ২৩১। হুগল জগত ২৩২। গুণবাক, সত্যের

কহ্ন কোটি নাম ছান্ন দিক্‌নাম
 আচে হৰিচন্দ্ৰ পুৰে।
 আত্মাত্মকেশব বোণিষব বব
 সুবৰ্ণাক তদ্বেশবে।।২৩৩
 মহাকালপুৰে বিদ্যাগিৰি ববে
 স্থানেশব ঠৈববত।
 কৰ্কটেশবত কালজ্ঞগিৰিত
 ভূতেশব কেদাৰত।।
 বিশ্বচায়েশবে বামকটবে
 মধ্যমকেশব থানে।
 কনখলপুৰ অতি মনোহৰ
 আক দেৱদাক বনে।।২৩৪
 ইসব থানত থাকোহো সতত
 সূনা শুভ বিত্তীৰণ।
 মোৰ এহি থানে চলয় জি জনে
 হুয়া সাবহিত মন।।
 সিঙে নবে জাই কহ্নলোক পাই
 অকৰ্ণদ কোটি বৎসৰ।
 আনন্দে থাকয় সদাসুখ ময়
 ভোগে জেন পুৰন্দৰ।।২৩৫
 স্নেচ নপুংসক মহাপানি লোক
 স্ত্রী পসু পক্ষি পতঙ্গ।
 মৰি ইটো ঠাৰে মোৰ লোক পাৰে
 হুয়া আতি মন বঙ্গ।।
 যোৰ তপস্যাক কৰি যুনিৰাক
 জিতো মহাবল পাই।
 সততে সাদৰি মোক পূজা কৰি
 ভাতোষিক গতি পাই।।২৩৬
 মাষ মাস জানি প্রমাগত মানি
 জিকল পান্ধয় মৰে।

শিৱ-পূজাব
মাহাত্ম্য

২৩৩। বিহেতু গড় আছে। আত্মাত্মকেশব বোণীষব বব সুবৰ্ণাক তদ্বেশবে।
 ২৩৪। বিদ্যাগিৰি ২৩৫। পত-পক্ষী

যোক পূজি সেই বন্দক লভই
 থাকিলা গৃহ-ভিত্তবে ॥
 এস অহোবাত্র ব্রত কবি যাত্র
 সন্ত চন্দ্রায়ন কবি।
 জি বন্দ পাবয় তাতোষিক হয়
 লিঙ্গক পূজি সাদবি ॥২৩৭
 সহস্র বন্দক দিয়া ষোড়শিক
 গো মুত্র জাবক ভূজি (?)।
 তাহাতো অধিক পাবয় বন্দক
 আশাষ লিঙ্গক পূজি ॥
 পঞ্চ মহা পানি হোবয় জদ্যানি
 সিরো পূজি মোষ লিঙ্গ।
 মহাভোগ কবি দিখ্য দেহ ধবি
 লবয় আশাষ সঙ্গ ॥২৩৮
 ভগস্যা দানক জ্ঞান ব্রতক
 পূজা হোষ ধ্যান কবি।
 লাভে জি গতিক তাহাতো অধিক
 পায়ে মোক পূজা কবি ॥
 যুগে যুগে ময় সংহবো নিশ্চয়
 ব্রজো পালো ভৃকুখন।
 ব্রজা বিকু কপ মই সে স্বপাল
 সুনিরোক বিত্তীষণ ॥২৩৯
 সমস্তে জগত মই সে সন্তত
 নাহি আন মোস্ত ভিন্ন।
 বাবু কামদেব ব্রহ্মর্ষি দানব
 জন্ত দিমপাল গন ॥
 ধর্ম ব্রহ্ম ইন্দ্র অগ্নি সূর্য চন্দ্র
 কুর্বেষ জন্ম বন্দক।
 গনেষ অসুৰ গন্ধর্ব্ব বিদ্যব
 জন্ত বিদ্যাধব গন ॥২৪০

পবন ব্রহ্ম
 স্বপাল শিব

**निबन्ध-पूजाव
द्वय**

২৪১। কুত, পক্ষী, শিশিৰ, শবত, গ্রীষ্ম, যত, মৰোবৰ হৃদ, হৃদ-বদ ২৪২। পৃথিৱী
 দিশ আকাশ আশেৰ। ২৪৩। যিজনো দ্বতৰ দীপক, নৈবেদ্য

ভুট বরা আদি নিম্ন গনপতি
 গতিক সিংহী ভাষক ॥২৪৪
 পুঙ্কন চৈবিন প্রয়াস প্রভাস
 মানিরা পাবে জিঃকন।
 মোহেব ভবিয়া গৃহে ভবিয়া
 লভ্যর ভক সকল ॥
 জিহ্নে ব্রহ্মভূতি বিসমতে বতি
 নভয়ে ববি আশক।
 তীর্থ এক কোটি সদায়ে প্রভটি
 নাপারে সিংহী গতিক ॥২৪৫
 মোহেব ব্রাহ্মণে মোহিত মানবে
 নাজানেন ভব আশা।
 বিত্তীক ভব হরেক আসক্ত
 ইতো কথা আতি সাব ॥
 গিরিকন্দক অকবা গৃহত
 থাকিয়া যোক পূজয়ী।
 সিংহী সুক নব গতি গনেশব
 অদ্বৈতে জানা লভই ॥২৪৬
 এহিতো আশান সুনয় জি জন
 জি নবে কবে কীর্জন।
 সবে পাপ চয় কবিয়া প্রভয়
 সিংহী পাবে মোব স্থান ॥
 ইসব আশান কবিয়া লেখন
 সর্বিষত ধবে জিতো।
 অতি ভয়ানক সুখোবি মনক
 দুব্ব নপারয় সিংহী ॥২৪৭
 জজ্ঞত সদাই পঢ়ে পঢ়াই
 জি জনে ইতো আশান।
 তাব জজ্ঞত সম্পূর্ণ হোবয়
 অস্ত পাবে মোব স্থান ॥

২৪৪। বজ্র নানা শক্ত যি ফল, ২৪৫। পুঙ্কন চৈবিন, বিসমতে, পূজয়ী (বতি?) ২৪৬। থাকিয়া যোক পূজয়ী, সিংহী সুক নব গনেশব, অদ্বৈতে লভই '৭'
 ২৪৭। আশান, তনয় বিজন সর্বিষত যিগে।

বিভীষণ
শিব-ভক্তি

সুনি বিভীষণ কবিগ্ন বৃক্ষ
আনন্দেরা শিব-ভক্তি।
বিষমুখ ভূমি সমস্তবে আমি
সবে মহাত্ম গতি।।২৪৮
পূৰ্ণান অক্ষয় শিব অশ্রমে
সকল্য ভূত ভবেল।
পূৰ্ণ উত্তম নাহি তবু সম
দেবোত্তম কৃতিবাস।।
ককলা সাগর গতি ভকত
দক্ষিণামুখ বিধাতা।
ইন্দ্র বহি বায়ু সমস্তবে আরু
অষ্টম ঐশ্বর্য দাতা।।২৪৯
সূর্য নিভূষ সকলে ভূত
ভূমি সে নিজ আশ্রয়।
মহর্ষি পুজিত মোক্ষ কল হিত
পঞ্চ মহাত্ম ময়।।
ধর্ম কাম সৃষ্টি সংকল্প সুদৃষ্টি
ধৃতি মেধা কাল মন।
দেব ঋষি জ্ঞাত জোমাক সতত
আনন্দে কইবে বন্দন।।২৫০
আনন্দ দায়ক সান্তি বিধায়ক
ইন্দ্রক জিনোতা ভূমি।
প্রভু ভগবন্ত অনাদি অনন্ত
তবু পদে বন্দো আমি।।
অগতি-গতিক নাজানো প্রত্যেক
ভূমি বিধু যোগেশ্বর।
জোমাব চরণে পসিলো সবনে
প্রনামোহো দিগম্বর।।২৫১
ভূমি বিশ্বমূর্তি ব্রহ্মাণ্ড গতি
জোমাক নমো সবাই।

২৪৮। যজ্ঞত, তনি, বিষমুখ, অক্ষী ২৪৯। পূৰ্ণান, শিব, অক্ষয় ভূত ভবেল
দক্ষিণামুখ ঐশ্বর্য। ২৫০। সূর্য, পঞ্চমহাত্মময় ২৫১। সান্তি, যোগেশ্বর পসিলো
সবনে

পড়ে এই ভব জিহ্বে সুখ ভাব
অশমেধ ফল পাই॥
ব্রহ্মচাৰী জ্ঞা চতুৰ্শ্লী পায়া
অষ্টমী পৰ্ব কালত।
এক চিত্তমানে জিহ্বে পড়ে সূনে
বক্তিক নাই সাম্ভৱত।।২৫২
জিহ্বে অবিবত শিবত ভকত
এই ভব দিয়া ভাক।
নাজানে শিবক চিত্তে বিসৰক
নেদিক কহে ভাষ্যক॥
কহসিংহ বানি সূনা সবে প্রানি
শিব পদে দিয়া ফল।
বিসৰক ভেজি সদাশিব ভজি
বোলা শিব বিনয়ন।।২৫৩

॥ ৮ ॥

শ্লোক

বৈশ্বকনৈভৈৰৱাননন্ত সংবৰ্ণয়ন্তমলংগনান্দু।

ন বস্যাৱকুং গিৰিশাৱ ভৈৰৱ ব্রহ্মাৰূপায় নমো নমন্তে॥

(অর্থ : ভগবান, অনন্তই অনন্ত সুখেবেগে বাব গুণাৱলী বৰ্ণনা কৰিবলৈ সমৰ্থ
নহয়, সেই ব্রহ্ম স্বৰূপ গিৰীশক বাবদ্যে নমস্কাৰ কৰোঁ।)

পদ

সনত কুমাৰৰ পুনৰপি ব্যাস ঋষি বুলিলা বচন।
ওচৰত ব্যাসদেৱৰ বেদ জ্ঞান দান ব্রত তীৰ্থত ভ্রমণ॥
পুনঃ প্রসন্ন ভপ উপবাস কায় কষ্ট নকৰিয়া।
কোন কপে পাৱে পুণ্য গৃহতে থাকিয়া॥২৫৪
ইতো সংবয়ক মোৰ কহা মহামুনি।
হেন সুনি সনত কুমাৰে বোলে বানি॥
প্রয়াগ কৌসিকী গঙ্গা গওকি পুঙ্খৰ।

২৫২। বিশ্বমূৰ্তি, যিটো শুদ্ধভাব, অশমেধ ফল, ব্রহ্মচাৰী, চতুৰ্শ্লী, অষ্টমী, যিটো
ওনে। ২৫৩। নাজানে শিবক চিত্তে বিষয়ক

লিঙ্গ-পূজার
মাহাত্ম্য কথন

কুব্জকেশর ঈশমিসাধন্যক গজদ্বার।।২৫৫।
আতি শ্রেষ্ঠ দেবীক নদী সুকৃ তীর্থ গয়া।
ব্রহ্মারূপ নদী কল্প তীর্থ কবজেরা।।
সমুদ্র আকাশি থলা কায়েদি জাটোদা।
মহানন্দ গোদাবরী সবয়ু নন্দ্যদা।।২৫৬।
পৃথ্বী নদী গঙ্গা সাগর সঙ্গম।
লোহিত্য বিতস্তা সোন নদ নিকশম।।
কৃষ্ণ বেতা তাম্রাবিনী নদী বেত্রবতী।
কোকা নদী মহাপূন্যবতী সব্বতী।।২৫৭।
এহি তীর্থ সব্ব আদি কবি তীর্থ চয়।
স্নান কবি নবে জত পুণ্যক পাবয়।।
লিঙ্গ পূজনের ফল সোল ভাগ কবি।
ভাব এক ভাগব নোহয় সম্বসবি।।২৫৮।
তিনিকুবি হাজার বৎসব বিজ্ঞানে।
এহি তীর্থসকলক অতি সুকৃ মনে।।
স্নান দান তর্পন কবিয়া বিধিহতে।
জত মহাপুণ্য সব পাবয় সাম্প্রতে।।২৫৯।
যদি এক মাস সিব লিঙ্গক পূজয়।
তাভোদিক ফল পাবে কহিলো নিশ্চয়।
বিধিহতে সড়ঙ্গে সহিতে বিজ্ঞচয়।
বেদক পড়িয়া জত পুণ্যক পাবয়।।২৬০।
যদি গজ পুষ্প দীপ ধূপ জল লৈয়া।
পবন বিশ্বাসে সাবহিত মন ছয়া।।
মুহূর্তে কমানো সিব লিঙ্গক পূজয়।
বেদ পঠনতোদিক ফলক লভয়।।২৬১।
লিঙ্গবেসে পবা জন্মে ইতো তুজগত।
অন্তকালে পুন লয় হোবয় লিঙ্গত।।
ইয়াত সংসয় নকবিবা মহামুনি।
হেন সুনি ব্যাসে পাচে বলিলন্ত বানি।।২৬২।
কোন কপে লিঙ্গ হস্তে জন্মে চবাচব।
কোন বা প্রকাষে লয় হোবে পুনর্বার।।

ব্যাসের সংসার
ছেদন

কোন বিষ্ণুৰ লীল পূজৰ সন্মতি।
 কোন খানে মহেশ্বৰ সৰ্বা নিজসন্মতি।।২৬৩
 কোন কপে দুট হোৱে সিহঁত কুনয়ন।
 কথা মুনিবাজ যোত ইন্দৰ কলয়ন।।
 কোন কপে অৰি কিছু দেৱতা সমাজে।
 দক্ষিণা মুৰ্তিক প্ৰভু মহেশ্বৰ পূজে।।২৬৪
 কোন কৰ্ম কৰি অস্ত্ৰ লোকক পায়ন।
 পুনৰ্বাৰি তৈৰ হাতে কিমতে কৰাহন।।
 ইন্দৰ সংসৰ তেনিৰোক মুনিব।
 এহি মুনি পুৰিলাত সৰত কুয়াৰ।।২৬৫
 জিসৰ সুখিলা কাস ফল সংসৰ।
 ইহাৰ উত্তৰ অৰি কহিবো নিশ্চয়।।
 ব্ৰহ্মাৰ মুখৰ পৰা সুনিত্য জিহত।
 তেন কপে কহো অৰি হোৱা সাহসিত।।২৬৬
 মহেশ্বৰ পৰা মহাবাহু উপজিল।
 সেহি মহাবাহু সূৰ্য বীৰ কপ হৈল।।
 সেহি বেতমকৰা অৰি সূৰ্য সৰ।
 দেখিতে চিকমিক আতি কল মৰোৱৰ।।২৬৭
 এস জোজনৰ পথ বহলে প্ৰধান।
 লক্ষ জোজনৰ পথ উসুত সূৰ্যন।।
 যুগান্ত কালৰ সূৰ্য সম কলয়ন।
 প্ৰকট তৈলাত লিল কপি মহাহৰ।।২৬৮
 ব্ৰহ্মা হৰ আদি দেৱ বাক্স অন্নৰ।
 সেহি লিঙ্গে লয় হৈল জগত নিসেৰ।।
 সত্ৰ বজ তম তিনি গুণ প্ৰকৃতিৰ।
 প্ৰকৃতি পুৰুষ সাংখ্য যোগ অগনিৰ।।২৬৯
 পৃথিৱি আকাশ অপ নক্ষত্ৰ সাগৰ।
 গ্ৰহগন নদী-নদ মাস সাহসৰ।
 পৰ্বত বিদিস দিস জত মাৰাময়।
 মহেশ্বৰ সেহি লিঙ্গে সবে হৈল লয়।।২৭০

লিঙ্গবাসী মহা
 হৰৰ আৰিভাৰ
 আৰু লিঙ্গবপৰা
 ব্ৰিজগৎ সৃষ্টি

২৬৪। কপে শিব কুনয়ন কপে মহেশ্বৰ পূজে। ২৬৫। সংসৰ তেনিৰোক পুৰিলাত ২৬৬। ইন্দৰ
 সংসৰ ওলিছে কিমতে কপে ২৬৭। মহেশ্বৰ পৰা বীৰ কপ সূৰ্য। ২৬৮। এস জোজনৰ প্ৰধান
 জোজনৰ উল্লিখিত সূৰ্য। ২৬৯। নিশেৰ।

পাচে দেবদেব মহাদেবে কড়োকায়ে।
 সেই লিঙ্গ হতে ব্রহ্মা দেবক বজিলে॥
 সমস্তে প্রানিৰ পাতিগত প্রজাপতি।
 পাচে বজিলন্ত বিষ্ণু দেবক সম্প্রতি॥২৭১
 আনো দেবভক বজি কবিলা চেতন।
 তৈতে অন্তৰ্জনি ভৈলো দেব ভূময়ন॥
 এনে অনুক্রমে জন্মে ইতো তৃজগত।
 মহেশ্বৰ লিঙ্গ হতে জানিবা সাখ্যাত॥২৭২
 অন্ত কালে তিনিলোক লিঙ্গে হোয়ে লয়।
 সূনা ব্যাস ইতো কথা কহিবো শিষ্ঠর॥
 লিঙ্গকণী কল্পৰ পূৰ্বে একাক্ষৰ জলে এক সিংহ লিঙ্গ।
 দ্বাবা জনং ধ্বনৈ প্রকট ভৈলন্ত ভয় দারক বিড়িহ॥২৭৩
 জালাএ আবৃত সন্ত্য যোগাশ্ৰিৰ সম।
 মহা অগ্নি কুণ্ড জ্বল কৰে তমতম॥
 দসো দিস ভেদি দসো দিসক আৰবি॥
 জ্ঞান মণ্ডলত আচে ঘোৰ কল ধৰি॥২৭৪
 ইতো তিনিলোক দহে লিঙ্গৰ জ্বালাত।
 বিমোহিত ভৈল সবে কল্পৰ মায়াএ॥
 পাচে দেবাসুৰ বন্ধ গন্ধৰ্ব বাকস।
 পৃথিৱি পদ্বন অপ তেজ জে আকাস॥২৭৫
 স্থাবৰ জলম আনো জত চৰাচৰ।
 আকৰ্ষণ কৰি আনে দেব মহেশ্বৰ।
 মহাৰেণে ভয়ানক অগ্নি কল জ্বা।
 আকাস পুৰিলা ঘোৰ সমক কবিয়া॥২৭৬
 বায়ুক কবিয়া সখা ইতো চৰাচৰ।
 সবাকে কবিলা নাম প্রভু মহাহৰ॥
 ব্রহ্মা বিষ্ণু ইন্দ্র আদি দেৱ নিবন্তৰ।
 সেই লিঙ্গে লয় হৈল দেৱ মহেশ্বৰ॥২৭৭
 তাত পাচে কল্প দেৱো নিমেষেক মানে।
 লিঙ্গতে আছিল লয় ইয়া অচেতনে॥

লিঙ্গ পৰা
ব্ৰহ্মাৰ দেৱ
জন্ম আৰু
শিবৰূপি

পাচে মহাদেৱে চকু প্ৰাণ কালত।
ব্ৰহ্মা আদি দেৱ সব জৈলাত বেকত।।২৭৮
শ্ৰুতি পায় ব্ৰহ্মা বিকু ইহে তিনি দেৱ।
দিব্য জ্ঞতি পঢ়ি পঢ়ি পঢ়ি কৰে সেৱ।।
সৰ্ব কৰ্ত্তব্য কৰ, প্ৰভু সৰ্ব ব্যাপি।
দণ্ডনীতি সান্ন কৰ প্ৰলয় স্বৰ্গ।।২৭৯
ব্ৰহ্মা আদি দেৱ সব তন্ত্ৰ হৃদয়ত।
লয় হোৱে পুনৰ্বাৰি উপজে সাম্ৰাজ্যে।।
সৰ্ব ভূত হেতু সৰ্ব ভূত মধো সাৰ।
মোহিত কৈলোহো প্ৰভু মায়াৰে ভোম্বাৰ।।২৮০

ব্ৰহ্মাৰ দেৱতাক
শিবৰ বৰ প্ৰদান

পাচে মহাদেৱে চুট হুৱা দিলা বৰ।
মোহোৰ প্ৰসাদে হোৱে অজব অমৰ।।
মহা যোগবন্ত সুৰ হৌক কলেশ্বৰ।
ইতো তিনি জগতৰ হোৱাহা ইধৰ।।২৮১
মহন্ত ঐশ্বৰ্য সব লভিৰো সকল।
তিনিৰো দেৱৰ জৰ বাঢ়োক নিশ্চল।।
অতি মহাবলবন্ত মহা জ্ঞানবন্ত।
হোৱা ভোম্বাসকল স্বৰূপ গতিবন্ত।।২৮২
ভৈল অন্তৰ্জনি মহাক্ষয় এহি বুলি।
সুন ব্যাস ইতো কথা কহিলো সমুলি।।

সত্য-নিত্য-শিবৰ
জীড়া হেতু
জগৎ সৃষ্টি

প্ৰলয়ৰ কালত সবে প্ৰাণি নষ্ট হোৱে।
সত্য নিত্যজ্ঞান কৰে থাকে সদাসিৰে।।২৮৩
প্ৰলয়ৰ অন্ত পুনৰ্বাৰি সৃষ্টি হয়।
আপোনাৰ সম্পত্তিক লভে দেৱ হয়।।
পৰম ঈশ্বৰ দেৱ শিব সনাতন।
এনে কৰে কৰে সৃষ্টি সংহাৰ গালন।।২৮৪
জীড়া কৰি থাকে সল্য বালকৰ নয়।
আপুনি মোহয় মোহ অন্যক মোহয়।।
সবাকৈ কৰাত কৰ্ম সেহি মহাদেৱে।
বৰ কাৰণে তাক সৰ্বলোকে সেৱে।।২৮৫
শিবৰ সৰিবে সৰ্বলোক লয় জাই।

জাতো ব্রহ্মাণ্ডে ভাঙে ভিত্তে বন্ধ নাই॥
 এতেকেনে লিঙ্গ কনি সিবৰ চৰণে।
 সুক্ৰ চিহ্ন হুয়া পূজা কৰে সৰ্বজনৈ॥২৮৬
 ব্রহ্মা বিষ্ণু সূৰ্য বায়ু জন্ম কাল ইন্দ্ৰ।
 কুব্জৰ বকন অগ্নি চাৰি বেদ চন্দ্ৰ॥
 ইতিহাস ভূত অতৃ চাৰি সিদ্ধগন।
 পুলস্ত্য পুলহ ক্রতু নন্দিস স্যদন॥২৮৭
 মহাকাল অগ্নিৰা মৰীচি বৃহস্পতি।
 দধ্যক্ষ সম্বৰ্ত সুক্ৰ দক্ষ প্রজাপতি॥
 জিগিস উত্তম জমদগ্নি বিশ্বামিত্ৰ।
 অগস্তি প্রহ্লাদ মনু জত দক্ষপুত্ৰ॥২৮৮
 বসিষ্ঠ কস্যপ ভৰদ্বাজ বসুগন।
 গৌতম কৌসিক সূৰ্য আনো সাধুজন॥
 এহি সব লিঙ্গতে আচয় হেন জানি।
 জিজ্ঞাসে সিবক পূজে উপহাৰ আনি॥২৮৯
 তাহাৰ সমৃদ্ধি মহেশ্বৰ ভূনয়নো।
 অতিশয় কপে তুষ্ট হন্ত সত গুণে॥
 হবিৰ্যজ কৰি নৰে জিয়ল লভয়।
 এটি সিব লিঙ্গ পূজি তাহাক পাবস॥২৯০
 যি ফল পাবয় নৰে খেনুদান দিয়া।
 তাক পাৰে দস দিন সিবক পূজিয়া॥
 সহস্ৰেক অশ্বমেধ বড়াজে কৰিয়া।
 এক সত বাজপেয় জজ্ঞক জজিয়া॥২৯১
 নবগনে জিতো ফল জতনে পাবয়।
 সিব লিঙ্গ পূজি সেই ফলক লভয়॥
 সহস্ৰেক বাজসুয়ে জিয়ল লভই।
 তিনি মাস সিব পূজি সিয়ল পাবই॥২৯২
 সকলে তীৰ্থত জ্ঞান কৰি বিধিৱত।
 সবে দেৱ পূজি জজ্ঞ কৰি নানামত॥
 মহাদান জজ্ঞ যোৰ ভগ্নস্যা আচৰি।

লিঙ্গৰ পূজাৰ
 ফল

২৮৬। শিৱৰ শৰীৰে...যাই, যাতে...লিঙ্গ...ভাঙ...পূজা। ২৮৭। সূৰ্য্য যমকাল বকল
 অগ্নি ২৮৮। বিশ্বামিত্ৰ ২৯০। জিনয়নে অতিশয় শতভাৱে যিকল। ২৯১। অশ্বমেধ
 একশত বজ্ঞক যজীয়া। ২৯২। বাজসুয়ে যিকল।

নিদ্রা কালান্তর কালান্তর বসি ॥২১৩
 আনো যত সুখ করি অনেক আচর।
 সবাকৈ আচরি নবৈ বি কল লভয় ॥
 নব হাস নিব পুজি সিংহ মল্ল নবি।
 সমস্তে বসক কীভে বোলে দিষ্ট কবি ॥২১৪
 ভক্তি বৃত্ত জগা জিতো বহুবলেক যানে।
 নিবন লিঙ্গক পূজা কবে সাবধানে ॥
 এক কোটি হাজার বৎসর বঙ্গলোকে।
 মহা ভোগ সব করি বঙ্গ মনে থাকে ॥২১৫
 নদিব ভট্টে মাটি গোময় চন্দন।
 ইসবেবে নিব স্থান কবর লেপন ॥
 সহস্রেক গুন পুণ্য তাহার হোমর।
 মার্বন করিলে সন্ত পুণ্যক পায়স ॥২১৬
 জিজ্ঞানে দিয়ার পুণ্য ধূল উপহার ॥
 মহা মহা পুণ্য সব হোমর তাহার।
 লিঙ্গক কবারে স্থান জিজ্ঞানে জন্মবে।
 দশ অপবাধ তাব করে কম্বা করে ॥২১৭
 বিবেবে জিজ্ঞানে লিঙ্গ কবারে স্থান।
 সত অপবাধ তাব করে ইসান ॥
 জিজ্ঞানে মৃত্তবে লিঙ্গ স্থান কবারে।
 সহস্রেক অপবাধ তাহার কবর ॥২১৮
 সদায়ে কবারে স্থান আনি বিব চর।
 পবিত্র মৃত্তবে লিঙ্গ লেপন কবর ॥
 মৃত্তে সম্বিভে গুণ্ডলার ধূল দিয়ে।
 সকলে বকক জানা সেহি নবে পারে ॥২১৯
 দশ পান যানে বর্ষ পুণ্য মহোৎসব।
 জিজ্ঞানে দিয়ার সিন্ধে লভে বাঞ্ছিতক ॥
 সুবর্ষে যজ্ঞা জিতো দিয়ার লিঙ্গক।
 সেহি নবে লভে মহা অনন্ত বসক ॥৩০০
 সুকুলল লল পত্র পুণ্য নানান্ত।
 জলন্ত জলন্ত ফল পুণ্য জন্ত জন্ত ॥

জহ্নু কবি আনি নিজে অক্ষরে শিবক।
 সেহি জন পুণ্ডভানি চলয় স্বৰ্গক। ৩০১
 যদি নহ সবে ইচা কবে ঐশ্বৰ্যক।
 ভজোক সদায়ে সৰ্ব ব্যানি মহেশক॥
 শিবন্ত অগ্নিরা পুষ্প পৰম সাগৰে।
 প্রকৃত্যাবে জিতো নাহে মন্তকন্ত ধৰে। ৩০২
 ঘটক্ৰবা হাজাবেক ধেনুদান কল।
 অহল্যে পাকয় সিভো মংহে অবিকল॥
 সুবৰ বজন্ত ভাসপাত্ৰ সকলত।
 পৰিপূৰ্ণ কবি খোরে জল মনোজিত। ৩০৩
 সেহি জল লৈয়া পাছে হয় সূক্ষতিত।
 মহেশক জ্ঞান কৰাবেক নিভেনিত॥
 ইন্দ্রনীল মহানীল বৈদূৰ্য প্রবাল।
 যুক্তা হিমা স্বৰকন্ত আনি ডাল ডাল। ৩০৪
 আনো নানা বিধ মনিবন্ত কবে ধৰি।
 শিব দেহতাব লিল পূজিব সাগৰি॥
 নানাবিধ বাস্য গন্ধ পুষ্প ধান্য ধন।
 গো মহিস দাস দাসি বিচিত্র আসন। ৩০৫
 মনোহৰ গৃহ ভূমি সুন্দৰ বসন।
 দণ্ড চক্ৰ কক্ষ বস্ত্ৰে বচিত ভোজন॥
 দীপ ধূপ পৰমায় শৰ্কৰা মোদক।
 দধি দুগ্ধ দৃত্ত মধু পুষ্প দুত্তক। ৩০৬
 স্তুতি নমস্কাৰ মুখ বাস্য উপহাৰে।
 পূজা কৰিবেক নবে চৰনে শিবৰে॥
 ইহলোক ভোগ ভুজি পাপ নাস কবি
 সিভো কহলোক পায়ে দেহ কল ধৰি॥ ৩০৭
 এনে কপে বিটো নবে শিবক ভোজয়।
 ভোগ অবসানে পুনু ভূমিক আইয়॥
 কেন কপে শিবক ভজিলে মকর।
 নাহে পৃথিবীক তাক কহিলো শিখ॥ ৩০৮

সবাতে কবিয়া খ্ৰেষ্ঠ পাসুপত ব্ৰত।
 ইহাক জি জনে ধৰে জ্ঞান ভগবত॥
 সিজনৰ পুনৰ্জন্ম আশয়ন নাই।
 সূনা ব্যাস সন্তে সন্তে কহেই বই॥ ৩০৯
 চতুৰ্দ্ধস বিধ বৈশাখান মহেশ্বৰ।
 সোড়স প্ৰকাৰ নিব্য জ্ঞান খ্ৰেষ্ঠতৰ॥
 ব্ৰত দশ বিধ জ্ঞান ত্ৰিবিধ নিচয়।
 এহি চাৰিবিধ সিৰজ্ঞান যুগি কয়॥ ৩১০
 মোক সুখ দাতা সৰ্ব বাঞ্ছিত পুৰুষ।
 এহি চতুৰ্দ্ধস মহেশ্বৰ জ্ঞানক॥
 জিজনে লভিলে প্ৰভু সিহৰ কৃপাত।
 সবাতে কবিয়া খ্ৰেষ্ঠ সিজন সাধনত॥ ৩১১
 অনন্ত ব্ৰহ্মণ ভগবন্ত সিৰ দেব।
 জাত ভূট ভৈল তাক সবে কৰে দেব॥
 কহে সুনিকোকে অষ্ট মূৰ্তি মহেশ্বৰ।
 জাব ভবনতে নাস হোৱৰ পাণব॥ ৩১২
 পূৰ্ব দিগে বোল মূৰ্তি প্ৰথমে আচয়।
 ইহক আবৰি সূৰ্য সম প্ৰকাশয়॥
 দক্ষিণে দ্বিতীয় মূৰ্তি দক্ষিণা নামত।
 বমক আবৰি আছে প্ৰকাশি সতত॥ ৩১৩
 পশ্চিমে তৃতীয় মূৰ্তি নামত বাকনি।
 বকনক আবৰি আচয় সুলপানি॥
 উত্তৰত চতুৰ্থী মূৰ্তিৰে কুব্জক।
 আবৰিয়া আছে জেন সাগৰে বীপক॥ ৩১৪
 পাতালত পঞ্চম মূৰ্তিৰে পাতালক।
 ব্যাপিৰে আচয় জেন বায়ু আকাশক॥
 নামত ষৈকদ্বী বতী মূৰ্তিৰে জজ্ঞত।
 ব্যাপিৰা আচয় তাক পুজয় মহন্ত॥ ৩১৫
 সপ্তম আশ্বেৰী মূৰ্তিসকলে প্ৰাণিক।
 সিড়াকৰি থাকে জেন বিহুৱে দৈত্যক॥
 অষ্টম নিৰ্জল সান্ত মূৰ্তি মহেশ্বৰ।

সন্ত কুমাৰৰ
 দ্বাবা সিৰজ্ঞান
 কথন

মহেশ্বৰ অষ্ট
 মূৰ্তিৰ বৰ্ণন

সকল সুখক দিয়ে সমস্তে জনন। ৩১৬
 জনম মকন ভয়ে সম্যাসি সকল।
 অষ্টম মূৰ্ত্তিক উপাসয় অবিকল।।
 সূনা ব্যাস এনে কপে জানিয়া শিবক।
 পাসুপাত দ্বতী সবে পাৰে মহেশক। ৩১৭
 এহি কপে লিঙ্গ হস্তে সৃষ্টি প্রলয়ক।
 মূৰ্ত্তিৰ বিধান আৰু কহিলো তোমাত।
 সুনীলা সমস্তে শিব দেৱৰ কৃপাত। ৩১৮
 সমস্তে মূৰ্ত্তিতো কৰি প্ৰভু মহেশৰ।
 দক্ষিণা মূৰ্ত্তিসে পূজিবাক সাৰ্বোত্তৰ।।
 জাতো দক্ষিণা মূৰ্ত্তি এইতো ভূজগত।
 ভজিলাপি পুনৰপি সংহাৰ কৰন্ত। ৩১৯
 ধৈৰ্য ব্ৰহ্ম সুখ দুখ বুদ্ধি বিদ্যাজ্ঞান।
 বাঞ্ছিতকো সমস্তৰে দিবস-ইশান।।
 এতেকেসে পৰাসৰ আদি ঋসিগন।
 দক্ষিণা মূৰ্ত্তিক পূৰ্বে কৰিলে পূজন। ৩২০
 সুনীলাহা ব্যাস লিঙ্গাৰ্চনৰ বিধান।
 এহি আখ্যানক জিতো কৰয় শ্ৰৱন।।
 নুহিবা একান্ত মনে কৰয় পঠন।
 তাৰ পাপ ৰোগ দুখ সবে হোৱে ছন। ৩২১
 অন্তকালে মৰি মহা পাপকো সংহৰি।
 পৰম আনন্দে চলে কল্পৰ নগৰি।।
 ব্ৰাহ্মনক আদি চাণ্ডালক অন্ত কৰি।
 শিব নাম শ্ৰৱি জাই সংসাৰ নিন্তৰি। ৩২২
 দিনটোত একবাৰ শিবক শ্ৰৱয়।
 তথাগিতো অশ্বমেধ ফলক পাবয়।
 কি কৈবো বিস্তৰ শিব নামক শ্ৰৱিবা।
 পৰম পদক পাৰে সংসাৰ ভৰিবা। ৩২৩
 শিব ছেন নাম আচে জগত ব্যাপিয়া।
 তথাপি নৰকে পড়ে আকে নুবুলিয়া।।

শিৱৰ নাম
 শ্ৰৱণৰ ফল

ব্যাসদেব
পুনঃ প্রণ

সিহ শব্দ সঙ্গত ইহ পদপতি।
হব জটিলব কব মহতঃ কতি। ৩২৪
এনে কপে জিহ্নে সিহ শব্দ কব।
জাব কিছু কপে বর্গে আনন্দ লভয়।।
সুনা ব্যাস এতেকে মহেশ্বৰ নাম।
ভুক্তি মুক্তি কলপ্রদ নাহিকে উপায়। ৩২৫
পুণ্ডিপি ব্যাসে বোলে সনত্ত কুমাৰ।
কোন কোন স্থানত থাকয় মহেশ্বৰ।।
স্থানসকলৰ আক কেনুয়া প্রমান।
কোন কপে মুক্তি হৰে দেৱতা ইমান। ৩২৬
কহিরোক মোড আৰে ভূমি মহাজানি।
সনত্ত কুমাৰে পাচে সুনি ছেন বানি।।
প্রসূৰ সিদ্ধান্ত চয় কবিতাক প্রতি।
মহা স্নান বঙ্গে কৰে সিহক প্রনতি। ৩২৭
আদি দেৱ উমাপতি কৰো নমস্কাৰ।
ভুমিসে পৰম প্রভু সসোবন্ত সাৰ।।
গিৰ্জল কপৰ্দি নিত্য বৃষত কাহন।
তযু চৰনতে আমি পসিলো সৰন। ৩২৮
জিহ্নানত সমস্তবে কল্যাণ মিলয়।
জৈত প্রভু মহেশ্বৰ প্রকটে থাকয়।।
এহি থান সকলক কহিবোহো অমি।
এক চিন্ত ছয়া ব্যাস সুনিয়োক ভূমি। ৩২৯
নানা নাম কপ ধৰ দেৱ ভূনয়ন।
এহি তত্ত্ব কথাক জানিয়া জানিগন।।
যোগক আচৰি নানা বিধ স্তুতি কবি।
অন্তত সিহক পাৰে দুখক নিস্তৰি। ৩৩০
ব্রহ্মা বিষ্ণু কাৰ্তিক কুবেৰ অগ্নি ইন্দ্র।
কপিল প্রভৃতি বুদ্ধি বায়ু সূৰ্য চন্দ্র।।
ইসৰক আদি কৰি জত দেবচয়।
সিহৰেসে কপ বুলি সমস্তে পূজয়। ৩৩১

সিহৰ স্থান
নির্দেশ

শিৱৰ অষ্ট
স্থানৰ মহিমা
বৰ্ণন

জিহনে সদায়ে জেহি কপক ভজয়।
সেহি কপ ধৰি মহেশ্বৰ ভূট হয়।। ”
জতেক আচয় স্থান শিৱ দেৱতাৰি।
তাক লেখিবাক লাগি সকলি কাহাব।।৩৩২
এহিসে কাৰনে সাংখ্যেশিৱা কহোৱয়।
আঠখন থান ইহ লোকত আচয়।।
কদ্বস্থান কদ্বপদ আক মাহেশ্বৰ।
অবিমুক্ত মহালয় পবন সুন্দৰ।।৩৩৩
অৰ্ণাক গোৱৰ্ণ ভৱ কৰ্ম অনুপাম।
এহি অষ্টস্থানৰ কহিলো অষ্ট নাম।।
ভকতৰ ভক্তি সাধি এহি অষ্টস্থানে।
সৰ্বদা থাকয় সৰ্ব ইশ্বৰ ইসানে।।৩৩৪
দুই জোজনৰ পথ থান মহালয়।
দেৱ ঋষি গনে তাতে শিৱক পূজয়।।
চক্ৰ ক্ৰোশ মানে সোতে মহেশ্বৰ স্থান।
তাতে মৰি নৰে হোৱে শিৱৰ সমান।।৩৩৫
কদ্ব পদ স্থান দুই জোজন বহল।
তহিত শিৱক পূজে গৱৰ্ণক সকল।।
এহি কদ্ব পদে জিতো সৰিৰ তেজয়।
অৱশ্যে সিজন কদ্ব লোকক পায়।।৩৩৬
চতুৰ্দ্ধস জোজন বহল কদ্বৰ স্থান।
কদ্বক পায় নৰে আত এড়ি পান।।
ভৱকৰ্ণ অৰ্দ্ধ ক্ৰোশ বহল প্ৰকাশে।
ত্ৰিদস সকলে তাতে শিৱক উপাসে।।৩৩৭
আত মৰি নৰে গনপতি গতি পাই।
নকৰা সংসয় ঋষি কহিলো বুঝাই।।
অৰ্দ্ধ প্ৰহৰৰ পথ অৰ্ণাক সোভয়।
আতে ব্ৰহ্মা বিষ্ণু কদ্বৈ শিৱক সেৱয়।।৩৩৮
অবিমুক্ত থান দুই জোজন প্ৰমান।

৩৩২। জিহনে বেহি কপক কতেক...শিৱ কাহাব, ৩৩৩। সৰ্বকেনীয়া ৩৩৪। ইশ্বৰ, ইসানে। ৩৩৫। দুই বোজনৰ শিৱক ক্ৰোশ সোতে শিৱৰ সমান ৩৩৬। বোজন শিৱক যিটো শৰীৰ অৱশ্যে ৩৩৭। চতুৰ্দ্ধস বোজন অৰ্দ্ধক্ৰোশ প্ৰকাশে ত্ৰিদশ শিৱক ৩৩৮। নকৰা সংসয় সোভয় শিৱক অৰ্ণাক

কনিকো বান্ধাড়ে ইহাক সেব ইয়ান ॥
 আনো সহোৰে আক ভিলেবো নেড়য়।
 এভেকেসে অবিহুত সকলে বোলয়। ৩৩৯
 দেবকাৰি বান্ধাখি জন্ত জেগিলান।
 ব্ৰতি জতি সিদ্ধ যুদ্ধ মহামুনি কান ॥
 অবিহুত হাটল সনা ইললে সিদ্ধক।
 চিত্তয় একান্ত মনে এড়ি বিসয়ক। ৩৪০
 আত প্রান পৰিভ্ৰাম কৰি নৰ চয়।
 মহেশ্বৰ সৰ্ব্বতে শিত্ৰে হোৰে লয় ॥
 গোকৰ্ণৰ মহিমা গোকৰ্ণ আচৰ বানানাসিৰ ভিতৰে।
 কখন সমস্তে থানতো কৰি অতি সোজা কৰে। ৩৪১
 ভেজায় পৰমাত্মা সিদ্ধ সনাতন।
 নিত্য নিৰাময় নিৰ্বিকল নিৰঞ্জন ॥
 কৰ্ত্তিকে সহিতে তান্তে লিল কণ ধৰি।
 দেববো দুৰ্জন্ত হুয়া আচে সোভা কৰি। ৩৪২
 কলি কালে সেহি লিল কলি মহাহৰ।
 অদৃশ্য থাকয় দেবকাৰো অগোচৰ ॥
 কিন্তু ভকতক কৃপা কৰন্ত সদাই।
 জাতো তান্ত বিনে দয়াসিল আন নাই। ৩৪৩
 তাতে এক লিল আচে বিখোৰ নাম।
 সবে লোকে তাহে পূজা কৰে অধিভায় ॥
 কনক স্থান আক নামত কনক স্থান অতি পূন্যময়।
 গঙ্গাধাৰৰ মহিমা ব্ৰহ্মা আদি দেবে তাতে সিদ্ধক সেৱয়। ৩৪৪
 গঙ্গাধাৰে সৰ্ব্বপায়ে থাকে তুলোচন।
 তৈৰ নৰ সব অতি ধৰ্ম্ম পৰায়ন ॥
 অতি সুদ্ধ সিদ্ধাশ্ৰম থানৰ কোথত।
 ব্ৰহ্মাবৰ্ত্ত নামে ক্ষেত্ৰত তাৰো দক্ষিণত। ৩৪৫
 মহাবনৰ মহিমা মহাবন নামে পূন্য অৰণ্য আচয়।
 জাক পশুপতি দেবে কনেকো নেড়য় ॥
 পূৰ্বে ঋষি সবে তৈতে উপস্যা কৰিয়া।

বাসব প্রতি
সনত কুমাৰৰ
নিৰ্দেশ

কবিৰ উপদেশ

জানতল সিদ্ধিক সুখ দুখক ভবিয়া। ৩৪৬
এহি কন খান এক জ্ঞানলব বঁহল।
জাত ববি নবে বুদ্ধি পাৰে অবিবল।।
সুনা ক্যাল এহি স্থান সৰব কথাক।
ভুঝিলো সুখিলা যই কহিলো ইহাক। ৩৪৭
বেগব সমান জেষ্ঠ এহি জ্ঞানলব।
সদায়ে দ্বাৰাণে পঢ়ি পঢ়াব সিস্যক।।
দুষ্ট জুন সঠ অন্য ভক্তক নেদিব।
ইসবৰ আগতো নাগাব নপঢ়িব। ৩৪৮
জিজন সিদ্ধৰ ভক্ত সদা ধৰ্মবত।
সদায়ে পঢ়িব পাইব তাহাৰ আগত।।
বাসে বিৰচিত সিৰ পুৰান প্ৰধান।
জাব জ্বনতে হোৱে পাতক নিৰ্ভান। ৩৪৯
ইহাৰ অৰ্থক মনে চিন্তিলা সম্প্ৰতি।
পদ জ্বন্দে ভনে কহসিংহ নবপতি।।
দেখা নবগন কেন বিসয় বিসয়।
এতেকে চিন্তিলো সিৰ চকন পৰম। ৩৫০
সিৰ সম আশুভুট নহি অন্যদেৱ।
এতেকে সৰব পদে কবিলোক সেৱ।।
আপোনাৰ যোৰ জম জাতনাক জানি।
নিৰন্তৰে নব বোলা সিৰ সজুবানি। ৩৫১

ଘର ଗର୍ଭ

লোকদেৱতা শিৱ

শিৱৰ লৌকিক ৰূপ বিভিন্ন মিলন মিলনৰ মাজেদি আহোঁতে অনেক ৰূপত পোৱা গৈছে। অসমৰ কাৰবীয়া ৰাজদেশতেই 'মাকাল'ৰ বি পূজা সেৱা মহাকাল তথা শিৱৰেই পূজা বুলি মানি লোৱা হৈছে।

'বাংলাৰ লৌকিক দেৱতা' নামৰ গ্ৰন্থত গোপেন্দ্ৰ কৃষ্ণ বসুৱে 'মাকাল ঠাকুৰ'ৰ বিষয়ে যি উল্লেখ কৰিছে তাৰ পৰা ধৰিব পাৰি যে মাকাল ঠাকুৰৰ পূজাৰ কাৰণে কোনো নিৰ্দিষ্ট স্থান অথবা সময় নাই, তেওঁৰ একো মূৰ্ত্তিও নাই, মৎস্যজীৱীসকলে কোনো ৰিল বা নদীত মাহ ধৰাৰ আগতে সেই ৰিল বা নদীৰ পাৰত 'মাকাল' ঠাকুৰৰ পূজা কৰে। এই পূজাত যন্ত্ৰও নাই, ব্ৰাহ্মণ পুৰোহিতো নেলাগে।

অন্য দেৱতাৰ দৰে মাকাল ঠাকুৰৰ মানুহৰ আকৃতিৰ মূৰ্ত্তি নাই। জলাশয়ৰ তীৰৰ মাটি চাফ-চিকুণ কৰি সৰুকৈ তিনিটা ৰূপৰ বেদী এখন কৰা হয়। সেই বেদীৰ মাজতে প্ৰতীক জুপ (মাটিৰ গিলাচ ওলোটাকৈ থলে যেনেকুৱা দেখি তেনেকুৱাকৈ) এটা বা দুটা কৰা হয়। তাৰ চাৰিওপিনে চাৰিডাল কাঠী পুতি বেদীৰ বেৰা কৰা হয়। প্ৰতীক জুপকে 'মাকাল' বুলি ধৰা হয় আৰু সেয়ে তাৰ ওপৰ অংশত সেন্দূৰ লিপি তাৰ ওপৰত ফুল, তুলসী, বেলপাত আদি দিয়া হয়। সমুখত ঘট এটিও থোৱা হয়। পূজাৰ সময়ত বস্তি জ্বলাই দিয়া হয়। ধূপ আৰু গাঁজাও (ভাং) দিয়া হয়। গাঁজা দিয়ালৈ চাই 'মাকাল' ঠাকুৰে নিশ্চয় 'মহাকাল' তথা শিৱ ঠাকুৰেই হ'ব। মাকাল ঠাকুৰৰ সহচৰ ৰূপে অন্য অন্য ঠাইত 'আট মাকাল' পূজাও হয়। ৰাজ দেশৰ ছবিশ পৰগণাত এই আট মাকালৰ পূজা বেছি। এই আট (আঠ) বা আটেশ্বৰো লৌকিক দেৱতা। সুন্দৰন অঞ্চলৰ মানুহে এওঁক অব্য ৰক্ষাকৰী দেৱতা বুলি গণ্য কৰে। অব্য অঞ্চলত মাহ ধৰাৰ সময়ত অব্যৰ দেৱতা সন্তুষ্ট নেথাকিলে বহুত বিধিনি হ'ব পাৰে বুলি আশংকা কৰি 'আট মাকাল'ৰ পূজা দিহে মাহ ধৰিবলৈ যোৱা হয়। আট মাকালৰ পূজাও মাকাল পূজাৰ দৰেই বেদীৰ ওপৰত সাতোটা সৰু সৰু জুপ (মাটিৰ) সাজি বহুওৱা হয়। আট বা আটেশ্বৰৰ জুপটি ডাঙৰ কৰা হয়।

প্ৰাচীন অথবা মধ্যযুগত লিখা কেইখনমান কাব্যত ‘মাকাল’ৰ উল্লেখ আছে। তাৰেৰে শিৱতত্ত্ব প্ৰায় দুশ বছৰৰ প্ৰাচীন গ্ৰন্থ। তাত মাকালৰ উল্লেখ আছে—

“কেন্দ্ৰপাল মহাকাল, প্ৰভৃতি দেৱতা
সাহায্য যে কল ভক্তি সে কল গতিভা
কোথায় ওলাই চণ্ডী, মাকাল জলায়।
বৃক্ষতৰে মহাপ্ৰভু স্থান দৃশ্যপ্ৰায়।।”

বলৰাম কবি শেখৰৰ “কালিকামঙ্গল” দিগ্ বৰ্ণনাতো আছে—

“ঘুৰালো মাখাল বন্দো পুৰাণেৰ ঘাট।”

খালকুমীৰ, খালকুমারীৰ পৰাও ‘মাখাল-মাকাল’ হ’ব পাৰে বুলি কোনো কোনোৱে ভাবে।

অৱশ্যেই সকলো ঠাইৰে মৎস্যজীৱিসকলৰ মতে ‘মাকাল’ পুৰুষ দেৱতা।

জ্যৈষ্ঠ পৰগণা আৰু সুন্দৰবন অঞ্চলৰ মানুহে ‘আটেশ্বৰ’ক অৱগ্যবক্ষক আৰু ‘পশুপতি’ বুলিয়েই গণ্য কৰে আৰু সেই ধাৰণাৰেই পূজা কৰে। মেদিনীপুৰ অঞ্চলৰ মানুহে আনহাতে আটেশ্বৰক গছত থকা অপদেৱতা বুলিহে বিশ্বাস কৰে। মানুহৰ ৰূপ ধৰি মানুহৰ আগত দেখা দিলে সেই মানুহৰ স্বৰ, ব্যাধি হৈ মৃত্যু পৰ্যন্ত হ’ব পাৰে। অন্য অঞ্চলত অৱশ্যে এনে বিশ্বাস নাই। আটেশ্বৰ অৱগ্যবক্ষক, পশুবক্ষক দেৱতা থানত থাকে বুলিহে বিশ্বাস কৰে আৰু সেই ভাৱেই থানত তেওঁৰ উদ্দেশ্যে গাখীৰ, নিৰামিষ ভোগ, আগবঢ়াই কিছুসময়ৰ কাৰণে ভক্তসকল আঁতৰি যায়। এনে ভোগত গাঁজাও দিয়া হয়।

অসমৰ বিভিন্ন অঞ্চলত ডাঙৰ বৃক্ষত ‘বুঢ়াগোঁসাই’ বাস কৰে বুলি বিশ্বাস কৰা হয়। এই ‘বুঢ়া গোঁসাই’ক মঙ্গলময় শিৱৰে এক ৰূপ বুলিও ভবা হয়। তেওঁ মূৰত পাগ মাৰি বগা কাপোৰ পিন্ধি থাকে। গভীৰ ৰাতি কোনো ভক্তই দেখাও পায়। অস্বাভাৱিকভাৱে ওখ-পাখ মনুষ্য মূৰ্তিৰ এই দেৱতাই কাৰো অপকাৰ নকৰে। কেৱল নত্ৰভাৱে মূৰ দোঁৱাই তেওঁৰ থানৰ আগেদি যাব লাগে। গাখীৰ, ফলমূল, নিৰামিষ ভোগ তেওঁৰ নৈবেদ্য। কাৰ্বি আদি কিছু জনজাতীৰ লোকে বুঢ়া-গোঁসাইৰ থানত ফাগুনমহীয়া আমিষৰ ভোগ দি ৰাইজৰ কল্যাণ কামনা কৰে।

কৃষিদেবতা শিব

অসমত শিবই কৃষি দেৱতাৰ ৰূপ পৰিগ্ৰহণ কৰিছে। বড়ো কছাৰীসকলৰ বাথৌ দেৱতাকো কৃষি তথা শস্যদাতা বুলি গণ্য কৰাটো লক্ষ্য কৰা গৈছে।

অসমৰ অজস্ৰ লোকগীত-মাতত কৃষিকাৰ্যত শিব কেনেকৈ লিপ্ত হ'ল, কেনেকৈ খেতি আৰম্ভ কৰিলে, খণ্ড হোৱাত কি কি ঘটনা ঘটিল তাৰ আকৰ্ষণীয় বিৱৰণ পোৱা যায়। এনে লোকগীত মাতত শিব তেনেই দুবেলা দুমুঠি খাবলৈ নোহোৱা, দৰত গৃহীণীৰ লগত কমল জাগি থকা তেনেই হুৰুয়া, শুকুৱা খেতিয়ক এজনলৈ বশ্যভূক্ত হৈছে। শিব অসমীয়া লোক কল্পনাত আমাৰ তেনেই চিনাকি, আপোন এজন চুখুৰীয়া কৃষকে বেনিৰা—আপোনভোলা ৰাৱ ৰাণ, পিনাক-পাপি, সৰ্বহস্ত, মহাকাশ ৰাণ তাত একেবাৰে অদৃশ্য।

শিব গৃহস্থ, শিবপতি, শিব নিড়। অথচ দৰ চলিবলৈ কোনো উপাৰ্জন নাই। সদায় দুবেলা দুমুঠিৰ কৰণে ভিক্ষা কৰিব লাগে। দৰত কেতিয়াবা খুদক্ষণ এটিও নেথাকে। কাৰ্তিক, গণেশে ভোকত কান্দি-কাটি লালকাল দিয়ে। লক্ষ্মী, সৰস্বতী, কাৰ্তিক, গণপতি, শিব-পাৰ্বতীয়ে ছজন, পৰ্বতীয়া শীতল সৈতে সাতজন প্ৰাণীৰ কি বিলে। সদায় হাঁহকাৰ, অতীত হৈ পাৰ্বতীয়ে শিবক সদায় খেতিত লগিবলৈ উপদেশ দিয়ে। তাং খোৱাতে মহাদেৱ তন্দয়। মাটি-বাৰী নাই। খেতি কেনেকৈ কৰিব লাগে তেওঁ নাজানে। নিৰপায় হৈ তেওঁ পাৰ্বতীক কয়, “ক'ত মাটি পাম, ক'ত হাল পাম, ক'ত বীজ পাম, খেতিৰ কথা নেভাবিবা।” পাৰ্বতী খঙত টিঙিবি ভুলা হয়। ফেলেই, স্বৰ্গৰাজ বাসৱক খুজিলেই মাটি নিদিব জানো? কুৰেৰে কঠিয়া আৰু বলোতত্ৰই নাঙল যুঁৱলী খুজিলে নিদিব নেকি? ত্ৰিশূলডালেৰেইচোন ফাল কৰিব পাৰি। হাললৈ লগা গৰুহাল নাথাকিলে কি হ'ল? যমৰপৰা ম'হটো ধাৰে আনি নিজৰ বুৰতটোৰ লগত যুৰি দিলেই হয়চোন।

ভোলানাথে উপায় পালে। কথামতেই কৰ্ম হ'ল। ভোলানাথে উললকি কৰিলে ভিক্ষাবৃত্তি লাজৰ কথা, নিজৰ মান-সন্মানহে ৰাৱ। খেতি নেথাকিলে “দুখৰ উপৰি দুখ, কুকুৰে কাষোৰে, ছৱালে দলিৱায়, ক'তো নিমিলে সুখ।”

মহাদেৱে একাধিপতীৱাকৈ খেতিত লাগি দৰ-দুৱাৰৰ কথাও যেন পাহৰি গ'ল। খেতিৰ আনন্দত তথা সৃষ্টিৰ আনন্দত তেওঁ কেনে ভোক দিৱাহে পাহৰিলে।

ইকালে ঘৰত পাৰ্বতীৰ মনত চিন্তা আৰু সন্দেহ আৰম্ভ হ'ল। কিয় তেওঁৰ স্বামী ঘৰলৈ নাহে। তেওঁৰো নাবীৰ প্ৰতি দুৰ্বলতা আছেই। কিজানিবা কি। ডাং ধতুৰা খাইও ক'বাত আপোন পাহৰা হৈ থাকিব পাৰে। পাৰ্বতীয়ে এইবোৰ ভাবি-চিন্তি শঙ্কৰক পৰীক্ষা কৰিবৰ কাৰণে মূহ-দাঁহ আদি কীট-পতঙ্গ কিছুমান মহাদেৱৰ ওচৰলৈ পঠালে। একাত্ৰচিন্তে হালবাই থকা শঙ্কৰক গৈ হাতে-ভৰিয়ে এই পোক-পতঙ্গবোৰে কামুৰিবলৈ ধৰাত মহাদেৱ বিবস্ত হৈ জাবৰ-খেৰ-বন আদিৰে জুগুটি সাজি তাত জুই লগাই দিয়াত তাৰ খোঁৱাত পোক-পতঙ্গবোৰ ব'ব নোৱাৰি যেনি-তেনি পলাল আৰু পাৰ্বতীক গৈ বাতৰি দিলেগৈ। পাৰ্বতীয়ে এইবাৰ এটা বাঘ পঠালে। ভাবিলে, বাঘৰ ভয়ত গৰু-ম'হ, পলায় আৰু শঙ্কৰেও ভয়তে খেতিৰ কাম এৰি ঘৰ পাবহি। পাৰ্বতী এইবাকো বিফল হ'ল। বাঘে হাউবিয়াই খেদি অহাত মহাদেৱে খঙত হাতত ত্ৰিশূল লৈ মাৰিবলৈকে খেদি গ'ল। ভয়ত বাঘহে পলাই গৈ অৰণ্যত সোমালগৈ। পাৰ্বতী বাৰে বাৰে বিফল হৈ এইবাৰ নিজেই কুৰি পায়লৈ গ'ল আৰু শস্যৰ অপূৰ্ব শোভা দেখি আনন্দ আৰু বিস্ময়ত আঃ ইস্ কৰাত সেই শব্দটোৱে একুৰা ভয়ঙ্কৰ জুইৰ সৃষ্টি কৰিলে আৰু জুই-কুৰাই এফালৰ পৰা শস্য পুৰি ছাই কৰি যাবলৈ ধৰিলে। আচলতে শস্যত পাৰ্বতীৰ মুখ লাগিল। শঙ্কৰে দুৰৰ পৰা এই ভয়ঙ্কৰ জুইয়ে শস্য পুৰি ছাই কৰি নিয়া দেখি ক্ৰোধত উন্মত্ত হ'ল আৰু ত্ৰিশূল লৈ খেদি আহিল। তাকে দেখি ভয়তে জুইকুৰা কান্ধ হ'ল আৰু অকপৰা এযোৰা দৈত্য-দম্পতী ওলাল। দৈত্য-দম্পতীয়ে শঙ্কৰৰ ওচৰত কমা খুজি প্ৰাণ ভিক্ষা কৰিলে। ভোলানাথ শঙ্কৰ অলপতে সন্তুষ্ট হয়। তেওঁ দৈত্য-দম্পতীৰ কান্ধৰ প্ৰাৰ্থনাত তুষ্ট হ'ল। সিহঁতৰ জন্মবৃদ্ধান্ত অন্তৰ্যামী শঙ্কৰে জানেই। সিহঁতৰ নাম তেওঁ খোৰা-খুৰী দিলে। থাকিবলৈ ঠাই দিলে বিদ্যা পৰ্বতত। শ্ৰীৰামচন্দ্ৰৰ অৱতাৰ যেতিয়া পৃথিৱীত হ'ব তেতিয়া তেওঁ খোৰা-খুৰীক থাকিবলৈ স্থান নিৰ্ণয় কৰি দিব। এইবুলি খোৰা-খুৰী নিৰ্দেশ দি তেওঁৰ হাতৰ কমণ্ডলুৰ পানীৰে শঙ্কৰে শস্যবোৰ জীয়াই দিয়ে, সেয়েহে কিছু ধান কলা, কিছু ধান মুগা বৰগীয়া হ'ল।

বিদ্যা পৰ্বতত খোৰা-খুৰীয়ে থাকিবলৈ ল'লেগৈ। অৱতাৰী পুৰুষ শ্ৰীৰামচন্দ্ৰৰ বনবাসৰ সময়তে সীতা হৰণো হ'ল। সীতাক উদ্ধাৰ কৰিবলৈ সেতুসন্ধাৰ সময়ত পৰমভক্ত হনুমানে পৰ্বত-পাহাৰৰ শিল-মাটি, গছ-গছনি বহাই লৈ যাওঁতে খোৰা-খুৰী থকা ঠাইখনো হনুমন্তৰ হাততে আহিল। দৈত্য দম্পতীয়ে শ্ৰীৰামচন্দ্ৰক দেখা পাই তেওঁৰ চৰণত পৰি সেৱা জনাই সকলো বৃদ্ধান্ত ক'লে। তেতিয়া শ্ৰীৰামচন্দ্ৰই ক'লে যে, “তোমালোকৰ ঠাই তিনিআলিৰ মূৰত হ'ব। বিয়াৰ দৰা-কন্যাৰ লগত তিনিদিন থাকিব পাৰিবা। বিয়াৰ তৃতীয়দিনা তোমালোকক গুড়-গাখীৰ আৰু পিঠাগুড়িৰ সুন্দৰ লাডু দিব। তাকে খাই

ভোমালোকে মহাসুখে থাকিবা। যি এই খাদ্য ভোমালোকলৈ আগবঢ়ায় তেওঁবিলাকৰ মাজত দন-হাই-খুৰীয়া লগাব পাৰিবা।” সেইকাৰণেই অসমৰ বহুতো ঠাইত বিশেষকৈ উজনি অসমত বিয়াৰ তৃতীয় দিনাক খোবা-খুৰী বা খোবা-খুৰীৰ দিন বুলি কোৱা হয়। সেইদিনা বিয়াৰ ন দবা-কন্যাৰ খোবা-খুৰী আখ্যান মাতি শুনোৱা হয়। দবা-কন্যাৰ মুখ লাগিব পাৰে বুলি (খোবা-খুৰীৰ ইস্ আন্ বোলা মুখ) খোবা-খুৰীৰ নামত লাডু আগবঢ়োৱাটো বাধ্যতামূলক নিয়ম। এই নিয়ম পৰম্পৰাগত ৰূপে চলি আহিছে। নামনি অসমত যি মন্ত্ৰৰ দ্বাৰা মুখ লগা ভঙা হয় সেই মন্ত্ৰত খোবা-খুৰীৰ আখ্যান আছে। আচলতে সৰ্বসাধাৰণ ৰাইজৰ বেয়া দৃষ্টি বা নজৰ লগাটোৱেই খোবা-খুৰীৰ নজৰ বুলি ধৰা হয় আৰু সেয়ে নৈবেদ্য দি সেই আখ্যানকে গাই মুখ লগা ভঙা হয় বা নজৰ তোলা হয়।

অসমৰ লোকগীতত সদাশিৱৰ কুৰিৰ কথা বৰ সুন্দৰকৈ আছে। অসমৰ লোকগীতৰ বাহিৰেও বিদ্যাপতিৰ গীতত (মৈথিলী কবি) এই বিষয়ৰ কি সুন্দৰ বৰ্ণনা আছে।

লোক সাহিত্য : কৃষক শিব

ডিন্কা মাগি ফুৰা শিবৰ প্ৰতি পাৰ্বতীৰ উক্তি :

যোলে গণেশৰ আই মনে ভোমাৰ লজ্জা নাই
সদায় ফুৰা ভাং টানি টানি।

গৃহে চাউল মুঠি নাই কান্দে কাৰ্তিক গণপতি
সদায় খোৱা ডিন্কা মাগি আনি।।

তুমি জগতৰ মূল আছে মাথোন ত্ৰিশূল
সদায় লোৱা কান্ধে ডিন্কাৰ বুলি।

শুনি নকনাৰী হাসে শুনি প্ৰাণে নসহে
ভৰুৱা ডিন্কাৰী আহিল বুলি।।

অবে মোৰ বাক্য ধৰা একবাৰ খেতি কৰা
যুক্তি কৰি নাঙল বিধান গৰু।

মনে তুমি ভাবি চোৱা কোন আছে খুজি খোৱা
কোন থাকে সদায় হৈ সৰু।।

বোলন্ত পাৰ্বতী শুনা শূলপাণি
মোৰ বাক্য মনে ধৰা।

খুজি মাজি আনি দেৱ শূলপাণি
খেতিৰ আৰম্ভ কৰা।।

ইন্দ্ৰত খুজিয়া মাটি কিছু লোৱা
বলোৰ আনা নাঙল।

কুব্বেৰক খুজিয়া আনাগৈ কঠিয়া
বৰুণে দিবেক জল।।

যমত খুজিয়া মহিষটো আনাগৈ
ত্ৰিশূলক কৰিও ফাল।

ভোমাৰ বলধ মহিষে সহিতে
যুৰিবা বাহিৰা হাল।।

কাৰ্শলা সাপৰ জোঁট লক কৰা
গোমৰ মাৰিও সাল।।

চৈতন্য মাহত মাটি চহাই লোৱা
তেৱে খেতি হৈৱে ভাল।

সোণৰ নাঙল কপৰ ফল
 ত্ৰিশূলী গোসাঁই বুৰিলা হাল।।
 হাল বাওঁতে উঠিল ঘাটি
 জেং জাবৰ পেলাইলা কাটি।।
 খোৰা-খুৰীয়ে কৰে উল্‌ আস
 জুই লাগে তাতে সৰে খেতি নাশ।।
 ত্ৰিশূলী গোসাঁই হুকাৰ মাৰিলা
 মুখৰ অগনি মুখে নুমাইলা।।
 মুখৰ অগনি পলাই যা লকাৰ পাৰ
 যদি নপলাস।
 শঙ্কৰ মহাদেৱৰ মাথা খাস।।

(নামনি অসমৰ বেজ ওজাৰ মুখ ভঙা মন্ত্ৰ)

বৈদিক যুগৰে পৰা ৰুদ্ৰ (শিৱ) বতাহ বৰবুণৰ দেৱতা। বৰবুণৰ লগতেই
 শস্যৰ সৰ্বস্ব। তদুপৰি তেওঁ ক্ষেত্ৰ দেৱতা, উৰ্বৰতাৰ দেৱতা, পশুপতি,
 ক্ষেত্ৰৰপতি, সন্তানপতি। তেওঁৰ শিৱৰ গজা জলদাত্ৰী দেৱী, শিবোভূষণ চন্দ্ৰ
 সোমবসৰ দেৱতা। হৰপত্নী গৌৰী অন্নপূৰ্ণা। এই আটাইখিনিৰে শিৱক কৃষিৰ
 লগত জড়িত ৰূপ প্ৰদান কৰিছে।

কামিনীপ্ৰিয় শিৱ

লোক-কল্পনাৰ কি বিস্তাৰ! বহুকাৰী, বহুগামী পুৰুষৰ নিজৰ গোপন ইচ্ছাকে হয়তো মহাদেৱৰ গাত আৰোপ কৰিও লোকজনে ভূপ্তি লাভ কৰিছে। লগতে পাছৰ তত্ত্বৰ সময়ৰ কিছু বতাহ, কিছু তবসও আহি হয়তো সম্বলিত হৈছে। যোগী, ধ্যানী, শিৱ তত্ত্বৰ সময়তে শক্তিৰ লগত অভেদ হৈ 'শিৱ-শক্তি' ৰূপত পৰিণত হৈছে। সেই সময়ৰেপৰা লোকবল্লক কল্পনাবো বিস্তৃতি ঘটিছে। তাৰ পটভূমিত এনে কিছুমান কথাই নিশ্চয় ক্ৰিয়া কৰিছিল।

ধৰ্ম্মীয় ইটো ধাৰাৰ লগত সিটো ধাৰাৰ সংঘৰ্ষ, একোটা ধাৰা শীৰ্ষ, আনটো ধাৰা প্ৰবল, কেতিয়াবা দুয়োটা মিলিত হৈ নতুনৰূপে পৰিগ্ৰহণ, ইটোৰ ওপৰত সিটোৰ আধিপত্য, একোটা ধাৰাৰ গোপন স্থিতি, আগৰ প্ৰতিশোধি হেৰুৱাই শীৰ্ষ হৈ পৰা ধাৰাটোৰ প্ৰতি অন্য মাৰ্গৰ মানুহৰ উপহাস, এইবোৰ এতিয়াও ঘটি আছে, আগতেও স্বাভাৱিকভাৱেই ঘটিছিল। শৈৱ ধৰ্ম্মৰ লগত তত্ত্বৰ সময়ৰ ঘটাত, অগা-পিছাকৈ বৌদ্ধতত্ত্ববো সংমিশ্ৰণ ঘটাত চীনাচাৰী কিছুমান নতুন মাৰ্গবো আগমন ঘটিছিল।

তাত্ত্বিক সিদ্ধি লাভ কৰিবৰ কাৰণে যিসকলে কঠোৰ সাধনা কৰিছিল, যোগ আৰু প্ৰাণায়াম যিসকলৰ আছিল আছিল, সেই সাধকসকলে নিজক চূড়ান্ত পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হৈছেনে নাই নিজেই পৰীক্ষা কৰিবৰ কাৰণে তেওঁবিলাকৰ সাধন-সঙ্গিনীৰ প্ৰয়োজন হৈছিল। যোগ অভ্যাস কৰা সংসাৰবিৰাগী শিৱস্বৰূপ সেই সাধকসকল সদায় যে উৰ্ধ্বগামী সাধনাত কৃতকাৰ্য হৈছিল এনে নহয়, বিভিন্ন কাৰণত হয়তো বড়বত্বত, হয়তো শিথিলতাত তেওঁবিলাকৰ স্থলনো হৈছিল। কিছুমানে অন্ধ অনুসৰণ কৰি ভণ্ডামিতো আশ্ৰয় লৈছিল। কঠিন সাধন মাৰ্গ বিচ্যুতসকলৰদ্বাৰাই কেৱল নহয়, বহুকাৰী বহুত পুৰুষে ধৰ্ম্মৰ ধাৰাটোক ভুজ-তাছিল্য কৰি ব্যভিচাৰো আনিছিল, দেৱদাসী প্ৰথাও এনেকৈয়ে বিনষ্ট হৈছিল।

দেৱাদিদেৱ শিৱক অজ্ঞপ্ত কাহিনীত কামিনীপ্ৰিয়, ৰতি অনুৰাগী, শিথিল পুৰুষৰ ৰূপত অঙ্কন কৰা হৈছে। এই শিৱ ধ্যানী, 'যোগী শিৱনে? নে শিৱৰ নামধাৰী অন্য অন্য লোক? শিৱক লোককাহিনী কিছুমানত তেনেই নীতি বিবৰ্জিত ৰূপতো অঙ্কন কৰা হৈছে। কঠোৰ নৈতিক অনুশাসন নথকা আৱলিক শিথিল সমাজব্যৱস্থাত তেনেবোৰ কাৰ্য অস্বাভাৱিকো নাছিল।

শিব সতীৰ লগত বিয়েহে (সতীয়ে ককৰভক্ত আশ্বজাহ বোকাৰ পাহত) হোৱাত তেওঁ কঠিন তপস্যাত বহিছিল। দেৱ সেনাপতি এজনৰ জন্মৰ কাৰণে শিবই বিবাহ কৰিব লাগে বুলি দেৱতাসকলে মননক (কামদেৱক) পঠাই কুলমৰ মৰাই শিবৰ তপস্যা ভঙ্গ কৰাত শিব তৃতীয় নৱনৰ বহিৰে কামদেৱক (symbol of sex desire) ভয়ীভূত কৰিছিল। পাছত কামৰ পত্নী বতিৰ প্ৰাৰ্থনাত কামক শিবই জীৱন দিছিল আৰু পাৰ্বতীক বিবাহ কৰাইছিল। পৰ্বতজনীয়া পাৰ্বতী তথা দুৰ্গাই শিবক বিবাহ কৰোৱাৰ আগে-পিছে শিবৰ কামাসক্ত ৰূপ লোক-কাহিনীবোৰত সৰ্ব্বদাৰে আছে। দুৰ্গাই বিবাহিত জীৱনত গলাক সতিনীৰূপে পাইছিল। গলাক শিবই লুকুৱাই জটাত ভৰাই থৈছিল। গলা দুৰ্গাৰ কিমান বে কাজিয়া! শিবৰ এবাৰ পুষ্পক ৰনত বীৰ্য্ৱজলন হোৱাত সেই বীৰ্য পদ্মপাতত পৰিলত পদুমৰ নলীৰে গৈ পাতালত প্ৰৱেশ কৰাত বাসুকীয়ে নিয়মীক মাতি আনি সেই বীৰ্যৰে পদ্মাবতীৰ জন্ম দিলে। পদ্মাবতীয়ে গাভৰু হৈ পিড়ক বিচাৰি যাওঁতে শিবই তেওঁৰ ৰূপ-বোৰনত আকৃষ্ট হৈ পদ্মাব আশিসনেই বিচাৰিছিল। তেতিয়া পদ্মাবতীয়ে বিব নৱনৰ দৃষ্টিৰে চাই শিবক মুৰ্ছিত কৰিছিল। পাছতহে দেৱসকলৰ মধ্যস্থতাত পদ্মাবতীয়ে অমৃত নৱনেৰে চোৱাত শিব জী উঠিল, পিড়-কন্যাৰ পৰিচয় ঘটিল আৰু শিবই তেতিয়াহে কন্যা বুলি ল'লে। মনসা কাব্যবোৰত এই কাহিনী চিত্ৰিত হৈছে।

হাবিয়ামগুলৰ ৰূপ ধৰি শিবই কেনেকৈ সেই মেচ ভাৰ্য্য হীৰাক ছলনা কৰি বশ কৰিলে সেই কিম্বদন্তীৰ বৰ্ণনা দৰং ৰাজবংশাৱলীত লিপিবদ্ধ হৈছে। অৱশ্যে হীৰা আদ্যা মহামায়া শিবপত্নীৰে ৰূপ বুলি কাহিনীটোৰ মান ৰক্ষাৰ কাৰণে আৰু এটা কাহিনীৰ অৱতাকাৰ কৰা হৈছে :

কৈলাসক হস্তে হব পৃথিৱীক আসি।
হাবিয়া মণ্ডল ৰূপে থাকিলা প্ৰকাশি॥
আৱক জোৰাৰ* তীৰে ভৈলা উপশন।
বৃক্ষৰ মূলত বৈলা কৰি ভেগচন॥
হাবিয়াক লাগি হীৰাই নেত ভাত।
দেখিলেক বসি আছে আৱকজোৰাত॥
কি কাৰ্য্যে বসিছা বুলি পুছিলো হীৰাই।
হাবিয়ামণ্ডলে বোলে ভোকে প্ৰাণ বাই॥
হেন শুনি হীৰা আথে-বেথে পানী আনি।
থানক পবিত্ৰ কৰি দিলা মনে জানি॥
টোপোলা খেলিয়া দিলা বড় বস অন্ন।
পৰম আনন্দে শিৱে কৰিলা ভোজন॥

মহাদেবে মহাদেবে হাসি কৌতুহলে।
 হীৰাক হৰিলা সেই শিলিখাৰ তলে॥
 হীৰাৰ জন্মৰ কথা শুনিয়ো সম্প্ৰতি।
 পূৰ্বজন্মে হীৰা আছিলন্ত ভগৱতী॥

হীৰাৰ পূৰ্বজন্ম
 কথন

একদিনা কৈলাসত আছে ত্ৰিনয়ন।
 হাসিলা পাৰ্বতী ছেন বুঢ়িলা বচন॥
 কেনে অনুয্যৰ যুগুমালা পিন্ধা গলে।
 আদি অন্তে কথা মোত কহিও সকলে॥
 মহেশ বদতি তুমি শুনিও পাৰ্বতী।
 ভোমাবেলে যুগুমালা শিকিছে সম্প্ৰতি॥
 ভোমাৰ মৰণ হৈয়া আছে দশবাৰ।
 পাৰ্বতী বোলয় মৰি আছে দশবাৰ।
 বিদ্যামানে দেখা হেৰা কঠত আশাৰ॥
 ভোমাৰ মৰণ এবাে হৌক একবাৰ॥
 দেৱী শাপে এক অঙ্গ পৃথিৱীক আসি।
 শব্দৰ আচাৰ্য্যকণে আছিল প্রকাশি॥
 বিনাদোৰে মহেশক শনিলা সাক্ষাৎ।
 সেই দোৰে দেৱী মেচনীত ভৈলা জাত॥
 এহি হেতু তান নাম হীৰা অপেশ্বৰী।
 হাবিয়া মণ্ডলে বিহাইলন্ত যত্ন কৰি॥
 এতেকেসে মহাদেৱ তাক বয়িলন্ত।
 অন্তৰ্ধান তেতিয়কণে কৈলাস গৈলন্ত॥
 উলটি গৈলন্ত হীৰা আপন ভৱনে।
 হাবিয়া মণ্ডল আছে অসন্তোষ মনে॥
 অনন্তৰে চলি গৈলা আপোনাৰ ঠাই।
 হীৰাক বোলয় মোৰ ভোকে প্রাণ যাই॥
 হীৰাই বোলন্ত মঞি লৈয়া গৈলো ভাত।
 বসিয়া আছিল তুমি আৱকজোৰাত॥
 তাতে ভাত দিলো মই খাইছ কৌতুহলে।
 মোহোক হৰিছ সেই শিলিখাৰ তলে॥
 এহি শুনি জন্ম কৰি থাকিল দুমাই।
 ৰাজি আসি মহাদেৱ সপোন দেখাই॥
 সদাশিৱে বোলে মঞি তোৰ ৰূপ ধৰি।

টোপোলাৰ ভাঙ খাৰি খালো পেট ভৰি।।
 ছল কৰি ভোৰ ভাৰ্যা কৰিলো বৰণ।
 হেন জানি তঞি নকৰিব কষ্ট মন।।
 মোৰ বীৰ্য্যে জানিবহি তোহোৰ ভাৰ্য্যাত।
 মহাবলবন্ত এক পুত্ৰ হৈবে জাত।।
 সেহি পুত্ৰ হৈব ধৰ্ম্মীৰ অধিপতি।
 নকৰিব কষ্ট তঞি কহিলো সম্প্ৰতি।।
 ...নিয়মে থাকন্তে দল মাস যেনে গৈলা।
 প্ৰথমে বিবুবৰ দিনা উতপতি ভৈলা।

বিশু (বিষু) তথা বিশ্বসিংহৰ জন্ম কাহিনী এয়ে। এই বিশ্বসিংহই প্ৰবল
 প্ৰতাপী কোঁচ নৃপতি হয়।

দক্ষিণ গোৱালগাৰাৰ দৰংগিৰি অঞ্চলৰপৰা প্ৰাণেশ্বৰ বাৰাই সংগ্ৰহ কৰা
 ‘মায়াবন্তী বিবহৰি’ নামৰ অমূল্য লোকগীতসমূহত মহাদেৱৰ লীলা অতি
 লোকবল্লক।

গঙ্গাদেৱী শিৱৰ পত্নী স্বৰূপে থাকোতেই হেমবন্ত ঋষিৰ কন্যা বাৰ
 বছৰীয়া পাৰ্বতীৰ ৰূপ-লাৱণ্যত আকুল হৈ পুণ্ডৰিকচক্ৰত শূঙ্গাৰ বিচাৰি আঁচলত
 ধৰিছিল। পাছত ভিক্ষাৰী সাজি পাৰ্বতীৰ গিড়গুহলৈ গৈ দান হিচাপে পাৰ্বতীৰ
 হাতৰ ভিক্ষা বিচাৰোতে, পাৰ্বতী ভিক্ষা দিবলৈ যোৱাত পাৰ্বতীৰ গাত ভিক্ষাৰীয়ে
 হাত দিয়াত ভিক্ষাৰীক আনি ধৰি-বাকি কিলাই ডাঢ়ি উত্থালি, চৰ ঘোঁচা দি
 ছাগলীৰ গড়ালত বাকি থোৱাৰ বৰ্ণনা আছে। পাছত গঙ্গাই শুনি বিলাপ কৰাৰ
 লগতে শিৱক ভৰ্ৎসনাও কৰিছে :—

লাজ নাইকা ভাঙৰা তোৰ মুখত পকা দাঢ়ি।
 ঘৰত খাবাৰ ভাত নাই তিনি চাৰি নাবী।।
 ঘৰত হোৱা বুঢ়া তই বাইজত দামাৰা।
 কুচুৰীৰ সঙ্গে লীলা তোৰ কুচুৰীৰ সঙ্গে খেলা।।

ঠিক একে ধৰণেৰেই বেউলায়ো শিৱক এনে ধৰণৰ গীততে ভৰ্ৎসনা
 কৰাৰ কথা আছে। যেতিয়া বেউলাই লক্ষীন্দৰক জীয়াবৰ কাৰণে শিৱক স্তুতি
 কৰি তেওঁ সন্তুষ্ট হ’বৰ কাৰণে নৃত্যবেণু প্ৰাৰ্থনা কৰিছিল, তেতিয়া বেউলাৰ
 নৃত্যভঙ্গীমা আৰু ৰূপ-বৌৰন দেখি শিৱ আশ্চৰ্য্যহাৰা হ’ল। মায়াবন্তী বিবহৰিৰ
 গীতত আছে—

ঘনে ঘনে গোহাঁই (গোঁসাই) নটীৰ মুখ চায়,
 মুখখনি শুকোৱা দেখিলে ডামোল যোগায়।।

গঙ্গা-দুৰ্গাক এৰং মই আই দায় দিয়া।

নটীৰ কন্যা লৈয়া মই যামৰে গলাইয়া।।

মহাদেৱৰ এনে ধৰণৰ ভাৱ আৰু ভঙ্গী দেখি নাৰদে সহিব নোৱাৰি, গৈ গঙ্গা-দুৰ্গাক লগালেগৈ। দুয়ো নাৰী কুহু হৈ উঠি মহাদেৱক এশিকনি দিবলৈ বুলি দুখন বখত আৰোহণ কৰি গমন কৰিলে। বেউলাৰ নৃত্য চলি থাকোতেই শঙ্কৰে বখৰ শব্দৰ উমান পাই বেউলাক লুকাবলৈ ক'লে তেওঁৰ খাটৰ তলতে-

তোক বলং নটীৰ কণ্যা মোৰ বচন ধৰ

খামিকমান লুকাও তই মোৰ খাটৰ তল।।

তেতিয়া বেউলাই ক'লে

তোৰ আছে ভিৰী গোহাঁই তোৰ আছে ডৰ।

কিয় খানিক লুকাম মই তোৰ খাটৰ তল।।

শিৱই দুৰ্গা-গঙ্গালৈ কিয় ভয় কৰিব লাগে? ভয় কৰিব লগা কি কথা আছে ইয়াত? বেউলাই মহাদেৱৰ মনৰ পাণ ভাৱ বুজি পাই যিজন দেৱতাৰ ওচৰত স্বামী লক্ষীন্দৰৰ প্ৰাণ ভিক্ষা খুজিছিল তেওঁকে জখেমখে কটু ভৰ্ষনা কৰিবলৈ ধৰিলে —

লাজ নাইকা ভাঙৰা অৰে লাজ নাইকা তোৰ।

গোঁহাঁই হৈয়া কুৰা ভাঙৰা লোকৰ ঘৰে ঘৰ।।

লাজ নাইকা ভাঙৰা তোৰ মুখত পকা দাটি।

দৰত ভাঙৰাৰ ভাত নাই তিনি-চাৰি নাৰী।।

খাবা নাই খুটিবা নাই পিতলৰ ঘট গছ।

পৰৰ ভাৰবা (ভাৰ্য্যা) ভাল দেখি কৰ অগা-গিছ।।

একেবাৰে অশ্ৰাব্য প্ৰাম্য গালি ওজাপালিয়ে গীতত গালে গাঁৱৰ স্ৰোতা সমাজ উৎফুল্লিত হয়। এইবোৰ নিতান্তই মনোৰঞ্জন কৰুনা। লোকগীতত শিৱক ডুমুনী, গোৱালনী, খৰিগদ্বীসকলৰ প্ৰতিও আসক্ত দেখুওৱা হৈছে। পূৰ্ণাৰোহণতো সেই একেই মনস্তত্ত্ব। স্বল্পপূৰ্ণাৰ্ণেই হওক বা পূৰ্ণাপূৰ্ণাৰ্ণেই হওক।

মহাদেৱৰ কামিনীৰ প্ৰতি থকা দুৰ্বাৰ আসক্তিৰ চিত্ৰণ ভাগৱত অথবা শ্ৰীশ্ৰীশঙ্কৰদেৱৰ কীৰ্তনত দেখা গৈছে, যদিও তাৰ নিহিত তাৎপৰ্য আধ্যাত্মিক কৰা হৈছে।

দেৱাসুৰে মিলি অমৃতমহনৰ পাহুত বেতিয়া অমৃত উত্তৰ হ'ল, অসুৰসকলক তাৰ ভাগবপৰা বঞ্চিত কৰিবৰ কাৰণে পৰম ব্ৰহ্ম বিক্ৰমে মোহিনী বেশ ধৰি অসুৰসকলক নাৰী মায়াৰে বিভোল কৰি থলে আৰু সেই হেগতে দেৱতাসকলে অমৃত ভক্ষণ কৰিলে। এই অভিনৱ কথা শুনি মহাদেৱৰো বিকৃত সেই অপকণ নাৰীমূৰ্তি চাবৰ মন গ'ল—

শুনিলেক হুঁৰে পাছে কথা বিপৰীত।
 দ্বীকপ খৰি হৰি হৰিলা অমৃত।।
 দেৱক ছুজাইলা দানবৰ আশান্তন।
 শূনি ত্ৰিনয়নৰ মনত মহামত।।
 নয়নে দেখিবো বিকু ভৈলা যেন নাৰী।
 এহি বুলি বৃষভত চৰি ত্ৰিপুৰাৰি।।
 লগ লাগি গৌৰীও বসিলা স্বামী কাছে।
 দেখি নন্দী আদি কৰি যত ভূতা আছে।।

আটায়ে গৈ বিকুৰ পূৰ পোৱাত বড়সিংহাসনত উপবিষ্ট, পাৰিষদ
 পৰিবেষ্টিত বিকু আৰু লক্ষীক দেখা পালে। হৰিয়ে আদৰি-সাদৰি বিধি
 ব্যৱহাৰেৰে হৰ-পাৰ্বতীক আসন দি সোধ-পোছ কৰিছে। শব্দৰে বিকুস্ততি
 কৃতান্তলি কৰি আৰম্ভ কৰিলে -

.....নমো নমো মাধৱ বিধিৰ বিধি-দাতা।
 তুমি জগতৰ গতি মতি নিতা মাতা।।

.....
 তোমাৰেমে মায়ায়ে মোহিত সৰ্বকপে।
 তুমি আত্মা তোমাক নজানে একোজনে।।
 সমস্ত ভূতৰে তুমি আত্ম হৃদয়ত।
 তব নেপাই তোমাক বিচাৰে বাহিৰত।।

.....
 শুনা কি কাৰণে আইলো গোচৰ তোমাক।
 দেখি আছে তোমাক অনেক অৱতাব।।
 সম্ভৱি ধৰিলা প্ৰকৃ যিটো নাৰী বেশ।
 তাক দেখিবাক লাগি আইলো হৰীকেশ।।

বিকুৱে হাঁহি উত্তৰ দিলে “দেৱতাসকলৰ ক্ৰেশ দেখিয়েই নাৰীকপ
 ধৰিছিলো। কামুকজনে তাতে বৰ বং পালে। তুমিতো শব্দ মহাৰোগী, তুমি
 চালে তোমাৰ কি লাভ? নাৰীৰ কটাকই সিদ্ধ মুনীৰো চিত্ত হৰণ কৰে।
 দৰ্শনতে তপ-জপ যোগ ভঙ্গ হয়। কাৰণ “যোৰ নাৰীমাৱা সৰ্ব মাৱাতে
 কুৎসিত।” তাকে জানি জ্ঞানীজনে কাকিনীৰ সন এৰে। সেই ৰূপ তুমি কিয়
 চাব খোজা? “তুমি ভোল গ’লে তোমাক সমাজে হৰিবি। এতেকে হে পণ্ডপতি
 তুমি মোক কমা কমা।” মহাদেৱে তেতিয়া অলপ অহকাৰেৰেই ক’লে যে,
 মহাৰোগ বসেৰে মোৰ কাৱা শুদ্ধ কৰি আছে। সকলোতে হৃদয়ৰ দেখা মোক

যাৱাই কি কৰিব পাৰে? তেতিয়া মাথৰে শঙ্কৰলৈ চাই হাঁহি হাঁহি ক'লে,
তোমাক বাক সেই নাৰীকণ আজি দেখুৱাম। এইবুলি বিহু অন্তৰ্ধান হ'ল।

মহাদেৱে হৰিপো কেনফালে গ'ল চাই একোকে ধৰিব নোৱাৰিলে।
চকুৰ আগত হঠাতে তেওঁৰ উদ্ভাসিত হ'ল এক দিব্য উপকন।

হেন মহা দিব্যকন দেখিলন্ত ত্ৰিনয়ন

দিব্য কন্যা এক আছে তাতে।

কোটি লক্ষী সম হোনে কটাক্ষে ত্ৰৈলোক্য মোহে

ভট্টাৰ্কেৰী খেলে দুয়ো হাতে।।

তপ্ত সুবৰ্ণৰ সম জ্বলে দেখা নিকণম

ললিত বলিত হাত পাৰ।

চকু কমলৰ পাসি মুখে মনোহৰ হাসি

সমানে দৰশে কাম ভাৱ।।

.....

পূৰ্ব শক্ৰ হেন জানি কামদেৱে শৰহানি

মনক মৰ্দ্দিলা মহেশ্বৰ।

নাহি শ্ৰুতি বুদ্ধি জ্ঞান কামানলে দহে প্ৰাণ

লাজ কাজ এবিলা শঙ্কৰ।।

(হৰমোহন, কীৰ্তন)

মহাদেৱৰ গৰ্ব ধূলিসাৎ হল। জ্ঞান-বুদ্ধি, লাজ-কাজ শঙ্কৰে সকলো
এৰিলে। “প্ৰাণেশ্বৰী কাৰলৈ আহ। এবাৰ মাত দিয়া” বুলি শঙ্কৰে সুন্দৰীৰ প্ৰতি
বাকুল হ'ল।

বহিৰ সংযোগে যেন উথলিল দৃত।

দুঃসহ মদন শৰে চিত্ত জৰ্জৰিত।

একো নেদেখন্ত কামাত্মৰ হৈল বৰ।

কন্যাক ধৰিবে লাগি দিলেক লবৰ।।

খট্ৰমট্ কৰি বাজে গলে যুগ মাল।

ককালৰ সুলকি পৰিল বাঘজাল।।

ভৈলন্ত উলঙ্গ তাকো নচান্দ চাপৰি।

দেখি পলাহিবাক লৈলা কন্যায়ো লবৰি।।

(হৰমোহন, কীৰ্তন)

উলঙ্গ হবৰ জ্ঞান হেৰোৱা বাতুলৰ দৰে এনে অৱস্থা দেখি আটায়ে
হৰি হৰি চিন্তি চকু যুৰি দিলে। কন্যা বুলি হবে বৃককে সাৰটি ধৰে, কামৰ

দহনত অ'ত ত'ত মুৰ্ছা যায়। হৰে কন্যাক খেদি খেদি গৈ ঋষিসকলৰ আশ্ৰম
ওলালগৈ। বিবস্ত্ৰ উলঙ্গ হৈ হৰে মোহিনীক খেদি ফুৰা দেখি ঋষিপত্নীসকলৰ
কোনোৰে চকুত কাপোৰ দি ভিতৰ সোমাল, কোনোৰে মহাদেৱ কিনো উন্মত্ত
পাগল হ'ল বুলি খেদ কৰিলে। কোনোৰে কিনো বিপৰ্যয় হ'ল বুলি বিষ্ণু বিষ্ণু
স্মৰণে কৰিলে। মদমত্ত হস্তীৰ হিমজু ধাৰেৰে বাগৰি যোৱাৰ দৰে মোহিনীক
খেদি ফুৰা শঙ্কৰৰ বীৰ্য স্মলন হৈ পৰি যাবলৈ ধৰিলে। য'তে য'তে বিষ্ণু পৰিল
ত'তে ত'তে মাটি সুবৰ্ণময় হ'ল। বিষ্ণু পৰি পৰি শেষ হোৱাতহে হৰৰ গালৈ
চেতনা আহিল। অতি লজ্জিত হৈ তেওঁ মাটিত তেতিয়া বহি পৰিল। ব্ৰহ্মাণ্ডক
নিজৰ কাৰ্যবছাৰা হৰঁৱালো বুলি শঙ্কৰে অতি খেদ কৰিবলৈ ধৰিলে। শঙ্কৰক
উন্মত্ত কৰি, দৰ্পচূৰ্ণ কৰি মোহিনীও অন্তৰ্ধান হ'ল। মহাদেৱে সন্ধিৎ পাই খেদ
কৰাৰ লগতে বিষ্ণুকো ধ্যান কৰিবলৈ ধৰিলে —

বিষ্ণুৰ আগত মই পৰম অজ্ঞানী।
জিনিলো স্নায়াক বুলিলোহো গৰ্ববাণী।।
ইসে অহঙ্কাৰে কৰে হৃদয়ত তাপ।
হৰি হৰি স্মৰণে খণ্ডোক ইটো পাপ।।
এহি বুলি মৌন ভৈলা দেৱতা ঈশান।
কৰিবে লাগিলা মনে মাধৱক ধ্যান।।

(হৰমোহন, কীৰ্তন)

শিবৰ ভাঁতৰ লগত সম্বন্ধ

অসমৰে ওচৰৰে বংগদেশৰ “গাজন” গাঁওত আছে,

“গঙ্গা কাটিল সূতা, মহাদেব বুনিল তাঁত”। অসমৰ লোকগীতত অৱশ্যে ঠিক একে ধৰণেৰে শিৱক তাঁতী ৰূপত দেখা পোৱা নাই। অসমত প্ৰচলিত পগলা-পাগলীৰ গীতটোতহে পাগলীয়ে তাঁত-বাঁতি কবিলে লোৱা আৰু কুঁচি পাহৰি অহা কথাটোক কেন্দ্ৰ কৰি তেওঁৰ স্বামীৰ অনুৰাগ তথা লোক-কল্পনাৰ যি বিস্তৃতি ঘটিছে সেইটো আকৰ্ষণীয়। অধিক আকৰ্ষণীয় এইটো কথাই যে, সেই পগলা-পাগলীৰ গীতটো হব-গোবীৰ গীত বুলিয়ে জনসমাজে ভাবে। লোক-কল্পনাত ভোলানাথ যেনেকৈ কৃষক হৈছে, তেনেকৈ তাঁত সূতৰ লগতো তেওঁৰ সম্বন্ধ আছে।

পাগলী : তেঁতেলীৰ ভলতে কৰোঁ ভাঁতে বাতি
পাহৰি আহিলো কুঁচি
কুঁচিৰে লগতে পগলাই কিলাব
যামে আইৰ ঘৰলৈ গুচি।
পাগলা : মাৰৰ ঘৰলৈ যাব তই পাগলী
বাটত খাপে দিয়ে ধৰিম
পাগলী : বাটত খাপে দিয়ে ধৰ তই পগলা
হাৰিত লৰে মাৰি সোমায়।
পাগলা : হাৰিত লৰে মাৰি সোমায় তই পাগলী
হাৰিত জুয়ে দিয়ে ধৰিম
পাগলী : হাৰিত জুয়ে দিয়ে ধৰ তই পগলা
ধোঁৱাবে লগতে উৰিম
পাগলা : ধোঁৱাবে লগতে উৰ তই পাগলী
হাঁকুটি লগাইয়ে আনিম
পাগলী : হাঁকুটি লগাইয়ে আন তই পগলা
ভোৰে কৰ পুখুৰীত পৰিম
পাগলা : মোৰে কৰ পুখুৰীত পৰ তই পাগলী
জাকৈ ভলকী বাই ধৰিম।

বুঢ়া গৌসাই, পগলা গৌসাই, বলিয়া গৌসাই

সমগ্ৰ অসমৰ বিভিন্ন অঞ্চলত বুঢ়া গৌসাই, পগলা গৌসাই, বলিয়া গৌসাই আদি নামত অজস্ৰ থান আছে। বেছিভাগ থানতে আকাশ ঢকা চালি বা যশপ এখনৰ বাহিৰে অন্য একো নেথাকে। কিন্তু এই থানবোৰত শিবৰাত্ৰিৰ সময়ত শৰাই, নৈবেদ্য, ভাং আদি আগবঢ়াই সদাশিৱৰ নামত নামকীৰ্তন কৰা হয়। এনে থান বহুত জনজাতি অঞ্চলতো আছে। এনেকুৱা থানত কাৰ্বিসকলে কাণ্ডনৰ এটা দিনত দুদিন, তিনিদিনীয়াকৈ উৎসৱ পাতে। তেতিয়া নৈবেদ্যৰূপে মদ-কুকুৰা আদিও আগবঢ়োৱা হয়।

দেৱাদিদেৱ মহাদেৱক বলিয়া, বুঢ়া, পগলা আদি আখ্যা কিয় দিয়া হয়? তেওঁৰ আন দেৱতাৰ লগত নিমিলা কাৰ্য্যবোৰৰ কাৰণেই। তেল নোহোৱা চুলিত জঁটা বন্ধা, তেওঁ বাঘৰ ছাল শিকি, সৰ্গৰ আভৰণ লৈ, বৃষভত উঠি শ্মশানে, শ্মশানে ভূত-প্ৰেত সঙ্গী হিচাপে লৈ বিচৰণ কৰে, ভাং-ধতুৰা খাই অনবৰত চকু ঢুলু ঢুলু হৈ থাকে। শূলপাণি তেওঁ, খঙত উগ্ৰৰূপে ল'লেও কাতৰ প্ৰণতি জনালে নিমিষতে তুষ্ট হয়, বেলপাত এটা দিলেই সন্তুষ্ট হয়, আশুতোষ হয়, ভক্তক বাঞ্ছিত বৰ তৎক্ষণাত প্ৰদান কৰে। ক্ষণে কষ্ট, ক্ষণে তুষ্ট তেওঁ। কৃষি কৰিব নজনা ভিক্ষাৰীৰ কপ তেওঁৰে। পশুপতি, ক্ৰেত্ৰপতি, ধ্যানী আদি দেৱক লোক-কল্পনাই ইমান কাৰলে চপাই আনিছে যে সৰ্বসাধাৰণ মানুহৰ সুখ-দুখ, হাঁহি-কান্দোনৰ দোলনাত দেৱতাও দুলিছে, ভাৰতীয় গ্ৰাম্যজীৱনৰ চৰিত্ৰৰ লগত এই ভোলানাথক অবিকল একে কৰা হৈছে। প্ৰিয় দেৱতাজনক সৰ্বসাধাৰণৰ শাৰীলৈ নমাই আনি সৰ্বসাধাৰণ ৰাইজ বিমল আনন্দত বিভোৰ হৈছে :

গাজাত আসক্ত ভোলানাথৰ কাৰণে ধুমুৰ ধুমুৰকৈ ভাং ভৰানীয়ে সদায় খুন্দিব লগা হয়। অহৌ বলিয়া হৈ বাটে-বাটে জমি ফুৰা শঙ্কৰৰ চিত্ৰ ভীম চৰিত্তত এনে :

ভাং ধতুৰা গুড়ি জুমুঠি হাতত
বাটে হোকা খাই শিৱ ফুৰয় সতত
ভুঁই কৰোঁ ফুলি ঐব পৰা চলি যায়
গছৰ তলত বসি থাকে ভাং খাই।।

লাহে লাহে বায়ু যদি লানিল গন্ধত
 বাব ছল পাবি শোৱে তাহাব ভলত
 নিদ্রা গৈয়া অচেতন ভাৱে থাকে পৰি
 খোন্দা কাকে চাৰিওফালে খুটিয়াৰে বেড়ি।।
 গধূলি সময় ভৈলে লভয় চেতন
 ঘৰক আসন্ন হাবি বাও চাৰিমান।।

ভোলানাথে ভাঙৰ ছোটা খাবলৈ কিমান চৰীয়া পানী, কিমান চৰীয়া
 গাখীৰ লাগে তাৰো বৰ্ণনা লোকগীতত আছে।

জগন্তৰ গুৰু হৈও তেওঁৰ ছল-ছিলা ভিকল্প ৰূপ—“জগন্তক ৰব নিৱে,
 আগুনি নঙঠা।” তেল নোহোৱা চুলিৰে তেওঁ জটা বন্ধা সম্যাসী, সেয়েহে
 তেওঁৰ আন নাম জটীয়া। খানৰ নাম জটীয়া গোসাঁইৰ খান। লোকগীতত
 আছে :

মিহা : অ মোৰ জটীয়া, অ মোৰ জটীয়া
 ঘৰ বাৰী এবি থাকে খশানে পৰি
 অ মোৰ জটীয়া।

পদ : কীৰ নাখায় লাড়ু নাখায় শিৰ কিৰে ভোলা
 জটীয়া ভাঙৰ ওড়িত সদায় পগলা।
 মোহন বাহী নহয় শিৰৰ বাজনা
 বুৰত বাহন শিৰৰ, ভৰক বাজনা।।
 বদ্বৰ সিংহাসনত নকৰে বৈঠনা
 বাঘৰ ছল আৰি গাত সদায় চলনা।।
 জটীয়াই ভাঙৰ ওড়ি মূখ ভৰাই খায়।
 ভাঙৰ ওড়ি নেপালে কুচুমীৰ পাৰাত যায়।।
 খনে উৰণ খনে বুৰণ খনে নুপুৰ পাৰে
 পৰিখানে সৰ্গৰ মালা ভঙ্গ ধূলা পাৰে।
 গলত শোভে সুগমলা শিৰে শোভে জটা
 হৰৰ কপালত শোভে অৰ্দ্ধচক্ৰৰ কোটা।।
 কঠ, শূলপানি, নাম ত্ৰিণুবাধী
 জগন্তক ৰব নিৱে আগুনি ভিকৰী।।

ভাঙৰ জালতে হব অৰ্জুন, কেতিয়াবা উলঙ্গ, ঠিক ফেন আঘাৰ নিচা
 আসক্ত, নিচাতে অ'ত ত'ত পৰি থকা লোক। সেয়ে তেওঁক বলিৱা বা পগলা
 গোসাঁই বুলিও মতা হয়। বলিৱা বা পগলা মানুহৰ দৰেই ফন গ'লে ভাং খাই
 নাচোনৰ পাক এটাও দিয়ে। শিৰৰ গুৰু-গম্ভীৰ নাম নটৰাজ। সতীৰ দেহত্যাগৰ

পাছত দক্ষ-যজ্ঞ লগু-ভগু কৰি শিবই যি উন্নত ৰূপত তামৰ নৃত্য নাচিছিল বা অন্য সময়ে সময়ে যি তামৰ নাচ নাচিছিল সেই তামৰ নৃত্যতে তাত্ত্বিকসকলে সৃষ্টি, স্থিতি, লয়ৰ বহুলা ৰূপ দেখা পায়।

শিবৰ নটুৱা ৰূপৰ ক্ষেত্ৰত বহুতো কাহিনী আছে। এটা কাহিনীমতে শিব পাৰ্বতীৰ এদিন কাজিয়া লাগিল। পাৰ্বতীয়ে মনৰ বেজাৰত ওফোন্দ পাতি থাকোতে ওফোন্দ ভাঙিবলৈ শিবই ভাং খাই উঠি আপোন পাহৰা হৈ অপূৰ্ব নৃত্য আৰম্ভ কৰিছিল—এই নৃত্যকে হেনো পুৰুষসুলভ ওজস্বী নৃত্য তামৰ নৃত্য বোলে। এই নৃত্যত মোহিত হৈ সম্ভৱা বাণিকৰ কাৰণে পাৰ্বতীয়ে লয়লাসেৰে লাস্য নৃত্য আৰম্ভ কৰিছিল। শিব-পাৰ্বতী সেয়ে নৃত্যৰ জনক আৰু জননী।

অন্য এক কাহিনীমতে ধৰ্ম বিৰয়ৰ তৰ্কযুক্তত ঋষিসকলক সদাশিবই পৰাস্ত কৰাত ক্রুদ্ধ ঋষিসকলে অপমানিত হৈ পোতক তুলিবৰ কাৰণে যজ্ঞৰ অগ্নিৰপৰা এটা প্ৰকাণ্ড বায়ব সৃষ্টি কৰি শিবক ভক্ষণ কৰিবলৈ আদেশ দিলে। বাবে ত্ৰাসৰ সৃষ্টি কৰি আগবাঢ়ি অহা মহাদেৱে নৃত্যৰ ছলেৰে গৈ বায়ব দমন কৰি গাৰ ছাল বখলিৱাই পেলাই নিজে পৰিধান কৰিলে। বায়বদ্বাৰা কাম নোহোৱাত ঋষিসকলে লজ্জিত হৈ কেইডালমান সাপ সৃষ্টি কৰি মহাদেৱক দংশন কৰিবলৈ পঠালে। মহাদেৱে সেই সাপবোৰক অলকাৰ কৰি শৰীৰত তুলি লৈ নাচিবলৈ ধৰিলে। অৱশেষত ঋষিসেৱে এটা কুহুকাৰ বাওনা দৈত্যৰ সৃষ্টি কৰি মহাদেৱক কাৰ্যলৈ পঠালে। মহাদেৱে তাক বাহনৰূপে কৰি দৈত্যৰ কান্ধত উঠি নৃত্য কৰিবলৈ ধৰিলে। সেই নৃত্যৰ অদ্ভুত ভঙ্গী দেৱতাসকলেও চাইছিল। শিবক লৈ কৰা কল্পনাৰ শেষ নাই।

মহাদেৱক মঙ্গলময় বুঢ়াগোঁসাই বুলিও ভবা হয়। প্ৰকাণ্ড গছত এনে বুঢ়াগোঁসাই বা বুঢ়া ডাঙৰীয়া বাস কৰে। তেওঁ সুবত পান মাৰি শুকুলা ঘোঁৰাত উঠি মাজপাতি চহৰ পৰিভ্ৰমণ কৰে। তেওঁ কাৰো অনিষ্ট নকৰে। বুঢ়াগোঁসাই নাম আদি গোঁসাই অৰ্থতো হ'ব পাৰে। কামৰ তেওঁ দেৱাদিদেৱ আদি দেৱ। ইমান প্ৰাচীন দেৱতা তেওঁ।

বড়ো-কছাৰীৰ “বাৰ্ঘী” পূজা

অসম বহু বিলম্বীয়া লোকৰ বসতিস্থান। বড়ো-কছাৰী ইয়াৰ আদিয় অধিবাসী। বড়ো-কছাৰীসকল সাধাৰণতে শক্তিপূজক। তেওঁলোকে দৈনন্দিন জীয়াই থকাৰ নানান প্ৰণালীৰে অনেক দেৱ-দেৱীৰ পূজা-অৰ্চনা কৰে। নানান দেৱ-দেৱীক পূজা কৰিলেও প্ৰধানতঃ আৰাধ্য দেৱতা হৈছে “বাৰ্ঘী” (শিৱ)। বড়ো-কছাৰীয়ে যি পূজাই নকৰক কিয়, সকলো পূজাতেই বাৰ্ঘীৰ সুকীয়া আসন থাকে।

বড়ো-কছাৰীৰ গেদেড মাদায় (ডাঙৰ দেও), নিৰ্জী মাদায় আৰু বাৰ্ঘী মাদায়ৰ পূজা একে। বাৰ্ঘী পূজা এককছাৰীয়াকৈ কৰে। ফাগুন-চ'ত মাহতহে সাধাৰণতে বাৰ্ঘী পূজা হয়। যি গিৰি ঘৰে বাৰ্ঘী পূজা কৰিব, তেওঁ নিজৰ একে বংশ বা একে মাহাৰী মাতি পূজাৰ বাবে এটি শুভ দিন-বাৰ চাই লয়। উপবাসে থাকি গা-পা ধুই ভিজা কাপোৰেৰে চোতালত বাৰ্ঘীৰ বেদী তৈয়াৰ কৰিব খোজা ঠাইখিনি পৰিষ্কাৰ কৰি শান্তিপানী ছটিয়াই পৰিত্ৰ কৰি লয়। তাৰ পাছত চাৰি-পাঁচ আঙুলমান দ গাঁত এটা কৰে। গাঁতটোত উধানৰ নিচিনাকৈ তিনিটা শিল বহুওৱা হয়। এটা নতুনকৈ পৰা কুকুৰা চৰাইৰ কণী এৰা সূতাৰে পাঁচ পাক মেকুৱাই শিল তিনিটাৰ ওপৰত থোৱা হয়। এহাতমান দীঘলৰ, পাঁচটা শিৰ থকা শিঙু গছৰ ডাল (ঠানি) আনি এৰা সূতা মেকুৱাই কণীৰ ওপৰত গাঁতত পোতে। এই সময়ত খাম, চিকুং, জখা, ধৰকা আদি বজায়। শিঙু গছক কেন্দ্ৰ কৰি পাঁচ খাদা বা পাঁচ ডাৰ উইহাকলুৰ মাটিৰে ঘূৰণীয়াকৈ এটি বেদী বা থাপনা তৈয়াৰ কৰা হয়। শিঙু গছ বোৱা এই বেদীটোত ঘূৰণীয়াকৈ জেওৰা দি থোৱা হয়।

জেওৰা দিয়াৰো নিয়ম আছে। ন-বোৰা বা বাৰ বোৰা জেও বা খুটি (গজ) পুতি কিছু ফাক ফাক কৰি কাষীৰে পাঁচ চাপা জেওৰা পকোৱা হয়। সঁজুলিবোৰ প্ৰায় চাৰে তিনিফুটমান ওখ। তিনি চাপা কাষী পকোৱাৰ পাছত পশ্চিমমুৱাকৈ দুৱাবমুখৰ বাখে। দুৱাবমুখক বাদ দি ওপৰত আৰু দুই বোৰা কাষী পকায়। তাৰ পাছত দুৱাবমুখত বখা সঁজুলিবোৰা সৰু সৰু কৰি পূৰণ চিহ্নৰ নিচিনাকৈ ডলফালে পকাই দিয়ে। প্ৰথমে বেতিয়া বেদী মচিবলৈ পানী, জেওৰা

নিবলৈ বাঁহ, বেদী তৈয়াৰ কৰিবলৈ ঘাটি আনিবলৈ ৰায় ভেটিয়া এৰোৱা ডামোল পাণ লিহে সেৱা কৰি লৈ আনে।

বেদীটো ঘটি উঠাৰ পাছত শান্তিপানী ছটিয়াই বেদীটো শুটি কৰে। প্ৰত্যেক দেৱ-দেৱীৰে একোটা সীমান্বকণ চিন দিয়ে। প্ৰত্যেক দেৱ-দেৱীৰে বেদীত তিনিটাকৈ পিঠাওড়িৰে আঁক দিয়ে। বাৰ্ধীৰ বেদীত আগলি কলপাত পাৰি তাৰ ওপৰত তিনিখন কলপাতৰ পখালি পাত পাৰে। বাকীবিলাক দেৱ-দেৱীৰ ক্ষেত্ৰতো তিনিবিলাকৈ পখালি পাত পাৰে। পখালি পাত বেদীত পৰাৰ আগতে প্ৰত্যেক বেদীত একোবিলা পাতৰ ওপৰত একোটাকৈ মিঠাতেলৰ বন্তি দিয়ে। ইয়াৰ আগত খাংবিলা (ইকুৰা) আৰু মাখানা (ভেটে তিতা) গছ পূজাৰ পাখালিৰ আগত দেৱ-দেৱীৰ উদ্দেশ্যে পুতি যদ, ধূপ-ধূমা, কল, প্ৰসাদ, তুলসী, বেলপাত, ডামোল-পাণ বাৰ্ধী দেৱতাৰ হাই উপচাবৰূপে দিয়া হয়। পূজাৰ উপচাবৰূপৰ আগতে পানীৰে ধুই লয়। পূজাৰ উপচাবৰূপৰ বাৰ্ধীক আগতে দিয়াৰ পাছতহে অন্য দেৱ-দেৱীক দিয়াৰ নিয়ম। পূজা কৰাৰ পাছত তুলসী পানীৰে শান্তিপানী ছটিয়ায়। ইয়াৰ পাছত ভিন ভিন দেৱতাৰ নামত বলি দিয়ে। বাৰ্ধী পূজাত গাহৰি, কুকুৰা, পাঠা জগলী আদি বলি হয়। পূজা আৰম্ভ হোৱাৰ আগতে এজন বিজ্ঞ মানুহে তলত দিয়া ধৰণে প্ৰাৰ্থনা কৰে —

“সত্যানি শুক বাৰ্ধী ৰাজা
জুং মাদু মনিৰা.....

.....
উত্তৰে দংনা, দৰিনে দংনা
দিনি নারহত।”

ইয়াৰ অৰ্থ হ’ল এনেকুৱা :

“সত্যৰ শুক বাৰ্ধী ৰাজা
আমি হৈছে নবমন্দি
একো বুজি নাগাৰ্ণ
শক্তি চাই ভক্তি
কিহেৰে কি কৰিম।
আজি বাপু গিৰিঘৰে
অ ভাগি, অ পৰিৱাল
বুলি মাতিছে
গাৰ্ধৰ বুঢ়া, ডেকা-গাভৰুক মাতিছে
আজি মাননি কৰি খোৱা

বুলি দিবলৈ
 বাৰোঁক বহুৱাইছে।
 সত্যৰ গুৰু বাৰোঁ বাজা
 আকাশত আহানে পাতালত আহ
 উত্তৰে আহানে দক্ষিণে আহ
 আজি চাই বোৱাই।”

সাধাৰণতে বাৰোঁ পূজাত স্থান পোৱা দেৱতাসকল হ'ল—বাৰোঁ (মহাদেৱ) আয়লং (মহাদেৱৰ গা-বৰ্কাঁ), খৈলা (মহাদেৱৰ কুঁত), খুংগুৰ (মহাদেৱ) অবালী (মহাদেৱৰ জীয়েক), ববালী (মহাদেৱৰ জীয়েক), খাজি (মহাদেৱ), ৰাজপুখুৰ (মহাদেৱৰ পুতেক), ৰাচমুখি চৌধী বৰখা খুন্দুৰী চালি জঠমন ৰাজখাজী (মহাদেৱৰ নাতিনীয়েক), ভাণ্ডাৰী (জলকুঁৱৰী) বাগৰজা (চংৰজা), বাগেখৰী (চংৰাণী), মাইনোৰুটী (লক্ষীদেৱী), বুৰীৰুটী (বিপদ নাশিনী) ইত্যাদি।

প্ৰত্যেক দেৱ-দেৱীৰ আগত বলি দিয়া হয়। পূজাৰ শেষত অভিজ্ঞ লোকৰ দ্বাৰা পূজাৰ ক্ৰটি-বিচ্যুতিৰ ক্ষমা খুজি আৰু পৰিয়ালৰ মঙ্গল কামনা কৰি প্ৰাৰ্থনা কৰোৱা হয়।

বাৰোঁ পূজা যদিও এঘৰীয়াতকৈ পূজে, তথাপি ওচৰ-চুবুৰীয়াসকলে গিৰীহঁতক কামে-বনে সহায় কৰে। মাহাৰীয়ে মদ, চাউল, কুকুৰা চৰাই-ডামোল পাণ আদি বস্তু আনি দি সহায় কৰে।

বাৰোঁ পূজা হ'লে পূজা কৰা গিৰীঘৰত এক উৎসৱমুখৰ পৰিবেশ হৈ পৰে। পূজাৰ দিনা গাঁৱৰ মানুহবিলাকে খাম, চিকুং আদি বাদ্য বজাই মদ-ভাত খাই প্ৰাণ ঢালি নাচে। পূজাৰ সময়ত বজোৱা খাম, চিকুঙৰ বাজি বেলেগ। বাৰোঁ পূজাত মাহাৰীয়ে বলি দিয়া ডেকেৰা চৰাইৰ মুখটো দাঁতেৰে কামুৰি উঠাই বেৰ দিয়া বেদীটোত তিনিপাক ঘূৰি নাচিব লাগে।

মদ-ভাত খাই চোতালত বোকা কৰি মতাই-ভিকতাই, ডেকাই-গাভৰুৱে বিভিন্ন মূদ্ৰা দি কঁকাল হেলাই হেলাই নাচে। নৃত্যৰ বিভিন্ন নাম আছে। তাৰে ভিতৰত গঙ্গা নাচন, আমিলা কটি, অদাল টনা, জল-পাকোৱা, নাওৰোৱা, ভালুক নাচা, বাঘ বিৰা, পহু-মাংস, নেউল নাচন, কুকুৰ নাচন, বগলী নাচন, শায়ুক বোটলা, কানোৰ কাৰোৱা, সূতা কটি ইত্যাদি। নাচনৰ লগত চিকুং-বাদ্যৰ বাজিও বেলেগ বেলেগ। নাচনৰ লগত গীতো ৰাৱ। গঙ্গা নাচন নাচিলে ঢাল-তৰোৱাল লৈ নাচে।

পূজাৰ পাছত জেওৰাৰ মাজত থকা শিঙু গছপোণাক বৰ যত্নেৰে ৰখা হয়। কেতিয়াবা যদি কিবা কাৰণত শিঙু গছপোণাৰ ডাল ভাঙি পৰে বা মৰি

যায়, ছেতিয়া গিৰীতৰ জাতিৰ মানুহ বাতি সৰাল পেলোৱাৰ দৰে কোনো বাকৰিতে পেলাই দিয়ে। তাৰ পাছত কৰ-সুৱাৰ বচি-কাচি শুচি হয়। পোন্ধৰ দিনৰ পাছত গিৰীতৰে জাতিক বাতি মল-জাত পুৱাই মৃত মানুহৰ দৰে শ্ৰাদ্ধ কৰিব লাগে।

বাৰৌ পূজা অত্যন্ত গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰণে তিনি বছৰ মূৰে মূৰে পূজা কৰা হয়। গিৰীতৰে নৱাৰ খোৱাৰ সময়ত বা বহাগ বিহত সামান্যভাৱে পূজা কৰাৰ নিয়ম আছে। আজিকালি বাৰৌ পূজাৰ প্ৰচলন কমি গৈছে।

বাৰৌ পূজাৰ তাৎপৰ্য যে কেৱল সুখেৰে জীৱন-যাপন কৰি থাকিবৰ কাৰণেই প্ৰাৰ্থনা কৰা হয় এনে নহয়। এই পূজাত বড়ো-কছাৰীৰ জাতীয় কৃষ্টি-সংস্কৃতি নিৰ্মল কৰিব পৰা যায়।

বাৰৌ আৰু শিৰৌৰ অৰ্থ মন কৰিবলগীয়া। বাৰৌ মানে হ'ল 'বা' মানে পাঁচ বা পঞ্চম সংখ্যা, ৰৌ মানে 'দ' বা গভীৰ তত্ত্ব। অৰ্থাৎ বাৰৌ মানে পঞ্চতত্ত্ব বা পঞ্চভূত। বাৰৌৰ পূজা মানে পঞ্চভূত তথা কিত্তি, অপ, ডেজ, মকং, ৰ্যোমক পূজা কৰা।

আৰু শিৰৌৰ 'শি' মানে ভিতৰ বা গুহা। 'ৰৌ' মানে জীউ বা আত্মা। অৰ্থাৎ শিৰৌ মানে অন্তৰ আত্মা। শিৰৌ পূজা মানে অন্তৰাত্মক পূজা কৰা।

বড়ো-কছাৰীয়ে শিৰৌ বা বাৰৌ পূজাৰ বোগেদি পঞ্চভূত বা নিজৰ অন্তৰ আত্মক পূজা কৰে। (বড়ো-কছাৰীৰ বাৰৌ বা শিৰু পূজা : জনশব্দৰ খাখলাৰী)।

সংৰাজন (১) ৪- বড়ো-কছাৰীসকলে লাঙামাৰা পূজাও পাতে। এই লাঙামাৰা হ'ল মহাদেৱ। মহাদেৱ হ'ল কৃষিৰ দেৱতা আৰু বড়ো-কছাৰীৰ চিৰ আৰাধ্য দেৱতা। বছৰটোত বাতে গৰু-গাহিৰ অপাৱ-অমঙ্গল নহয়, জাতি-ভাইৰ অপাৱ-অমঙ্গল নহয় আৰু খেতি-বাতি নদন-বদন হয়, তাৰ বাবে ইটোদেৱতা মহাদেৱক জেঠ-আহাৰ মাহত পূজা কৰে। এই ফালৰপৰা লাঙামাৰাক এক মাসলিক উৎসৱ বুলি ক'ব পাৰি।^১

সংৰাজন (২) ৪ ...“প্ৰতিবছৰে ধন্য ৰোপণৰ পাছত কাতি বা আৰোণ মাহত বড়ো-কছাৰীসকলে 'ৰেবাই' উৎসৱ পাতে। এই উৎসৱত বাৰৌ পূজাৰ লগে লগে খাম (মুদঙ্গ) আৰু চিকুঙৰ সৈতে গোটেই ৰাতিটো বিবিধ বকমৰ নাচ-গান কৰি দেখুওৱা হয়।পঞ্চ বছৰ বৃত্ত বাৰৌ বা বাহিৰ বেটনী দি এই পূজাৰ বণ্ডল সজোৱা হয় আৰু 'মাজন্ত' শিৰু গছ পুতি দি সমুখ ভাগত তিনিটা গছ পুতি চাকি জ্বলাই দিয়া হয়। বাৰৌৰ আগত ঢাল-তৰোৱাল জ্বলাই (আৰি দি) ৰখা হয়। পুৰোহিত 'ম' গীতালে সেউৰী বা পূজাৰীৰ সহায়ত পূজা

^১ জনশব্দৰ খাখলাৰীৰ “লোক সংস্কৃতিত একমুখি” নামৰ গ্ৰন্থখনৰ দুয়োটি বন্ধা পোৱা হৈছে।

পাতে। পূজা আৰম্ভ হোৱাৰ আগতে বাঁহীৰ সমুখত পূৰণিমে মুখ কৰি মৃত্যু, কৰ্ত্তাল আৰু বাঁহীৰে সুৰৰ সগে সগে বন্দনা গীতি পাই প্ৰথমে নতজানু হৈ পৰম পিতা ভগৱানক বন্দনা কৰে। তলত আৱাহন যন্ত্ৰ বা বন্দনা গীতিৰ কিয়দংশ দিয়া হ'ল :

বন্দনা গীতি : “আহাম দে, আফা বিফা গুৰু,.....বৰ মাংসি হব ন’

অৰ্থ : হে পৰম পিতা ভগৱান, তোমাতকৈ শ্ৰেষ্ঠ আৰু কোনো নাই। তুমি সৃষ্টি, স্থিতি, লয়ৰ কৰ্ত্তা। তুমি সকলোতকৈ শ্ৰেষ্ঠ। তোমাক নতজানু হৈ প্ৰণাম কৰোঁ।

হে পৰম পিতা, বড়োৰ সম্ভাৱন আৰি অজ্ঞানৰ ঘোৰ ভয়িতাত পৰি আছোঁ। আমাক জ্ঞানৰ পোহৰ দি উঠাই লৈ যোৱা। আছে, সত্য এতিয়াও আছে। কাউৰী বগা হোৱা নাই, বগলী ক'লা হোৱা নাই, সাগৰৰ পানী উত্ততি বৈ যোৱা নাই, হে পিতা সত্য এতিয়াও আছে। আমাক মৰম কৰা, সৰগৰ পৰা আশীৰ্বাদ আৰু বৰ দি পঠোৱা। হে পৰম পিতা, তোমাক নতজানু হৈ আকৌ প্ৰণাম কৰিছোঁ।*২

*২ বন্দনাৰ ব্ৰহ্মৰ ‘বড়ো কছাৰী জাতিৰ সংস্কৃতি’ নামৰ গ্ৰন্থখনৰ পোতা গৈছে।

ৰাভাৰ মাজত প্ৰচলিত শিৱ-কথা আৰু শিৱ-উপাসনা

হিন্দুৰ বিভিন্ন পুৰাণ, উপপুৰাণ আৰু মহাকাব্যসমূহত ইণ্ডো-অংগোলয়ড কিৰাড-কছাৰী লোকক দেবাদিদেৱ মহাদেৱৰ অনুগামী বুলি বৰ্ণিত কৰা হৈছে। পণ্ডিতসকলে তিব্বতবৰ্মীয় ভাষা-ভাৰী ৰাভাসকলেও প্ৰাচীন কিৰাড মহাজ্ঞাতিৰ অন্তৰ্গত এটা ঠাল হিচাপে শিৱ অনুগামী (শৈৱ) ছোৱাটোৱে স্বাভাৱিক বুলি মত পোষণ কৰিবলৈ নিচাৰে। ইলৈও ৰাভাসকলৰ মাজত শাক্ত পৰম্পৰা আৰু জড়োপাসনাই অতি প্ৰবল আছিল আৰু প্ৰধানতঃ ৰাভাৰ ধৰ্মবিশ্বাস যাদুধৰ্মীয় উৰ্বৰা লোকবিশ্বাসৰ ওপৰত আধাৰিত আছিল।

ৰাভাসকলে যিহেতু শিল, বৃক্ষ আদিক সাকাকৰূপে প্ৰকৃতি পূজা কৰিছিল আৰু মূৰ্তিপূজাৰ মুঠেই পক্ষপাতী নাছিল, সেয়ে দেৱ-দেৱীৰ ৰূপ-মহিমা বৰ্ণিত পাঁচালিজাতীয় স্তোত্ৰ বা বন্দনা ৰাভাসকলৰ মাজত পাবলৈ নাই। সেয়েহে ৰাভাৰ শিৱৰ ধাৰণাৰ সৈতে কৈলাসাধিপতি হৰ-গৌৰী, শিৱ-পাৰ্বতী, উমা-মহেশ্বৰ, অৰ্জু-নাৰীশ্বৰ আদি যুগল মূৰ্তিৰ উপাসনা আৰু ভূতনাথ, পশুপতি, নটৰাজ ৰৌদ্ৰদেৱতা নতুবা শিৱলিঙ্গ উপাসনাৰে সালংকৃত হিন্দুৰ শৈৱ পৰম্পৰাটো আৰ্য্যিকৰণ কৰাহে অৰ্থাৎ পৰৱৰ্তীকালৰ আৰোপিত ধৰ্মীয় বিশ্বাসহে। অসমীয়া লোক-মনৰ অতি পৰিচিত আপোনভোলা সদাশিৱৰ পতিপ্ৰাণা পাৰ্বতীৰ সৈতে গৃহবাস, গৰখীয়াকণী ভীমক আশ্ৰয়দান, চুটকীয়া নাৰদৰ চাতুৰীত দাম্পত্যকলহ, ইত্যাদিৰ লগতে বিবাহপৰ্বৰ খোৱা-খুৰীৰ উপস্থাপনা, মনসা দেৱী পদ্মাবতীৰ সৈতে সংঘাত, আইনামত উল্লেখিত পগলা-পাগলীৰ চৰিত্ৰ আৰু বুঢ়া গোহাঁইৰ ধাৰণা আদিৰ লগত কিছু ক্ষেত্ৰত ৰাভাৰ শিৱ-কথাৰ মিল থাকিলেও ৰাভাৰ বিভিন্ন মন্ত্ৰ আৰু পূজাত বৰ্ণিত কাহিনীত শিৱক সৃষ্টিকৰ্তা 'ছিগিবিছি' বুলি কোৱা হৈছে আৰু এইজনাই হ'ল 'একমেৱাধিতীয়ম্'। কোনো কোনোটা আখ্যানত শিৱ-পাৰ্বতীক নিঃসন্তান দম্পতী হিচাপে বুঢ়া-বুঢ়ীৰ (বুঢ়া বা ঠাকুৰাণী) চৰিত্ৰৰে আৰু কোনো কোনো আখ্যানত বিপদ আগদে মানৱ কুলত দিহা দি যুৰা অথচ সৰ্বজ্ঞাত্ৰ, বিশ্ব-নিয়ন্ত্ৰ (সূত্ৰধাৰ) 'মামা ছি দাৰমা' অৰ্থাৎ আটাইৰে মোমাইকৈ শিৱক আৰোপিত কৰা হৈছে। ৰাভাসকলেও শিৱক কেতিয়াবা কেতিয়াবা অংগলয়ৱ (Benevolent) হিচাপে আৰু কেতিয়াবা কেতিয়াবা সংহাৰকৰ্তা বা কলকৰী (malevolent) দেৱতা হিচাপে জ্ঞতি আৰাধনা কৰা দেখা যায়।

ৰাভাসকলৰ সৃষ্টিতকৈ লগত জড়িত আখ্যানৰ পৰা পোৱা যায় যে, — ১৮ জন ঋষিৰ নৃমলীয়াজনে জলময় পাতালবৰষা বোকায়াটি কেৰেৰাৰে ভুলি আনি কেঁচুৰে গাঁঠি গাঁঠি পাহাৰ-পৰ্বত, নদ-নদী, খাল-বিলসহ জগত সম্বন্ধে আৰু এটা প্ৰকাণ্ড জীয়া কাছৰ ওপৰত তাক প্ৰতিষ্ঠা কৰে, সেইবাবেই এওঁৰ আন এটা নাম ‘তাকমান্দ্ৰা’ অৰ্থাৎ সৃষ্টিকৰ্তা। পৃথিৱীখন কাছৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত গুণে জীয়া কাছই লবচৰ কৰিলেই ভূইকঁনৰ সৃষ্টি হয় বুলি ৰাভাসকলে এতিয়ালৈকে জানি আহিছে।

আন কিছুমানৰ মতে ৰাভাৰ ইষ্টতক বা দেৱতা হ’ল বিহি আৰু তেওঁৰ পত্নী হ’ল চাৰিপক। তেওঁলোক বাংক্ৰাং অৰ্থাৎ স্বৰ্গত থাকে আৰু তেওঁলোকৰ আদেশমতেই তাক্সা বা তাকমান্দ্ৰাই জগত সৃষ্টি কৰে। তাকমান্দ্ৰাই নিৰ্মাণ কৰা পৃথিৱীত বিভিন্ন জীৱ-জন্তু, কীট-পতঙ্গ, উদ্ভিদ আৰু ফল-মূল আদিৰ আৱিৰ্ভাব সম্বন্ধে বিভিন্ন কাহিনী আছে। তেনে এটা কাহিনী হ’ল—এদিনাখন বিছিবুটাই হাবাং বা ঝুমতলীত খেতি কৰিবলৈ গৈ কেইবাদিনৰ মূৰকতো ঘৰলৈ উভতি নহা দেখি কেও কিছু নথকা বুঢ়ীজনীয়ে (পাৰ্বতীয়ে) বুঢ়াইনো কি খাই ঘৰলৈ নহাকৈ থাকিব পাৰে ধ্যানস্থ হৈ জানিব পাৰে যে গুটিবিহীন প্ৰকাণ্ড প্ৰকাণ্ড সূক্ষ্ম জীৱল খাইছে বুঢ়াৰ ভোক নালাগে, সেয়েহে তেওঁ মন্ত্ৰৰ বলত নিজে ঘৰত কঁপাহ নেওঁঠোতে ওলোৱা কঁপাহ গুটি নাকৰ শেঙুন লগাই জীৱলৰ ভিতৰত সুমুৱাই খাব নোৱৰা সৰু সৰু বেললৈ কপান্তৰ কৰিলে। তাতো ওভোতাই আনিবলৈ সক্ষম নোহোৱাত পোনতে মহ-ডাই আৰু অৱশেষত বাঘৰ সৃষ্টি কৰিলে। বিছিবুটাই সেই অনুযায়ী মহ-ডাইক খেদিবলৈ খেৰৰ জুমুটি ছলাই কঁকালত আঁৰি লোৱাৰ প্ৰতিবিধান দিলে আৰু ৰাঘৱক ভয় খুৱাবলৈ খেৰৰ জুমুটিটোকে বাংকুকুৰ হিচাপে সৃষ্টি কৰিলে। মৰ্ত্যালোকত আদিম খেতিয়ক হিচাপে সেয়েহে কৃষিজীৱী ৰাভাসকলে বুঢ়া-বুঢ়ীক ঘৰগোসানী বা ‘গ্ৰিম বুদা’ হিচাপে খেতিৰ আৱৰ্জিত আৰু ন-খোৱাৰ সময়ত পূজা এভাগি দি আহিছে।

শ্ৰমজীৱী ৰাভাসকলৰ মাজত প্ৰচলিত ‘বাৰ কামলাৰ গীত’ত পোৱা আখ্যান মতে ভাগবতৰ শৰীৰৰ ক্লান্তি নিবাবক হিংগে স্বয়ং বিছিয়ে (মহাদেৱে) নিজে স্বৰ্গীয় বাখৰেৰে পতা সূক্ষ্ম মদ পৰীক্ষামূলকভাৱে এটা জোভাৰ (মদ খোৱা মাটিৰ পাত্ৰ) ভিতৰত ভৰাই নদীত উটুৱাই দি বাৰ কামলাৰ (বাৰজন নাওকটীয়াৰ ধূপ) মাজত প্ৰৱৰ্তন কৰে আৰু ক্ষয়বেশত মদ পতাৰ বিধান আৰু মদৰ উপকাৰিতা সম্বন্ধে অৱগত কৰায়। উল্লেখযোগ্য যে বিহি প্ৰদত্ত সেই বাখৰৰ বীজ (ফাপচাৰি) তেতিয়াৰপৰাই পুৰবানুক্ৰমে ৰাভাসকলে নতুন বাখৰৰ লগত মিহলাই ব্যৱহাৰ কৰি আহিছে বুলি তেওঁলোকৰ বিশ্বাস। সঙ্গীতকলা আৰু বাদ্য-যন্ত্ৰৰ উৎপত্তি বিষয়ক ‘নলুৰা-চলুৰা’ আখ্যানতো বিছিবুটাবা অভিশপ্ত তিনিজনী দেৱকিন্নৰে নল-বাঁহ, বিজুলী বাঁহ আৰু গম্ভী গছ হিচাপে জন্মগ্ৰহণ

কবে আৰু ভাবেপৰা বৰ্ণাক্ৰমে কাৰানল, ব্ৰাহ্মি বা বাসুদেৱী আৰু খাম বাধ্যৰ
প্রচলনত হস্তবৈশী বিহিৰে মুখ্য ভূমিকা লৈছিল। অহংকাৰী কৃষ্ণাৱহুতৰ
(কিষ্কৰ্ণা) দৰ্পচূৰ্ণ, লাটেই বাজাৰ সাহায্য প্রকাশ, খানেশ্বৰি (গাবোৱানী/কুৰী)
সৈতে গোপন প্ৰণয় আৰু বিভিন্ন দেৱ-দেৱীৰ অঙ্গদান, কৰ্মানী বা মহাশয়ৰ
(মনসা) মৰ্য্যত পূজা প্রচলন আদিৰ মহাদেৱৰ সাহায্য বিজড়িত হৈ আছে।
পাতিবাতাসকলৰ লাভায়াবা (কাঁচাখাইতী) পূজা, হুৰুৱীয়া পূজা আৰু মাৰে
পূজাত এনে ধৰণৰ অঙ্গদ আখ্যান পোৱা যায়, য'ত নিৰ-কথাই বিশেষ স্থান
অধিকাৰ কৰি আছে।

বংদানী আৰু মায়তৰী বাতাসকলে শিৱক বুদা (মতাজৰে বুবাছাচু,
হাচুবুদা, চিয়বুদা, বুবাৱানি) অৰ্থাৎ বুঢ়াগোঁসাই হিচাপে মানে আৰু ভজে।
এইজনা দেৱতাৰ আদি বাসস্থান হ'ল দাবমাং হাচু (পাহাৰ) আৰু সেইবাবে
বুদাৰা দেৱতাক 'মাত্ৰা হিনু দাবমাং' বা সংক্ষেপে 'দাবমাং' দেও বোলা হয়।
দাবমাং হ'ল সৃষ্টিৰ দেৱতা, সেইবাবে বিবাহ উৎসৱত দাবমাং দেৱতাৰ নামত
কুকুৰা এহাল বলি দি সসৈৰ ধৰ্ম পাতনি ভৰিবলৈ আশীৰ্বাদ কৰ্মনা কৰা হয়।
সেইদৰে অবিবাহিতাৰ বিবাহ আৰু দাম্পত্য প্ৰেম যুগমীয়া হ'বলৈ এইজনা
দেৱতাক পূজা দিয়া হয়। কৰ-গৃহস্থালিৰ দেৱতা হিচাপেও এইজনাৰ নামত কৰ
কৰ লাইখুটাত (শ্ৰীলোকলক) প্ৰতিবছৰে ন-খোৱাৰ দিনাকল শকত-আৱত চাই
গাহৰি বা কুকুৰা এটা বলি দি তাৰ ভেজ সানি দিয়া হয় আৰু সেইদৰে মদ
এসোঁতা (মুৰী বা ভোগজৰাবৰা) বা ভোগ প্ৰসাদ এভাগি আগ কৰা হয়।

সেইদৰে বিভিন্ন অপাৰ-অমঙ্গল মৰিষণ কৰিবৰ বাবে, বাইজ-বজাৰ
উন্নতি আৰু শ্ৰীবুদ্ধিৰ বাবে পতা বহুৰকীয়া সমজুৰা পূজাত (হাছৰ বায়খো,
চিয়বুদা বা লাভায়াবা পূজা) এইজনাৰ নামত গাহৰি নতুবা কুকুৰা বলি দিয়া
হয়। তদুপৰি ক্ষতিকাৰক (molevolent) দেৱতা হিচাপে ই বিদ্যায়ী বায়,
বায়মাৰা, ভুৰা ক্ষেপৰ বাত্ৰা (কুকুৰা) পাৰো ইত্যাদি কাপেৰে মানুহৰ অপকাৰ
কৰি কুৰে আৰু ভেতিয়া মানুহৰ নানা ধৰণৰ বেমাৰৰ উপসৰ্গই দেখা দিয়ে।
ভেতিয়া মঙ্গলমতীৰাৱা মঙ্গল চাই বিধি অনুযায়ী সেই সেই দেৱতাক সন্ত
কৰিব লাগে। কোনো কোনো লোকে স্থায়ীভাৱে থান পাতি 'বুদাৰা' দেৱতাক
পূজে আৰু সময়ে সময়ে পূজা-পাওল দি থাকে। কিন্তু এনে থান অইন লোকে
অন্তি কৰিলে নতুবা ক্ষতি কৰিলে এইজনা দেৱতাই ওলোটাই সিৰীইতকহে
লভে বাবে বহুতেই এনে থান পাতি পূজা দিয়াৰ পক্ষপাতী নহয়।

এইজনা দেৱতাৰ পূজাৰ বাবে বিভিন্ন সামগ্ৰীৰ প্ৰয়োজন। সাধাৰণতে
মোৰামুক (বৰতাজাতীয় খেৰ) তিনিমুঠি তিনিভাগত বিভক্ত কৰি মাজছোৱাত
বাছি গম্বুজাকৃতি কৰি প্ৰতিষ্ঠা কৰি তাৰ তলত টংলতী (খাম্বাৰ) পাত পাৰি
বজ্জমুক (শিলৰ মূল কেনী) প্ৰতিষ্ঠা কৰা হয়। এই পূজাৰ বাবে পৱিত্ৰ মদ
'চিনাল' আৰু পিঁপুটিৰ একান্ত প্ৰয়োজন। বলিৰ কেঁচা ভেজ উচৰ্গা কৰাৰ
উপৰিও কোকতাক (হুঙাৰিঠা) বাছি ভোগ-নৈবেদ্য আগ কৰা দৰকাৰ।

সাধাৰণতে পূজা কৰাৰ বাহিৰত কৰা হ'ল আৰু বাহিৰতে ভোজন-প্ৰসাদ খাই আহিব লাগে। এই পূজা গাইলুটীয়াভাৱেও কৰা হয় নতুবা হাছং, বাৱখো আৰু শিমবুলাত মুখ্য দেৱতা হিচাপে আৰু অন্যান্য কেতবোৰ পূজাত অনুৰাগিক দেৱতা হিচাপে এইজনা পূজিত হয়। বংগালী আৰু মায়তৰী ৰাভাসকলৰ পূজিত দাবৰাং, হাছং বাৱখো আদি পূজাত ৰাভা ভাৱাবে আৰু বাকী পূজাত সেৱা ভাৱা অৰ্থাৎ আৰ্য ভাৱতীৰ ভাৱাবে ভেঁৱ গীত গোৱা হয়। কবিতা আছে যে লাভা বা মহাদেৱ মুখ্যতঃ ৰাভাৰ আদিম দেৱতা নাছিল, এয়া সেৱা হাছং বা আৰ্যবৰ্তৰ ধনুৱা দেৱতাহে। পাতিৰাভাসকলৰ মাজত জনপ্ৰিয় টুকুৰীয়া পূজাৰ গীতত লাভা দেৱতা সম্পৰ্কীয় একাধিক পদত এই কথা জনা যায়। সেৱা—“আগে আহিলুং কোচৰ ছাৰা—ৰাভাত গেলুং জাতি। এতিয়াহে হৈছে মোৰ লাভাৰ নিৱাতি।”

সেইদৰে বুৰাহাছ আৰু মহামায়া (শিব-পাৰ্বতী) নামক স্থানীৰ দেৱ-দেৱী দুটি ৰাভাসকলৰ মাজত বিশেষভাৱে পূজিত হৈ আহিছে—এওঁলোকৰ অন্যান্য পৰম্পৰাগত দেৱ-দেৱীৰ সৈতে। পৰৱৰ্তী কালত ৰাভাৰীৰ দলানৰ আৰাধ্য দেৱী ‘বাৱখো’ আৰু ইটদেৱতা ‘হিঙ্গা বুৰা হাছং’—ই যথাক্ৰমে কাৰাখ্যা বা কাঁচ-খাইতী আৰু লাভা বা মহাদেৱ হিচাপে জনপ্ৰিয় হৈ উঠা বুলি সহজে অনুমেয় হয়। উল্লেখযোগ্য যে ‘লাভামাৰা’ পূজাত কাঁচ খাইতীৰ নামত কলগটুৱাবে ডিঙা সজাই দেওধনী নচুৱাই জীৱা বলি উটুৱাই বি পূজাৰ প্ৰচলন তাতো বৰং মহাদেৱকে লাভাসেৱতাৰ নামত পূজা দিয়া হয়। অৱশ্যে ইয়াত ঠাকুৰানী (আই ভগৱতী) দেৱীহে মুখ্য, লাভা অনুৰাগিক দেৱতাহে। লাভামাৰা পূজাত অন্যান্য পৰম্পৰাগত দেৱ-দেৱীৰ (বাৱখো বা খোকটি) উপৰিও ধনকুৰেব, দুধকুৰেব, কুলকুৰেব, চামৰদাং, লোহাৰদাং, লাখৰ (গোহালি দেও) আৰু ধৰ্ম আদি ধনুৱা দেৱ-দেৱীৰ নামতো পূজাতাগ দিয়া হয়। সেইদৰে ১২টা দেৱতাৰ সমষ্টিৰে পূজিত হাছং পূজাত দাবৰাং দেৱতাই মাজত উপৰিত হৈ বলিৰ সিংহভাগ পায়। দাবৰাং দেৱতাক সাধাৰণতে গাহৰি নচুৱা কুকুৰা বলিবহে প্ৰয়োজন আৰু ইয়াক পৰম্পৰাগত খাদ্য বা পানীৰ অৰ্পণ কৰিহে পূজা দিয়া হয়। সেয়েহে দাবৰাং দেৱতাক ৰাভাৰ আদিম দেৱতা বুলি ধৰি ল’ব পাৰি। এই পূজাসমূহত আঞ্চলিক প্ৰভেদো নথকা নহয়।

লাভা দেৱতাৰ বাহন হ’ল ঘোঁৰা। সেয়েহে হানাবোঁৰা আৰু জৰীৰোঁৰা নচুৱাওঁতে (বকো অঞ্চলৰ হানা ৰাভাসকলে) সতীৰ বিবহত জৰ্জৰিত, ডাঙ্গিত মহাদেৱে গাৰো-গাবোৱানীৰ লগত অঁপইতা ব্ৰহ্ম চাকি, ডিঙালাওৰ খোলত (ব্ৰেক) বাকি বাকি, কুকুৰাৰ নাড়ী-ফুৰি লগত আঁৰি কৰা নৃত্যৰ আখৰা প্ৰদৰ্শন কৰা হয়। সেইদৰে বাজ্জা বা ৰাকুৱা দেওপূজাত কলগটুৱাবে বহু সাজি আৰু ঘোঁৰাৰ প্ৰতিকৃতি সাজি তাৰ ওপৰত ওজাপালিঅনে অৰোহণ কৰি লাভাসেৱতাই দেশ পৰিক্ৰমণ কৰোঁতে সন্মুখীন হোৱা ওঠৰ বজাৰ আক্ৰমণক প্ৰতিহত কৰাৰ

কাহিনী গীত আকাৰে অভিনয়সহ গাই জনায়। এই পূজাত বলিৰ সীমা সংখ্যা নাথাকে আৰু কৰীৰপৰা আৰম্ভ কৰি কাহ, হাঁহ-কুকুৰা, পাখ-জগলী, গাহৰি আদি সমস্ত প্ৰাণীয়েই বলি হিচাপে প্ৰবোজ্য হয়।

মন কৰিবলগীয়া, এই পূজাত ওজাজনে ভয় লাগে দেৱতাক ব্ৰহ্মীজনৰ গাৰ সমস্ত বেদন; কৰকৰ কৰি চাক কৰি নিবলৈ দঢ়াই দঢ়াই স্তোত্ৰৰে মিনতি জনায়। যেনে —

কৰ কৰে বুঢ়া লাঙাই	ঝাৰিয়া ঝাৰিয়া ল
মাথাৰে বিষ বান	গলাতে নাম,
গলাৰে বিষ বান	বুকুতে নাম

গাটুৰে বিষ বান	পাওঁতে নাম,
কৰ কৰে বুঢ়া লাঙাই	ঝাৰিয়া ঝাৰিয়া ল।

সেইদৰে নৱজাত শিশুৰ মঙ্গলৰ বাবে এটা মতা হাঁহেৰে বাঁহৰ তমালেৰে এখন ডলা সাজি, তাৰ চাৰিওকাষে কঁপাহৰ জোলা ওলোমাই কৰা ‘বুঢ়াৰা’ দেওৰ পূজা, সদায় জ্বৰ উঠি থাকিলে নতুবা কুকুৰীকণা, চকু উঠা আদি নিৰাময়ৰ বাবে কানিমুনি বেলিকা কুকুৰাৰে কৰা খুছাখী দেওৰ পূজা, সন্তান সুপ্ৰসৱৰ বাবে মতা হাঁহেৰে কৰা বায়মাৰা দেওৰ পূজা ইত্যাদি হ’ল দাৰমাং বা শিৱকণী বিভিন্ন দেৱতাৰ পূজা। ইয়াৰ উপৰি লামাপটী বা বাঘেশ্বৰী, গোহালিদেও, বিৰালী, ঘৰগোঁসালী আদি বিভিন্ন পূজাৰ স্তোত্ৰগীতত মহাদেৱৰ নাম জড়িত হৈ আছে আৰু কোনোটোহঁত পূজাত মহাদেৱৰ নামত পূজা এভাগিও দিয়া হয়।

সামৰণিত এইদৰে মত পোষণ কৰা যায় যে ৰাভাৰ মাজত প্ৰচলিত শিৱ কথা আৰু শিৱ উপাসনাত little tradition আৰু great tradition অৰ দুমুখীয়া প্ৰভাৱত সাংস্কৃতিক সমাৰোহণ ঘটি (acculturation) এক বৰ্গাঢ় পৰম্পৰাৰ সৃষ্টি হৈছে আৰু “যত জীৱ তত শিৱ” ধাৰণাৰে উপজীৱ্য নানা মুনিৰ নানা মত ৰাভাৰ মাজত আহি গৈছে বাবে ইয়াৰ মূল উলিওৱাটো বৰ্তমান অতি দুৰূহ হৈ পৰিছে।*

সোণোৱাল কছাৰীৰ শিৱ পূজা

বিশেষকৈ পূব অসমৰ খিলঞ্জীয়া অধিবাসী সোণোৱাল-কছাৰীসকলৰ শিৱ, বাইথ বা খিৰিং বজাৰে প্ৰধান উপাস্য দেৱতা। লগতে ফুলকোঁৱৰ, মণি কোঁৱৰ, মালিনী, গজায়, মনায় সবগ আদিয়ে কুকুৰা-গাহৰিৰ বলি-বিধানৰে পূজা পায়।

বাইথ পূজা চ'ত মাহৰ দ্বিতীয় সপ্তাহত ডাঙৰী অঞ্চলৰ (তিনিচুকীয়া) বৰ পথাৰ গাঁৱত তিনিদিনীয়াকৈ উদ্‌যাপিত হয়। প্ৰথম দিনা দেওবাৰ ধৰা হয়। দেওবাৰে ৰাতি দেও নমোৱা হয়, সোমবাৰে বলি-বিধান, পূজা-পাঠ আদি কৰি মঙ্গলবাৰে পুৱা হয়, দাংগীত বাইথশালত বাইথক আসনত বহুওৱাৰ পাছত পূজাৰ সামৰণি পৰে।

প্ৰথম দেও নমাবৰ দিনা বাইথ পূজাৰ প্ৰধান পূজাৰী বাইথ বুঢ়াই ঘৰত থকা বাইথশালৰপৰা বলি কটা দা, হয়দাং গাঁতৰ বাদ্যযন্ত্ৰ বাঁহী, খুটিতাল, সৰু সৰু বাঁহৰ টকা, ম'ৰা চৰাইৰ পাখী আদি নমাই আনি সেইবিলাকৰ আগত পাণ-তামোল আদিৰ মাননি আগবঢ়োৱা হয়। পূজাৰ সকলো সামগ্ৰীৰ আগতো পাণ তামোলৰ মাননি দিয়া হয়। সেইদিনাই ৰাতিলৈ দেৱ-দেৱীসকলক ভূতি-মিতি কৰি পূজালৈ নিমন্ত্ৰণ কৰা হয় আৰু পৃথিৱীখন কেনেকৈ সৃষ্টি হ'ল, মানুহৰ জন্ম কেনেকৈ হ'ল আদি তত্ত্বকথা আলোচনা কৰে। সোমবাৰে সন্ধিয়া আৰম্ভ হোৱা মূল পূজাত প্ৰথমে বাইথ বুঢ়াই ঘৰৰ বাইথশালত ডালি সজাই, শলিতা জ্বলাই, মদ, টংলতি পাত, ফুল আদিৰে শান্তি নমোৱা মন্ত্ৰ গায়। সেই শান্তি জলেৰেই পূজাৰ যাবতীয় পূজা, বলি আদি উচৰ্গা কৰা হয়, তাৰ পাছতে টেকীশালত থকা লখিমী, পানীপতাত থকা জলকুঁৱৰীলৈ পূজা দিয়া হয়। পূজাৰ এটি ভাগ ইন্দ্ৰদেৱতাইও পায়। এই পূজাতেই খেনু-কাঁড়েৰে বৰদৈচিলাক আদৰণি জনোৱা হয়, যাতে বৰদৈচিলাই বছৰটো ভালৈ-কুশলৈ নিয়ায়। ইয়াৰ পাছত ন-পাল খেতৰৰ নামত এযোৰ কুকুৰা মেলি দিয়া হয়। ইয়াৰ পাছত বাইথ মন্দিৰৰ ভিতৰত থকা জামুকৰ খুঁটাত মালা দিয়া হয়। সোণোৱাল কছাৰীসকলে এই জামুকৰ খুঁটাক শিৱলিঙ্গ জ্ঞান কৰে। খিৰিং দেৱতাৰ অৱস্থান তাতেই। খিৰিং দেৱতাৰ নামতে বাইথ মন্দিৰৰ বেদীত বজা কুকুৰাও বলি দিয়া হয়।

সোণোৱাল কছাৰীসকলে পূজা-অৰ্চনা কৰা বিভিন্ন দেৱ-দেৱীসকলৰ আসন ভুকলীশালৰ চাৰিওপিনে দিয়া হয়। মাজত থাকে ব্ৰহ্মকণী এটি

অগ্নিকুণ্ড। দেৱ-দেৱীসকল হ'ল ফুলকোঁৱৰ, ভুৱকণী, হাবুকী, বুঢ়া-বুঢ়ী, বলিয়া বাৰা, টকালি পৰা দেৱতা, সুহৰি মৰা দেৱতা, ঢোল বজোৱা দেৱতা, কুলামন গোঁহাই, বিগিৰাগাম দেৱতা, চাৰিবুঢ়া, চাৰিগোঁসাই, ওঠৰ কোঁৱৰ, বৰগাতিয়াল, জলখাই ডাঙৰীয়া, বৰ চামন সাতভাই, চেলাজহ, লোহিত কোঁৱৰ, বৰমহাছ, হৰিচৰণ, বঙাচৰণ, নমতা, সমতা, দেলৌ-হেলৌ, কনৈ, কন কন বায়, বাংৰি, বৰুণ সাত ভাই ডাঙৰীয়া, নাক্ৰেং চাক্ৰেং বজা, সূৰ্য, ধলৰ ন-ভনী, কুৰেৰ বুঢ়া-বুঢ়ী, ন-ভনী দেৱতা, বাৰ ভনী, হৰ-পাৰ্বতী, সৰস্বতী, আই ন-ভনী, জলকুৰেৰ, জলৰ ন-ভনী ইত্যাদি। আই বসুমতীয়েও বিশেষ আসন পায়। সোমবাৰে ৰাতিয়েই সকলোৰে পূজা-বলি সমাপ্ত হয়। পূজাৰ পাছত মূল ৰাইখ বন্ধিবৰ মল লবাবৰ পুৰাবৰণা বাঁহী, খুটিতাল, টকাৰ লগত হয়দাং গীত গোৱা হয়। হয়দাং গীতৰ ছেৰে ছেৰে এগৰাকী নৰ্তকীয়ে ময়ূৰৰ পাখি হাতত লৈ জমা টঙালি পিন্ধি চালি ধৰি নাচে।

বিশ্বসৃষ্টিৰ কথাকে হয়দাং গীতত প্ৰকাশ কৰা হয়। সোণোৱাল কছাৰীসকলে নিজকে বীৰ হিৰণ্যক আৰু হিৰণ্যকশিপুৰ বংশধৰ বুলি গণ্য কৰে। বিশ্বসৃষ্টিৰ মূলত নাৰায়ণ বুলিয়েই তেওঁবিলাকে মানিছিল, কিন্তু নাৰায়ণৰ হাতত হিৰণ্যকশিপু নিহত হোৱাত তেওঁবিলাকে নাৰায়ণক এৰি শিৱৰ প্ৰতি ঢাল খালে। হয়দাঙৰ প্ৰথম গীতটোতে এই কথা আছে। হয়দাঙৰ দ্বিতীয় গীতত সৃষ্টি বহস্য, তৃতীয় গীতত দেৱতাৰ ভিতৰত শিৱ ৰাইখ আৰু বিবি বজা জেঠ বুলি প্ৰকাশ পাইছে। এই হয়দাং গীততেই আছে যে জাম্বুকৰ খুটাতে সকলো দেৱ-দেৱীৰ স্থান।

হয়দাং গীতত শিৱৰ প্ৰতি প্ৰাৰ্থনা এনে ধৰণৰ : “হে পৰমেশ্বৰ শিৱ, তোমাকেই আদি, নিৰঞ্জন সত্য সনাতন বুলি মানি আহিছো। বিভিন্ন দেৱ-দেৱীক পূজিছো যদিও সকলোৰে মূলতে তুমিয়েই। তুমি আমাৰ ভুল-ভ্ৰান্তি কমা কৰিবা।”*

ডিমাছাসকলৰ শিৱ পূজা

ডিমাছাসকলৰ ধাৰণাত বাংলা ৰজা আৰু দৈৱিক পক্ষী অৰিষিডিমাৰ ছজন সন্তানৰ ভিতৰত শিৱ নামৰজনেই জ্যেষ্ঠ আৰু তেওঁৰেই সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ দেৱতা। তেওঁক শিৱাই বুলিও কোৱা হয়। তেওঁৰে স্ত্ৰী হৈছে ৰণচণ্ডী কালী। তেওঁকেই মাতংমা, হেদেমদী আৰু কামাখ্যা বুলিও কোৱা হয়।

ডিমাছাসকলে সকলো শুভকাৰ্য শিৱাইক স্মৰণ কৰি কৰে। ছোৱালী খোজা-বঢ়া কৰা বা বিবাহৰ প্ৰতিটো ক্ষেত্ৰতে শিৱাইৰ নাম লোৱা হয়—“শিৱায়েহে আজিৰ দিনটো দিছে। শিৱাইয়ে দিয়া সুদিনত আপোনাৰ ছোৱালী আজি ৰোৱাৰী কৰিছে”, ইত্যাদি। সন্তান জন্ম হ'লে সন্তানৰ ভবিষ্যতো গণনা কৰা হয় শিৱাইক পূজা দিহে। ডিমাছাসকলে নিজকে শৈৱ বুলি গণ্য কৰে। শিৱাইক প্ৰাৰ্থনা কৰা হয় এনেদৰে : “হে প্ৰভু, তুমিয়েই প্ৰজন্ম কৰিছ, তুমিয়েই পালন কৰিছ, তুমি তুষ্ট হোৱা, আই হেৰেমডী (গোঁসানী)ও তোমাৰ নিৰ্দেশতে আমাৰ প্ৰাৰ্থনাত তুষ্ট হওক। আমাৰ কাতৰ মিনতি শুনা, নৈবেদ্য লোৱা আৰু আমাৰ মঙ্গল কৰা।”

তিব্বাসকলৰ শিঙাল পূজা

শিঙাল পূজা উৎসৱৰ সময় চ'ত মাহ। এই উৎসৱ পালন কৰে বখ্ৰা বজ্জাৰ আউতি, মণিপুৰ অঞ্চলৰ তিব্বা লোকসকলে। খলুৱা জনজাতীয় অঞ্চলৰ লোকসকলে পালন কৰা কৃষি উৎসৱেই হ'ল শিঙাল পূজা আৰু ছংখং পূজা উৎসৱ। এই দুয়োটা উৎসৱ মণিপুৰত উদ্‌যাপন কৰা হয়। সিদ্ধু সভ্যতাৰ লোকসকলৰ উপাস্য দেৱতা শিববৃত্ত পত্তপতিৰ লগত কা মহাদেউ ওৰফে শিঙাল দেৱতাৰ পূজাৰ প্ৰচলন আছে মণিপুৰ অঞ্চলৰ তিব্বাসকলৰ মাজত। এই সম্বৰ্ভত ৰায়বাহাদুৰ কনকলাল বৰুৱাদেৱৰ প্ৰবন্ধৰপৰা এটি উদ্ধৃতি লোৱা যাওক :

তিব্বতৰ্মী বিভিন্ন গোষ্ঠীৰ আগমনৰ আগতে এটা জাতি, উপজাতি, ভাষা আৰু সংস্কৃতিৰ সমন্বয় ঘটিছিল। তৈয়ামত ৰাস কৰা বড়োসকলে লাহে লাহে তেওঁলোকৰ এটা সংস্কৃতি নিজস্বৰূপে গঢ়ি তুলিছিল। সিদ্ধু উপত্যকাৰ বাসিন্দাসকলৰ দৰে ভাৰতীয়গৰ সত্যতাৰ লোক উত্তৰ বা মধ্যবঙ্গৰ বাসিন্দা ভূমধ্যসাগৰীয় পুণ্ড্ৰসকলৰ সংস্পৰ্শলৈ বিমানদূৰ সত্তৰ এওঁলোক আহিছিল। সাংস্কৃতিক সমন্বয়ৰ চিন পোৱা যায় কপিলী উপত্যকাৰ প্ৰাচীন বড়ো ৰজাসকলৰ চৈধ্যজন দেৱতাৰ প্ৰধান বুঢ়াদেৱতাৰ পূজা কৰা প্ৰথাৰ মাজত। এই বুঢ়াদেৱতাৰ, মহেঞ্জোদাৰোৰ চীল মোহৰত থকাৰ দৰে শিং আছিল। মহেঞ্জোদাৰোৰ এই মূৰ্তি শিব-পত্তপতিৰ আদি সংৰক্ষণ বুলি চাৰজন মাৰ্শেলে দাবী কৰে। বড়োসকল প্ৰথমে ভূমধ্যসাগৰীয় সভ্যতাৰ প্ৰভাৱত পৰে, তাৰ পাছত আলপাইন আৰু শেহত বৈদিক আৰ্যসকলৰদ্বাৰা প্ৰভাৱান্বিত হয়।

কিন্তু ইতিমধ্যেই তেওঁবিলাকে প্ৰাগ ঐতিহাসিক স্তৰ অতিক্ৰম কৰি "আহিছিল। মণিপুৰ অঞ্চলত পালন কৰা শিঙাল পূজা উৎসৱৰ আঁতিওৰি এনেধৰণৰ :

কাৰ্বি আংলং জিলাৰ আমছ'ৱাই নামৰ ঠাইৰপৰা কিছু দূৰত মৰামুজি নামৰ পাহাৰত ৰালাকন্তৰ, লাংটাকন্তৰ আৰু পানীকন্তৰ নামেৰে তিনিটা শিলত কটা মূৰ্তি আছে। ইয়াতেই তিনিটা পাছাৰেৰে বেষ্টিত এক বিশাল পুখুৰী আছে।

ইয়াৰ নাম হ'ল শ্বিন্ মকলং। জয়ন্ত, নৈৰাৰ আৰু সোভা বজাৰ উৎপাদিত হ'ল, বুলি এই পুৰুষীক কোৱা হয়। এই ঠাইজোখৰেই কামাহাদেউৰ আত্মসম্বল বুলি ভিৰাসকলে বিশ্বাস কৰে। তেওঁ সৃষ্টিৰ মানস কৰি তেওঁৰ শৰীৰবন্দৰা বালাকণ্ডৰ নামে এজন দেৱতাৰ সৃষ্টি কৰিলে। জয়লাভ কৰি বালাকণ্ডৰ দেৱতাই মূৰে-কপালে হাত দি কি কবো কি নকবো ভাবি থাকোতেই দুটা সোণবৰীয়া শিং গজি উঠিল। পিছত সংসাৰবাত্ৰাৰ কলত তেওঁৰ এটি পুত্ৰ জন্ম হ'ল। নাম ৰাখিলে মাথাৰবালি। মাথাৰবালি জেলাৰ জন্মসূত্ৰে দুটা সোণালী শিং মূৰত লৈ আহিছিল। মাথাৰবালিয়ে লোকগণনাৰ ভৱত পাণ্ডবিৰে শিং দুটা ঢাকি ৰাখিছিল। আমহ'বাইত কফাং নামেৰে এজন তিৱা বজাই ৰাজ্যশাসন কৰিছিল। কফাং বজাৰ আগাববালি নামেৰে এজন শক্তিশক্ত জেলা আছিল। ৰাজ্যৰ অপায়, স্ময়ঙ্গল দূৰ কৰিবলৈ কোন দেৱতাৰ পূজা কৰা হ'ব, এই আলোচনাত শিঙাল দেৱতা ওৰফে মাহাদেউ গোঁসাই নিৰ্বাচনত উঠিল। পিছে পূজাৰ আগভাগ লোৱাৰ ক্ষেত্ৰত মাথাৰবালি আৰু আগাববালি জেলাৰ মাজত বিতৰ্ক হ'ল। মহাদেউ গোঁসাইৰ বীৰ্যে, বালাকণ্ডৰ পুত্ৰৰূপে জন্ম লোৱাত মাথাৰবালি জেলাৰ অন্তৰত এটি আত্মজৰী মনোভাৱে ঠাই পাইছিল। বালাকণ্ডৰ ওৰফে জাত হোৱা বাবে মাথাৰবালিয়েই জেলা হ'ব লাগে। কিন্তু প্ৰতিপত্তি আৰু পৰাক্ৰমৰ বাবে আগাববালিক জেলা পতা বাবে দুইদলৰ মাজত থকা-খুলা আৰম্ভ হ'ল। আগাববালিয়ে মাথাৰবালিক দ্বন্দ্বযুদ্ধলৈ আমন্ত্ৰণ জনালে। পৰাক্ৰমী আগাববালি জেলাই মাথাৰবালি জেলাৰ সোণালী শিং দুটা উভালি পেলালে। মাথাৰবালি আৰু তেওঁৰ খেলৰ মানুহে কফাং বজাৰ ওচৰত এই ঘটনাৰ গোচৰ দিয়াত আগাববালি জেলাই কাৰাবৰণ ভোগ কৰিবলগীয়া হ'ল।

ৰাজ্যখনৰ এখন আওহতীয়া ঠাইত এটি পঁজা সাজি আগাববালি জেলাক নজৰবন্দী কৰি ৰখা হ'ল। আগাববালি এই বিপদৰপৰা মুক্তি পাবলৈ কিবা উপায় বিচাৰি মাদাৰ ফাণ্ডৰে খুনাখুটা কাটি মহাদেৱ গোঁসাইৰ পূজা কৰিলে। মহাদেৱ গোঁসাতে সপোনতে আগাববালি জেলাক দুপদ বস্ত্ৰ সাজি ল'বলৈ উপদেশ দিলে। এই দুপদ বস্ত্ৰৰেই কাৰ্য সাধিব বুলি পৰামৰ্শ দি অন্তৰ্ধান হ'ল। আগাববালিয়ে সাৰ পাই উঠি সপোনটোৰ কথাকে চিন্তা কৰি থাকিল। লগতে সপোনত মহাদেউৰে কৈ যোৱা বস্ত্ৰ দুপদৰ আকৃতি চকুৰ আগত ভাঁহিবলৈ ধৰিলে।

“পিছদিনা আবেলি বজাৰ বেটী এজনীয়ে কলপাত কাটিবলৈ আহোঁতে তাইৰপৰা ডাঁৰ বাৰিডাল খুজি লৈ গাঁথিৰে সৈতে এপাৰ বাঁহ কাটি কাঁচিৰ গেজিৰে সৈতে সাতোটা ফুটা কৰিলে। এয়াই হ'ল ধোৰাং। ইয়াৰ পাছত এসপ্তাহ জুৰি ধুমুহা-বৰষুণ হ'ল। বৰষুণ এবাৰ পুৱাই আগাববালি জেলাই বজাৰ

কটীয়াতলীৰ ফালে ওলাই গ'ল। কটীয়াতলীৰ কাষত ধোন্ধে খাই যোৱা এটুকুৰা কাঠ আৰু বাঘে খাই এৰি যোৱা জন্তুৰ ছাল এখন পাই লৈ আহিল। তাৰে কাঠৰ ফুটা বন্ধ কৰি এপদ বস্ত্ৰ সাজিলে। ইয়াৰ নাম হ'ল ব্ৰাম। খোৰাঙত ফুঁ দিয়াৰ লগে লগে আমছ'বাই ৰাজ্যৰ গছ-গছনিসমূহ কঁপিবলৈ ধৰিলে আৰু জন্তু জৰ কৰে পাতবোৰ সৰি পৰিবলৈ ধৰিলে। ৰজাৰ এই ঘটনাৰ হেতু বিচাৰি আগাৰৱালিৰ ওচৰ পালে। ঘটনাৰ আদ্যোপান্ত জানি আগাৰৱালিক মুক্তি দি বিধিমতে প্ৰধান জেলা পাতিলে আৰু মাহাৰৱালিক সহকাৰী জেলা পাতি বিপদৰ নিষ্পত্তি কৰিলে।

শিঙাল পূজাৰ বাবে কাছ, চৰাই, শাক-পাচলি, ফুল, আঁৰে চাউল, তামোল-পাণ, লাওপানী, পাতেৰে সৈতে বাঁহৰ লেকেচি, এডাল আখিযুক্ত, পাত যুক্ত বাঁহ, লাওপানী খাবলৈ বাঁহৰ চুঙা, ঠাইবিশেষে থোলা, চৰাই ভৰাই ৰখা ম'হৰ শিঙৰ দৰে খাঙৰ প্ৰয়োজন। লৰ, চাংদলৈ, চাংমাজি প্ৰভৃতিয়ে এলাও মদ, লৈ পাহাৰত বিজুলী বাঁহ কাটিবলৈ যায় বাঁহীৰ বাবে। চামাদিত মৃত লৰ' সকলৰ প্ৰতীকৰূপে একোটাইত শিল স্থাপন কৰা হয়। কোনোবা লৰ'ৰ মৃত্যু হ'লে বাতিৰ ভিতৰতে নীতি-নিয়ম সহকাৰে বঘৰা পাহাৰৰপৰা মৃতকৰ প্ৰতীকৰূপে শিল এটা আনি আগৰ শিলবোৰৰ লগত স্থাপন কৰা হয়। এই শিলবোৰ গণনা কৰিলেই কিমানজন লৰ'ই প্ৰয়াণ কৰিছে তাৰ হিচাপ পোৱা যায়। শিলবোৰ চামাদিৰ এটা কাষত স্থাপন কৰা হয়।

মূল পূজাৰ আগদিনা গাঁওখনৰ পুৰুষ-মহিলা নিৰ্বিশেষে সকলোৱে উপবাসে থকা নিয়ম। সেইদিনা গাঁৱৰ প্ৰত্যেকটি কুলৰপৰা এগৰাকী পুৰুষ আৰু এগৰাকী মহিলাই এলাওকৈ মদ লৈ পাহাৰত শাক বিচাৰি যায়। পাহাৰৰ পৰা ভেবেলিলতা, মাটিকাদুৰি, আগৰা, টেকীয়া, মানিমুনি, পাৰ্বতী, শুকলতি গোন্ধোৱা বনৰ আগ প্ৰভৃতি আহৰণ কৰি লৈ আহে আৰু লৰ'ৰ ঘৰত জমা কৰে। পূজাৰ আগদিনা গধূলি এই শাকবোৰ ভজা হয়। লগতে পূজাৰ উদ্দেশ্যে সজা পিঠাৰ লগত খোৱা হয় আৰু উপবাস ভঙ্গ কৰা হয়।

প্ৰত্যেকটো কুলৰপৰা একোটাকৈ চৰাই শিঙাল পূজাৰ বাবে দিব লাগে। চৰাইবোৰ ভৰাই নিয়া খাংবোৰৰ দুয়ো মূৰে শিঙৰ দৰে সজা হয়। ইয়েই শিঙাল দেৱতাৰ প্ৰতীক। সংজ্ঞিষ্ট দেৱতাসকলৰ একেশাৰীতে ভাগ-যোগ দিয়া হয়। এই শাৰীটোৰ ঠিক এহাতমান দূৰত্বৰ পিছত কলগছৰ টুকুৰা এটা কাটি পোতা হয়। এই কলগছৰ টুকুৰাটোতে পূবমুৱাকৈ কাছটো ওপৰমুৱাকৈ ৰখা হয় বলি দিবৰ বাবে। পূজাত লাওপানী চলে, মহিলাৰ উপস্থিতি নিবেধ। ৰন্ধনৰ ব্যৱস্থাও পূজাৰ থলিতে কৰা হয়। লৰ'ই প্ৰথমেই সমগ্ৰ দেৱতাৰ স্তুতিমন্ত্ৰ গাই কাছটোক দেৱতাৰ নামত উছৰ্গা কৰে। পাছত চৰাইসমূহ উছৰ্গা কৰি ইয়াৰে পেটুবোৰ

সেবতার বেদীত দীঘে দীঘে পানি দিয়া হয়। শিখবুড় খাংবোৰ আগেয়ে পুতি বখা বাঁহডালৰ আৰিসমূহত ওলোৱাই ধোৱা হয়। এই বাঁহডালৰ ওৰিতে গাঁত খানি দুটা চুঙাত চাউল আৰু পানী সমানে দি সাকৰ মাৰি পুতি বখা হয়। বন্ধন শেষ হ'লে, বন্ধা ভাত আগুৱাৰে পুনঃ দেৱতাক আগবঢ়াই মন্ত্ৰ মাটি উল্কা কৰে। এই কাম সমাধা হ'লে বহিজে আহাৰ খায়। আহাৰৰ অন্তত শ্ৰাদ্ধ আৰু ধোবাং লৈ কুৰিনৃত্য কৰে ডেকবাসকলে আৰু গধূলি দ্বৰলৈ আহি চামাদিত নৃত্য কৰে। পিছদিনা পুৱা চামাদিবৰণা কোৰ কান্ধত লৈ নৃত্য-গীত গাই লব'ৰ এডোখৰ মাটি চহায়। পিছত চামাদিলৈ আহি কুৰি কৰাৰ ভঙ্গীত নৃত্য কৰে। আবেলি সকলোটি লগ হৈ আগদিনাৰ পূজাৰ ধলিত উপস্থিত হৈ মাটিত পুতি ধোৱা চাউল-পানীৰ চুঙা দুটা লব'ই খান্দি উলিয়ায়। চাউল আৰু পানী চপচপীয়া হৈ থাকিলে, প্ৰয়োজনবোধে পানী, চাউলতকৈ পানী কমি গ'লে খাং বতৰ আৰু চাউলতকৈ পানী বেছি হ'লে বানপানী হয় বুলি বিশ্বাস। গধূলি চামাদিৰ মিন্দাই ধুনাত পূজা কৰি উৎসৱৰ সামৰণি মাৰে।*

কাৰবিসকলৰ পূজা

কাৰবিসকলৰ অৰিষ্ঠাতা দেৱতা “হেমফু” বুলি ধৰা হয়। তেওঁ গৃহ দেৱতা অৰ্থাৎ ঘৰ-জোঁটতি। তেওঁৰেই সকলোকে পালন কৰে। আৰু তেওঁৰেই সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ দেৱতাস্বৰূপ। তেওঁকেই শিৱৰ প্ৰতিকৰণ বুলি ক’ব পৰা যায়।

পালনৰ দেৱতা হেমফুৰ পূজা কৰাৰ নিয়ম এনেকুৱা : জোনৰ উৰ্দ্ধমুখী গতি চাই গুহ্ৰনক্ষৰ ভিখি এটাত বিহু বাছাই গৃহফুৰ চোতালত পূজা কৰে। বিহু বাছাই নিজৰ দীঘল চুলিৰ খোপাত তুলসীৰ পাত ঠানিৰে সৈতে গুজি লৈ, আগলি কলপাত দুখিলা পাৰি পূজাৰ বেদী সজায়। বেদীৰ ওপৰত বাঁহৰ ত্ৰিশূল এডাল পোতা হয়। ত্ৰিশূলৰ কাষতে থোৱা হয় সৰু লাওৰ পাত্ৰ ‘হৰবং’। তুলসীৰ ঠানি কলপাতত মেৰিয়াই হৰবঙৰ ঠিলা মৰা হয়। বেদীৰ সোঁমাজতে থোৱা হয় নিতলৰ আগুঠি আৰু কলৰ মুদ্ৰা এটা। খাপনাত এটা কলীও থোৱা হয়। ধুনাৰে ধুঁৱলি-কুঁৱলী হৈ থকা বেদীৰ কাষত থোৱা হয় নৈবেদ্যস্বৰূপ ডাক দিয়া বঙা কুকুৰা এটিও। মন্ত্ৰ মাতি মাতি বেদীৰ দেৱতালৈ বুলি চাউল, পিঠাগুড়ি, তুলসী আদি অৰ্পণ কৰা হয়। গৃহফুৰ মঙ্গল কামনা প্ৰাৰ্থনাৰ মন্ত্ৰত ফুটি ওলায়। “হে প্ৰভু, তুমি মহান। তুমি আমাৰ পিতৃ-মাতৃও। সকলো শক্তিৰ গৰাকী তুমিয়েই। আমাক শক্তি দিয়া। এই পৃথিৱীৰ, এই আকাশৰ তুমিয়েই সকলোতকৈ ওপৰ দেৱতা, হে গৃহদেৱতা হেমফু, আমাৰ মঙ্গল কামনা কৰি এই কুকুৰা চৰাইটো আগবঢ়াইছে, তুমি এই নৈবেদ্য সাদৰেৰে গ্ৰহণ কৰা।

কুকুৰাটো কাটি তাৰ তেজ বেদীৰ ওপৰত ছটিওৱা হয়। হৰবঙৰ গাতো এই তেজ লগাই দিয়া হয়। ধৰকবাই থকা কুকুৰাটো বেদীৰ বাহিৰৰ চোতালত থোৱা হয় আৰু মন্ত্ৰ মতা হয়। মন্ত্ৰৰ অৰ্থ এয়ে যে, “হে জোন আৰু বেলিৰ সন্তান, আজি এই পবিত্ৰ ভিখিত তোমাক হেমফু দেৱতালৈ উচৰ্গা কৰিছে। তুমি আমাৰ উন্নতিৰ কাৰণে নষ্টভাৱে দেৱতাৰ চৰণত ঠাই লোৱা। কুকুৰাটো লক্ষ্য কৰি ভবিষ্যতৰ ফলাফলো কাৰবিৰ জনা-লোকসকলে নিৰ্ণয় কৰে। শেষত খাপনাত থোৱা মুদ্ৰাটোৰ গাত কটাবীৰে ন-স্বাৰ শব্দ কৰি কোৱা হয় : “আজিৰ এই পূজাত প্ৰদৰ্শিত সত্যবোৰৰ সাক্ষীস্বৰূপে, পবিত্ৰ পূজাত সূৰ্য্যক মাজত লৈ দশোদিশ প্ৰকাশমান হৈ আছে। এই সত্যৰ যেন ব্যতিক্ৰম নঘটে।”

কাৰবিসকলৰ অন্যান্য দেৱ-দেৱীও অজ্ঞত।*

কোচ-ৰাজবংশীসকলৰ শিৱ পূজা

কোচসকল মঙ্গোলীয় বড়ো-কছাৰীসকলৰে ঠাল। আৰ্যধৰ্মৰদ্বাৰা দীক্ষিত হোৱাসকলে কোচ নাম লয়। দৰং ৰাজবংশীসকলৰ সাক্ষ্য এই ক্ষেত্ৰত গ্ৰহণযোগ্য।

শিৱ মহাকাশৰ, ধৰ্ম ঠাকুৰকণী শিৱৰ, শস্যৰক্ষাকাৰী গোৰখনাথকণী শিৱৰ, অতীজতে সিদ্ধগছকণী শিৱ পূজক কোচ-ৰাজবংশীসকলৰ শিৱপূজা প্ৰসঙ্গৰ তথ্য এনে ধৰণৰ :

মহাবীৰ চিলাৰায়ৰ নাতি ধৰ্মনাৰায়ণে ঐতিহ্যমণ্ডিত দৰঙৰ শাসনভাৱ লোৱাৰ লগে লগে দৰঙে বিভিন্ন দিশত অগ্ৰগতি লাভ কৰে। দেৱতাৰ ব্ৰহ্মভূমিকাপে গণ্য হোৱা দৰং বিভিন্ন জাতি-জনজাতিৰ বাসভূমি। বিশেষকৈ মংগোলীয় জনগোষ্ঠীৰ বসতিস্থান হিচাপে বৰ্তমানৰ জিলাখন বিখ্যাত। ধৰ্মনাৰায়ণৰ আগতে ভূঞাসকলৰ দখলত থকা দৰংখন মহাৰাজ নৰনাৰায়ণ আৰু চিলাৰায়ৰ সময়তে কোচ ৰাজশক্তিৰ অধীনলৈ আহে। সমগ্ৰ জিলাখনতে কোচ, মেছৰ জনসংখ্যা অধিক। কোচবিহাৰকেন্দ্ৰিক কোচ ৰাজশক্তিৰ অন্তৰ্ভুক্তিৰ ফলত এসময়ত এই ভূখণ্ড আহোমৰ অধীনলৈ যায়। শেষত ৰেনিবা স্বৰ্গদেউ প্ৰতাপ সিংহৰ বদন্যতাৰ গুণত ধৰ্মনাৰায়ণে দৰং দেশ যৌতুকত লাভ কৰা সূত্ৰে দৰঙৰ ৰজা হিচাপে প্ৰতিষ্ঠিত হয় (ইং ১৬৬১ চন)। এই ধৰ্মনাৰায়ণৰ পুৰাই দৰঙী কোচ ৰাজকৈদৰ সৃষ্টি হয়।

উদাৰ ধৰ্মনীতি কোচ ৰাজবংশৰ আদৰ্শ আছিল যদিও কোচৰাজ প্ৰতিষ্ঠাতা বিশ্বসিংহৰ দিনৰেপৰা শৈৱধৰ্মই ৰাজধৰ্ম হিচাপে গুৰুত্বপূৰ্ণ লাভ কৰিছিল। তাৎপৰ্যপূৰ্ণভাৱে এই কোচ ৰাজবংশৰ প্ৰতিষ্ঠা লগত শিৱৰ প্ৰসংগ জড়িত হোৱা কাৰ্য মন কৰিবলগীয়া। শিৱৰ বংশোদ্ভৱ বুলি গৌৰৱ কৰা এই কোচ-ৰাজবংশী আদিয় পুৰুষ-নাৰী 'মেছ-মেছনী'ৰ প্ৰসংগও উল্লেখযোগ্য। প্ৰতিষ্ঠা কালৰেপৰা কোচ ৰজাসকলৰ লগতে কোচবংশীয় জনসাধাৰণে শিৱপূজাত গুৰুত্ব দিয়া পৰিলক্ষিত হ'ল।

ৰজা ধৰ্মনাৰায়ণৰ আগতেই নিতু ৰঘুদেৱ নাৰায়ণে দৰঙৰ মজলদৈ মহাকুমাৰ সৰাবাৰী মৌজাৰ পাতিদৰং গাৱঁত শিৱমন্দিৰ স্থাপন কৰি গাঁওখন বিভিন্ন সম্প্ৰদায়ৰ লোকেৰে পৰিকল্পিত ৰূপত পাতি দিয়ে। গাঁওখনৰ সৌম্যজাত অৰ্ধনাৰীশ্বৰ শিৱমূৰ্তি স্থাপন কৰি যি শিৱমন্দিৰ স্থাপন কৰা হ'ল, তেতিয়াৰে

পৰা ৰাজপৃষ্ঠপোষকতাত এই শিৱমন্দিৰত জেঠ-আহাৰৰ সংক্ৰান্তিত 'জাগাৰ' পূজা আৰু চ'ত-বহাগ মাহত বাসন্তী পূজাৰ উপৰিও জগদ্ধাত্ৰী পূজা চলি আহিছিল। আজি ৰাজপৃষ্ঠপোষকতা নাই যদিও গাঁৱৰ বাইজেই এই পূজা পালন কৰি আহিছে।

'জাগাৰ' শব্দতো সংস্কৃত 'জাগৃত' শব্দৰ পৰা আহিছে। অৰ্থাৎ শিৱক জাগ্ৰত কৰা। ৫০টা হোম অৰ্ধ-নাৰীশ্বৰ শিৱমূৰ্ত্তিৰ সমুখত দিনৰ ভাগতেই পোৱা হয়। ৰাতি কেইবাবোৰা বিয়াহৰ ওজাই হাতত 'মুদ্ৰা' লৈ শিৱ জতিমূলক গীত পৰিবেশন কৰে। এই গীতবোৰ মালচী বুলি জনাজাত। কিন্তু জাগাৰ পূজাৰ ৰাতি ব্যৱহৃত মালচী গীতবোৰৰ অধিকাংশ সংস্কৃত আৰু অসমীয়া শব্দেৰে মিশ্ৰিত। উদাহৰণ,

অৱ অৱ দণ্ডৱত তব বদ পাৱ

আহে বম্ বম্ ভেলনাথ।

গোটোই জেঠমাহ জুৰি নিশা পূৰ্বসকলে বিগ্ৰহৰ সমুখত বহি লৈ মালচী গীত কীৰ্তন কৰে। হাতত চাপৰিৰে এযোৰা ভোৰতালৰ সহযোগত এই মালচী গীত কীৰ্তন কৰা হয়। মালচী গীতবোৰৰ মাজেদি শিৱৰ লীলা-গ্ৰাহন্য প্ৰকাশ পাইছে।

বাসন্তী পূজাত দুৰ্গা দেৱীৰ বিগ্ৰহ অৰ্ধ-নাৰীশ্বৰ বিগ্ৰহৰ সমুখত স্থাপন কৰা হয় যদিও পোনতে এই অৰ্ধ-নাৰীশ্বৰ মূৰ্ত্তিক সেৱা কৰিহে দুৰ্গা দেৱীক সেৱা কৰাৰ নিয়ম।

শিৱৰাত্ৰিত এই মন্দিৰত গাঁৱৰ সমূহ বাইজ গোট খাই শিৱ পূজা কৰে আৰু শিৱৰ নিৰ্দিষ্ট প্ৰসাদ গ্ৰহণ কৰে। একেদৰে জগদ্ধাত্ৰী পূজাও এই অৰ্ধ নাৰীশ্বৰ বিগ্ৰহৰ সমুখত অনুষ্ঠিত কৰা হয়।

দৰং কোচ ৰজাসকলৰ অধীনত থকা সময়তে বিভিন্ন শিৱমন্দিৰ অথবা বুঢ়া গোঁসাইৰ থানৰ সৃষ্টি হোৱাটো মন কৰিবলগীয়া। প্ৰসংগতঃ উল্লেখযোগ্য, এই বুঢ়া গোঁসাইৰ থান বড়োসকলৰ ব্ৰাহ্মই ব্ৰীংহনী যুগলৰ ৰূপান্তৰ বুলিও ক'ব পাৰি। মঙ্গলবাৰ আৰু শনিবাৰে শুকুলা খোঁৰাত উঠি বুঢ়াগোঁসাই মাজনিশা অহা-যোৱা কৰে বুলি লোকবিশ্বাস প্ৰচলিত। হাজৰিকাণাৰা অঞ্চলৰ খেতমদাৰ গাঁৱৰ শালফছউৱা বুঢ়া গোঁসাইৰ থান আৰু মঙ্গলদৈ চহৰৰ সৌমাজত থকা বুঢ়াগোঁসাই থান অথবা শিৱ মন্দিৰ বিখ্যাত। ভোগৰ নৈবেদ্য আগবঢ়াই বাইজে শিৱক পূজা কৰে।

দৰঙৰ চপৰাৰ মহাদেৱ থানখনৰ লগত ব্যাসকলাই নামৰ এগৰাকী ব্ৰাহ্মণৰ নাম জড়িত। মহাদেৱ থানৰ এখেতেই আছিল এগৰাকী পূজাৰী।

কেচ বজাসকলৰ ধান, দেওখনী অনুষ্ঠানত মেছ-মেছোৱীৰ প্ৰসঙ্গই কেচ জাতিৰ ইতিবৃত্তৰ লগত জড়িত শিৱই মেছ হৈ মেছোৱীৰ লগত বিবাহ হোৱাৰ প্ৰসঙ্গলৈ ঘনত পেলগি নিয়ে। দেওখনী নৃত্যক সেয়ে মেছ-মেছোৱীৰ নৃত্য বুলি কোৱা হয়।

কেচ সম্প্ৰদায় অথবা অন্যান্য সম্প্ৰদায়ে ফনসা পূজা বা অন্যান্য দেৱ-দেৱীৰ পূজা পাতিলেও শিৱই সদায় অগ্ৰাধিকাৰ পাবই। বিশেষকৈ সুকনাৱী ওজাপালি পৰিবেশনতো শিৱৰ বন্দনাইহে অগ্ৰাধিকাৰ লাভ কৰে।

উদাহৰণ :

ও নমো নমো শুলপালি জগতৰ গুৰু

ও নমো নমো ডকত বংসল কল্লতক

ইত্যাদি।

ব্যাস সংগীতৰ গুৰু বন্দনাত পাঁচটি সাংকেতিক বৰ্ণেৰে বেদোক্ত পঞ্চদেৱতাৰ ধ্যানত 'ত' বৰ্ণেতু সদাশিৱৰ প্ৰসংগত উল্লেখযোগ্য।

গৰিষ্ঠ কেচ-সম্প্ৰদায় অধ্যুষিত গ্ৰাহবিগৰিত অৱস্থিত কল্লেখৰ দেৱালয়। এই দেৱালয় প্ৰাচীন। পাছত দৰঙীসকলে, বিশেষকৈ বজা চক্ৰনাৰায়ণে এই দেৱালয়লৈ দেবোত্তৰ মাটি দান কৰিছিল। দেৱালয় পৰিচালনাৰ বাবে আৰু পূজা নিয়াৰিকৈ সম্পন্ন কৰিবৰ বাবে দৰঙী বজাই পূজাৰী ব্ৰাহ্মণ নিয়োগ কৰাত গুৰুত্ব দিছিল।

মুখ্যতঃ তিৰুভবৰী প্ৰজাতিৰ গৰিষ্ঠসংখ্যক লোকৰ বসতিস্থান দৰঙত বুঢ়া গৌসাইৰ ধান অথবা শিৱাইৰ ধান পৰিলক্ষিত। বিশেষকৈ দৰঙৰ উত্তৰাঞ্চলত বড়ো-কছাৰী আৰু কোচৰ জনবসতি ঘন। এই অঞ্চলসমূহত অসংখ্য দেৱালয় আছে। অধিকাংশ দেৱালয় শিৱ অথবা শিৱাইৰ লগত জড়িত। নৰনাৰায়ণ চিলাৰায়ৰ দিখিজয়ৰ সময়ত যেতিয়া দৰঙৰ এই উত্তৰ অঞ্চল নৰনাৰায়ণৰ অধীনলৈ যায়, তেতিয়াই নলখাত্ৰাত দেৱালয় প্ৰতিষ্ঠা কৰি নৰনাৰায়ণে ঘোষণা কৰিছিল।

গোঁহাই কমলা আলি মध्ये সীমা কৰি।

উত্তৰফালে আছে যতেক কছাৰী।।

সেইফালে দেৱালয় আছে যত যত।

কোচে মেচে পূজিবেক মোহোৰ বাক্যত।।

এই নিবন্ধনে সৰে ধৰ্ম প্ৰবৰ্তিবে।.....

(দৰঙ্গ ৰাজবংশাবলী)

ফলত তেতিয়াকোষৰা কোনো কোনো দেৱালয়ত অগ্ৰাধিক পূজাৰী-পূজাৰীয়ে পূজা কাৰ্য চলোৱাৰ প্ৰথা হ'ল। মুক্তেশ্বৰী আৰু সুবাদেশ্বৰ দেৱালয় ইয়াৰ অন্যতম উদাহৰণ। বড়ো-কছাৰীৰ পৰম্পৰাগত পূজা বিধিৰ উপৰিও হিন্দু

বহুতো দেৱ-দেৱীৰ পূজাৰ প্ৰভাৱো পৰিলক্ষিত হয়। শিৱলিঙ্গৰ প্ৰতীকো এই দেৱালয়সমূহত আছে।

দৰঙৰ ভাৰেশ্বৰ দেৱালয়ৰ শিৱলিঙ্গ সমতলৰপৰা ছয়ফুট উল্লত অবস্থিত। শিৱলিঙ্গৰ বৰণ আকৌ তাম্ৰ বৰণৰ। দৰঙীৰজা চন্দ্ৰনাৰায়ণে এই দেৱালয়লৈ দেবোত্তৰ মাটি প্ৰদান কৰিছিল।

দৰঙী ৰজাসকলৰ দিনত এগৰাকী পণ্ডিত, জ্যোতিৰী হিচাপে খ্যাত সাগৰখড়িয়ে শিৱলিঙ্গ উপাসনা কৰিছিল। তেখেতৰ জন্মস্থান গোৱালঝাৰত এতিয়াও এই শিৱলিঙ্গ আছে।

মূঠৰ ওপৰত দৰঙত কোচ ৰজা পৃষ্ঠপোষকতাত শিৱই বিশেষ গুৰুত্ব লাভ কৰিলে। দৰঙৰ বিভিন্ন সম্প্ৰদায় বিশেষকৈ কোচ সম্প্ৰদায়ৰ মাজত শিৱই এগৰাকী বিশিষ্ট পূজ্য দেৱতা হিচাপে মুখ্য স্থান লাভ কৰা দিশটো তাৎপৰ্যপূৰ্ণ।*

*এই চৰ্ত্ত অধ্যাপক ড° পৰমানন্দ ৰায়বৰ্ম্মীৰপৰা পোৱা গ'ল।

দেউৰী-চুতীয়াসকলৰ মাজত শৈব ধৰ্ম

মিচিংসকলৰ আদিম ধৰ্ম বিশ্বাসত শিব অথবা শিবজাতীয় আদিম ধাৰণা অনুপস্থিত। “মিচিংৰ বৰ্ত্তমান ধৰ্ম্মবিশ্বাস—মিচিং শাস্ত, শৈব আৰু বৈষ্ণৱ উদ্গাদানৰ অন্তৰ্ভুক্ত সংমিশ্ৰণ বুলিব পাৰি।”*

দেউৰী-চুতীয়াসকল পৰম্পৰা ব্ৰাহ্মণ্যৰ। তথানিও এটা কথা কৈ থোৱা ভাল: যে, বহুত বছৰৰ আগতেই দেউৰীসকলে চুতীয়াসকলৰপৰা পৃথক হৈ আহি বেলেগ এক জনগোষ্ঠী হিচাপে নিজৰ পৰিচয় দিয়ে।

দেউৰী-চুতীয়া দুয়ো গোষ্ঠীয়ে শিব-পাৰ্বতীক অৰ্চনা কৰে আৰাধ্য দেৱ-দেৱী ৰূপে।

দেউৰীসকলৰ মাজৰ বৰগঞা আৰু টেঙাপনীয়া গোষ্ঠীয়ে পূজা-পাঠল দিয়ে থানত। এনে থানকে ‘মিদিকু’ বুলি দিবতীয়াসকলে কয়। দিবতীয়া দেউৰীসকলৰ মাজত শিবৰ নাম ‘কুঙি’। আৰু পাৰ্বতীৰ নাম ‘মামা’। গিৰা গিৰাহী বুলিও শিব-পাৰ্বতীক কোৱা হয়।

পশু-পক্ষীৰ বলি দেউৰীসকলৰ পূজাৰ প্ৰচলিত নিয়ম। ব্ৰহ্ম অৱশ্যে পূজাত দিয়া নহয়। পূজাৰ অন্তৰ্ভুক্ত সন্তসকলৰ মাজতহে সুৰাপান চলে। চুতীয়াসকলৰ পুৰোহিত দেউৰীসকলে নিজা ভাৱাৰেই মন্ত্ৰ-গীত গাই পূজা-পাঠল কৰে। অতি প্ৰাচীন কালৰেপৰা বলিয়া বাবাৰ থান, কেঁচাইখাটী থান আদিতো পূজা-সেৱা আগবঢ়োৱা হয়।

চুতীয়া, দেউৰীসকলৰ মাজত বহুতেই বৈষ্ণৱ হৈছে যদিও প্ৰাচীন প্ৰথাৰে শিব-পাৰ্বতীৰ পূজা বৰদেউৰীৰ যোগেদি কৰোৱা নিয়ম চলি আছে। পূজাৰ সময়ত ঢোলৰ ছেৱে ছেৱে নচা দেওখাইৰ গাত এই দুজন দেৱ-দেৱী লভেও।

*মিচিং ধৰ্ম্মবিশ্বাস আৰু পৰম্পৰা—ইন্দ্ৰকৰ শেঙা—পৃষ্ঠা ৩৪৬—মিচিং সংস্কৃতিৰ আলোক সম্পাদনা : কৃষ্ণকুমাৰ।

টাই-আহোমসকলৰ শিৱধাৰণা

অসমলৈ বাৰ-ডেৰ শক্তিকাতে প্ৰব্ৰজন কৰি অসমত স্থায়ীভাৱে বসবাস কৰা আৰু অসমীয়া সংস্কৃতিত অশেষ প্ৰভাৱ পেলাৱা টাই-আহোমসকলৰ শিৱ ধাৰণা কেনে আছিল?

“আমি টাই-আহোমসকলে শিৱক সাধাৰণতে বুঢ়া গৌঁসাই বা বুঢ়া-ডাঙৰীয়াৰূপে উপাসনা কৰোঁ। মে-ডাম-মে-মিষ বেদীত শিৱ বেদীয়ে স্থান পাব। কি হিন্দু, কি বৌদ্ধ সকলো টাই-আহোমেই মেজম-মে-মিষ বেদীৰ আগত অটু লৈ প্ৰণিভূ-নিভামহৰ প্ৰতি অৰ্ছা জনাওঁ।

শিৱক আমি মাতো লাংকুৰী বুলি। লাংকুৰীৰ অৰ্থ ঋশানশালী, তৰ উদ্ৰেককাৰী দেৱতা। লাংকুৰীৰ উদ্দেশ্যে মানভান লাংকুৰী টাই-আহোম ভাষাত এনেদৰে গোৱা হয়—

“চাও নুৰা চাও কাও.....

.....

কন কা ক'ক বং যং তু জু

চাও নুৰা চাও কাউ এ।।

অৰ্থাৎ হে ওপৰৰ দেৱতা, এনেদৰে ইয়ালৈ আহাঁ। হে বুঢ়া গৌঁসাই ওপৰজনা, হে লাংকুৰি বৃহৎকাৰ, দেৱ-দেৱীৰ সতে আছ। তুমি বৃহৎ জগতখন সৰ্বস্বত্ব হৈ চাই আছ। পুৰণিকালত ৰাজত্ব কৰিবলৈ কোনো নাছিল। (তুমিয়ে শাসন কৰিছিল।) তুমি বৃহৎ পৰ্বতৰ দেৱতা। তুমি পৰ্বতৰ সোণ-ৰূপৰ দেৱতা। তুমি ত্ৰিশূলধাৰী। উত্তৰ দিশত বৰফেৰে আবৃত পৰ্বতত তুমি বাস কৰা ইত্যাদি।

এনেদৰে আমাৰ টাই আহোমসকলৰ মাজত শিৱৰ আৰাধনা প্ৰাচীন ধৰ্ম্মমতেই আছিল আৰু আজিও বৰ্তি আছে। যেতিয়া আমাৰ পূৰ্বজসকলে আহি অসমত ভৰি দিছিল, যেতিয়া সেইকালত অসমত বসবাস কৰা জনজাতীৰ আৰু আদিম বাসিন্দাসকলৰ মাজত প্ৰধানকৈ শিৱ আৰু দেৱীৰ উপাসনা চলিছিল। গতিকে শাসিতসকলৰ ধৰ্মৰ দ্বাৰা স্বাভাৱিকতে আহোমসকল বিশেষকৈ স্বৰ্গদেউসকল প্ৰভাৱান্বিত হৈ পৰিছিল। স্বৰ্গদেউসকলৰ দ্বাৰা শৈৱ ধৰ্মৰ পৃষ্ঠপোষকতাৰ মূলতে এই বুঢ়া গৌঁসাইৰ (বুঢ়া ডাঙৰীয়া) পূজা বুলি ক'ব পাৰি। আহোমসকলৰ মতেও শিৱ পৰ্বতশালী দেৱতা আৰু দেৱতাসকলৰ মাজত আদি দেৱ। তেওঁ বিশালকাৰ, ত্ৰিশূলধাৰী আৰু সৰ্বস্বত্ব। তেওঁ ঋশানশালিৰ দেৱতা।

অবশ্যে কন-জা (জাও) পূৰ্ণ ব্ৰহ্মত আমি আহোমসকল কিৰাসী। শিৱক আমি কুম্ভগৌসাই বা কুম্ভ জাভনীয়া হিঙ্গলৈই মান কৰো। স্বৰ্গদেউ গদাধৰ সিংহই যাহিৰেলা, চৰাইদেউ, বৰাই, উমানন্দ আৰু বনিষ্ঠাভৰত, লাংকুৰি বা কুম্ভ গৌসাই দল সম্বাহিছিল কিন্তু শিৱক সেই কেইটা হিঙ্গলৈয়ে শিৱদ'ল বুলি স্বীকৃতি দিয়া হ'ল। লাংকুৰি পূজাত আমি টাই আহোমসকলে অহিকী গাহনি একলী, কুম্ভুবা তিনিটা, সেই অনুপাতে কল, মিঠা, যদ কুল, ডামোল ইত্যাদি উৎসৰ্গা কৰো। জাম্বোপৰ ন খাওঁতে অৰব ভিভৰত নাম পতা বা যুতকৰ উৎসৰ্গা কৰোঁতে ক'কামৰ খুটাৰ ওচৰত পোনপ্ৰথমে লাংকুৰি, তাৰ পাছত জল চাই হং, তাৰ পাছত লাংকু, তাৰ পাছত সবগদেও, তাৰ পাছত সম্বৰতীক দিব লাগে। লাংকুৰি আৰু জল চাই হঙক একেখন মেহেলাত দিব। লাংকুৰি তিনিভাগ আৰু জল-চাই-হঙৰ দুভাগ যুটতে পাঁচভাগ দিয়া হয়। সেই অনুপাতে কুল, ডামোল, যদ দিয়া হয়।

স্বৰ্গদেউ প্ৰতাপসিংহই বজা হোৱাৰ আগতে শিৱপূজা কৰিছিল। বজা হ'লত মহেশ্বৰ নামে এটি মন্দিৰ সাজি শিৱলিঙ্গটো লগবনৰা আঁতৰাই ধৰ। স্বৰ্গদেউ চুকাৰুই চৰাইদেওত বাজখালী স্থাপন কৰাৰ আগবেপৰা চৰাইদেও বোধকৰো শিৱ বা শক্তিৰ মন্দিৰ আছিল। বৰাহী বজাই চুকাৰু "আহাৰ দেওখান থকা ঠাইতে নগৰ কৰিবলৈ ভাল" বুলি দিয়া উপদেশৰ পৰা এই কথা স্পষ্ট। আমি স্বৰ্গদেউ চুকাৰুও আছিল শিৱ উপাসক। চুহুংগু মিহিটীয়া বজা বা স্বৰ্গনাৰায়ণ স্বৰ্গদেৱ দেৱৰ প্ৰায়ৰ মহাদেৱ গৌসাইক বুলি বিধানেন্বে পূজা কৰিছিল। স্বৰ্গদেউ প্ৰতাপসিংহই বজা হোৱাৰ পাছতো হিঙ্গলৈয়ে শিৱপূজা কৰিছিল। চুহুংকা স্বৰ্গদেৱে নাগলকৰ মন্দিৰ পুনৰ্নিৰ্মাণ কৰিছিল। প্ৰতাপসিংহৰ পূৰ্বে খোৰা বজাৰ দিনত আহোম নিয়মেহে শিৱপূজা অনুষ্ঠিত হৈছিল। প্ৰতাপসিংহ স্বৰ্গদেৱৰ দিনৰ পৰাহে শিৱদ'লৰ প্ৰচলন হয়। তেৱেঁই সৰ্বপ্ৰথম শিৱ মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰায়। তেওঁ নেখেৰীটিঙত শিৱ মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰি দিছিল। প্ৰতাপসিংহই নেখেৰীটিঙত 'বনলিংগ' প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। ১৬২৭ খৃঃত তেওঁ দেৱগাঁৱৰ শিৱ মন্দিৰ পুনৰ্নিৰ্মাণ কৰি শিৱৰ পূজা সেৱাৰ বাবে পাঁচল মানুহ নিয়োগ কৰিছিল আৰু সাধনী বোপানৰ বাবে হাটী-বোৰাৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল। দেৱগাঁৱৰ বান লিঙ্গৰ প্ৰতি স্বৰ্গদেউসকলৰ অসীম ভক্তি আছিল। নেখেৰীটিঙৰ বান লিঙ্গৰ নিৰ্মাণী গ্ৰন্থ নকৰাটো স্বৰ্গদেউসকলে কেতিয়াও আহাৰ গ্ৰহণ নকৰিছিল। বজাৰ ফুৰলৈ যাত্ৰাৰ আগমুহূৰ্ত্তত অনেক সতানেৰে ভক্তি ভোজ কৰি স্বৰ্গদেউ প্ৰতাপসিংহই মহেশ্বৰ পূজা কৰিছিল—এই কথাৰ পৰা স্বৰ্গদেউৰ মহেশ্বৰ ভক্তি স্পষ্ট হৈ পৰে।

পদাৰ্থৰ সিংহ বৰ্গদেৱে হিন্দু ধৰ্ম আৰু পৰম্পৰাগত নিতি নিয়ম সন্মত নিৰ্মাণ নিৰ্মাণ কৰা আৰু উমানন্দ মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰাৰ কথাই বুঢ়া গৌৰাই বা বুঢ়া বোকাইৰ প্ৰতি থকা টাই আহোমৰ পৰম্পৰাগত প্ৰীতিৰ কথাকে বুজাইছে। তদুপৰি বৰ্গদেৱে বিষ্ণুনাথ মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰি তাকৰ কলিও প্ৰদান কৰিছিল। ১৬৯০ চনত তেওঁ ১০৮ জন ব্ৰাহ্মণৰ দ্বাৰা বিষ্ণুনাথত অৰ্ণ-হোম কৰাইছিল।

বৰ্গদেউ কছসিংহও শিৱ উপাসক আছিল। তেওঁৰ পুত্ৰ শিৱ-সিংহও আছিল শিৱ উপাসক। তেওঁ প্ৰদান কৰা শাসনস্বৰূপীত নিজকে “শ্ৰীহৰ গৌৰী পদাৰ্থবিদ্যকম্ভকম্ভ সন্মত বিলীন দান যথুকাৰ।” শ্ৰীহৰগৌৰীৰ পদপদ্মত ব্ৰহ্মৰ ৰূপে ৰূপা কৰিছে। তেওঁ নীলাচলৰ কাৰ্কেৰ শিৱমন্দিৰ, নীলাচলৰ সিদ্ধেশ্বৰ মন্দিৰ, উমানন্দ, সিদ্ধেশ্বৰ দেৱালয়, দেৱগাঁৱৰ শিৱমন্দিৰ, ধাৰ্কেৰ দেৱালয় আদিত ভূমি আদি দান কৰি নিলামিণি প্ৰদান কৰিছিল। তেওঁ তেজপুৰ অঞ্চলত উমানন্দত পূৰ্বৰ শঙ্কৰ মন্দিৰ আৰু উমামন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰিছিল। গোলাঘাটৰ শিৱমন্দিৰত অৱস্থিত বুঢ়ী গৌৰীনাথ থানত শ্ৰীশিৱসিংহ মহাবজা আৰু শ্ৰীমদাধিকা মহাবীৰে উমা-স্বৰ্গেশ্বৰ পূজা উপাসনাৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল। ভোমোৰাতলি পৰ্বতত কছপান মন্দিৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। কামৰূপত দেৱদুৱাৰ গ্ৰামত গোপেশ্বৰ শিৱমন্দিৰ স্থাপন কৰিছিল। এইসবাকী বৰ্গদেৱেই সিদ্ধেশ্বৰ শিৱ মন্দিৰ, ভূসেশ্বৰ শিৱমন্দিৰ অগ্নিবাৰ্গেশ্বৰ শিৱৰ কেন্দ্ৰ আৰু ধাৰ্কেৰ শিৱৰ দেৱালয় নিৰ্মাণ কৰাইছিল আৰু বিশেষকৈ শিৱমন্দিৰত ভূ-সম্পত্তি দান কৰিছিল।

শিৱসিংহ বৰ্গদেৱৰ পাছত তেওঁৰ ভ্ৰাতৃ প্ৰমত্তসিংহই (১৭৪৪-১৭৫১খঃ) নিজকে মহেশ্বৰ ‘চৰণ চাৰণ’ আৰু শ্ৰীগৌৰীৰ পদাৰ্থবিদ্য ধূপ ৰূপে পৰিচয় নিহে। উক্ত ওৱাহাটত বৰ্গদেউ কছসিংহ বৰ্গী হোৱা হানত শিৱসিংগ স্থাপন কৰি তাম ওপৰত এটি বঠ নিৰ্মাণ কৰি দিছিল। ওৱাহাটৰ ওল্লেৰ দেৱালয়ো এইজন বৰ্গদেৱেই নিৰ্মাণ কৰাৰ।

বৰ্গদেউ বাৰ্জেশ্বৰ সিংহৰো নিজকে “হৰিচৰণ চাৰণ”, “মহেশ্বৰ চৰণ জ্ঞানানুসৰণ পৰাৰণ”, “হৰ-গৌৰী চৰণ নাৰ চৰ্জচকোৰ,” “মহেশ্বৰ চৰণ কিংকৰ আৰু জ্ঞান ভৱানী পদাৰ্থবিদ্য কৰমযথুকাৰ” বুলি আখ্যা নিহে। শিৱৰ এইজনা পৰম ভক্ত আছিল কৰ্কেই বশিষ্ঠাশ্বৰ, উমানন্দ, মণিকৰ্ণেশ্বৰ আৰু দেৱেশ্বৰীভক্ত বৰ্গদেৱে শিৱমন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰিছিল।

পাছৰ লক্ষীনাথ সিংহ বৰ্গদেৱ আৰু গৌৰীনাথ সিংহৰো শিৱ ভক্ত আছিল আৰু ৰাজ্যত শৈৱধৰ্মৰ পুৰণোৰ্থকতা

নাথ-যোগী সম্প্রদায়ৰ জন্মত নৈব-সাধনা আৰু উপাসনাৰ আভাস

১.১ প্ৰাচীন ভাৰতীয় ধৰ্মশাস্ত্ৰসমূহত মানৱ জাতিৰ উৎপত্তি আৰু সভ্যতা-সংস্কৃতিৰ আভাস পোৱা যায়। ভাগৱতপুৰাণ, ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত্তপুৰাণ আদি গ্ৰন্থত ব্ৰহ্মাৰ ললাটেৰপৰা একাদশ কল্পৰ উৎপত্তিৰ কথা জনা যায়। ব্ৰহ্মাৰ ললাটেৰপৰা উৎপত্তি হোৱা একাদশগৰাকী কল্পৰ ভিতৰত প্ৰধানজন কল্প মহান আৰু তেওঁৰ পত্নী কলাৱতীৰপৰা নাথ-যোগীসকলৰ পূৰ্বপুৰুষ বিদ্যনাথ (মতান্তৰে যোগনাথ) জন্ম হোৱা বুলি উল্লেখ আছে। ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত্তপুৰাণত যোগধৰ্মপৰাৱণা যোগীসকলক কল্প বংশজাত বুলি কোৱা হৈছে।^১ প্ৰাচীন কালত উচ্চবৰ্গৰ বাহিৰে আনৰ যোগ চৰ্চাৰ অধিকাৰ নাছিল। বামাৱলত অনধিকাৰ যোগচৰ্চাৰ বাবে শত্ৰুক নাহৰ এজন শুল্কক বামচন্দ্ৰই নিৰপ্ৰেহদ কৰিছিল বুলি উল্লেখ আছে।^২ গোবক ৱিজয়^৩ 'গোপীচন্দ্ৰৰ সন্ন্যাস'^৪, ধৰ্মপুৰাণ, প্ৰভৃতি গ্ৰন্থত নাথ-যোগীসকলক অ-বোনিজ বোলা হয়। মানৱ সৃষ্টিৰ সময়ত ব্ৰহ্মাৰ ললাটৰ পৰা প্ৰজাতি কল্পসকলে দক্ষ-প্ৰজাপতিৰ কন্যাৰ পানিপ্ৰহণ কৰে আৰু তেওঁলোকৰ পৰা বহুতো শিৱভক্ত পুত্ৰৰ জন্ম হয়।^৫ গোপাল ভট্টৰ 'বজ্জাল চৰিত'^৬ অন্যান্য জাতিৰ লগতে বোণী জাতিৰ উৎপত্তিৰ বৰ্ণনা পোৱা যায়। কলিকতা সংস্কৃত মহাবিদ্যালয়ৰ কুল্লপূৰ্ব অধ্যাপক ভৰতচন্দ্ৰ শিৰোমণি ভট্টাচাৰ্য সম্পাদিত 'আগম সংহিতা'ত বোণী জাতিৰ উৎপত্তি, সামাজিক প্ৰতিষ্ঠা আৰু অধ্যৱসায়ৰ উল্লেখ পোৱা যায়।^৭ এওঁলোক শিৱগোৱৰ।^৮ 'চন্দ্ৰানিত্য পৰমাগম' গ্ৰন্থত সুখৰা বজাৰ পৰা শিৱভক্তা

১। ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত্তপুৰাণ, ব্ৰহ্মবত, মহা অধ্যায়।

২। বামাৱল, উত্তৰকাত-তৰুত্বিৰ 'উত্তৰবামচৰিত' নাটক।

৩। গোবক ৱিজয়, পৃষ্ঠা ৬/৭

৪। গোপী চন্দ্ৰৰ সন্ন্যাস, পৃ. ৬, ঢাকা সাহিত্য পৰিষদ।

৫। ব্ৰহ্মবৈৱৰ্ত্তপুৰাণ, ব্ৰহ্মবত, মহা অধ্যায়, পদ - ১৩/১৪

৬। বজ্জাল চৰিত, পদ - ৩১-৪৪

৭। এই গ্ৰন্থত কাটপ বুলি কোৱা কুলমৰ সৈতে বিদ্যনাথৰ বিবাহ আৰু তেওঁৰ সন্তানৰ উৎপত্তিৰ কথা ক'ৱা হৈছে। ইয়াৰ লগতে বিদ্যনাথৰ বিদ্যনাথৰ সন্ন্যাসৰ কথাও আছে।

৮। শিৱভক্তি যোগপট্টক ভাৰ্য্য (১৯৭৭) ১১। (আগম সংহিতা)

৮। কল্পনাং কল্পে পুৰাণ শিৱভক্তি পৰমাগম (১৮৮-৬০)

কন্যা সূৰ্য্যৱতীৰ গৰ্ভত শিবৰ উৰবৰত বোণী জাতিৰ উৎপত্তি কৰ্ম্ম কৰা হৈছে।^{১০} 'জাতি সূক্তাৰ বিৱৰণ' নামৰ এখন অসমীয়া ভাষাত লেখা পুথিতো বোণী জাতিৰ কৰ্ম্মা পোৱা যায়। নাথ-বোণীসকল বোগধৰ্ম, শৈৱধৰ্ম আৰু নাথধৰ্মৰ প্ৰচাৰক। আদি নাথ মহেৰুয়েই ইয়াৰ প্ৰবৰ্তক। বোণীসকলে সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষ জুৰি বোগধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰে। আনকি নেপাল, ভূটান, আফগানিস্তান, আৰু দক্ষিণ-পূব এছিয়ালৈয়ো বোগধৰ্মৰ প্ৰচাৰ চলিছিল।^{১০}

বোগধৰ্ম জগতৰ আদি ধৰ্ম। এই ধৰ্মত চৰাচৰ জগতৰ সৃষ্টি, স্থিতি, লয়ৰ গৰাকী হিচাপে এক পৰমাত্মাক স্বীকাৰ কৰি লোৱা হয়। তেওঁ অনাদি-অনন্ত, সৰ্বব্যাপী।^{১১}

বোগ দৰ্শন ভাৰতীয় বহুদৰ্শনৰ^{১২} ভিতৰত বিখ্যাত দৰ্শন। সাংখ্য, বেদান্ত, আদি দৰ্শনো বোগৰ অনুকূল। বোণীসকল অৰৈতবাদী, ব্ৰহ্মৰ সৈতে স্বকণ্ঠতা লাভেই এওঁলোকৰ সাধনাৰ চৰম লক্ষ্য।^{১৩}

নাথ-বোণীসকলে বোগধৰ্ম প্ৰচাৰৰ উদ্দেশ্যে ভালেমান গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছে। এই সমূহ গ্ৰন্থৰ অন্তৰ্নিহিত তত্ত্ব আৰু দৰ্শনে আজিও জগতবাসীক আধ্যাত্মিক জীৱন সম্পৰ্কে সচেতন কৰি দিছে।

শিৱই নাথ-বোণীসকলৰ মূল উপাস্য দেৱতা। কেবল কয়েই পুৰাণৰ শিব। 'অৰ্ধেশ্বৰ'^{১৪}, 'অৰ্ধৰবেদ'^{১৫} শুদ্ধ যজুৰবেদত^{১৬} কল্প দেৱতাৰ উল্লেখ পোৱা যায়। অৰ্ধৰবেদত যি শুদ্ধ-মন্ত্ৰবহুল শৈৱধৰ্মৰ প্ৰাধান্য দেখা যায়, নাথ ধৰ্ম তাৰপৰাই উদ্ভৱ হৈছে।^{১৭} সন্ন্যাস গ্ৰহণ আৰু বোগসাধনাৰদ্বাৰা মোক্ষলাভ কৰাই নাথসকলৰ সাধনাৰ চৰম লক্ষ্য। এওঁলোকৰ কলাগুৰু তথা ধৰ্মগুৰুসকল শ্বৃতি শাস্ত্ৰকাৰ আৰু গণক-ব্ৰাহ্মণসকলৰ দৰে গাৰ্হস্থ্য ধৰ্মাৱলম্বী নহয়।^{১৮}

১.২. বোগ পদ্ধতিক মূলতঃ চাৰিটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে, মন্ত্ৰবোগ, লয়বোগ, হঠবোগ আৰু বাজবোগ। শৈৱবোণীসকল হঠবোগৰ প্ৰবৰ্তক। আদি

১০। চন্দ্ৰানিভ পদ্মাসন, ২২শ অধ্যায়। (ব. চ.- ৬০)

১০। সাহিত্য পবিত্ৰ পবিত্ৰ, ১৩২৮ (কালো), ১ম সংখ্যা, পৃ. ২৪ (৭)

১১। কখন ১/১৬৪/৪৬

১২। সাংখ্য, পাণ্ডুলিপি (যোগ), কায়, কৈশিক, কোন্ড, বীৰাঙ্গ-এই বহুদৰ্শন।

১৩। সোহৰা ভৱানি, অহঙ্কাৰি-জানিত।

১৪। কক্ ১০/৮৫/২৮, ২/১/৬, ২/৩০/১,

১৫। অৰ্ধৰ, ১৫/১/৭, ২/১৪/৪, ১১/২১,

১৬। ক. শুদ্ধ যজুৰবেদ, ৩০/৫৭, ২৮/৫৬

১৭। প্ৰাক্-বৈদিক কালকাল, অসম সাহিত্য সভাৰ মুম্বাই সন্মিলন/সভাপতিৰ অভিভাৱ, তিনিচুকীয়া অধিবেশন, পৃ. ২০

১৭। মনৱাতীৰ পৰম সূৰ্য্যক, ড° নগীৰাজ ভট্টাচাৰ্য্য, মূল, সাহিত্য পবিত্ৰ।

১৮। কলীৰ বোণীদত্তৰ দৰ্শন, প্ৰাণ-পদ্ম, ৩ পৰিচিহ্ন, ড° বোণীদত্ত ৰচনা।

নাথ মহেশ্বৰনাথৰ প্ৰকৰ্তিত হোৱা ধৰ্ম্মই 'মহেশ্বৰনাথ, গোবৰ্দ্ধনাথ, অগ্নি' হাতত চৰম শীৰ্ষত উল্লিখিত হয়। মহাৰত্নেশ্বৰনাথৰ গোপীনাথ কবিতাৰে 'গোবৰ্দ্ধনাথ' সংগ্ৰহত গোবৰ্দ্ধনাথক ইন্দ্ৰবৰ সন্তান বুলি অভিহিত কৰিছে। মহেশ্বৰনাথ পদপ্ৰাক্তত বাৰ বৰষুণ ধৰি দীক্ষা গ্ৰহণ কৰি গোবৰ্দ্ধনাথ ভাষ্যকৰণৰ সৰ্বোচ্চ সিদ্ধবোগীকপে পৰিগণিত হৈছিল।^{১৯} আজিও দক্ষিণ-পূব এছিয়াৰ ভাস্কৰ্য্যন ঠাইত গোবৰ্দ্ধনাথক মহাসিদ্ধ বোগীকপে পূজা কৰা হয়। গোবৰ্দ্ধনাথৰ বিখ্যাত গোবৰ্দ্ধনাথৰ এইজনা বোগীৰে অক্ষয়কীৰ্তি। এই মন্দিৰ নাথপত্নী লোকসকলৰ বাবে পৰম পবিত্ৰ তীৰ্থস্থান। 'দেৱী পাভান'ত মহেশ্বৰনাথক শিৱ-অৱতাৰ বুলি পূজা কৰা হয়। মহেশ্বৰনাথে পাণ্ডপাত শৈৱৰ বেশ ধাৰণ কৰি নেপালত শৈৱধৰ্ম প্ৰচাৰ কৰে।^{২০} গোবৰ্দ্ধনাথৰ নামেৰে নেপালত গোৰ্ণা জাতিৰ উদ্ভৱ হৈছে। নেপালৰ মুদ্ৰাত গোবৰ্দ্ধনাথৰ প্ৰতিমূৰ্ত্তি আছে। ধৰ্মপ্ৰচাৰৰ উদ্দেশ্যে মহেশ্বৰনাথে নেপালৰ 'বাকু'তো শিৱমন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰাইছিল।^{২১} কাশ্মীৰত গোবৰ্দ্ধনাথক শিৱ অৱতাৰ হিচাপে পূজা কৰা হয়।^{২২} ইয়াৰ অৰুনাথ ধামত বৰুৱা শিৱলিঙ্গ আছে।^{২৩}

অসমতো গোৱালপাৰা জিলাৰ বঙাঘাটত দুখনাথৰ এটি মন্দিৰ আছে। এই মন্দিৰৰ গুহাত শৈল ভাস্কৰ্যসমূহত নাথ-বোগীসকলৰ মঠ-মন্দিৰ কীৰ্ত্তিচিহ্ন দেখিবলৈ পোৱা যায়।^{২৪} ব্ৰহ্মপুত্ৰ আৰু যানাহ নদীৰ স্নংগমস্থলত অনেক যোগী-সন্ন্যাসীয়ে নীৰবে যোগ সাধনা কৰি সিদ্ধিলাভ কৰিছিল। সেয়ে ঠাইখনিৰ নাম যোগীঘোপা হোৱা বুলি অনুমান কৰা হয়।

নগাঁও জিলাৰ হোজাই যোগীজান বেল টেচনৰ ওচৰত অসংখ্য শিৱলিঙ্গ আৰু বোনিপীঠ আৱিষ্কৃত হৈছে। 'ৰাজমোহন নাথ ডাঙৰীয়াই অসমৰ নগাঁও জিলাৰ ডবকা, লংকা, বমুনামুখ প্ৰভৃতি কণিলী আৰু বমুনা উপত্যকাৰ প্ৰাচীন মন্দিৰৰ ভগ্নাৱশেষৰ পৰ্যবেক্ষণ কৰি এই অঞ্চল প্ৰাচীন ঐতিহ্যৰে গৰিমাযুক্ত 'কদলী ৰাজ্য' বুলি ঠাৱৰ কৰিছে। গুৱাহাটীৰ কামাখ্যাৰ ওচৰত অৱস্থিত 'সন্ন ধাম'ত গুপ্তীৰ নাথ আৰু সুন্দৰনাথৰ মূৰ্ত্তি আছে। বঙিয়াৰ বেল টেচনৰ ওচৰত বালিকুছিত গোবৰ্দ্ধনাথৰ মন্দিৰ আছে। গুৱাহাটীৰ পাণ্ডুত অৱস্থিত পাণ্ডুনাথ মঠ,

১৯। পণ্ডিত গণেশ নাথ, শৈৱদৰ্শন আৰু সাহিত্যৰ পটভূমি, ১ম খণ্ড পৃ. ৭৪।

২০। প্ৰাক্তত গ্ৰন্থ, পৃ. ৭৫।

২১। ক. অধ্যাপক পঞ্চানন মণ্ডল, গোবৰ্দ্ধনাথ, পবিত্ৰ ব্ৰহ্মত।

খ. ড° মোহন সিং গোবৰ্দ্ধনাথ এণ্ড মেডিকেল ছিন্থ থিৰিচিভন, পৃ. ৩।

২২। পণ্ডিত গণেশ নাথ, প্ৰাক্তত গ্ৰন্থ, পৃ. ৭৫

২৩। ড° কল্যাণী মল্লিক, গবেষণা গ্ৰন্থ, পৃ. ১০৩

২৪। যোগেশ্বৰনাথ গুপ্ত, প্ৰবাসী, ১৩৩৬ বাৰ্ষিক, শাওণ, 'ঈশ্বৰনাথ আৰু গোৱালপাৰা' শীৰ্ষক প্ৰবন্ধ ব্ৰহ্মত।

কাছৰৰ ভূমিৰ উৰ্দ্ধ, মানিকগঞ্জৰ শিৱ মন্দিৰ আদি নাথ-যোগীৰাধাৰা প্ৰতিষ্ঠিত বুলি প্ৰসিদ্ধি আছে।

শিৱ নাথ-যোগীসকলৰ কুলদেৱতা। তপ-যোগ-ধ্যান আদি অন্তৰঙ্গ সাধনাক নাথসকলে অতি প্ৰাচীন কালৰপৰাই গুৰুত্ব দি আহিছে। অসমৰ সৰু, নগাঁও, কামৰূপ আৰু কাছৰত গোড়া নাথপন্থীৰ সংখ্যাও কম নহয়। নাথ-যোগীসকলে নিৰ্বিকাৰ নিৰ্বিকল্প চিন্তেৰে ঈশ্বৰৰ সান্নিধ্যলাভৰ পোষকতা কৰে। নবদেহ সংযত কৰিবৰ কাৰণে এওঁলোকে কায়াসাধনাৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দি আহিছে।

১.৩. শিৱ বৈদিক দেৱতা। ঋগ্বেদ (১০/৫/২৮), অথৰ্ববেদ (১৫/৭) আৰু শুক্ল যজুৰ্বেদত (৩০/৫/৭), (২৮/৫৬) শিৱ দেৱতাৰ উল্লেখ পোৱা যায়। শুক্ল যজুৰ্বেদৰ কদ্ৰাধ্যায়ত কদ্ৰক 'ব্ৰাত্য' আৰু 'ব্ৰাত্যপতি' বুলিছে।^{২৫} ঋকবেদৰ এটা সূক্তত কদ্ৰক স্পষ্টভাৱেই 'শিৱ' বুলি উল্লেখ কৰিছে।^{২৬} বিশ্বামিত্ৰ মুনিয়ে শিৱক আৰাধনা কৰিয়েই ব্ৰাহ্মণত্ব লাভ কৰা বুলি জনা যায়।^{২৭} বায়ুপুৰাণৰ মতে, ভৃগু জন্ম হোৱা মহাদেৱে তেওঁক পুত্ৰৰূপে বৰণ কৰিছিল।^{২৮}

ঋগ্বেদৰ উপনিষদত শিৱক নিৰ্বিকল্প, শাস্ত্ৰ-গুৰু অক্ষৰ বুলি অভিহিত কৰিছে। তেওঁৰপৰাই সমগ্ৰ জগৎ সৃষ্টি হৈছে আৰু তেওঁৰেই সকলোৰে মাজত শ্ৰেষ্ঠ।^{২৯} নাথ-যোগীসকলৰ মতে শিৱই বেদৰ স্ৰষ্টা আৰু জ্যোতি বন্ধা।^{৩০}

১.৪. শৈৱতত্ত্বৰ ইতিহাস অনুধাবন কৰিলে দেখা যায় যে অথৰ্ববেদত^{৩১} বহুদেৱতাবাদৰ বিৰোধী প্ৰবল কৃষ্টিসম্পন্ন শিৱ^{৩২} উপাসক ব্ৰাত্যজাতিৰ উল্লেখ আছে। ঋকবেদত প্ৰাচীন সিদ্ধ উপত্যাকাবাসী জাতিসমূহৰ ভিতৰত মৎস্যাস:^{৩৩} বিহানিন শিৱাস^{৩৪} বৈকণ^{৩৫} বা কাণকটা আদি পৰাক্ৰমী শৈৱ সম্প্ৰদায়ৰ উল্লেখ পোৱা যায়। শুক্ল যজুৰ্বেদৰ বাজসনেয় সংহিতাত এই ব্ৰাত্যসকলৰ উল্লেখ

২৫। ব্ৰাত্যো ব্ৰাত্যপতিভাৰ্য্যো নমো নমঃ (৬/৫/২৫)

২৬। ঋকবেদ-১০/৯২/৯

২৭। ঋক ৩/৫৭/৭; মহাভাৰত শল্য পৰ্ব, ১৮/১৬

২৮। পুৰাণে কল্পৰামাস মহাদেৱ ভূতো ভৃগুঃ,
(বায়ুপুৰাণ, ৬/৫/৩৯)।

২৯। ৰেত, ৪/১৮.

৩০। জ্যোতিৰন্ধা: যি প্ৰথমে জ্ঞানৰ জ্যোতি দেখা পাইছে।

৩১। অথৰ্ববেদ, ১৫শ কাণ্ড

৩২। কদ্ৰ শিৱ।

৩৩। ঋক ৭/১৬/৮

৩৪। ঋক ৭/১৮/৭

৩৫। কানকটা।

কৃষ্টি-সংস্কৃতিৰ উদ্ভাৱন আছে। ভাণ্ডাৱালক (১৭/১৪), কৰ্ণাটক, শ্ৰোতসূৰ (২২/৪/৩৭), সট্টাকন শ্ৰোতসূৰ (৮/১৬/৮) আৰু অৱশ্যে 'কৃষ্টি সূত্ৰতো এই সম্প্ৰদায়সমূহৰ সাহিত্য, দৰ্শন আদিৰ পৰিচয় পোৱা যায়। এওঁলোকে কল্প শিৱকে সমগ্ৰ বিশ্ব চৰাচৰৰ গৰাকী হিচাপে কল্পনা আৰু উপাসনা কৰে।

নিবাস: বৈৰৱ মৎস্য আদি শিৱ উপাসক সম্প্ৰদায়সমূহ 'অবজা' আৰু 'অ-দেৱা' আছিল। এওঁলোকে দীক্ষাৰ অন্তত শিৱৰ চুলিত অক্ষয়ান সিং ধাৰণ কৰাৰ বিধি আছিল। পৰৱৰ্তী কালত আবিষ্কৃত মিচৰ, বেবিলন, ইৰাণ, মেছোপটেমিয়া আৰু সিহু উপত্যকাৰ সত্যতাত এনে নিদৰ্শন পোৱা গৈছে।

১.৫. অখৰ্ববেদ (১৫/৪), শুক্ল যজুৰবেদ আদি গ্ৰন্থত উল্লিখিত ব্ৰাহ্মজাতিক ভাণ্ডা-ব্ৰাহ্মণকাৰে চাৰিটা ভাগত বিভক্ত কৰিছে। অখৰ্ববেদৰ ব্ৰাহ্মজাতকত এওঁলোকক 'পৰম পুৰুষ' বুলিছে। বেদ-বীৰাংসাৰ সব্বভূতী মহাবাজবৰ্ত্ত মতে "ব্ৰাহ্ম বা ইদং অগ্ৰ আসীৎ ইদমান এৰ প্ৰজাপতিঃ সন্মৈবয়ং। -সৃষ্টিৰ আদিতে ব্ৰাহ্মই আছিল, তেৱেই প্ৰজাপতিক প্ৰেৰণা দিয়াত প্ৰজাপতিয়ে তেওঁৰ আত্মনিহিত সুবৰ্ণ জ্যোতিৰূপৰা বিশ্বৰ মূল তত্ত্বৰূপে সৃষ্টি কৰিলে তপঃ, সত্য আৰু ব্ৰহ্ম, আৰু ইয়াৰ ফলত এই জগত উদ্ভৱ হ'ল। ইয়াতে এই ব্ৰাহ্ম আবিৰ্ভাৱ হ'ল-'মহাদেৱে ইশান এক ব্ৰাহ্মৰূপে।' ইয়াখনুৱেই তেওঁৰ ধনু, তেওঁৰ কণ্ঠ নীল বৰণীয়া আৰু নিঠি লোহিত বৰণ (১৫/১)। ইয়াৰ পাছত এক ব্ৰাহ্ম চাৰি সূতৰূপে পূবে, দক্ষিণে, পশ্চিমে, উত্তৰে দক্ষিণাবৰ্ত্ত গতিত সিঁচৰতি হৈ পৰিল। বিজ্ঞান হ'ল তেওঁৰ বাস বা আবাসন, বাতিৰ অন্ধকাৰ তেওঁৰ ক'লা চুলি, দিনৰ পোহৰ তেওঁৰ উজীশ, বজ্জ আৰু বিদ্যুৎ কুণ্ডল, নক্ষত্ৰৰ জিকিমিকি তেওঁৰ মলিদ্ধৰণ, উৰা, ইড়া আৰু বিদ্যুৎ তেওঁৰ নৰ্ম সহচৰী। তেওঁ বানৰ বধত বিচৰণ কৰে। মাতাৰিচা আৰু সোম তেওঁৰ বাহন, বতাহ বধৰ সাৰথি, ধুমুহা প্ৰভৃদ বা চাবুক। সাম দেৱতা, সপ্তৰ্ষি যজ্ঞ, যজ্ঞমান, পশু-সকলো তেওঁৰ অনুচৰ (১৫/২)। ইয়াৰ পাছত তেওঁ দিশে দিশে আবিৰ্ভাৱ হ'ল, কাল বা ঋতু পৰ্যায়ৰূপে (১৫/৩/৪)। ভব, শৰ্ব, পশুপতি, উগ্ৰ, কল্প, মহাদেৱ আৰু ইশান ধানুকী হৈ যথাক্ৰমে পূবে, দক্ষিণে, পশ্চিমে, উত্তৰে, ধৱত, উৰ্দ্ধত আৰু দিগন্তত তেওঁৰ অনুগামী হ'ল (১৫/৫)। ইয়াৰ পাছত তেওঁ আবন্ত হ'ল উত্তম দিশে, বৃহৎ দিশে, পৰম দিশে, অনাদৃষ্টি দিশে, অনাবৃত্ত দিশে, দিশে, দিশে, দিগন্তবেদি। পাৰ্থিৱ ভূত, জ্যোতিৰ্মগুণী, বেদজ্ঞান, ইতিহাস, পুৰাণাদি জ্ঞান, যজ্ঞ, কাল আৰু দেৱতাসকল হ'ল তেওঁৰ অনুচৰ (১৫/৬)। ইয়াৰ পাছত তেওঁ সমুদ্ৰৰূপে সকলোবোৰ আবৃত্ত কৰি

পেলালে।^{৩৬} (১৫/৭)। এয়া বহান দ্ৰাভ্য বা কহন বোকাতিবেই পৰিচয়ক। এই দ্ৰাভ্যক বিজনে জানে চেবেই সিদ্ধ বা বিদ্যান দ্ৰাভ্য। অৰ্ধবৈদ্যৰ বতে এই দ্ৰাভ্য কৰিবোৰৰ ভবত আলহী হ'লে গৃহস্থৰ পৰম পুণ্যলাভ হয়। তেওঁক গৃহস্থই সেৱতাৰ দৰে পৰিচৰ্যা কৰিবৰ বিধান আছে (১৫/১৪)।

১.৬. দ্ৰাভ্যসকলৰ উপাস্য সেৱতা 'এক দ্ৰাভ্য' (মহাদেৱ) বা 'কহন শিব'। আৰ্য আৰু প্রাণাৰ্য সংস্কৃতিৰ সংমিশ্ৰণত গঢ় লৈ উঠা^{৩৭} শৈৱতত্ত্বৰ প্ৰথম আভাস পোৱা যায় সিদ্ধ উপত্যকাৰ মহেঞ্জোদাৰোত আৱিষ্কৃত যোগীমূৰ্তিত। এই মূৰ্তিয়ে প্ৰতি শিব বা পতপতিৰ ইন্দিত বহন কৰিছে।^{৩৮} সিদ্ধ উপত্যকাৰ সভ্যতাত বিভিন্ন নৃ-গোষ্ঠীৰ সংমিশ্ৰণ ঘটিলেও ইয়াৰ মূল উৎস দ্ৰাবিড়ী সংস্কৃতি। সেয়ে কহন শিবৰ ভিত্তিও দ্ৰাবিড়ীয় সংস্কৃতি বুলি অনুমান কৰিব পাৰি।^{৩৯}

দ্ৰাভ্যসকল জ্ঞানবাদী আৰু সাংখ্যধাৰাৰ বাহক। "প্ৰাচীন যুগৰ তীৰ্থাৰ্থক আৰু বৌদ্ধৰ পৰা আৰম্ভ কৰি মধ্যযুগৰ নাথ আৰু আধুনিক যুগৰ আউল-বাউল পৰ্যন্ত সকলোবোৰেই প্ৰাচীন দ্ৰাভ্যৰ দলত পৰে।^{৪০} শুদ্ধ যজুৰ্বেদীয় বাজসনেয় সংহিতাত দ্ৰাভ্যসকলক দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে : পুংখলী আৰু কীতবল্লীৰ। এওঁলোক ব্ৰত আৰু যোগ আচৰণকাৰী দ্বিতীয় বা দ্ৰাভ্য। পুংখলীসকল নৃত্য আৰু গন্ধৰ্ববিদ্যাত পাৰদৰ্শী। কীতবল্লীসকলে স্ত্ৰী-সঙ্গ নকৰে আৰু অলৌকিক যোগশক্তিৰ সহায়েৰে উদাসীন জীৱন-ৰূপন কৰে। এওঁলোক মুনিপত্ৰী, আজন্ম ব্ৰহ্মচাৰী আৰু ব্ৰহ্মজ্ঞ আছিল। এওঁলোকৰপৰাই নাথ-যোগী সম্প্ৰদায়ৰ সৃষ্টি হোৱা বুলি পণ্ডিতসকলে অনুমান কৰে।"

৩৬। কে. বীমােসো, পৃ. ৭৮।

৩৭। Siva may be local form of Rudra, arisen under the influence of Peculier Climatic relation in the district from which he made this way into Hindustan proper.--H. Bhattacharyya. The Foundation of living Faith, Vol. I.P. 223.

৩৮। বোগী মূৰ্তিটোৰ চাৰিওফালে চাৰিটা অৰ্ধৰ প্ৰতিমূৰ্তি দেখা যায়। সেয়ে মূৰ্তিটো পতপতি শিবৰ বুলি অনুমান কৰা হৈছে।

৩৯। ".....Siva was originally the God of the ancient dwellers of Indian who now go by the name of Dravidians and who were by no means less civilized than the Aryans who came to settle in this land. There was considerable divergence of ideals of the two nations but when the fashion of the two was effected by the genius of the people, Siva was accepted as one of the frinity of the Aryan Athreology".

৪০। কে. বীমােসো, পৃ. ৮০

"অধ্যাপক জীৱকৃষ্ণ দুৱাৰ নাথৰ পৰা এই ধৰ্মৰ ভাৱ পোৱা হ'ল

শিৱৰ গাজন প্ৰসঙ্গ

বঙ্গদেশৰ মঙ্গলকাব্যবোধৰপৰা জনা যায় যে শিৱপূজা কোচ, ডোম, বাগ্দী আদি জাতিৰ মাজত প্ৰচলিত আৰু জনপ্ৰিয় হৈছিল আৰু আৰ্য্যভিন্ন জাতিসমূহে শিৱক নিজৰ উপাস্য দেৱতাকৰূপে গ্ৰহণ কৰিছিল আৰু নানান বিধ লৌকিক উপাখ্যানো গঢ়ি তুলিছিল। এই প্ৰসঙ্গত ড° অসিত কুমাৰ বন্দোপাধ্যায়ে মন্তব্য কৰিছে—“বাঙালীৰ লোক জীৱনত বৃষধ্বজ শিৱৰ প্ৰমুখ কণ্ঠকৈ ভাং ধৰুৱা সেৱন কৰা, পৰৱৰ্তী লোলুপ কৃষক শিৱই অধিক প্ৰাধান্য লাভ কৰিছিল।” —যাক কোনো কোনোৱে আত্মিক সংস্কৃতিজাত কৃষি দেৱতাৰ প্ৰতীক বুলিও ভাবে। পাছত আৰ্য আৰু আৰ্য্যভিন্ন সংস্কৃতিৰ সময়ৰ সময়ত পৌৰাণিক মহেশ্বৰ আৰু কোচ ৰমণীৰ ৰূপযুক্ত বৃদ্ধ শিৱ এক হৈ পৰিল।*১

শিৱপূজাৰ লগত ‘গাজন’ নামৰ এটি উৎসৱ সংশ্লিষ্ট হৈ পৰিল। প্ৰথমে গাজন আছিল ধৰ্ম ঠাকুৰৰ উৎসৱ। পাছত শিৱৰ লগতো সেয়া যুক্ত হ’ল। ধৰ্ম ঠাকুৰক লৈও বহুতো প্ৰহাৰ। বহুতো পতিতে ধৰ্ম ঠাকুৰক সূৰ্যৰে প্ৰতীক বুলিও ভাবে। ধৰ্ম ঠাকুৰ বাঢ় দেশৰো প্ৰামাণ্য দেৱতা। তেওঁৰ এটি উৎসৱ হৈছে গাজন। পাছলৈ আৰ্য পুৰোহিতসকলে এই উৎসৱক শৈৱ উৎসৱলৈ পৰিণত কৰিছে। শিৱও বিহেতু এজন প্ৰধান প্ৰামাণ্যদেৱতা, ধৰ্মৰ গাজন শিৱৰ গাজনলৈ পৰিৱৰ্তিত হৈছে।*২

গাজনৰ লগত সংশ্লিষ্ট চড়ক উৎসৱ বৰ্ষশেষত অনুষ্ঠিত হয়। চড়ত যি ঘূৰণীয়াকৈ ঘূৰা হয় সেই আচাৰ সূৰ্য উপাসনাৰ আচাৰৰেই প্ৰতীক।

“সামাজিক জনতন্দ্ৰেয় দৃষ্টিতে ধৰ্মও চড়ক পূজা দুই-ই আদিয় কৌম সমাজেৰ ভূতবাদ ও পুনৰ্জন্মবাদ বিশ্বাসেৰ উপৰি প্ৰতিষ্ঠিত, প্ৰত্যেক কোৰ্মেৰ মৃত ব্যক্তিদেৱ পুনৰ্জন্মেৰ কাৰ্যনাতেই এই দুই পূজাৰ বাৎসৱিক অনুষ্ঠান। তাহা ছাড়া, বান-কোঁড়া এবং দৈহিক যন্ত্ৰণা গ্ৰহণ বা বক্তৃপাত উদ্দেশ্যে যে সব অনুষ্ঠান চড়ক পূজাৰ সন্মিলিত, তাহাৰ মূলে সুপ্ৰাচীন কৌম সমাজেৰ নৱবলি প্ৰথাৰ স্মৃতি বিদ্যমান, এ সম্বন্ধেও সম্বন্ধেৰ অৱকাশ কম।”*৩

শিৱেৰ কোচ-ডোম সম্পৰ্ক গাজন উৎসৱ ও চড়ক উৎসৱ আদি আত্মিক কৌম সম্পৰ্কজাত হতে পাৰে, কিন্তু শিৱ চৰিত্ৰেৰ বিচিত্ৰ বিৰুদ্ধ ওপাবলী যে

*১। বাংলা সাহিত্যৰ ইতিবৃত্ত— ভাগ ৭৩-পৃ. ১৮।

*২। পশ্চিমবঙ্গেৰ সংস্কৃতি-বিশ্ব বোধ-পৃ. ৪১।

*৩। বাঙালীৰ ইতিহাস—ড° নীলমণি সেন গায়, পৃ. ৫৮৩।

বৈদিক রত্ন শিবের ক্রম-বিবর্তনের ইতিহাস, তাতে সন্দেহ নেই। রত্ন-শিবের উপাসনা এত (ব্যাপক)ও জনপ্রিয় হয়েছিল যে আর্যের জাতিরাও শিবকে তাঁদের উপাস্যরূপে গ্রহণ করেছিলেন,—হয়ত বা এই সমস্ত জাতির শিখিল সমাজ বহুদূর শিব-শিবানীর চরিত্রে ছাপা ফেলেছে। নারদ পঞ্চরাত্রে হ্রস্বেশী শিবের শাখার মূল্য দিতে গৌরী কিরাতিনী বেশ ধারণ করেছিলেন—

কিরাতবেশমাস্থায় সখিভিঃ পরিবারিতা।

জগায় যত্র দেবেশঃ সদ্ধাং চক্রে যহেৎসৱ।।*৪

—শিবানী সখীবেষ্টিতা হয়ে কিরাতবেশ ধারণ করে যেখানে দেব দেব যহেৎসৱ সদ্ধা করছিলেন, সেখানে গেলেন।

চণ্ডালীর সঙ্গমে শিবও চণ্ডাল হয়েছিলেন। মহাভারতেও অর্জুনের পাণ্ডপাত অঙ্গলাভের পূর্বে শিব কিরাত বেশে অর্জুনের সঙ্গে যুদ্ধে রত হয়েছিলেন। শিব সাগর সঙ্গমে বহু সংস্কৃতির স্রোতোধারা সন্নিবিষ্ট হয়ে এক হয়ে গেছে এমন সন্দেহ অমূলক নয়। বর্ষশেষে চড়কে ঘোরা অবশ্যই সূর্য্যের বর্ষ পরিক্রমার প্রতীক।

শিৱৰ ব্ৰতকথা

বাবানসী নামেৰে সৰ্বগুণযুক্ত এখনি নগৰী আছিল। সেই নগৰীতে কদাকাৰ চেহেৰাৰ এটি প্ৰাণীহিংসুক ব্যাধেও বাস কৰিছিল। ব্যাধৰ চকু আছিল বস্তুবৰ্ণৰ, চুলিও তাম বৰণীয়া। বং ক'লা আৰু দেখাত তেনেই শৰ্বকায়। ব্যাধৰ ঘৰখন আছিল প্ৰাণী বধ কৰা বিবিধ অস্ত্ৰেৰে পূৰ্ণ।

এদিন ব্যাধে অকণ্যত বহুত পশু বধ কৰি মাংসভাৰ কঢ়িয়াই আনোতে 'আনোতে অতি ক্লান্ত, শ্ৰান্ত হৈ পৰাত বিশ্রাম ল'বলৈ এজোপা গছৰ ওৰিত বহোঁতেই গছৰ বা লগাত তাতে নিদ্ৰা গ'ল। নিদ্ৰা হ'লত সাৰ পাই দেখে যে চাৰিওপিনে নিজম, খিটমিটিয়া অন্ধকাৰ। এই অন্ধকাৰত ঘৰলৈ বাট বুজিবলৈ উপায় নেপাই হাতেৰে খেপিয়াই খেপিয়াই বেলগছ এজোপাতে মাংসৰ ভাৰখন বান্ধি থৈ, বাতিৰ প্ৰহৰত, ডাঙৰ জন্তুৰ ভয়ত গছৰ ওৰিত নাথাকি বেলগছ জোপাৰ ওপৰতে উঠি থাকিল।

দৈৱক্ৰমে সেই বেলগছজোপাৰ ওৰিতে এটি শিৱলিঙ্গ আছিল। সেই ৰাত্ৰিও আছিল শিৱ চতুৰ্দশীৰ ৰাত্ৰি। গোটেই দিন একো আহাৰ নোখোৱাকৈ থকা ব্যাধৰ দেহা ভোকত, জাৰত কঁপি আছিল। ৰাতি ব্যাধৰ গাৰ কঁপনিত গছজোপাও কঁপি উঠিল আৰু গছৰ পাতত থকা নিয়বৰ পানী অকণা শিৱলিঙ্গৰ ওপৰত পৰিল আৰু দৈৱক্ৰমে বেলপাত এটিও সৰি পৰিল। তিথিৰ মাহাত্ম্যৰ কাৰণেই হয়তো সেই নিয়বৰ পানী আৰু বেলপাতৰিলা পায়েই শিৱৰ পঞ্চম সন্তোষ হ'ল আৰু ব্যাধ তিথিৰ মহাকলপ্ৰাপ্ত হ'ল। ব্যাধে অবশ্যে একো নাজানিলে। পিছদিনা পুৱা ব্যাধ নিজ ঘৰলৈ গ'ল। কিছুকালৰ পাছত ব্যাধৰ আয়ু শেষ হ'লত যমদূতে ব্যাধক নিবলৈ অহাত দয়াময় শিৱই তেওঁৰ লোক পঠাই যমদূতক বাধা প্ৰদান কৰিলে। দুই দলৰ মাজত দুৰ্বোৰ সংঘৰ্ষ হ'ল আৰু শিৱদূতে ব্যাধ, যমদূত, যমৰাজক আনি শিৱৰ নগৰী পোৱালেহি। ব্যাধৰ ওবে জীৱনৰ কুকৰ্মৰ কথা যমৰ ফালৰপৰা নন্দীক কোৱাত, নন্দীয়ে শিৱৰাত্ৰিৰ দিনা শিৱৰ কৰুণাপ্ৰাপ্ত হোৱাৰ কথা যমক কোৱাত যম বিস্মিত হৈ শিৱবন্দনা কৰি আঁতৰি গ'ল।

এই আখ্যান শিৱই নিজমুখে পাৰ্বতীৰ আগত কৈছিল। পাৰ্বতীয়ে অন্যান্য বন্ধু-বান্ধবীক কৈছিল। তেওঁবিলাকেই স্বৰ্গ-মৰ্ত্যধামৰ সকলোতে এই ব্ৰত কথা

প্রকাশ কবিছিল। ইহলোকত বাহ্য কল্পতক সদাশিবতক কোনো পূজনীয় নাই, শিববাঈ দ্রুতৰ সমান দ্রুত নাই, অৰমেধ বজ্জৰ সমান বজ্জ নাই, গঙ্গাতকৈ ডাঙৰ তীৰ্থ নাই।

শিৱৰ নাম

হব হে ত্ৰাহি ত্ৰিনয়ন

সহু শূলধৰ মদন মোহন কণ কি

হব হে ত্ৰাহি ত্ৰিনয়ন

হবহে নমো, গঙ্গাধৰ চৰণে কমল

বৈ আছে হৃদয়ৰ মাজে কি হবহে ত্ৰাহি ত্ৰিনয়ন।

হবহে কৈলাসৰে হৰে যুৱে ঘৰে ঘৰে

লগতে পাৰ্ব্বতীক লৈয়া কি হবহে ত্ৰাহি ত্ৰিনয়ন।

হবহে নমো দোবাৰ্ণ মাথ কৈলাসৰে নাথ

চৰণে কৰো প্ৰাণম কি হবহে

ত্ৰাহি ত্ৰিনয়ন।

হবকে দেখিতে ভাল, কপালতে চন্দ্ৰকলা

গলে শোভে বাসুকীৰ মালা.....

পৰিধান বাঘৰ ছাল, তিনি গুটি নেত্ৰভাল

চন্দ্ৰ সূৰ্য্য অগ্নিৰ জ্বালা।

শিৱ চতুৰ্দশীৰ দিনা বেলাৰ গছ আৰঙিলা

বম্ বম্ বম্ ভোজনানাত্ৰ।

বিদায় দিয়া মহাদেৱে যাম আশি নিতুৰ ঘৰে

মাৰে বজ্জা অন্ন গৈয়া খামে।

কাৰ্ত্তিক গণপতি, লগত লৈ পাৰ্ব্বতী

ধীৰে ধীৰে চলিবাস্ত সৰে।

সদাশিৱৰ বেলাৰ পত্ৰ পাৰ্ব্বতীৰ প্ৰাণ

তাহাতে সদায় তুটু প্ৰভু ভগবান।

জয় কৰা মহাদেৱে আপদ কৰা দুৰ

বিদ্ৰি ওচাই শান্ত কৰা

পঞ্চানন ঠাকুৰ।

জগত জ্যোতি উজ্জ্বল পতি পঞ্চম' বদন
 দণ্ডবতে প্ৰণামোহো শিৱ ত্ৰিলোচন॥
 নাৰদে বোলয় জনা পাৰ্বতী
 তোমাত কিছু কাৰ্য্য নাই॥
 অতি হাবিয়াসে গজাক বিয়া কৰাই
 জন্তাতে থৈছে লুকাই॥
 জন্তা মেলি দিয়া চাওঁ ভোলানাথে,
 জন্তা মেলি দিয়া চাওঁ॥
 জন্তাৰে ভিতৰত আছে গজাদেৱী
 আমি দৰ্শনে পাওঁ॥
 জন্তাতে আসন, জন্তাতে বসনে
 থাকা জন্তাপাৰি শুই॥
 গজা ভাগীৱতী ভাৱন চুৰি কৰি
 জন্তাতে লগালে জুই॥
 সেইহে কাৰণে আই গজাদেৱী
 জন্তাতে লুৰিলে খৰি॥
 জন্তাৰ খৰিৰে অন্ন সিজাই ৰালে
 শৰীৰ পবিত্ৰ কৰি॥
 উত্তৰে গজা মাও, দক্ষিণে যমুনা
 মাজে সৰস্বতী বয়।
 হিমে হিমে কৰি অমৃত বৰৰিছে
 যাওঁকোন সৈতে মই॥
 গজাতে গজা মাও, কাশীতে বিৰেখৰ
 ওৰেবাত জগন্নাথ দেৱ॥
 বলোভদ্ৰ কৃষ্ণ, সুভগা ভগীনি
 তিনিওকো জনাইছে সেৱ॥

(১)

হব হব সদাশিৱ ডহক বজাই
 নাচিব লাগিছে শিৱে ভাঙৰ লাড়ুখাই॥
 সৰ্বদেহে শোভা কৰে সৰ্গৰ মালাই
 বাঘৰ ছল বিনে প্ৰভুৰ আন বস্ত্ৰ নাই॥

সঙ্গে নাচে নবীছলী গৌসাকে বাই
দেবগণে হাসে সবে পার্বতীক চাই।।
হব শিৱ, হব শিৱ মাথে জটাধাৰী
যজ্ঞি যাওক মন প্রভু চৰণে তোহাৰি।।

(২)

অ শিৱ শঙ্কৰ শিৱে জটাধৰ গঙ্গাৰ বসতি তাতে
কঠে হলাহল, কঁকালে বাঘৰ ছল
ভঙ্গ সানে সৰ্বগাৰে।।
ভাঙকে ঝাইলো, ধতুৰা ঝাইলো
নমৰিলো বিকৰ জালে
জগতৰ হেতু গবল ঝাইলো সমুদ্র মছন কালে।।
কাৰ্ত্তিক গণপতি দুগোটি তনয় ভোকে কলমল কৰে
বাতিৰ সাজক লালি আনাগৈ পার্বতী ধাৰে
উদ্ধাৰে কৰি।।

(৩)

শিৱৰ বিয়া—

ভটুৰা গৌসাইৰে বিয়া
সঙ্গে দেবগণ লৈয়া
যাব প্রভু মেনকাৰ ঘৰে
জগতৰে নাথ শিৱ মাথাই জটাধাৰী
কাছে লৈয়া ভাঙৰ জুলি ভাং খুন্দায়াৰি
শিৱৰ গাৰে ভঙ্গ ধূলি পেটটো ভাঙৰ ডুলি
দেখি দেশৰ তিৰীছলি হাসে খলখলি।।
মহাৰঙ্গে পাইলা গৈয়া মেনকাৰ ঘৰ
বৰ বৰিবা আসি শাহুই বিলাপিলাবৰ।।
লাজে-অপমানে শাহুই চেতনা হৰাইলা
দীঘল ওকণী লৈয়া জোঁবাইক বৰি নিলা।।

(৪)

সতীৰ প্ৰতিবাদ

নকৰা নকৰা পিতা নকৰিবা শোক
অ' পিতা নুশুনাবা শিৱনিন্দা শোক।।

ভুৱা নতুও শিৱ অ' টোকোনা পুৰুষ
 ভুত-প্ৰেতৰ সৰী বুলি নুশুনাবা মোক।।
 পিতা নকৰিবা শোক।।
 সতী সাধী পতিৱতা স্বামী পৰাক্ৰমী
 পতি নিন্দা নুশুনাবা শিৱ মোৰ স্বামী।।

(৫)

বম্ বম্ ভোলানাথ তুমি অনাথৰ নাথ
 তুমি জগতৰে পতি
 হাতে শূল মাথাই জঁটা, গাৱে ভদ্ৰ ধূলি
 সৰ্পৰ মালা গলে আছে কাছে ভিকৰ ভুলি।।
 কেহোঁ বোলে বুঢ়া গোসাই ডম্বক বজোৱা
 কেহোঁ বোলে বুঢ়া আতা গদাজল দেখুওৱা।।
 কেহোঁ বোলে বুঢ়া আতা বাঘৰ ছল গিহিলা
 কেহোঁ বোলে ভাঙৰ চিলিম কৈলাসত এবিলা।।
 কেহোঁ দিলা চাউল মুঠি কেহোঁ দিলা খালি
 লাজে অপমানে গৈলা কৈলাসক চলি।।

(৬)

অ বাবা বোমভোলা, বোমভোলা, বোমভোলা
 দিনে ৰাতি খাই ফুৰা ভাঙনে ধতুৰা।
 ছল নাই ঘৰত তোৰ খাবৰ নাই ভাত
 ঘুমাৰৰ শয্যা নাই বস্তা নাই গাত।।
 মৃতকৰ চিতাৰ ভদ্ৰ সানা সৰ্ব গাৱে
 মন্তকৰ ওপৰে তোৰ সৰ্পে ফৌপাৱে।।
 ঘৰৰ সম্পত্তি বুলি বুঢ়া গক এটা
 পানী খাবলৈ বুলি থাকে লাও লোটা।।
 পিছনতো বাঘৰ ছল ঠায়ে ঠায়ে ছিৰা
 দিনে ৰাতি খাই ফুৰা ভাং নে ধতুৰা।।

(৭)

শিৱ-পাৰ্বতীৰ বিয়াৰ পিছত মেনকাৰ খেদ
 কান্দে মেনকাই মোৰ বাহু ঘৰে যে নাই
 সদাশিৱ ভুৱাই নিলে মোৰ জীৱনীক
 মোৰ বাহু ~~খালি~~ নাই।।

সর্প হাৰ, সৰ্পে বাহাৰ হাড়, সৰ্পে দেবাই পাৰে
হাতে বঁটা, মাখাই জঁটা ত্রিশূল ডাক বজাবে।।

মোৰ পাৰ্বতী আনন্দা ধন

দুখটিত নানাই সাধি

বেতিয়া খব্বি ডাং খুন্দা মাৰি স্বাভাৱত যাব যে মৰি।।

নিখিবলৈ নাই বস্ত্ৰ নিজে বাৰৰ ছল

স্থানানে স্থানানে ফুৰে।

ইফালে টানিলে সিকালে

চুটি হয় সৰ্বলোকে যে হাঁহে।।

(৮)

দক্ষবজ্জত সতীৰ শোক

কান্দে সতী সতাব ভিতৰে

হাঁৰ, নিদাক্ষণ বিধি কি কবিনা মোৰে।

মোৰ নিতু দক্ষবজ্জা যজ্ঞক পাতিলা

নিৰ বিনে আন দেৱ সৰ্বকে মাতিলা

নাৰদৰ মুখে শুনি যজ্ঞৰ বাতৰি

যজ্ঞ দেখিবাক হয় হৃদয় কাতৰি (কাণ্ডৰ)

নিমিগিল ভাল ফল জানি ঠিক কৰি

আমাকে যাইতে বাধা দেৱ ত্রিশূবাৰি

নুগুনি প্রভুৰ বাধা হৃদয় উল্লাসে

নিতু ঠুৱনে আহিলো জনৰ হৰিষে

দেখিলা আমাক বাপে সতাব ভিতৰে

স্বামীক নিন্দিলা গালি পাৰে বাৰে বাৰে

লাজে অপমানে দেহা কঁপে থৰথৰে

কোনো নাৰী পতি-নিন্দা সহিব নোৱাৰে।

(৯)

ডুৰ্ ডুৰ্ ডুৰ্ ডুৰ্ ডুৰ্ ডুৰ্

বাজে ডাক

নাচে সলাশিৰ কলডক।।

উদয় কলক লৈলা মাখাত তুলিলা

ব্ৰহ্মাণা সৰ্পক লৈলা উত্তৰী কৰিলা

কালসৰ্পক লৈলা কবি কালকাল
 মোহলা সৰ্পক লৈলা কবি হেৰুৱাব
 দুই বাহুত লৈলা বাজি দুখুখা (?) কেঁচিক
 মাড়লীবোমক কবি লৈলা হাতৰ আঙঠি
 কড়াল মোমক লৈলা কঁকালে বজিৱা
 চোৰা পেটুৱাক লৈলা নুপুৰ কবিতা
 আন সৰ্পক লৈলা হৃদয়ৰ মাজে
 কটিত বাঘৰ ছাল গাৰে ভঙ্গ সাজে॥

(১০)

অ আই, কেনে বিয়া দিলা বাপে
 মৰিলো মৰিলো সমূলে মৰিলো
 জটিল আঁহৰ তাপে॥
 আজি ঘৰে খাব নাই চাউল এমুঠি
 পৰে ঘৰতে আশা।
 থাকিব নাই ঘৰ, নাবাৰে শব্দে
 অশান থলীতে বাহা
 অন্যৰ ছালে নিঠা-পনা লাড়ু
 পদূলি ওলায়ে খায়
 কাৰ্তিক, গণপতি কান্দিৰ লাগিছে
 ঘৰে খুদকণ নাই
 আইথৈৰ ঘৰ গলেহে, মোৰ ততুৱা
 তাহেহে এমুঠি পাৰ্শ্ব
 কাৰ্তিক গণপতি দুয়োটি সম্পত্তি
 তাকো লগত লৈ যাওঁ॥

(১১)

আপাদ লখিত গলে লবে মুণ্ডালা
 কঁকালত বান্ধে দীৰ্ঘ সৰ্পৰ মেখলা॥
 গলত ওলিয়া শোভে কেঁচী বাকুৰাজ
 জটিল তুলিয়া বাজিলা বাকুৰাজ॥
 কৰ্ণত কুণ্ডল দিলা সৰ্প মনোমীত

আউল বাউল সৰ্প কুৰে কেনেৰে মাজত ॥
 চিকা মকলীয়া ভৈল হাতৰ ককন
 ইহজিভিত সৰ্প ভৈল বাহৰ ভুৱন ॥
 কনস্পতি সৰ্প ভৈল কপালৰ জোতি
 লগাটি ওপৰে হুনি দিলা মাটি বেঁটা ॥
 হাতত বলয় ভৈল কুহু নাগসল
 কদ্রাক স্বৰূপে ভৈল সৰ্প অঙ্গন ॥
 শৰ্কচুড় ভৈল হাব ছাদৰে সুন্দৰ
 শকিনী নেপূৰ ভৈল জানিবা পাৰৰ ॥
 এহিমতে ভৈলা সব সৰ্প অলঙ্কাৰ
 ভাস্মে বিভূষিত কায় আতি চমৎকাৰ ॥

(১২)

হব হব নন্দী ভূমী ভূতি কৰে গৰ্ব্ব কিম্বে
 আহে সদাশিৱ দেৱ দিগম্বৰ
 ত্ৰৈলোক্যৰ নাথ হব শিবে জটাধাৰী

গলে শোভা কৰে প্রভুৰ ওহি লজ্জাতাঢ়ি
 কপালতে শোভা কৰে প্রভুৰ অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ কলা
 গলে শোভা কৰে প্রভুৰ নব ব্রুণমালা
 কঠে শোভা কৰে প্রভুৰ গবলৰ জাল
 কঁকালতে শোভা কৰে কন বাঘৰ ছাল
 বক্ষে পৰি শোভা কৰি ওহি, ভাঙৰ জুলি
 সৰ্ব্বগায়ে শোভা কৰে প্রভুৰ ভাস্ম ধূলি
 কৰে শোভা কৰে প্রভুৰ ত্ৰিশূল ডম্বক
 বৃষভে চৰিয়া ফুৰে জগতৰে গুৰু ॥

[শিৱৰ প্ৰাককিৰ হাজা :

কালিকা পুৰাণ বা হৰদৌৰী

বিৱৰ্ত্ত : অজ্ঞাত কবিৰ কলা।

সংস্কৰণ : ডা পৰীক্ষিত হাজৰিকা।]

(১৩)

শিব, শিব, শিব, শিব, সদাশিব
 পার্বতী সহিতে বথে চবি যোরা
 জীবনে নোচোরা কিয়?
 ভাং খাই পগলা হলো অ মহামেউ
 ভাং খাই পগলা হলো
 ভাঙব জালে ধবি, থাকা ঢকে ধবি
 উমা যাকক গৌরী বোলা।।
 ভাং খায় কি বুলি, নিঠো তিনি ঢুলি
 ছপোরা ধতুবার গুটি
 ভাঙবে জালতে নলয় ঘববারী
 থাকে বব্বুগত তিতি
 ভাঙব জালে ধবি, বৃক্ষ তলে পবি
 নিদ্রায় অচেতন যাই
 চোরা কাকে পাই, অঙ্গ খুটি খাব
 তথাপি চেতনা নাই।।
 দেখিয়া পার্বতী কবি শীঘ্রগতি
 জগাই গৃহক আনে
 বাগী এবিল বুলি আনি ভাঙব জুলি
 দুনাই তাক টানে।।
 ভাং খাই খাই বাতুল অপার
 থাকা শয্যাতে পবি
 বাতিবে বাতিটো টোপনি নধবে
 থাকে ধব্বক কবি।।
 নিশা অবসানে জগত পবাণে
 নিদ্রা অচেতন যাই
 কিবা ঘব-সুবার কি আছে আমার
 একোতে মনত নাই।।
 হেন দেখি গৌরী চকলত ধবি
 প্রভাতে গৈরা জগাই
 উঠা শীঘ্র কবি, কিলম্ব নকবি
 ঘবত খুলকল নাই।।

(১)

শিৱৰ নাম (খোঁপিলী সন্ধ্যাৰ)

এ, সদাশিৱ এ, তুমি কলতক,
ভগৱতীৰ পতি তুমি জগতৰে শুক
সদাশিৱ এ॥

এ, সদাশিৱ এ, গাৱে তুমি ধূলি
পৰুৱাৰে শব্দ কৰে দুৰ্গা দুৰ্গা হুলি
সদাশিৱ এ॥

এ, সদাশিৱ এ, তোমাৰ নিৰে জটা
জগতক বৰ দিয়া আপুনি নাঙঠা
সদাশিৱ এ॥

এ, সদাশিৱ এ, তুমি ত্ৰিপুৰাৰী
জগতক বৰ দিয়া আপুনি ভিৰাৰী
সদাশিৱ এ॥

এ, সদাশিৱ এ, তুমি বোলা মই ব্ৰহ্মচাৰী
তোমাৰ নিষিদ্ধে প্ৰভু ৰাজপথ নেদেখিলো
লোকে বোলে পগলাৰ নাৰী
সদাশিৱ এ॥

এ, সদাশিৱ এ, তোমাৰ দেখোন সৰ্পৰ অলকাৰ
গাৱৰ মথ্যে ৰাখৰ ছল, ত্ৰিপুল ডক্ক হাতে
মনুৰাৰ মুণ্ডমালা ধাৰ॥

এ, সদাশিৱ এ, তোমাৰ দেখোন জটাই মহাত্মাৰ
দেৱতাৰো আদি দেৱ, চৰাচৰে কৰে সেৱ
তোমাৰ গাত ক'ব ৰাখৰ ছল॥

এ, সদাশিৱ এ, দেৱৰ মথ্যে সাৰ
তোমাৰ ধৰল বৰ, পাকৰতীৰ গৌৰ বৰ
কালী হুৰি হুলা চৰকাৰ॥

এ, সদাশিৱ এ, তোমাৰ দেখোন গুৰু, গুৰুকাৰী
হাতত ত্ৰিশূল লৈ, আছা প্ৰভু বজ কৈ
সঙ্গে শোভা কৰে মহামায়া।।

এ, সদাশিৱ এ, তোমাৰ দেখোন ভাং ধতুৰাতে বাউ
সেউতী মালতী ফুল তাকো নিশিদ্ধা তুমি
তুমি থাকা অশ্বানত বহি।।

এ, সদাশিৱ এ, তোমাৰ গলে ফলাৰ মনি ছলে
ৰাজ ৰাজেশ্বৰী, সঙ্গে তোমাৰ গৌৰী
টলবল কৰিছে আছে।।

এ, সদাশিৱ এ, শিৱ পঞ্চানন
পাৰ্বতীৰ পতি হব ভূজঙ্গ ভূষণ।।

এ, সদাশিৱ এ, শিৱে শোভে গজা দেৱী আই
সৰ্পৰ কিৰিনী হাব, গাবৰ মথ্যে বাঘৰ ছল
বামে শোভে ভদ্ৰ কালী আই।।

এ, সদাশিৱ এ, তোমাৰ দেখোন ধৱলি বৰণ
হাতত ত্ৰিশূল লৈ, আছা প্ৰভু বজ কৈ
ত্ৰিজগতে প্ৰণামে চৰণ।।

এ, সদাশিৱ এ, নামে দিগম্বৰ
দশোদিশ আভৰণ, অশ্বানতে ঘৰ।।

এ, সদাশিৱ এ, জগতৰে গুৰু
ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু দেৱতাবোৰা বাহা কল্পতক।।

এ, সদাশিৱ এ, তুমি পঞ্চানন
চাৰি বেদ, তন্ত্ৰ-মন্ত্ৰ মুখে প্ৰকাশন।।

এ, সদাশিৱ এ, তুমি ত্ৰিনয়ন
বাঁৱে চন্দ্ৰ, সোৱে সূৰ্য্য, ডালে হতানন।।

এ, সদাশিব এ, তুমি বিশ্বেশ্বর :

ত্রিজনগতৰ পতি প্রভু জনগত ইন্দ্র॥

এ, সদাশিব এ, তুমি আশুতোষ

বিশ্ব পত্রে, গঙ্গাজলে সন্তোষে সন্তোষ॥

এ, সদাশিব এ, তুমি শূলপাণি

ত্রিশূল হাততে শোভে, শিবে শোভে ফলি॥

এ, সদাশিব এ, তুমি বৃহৎস্রজ

স্বয়ং অনাদি দেব পূর্ণ ব্রহ্মস্রজ॥

এ, সদাশিব এ, তুমি মহাকাল

মহাকালীক বৃকে লৈয়া সুখী চিবকাল॥

এ, সদাশিব এ, তুমি কাশীনাথ

অন্নপূর্ণা বাবানসী কবিলা প্রখ্যাত॥

এ, সদাশিব এ, কবো নমস্কাৰ

শৰণাগতক বন্ধা করা বাবংবাব॥

লোকগীত

(১)

অ শিব শঙ্কর, শিবে জটাধর, গঙ্গার বসতি তাতে

কণ্ঠ হলাহল, কঙ্কালে বাঘর জাল, মর্মে মেবাইছে গারে॥

ভাঙব জুলি লৈয়া, ডঙ্কক বজায়া ডুম্‌ডুম্‌ বজাই

শূল তুলি হাতে পার্বতী সহিতে ছাইভস্ম বাশি দেহে॥

বম্ বম্ ববে সবভক্ত সবে গণপতি পঞ্চানন

কার্তিক গণপতি নন্দী ভূজী দুটি সঙ্গে চলে ভূতগণ॥

মালাব খটখটি চুলি জটা-জটি ভাং খাই চুলাচুলি কবে

কমল নয়ন, সহস্র বয়ন, বজাইছে ব্যোম ব্যোম বোলে॥

বৃষভ চবি দেব ত্রিপুরাধী শ্মশানে ফুবে সদায়

নবদাসে কয়, তবো ভবভয়, শিবর পায়ে কন থৈ॥

(২)

অ কি অ

চলে মহেশ্বৰ হিমালয়, বিবাহৰ কাৰণে শব্দে
গগনে, বৃষভ বাহন লৈ॥

পদঃ নন্দি ছয় ধৰি কবিসৰে বেটি হিমালয়ে দিলা বিয়া
শিবক বৰিবা আছে কন্যাগণ হাতে ধান্য দীপ লৈয়া॥
সৰ্প হৈল হাব, সৰ্প হৈল তাব, সৰ্পে কৰে কৰ্ম
সৰ্পৰ কিৰীটি, বাঘাঘৰ কটি, সৰ্পে মেৰাই আছে গাব।

(৩)

ভাটিয়াগী

আবে সদাশিব, দেৱ দিগম্বৰ
হব হব নন্দীভূমী জুতি কৰে গজৰ্ব্ব কিৰব॥
মাথে পৰি শোভা কৰে ঐ জটাভাল
কপালত শোভা কৰে অৰ্দ্ধচন্দ্ৰ ভাল
কৰ্ণে পৰি শোভা কৰে মকৰ কুণ্ডল
নীল কঠে শোভা কৰে নব যুগ মালা
বন্ধে পৰি শোভা কৰে ঐ ভাঙৰ জুলি
সৰ্ব্ব গাৱে শোভা কৰে ঐ ভঙ্গৰ ধূলি॥
কঁকালত শোভা কৰে ঐ সৰ্পৰ হাব
কটি পৰি শোভা কৰে ঐ বাঘৰ ছাল
হাতে পৰি শোভা কৰে ত্ৰিশূল ডবক
বৃষভে চৰি ফুৰে জগতৰ গুৰু॥

॥ মহাদেৱৰ বিয়া॥

বিবাহৰ কাচোন কাছে তোলা মহেশ্বৰ॥

পদ : শব্দে বোলে নন্দী যোৱা ইন্দ্ৰপুৰী
দেৱতা গণক আনা নিমন্ত্ৰণ কৰি॥
শব্দৰ আজ্ঞা পাই নন্দী চলি গৈলা
সমস্ত দেৱক গৈ নিমন্ত্ৰণ দিলা॥
যক্ষ, বক্ষ গজৰ্ব্ব কিৰব আদি যত
বিবাহৰ কাৰণে আলিলেক শত শত॥
যোগী, কবি আদি কবি যত দেৱগণ

শব্দে কবিতা সৰ্বলোকে সন্নিহিত॥
 কৰ্ণত কুণ্ডল লৈলা সৰ্প স্নোহীত
 আঁঠিৰ আঁঠিৰ সৰ্প লৈলা কেশৰ মাজত॥
 কালশালা, কটবাজ শালিকা হুঁটিয়া
 আঙুলিত নিহে শিৰে আঙঠি কবিতা
 বৃষভত উঠি শিৰে যাত্ৰা কবিলন্ত
 ধৰে ধৰে নাৰীগণে পীত গহিনন্ত॥

ভাঙনি : অ শিৱ শব্দৰ গোসাই অ শিৱ বাই.....
 হেমন্ত পূৰ্বে অ শিৱে যায়
 নাৰীগণ সঙ্গে চলি যাহামেৰ
 ভূতগণ সঙ্গে চলি যায়
 নাচে অপেশ্বৰী, নাচে বিন্যাস্বৰী
 বায়নে বাদ্য বজায়।
 উকলি জকাৰে মঙ্গল ব্যৱহাৰে
 পাইলা হেমন্ত পূৰ্বে
 বৃষভত হন্তে নাৰি ভগবন্তে
 বৈল যাত্ৰা কলৰ তলে॥

ভাঙনি : মেনকা সুন্দৰী চাৰে ঘূৰি ঘূৰি
 অ হৰি, জোঁৱাই শব্দৰ মুখ হে॥

পদ : শিৱ আহি বৈলা পাচে যাত্ৰাকলৰ তলে
 মেনকাই চাই যায় আগবাঢ়িবৰ চলে॥
 হাতত প্রদীপ ধৰি মেনকা সুন্দৰী
 জোঁৱাইৰ মুখক দেখি চায় ঘূৰি ঘূৰি
 দেখি সৰ্পগণে পাচে কৰে ফোঁচ ফোঁচ
 ভয়ে থমকিলে দেৱী কৰে সোঁত মোচ॥
 চান্দ ভান্দ হিয়াৰ মূল আনিলা চলাই
 ঔষধ লৈ মেনকাই আগবাঢ়ি যায়।
 ঔষধৰ গোন্ধপাই সৰ্প আঁতৰিলা
 কঁকালৰ বাঘৰ মূল সুলকি পৰিলা॥
 কেঁহো বলে আইহঁত আইবে আই
 বিয়াৰ কৰ এনে ঠাট কতো দেখা নাই॥

কেহো বলে আইইত আইবে আইবে হবি
বেবি বেবি ইহে বত পৰ্বতীয়া নাবী॥
মেনকাই বোলে বাপ কিনো অদভূত
উলসত হৈ আছে দেখো যমৰ দূত॥
লজ্জা নাই পতলা সমাজৰ আগে
উলস হৈ সিটো থাকে কোন লাজে॥
জোঁৰাইৰ অৱস্থা দেখি মেনকা সুন্দৰী
ভৱে উভতিলা দেৱী বোলে হবি হবি॥

ভাঙনি : আই মই এনে ক'তো দেখা নাই
আহিছে ভাঙুৱা গলে মুণ্ডমালা
ডুম্ ডুম্ ডম্বক বজাই॥

পদ : আইবে আই মই কিবা দেখিলো
জোঁৰাইৰ অৱস্থা দেখি বিস্ময় মানিলো
শাঁখিনী সাপে তুলি আছে ফেঁট
ওচৰ চাপিলে আই মাৰিবেক খেঁট॥

ভাঙনি : মেনকা আই হেমবন্ত ৰায়
কত ভাগ্যে পালা তুমি
শিৱক জোঁৰাই.....

পদ : আত অনন্তৰে পাছে েন ৰূপা ভৈলা
হেমবন্তে শঙ্কৰক আগবঢ়াই নিলা॥
সমাজত পাৰি দিলা বিচিত্ৰ আসন
পাদ্য-অৰ্ঘ আচমনে পূজিয়া ৰাজন॥
কন্যা ঘৰৰ পুৰোহিত গৰ্গ মহাঋষি
বৰ-ঘৰৰ পুৰোহিত ব্ৰহ্মা চতুৰ্মুখী
ব্ৰহ্মাৰ ইন্দ্ৰিতে শিৱে কুশহন্তে লৈলা
আচন্ত কৰিয়া পঞ্চ দেৱক পূজিলা॥

ভাঙনি : সবগবেপৰা আছে দেৱগণ
অ হবি নাবীগণ সঙ্গে লৈয়া
বাদ্য-শব্দ শুনি আছে ঋষি শূনি
অ হবি, আজি পাৰ্বতীৰে বিয়া॥

পদ : নিজ নিজ যানে চৰি আছে দেৱগণ
ঐবাৰত স্বৰ্কে আছে সহস্রলোচন
মহিষত বন আহিল হৰিশ পতন

গদ্যব বাহনে আরহেন কৈত নাহকন ॥
 হাতত লাখুটি লৈ আছে লৈলা জুলি
 বুঢ়া-বুঢ়ী নাহি আছে বিলা চাৰ্ণ বুলি ॥
 বিদ্যাধৰ বিদ্যাধৰী আছিল ভাগে-ভাগে
 পাতালৰ হস্তে আছে লক্ষ লক্ষ নাগে ॥
 বিভীষিকাত আছে কত, কত শৃগালত
 তেলভৌকাত আছে কত, কত কুকুৰত ॥
 বাদুলীৰ বাহনে চৰি আছে কতজন
 চিলা কেঁচা শণ্ডত কৰয় গমন।
 সবেও বহিলা আহি নিজ নিজ স্থানে
 কন্যা সাজন সবে দেৱ নাৰী পানে ॥

ভাঙনি : বিবাহৰ কাৰ্হেন কাৰ্হে পাবেবতী
 কপে শোভা কৰে চক্ৰৰ জেউতি ॥

পদ : কঠে শোভাকৰে হাৰ গজমতি
 কঁকালে বক্সৰ মেখলা হে বাম বাম
 বদন সুন্দৰ দেখি মনোহৰ
 কেন পূৰ্ণচন্দ্ৰ কলাহে বাম বাম।
 সৰী গলে ধৰি নানা বস্ত্ৰ কৰি
 বাকিলে বিচিত্ৰ খোপা
 খোপাৰ ভিতৰে দিলে ভৰি পূৰি
 মালতী বকুলৰ খোপা হে বাম বাম ॥

ভাঙনি : সৰীগলৰ সলৈ ওলাল পামবতী আই
 অ হৰি হাতত পূজৰ মালা লৈ ॥

পদ : সমান বয়সী হাজাৰেক দাসী
 বেবিয়া চলে চৌপাথে
 নুপুৰৰ কণু জুৰু জুৰু ওনি
 চলে দেৱী লৱ লাসে ॥
 হংসৰ বাহনে চলে যোগমায়া
 সমতে সহস্ৰ দাসী ॥
 সভাৰ মধ্যতে উপনীত ভৈলা
 কেন পূৰ্ণিমাৰে শশী ॥

ভাঙনি : বহিল পাৰ্ব্বতী আই অ
 অ হৰি জৱ বাহ্য বাজে যনে জন

ভেতিকাশে হেবহুতে কবে কখন
বহিল পার্বতী আই অ
সভার মধ্যত সেরী তৈলা পরোভব
ভেতিকাশে শিবক সেবিলা বহুবার
শিব পার্বত দিলা উৎসব যলা
দ্বারী বুলি শিবক নমিলা মনবালা
অনেক যৌতুক দিলা শিবক লগত
হর-হরী, দাস-দাসী ধন-বস্তু বত ॥

ভাঙনি : অ দেবে উচর্গিলা
অ উচর্গা কবিলা নিবন্ত
অ সৌহাভ পাতি লৈলা ভবানী শব্দে ॥

পদ : দেবগণে উচর্গিলা, উচর্গিলা নাগে
অসুর বাকসে উচর্গিলা ভাগে ভাগে ॥
প্রথমতে উচর্গিলা দেব নাবারণ
অগ্নিকোচ নামে দুই বস্ত্র অলঙ্কার ॥
ব্রহ্মাদেবে উচর্গিলা ত্রিশূল তুষক
যম্বাজে উচর্গিলা এটা বলদ গক ॥
ধনবত্ত উচর্গিলা, উচর্গিলা সনা
বুঢ়া-বুঢ়ী উচর্গিলা, চাউল খোজা মোনা ॥
নাবদমুনি উচর্গিলা ভাং খুন্দা টেকী ॥
মঙ্গল গ্রহে উচর্গিলা শিব পখালি
বুধগ্রহে উচর্গিলা মন্দির মাঝি দালি ॥
বৃহস্পতি উচর্গিলা চিলিম টিকরা
শুক্রেদেবে উচর্গিলা গাঁজা কুটা-নীরা ॥
শনীদেবী উচর্গিলা কুলা চালনী যোবা
বাহু বজাই উচর্গিলা শাল লগা খোবা ॥
বোহিনীয়ে উচর্গিলা ভাং বাচ্চা খুৰী
শনি গ্রহে উচর্গিলা টেকীর কাজা খুৰি ॥
কেহোই বা চাখা জানি মোনক মোনে দিলা
মোহিনী ভাঙক কেহোই একোবোজা দিলা ॥
কৌহোই নিরে একোবোজা গুটি খুতুবা
কৌহোই নিরে ধুনি কান্ত কুটুনি সত্তা ॥

ভাঙনি : উকলী অলকাব এ নিয়াহে আয়তী
হ'ল-পাৰ্কেবতীৰ নিয়া
আগ-চাউল ছটিয়াই নিয়াহে আয়তী
বৰ-কন্যা কৰিলে নিয়া।

পদ : বৰ বৰৰ ভিতৰে বহিল হব-গৌৰী
নাৰীগণে আছে চাই হে বাম বাম
কত আয়া গণে কৰে বিকিন্দালি
গৌৰী-শঙ্কৰকে চাই হে বাম বাম
হাতৰ শ্ৰীআঙঠি লুকাই পাৰ্কেবতী
শঙ্কৰে নাপাই ডাক চাই হে বাম বাম
কত আয়াগণে খেলায় জিতেবাজী
নাৰীগণে আছে চাইহে বাম বাম

ভাঙনি : ও হবি হায়বে হায় ও বিয়া হৈ
উঠিল শঙ্কৰ

অ দিব্যবস্ত্ৰ অলকাব আক ডামোল পাণ
শাহ-শঙ্কৰক শিৰে ধৰিলা সন্মান।।

পদ : দিব্য বস্ত্ৰ অলকাব আক ডামোল-পাণ
শাহ-শঙ্কৰক শিৰে ধৰিলা সন্মান।।
গৃহক যাইবে শিৰে লৈলা সাজপাৰ
ইট মিত্ৰ কুটুম্বক কৰিলা সংক্ৰাম।।
সৰীগণৰ সঙ্গে পাচে পাৰ্কেবতী গোসানী
মাত্ৰৰ চৰণে ধৰি মাগন্ত মেলানি।।

ভাঙনি : মাত্ৰৰ চৰণে ধৰি পাৰ্কেবতী বিনায়
অ আই বিদায় দিয়া শঙ্কৰীকে যাওঁ
হাসি মাতি বসে অত কাল কটালো
অ আই আজি হৈলো দেশান্তৰী।।

পদ : আজি আপন ঘৰে ওলালো আই মই
খিঙিলো মায়াৰে জৰী
আজি অতকালে বিদায় লৈ ওলালো
আজি হৈলো দেশান্তৰী।।

ভাঙনি : মেনকাই কান্দিছে পাৰ্কেবতীৰ গলে ধৰি
কোন সতে এৰি যাবি দয়াৰ জীৱনী।

পদ : আজি কাল ঘৰে ওলালি আই তই

জ্বিলি মায়াৰে সূতা
 আজিৰ পৰাহে ওলাই বাৰি আই তই
 মোৰ মৰ হৈ গল শুদা।।
 কোনে বুই দিব কোনে ধুই দিব
 কোনে বাকি দিব ভাত
 কোন কালে দেখিব তোৰ মিটকি হাঁহিটি
 ডালিমৰ গুটি হেন দাঁত।।
 কোনে চুটি দিব লাহৰ চুলি টাৰি
 তেল দি বাকি দিব খোণা
 কোনে আনি দিব গকুল মালতী
 কোনে গুজি দিব খোণা।।
 যাগৈ বাহু মোৰ বুকুৰ মইনা চৰাই
 কুশলে বাখক ইশ্বৰে
 স্বামী গুৰু চৰণত ভকতি নেৰিবা
 দিন যাওক শাঁখা সেন্দূৰে।।

ভাঙনি : শিঙা বজায় শব্দ বজায়
 আকাশে কুমকুমী বজায়
 দেবগণে মৃদল বজায়
 তাধিরা তাধিরা বীণা
 বজাইছে ধিরা ধিরা
 হৰ-গৌৰী কৈলাসকে বায়।।

তোলনি : মাজে বদে দেবতাসকলে
 প্রভু মহাদেৱৰ বিয়া।

পদ : শুকুৰাৰে তেলভাৰ
 বৰিবাৰে বিয়া
 শব্দৰে বিয়া কৰায়
 স্নেহকাৰে জিয়া।।
 চালে নাইবা খেৰ জখুৰা জাখুৰা
 ও পানী খাওঁতে মহাদেৱৰ ভঙাল দাঁত পাৰ।।

মহানদী জলসর শিবীত, মালতি কল্যা

(১)

অব অব দণ্ডবত তব বলা পায়ে হে
 আবে বহু ভোলানাথ হে॥
 মহাদেব আবাধনে যত হয় পুণ্যমানে
 ব্রহ্মা আদি দেবেও নজানে॥
 গলে বাধ্য বিশ্ব পাতে ভোল ছায়া ভোলানাথে
 বিহয় নাম পবন যতনে॥
 ব্যাধে ব্যাধব তব পাই বেলগছে উঠিল বাই
 শিবাব্রি চতুর্দশীৰ দিনা
 বৃষ্টিজলে সিন্ত তাত বেল পত্র পবে গাত
 তাক সৈলা আপোনার গুণে॥
 বৃষভ বাহনে হব হে প্রভু দিগম্বর
 মাথায় ধবিল জটাতার
 হস্তত ডম্বক শূল জগতব আদি মূল
 ভক্তজনক কবিল উদ্ধার॥
 সমুদ্র মহন কালে উঠিল বিব হলাহলে
 তাক তুমি কবি আছ পান
 দ্বিজ হবি দাসে কর এ বলা চকণ তলে
 তোমার হৈলা নীলকণ্ঠ নাম।

(২)

অ আই কি লাজ, অ আই কি লাজ, কি লাজ
 গৌরীৰ এমন বব ।
 ভাঙাবা কোন দিশে যাই, আহাবে
 হাড়ে ষট্‌মট, মূবে মৈবা জট,
 ভস্ম ধূলি মাখিছে গায়॥
 মনুষ্য যুগে মালা আছে গাঁবি
 কটিতে বাধব ছল
 এদিকে টানিলে এদিকে নোজোবে
 লোকেও নোখোলে ভাল॥

এগোটা বলধ

তাহাতে কুম্বর চবি

ঘবে ঘবে শিবই

হাতে ডুব্ ডুব্ কবি॥

ফটা জুলি খান

ঘবে কড়ি কোথা নাই

ইহেন দবিত্রক

দিনতে দুচকু খাই॥

একদিনা শিব

আসিছিল মোর ঘবে

বৃষভর উপবে

নগেলোহো মই ডবে॥

লেবেবা বুঢ়াই

জোঁরাইকে নাপালা চাই

হাতে গলে বাজি

জলন্ত দিহা ভসাই॥

কহে ব্রহ্মচারী

গৌরী শঙ্কবে লীলা

জগতর গুরু

স্নেনকাই বর ববিলা।

আছয় শিব

ভিকা মাগি কুবে

আছয় শিব

কোনে জীয়া দিবো

ভিকা মাগিবাক

লাঙ্গট ছয়া আছে

দুই চকু খাই

অগনিত পেলাই

মদন সুধাবী

জানিয়া শিবক

(৩)

বিহাই, বিহাই বিহার কাৰণে

শিব সাজিল, আহাবে।

সাজন সাজিলা শিব, বিহার কাৰণ

আগে পাছে চলি যায় যত দেবগণ॥

আগে পাছে দেবগণ মধ্যে শিব যায়

ডুব্ ডুব্ কবি হবে ডম্বক বজায়॥

আকাশ পাইলন্ত গৈ ডম্বকর ধ্বনি

আবোহান তবি যায় বডেক বম্বণী॥

বর নহয়, বর নহয়, বর দিগিং দিগা

কোন কালত দেখি আছ ববে বাবে শিঙা।

বর নহয়, বর নহয়, বর বদিয়াব সচ

আগবঢ়াইতে স্নেহকাই সর্পে কবে ফাঁচ ॥
 চান্দো, ভান্দো বিহাব মূল আনিয়া কোকাই
 ঔষধ লৈ স্নেহকাই বব ববিবা যায় ॥
 ঔষধ গন্ধপাই সর্প অকুণ্ঠিতা
 কঁকালব বাঘ ছাল খসিয়া পবিলা ॥
 সোলকিল বাঘ ছাল লাফট হব
 বুঝত ওপরে শিব কবে ধবধব ॥
 কেঁহো বোলে আইবাপ, কেঁহো বোল হাঁয়
 জগতব শুক শিবব অনুবা বিলাই ॥
 বব নববি স্নেহকাই উলটিলা হব
 খুই চিকো চিকো এইটো জোঁবাই মোব ॥
 কহে বিজ বামানন্দে শিবব যে লীলা
 শিবব চকণ চিত্তি এ গীত ভনিলা ॥

(৪)

ওহে শঙ্কর জাগ, সিংহব বাই	
বন্ধ আসনত ধবি চকণত, জগাবে পার্শ্বতী আই ॥	
উঠা প্রাণ প্রভু	জগতবে শুক
গৃহে চাউল মুঠি নাই	
কার্তিক গণপতি	তোমাব দুই পুত্র
ভোকে ববি দুঃখ পায় ॥	
অইনব চবালে	কান্দিলে কাটিলে
পিঠা পবমান পায়	
আমাব চবালে	কান্দিব লাগিছে
খুদকণ গৃহত নাই ॥	
পার্শ্বতীৰ বাণী	শুনিয়া শঙ্কবে
ক্রোধে বুলিলন্ত মাতি	
বিদিনা শঙ্কব	ভিকাত নগৈলো
সেইদিনাই টেকেলী কাতি ॥	
তই বোলা পার্শ্বতী	মই বব কাজী
আজি প্রশ্ন পালো তাব	

চাকে চিকুপে	জৌরনে স্বাজনে
বেটী ভোষ বুখবনে সাব।।	
নিদ্রাব জাগিয়া	উঠিলা শব্দ
পার্বতীয়ে মুখ চাই	
ভুজাব জলে	মুখ প্রক্ষালিলা
কর্ণূৰ তাহুল খাই।।	
চাউল চিৰায়ুঠি	জানা পাবেবতী
আঠীয়া কলেবে খাও	
ঝুলি বেকোওলী	জানা পাবেবতী
ভিক্ষা মাগিবাক খাও।।	
জলপান কবি	মাখে মেবাই পাগ
গারে ভস্ম ধুলি লৈলা	
হাতে খুল ডম্বক	জগতৰ গুৰু
ভিক্ষা মাগিবাক গৈলা।।	
বৃক তলে গৈয়া	ঝুলি যেলি চাই
কিছু পাইলা খোঁড়া পাত	
টিজিবি মাঝিয়া	অগনি জালিয়া
ভাং খাইলা ভূতনাথ।।	
কহে ব্রহ্মচাৰী	স্বপন সুবাহী
ইটো গৃহবাস দেখা	
জগতৰ গুৰুই	ভিক্ষা মাগি খায়
সাধান্যৰ কোন লেখা।।	

(৫)

নন্দীহে, নন্দীহে	নাথাকো মই বে হায় হায়
এমন কৈলাসে।।	
নিদ্রাব জাগিয়া হব	উঠিলেক খবতব
পার্বতীক ঝুলিলেক বাক	
গুন হেমবতৰ বেটী	পাগ কব শীত্ৰগতি
আমি খাও ভিক্ষা মাগিবাক।।	
শিব বচন শুনি	পার্বতী ঝুলিলা গুনি
গুনা প্রভু গজাননৰ পিতা	
গৃহে চাউল মুঠি নাই	কিহতে বাড়ির বাই
ঘোষ ঘোষ লাগিছে চিহ্ন।।	

পার্বতীর বাসী গুহি পাছে হবে মনে ভণি
 ক্রোধভরে লগাইলেক মাত
 ভিহী তার বতন্তর মিত্র তার গৃহ ঘন
 আউলা পচু ভাহার মাথাডা।।
 এইবুলি ত্রিপুরাবী বৃষভর স্বক্কে চবি
 যাই শিব নন্দী গলে লৈয়া
 তাখিরা তাখিরা খিতা বজারে শিবই খিতা
 ভিত্তা মাগে ডম্বক বজায়া।।

(৬)

অই এ বাবা আমার শিব, আমার শিব
 অই এ বাবা আমার শিব।।
 আমার ভোলানাথ ন' এইপথে, সেখানে রাইতেবে।।
 খনো অকল, খনো বকল, খনো নৃপুৰ পায়ে
 পৰিধান বাঘৰ ছাল ভঙ্গ ধূলি পায়ে।।
 গলে শোভে সুগুমালা, শিবে শোভে জটা
 হবন কপালে শোভে অর্ধচন্দ্র কোঁটা।।
 হস্তত ডম্বক বাজে, ছুন্ ছুন্ কবি
 পতিত পাকনী গলা শিবে সুকেতবী।। [সংগ্রহ]

বিরা নামৰ (খণ্ড সংগ্রহ)

(ক) কৈলাসৰে পৰা হব নাশি আহে
 ছুন্ ছুন্ ডম্বক বজাই
 বাৰ বছৰতো বাহী গা নোখোৱে
 গোন্ধে প্ৰাণ ফুটি যায়।
 ক'বপৰা আহিলা জটীয়া ভাঙুৰা
 সলৰে মেৰিওৱা হিয়া
 ভোম্বাৰ কল দেবি মেনকাই উৰিব
 নিদিয়ে পার্বতীক বিয়া।।
 (খ) হবি হবি শিববিজা দুই চকুখালা
 জটীয়া, ভাঙুৰা এটাক জোঁৱাই চিনি পালা।।

নিদিষ্ট গোবীক বিয়া জোঁবাই নহয় ভাল
 কানীয়া ভঙুৰা জোঁবাই পিন্ধে বাৰৰ জাল॥
 মেনকাই বোলে প্রভু দুই চকু খালা
 বাটৰ ডিঙাবী শিৱক জোঁবাই চিনি পালা॥
 হেমবন্তই বোলে বাণী জোঁবাই বৰ ভাল
 বাটৰ ডিঙাবী নহয় শিৱ সৰ্বকাল॥
 মেনকাই বোলে প্রভু দুই চকু খালা
 জঁটীয়া ভঙুৰা শিৱক জোঁবাই চিনি পালা॥
 হেমবন্তই বোলে বাণী জোঁবাই বৰ ভাল
 জঁটীয়া ভঙুৰা নহয় শিৱ সৰ্বকাল॥
 মেনকাই বোলে প্রভু দুই চকু খালা
 ভূত প্ৰেতৰ সঙ্গী শিৱক জোঁবাই চিনি পালা॥
 হেমবন্তই বোলে বাণী জোঁবাই বৰ ভাল
 ভূত-প্ৰেতৰ সঙ্গী হব শিৱ সৰ্বকাল॥
 মেনকাই বোলে প্রভু দুই চকু খালা
 আশানে বসতি শিৱক জোঁবাই চিনি পালা॥
 হেমবন্তই বোলে বাণী জোঁবাই বৰ ভাল
 আশানত বসতি হব শিৱ সৰ্বকাল॥
 মেনকাই বোলে প্রভু দুই চকু খালা
 সৰ্প বিভূষিত শিৱক জোঁবাই চিনি পালা॥
 হেমবন্তই বোলে বাণী জোঁবাই বৰ ভাল
 সৰ্প বিভূষিত হব শিৱ সৰ্বকাল॥
 পাৰ্বতীক দিবা বিয়া আগ্ৰহ কৰিয়া
 হব-গোবী বাস হইব কৈলাসে বহিয়া॥
 গোবীক সজাই মেনকাই আগত আছে চাই
 বুৰঙে আহিছে হৰে ডম্বক বজাই॥
 শিৱ অহা শুনি ৰাজা নিঃশব্দে বহিলা
 ধীৰে ধীৰে গিৰিৰাজ শিৱক সুধিলা॥
 মহেশ দেখিয়া ৰাজা কন্ঠে অনুজ্ঞা
 বেগেতে আহিলা শিৱ কিসৰ কৰণ॥
 তিনি দিনে তিনি যুগ হৈ আছে জান।
 বজনী প্ৰভাতে আমি কৰিবো প্ৰয়াণ॥

আই আহিবৰে হ'ল বহনিনে
 মহাদেউ পালেহি খেদা
 যোৱানে নোযোৱা মহিৰী পাৰ্বতী
 কৈলাস হৈ আছে শুদা।

যোৱা গিৰিজাজা তুমি বুজোৱা বেয়াই
 ইবাৰ উলটি ঘৰে বাওক জোঁৱাই
 আছে উমা দুখনীৰ গৃহ আলো কৰি
 আনন্দ উৎসৱ কৰৌ উমাৰ মুখ দেখি॥
 বিধাতা কৰিলে কিনো শিৱত বহুদাত
 পুৱা নৰমী নিশা হইব প্ৰভাত॥
 কি হল নৰমী নিশা হল অৱসান
 পুৱাতে যাৰগৈ উমা এৰি মোৰ স্থান॥
 কিমতে পঠাৰো উমা শিৱ সন্নিধানে
 মেনকাজনী তোমাৰ নসহয় পালে॥
 কিমতে থাকোহৌ মই উমাক পঠাই
 প্ৰাণ যদি যায় মোৰ নিদিষ্ট বিদায়।
 উমা ধন উমা প্ৰাণ উমায়েহে আই
 হৃদয়ৰ মাজে উমাক বাৰিমে লুকাই॥
 মানৱ সবম মোৰ দেখা ত্ৰিলোচন
 প্ৰভুৰ লগত যাওঁ নকৰা বাৰণ॥
 একেটি বুৰত শিৱৰ কৈলাস বহু দূৰ
 পৰি যাব সূৰ্য্যৰ ছাঁয়া উমা কমল ফুল॥
 পৰ্বত গভীৰ পথ চলিব নোৱাৰে
 শৰত কালৰ ব'দ সহিব নোৱাৰে॥
 যোৱা গিৰিজাজা তুমি সজোৱাগৈ বথ
 যাব উমা শিৱৰ সঙ্গত কৈলাস পৰ্বত॥
 তোমাৰ বথত আমাৰ নাই প্ৰয়োজন
 শীঘ্ৰ কৰি বিদায় দিয়া নকৰা পলম॥
 মেনকা বোলন্ত বাগী শিৱৰ মুখ চাই
 প্ৰাণৰ উমাক দুখ নিদিবা গোঁসাই॥

শিব সংশ্লিষ্ট আখ্যান

সুদৰ্শন চক্ৰ কবতি

॥ ত্ৰীত্ৰীকৃষ্ণায় নমো নমঃ ॥ বৈকুণ্ঠ ভূবনে
বহি আশ্ৰয় নিৰঞ্জন। সবে পুণ্যশালী কথা ত্ৰিযুতৰ
পৰা। যুগান্তৰ অগ্নি যেন বহা বক্সসৰ।
ত্ৰিদশকোটি দেবসৰ যেন ব্ৰহ্মাচাৰ। তাহাতে
চক্ৰক হৰি দিলন্ত আমাক। তাহাৰ ভয়ত ত্ৰিভুবন
কম্পমান। কণেকে কৰিব পাৰে জগত নিৰ্ভান।।
আলক্ষী বিলক্ষী বক্ষ যক্ষী সবে ফুৰন্ত গ্ৰাম
মাৰি। মহাভয়ে দেব মাৰি থাকে ভ্ৰুতি কৰি।।
চাহিবে নপাৰি জেউতি চকু যাঁই ফুটি, চক্ৰ
ভয়ত ত্ৰিভুবন ভৈল চূণ।। যুগান্তৰ অগ্নি যেন
পৰম প্রচণ্ড। প্রহাৰিলা পৰ্বতক কৰে খণ্ড খণ্ড।।
চক্ৰক গুনাই প্রভু বুলিলা বচন। গুণ গুণ বাক্য
মোৰ চক্ৰ সুদৰ্শন।। অনুয্যক বাখা তুমি দানবক
মাৰি। তুমি বন্ধা নকৰিলে বাধিতে নপাৰি।।
আক লাগি চক্ৰ তুমি পৃথিৱীক যাও। ভূত-প্ৰেত
দানব সংহাৰি পেলাও।। সুদৰ্শন চক্ৰে গৌসাহিক
কৰি নমস্কাৰ। মহাকোপে দানবক গৰ্জিলা অপাৰ।
পৃথিৱীক লাগি চক্ৰে শীঘ্ৰে চলি গৈলা। ত্ৰিদশ
কোটি দেবতায় দেখি বিভজে পলাইলো।। স্বৰ্গ-
মৰ্ত্য পাতাল একত্ৰে লৰি গৈলা। সকল ব্ৰহ্মাণ্ড।
জ্যোতিৰ্ৱয় ভৈলা।। খলক লাগিল সাতো-সাগৰ।
মহাভয় হুয়া কাষ্পে ব্ৰহ্মা মহেশ্বৰ।।.....
পাছে চলি গৈলা চক্ৰ কৈলাস পৰ্বত।। গুনি
মহাভয়ে আখে বেখে কৰি। ওলায় আসিল হৰে
দেবী আগ কৰি।। গৌৰীসহ শঙ্কৰে চক্ৰক কৰে
সেৱা। কৃতাজলি কৰি পাছে মাতি মহাদেৱ।

নমো সুদৰ্শন চক্রে নমো জ্যোতিৰ্গৰ। কথেকে কবিতা
পাৰে অগত পলয়।। কৈত্যা অস্তকাৰী ত্ৰিভুজ
ধৰমাৰ। কিবা কাৰ্য্যে আহি আৰু পানক আৰাৰ।।
সুদৰ্শন চক্রে বোলে ভল ত্ৰিলোচন। তুমি ভূত
প্ৰেত নিশাচৰ অধিকাৰী।। সেই ভূত প্ৰেত
মুণ্ডাক কৰে ছৰ। বাধা তুমি নকৰা ত্ৰিলোচন।
সেই ভূত-প্ৰেত নিশাচক নিৰা ধৰি। বিটো
ভূত-প্ৰেত মুণ্ডাক কৈবী।। ই ভলি হৰে সুদৰ্শন
চক্ৰৰ বচন। বিচাৰি আনিল ধৰি ভূত-প্ৰেত গণ।
বিটো ভূতগণ মুণ্ডাক হিংসা কৰে। সুদৰ্শন চক্ৰৰ
আগত দিলা হৰে। দেখি মহাক্ৰোধে কাটিলেক
সুদৰ্শন।। প্ৰথমতে কাটিলেক ভূত প্ৰেত গণ।।
তাৰ পাছে কাটিলেক নিশাচগণ।। আহে আনো
যক মুণ্ডাক কৈবী। সুদৰ্শন চক্রে তাক কাটিলেক
ধৰি।। মহাভয়ে পলাই যায় বত ভূত আহে।
তাকে সুদৰ্শন চক্রে কাটিলেক পাছে।। কাৰো
একখন কাণ কুলাৰ মতন। এক কাণ দুই কাণ
আৰো চাৰি কাণ। এক ভলি দুই ভলি কাৰো
কোতা ভলি। চক্ৰৰ ভয়ত সৰে পলায় লৰাৰি।
আতি কতো চেলা, কতো কলা, কতো কুজা, কতো
খোৰা, কতো বেজী মূৰা। কতো দাত আহত
জোতা জোতা। চক্ৰৰ ভয়ত লাগি পলাই
নিবুজ, কতো কুকুমূৰা, উটমূৰা, বেঁক কৰি
গেঙা-গেঙেৰি কতো বৰা মূৰা, বাঘমূৰা,
কতো দীঘলমূৰা। কতো দীঘল গেটা কতো
জিভা মেলি থকা..... ।

(ক) কোতাকুজীৰ বৃত্তান্ত

গল্প

প্ৰথমে প্ৰণামো গগনাথ গজানন।
কৃষ্ণ চক্ৰ নমো ভকত ভাৰণ।।
হৰ চক্ৰ নমো নমো ভগবতী।
হৰি ভাৰ্য্যাক নমো লক্ষ্মী লবলতী।।

হনুমান বামচন্দ্র দ্বন্দ্ব নিখল।
 কবচোবে প্রসন্নোহো দুয়োবে চন্দ্র॥
 ত্রেতাযুগে খোবা-খুৰী দুই ভৈলো জাত।
 দেবর্ষি নামক হস্তে ভৈলন্ত প্রখ্যাত॥
 পবন দুর্বার তামা উমাৰ তনয়।
 অগ্নিসম দুইজন প্রাণীক দহয়॥
 বৈকুণ্ঠ থানত হুনি নামক আছিল।
 কথার প্রসঙ্গে তাক কার্তিকে পুছিল।
 খোবা-খুৰী নাম দেব মই আছে ওনি।
 বাকস দানব কিবা দেব নর হুনি॥
 কিবা বল কেন আক থাকে কোন ঠাই
 বিস্তারি কহিরো মোত তুমি হুনি বই॥
 এহি ওনি কার্তিকত নামক বলতি।
 তনা মন নিয়া তাক কহিবো সম্ভতি॥
 যাব কথা ওনি দেবতারো লাগে ভয়।
 তখানি তোমাত আজি কহিবো নিশ্চয়॥
 তোমার স্বাক্ষর দুয়ো মানসত নর।
 শান্ত নোহে দুইজন অতি দুখানর॥
 শিবকাল আছিল তোমার যেতিয়ন।
 তবু মাতৃ হস্তে জন্মিল দুয়োজন॥
 তোমাত কহিবো সবে কথা বিবির।
 বিহেতু পর্বতে বাসা লভিল জন্মিয়া॥
 কৈলাস পর্বত ওল্ল বর্ষ মনোহর।
 নানাবস্ত্রে বিনির্মিত অতি শোভাকর॥
 হ্রদ কত থাকে তাত কাল গতি কবি।
 অনেক সুগন্ধি ফুল আছে ডাল তবি॥
 ওল্ল ওল্ল কবি থাকে সদায়ে মমর।
 জাতিফল থানে সিঁতো পবন সুন্দর॥
 অপেক্ষাগণ আছে কবি গান বোল।
 কুহ কুহ কবি তাত থাকই লোকিল॥
 এহিগণ কৈলাস পর্বত মনোহর।
 তাহাত অর্পণ শিবে কবি আছে কর॥
 বদন মন্দির অতি শোভাকর।

তিকাক্ষণে অন্যান্যিগ্নো, আত্ম শব্দে ॥
 একদিনা লক্ষ্মী দেবী রূপিত্তে রূপিত্তে ॥
 কৈলাস পর্বতে গৈলা উন্নত দেবিত্তে ॥
 তিকাক্ষণে গৈলাস্ত নিব নিবা আছে যবে ॥
 লক্ষ্মীক দেবিত্তা দেবী পবন সাদরে ॥
 সিংহাসন পাৰি নিরা তাদুলক আনি ॥
 ভক্তিভাবে পুজিলন্ত নিজে ঠাকুরাণী ॥
 সৰ্ব্বকালে লক্ষ্মীদেবী পুজিলন্ত বাণী ॥
 গৃহ্য বার্তাক মোত কোরা ঠাকুরাণী ॥
 অৰ্ণগাক লক্ষ্মীদেবী যত্নক সুখিলা ॥
 নিশাক্ষণে পার্বতীয়ে লক্ষ্মীক বুজিলা ॥
 প্রথমে সুখিলা লক্ষ্মী, তিকু কৈত গৈল ॥
 গৌৰী বোলে বলিৰাজা বজ্জত বহিল ॥
 লক্ষ্মী বোলে পত্নপতি গৈল কোন ঠাই ॥
 দুৰ্গা বোলে গক কৃকে আহত চৰাই ॥
 লক্ষ্মী বোলে সৰ্ব্ব দ্বন্দ্ব যবে নাই ॥
 গৌৰী বোলে মোবে পতি অনন্ত শৰাই ॥
 বিদান কবিত্তা বৈল ভাবিত্তা কমলা ॥
 উমা বোলে নোহো আমি প্রকৃতি চকলা ॥
 বিহেতু প্রথমে লক্ষ্মী তিকু উচ্চাৰিত্তা ॥
 সিকাক্ষণে লাজে উমা খেনিক কবিত্তা ॥
 তাত পবে লক্ষ্মীদেবী বৈকুণ্ঠক গৈলা ॥
 সমস্ত কথাক পাচে বিকৃত্ত কহিত্তা ॥
 লক্ষ্মীক বৃত্তান্ত শুনি প্রভু বদুৰাই ॥
 কহিত্তা মুখত হস্ত পঙ্কজ কুৰাই ॥
 তোমাক বিজ্ঞেব কবে উমা লাজ পাৰা ॥
 মিত্ত অপরমান ভাবে নিজে মহামারা ॥
 উপায় কবিত্তো উমা লক্ষ্মা পাৰে আন ॥
 যেহিক্ষণে সংসারত হোরে কুবিকার ॥
 কুবিকালে হব সুখা পৃথিবী অবিল ॥
 বিকু এই ভাবি চাবি সিদ্ধক সাতিল ॥
 সনক সনন সনাতন সুনিব ॥
 সনত কুমাৰ শুনা আশাৰ উত্তর ॥

তিকা কৰা চাৰি সিদ্ধে কৈলাসত বাসী।
 তিকা কিছু নিতে নপাবিবে মহামায়া।।
 সম্ভা পায়া পাৰ্বতীয়ে কৰ শঙ্কৰত।
 শঙ্কৰো উমাৰ বাক্যে হব কৃৰ্ণিত।।
 কৃৰ্ণি হলে পৃথিবীত উপকাৰ হব।
 সকলো জন্তুৰে খাব আমাকো পূজিব।।
 এহি আজ্ঞা পায়া সিদ্ধ য়ুনি চাৰিজন।
 কৈলাসে তিকাক গৈল বিহু শ্রমি মনে।।
 দেখন্ত তিকাক গৈলা দেব শূলপানি।
 অকলে আছয় হবে উমা ঠাকুৰানী।।
 কুখাৰে নীড়িত য়ুনি চাৰিবো কন।
 তিকা দিয়া মাড় য়ুনি মাতে মনে ফন।।
 দেবিয়া তিকুক উমা ভাবিলা বিমন।
 দিবলৈকো হবে নাই ততুলন কন।।
 য়ুনিৰে লাগিলা উমা তিকু সব ঠাই।
 শঙ্কৰ আমাৰ পতি তিকা মানি খাই।।
 তিকা মানি সন্ধ্যাকালে আসন্ত গৌসাই।
 ভোমাসাক দিবলৈকো হবে কিছু নাই।।
 যদি ফলযুল লাগে কোটা য়ুনিৰ।
 তাক দিব পাবো মই কিচাৰি কৰীৰ।।
 হেন শুনি য়ুনিগণে য়ুজিলন্ত বাক।
 ভোকে মৰো তাক আনি দিয়া আমাসাক।।
 ফলযুল আনি দেবী য়ুনিৰে দিলা।
 সকলো ভুজিলা পাচে বৈকুণ্ঠ চলিলা।।
 আতপৰে উমা মনে বিধান কৰিলা।
 অভ্যন্তৰে বহি আছে দুৰ্গাৰ মাৰিলা।।
 সন্ধ্যাকালে আসি শিবে দুৰ্গাক দেবি।।
 গৃহৰ চৌপাশে আছে চাহান্ত নিবিবি।।
 য়ুনিৰে লাগিলা শিবে বহি আছে দাবে।
 দাব মেলা দেহ শীত্রে কোন আছে হবে।।
 বিদ্রোহ কৰিলা অবে গোখে কোন য়ুনি।
 ভবানীৰ বাক্য শুনি শিবে বোলে শূলী।।
 উমা বোলে শূলা বোণী কেনে ইঠাইত।

সব্বেরে চলিয়ে তুমি ইচ্ছা করত।।
 শিরে বোলে ধানু আমি দেখাহ সাক্ষতে।
 উমায় বোলয় নউ ভালো বুকে মাতে।।
 নীলকণ্ঠ নাম মোর শিরে বোলে পাড়ে।
 কান্ত বোলে নাম ইতো স্নেহবোধে আছে।।
 কেঞে মেঞে করা তুমি কন্য ভিতর।
 দেবতার ইটো নাম শুনিছে অদ্বত।।
 শিরে বোলে আজি তুমি তুলিছ অপর্য।
 দ্বাষ মেলি চাহা তুমি সখি পণপতি।।
 গৃহিনী বোলয় পণপতি বুঝ হই।
 কি কারণে তোমার দুঃখ শিউ নাই।।
 এহিফে শিবক ভবধ কবি নরী।
 দুঃখ মেলিয়া পাড়ে মিলন্ত সাদবি।।
 নন্দ-পূর্ণার কথা অতি বিতোপন।
 পড়িলে শুনিলে হোরে পাপ বিনাশন।।
 কৃষ্ণ কিভাবে ভণে এড়ি আন কাম।
 সত্যসদে ডাকি বোলা শিব বাম কাম।

কবির প্রতি শিবক নিবুত্তি দুঃখী

অপর্য কতি শিবক প্রতি,
 শুনা প্রভু বৃত্তান্তর।
 তোমার ভিকাই, পূজ্যবজা নাই,
 ইহাতে নাই সন্দেহ।
 তুমি গৃহবাসী, কৈলাস-নিবাসি
 গৃহিনী কবিত্ত মোক।
 ভিকারী আহিলে, ভিকাক নিমিলে,
 পায় আছে বড় শোক।।
 যদি যুক্তি ধবা, দেহ-বৃদ্ধি করা,
 কহো কিছু কথা মই।
 আমি মৃত লোকে, জীবকো নিম্নে,
 ভিকুক দেখি নিশ্চই।।

ইতো ভিকা কর্ণ, মিথিলাত ধর্ম,
 ইহাত জোয়াব দুখ।
 তন কামোবাঁই, শিত দলিরাই,
 কতো নাহিকর সুখ॥
 বিহোক সিহোক, বণ মোব শোক,
 তুবি প্রদু ত্রিনুবাণী।
 ভিকা কর্ণ এড়ি, কৃষি কর্ণ ধবি,
 থাকা কৈলাস উপবি॥
 ওনি নগুপতি, পার্শ্বাভীক প্রতি
 সাদবে বুলি বচন।
 তন্নমাত্র পার বহ্ন নাহি কর,
 সর্গব কবো ভূষণ॥
 ওটি কৈত পার, ভাল মাটি নাই,
 কিবা মতে কৃষি হই।
 কৃষি কর্ণ বব, অতি যে দুষ্কব,
 হাল কাল হবে নাই॥
 ওনিরা অনর্গা হাঁসিরা বদতি,
 ইহাব আছে উপার।
 তুবি বিশ্বভব, জনত ঈশ্বব,
 বৈত খোজা তৈতে পার॥
 ইহাব নিকটে, গৈরা অকণটে,
 মাটি বুজি আনা বত।
 কঠীরা কুখেবে, দিবন্ত সাদবে
 নাঙল পাবা বলোত॥
 পাশ বকলব, বৌত মনোহব
 বিকুণ্ঠ চক্রে যুবলি।
 বাসুকিক আউক, কবিবাহা বক,
 আত তই থাক বুলি॥
 যমব মহিব, আছে তবু ব্ৰ,
 ত্রিশূল হৈবন্ত কাল।
 কৈলোহৌ যুগটি, কবিছে কাকুতি,
 কবা কৃষি হৈব ভাল॥
 বাবলীক কর্ণ, আমাব সে ধর্ম

তবু চৰণৰ 'বৰে'।

গোবিন্দ কবী,
আছে বড়ানি,
বালক ভোমৰ বৰে।।
শিৱে গুনি পাছে, উৰা বিটো কৈছে,
ভাৰি দেখে কথা হয়।
নদি পূৰ্ণাৰ,
কথা মনোহৰ
গুনিলে পাণ গুহা।।
কুৰু চৰণে
খান কৰি মনে,
বিজ ভাৱা বামে ভনে।
সন্তানস বত,
হৈবা নিশ্বাস,
গুনিলোক এক মনে।।

শিৱ কৃষিকৰ্ম আয়োজন

পাছে দেৱ শূলপানি,
ভাৰ্য্যাক কন গুনি
মনে আতি আনন্দিত ভৈল।
সৰে দেৱতাৰ বৰে,
খুজিলা আনিল হৰে,
কুৰেৰ গৃহক পাছে গৈল।।
কুৰেৰে দেৱিলা দেৱ,
পাৰে পৰি কৰি দেৱ,
পুজিলন্ত আসন বোগাই।
শকৰে বুলিলা বাক,
কঠীয়া দিয়া আৱাক,
গুনিলা কুৰেৰ তাক সেই।।
কঠীয়া অণাৰ মাগে,
নিৰা বত হুতা লাগে
কৰি কথা হৈবন্ত বিশেষ।
পাত্ৰ কৈলে অধোমুখ,
কুৰিত নুহব সুখ,
পাত্ৰত আছয় এহি শেৰ।।
তুমি প্ৰভু শূলপানি,
সকলোকে আছয় জানি,
সকলৰ তুমি সে কব।।
পাছে দেৱ শূলপানি,
কঠীয়া হুতাক আনি,
হাতে লৈয়া কৰিলা পমন।।
ভাৰ্য্যাক সাদৰি মনে,
কৰি কৰিবাক মনে,
পাছে শিৱ পথাৰে চলিলা।
পথাৰ পাইল গই,
ভাল মাটি বাহি লই

ভেবে হবে হালক বুড়িলা॥
 বোড়শ বোজন পথ, কৃষি হৈল মনোবধ,
 আগবাঢ়ি বাস পত্তপতি।
 পাচক নচাই হবে, ভালমতে কৃষি কবে
 ক্রান্ত বিশেষ হয় বতি॥
 পাচ হৈতে কৃষিচর, গেবেলী ফুলবি হয়,
 কতো পকা কতোবা নপকা।
 দেবিতে আশ্চর্য লাগে, কৃষিকবে মহাভাগে
 নানা বিধ ধান্য পতকা॥
 বাকি অন্ন থাকে তুলি, শকর আসোক বুলি,
 বাট চাই আহত সুন্দরী।
 কৃষিত আসক্ত হব, কৈত বাবী কৈত হব,
 তুলিলা তত্বরা পত্তপতি॥
 কুখাড়কা এবি হবে, কৃষিতে হে মন কবে,
 নাসয় গৃহক মহেশ্বর।
 শকর মনে বত্ত, তাক দেবি তৈল খত্ত,
 আদ্যাপত্তি পৰ্বত বীতব॥
 গাকী ডাঁশ কৈতকৃষি, বজিলন্ত তুবি তুবি,
 কৃষি নষ্ট কবিবাক মনে।
 দেবি প্রভু শূলপানি, জুয়ুটি বাধিয়া আনি,
 নাভল কুটিত বাক্কে ঘনে॥
 নাসিবার দেবি পতি, পুনবসি সৃজে সতী,
 কেঁচু বিহ্ন ববল কবিত্ত।
 চহবা গোঞাহি মহ, নষ্ট কবিবাক সহ,
 কুমটি ইন্দুব উচ্চবিত্ত॥
 জোক পোক আদি কবি, সৃজন কবিলা দেবী,
 আদেশিলা সবাকো গৌসানী।
 সকলে চলিয়া বাস, শস্য সব কব নাশ,
 তেহে কিবা আশে শূলপানি॥
 আজামতে সবে গই, কৃষিব ওচব পাই,
 ধবিলন্ত উৎপাত কবি।
 শকবে দেবিরা পাছে, কৃষি নষ্ট কবি আছে,
 খেদিলন্ত হাতে শূল ধবি॥

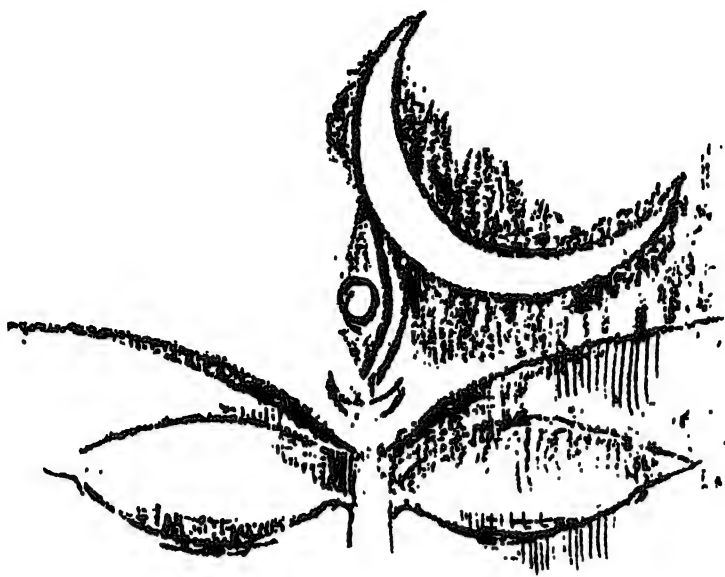
শস্যৰ অনেক অৰি, দেবিলন্ত মন্ত কৰি,
 অনন্ত মহিমা আছে বাৰ।
 তথানি নাসন্ন পতি, খণ্ড হয় ভগবতী,
 বেগে যন্ত কৃষি দেবিবাৰ।।
 কৃষি দেবি ভগবতী, বিন্দুৰ মানিল অতি,
 মুখ হতে ভৈলন্ত উদিত।
 অগ্নিবৰ্ণ কলেবৰ, দেবি অতি ভয়ঙ্কৰ
 খোৱা-খুৱী দুজন বিনিত।
 শস্যৰ হিলৈক অতি, গোৰীহতে অকতৰি,
 খোৱা-খুৱী শস্য পুৰি যন্ত।
 বিশ্বস্তৰ পতপতি, কৃষিকৰ্মে হয় বতি,
 পাচক নচাৱা আগে ধান্ত।।
 অগ্নিৰ শব্দ শুনি, পাচ চাৱা শূলপানি
 কৃষিত দেবিল দুই জন।
 দেবি হৰে ক্ৰোধ হৈল, হাতে শূল তুলি লৈল,
 খোৱা-খুৱী মাৰিষাক মন।।

কোতা-কোতীৰ প্ৰতি শিৱৰ কোণ পদ

পাছে খোৱা-খুৱী দুয়ো দেখে চিন্তে মাৰ।
 দণ্ডহতে নমিলন্ত চৰণে হৰৰ।।
 কৰযোৰ হয় দুয়ো কৰিলা মিনতি।
 নমাৰিলা বাখা প্ৰভু কৰিয়ো কাকুতি।।
 তোমাৰ ভাৰ্য্যাৰ মুখে উপজিলো আমি।
 প্ৰাণ বন্ধা কৰা প্ৰভু ত্ৰৈলোক্যৰ স্বামী।।
 উমাৰ মানসসূত আমি দুই জন।
 বুঝি চোৱা প্ৰভু আমি লৈলোহো শৰণ।।
 মাতা উমা পিতা ভূমি দেৱ পতপতি।
 কিবা অপবাধে প্ৰভু মৰণৰ গতি।।
 মাড়ৰ আজ্ঞায়ে প্ৰভু কৃষি কৈলো নষ্ট।
 আমাক বাৰিয়ো আজি কেমিয়োক কষ্ট।।
 পুত্ৰক বধিতে কোনো শাস্ত্ৰে নিলিখই।

আমাৰ হস্তে আৰ্জি কেমিজোক দহি।।
 পাচে দেব পত্নপতি মনে ভাবি চান্দে।
 আপন মানসসুত হেন বুখি পালে।।
 বুখিবে লাগিলা হবে খোৰা-খুৰী চাই।
 ঢেঢ়েএল পৰ্বতে দুৰো বাস কৰ বহি।।
 এহি আজ্ঞা পাই পাচে খোৰা-খুৰী দুই।
 পুনৰনি কহে দুৰো কৰ যোব হই।।
 ভাল আজ্ঞা দিলে প্রভু শিবে সৈলো তুলি।
 কিন্তু অনাহাৰে আমি মৰিবো সমুলি।।
 শিলাৰ পৰ্বতে প্রভু কি পাবো আহাৰ।
 আজ্ঞা কৰা প্রাপ স্বামী কুখাৰ তৃকণৰ।।
 এহি বুখি দুৰো শিব চৰণে নমিলা।
 ভুট হুৱা পত্নপতি তাক কহি দিলা।।
 যিটো জন্মে শনি বৰি মঙ্গল বাৰত।
 দ্বিতীয়া স্বাদশী আৰু তিথি সপ্তমীত।।
 নক্ষত্ৰৰ মধ্যে পুনৰসু কৃতিকাত।
 উত্তৰকাকুৰী কিবা জন্মে বিশাখাত।।
 পূৰ্বভাদ্ৰপদ আৰু উত্তৰাষাঢ়ত।
 যিটো প্রাণী ওপজয় কুৰুণ বেলাত।।
 সিসৰাৰ মুখত সদায়ে বাস কৰি।
 ভোজন কৰিব দূৰো উদৰক ভৰি।।
 এহি বুখি সদাশিবে আদেশ কৰিলা।
 আজ্ঞা শিবে ধৰি দূৰো সত্বে চলিলা।।
 সেহিবাৰ কণে যিটো অদ্যানি জন্মই।
 তাৰ খোৰ লাগে বুখি জানিৰো নিশ্চয়।।
 খোৰা-খুৰী যত ধান দক্ষ কৰি গৈলা।
 সকলোৰে সদাশিবে আৰু নাম থৈলা।।
 অদ্যানিৰো যত আছে আৰু ধান নামে।
 পতিত সজ্জনে তাক নলগাই কামে।।
 খোৰা-খুৰী নুপুৰিৱা যত ধান থৈলা।
 পৃথিৱীত সিৰোবৰ শালি নাম থৈলা।।
 দেৱতাৰ পূজা যিটো তাকেসে লগাই।
 নিত্ৰাদিবো আৰুত সকলে তাক দেই।।

এহিকপে কবে শিবে কৃষি নিবাসন।
 তার পবে চলি গৈল চৈধ্যর ডুবন॥
 কৃষক কিহবে ভনে মূলগ্রহ চায়।
 যাক শুনি খোবা-খুবী দূবতে পলার॥
 অনিরোক সভাসদ এড়ি আন কাম।
 পাতক চাড়োক ডাকি বোলা শিববায়।

ମଞ୍ଜୁ ବାହୁ

অসমৰ শিৱস্থান সমূহ লক্ষীমপুৰ

ফুলবাৰী শিৱস্থানৰ ইতিবৃত্ত : লক্ষীমপুৰ জিলাৰ অন্তৰ্গত ফুলবাৰীত অৱস্থিত, ফুলবাৰী শিৱস্থান। ১৭৬০ খৃ.ত আহোম স্বৰ্গদেৱ ৰাজেশ্বৰ সিংহৰ দিনত, ডফলাক দমন কৰিবলৈ পঠোৱা, নাওবৈছা ফুকনৰ অধীনত অহা পালি সেনাপতি স্বৰ্গীয় বিকাৱ ফুকনক সীমান্ত স্থান বন্ধাৰ ভাৱ দি সীমান্ত স্থান ৰাজগড়ৰ সমীপত কুঠিপাতি থাকে আৰু তেৱেঁই ডফলা খেদিবলৈ গৈ, শিঙৰা নদীত, প্ৰায় আঢ়ৈ ফুট ওখ ক'লা শিলৰ, শিৱ শিলভাগ পাই (লগতে ক'লা শিলৰ এফুট ওখ, দেৱী আৰু ডেৰফুট ওখ গণেশ মূৰ্তি) বৰ্তমানৰ স্থানত আনি স্থাপন কৰে। পাইত মানৱ আক্ৰমণ আৰু ৰাজনৈতিক বিপৰ্যয়ৰ হেতু থান ভাগ স্থায়ীভাৱে নিৰ্মাণ কৰা নহ'ল। অৱশ্যে বিকাৱ ফুকনদেৱে, নকী থান নিৰ্মাণ কৰাৰ অৰ্থে ইটা তৈয়াৰ কৰাইছিল (বৰ্তমান থানৰ ওচৰত বোকানদীয়ে গড়াখহোৱাত পুকা বহল ইয়া ওলাইছে।)। এবিধা মাটি জোৰা পুখুৰীও বন্দাইছিল, বেল গছ ৰোৱাইছিল। তেওঁৰ পৰৱৰ্তী ৰংশধৰ প্ৰিয়নাথ ফুকন, হৰিনাথ ফুকনৰ দিনত মানৱ আক্ৰমণৰ ফলত হোৱা সামাজিক বিপৰ্যয়তে পাইলৈ ফুলবাৰীত বাস কৰা ককাই ফুকন আৰু গগৈৰ পৰিয়ালৰ লগতে ককাৰী লোক কিছু আৰু দুখন ডফলা গাঁৱৰ বাসে কোনো লোক নাছিল। বিকাইৰ ৰংশধৰ আৰু হৰিনাথ ফুকনে, থান ভাগত পূজা কৰাৰ অৰ্থে গহপুৰ কামদিৱালৰ পৰা হেমকান্ত পৰ্জা বৰুৱা নামৰ এজন লোকক আনি ১৮৬০ চনত পূজাৰ কাম চলাবলৈ দিছিল। অত্যধিক ভাং খোৱাৰ ফলত হাঁপানী ৰোগত পৰি তেওঁ নিজ ঠাইলৈ ওচি যায়। পুনৰ তেওঁৰ পুত্ৰ ভীমকান্ত ফুকনদেৱে ১৮৯১ খৃ.ত বৰ্তমানৰ পূজাৰী আমাৰ ককা স্বৰ্গীয় গজাধৰ গোস্বামীদেৱক মাজুলী আধাৰ সত্ৰৰপৰা আনি উক্ত থানৰ পৰিচালনাৰ দায়িত্ব দিয়ে, তেখেতে পৰিচালনা কৰাৰ পৰাই বৰ্তমানলৈ তিনিপুৰৰে থানৰ পূজা-পাভল কৰি আছে। বৰ্তমান স্থানীয় নেপালী সম্প্ৰদায়ৰ লোকৰ সহযোগিতাত পকী মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰাৰ যত্ন কৰি থকা হৈছে। কেইজনমান মাৰোবাৰী আৰু বিহাৰী লোকেও থানভাগত অৰ্থসাহায্য দিয়াৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দিছে।*

* শ্ৰীৰোগেশ্বৰ গোস্বামী, ফুলবাৰী, লক্ষীমপুৰ।

ধেমাজী

মাছখোৱা শিৱলৈৰ বুৰঞ্জী : ধেমাজী জিলাৰ মাছখোৱা বৌজাৰ প্ৰায় মধ্যভাগত (মাছখোৱা গাঁও পঞ্চায়ত) থকা দ'লগুৰি নামৰ ঠাইখনত এটি শিৱ মন্দিৰ আছে। মাছখোৱা উপ ডাকঘৰৰ সন্মুখতে থকা এই শিৱ মন্দিৰটোৱে ১৯২০ চনতে নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল। এই শিৱ মন্দিৰৰ নিৰ্মাণশৈলী পশ্চিম ভাৰতৰ অন্যান্য শিৱ মন্দিৰৰ আৰ্হিত নিৰ্মাণ কৰা মন্দিৰটোৰ গন্ধুজৰ তলৰ বেৰ অংশ দীঘল-বহলে বাহিৰে বাহিৰে ১৪ (চৈধ্য) ফুট, বেৰ ১৮" বহল। বেৰৰ ওপৰ অংশৰ গন্ধুজটো ১৫ ফুট ওখ। মাটিৰপৰা কলচি পৰ্বত সৰ্বমুঠ ২৭ ফুট ওখ। কলচিৰ মুখৰ ভাগ সোণেৰে বহোৱা আছিল যদিও বৰ্তমান সেই সোণ কোনোবাই নিলে। মন্দিৰৰ চাৰিওফালে দহ ফুট বহলৰ এখন টিনৰ বাৰাণ্ডা আছিল। বৰ্তমান সকলো শেষ হৈ মূল মন্দিৰটোহে মাত্ৰ আছে। তাৰো অৰাজীৰ্ণ অৱস্থা। মন্দিৰৰ গাত শিৱৰ, শিৱভক্তৰ মূৰ্তি, বৃষভ মূৰ্তি, সৰ্প, অগ্নি, সিংহৰ মূৰ্তি আদি চিত্ৰিত কৰা হৈছিল। সেইবোৰ বৰ্তমান ভাঙি-ছিঙি গৈছে। মন্দিৰৰ ভিতৰত শিৱলিঙ্গ আছে। শঙ্খ, ধ্বজা, কাঁহ আদি বাদ্যযন্ত্ৰ আৰু অন্যান্য সম্পত্তিবিলাক চুৰি হ'ল। মন্দিৰৰ এখন ভাৱৰ ফলি বৰ্তমানেও আছে। ভাৱৰ ফলিত উল্লেখ থকা মতে মন্দিৰটো এগৰাকী ব্ৰাহ্মণ বিধৱা নেপালীয়ে সজাইছিল। মন্দিৰটো বৰ্তমান যুগৰ ইটা চুপ-চুৰুকাৰে নিৰ্মাণ কৰিছিল। মাছখোৱাৰ পৰা ধেমাজীলৈ যোৱা গড়কাপ্টানী আলিৰ পশ্চিমফালে আৰু মধুপুৰ চাহ বাগিচালৈ যোৱা পথৰ দক্ষিণ ফালে এই মন্দিৰ অৱস্থিত। সেইবাবে মন্দিৰৰ দুৱাৰ দুখন দুয়োটি আলিৰ ফালে আছে। বৰ্তমানে উত্তৰ দিশত থকা দুৱাৰখন বন্ধ কৰাইছে। স্থানীয় বুৰুসকলৰ যত্নত মন্দিৰৰ সন্মুখত এটি টিনৰ নামঘৰ সাজিছে আৰু পূজাপাঠ আৰম্ভৰ ব্যৱস্থা কৰিছে।

ডিব্ৰুগড়

বুঢ়া-বুঢ়ীৰ মন্দিৰ : সদিয়াৰপৰা দহ মাইল উত্তৰ-পূবে দিব্ৰু আৰু দেওপানী নদীৰ সঙ্গমস্থলৰ ওচৰত বুঢ়া-বুঢ়ীৰ মন্দিৰ। ই অতি পুৰণি মন্দিৰ। হিন্দুসকলৰ মতে এই মন্দিৰ মহাদেৱৰ আৰু কৰ্ণেল হাম্বেৰ মতে ই বৌদ্ধ মন্দিৰ; কিন্তু বুৰঞ্জীয়ে ঢুকি পোৱা কালৰপৰা ইয়াৰ উপাসকসকল শুদ্ধ হিন্দুও নহয়, দেউৰীসকলহে। তেওঁবিলাকে বুঢ়া-বুঢ়ীক গিৰাছি-গিৰা বোলে। কৰ্ণেল হাম্বেই কয় যে বাহিৰে শিল ভিতৰফালে ইঁচাবে নিৰ্মিত এখন দেৱালয়ৰ মাজৰ বহল ঠাইত ছয়কোণীয়া এখন বেদী আছিল। ইয়াৰ সন্মুখত শিলৰ ওখ ঠাই আছে

* শ্ৰীবিপুল শৰ্মা, মাছখোৱা বিলতীয়া, ধেমাজী।

আৰু ভাতে পূজা দিয়া হয়। বেদীৰপৰা ঘাটি বোজামান ক্ষুদ্ৰত আৰু এখন দেৱাল আছে আৰু দেৱালৰ বাহিৰে দ'ল খাল আছে। ইয়াৰ দুজনৰ কোনো চিত্ৰ নাই; কিন্তু বেদীৰ পশ্চিম ফালৰপৰা এটা ওখ বাট আছে। দুয়ো বেদীৰ ওপৰত এসময়ত ঘৰ আছিল। **

শিৱসাগৰ

১৭৩৪ চনত স্বৰ্গদেউ শিৱসিংহৰ ৰাণীয়ে এটি পুখুৰী খন্দাই নাম থয় শিৱসাগৰ। এই শিৱসাগৰ পুখুৰীৰ দক্ষিণ পাৰত শিৱদৌল, দেৱীদ'ল আৰু বিষ্ণুদ'ল। কোনো কোনোৱে কয় যে ৰজা শিৱসিংহৰ নামেৰেই পুখুৰীটোৰ নাম শিৱসাগৰ থয়। আচলতে কিন্তু শিৱ দেৱতাৰ নামত উৰ্গা কৰা কাৰণেহে শিৱসাগৰ হয়। দ'ল তিনিটাৰ ভিতৰত শিৱদ'লটোৱেই আটাইতকৈ ওখ, দ'লটোৰ বেঁৰে ১৩০ হাত, পটিয়েবেদি ১৮ হাত, বাজু ১৬ হাত ওখকৈ খুৰা পাটৰ পৰা ওপৰ মুখলৈ বাৰ হাত আৰু তাৰপৰা চুলাৰ ওপৰলৈ ৫৭ হাত।

(পবিত্ৰ অসম)

কদৈশিৰীয়া এই শিৱ মন্দিৰটি অসমৰ ভিতৰতে অতি শুকনী মন্দিৰ। শিৱসাগৰ নামৰ বহল দীঘল পুখুৰীটোৰ পাৰত গাভীৰ্পূৰ্ণভাৱে অৱস্থিত এই মন্দিৰ তিনিটিয়ে শিৱসাগৰ নগৰখনকৈ গাভীৰ্য প্ৰদান কৰিছে। শিৱদৌলটিৰ ভিতৰত এটি তলত পানী থকা কুণ্ড। কুণ্ডটিৰ ভিতৰত শিৱলিঙ্গ প্ৰতিষ্ঠিত। কাৰণে অন্য এটি শিৱলিঙ্গও বৰ্তমান। আহোম ৰাজত্বৰ শেষৰ ফালে নিৰ্মাণ কৰা এই শিৱলিঙ্গ কুণ্ডৰ ভিতৰত প্ৰতিষ্ঠা কৰা হ'ল এই কথা চিন্তা কৰিলে কুণ্ড যেনিহে প্ৰতীকস্বৰূপ বুলি ভাবিবৰো থল আছে। ব্ৰাহ্মণ পূজাৰীসকলে বংশানুক্ৰমে এই মন্দিৰ তিনিটিত পূজা-সেৱা চলাই আহিছে।

শিৱমন্দিৰটিৰ গাত বহুতো সুন্দৰ ভাস্কৰ্য আছে। শিৱৰাত্ৰি মেলা এই মন্দিৰৰ প্ৰাক্ৰণত প্ৰতি বছৰে আড়ম্বৰেৰে হয়। মাঘী পূৰ্ণিমাতো অৰুণ নাম-কীৰ্তন বহু বছৰ ধৰি চলি আহিছে।

জয়সাগৰৰ জয়দ'লৰপৰা পশ্চিমফালে অন্য এটি শিৱমন্দিৰো আছে। এই মন্দিৰটি বিষ্ণুনাথ বা বৈদ্যনাথ দ'ল নামে প্ৰখ্যাত তলাতল ঘৰৰ ওচৰত থকা আন এটি শিৱমন্দিৰ ঈশানেশ্বৰ নামে জনাজাত।

শিৱসাগৰৰ ৰংপুৰ নগৰত ১৭০৩ চনত স্বৰ্গদেৱ কদ্ৰসিংহই নিজ উপাস্য দেৱতা ৰজনাথক আৰাধনা কৰিবলৈ ৰজনাথ মন্দিৰ স্থাপন কৰিছিল। শিৱৰ বিভিন্ন ৰূপৰ ভিতৰত চূৰ্ণাখৰ (পুৰীৰ জগন্নাথ, কাশীৰ বিষ্ণুনাথ, কাশ্মীৰৰ অম্বৰ নাথ আৰু ৰংপুৰৰ ৰজনাথ) ৰূপ অন্যতম বুলি কোৱা হয় আৰু এই কথা সগোনত

স্বৰ্গদেৱ কল্পসিংহক শিৱই নিজে কৈছিল যুলি বহল প্ৰচাৰিত প্ৰবাদ আছে। এই মন্দিৰ নিৰ্মাণ প্ৰসঙ্গত কেইবাটাও জনশ্ৰুতি প্ৰচলিত।

এই মন্দিৰৰ শিৱমূৰ্তি শিৱসাগৰৰ শিৱ মন্দিৰ থকা ঠাইত নিৰ্মাণ কৰাই বজনাথ অঞ্চলত (বৰ্তমান বংপুৰ) প্ৰতিষ্ঠান কাৰণে ৰাখিছিল। যি ঠাইত শিৱহ ৰাখিছিল সেই ঠাইৰপৰা বিগ্ৰহ ল'বালৈ স্বৰ্গদেৱ অসমৰ্থ হল অৰ্থাৎ বিগ্ৰহ তাতোই ৰহি পৰিল। তেতিয়া শ্ৰীশ্ৰীবজনাথ সদাশিৱই স্বৰ্গদেৱক সপোন দেখুৱাই ক'লে— মই বজনাথ। পূৰ্বীৰ জগন্নাথ, কাশীৰ বিশ্বনাথ, কাশ্মীৰৰ অম্বৰনাথ আৰু বংপুৰৰ বজনাথ। এই চাৰি বজনাথৰ মই এক বজনাথ। তুমি এক ৰাতিৰ ভিতৰতে এই ঠাইতে মোক এটি দ'ল সাজি দিয়া। যি ঠাইত তুমি মোক ৰাখিছিলো ক্ষত যুক্তিনাথৰ আবিৰ্ভাৱ হ'ব। সপোনৰ নিৰ্দেশ অনুসৰি বজাই একে ৰাতিৰ ভিতৰতে মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰি শ্ৰীশ্ৰীবজনাথ বাবাক প্ৰতিষ্ঠা কৰিলে বাবেই মন্দিৰৰ গাত অন্য মন্দিৰৰ দৰে ভাস্কৰ্য দেখা নাযায়।

এই বজনাথ বাবাব বিগ্ৰহ শিলা সৰ্পেৰে পৰিবেষ্টিত হৈ আছে। এই মন্দিৰৰ গাতে লাগি থকা অকমান পুখুৰীটোলৈ বিগ্ৰহৰ কুণ্ডৰপৰা এটি নলাৰ মাজেদি স্নানজল বৈ গৈছে। বিগ্ৰহৰ কুণ্ডৰ কাষত অৰ্থাৎ শিলা সৰ্পৰ তলত সৰুকে এটি শিৱলিঙ্গও আছে।

এই দ'লটোৰ জোখ-মাপ এনে ধৰণৰ : দ'লৰ বেৰ ৬৩ হাত। ওখ পীৰাৰপৰা আওলা ইটাৰ চাললৈ আঠ (৮) হাত দহ আঙুল। তাৰপৰা ঘটিৰ চাললৈ এঘাৰ হাত তিনি আঙুল। জপাই বিশহাত। স্বৰ্গদেউ কল্পসিংহৰ উপৰিও কমলেশ্বৰ সিংহ আদি পৰৱৰ্তী স্বৰ্গদেৱসকলে নিজে উপস্থিত থাকি মন্দিৰৰ পূজা-পাতল তদাৰক কৰিছিল। মন্দিৰৰ পূজা-অৰ্চনা কৰিবৰ কাৰণে কনৌজৰপৰা পূজাৰী আনি বংপুৰৰ গড়গাঁও অঞ্চলত মাটি-বাৰীৰে স্থাপিত কৰিছিল। সেই পূজাৰীসকলৰ বংশধৰসকলেই বৰ্তমান মন্দিৰৰ পূজা অৰ্চনা নিয়মীয়াকৈ কৰি আহিছে যদিও মানৱ আক্ৰমণত মন্দিৰৰ তামৰ ফলি, মন্দিৰৰ মূল্যবান সা-সম্পত্তি, তুমি আদিৰ হৰণ-স্তগন হৈছিল।

মানৱ আক্ৰমণৰ পাছত তোলা বৰঠাকুৰ নামৰ এজন পূজাৰীয়ে পুনৰ কাম-কাজ আৰম্ভ কৰে। এই দ'লৰ সমুখত ভক্তবৃন্দই এটি নামঘৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰে। এই প্ৰতিষ্ঠা দিৱসৰপৰাই, অসমীয়া নতুন বছৰ বহাগ মাহত দেশবাসীৰ মঙ্গলার্থে শ্ৰীশ্ৰীবজনাথ শিৱ মন্দিৰত ১০০৮ টি বৃত্তাক্ত বেলপাত সহিত ভিলহাৰ আৰু শিৱপূজা, নাম-কীৰ্তন আদিৰ প্ৰচলন হৈ আহিছে। সম্প্ৰতি ইয়াত শিৱৰাত্ৰি, ৰাধী নামোৎসৱ, ভাদ্ৰ মাহৰ অশ্বিন চতুৰ্দশী, শিৱপূজা আদি পালন কৰা হয়।*

* বজনাথ মন্দিৰৰ তথ্যবিনি মন্দিৰৰ পূজাৰী শ্ৰীৰামৰ চক্ৰ বৰঠাকুৰ, মন্দিৰৰ শ্ৰুতিগ্ৰহ আৰু নীৰাজন নামৰ আলোচনীখনৰপৰা সংগ্ৰহ কৰি পঠালে শিৱসাগৰৰ শ্ৰীমান নিবিড় (পিকু) বৰলৈয়ে আৰু ডেওৰ মাতৃ শ্ৰীসৰোজ বৰলৈয়ে।

লাংকুৰি : চৰাইদেউ পাছত থকা দেওশালৰ দক্ষিণে থকা টিলাটোত এটা মন্দিৰ আছিল। ইয়াৰ নাম লাংকুৰি ম'ল অৰ্থাৎ শিৱম'ল। এই ম'লটো স্বৰ্গদেৱ গদাধৰ সিংহই সজাইছিল। অলপতে চৰাইদেও বান্ধিৰ মেনেজাৰৰ বঙলাৰ সমুখত এটা ডাঙৰ শিৱলিংগ পোৱা গৈছে আৰু এই শিৱলিংগটো এই ম'লটোৰপৰাই নিয়া হৈছিল বুলি অনুমান কৰা হৈছে।**

গৌৰীসাগৰ ম'ল : শিৱসাগৰৰে গৌৰীসাগৰ পুখুৰীৰ পাৰত থকা শিৱম'লটোৰ জোখ হৈছে মেকে এশ বিঘা (১২০) হাত। ওখকৈ খুৰাণাটোৰপৰা ওপৰ মুখলৈ বিঘা (২০) হাত আৰু তাকৰা চুলা (চুড়া)লৈ ডিৱালিছ হাত।**

নামতিত থকা দুটা মন্দিৰ (শিৱ আৰু বিক্ৰম) ভিতৰত ডাঙৰ ম'লটো শিৱম'ল।

শিৱসাগৰৰপৰা ৮ মাইল দক্ষিণে নামতি। নামতিত দুটা ম'ল আছে। মানুহে ইয়াকে নামতিম'ল বোলে। স্বৰ্গদেৱ গৌৰীনাথ সিংহৰ দিনত নামতিয়াল ভাগৱতীক ধাৰত্বীয়া কুকন পদৰপৰা আনি বৰকৰা পাতে আৰু বজাই নিজৰ বায়েক কৰাইদেউক বৰকৰালৈ বিয়া দিয়ে। এইজনা বৰকৰাৱে ১৭৭৫ চনত নামতি ম'ল বন্ধায়। ঘাই ম'লটো মেকে ৮৫ হাত আৰু ওখকৈ ৩১ হাত। ডাঙৰটো শিৱম'ল আৰু সৰুটো বিক্ৰমম'ল।

বৰীম'ল : শিৱসাগৰ জিলাৰ মেটেকা বনগাঁও অঞ্চলৰ গজপুৰীয়া আলিৰ কাষত, জয়সাগৰৰপৰা ৫ কি.মি. পূবত স্বৰ্গদেউ লক্ষ্মীসিংহৰ মাক বনী ৰাজমাওৱে ১৬৯৫ শকৰ মাঘ মাহৰ ২৭ দিন বাওঁতে পুখুৰী খন্দোৱাৰ কাম আৰম্ভ কৰোৱায়। কাম সম্পূৰ্ণ হোৱাৰ আগতে ৰাজমাও স্বৰ্গগামী হয়। পুত্ৰ লক্ষ্মীসিংহই পুখুৰী খন্দাৰ কাম সম্পূৰ্ণ কৰাই পুখুৰীৰ উত্তৰ কোণত ম'ল নিৰ্মাণ কৰায়।

ম'লটো ১৯৫০ চনৰ বৰফুঁইকপত ভাগি ভগ্নাৱশেষত পৰিত হয়।

সেই স্থানতে এটি নৱনিৰ্মিত শিৱ-বিক্ৰম মন্দিৰ গঢ়ি উঠিছে। প্ৰতি বছৰে শিৱৰাত্ৰি পালন হয়।

• জয়বাগাবৰ দেওঘৰ (হৰ-গৌৰী মন্দিৰ) : শিৱসাগৰ নগৰৰপৰা ৫ কি.মি. উত্তৰে থাই আলি অঞ্চলৰ জয়বাগাব গাঁৱত হৰ-গৌৰী মন্দিৰ।

কিংবদন্তিমতে কনচোং বৰপাত্ৰ গোহাঁৱে দিলিহি নদীয়েদি ভটীয়াই বাওঁতে নাও লাগি ধৰে।

সপোনত দেখাযতে দেওবিলাত থকা তিনিটি মূৰ্তি উদ্ধাৰ কৰি বিলাৰ বিপৰীত দিশত থকা স্থানত স্থাপন কৰোৱায়।

মন্দিৰৰ ভিতৰত কৌী স্থাপন কৰি তাত প্ৰায় তিনি-চাৰে তিনি ফুট ওখ শিৱমূৰ্তি, সোঁহাতে বিষ্ণু (চতুৰ্ভুজ) ১ ফুট ৪ ইঞ্চি আৰু বাঁওহাতে গৌৰীৰ প্ৰায় ৩ ফুট ওখ মূৰ্তি স্থাপন কৰা আছে।

নিয়মিত বন্তি প্ৰজ্জ্বলন হয়।

মাঘী পূৰ্ণিমা জাকজমকতাৰে পালন কৰা হয়।*

শিৱলিঙ্গকল ম'ল

নাৰ্জিবাৰপৰা আঠমাইল দক্ষিণে এটি শিৱ মন্দিৰ আছে, লগতে এটি বিষ্ণু মন্দিৰো অৱস্থিত। বঙা চিলা দুখৰা বংশৰ বিখ্যাত শিৱলিঙ্গ ফুকনেই এই ম'ল দুটা বন্ধাইছিল বুলি কোনো কোনোৱে কোৱা-কুই কৰে যদিও তেওঁৰ আগতেই বন্ধোৱা যেন লাগে। এই বংশৰ কামতামালী ৰাজপুৰ হৰনাথ ভিতৰুৱাল ফুকন বা বদন বৰফুকনৰ সিনতো বন্ধাৰ পাবে।

কদুসাগৰ ম'ল : কদুসাগৰ বা ন-পুখুৰীৰ উত্তৰ পাৰত এই ম'ল অৱস্থিত। এইটো শিৱম'ল। স্বৰ্গদেৱ লক্ষ্মীসিংহই ১৬৯৫ শকত (১৭৭৩ চন) বৰ্ষন দাৰিকিয়াল হাজৰিকাৰ তত্ত্বাবধানত আগৰ অঠাই সাগৰ পুখুৰীৰ বিপৰীতে এটা পুখুৰী খনায় আৰু সিডু কদুসিংহৰ নামে উছৰ্গা কৰি নাম ধৰ কদুসাগৰ। ইয়াৰ পাৰতে এটা ম'ল বন্ধায় কিন্তু ইতিমধ্যে স্বৰ্গদেৱ লক্ষ্মীসিংহৰ মৃত্যু হোৱাত পুতেক স্বৰ্গদেৱ গৌৰীনাথ সিংহই ম'ল- পুখুৰী উছৰ্গা কৰে।

মাইবেলাৰ ম'ল : মাইবেলা ঠাইডোখৰ বৰ্তমান মধুৰাপুৰ বাসিন্দাৰ ভিতৰত। স্বৰ্গদেও গদাধৰসিংহই এই ঠাইবেলাত এটা ম'ল সজাইছিল। ম'লটো শিৱম'ল আছিল। আওহেলাত পৰি ম'লটো ধ্বংসপ্ৰাপ্ত হয়। কোনো কোনোৱে কয় যে ম'লটো ভূমিকম্পত জ্বিগি নিচেই কাৰতে থকা পুখুৰীটোত এতিয়াও পৰি আছে।

অন্তৰপুৰ ম'ল : পুৰণি তাওকাৰ নগৰৰে অংশবিশেষত আৰু এতিয়া সংৰক্ষিত অন্তৰপুৰ কলাকলৰ ভিতৰত এটা ম'ল দেখা পোৱা যায়। এই ম'লটো কোনে, কেতিয়া সজাইছিল সবিশেষ পোৱা নেযায়। ম'লটো শিৱম'ল বুলি তাৰ গঠন-প্ৰণালী চাই জানিব পৰা গৈছে।

মাইদ'ল : স্বৰ্গদেউ প্ৰতাপসিংহই বজা হোৱাৰ আগৰেপৰা যি শিৱলিঙ্গটি উপাসনা কৰিছিল, বজা হোৱাৰ পাছত এটি মন্দিৰ গড়গাঁও নগৰৰ বিপৰীতে নিৰ্ধাৰ পাৰত সজাই তাতে শিৱলিঙ্গটি প্ৰতিষ্ঠা কৰে। এই ম'লটিকে মাইদ'ল বা 'মহেশ্বৰৰ ঘৰ' বুলিও কোৱা হয়।*

* শ্ৰীপৰামহি বৰদলৈ, (মেটেকা, শিৱসাগৰ)ৰ দ্বাৰা সংগৃহীত।

* পৰিৱ অসম।

* পৰিৱ অসম

বোম্বাই

হাজিৰাৰ পীও জীৱিৰ সেৱালৰ ১৭৮৬ চনত আহোৱৰ বজাই বোম্বাইলৈ
বাজখানী স্থানান্তৰ কৰে। সেই সময়ত বাজখানী নিৰ্মাণৰ যুগ লৰালৈ আহে মন্ত্রী
পূৰ্ণানন্দ বুঢ়াগোঁহাই ডাঙৰীয়া। কবিত আছে যে মন্ত্রী ডাঙৰীয়াই বোম্বা পানীৰ
অভাৱ পাই সেই অঞ্চলত এটি বৃহৎ পুখুৰী নিৰ্মাণ কৰে। সেই সময়তেই মন্ত্রী
ডাঙৰীয়াই সপোনত দেখিলে যে গোলাঘাট নগৰৰ সমীপত হাৰ্মসে নামেৰে
এখন পথাৰ আছে। সেই পথাৰৰে এজোপা বিশাল বৃক্ষৰ পাদদেশত এজন
স্বয়ম্ভু শিৱলিঙ্গ আছে আৰু সেই লিঙ্গ আনি বুঢ়াগোঁহাই ডাঙৰীয়াই পুখুৰীৰ
পাৰত প্ৰতিষ্ঠা কৰিব লাগে। তেতিয়া মন্ত্রী ডাঙৰীয়াই যথেষ্টসংখ্যক চাওদাং
আৰু বিষয়াক সেই লিঙ্গ আনিবৰ কাৰণে পঠায়। কিন্তু সেই লিঙ্গ অনাটো
বাৰেই লিঙ্গ লৰাবকে নোৱাৰিলে।

এই কথা শুনি মন্ত্রী ডাঙৰীয়া চিন্তাক্ৰিষ্ট হৈ পৰিল। সেই ৰাতি পুনৰ
সপোন দেখিলে যে চাৰিগাঁও ঘোঁজাৰ অন্তৰ্গত কমাৰগাঁও নিবাসী বলোৰাম
শৰ্মাৰ পুত্ৰ লেহুৰাম শৰ্মা নামেৰে এজন নৈতিক ব্ৰাহ্মণ আছে। সেই ব্ৰাহ্মণ
তনয়ৰ হতুৱাই যথাবিহিত পূজা অৰ্চনা কৰিলেই সেই স্বয়ম্ভু শিৱলিঙ্গ প্ৰতিষ্ঠা
কৰা ঠাইলৈ অনাটো সম্ভৱ হ'ব। সেই অনুক্ৰমে ব্ৰাহ্মণ পঠাই বিধিৱৎ পূজা
অৰ্চনাৰ যোগেদি দেৱাদিদেৱ শিৱস্বৰূপ লিঙ্গক আৱাহন কৰি আনি বৰ্তমান থকা
ঠাইতে প্ৰতিষ্ঠা কৰিলে। এই লিঙ্গ বিগ্ৰহৰ মাহাত্ম্য উপলব্ধি কৰি নিবন্তৰ পূজা
চলি থকাৰ আৱশ্যকতা অনুভৱ কৰি উক্ত ব্ৰাহ্মণকে পূজাৰী পদত নিযুক্ত কৰি
মন্ত্রী ডাঙৰীয়াই বিশ পূৰা মাটি সহ মন্দিৰটি পূজাৰীৰ নামত উহৰ্গা কৰিলে।
পূজা-অৰ্চনাত সহায় কৰিবলৈ দেৱলীয়া নিযুক্তি দি তেওঁকো দহবিঘা মাটি দান
দিয়ে। [এতিয়া পূজাৰীৰ বংশধৰসকলৰ অলপহে মাটি আছে। কাৰণ ইংৰাজ
শাসনত বেছি ভাগ মাটি ৰায়তৰ মাজত ভাগ কৰি দিয়া হয়।]

মন্ত্রী পূৰ্ণানন্দ বুঢ়াগোঁহাই ডাঙৰীয়াই প্ৰতিষ্ঠিত শিৱলিঙ্গৰ কাৰণে মন্দিৰ
ভাগ নিৰ্মাণ কৰাৰ কাৰণে আগবাঢ়োতেই পুনৰ মায়ামৰীয়া আক্ৰমণ আৰম্ভ হয়।
বজাই নামমাত্ৰ সৈন্যেৰেহে বাজখানী ৰক্ষা কৰি আছিল। বেছিভাগ মানুহ পূজাৰী-
দেউ সমৰ্থিত মায়ামৰীয়া আক্ৰমণৰ ভয়ত ভুটীয়াই গৈছিল। বিদ্রোহ দমনত
বুঢ়াগোঁহাই ডাঙৰীয়া ব্যস্ত থাকিব লগা হয়। ১৭৯২ খৃ.ত মায়ামৰীয়া বিদ্রোহৰ
অৱসান ঘটিল আৰু পূজাৰীসহ প্ৰজাসকল নিজ নিজ গৃহলৈ উভতি আহিল।
গুৱাহাটীলৈ গৈ আঁতৰি থকা গোবিন্দাধ সিংহ স্বৰ্গদেউকো পুনৰ ১৭৯৩ চনত
ৰাজসিংহাসনত বহুওৱা হয়।

ইতিমধ্যে পূজা-সেৱাত পুনৰ আহি আত্মনিয়োগ কৰা লেহু বৰঠাকুৰৰ দ্বাৰা
প্ৰতিষ্ঠিত শিৱ লিঙ্গটিৰ ওপৰত এখন চালি দি চাৰিগাঁওৰপৰা ঘোঁৰাৰে দৈনিক

সেৱালগলৈ অহা-যোৱা কৰি থাকিল। ইয়াৰ পাছত ভেবেভৰ পুত্ৰ-স্বাতি সকলো হাতীগড়তে থাকি লৈ শিৱসিদ্ধান্তৰ পূজা-অৰ্চনা কৰি আছে। কিছু সদাশয় কৰ্ত্তব্যকৰ্ম সেৱালৰ সমিতি পাছত গঠন কৰা হয় আৰু ভেবেভ সকলো বস্তুত অধিকৰ বহুতো উন্নতি সাধিত হয়। প্ৰতি বছৰে শিৱস্বত্ৰিৰ মেলাও এই সেৱালগলত হৈ আহিছে। হাতীগড় খ্ৰীষ্টানিৰ সেৱালগলটি যোৰহাট নগৰৰ পৰা পূবে ৫ কিলোমিটাৰ দূৰত। ৰাষ্ট্ৰীয় ঘাই পথৰপৰা ৭০/৭৫ মিটাৰমান দক্ষিণফালে অৱস্থিত।*

গোহাঁইবাৰী শিৱস্বত্ৰিৰ ইতিহাস : যোৰহাট জিলাৰ নকৰানি বৌজাৰ মধ্যস্থলৈ গোহাঁইবাৰী খোদৰ আলিৰ দক্ষিণপাৰে ১৯৮৬ চনৰ ২৬ বহাগত এটি শিৱস্বত্ৰিৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰা হয়। স্থাপনৰ পৰিত্ৰ সময়ত এই স্থানত দুটা সাপ আহি বৈ থকা দৃশ্য প্ৰায় ৩/৪শ মানুহৰ চকুত পৰে।**

চাৰিজনজাতি শিৱস্বত্ৰিৰ : প্ৰদীপ কুমাৰ ওজা, চাৰিজনজাতি (মাজুলি)ত সপোনত বিভিন্ন নিৰ্দেশ পাই শিৱস্থান এখনৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰে।***

গোলাঘাট

নুমলীগড় শিৱমৌল : (গোলাঘাট) নুমলীগড় শিৱস্বত্ৰিৰ ইতিবৃত্ত সম্পৰ্কত ডলৰ তথ্যখিনি গোৱা গৈছে।

কছৰী কুঁৱৰী নুমলী সুন্দৰীৰ লগত আহোম স্বৰ্গদেউ চুহুংমুংৰ সন্মিলনৰপৰা স্ত্ৰীৰ সম্পৰ্ক স্থাপন কৰি ধনশিৰীৰ পছিম পাৰে প্ৰায় ছমাহ থাকি সেই ঠাইৰ কৰ্ত্তৃত্ব নুমলী কুঁৱৰীক দি স্বৰ্গদেউ গড়গাঁৱলৈ ঘূৰি গৈছিল। নুমলীকুঁৱৰী থকা ঠাইতে কেইবাটাও মাটিৰ গড় মৰা হৈছিল বাবে নুমলী কুঁৱৰী নামেৰেই ঠাইখনৰ নাম নুমলীগড় হ'ল। ধনশিৰীৰ পশ্চিম পাৰে এই অঞ্চললৈ গোলাঘাট পৰিবৰণা ২২ মাইল আৰু যোৰহাটৰপৰা ৩২ মাইল দূৰ।

ষ্ট্ৰাক্চ'ৰ দক্ষিণ সিনে, নুমলীগড় বাগানৰপৰা প্ৰায় দুমাইল দূৰত, মিকিৰ পৰ্বতৰে এটা অংশক 'সেওপৰ্বত' বুলি কোৱা হয় আৰু তাতে এটি অতি প্ৰাচীন, আহোম আৰু কছৰী বজাৰ কোৱা ঐতিহ্য পূৰ্ব, আনুমানিক নব্বয় শতিকাত, কোনো প্ৰাচীন বজাই সজোৱা এটি মন্দিৰ আছিল। সম্ভৱ ডাঙৰ ভূমিকম্পত

* হাতীগড় খ্ৰীষ্টানিৰ সেৱালগল এখন পৃষ্ঠপোষক খ্ৰীষ্টানৰ দ্বাৰা কৰা হৈছে।

** খ্ৰীষ্টানৰ কুমাৰ পটৈ, নকৰানি, যোৰহাট।

*** খ্ৰীষ্টানীক কুমাৰ ওজা, মাজুলী।

ভালি পৰিল। শিঙাটি উজাৰিব কঁকৰাৰ্জিত ভাৰ্য্যকৰণৰ জীৱতে এটি মৰি
সকা হ'ল আৰু ইতিমধ্যে ভাৰ্য্যকৰণৰ পোৱা গৈছে।

বৰ্গীৰ নীতাম্বৰ কন্দলীয়ে এমনি বাতি সপোনত দেখিলে যে শিঙী এখন
অৱতীৰ্ণ পুৰুষৰ বাৰ লৈ ক'লে যে, "মই বহুত দিন ধৰি ভাব কৰা মই।
বিকোনো উপায়েৰে মই ব'তে অৰ্থে ভ'তে ভাব কৰাৰ লাগে।" ভাৰ্য্যকৰণ ভেৰ
(মহাদেৱ) থকা ঠাইৰ সম্পূৰ্ণ বিৱৰণ সপোনতে বি অৱতীৰ্ণ হ'ল।

পাছলৈ প্ৰত্যহতে ভেৰৰ একমাত্ৰ পুত্ৰ লোহাই কন্দলীক আগলৈ বাতি
সপোনত পোৱা সকলো কথা বিৱৰি ক'লে। সেই মুহূৰ্ত্তৰ পৰাই শিঙাৰ ধ্যানমগ্ন
হৈ সপোনৰ বিৱৰণমতে শিঙাৰ স্থান কিতাবি বাহিৰ হ'ল। হাবিতলীয়া সুকলিয়া
বাটেৰে লৈ লৈ শিঙীৰ স্থানত উপস্থিত হৈ সপোনত কোৱাৰতেই বেলীসহ
শিঙালি, ভৈৰৱ, গণেশ আৰু বৃষভৰ মূৰ্তি দেখা পালে। মূৰ্তিবিলাকৰ পৰা
পোৱা মৰি আৰু দুৰ্ব্বৰ ধনী নৈৰপৰা ভাৰ্য্যকৰণ আৰু শিঙালি আৰু অটাইকেউটি
মূৰ্ত্তিকে ভাব কৰালে।

অটাই অকণ্ঠৰ মাজত বেছি সময় নাথাকি ভেৰ সোনকালেই দুবি আহি
সকলো কথাৰ বিৱৰণ দিব মানুহক দিলে আৰু সকলোৰে লগত আলোচনাৰ
অন্তত কৃষ্ণ চতুৰ্দশী তিথিৰ দিনাই নিজ নামত সৰু লৈ পূজা আৰম্ভ কৰিলে।

ইয়াৰ পাছত নীতাম্বৰ কন্দলীয়ে ১৭১৩ শকৰ ফাগুন মাহৰ কৃষ্ণ চতুৰ্দশী
তিথিত খেৰৰ এখন চালিৰে অটাইকেইজন মূৰ্ত্তিকে আবৃত কৰি, আৰু সেই
খেৰী ঘৰটিকে মন্দিৰৰূপে ভাব কৰি বিধিমাতে পূজা আৰম্ভ কৰিলে। সেই শকৰ
সেই তাৰিখটোকেই মন্দিৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰা দিন বুলি তেখেতে কৈ গৈছে।

নীতাম্বৰ কন্দলীয়ে জীৱিত অৱস্থাতে দেখা স্বপ্নৰ আদেশমতে তেখেতৰ
পুত্ৰ লোহাই কন্দলীক মাতি আনি কৈছিল যে, "মোৰ মৃত্যুৰ পাছত পুৰুষানুগ্ৰহে
এই মন্দিৰৰ বিগ্ৰহৰ অন্যথা হলে পৰৱৰ্তী পুৰুষৰ অমঙ্গল হব।" সেই বাক্য
অনুযায়ী নীতাম্বৰ কন্দলীৰ পাছত লোহাই কন্দলী, চন্দ্ৰেশ্বৰ কন্দলী, সৰ্বেশ্বৰ
কন্দলীয়ে নিত্যনৈমিত্তিক পূজা-সেৱা চলাই অহাৰ পাছত এতিয়া দেবেন্দ্ৰ নাথ
কন্দলীয়ে মন্দিৰ নিত্যসেৱা কৰি আছে।

নীতাম্বৰ কন্দলীয়ে পূজা চলাই থকাৰ সময়তে এজন সেৱকীয়ে বলিৰ
কাৰণে পাঠা এটি লৈ মন্দিৰত প্ৰৱেশ কৰিলে, আৰু পূজাৰীক বলিৰ কাৰণে
অনুবোধ কৰিলে। মন্দিৰতে কলপাত, ধৰি আদি বোগান দিয়া কুৰা সন্ধানৰ

* গোলাঘাটৰ কৰাৰ গাঁৱৰ অন্তৰ্গত বহুপথাৰ গাঁৱৰ শ্ৰীদেবেন্দ্ৰ নাথ কন্দলীয়ে
ভেৰৰ প্ৰতিষ্ঠামহ নীতাম্বৰ (নাথায়ণ ঠাকুৰ) কন্দলীৰপৰা আগবঢ়াই পোৱা কথাবিশি
লিপিবদ্ধ কৰি দিছে। নি.ব.

লোক এটিও আছিল। বলিব কৰণে চিন্তা কৰাত যাতি চিন্তাখীয়া টোপনিতে সপোনত ওলিওৱৈ পালে যে “বলিব কৰণে তহঁতে একো চিন্তা নকৰিব। যথিব পশ্চিমকালে থকা কৰ্মে গছৰ তলত পাঁচখন দা আছে। সেই দা আনি তহঁতে বলিব কাম সমাধা কৰ।” সেই কথা পাতেকটোৱাজনে পূজাৰীক জনাবলৈ গৈক সেই অনুক্ৰমে দা পাঁচখন গোৱা হয়। সেই দা এতিয়াও পৰিয়ালত সংৰক্ষিত হৈ আছে।

চমুকৈ বৰ্তমান পূজা চলি থকা নুমলীগড় বাৰাধানৰ ইতিবৃত্ত এইখিনিয়েই।

দলৌজান তিনিআলিৰ শিৱস্থান : গোলাঘাটৰপৰা প্ৰায় আঠ কিলোমিটাৰমান নিলগত, তিনি আলিৰ মাজভাগত থকা প্ৰকাণ্ড আহুত গছ এজোপাৰ তলত শিৱৰ স্থান এখনি ১৯৭৮ চনত প্ৰতিষ্ঠা হয়। “মই বৰযুগত জিতি আছো, মোক ঘৰ সাজি দে” বুলি সপোনত শিৱই কোৱাত ৰথৰ আদেশমতে শ্ৰীগুজ্ঞান শৰ্মাই এটি টিনপাতৰ ঘৰ সজাই দি পূজা-পাতল চলাই আছে। দৈনিক সেই ঠাইত যথেষ্ট যাত্ৰী হয় আৰু শিৱস্থানত শৰাই, সফুৰা পৰে। যথিব কোনো কৰ্মিটো নাই। *

মলীয়া গাঁৱৰ শিৱ-দেৱালয় : গোলাঘাট জিলাৰ দেৰগাঁও ৰাজহ চক্ৰৰ অন্তৰ্গত গুড় যোগনীয়া মৌজাৰ মলীয়া গাঁৱত অৱস্থিত শিৱ দেৱালয়ৰ বিষয়ে যি টোকা পঠাইছে তাৰ বিৱৰণ এনে :

এই দেৱাল কেন শতিকাব জনা নেযায়। দেৰগাঁৱৰ নেঘেৰিটিং শিৱদৌলৰ নামত বহুচলা পথাৰত ১১৫ বিঘা দেৱোস্তৰ মাটিৰ খাট আছিল। এই মাটি পূজাৰীয়ে ভোগ-দখল কৰি থাকিবলৈ আহোম ৰজাই দিছিল। এই মাটিত উৎপন্ন হোৱা বিভিন্ন শস্য থকৰ কাৰণে পথাৰৰপৰা অলপ দূৰত এটা ভঁৰাল ঘৰ সাজিও দিয়া হৈছিল। এই ভঁৰাল ৰাখিবৰ বাবে দেৰগাঁও নেঘেৰিটিং বাঁহবাৰী গাঁৱৰ দুজন কৈৱৰ্ত সম্প্ৰদায়ৰ লোকক নিযুক্তি দিয়া হৈছিল। কিন্তু এসময়ত এন্দুৰ নিগনিয়ে সকলো শস্য নষ্ট কৰিলে। কেৱল ভঁৰাল ঘৰৰ শিলৰ খোজবোৰহে বঁতে তঁতে সিঁচৰতি হৈ পৰি ব'ল। এই সিঁচৰতি হৈ পৰি থকা এচটা শিলতে গৰখীয়া ল'ৰাই ফৰিং, কচু, টেঙা, জৰা আদি বলি দিয়া ধেমালি কৰি আছিল।

এনেদৰে বহু বছৰ পাৰ হ'ল। এদিন মূদৈ ৰংশৰ এজন মাতকৰ ব্যক্তি তেহীৰাম দত্ত সাধনীদাৰক সপোনত শিৱই দেখা দি ক'লে যে, মই ব'দৈ, বৰযুগে পৰি আছো, তহঁতে দেখা নাইনে? কাইলৈ পুৱাই ভঁৰালৰ খোজবোৰ গোটাই তাৰ ওপৰত চালি এখন দিবি। কেইদিনমানৰ পাছত চিকৌ নামেৰে এজন উদাসী ব্ৰাহ্মণ আহি! তেওঁকে পূজাৰী লবিহঁক। পাছদিনাই উক্ত সাধনীদাৰে

* এই তথ্যখিনি গোলাঘাটৰ ওৱাটিং ডাকঘৰ অঞ্চলৰ দলৌজান তিনিআলিৰ শিৱস্থানৰ প্ৰতিষ্ঠাপক শ্ৰীগুজ্ঞান শৰ্মাই লিখি পঠাইছে।

গাঁৱৰ বাইজ গোটাই অগ্নি নিশাৰ সপোনৰ বৃত্তান্ত কোৱাৰ বাবে সকলো খোজ গোটাই তাৰ ওপৰত একলি চুলি দিয়ে। ছাৰ দুদিনমান পাছত চিকোঁ নামৰ উদাসীন লোকজন আহিলত তেওঁকেই পূজাৰী পাতি দেৱালয়খন প্ৰতিষ্ঠা কৰা হ'ল। চিকোঁ পূজাৰীৰ পাছত এই দেৱালয়ৰ পূজাৰী হ'ল বৈলাই ঠাকুৰ। তেওঁৰ দিনত পুনৰ সপোনত নিৰ্দেশ হ'ল যে, 'ডেবকাৰ্গমান দুবত উই হাকলুৰ মূৰ্তি ধাৰণ কৰি থকা ঠাইতহে মোৰ দেৱালয় হ'ব আৰু মোক তালৈ স্থানান্তৰ কৰিব লাগে। সেইক্ৰমে সেই ঠাইলৈ দেৱালয় নিয়া হ'ল।

ইয়াৰ পাছত পূজাৰীসকলৰ ক্ৰম পোহা নেযায়। বহুত দিনৰ পাছত পূজাৰী হয় বোণাবাৰ ঠাকুৰ, তাৰ পাছত কানীনাথ ঠাকুৰ। তাৰ পাছত এতিয়া তেখেতৰ ভাতৃ কনসেউ শৰ্মাই পূজা চলাই আছে।

১৯৬০ চনত নন্দধৰ বৰুৱাৰ পুত্ৰ ডা° মুনীন বৰুৱাই নিজৰ খৰচত শিল-বাৰ্ণিৰ এটি মন্দিৰ কৰি দিয়ে। উন্নয়ন কমিটিয়ে নামঘৰ নিৰ্মাণৰ আঁচনিৰ কাম কৰি আছে।*

বাঙালী আইদেউ খাট মন্দিৰ : গোলাঘাট নগৰৰপৰা দক্ষিণ-পূব দিশৰ ৫ কি.মি. নিলগৰ বাঙালী আইদেউ খাট গাঁৱত এই মন্দিৰ অৱস্থিত।

কিংবদন্তি আছে যে বাঙালী আইদেউ আছিল জনৈক বৰফুকন উপাধিৰ সেনাপতিৰ পত্নী। কোনো কোনো বুৰঞ্জীমতে সেইজন বৰফুকন কলীয়া ভোমোৰা আছিল। যা হওক তেওঁৰেই সেই খাটত তেওঁৰ পত্নীক (বাঙালী আইদেউক) কিছুদিন বন্দীবোঁটা (লিগিৰী লিক্‌টো) দি ৰাখিছিল। ইয়াত তেওঁৰ পত্নীৰ মৃত্যু হোৱাত স্মৃতিৰ বাবে সেই ঠাইত পত্নীৰ কেএল আঙুলিক সমাধি দি মৈদাম সাজিছিল। সেই মৈদাম এতিয়াও আছে।

এই মৈদামৰ কাষতেই ফেডেলা বৰা নামৰ এজন বুঢ়াই ডেৰশ বছৰৰ আগতে কই যোৱা বৰগছজোপা এতিয়া বৃহৎ গছ হৈ পৰিছে। গাঁৱৰ মানুহৰ মতে সন্ধ্যা গছজোপাৰ তলত ৮ ফুটমান ওখ বগা সাজ পৰিধান কৰা, পাণ্ডৰি মৰা বুঢ়া ডাঙৰীয়াৰ প্ৰায়েই আবিৰ্ভাৱ হৈছিল। সেইহে সেই গাঁৱৰে হৰেন দত্ত, ব্ৰৈলোক্য গগৈৰ নেতৃত্বত সেই ঠাইতেই বিহু গাই পইচা তুলি বাঙালী আইদেউৰ নামত এই শিৱ মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰে। তাত পূজা পাতল চলি আছে। **

* জীৱী শিৱ দেৱালয়, উন্নয়ন কমিটিয়ে (মলীয়া গাঁও, পো. আ. ঢেকীয়াল, গোলাঘাট) এই তথ্যখিনিৰ যোগান ধৰিছে।

** জীৱীধৰ গগৈ, (ডেবকাট গাঁও, গোলাঘাট) পৰা পোৱা তথ্য।

নেষেবিটিং শিৱলিঙ্গ : বৰ্তমান নেষেবিটিংৰ শিৱলিঙ্গৰ বোৰহাটৰপৰা সোতৰ বাইল আৰু পোলাবাটৰপৰা চৈধ্য বাইল দূৰ। ইয়াৰোপৰিও এৰাইল উত্তৰে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ ওচৰত এই দ'লৰ টিলাত থিয় হ'লে ব্ৰহ্মপুত্ৰ নৈ দেখা যায়। এই দ'লত থকা শিৱলিঙ্গ প্ৰায় তিনি ফুট ওখ আৰু তিনি ফুট শকত। এই শিৱ বালিৰ বুলি জনাজাত।

জয়ধ্বজ বজাৰ দিনত, বৰ্তমান দিহিংবুখত লুইত আৰু দিহিং লগ লাগি মাজুলী ধীপ ভৈয়াৰ কৰি বিশাল ব্ৰহ্মপুত্ৰ নৈখনৰ এটা ডাঙৰ সোঁত দক্ষিণলৈকে অহাৰ আগতে লুইত বা ব্ৰহ্মপুত্ৰ উত্তৰে বৈছিল। লুইতৰ দক্ষিণে দিৰৌৰ উত্তৰে, দিহিং নৈখন বৈ গৈ কাজিৰঙাৰ ওচৰত লুইত বা ব্ৰহ্মপুত্ৰত পৰিছিল। তেতিয়া বৰ্তমানৰ নেষেবিটি নামৰ ঠাইখন দিহিং নৈৰ দক্ষিণ পাৰে আছিল। এই দিহিং নৈৰ দক্ষিণ পাৰত এটা শিৱৰ শিৱমন্দিৰ আছিল। তেজপুৰত শিৱৰ স্বৰ-মন্দিৰ কৰোঁতে বা নুমলীগড়ৰ দেও পৰ্বতত শিলেৰে শিৱমন্দিৰ কৰোঁতে তাৰ আগতে বা পাছত এইটো শিৱ মন্দিৰ কৰা হৈছিল বুলি অনুমান হয়। তেতিয়া হলে এই শিৱ মন্দিৰটো অষ্টম কি নৱম শতিকাত কৰাইছিল বুলি ধৰিব পাৰি। আহোম ৰাজত্বৰ অভ্যুদয়ৰ আগতে কিবা প্ৰাকৃতিক বিপৰ্যয়ত এই মন্দিৰটো ভাগি শিৱ-লিঙ্গ এটা সেই ঠাইৰ গেজেপনি হাবিৰ মাজত পৰি আছিল। আহোম ৰাজশক্তিয়ে কছাৰীসকলক ধনশিৰি নৈৰ পশ্চিমলৈ খেলি নিয়াৰ পাছত স্বৰ্গদেউ বুজিৰ্গনাৰায়ণে (চুচেংফা) এই শিৱলিঙ্গৰ সন্তোদ পাই তাত মন্দিৰ সাজি পূজা-সেৱা কৰাৰ ব্যৱস্থা কৰিলে। ইয়াৰ পাছত বোড়শ শতিকাৰ মাজভাগত স্বৰ্গদেউ জয়ধ্বজ সিংহৰ দিনত দিহিঙে লুইত বা ব্ৰহ্মপুত্ৰ মিলি বিশাল বৰনৈ হৈ এই শিৱমন্দিৰ ভাঙি বহাই পেলালে। তেতিয়া মন্দিৰ ভাগি যোৱাত শিৱলিঙ্গ বৰনৈয়ে বহাই দ কৰা ঠাইত পানীত ডুব গৈ থাকিল। এই ঠাইডোখৰ শীতল নেষেবি নামে জনাজাত হ'ল। এই শীতল নেষেবি ঠাইখন ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দাঁতিত বহল চাপৰিৰ পথাৰ। এই ৰাণ লিঙ্গৰ বিষয়ে আৰু এটা গল্প শুনা যায়। অতি পুৰণি কালতে ঔৰ নামে এজনী খবিয়ে এই ঠাইত দ্বিতীয় কালী প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ অসংখ্য শিৱলিঙ্গ প্ৰতিষ্ঠা কৰি ঘাই বাগলিঙ্গক পূজা কৰিছিল। কোনো কাৰণত সেই খবিয়ে এই ঠাইত কালীধাম কৰিব নোৱাৰিলে। এই বালিঙ্গৰ সাহায্য আৰু শীতল নেষেবিটিঙৰ পানীৰ তলতে পৰি থকা শুনি অষ্টমশ শতিকাৰ শেষ ভাগত ৰাজেশ্বৰ সিংহই, বৰ্তমান ঠাইৰ টিলাৰ ওপৰত অতি সুন্দৰ কাককাৰ্য্যৰে এটা দ'ল সজায়। এই দ'লটো ইটা আৰু পুৰণি ভগা দ'লৰ শিলেৰে সজোৱা বুলি জনা যায়। এই নেষেবিটিঙৰ দ'লটো শিৱসাগৰত থকা দ'লবিলাকতকৈও ধুনীয়া। দ'লৰ কেবল নানা উন্নত মূৰ্তি কটা আছে। ঘাই ডাঙৰ দ'লটোৰ দুই কাষে আৰু সৰু সৰু চাৰিটা দ'ল আছে। মূল দ'লত বালিঙ্গ প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছে

আৰু সৰু দ'লকেইটাত পঞ্চসেৱতা অৰ্থাৎ বিষ্ণু, সূৰ্য, গণেশ আৰু দুৰ্গাৰ মূৰ্তি প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছে। প্ৰত্যেকটো দ'লতে এটি এটি আগচ'ৰা আছে।

জনা যায়, স্বৰ্গদেউ বাৰ্জেন্দ্ৰ সিংহই দ'লত কৰালে, শিৱলিঙ্গ প্ৰতিষ্ঠা কৰাৰ আগতে নগী হ'ল। পাছত স্বৰ্গদেউ লক্ষ্মীসিংহইহে এই দ'লতে বাণলিঙ্গ প্ৰতিষ্ঠা কৰে। মন্দিৰৰ ভিতৰত এটা ডাঙৰ শিলৰ ওপৰত বাণলিঙ্গ প্ৰতিষ্ঠা কৰা আছে আৰু বাণলিঙ্গৰ কেয়োফালে বহুতো শিৱলিঙ্গ আছে বুলি জনিছে। এই শিৱমন্দিৰৰ আদি পূজাৰীজন ভূধৰ আগমাচাৰ্য; এওঁ কমলি গোসাঁই আৰু মধুমিত্ৰ গোসাঁইৰ আদি পুৰুষেৰে সৈতে একেলগে কান্যকুজৰপৰা অসমলৈ অহা বুলি কয়। মন্দিৰৰ বৰ্তমান পূজাৰীসকল আগমাচাৰ্যৰ বংশধৰ। প্ৰথমতে বুদ্ধিস্বৰ্গনাৰায়ণে শীতল নেৰেবীত এই ভগা শিৱ মন্দিৰটো নকৈ সাজি তাত বাণলিঙ্গ প্ৰতিষ্ঠা কৰোঁতে ভূধৰ আগমাচাৰ্যক পূজাৰী নিয়োগ কৰিছিল বুলি জনা যায়। এই পূজাৰীজনক বৰঠাকুৰ উপাধি দিয়া হয়। আৰু কেতিয়াবা অশৌচ আদিত বৰঠাকুৰ ঘৰে পূজা কৰিব নেৱাৰিলে আৰু এৰুৰ সন্ত্ৰাসাধক পাত্ৰ ঠাকুৰ কৰি সেই অশৌচৰ সময়ত পূজা কৰিবলৈ নিয়োগ কৰে। এই বংশতে বজাই কেইজনমান

লোকক দেৱলীয়া বকৰা, মলীয়া বকৰা আৰু খলীয়া বকৰা পাতে। স্বৰ্গদেউসকলে নেৰেবীটিঙৰ শিৱদ'ললৈ বৰঠাকুৰ, পাত্ৰ ঠাকুৰৰ উপৰিও কেইবাখনো অন্য মানুহৰ গাঁও খেতি আদি কৰি বহু যোগাৰলৈ আৰু নটৰ গাঁও এখন দিছিল শিৱ দ'লতে গীতবাদ্য কৰিবলৈ। এই দ'লৰ বাবে ভালেমান খাট-পাত্ৰ দিছিল। এই খাটপাত্ৰৰ ভালেমান সীমা নেৰেবীটিঙৰ দক্ষিণে ঢেকিয়াললৈকে আছিল বুলি কয়। তাত বৰঠাকুৰ পাত্ৰ-ঠাকুৰসকলেৰে গাঁও হোৱাত সেই ঠাইডোখৰ দেৱনাৰীৰ গাঁও অৰ্থাৎ দেৱৰ গ্ৰাম এতিয়া দেৱগাঁও হয় বুলি কয়। আনমতে সেই ঠাইডোখৰ দেৱতা শিৱক দিয়াৰ বাবে দেৱৰ গাঁও বা বৰ্তমান 'দেৱগাঁও' হ'ল। স্বৰ্গদেউসকলে এই বাণলিঙ্গক বিশেষ শ্ৰদ্ধা কৰিছিল। বজাই বোৱাৰ আগতে নেৰেবীটিং শিৱদ'লৰ নিৰ্ভালী স্বৰ্গসেৱক দিয়া হৈছিল। এই আলিটোৰ চিন ঠায়ে ঠায়ে এতিয়াও আছে।*

* পৰিৱৰ্ত্তন অসম।

(নেৰেবীটিং শিৱমন্দিৰ সম্পৰ্কে Annual Report of the Archaeological Survey of India, 1924-25; শ্ৰীচন্দ্ৰধৰ বৰুৱাৰ প্ৰবন্ধ "The Negritting temple" (Journal of Assam Research Society, Vol. VII); আৰু ডক্টৰ মহেন্দ্ৰ নেওগৰ প্ৰবন্ধ "Saivism in Assam" (Oriental Thought, Poona, Vol-I) চাওক।)

নগাঁও

বুঢ়াগোঁহাই ধান : নগাঁৱৰ ডুলগীয়াৰ অঞ্চলৰ ওচৰতে অৱস্থিত সুন্দৰ প্ৰাকৃতিক পৰিবেশ আৰু তিনিটি আহল-বহল পুখুৰীৰে সুশোভিত ইয়াৰ সন্মানিত দেৱালয় নগাঁও জিলাৰ এখন প্ৰাচীন ঐতিহ্যমণ্ডিত শিৱস্থান।

বুঢ়াগোঁহাই ধান নামেৰে জনবানসন্ত প্ৰসিদ্ধি লাভ কৰা এই ধানৰ জন্ম আনুমানিক ১৭৯০ চন। প্ৰায় চাৰি মিটাৰমান ওখ এই টিলাত এটি শিলৰ বাহিৰে একো নাছিল। কুটুৰা বাঁহেৰে ভৰা বৰক'লা জৰণিত গঁড়, হাতী, হৰিণ আৰি ক্যাৰুঙ চিকাৰ কৰিবলৈ অহা মানুহে এই শিলটি প্ৰত্যক্ষ কৰিছিল আৰু তাতে বেলাপাত, ফুল আদি দি পূজা কৰিছে চিকাৰত সৰল হোৱা বুলি উপলব্ধি কৰিছিল।

ইতিমধ্যে সেই সময়ৰ আহোম ৰজাই (অম্পাট) শিলটিৰ কীৰ্তি শুনি ৰজাৰ প্ৰয়োগ কৰোৱাই নিজৰ ওচৰলৈ লৈ আহিল, কিন্তু সাধাৰণ শিল বুলি ভাবি অস্বাভাৱ কৰি পেলাই ধোৱালে। জনবিশ্বাসমতে শিলটিয়ে পুনৰ আহি ডেডেঙ্গী দুছোণাৰ মাজত অৱস্থান কৰিলেহি। ৰজাই শিলটিৰ মহত্ব বুজি সৈন্য পঠাই মন্দিৰ স্থাপন কৰোৱাৰ। কচিনাথ বুঢ়াগোঁহাইৰ দিনত স্থাপিত হোৱা বাবে আৰু তেওঁ জড়িত থকাৰ বাবে ইয়াৰ জনপ্ৰিয় নাম বুঢ়াগোঁহাই ধান। ৰজাৰ আদেশক্ৰমে যোৰহাটৰপৰা ব্ৰাহ্মণ মন্দিৰ পৰিচালনাৰ বাবে অনা হয় আৰু মন্দিৰৰ দায়িত্বও পুৰুষানুক্ৰমে এই বংশৰ ওপৰতে ন্যস্ত আছে।

১৯৫৭ চনত পুৰণা ইটাৰ দেৱাল ভাঙি নতুন মন্দিৰ সংস্কাৰ কৰা হয়। আহোমৰ দিনৰ ভাষা জড়িত এই মন্দিৰৰ কিছু সম্পদ দুই-তিনি বাৰ চুকি ফলত মন্দিৰৰ ইতিহাস বিলুপ্তিৰ পথত।

নগাঁও সাৰ্বজনীন শ্মশানঘাট শিৱমন্দিৰ : নগাঁও সমৰণপৰা কিছু দূৰত্বত অৱস্থিত গহীন-গভীৰ পৰিবেশেৰে নগাঁও সাৰ্বজনীন শ্মশানঘাট শিৱমন্দিৰ আৰু ধানখনিৰ ইতিহাস যথেষ্ট পুৰণি।

অলিখিত বুৰঞ্জীমতে, পূৰ্বে আমোলাপাট কলংগাৰত অৱস্থিত এই মন্দিৰটিৰ উৎপত্তি হয় কেইজনমান শিৱভক্ত মানুহে ইয়াত কৰা শিৱ পূজাৰ ফলত। শিৱৰ প্ৰতি অটল বিশ্বাসী লোককেইজনে অলপ দিন পূজা-পাতল কৰি আছিল নামমাৰভাৱে; কিন্তু প্ৰায় ১৮৯০ চনমানতে তেওঁলোকে ওচৰৰে অঞ্চল গছজোপাৰ তলত আৱিষ্কাৰ কৰে এটি শিৱলিঙ্গ। এই লিঙ্গৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰে বৰ্তমান মৃত ৰাজেন্দ্ৰ ব্ৰহ্মচাৰীয়ে। মালীবাৰা বুলি খ্যাত লোকজনে মন্দিৰৰ দায়িত্ব গ্ৰহণ কৰে। ইতিমধ্যে ক্ৰমান্বয়ে বাঢ়ি অহা শিলটিৰ কেন্দ্ৰ কৰি বাঢ়িবলৈ ধৰে জনসাধাৰণৰ

অটল বিশ্বাস। বার্ষিক্য কবলত পুৰি মালীবাৰাই এই মন্দিৰ দাৰিঙা অৰ্ণব কৰে ওচৰৰে এজন ডেকা ল'ৰাক। এই ল'ৰাজনে শিৱভক্তিৰ প্ৰাণ হৈ দাৰিঙা কুৰ পাতি লয় আৰু মালীবাৰা ধানবৰণৰ আঁতৰি আহে। সেই ডেকা ল'ৰাজনটোই হৈছে বিখ্যাত 'বৈকুণ্ঠ কাকুলীবাৰা'। তেওঁ প্ৰায় সমস্ত জীৱন মন্দিৰ ভঁৰত জড়িত থাকি ১৯৮২ চনত ইহলীলা সম্বৰণ কৰে। পুৰণি ঐতিহ্যবাহিনী এই মন্দিৰটিৰ পৰিচালনা সমিতি প্ৰথম গঠন কৰা হয় ১৯৭১ চনমানত। তাৰ পাছৰপৰা বহিৰ্ভব বিশ্বাসৰ পাৱ হোৱা এই মন্দিৰটিত বিভিন্নজনে পূজা-সেৱাৰ কাম কৰিছে। পুৰণা মন্দিৰটিৰ ঠাইত নতুন মন্দিৰে গা-কৰি উঠিছে। প্ৰান্তৰ মন্ত্ৰী মতি কৰাৰ এই মন্দিৰলৈ অবিহণা উল্লেখযোগ্য। তেওঁ ইয়াৰ মাটিখিনি মন্দিৰলৈ দান কৰি জনগণৰ বিশ্বাসৰ প্ৰতি সঁহাৰি দিছে। প্ৰতি বছৰে ইয়ালৈ শিৱৰাত্ৰি উপলক্ষে অহা ভক্তই এই মন্দিৰৰ ঐতিহ্যৰ কথা বোকাবুজ কৰে। এই মন্দিৰলৈ হিন্দু-মুছলমানকে আদি কৰি সকলো ধৰ্মীয় সম্প্ৰদায়ৰ মানুহ আছে।*

মন্দিৰলং শিৱধান : নগাঁও চহৰৰপৰা চাৰি (৪) কি.মি. দূৰত অৱস্থিত মন্দিৰলং শিৱধান আৰু আঠ (৮) কি.মি. দূৰত জলাহৰ বিষ্ণু শিৱধান আদি ধান ১৯৫০ চনৰপৰা ১৯৬০ চনৰ ভিতৰত স্থাপিত। বিষ্ণু শিৱধানৰ আৰম্ভণি হয় তাত গোৱা শিল এটুকুৰাৰপৰা। জনগণে শিলটি আৱিষ্কাৰ কৰি মন্দিৰত স্থাপন কৰে আৰু সেই মন্দিৰেই বহিৰ্ভব বিশ্বাসেৰে পুষ্ট হৈ ডাঙৰ মন্দিৰত পৰিণত হৈছে। মন্দিৰলং তিনি আলিত অৱস্থিত ধানখনৰ সৃষ্টি হৈছিল "বৰজোপাৰ তলত কৰা শিৱভক্তৰ পূজাৰপৰা"। ১৯৬০ চনত স্থাপন হোৱা ধানখনে বহিৰ্ভব গভীৰ আস্থা জগাই তুলিছে।

ননৈ, পাখৰি, পানীগাঁও বগধলী আদিৰ শিৱধানৰ ইতিহাস বেছি পুৰণি নহয়। এইবোৰ ধান সম্ভৱ দশকত জনগণৰ শিৱভক্তিৰ ফলত সৃষ্টি হৈছিল। জনগণৰ বিপুল সঁহাৰি লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা ধানবোৰৰ প্ৰতি জনগণৰ আস্থাৰ নিদৰ্শন ইয়াত দিনৌ চলি থকা পূজা-সেৱাৰপৰাই পাব পাৰি।

ননৈ দেউৰী গাঁও অঞ্চলৰ দেউৰীগাঁও শিৱধানৰ সৃষ্টি ১৯৮৬ চনত জনৈক শৰ্মাই দেখা সপোনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ধানখন গঢ়ি উঠিছিল। সপোনত শিৱ আৱিৰ্ভাৱ হৈ বৰ্তমানৰ মন্দিৰ থকা ঠাইৰ বেলজোপা নাকাটিবলৈ আদেশ দিছিল আৰু তাতে ধানৰ ঠাই নিৰ্দিষ্ট কৰিছিল। সেইমতে ধান স্থাপন হৈছিল আৰু বৰ্তমানেও ই চলি আছে সৰ্বসাধাৰণৰ গভীৰ বিশ্বাসৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি। *

মোহনাপট্ট শিৱধান : খুটিকুটীয়া গাঁও। নগাঁও জিলাৰ খাজ মজিয়াৰ খুটিকুটীয়া ভাটিখণ্ডৰ খুটিকুটীয়া ৰাজখোৱাই এটি মাটিৰ মূৰ্তিত বছৰি শিৱৰাত্ৰি পূজা

* শ্ৰীমদীপ কুমাৰ গোস্বামী, শিৱনগৰ, নগাঁও

** শ্ৰীবিদ্যুৎৰঞ্জন বৰা, জলাহ গাঁও, শ্ৰীভৈৰৱৰ বৰদলৈ, শ্ৰীমদাৰিণি নগাঁও।

কৰে আৰু মূৰ্তিটি আলমাবিত সজাই থয়। এইদৰে তেখেতে কেইবাবছৰো একেধাৰে পূজা কৰাত এদিন ৰাতি সপোনত শিবই আছিল ক'লে যে মই তোমাৰ ন্যবিকল গছজোপাৰ তলতে আছো। সপোনৰ নিৰ্দেশ পাই স্থান কৰি সভক্তিয়ে সেই ঠাইত চাবলৈ গ'ল আৰু গৈ গাত আঁচ থকা প্ৰকাণ্ড শিল এটা দেখিবলৈ পালে। তেওঁ মানুহ লগাই থাকিলে যদিও শিলটো কোনেও উঠাব নোৱাৰিলে। তেওঁ নিজে এজন ব্ৰাহ্মণৰ ল'ৰাক লগত লৈ যেতিয়া থাকিলে তেতিয়াহে শিলটো উঠাব পাৰিলে। খান্দোতে শিলটোৰ গাত কোৰ লাগি তেজ বিৰিঙা যেন দেখা পালে, তেতিয়াহে তেওঁলোকৰ বিশ্বাস হ'ল। এইদৰে কেইদিনমান ডুললী তলত ৰাখি পাছত মন্দিৰ সাজি তাত শিলটো স্থাপন কৰে। ১৯৭২ চনৰ আহিন মাহৰ কৃষ্ণ একাদশী তিথিত এইজনা শিবৰ আৰ্তিৰ্তাৰ হৈছিল। বৰ্তমান শিলটো আগতকৈ তিনিগুণ ডাঙৰ হ'ল আৰু তাত শিব-পাৰ্বতী ত্ৰিশূল আৰু গণেশৰ মূৰ্তি সম্পূৰ্ণৰূপে দেখা গৈছে। বৰ্তমান তাত পূজা-সেৱা চলি আছে।

খুটিকটীয়া উজনি খণ্ডৰ শিবস্থান : খুটিকটীয়া উজনি আৰু ভাটখণ্ডই মিলি আগবেপৰাই বাসমহোৎসৱ পাতি আহিছে। দৈৱ-দুৰ্বিপাকত তেওঁলোকৰ মাজত মনোমালিন্য হোৱাত উজনিখণ্ডৰ ৰাইজে সুকীয়াকৈ বাস পাতিবলৈ বুলি উজনিখণ্ডতে এটুকুৰা হাবিতলীয়া ঠাই পৰিষ্কাৰ কৰি তাতে বাস পাতিবলৈ ললে। চিৰাচৰিত প্ৰথমতেই বাসতলীত পুতলাবোৰ সজাই ৰাখিলে। আন পুতলাবোৰ সজোৱাৰ দৰেই শিবৰ মূৰ্তি এজনা দেখিবলৈ ধুনীয়া হবলৈ, এটা উই হাফলুৰ ওপৰত কৈলাসৰ দৰে সজাই-পৰাই তাত স্থাপন কৰিলে। বাস শেষ হোৱাত তেওঁলোকে মূৰ্তিবোৰ সামৰি থবলৈ বুলি লৈ আহিল; কিন্তু শিবৰ মূৰ্তিটো উই হাফলুটোৰপৰা থাকিও কোনোমতেই উঠাব নোৱাৰিলে। সেয়া আছিল ১৯৭৩ চনৰ কথা। সেয়েহে গাঁৱৰ ৰাইজে তাতে এখন টিনৰ চালি দি চাকি বস্তি দি থাকিবলৈ ললে। কিন্তু সেই মাটি ডোখৰ আছিল শ্ৰীযুত ভৱ শৰ্মাদেৱৰ। গাঁৱৰ ৰাইজে তেওঁক মন্দিৰৰ আদ্যোপান্ত বিবৰি কোৱাত তেওঁ অতি কম মূল্যতে মাটিডোখৰ মন্দিৰ পৰিচালনা সমিতিক বিক্ৰী কৰিলে। ভৱ শৰ্মা সেই সময়ত ডেপুটি ইন্সপেক্টৰ অব্ পুলিচ হৈ (D.S.P.) শিলচৰত আছিল আৰু তাতেই তেওঁক শিবই সপোন দেখুৱালে যে মন্দিৰ প্ৰতিষ্ঠাত তেখেতে ৰাইজৰ লগত সহযোগ কৰিব লাগে। আনহাতে গাঁৱৰে খণ্ড ৰায়ন (মাশিক বৰা), গায়ন গোলোক বৰা আৰু মহেশ্বৰ কেওটকো সপোন দেখুৱালত সমগ্ৰ গাঁৱৰ ৰাইজে মিলি মন্দিৰটো প্ৰতিষ্ঠা কৰিলে। আজিও বিভিন্ন ৰাষ্ট্ৰীয় উই হাফলুৰ ওপৰত থকা মূৰ্তিটো প্ৰত্যক্ষ কৰি আছে। বৰ্তমান তাত পূজা-সেৱা চলি আছে।*

* পাকল দেৱী, কৰ্মী দেৱী, খুটিকটীয়া, নগাঁও।

পহকটা শিবস্থান : নগাঁও চহৰখনৰ এঘাৰ মহিল পুৰুষ, ৩৭ নং বাহিৰি পৰ্বেৰ গাঁৱে লাগি থকাটকৈ, কলং সুঁতিৰ নিচেই পাৰত এজোনা প্ৰকাণ্ড বটকৰ এজোনা প্ৰকাণ্ড আইত আৰু এজোনা প্ৰকাণ্ড কুকুড়াৰ দ্বাৰাৰে প্ৰায় আঢ়ৈশ (২৫০) বছৰ পুৰণি পহকটা শিবস্থান। এই পথেৰে আহ-যাহ কৰা সকলোৰে চকুত পৰাকৈ বিদ্যমান। আশিত্তে "মোচাই আৰু" মোলোকাৰ বাৰীৰ দ্ৰাণৰ এজোনা প্ৰকাণ্ড ওলফ কুলৰ মূলভাগৰ তলত এই লিংগটি থকা বুলি "মোচাই বুঢ়াৰ পত্নী" দাবী বুঢ়ীয়ে সপোনত দেখে আৰু বহিজে গছজোপৰ তলৰপৰা লিংগটি উদ্ধাৰ কৰি দক্ষিণকালে গাঁৱৰ গাঁৱে লাগি থকা বজাৰিনীয়া পুখুৰীটিৰ পশ্চিম পাৰত প্ৰতিষ্ঠা কৰি পূজা-সেৱা আৰম্ভ কৰে। এজন লিগৰ আৰু অন্ধৰ সাধক সন্ন্যাসীৰ কথামতে বহিজে এই লিংগটি বৰ্তমানৰ ঠাইত প্ৰতিষ্ঠা কৰি অলপি পূজা-অৰ্চনা কৰি আছে। এই থানখনৰ লগত বহুতো অকিৰাস্য কাহিনী জড়িত আছে।**

চকলাবাট সোণাইপাৰ শিবমন্দিৰ : নগাঁও জিলাৰ পশ্চিমকালে নগাঁও টিং পথেদি ন কিলোমিটাৰ আহি, বাইডনীয়া ডিম্বো পথেদি দুই (২) কিলোমিটাৰ গ'লেই এই মন্দিৰটি পোৱা যায়। এই মন্দিৰটি চকলাবাট সোণাই পাৰ শিবমন্দিৰ বুলিয়েই খ্যাত। স্থাপিত ১৯৬৫ চন। মন্দিৰটি সোণাই নদীৰ পাৰত অৱস্থিত। প্ৰাকৃতিক পৰিবেশ অতি মনোৰম। বৰ্তমান স্থানীয় উপেন সাধকে মন্দিৰটি পৰিচালনাৰ দায়িত্বত আছে।***

নগাঁৱত থকা শিব দেৱালয়সমূহৰ বিষয়ে "পবিত্ৰ অসম" সহায়ত এনেকৈ উল্লেখ কৰা হ'ল : কলিয়াবৰত আঠখন শিবস্থান আছে। পৰ্বত কক্ষত বানেশ্বৰ বৰগোপ, বামুণী অঞ্চলত চিত্ৰেশ্বৰ, বুঢ়া-বুঢ়ী গড়ৰ ওপৰত শিবথান, পন্ন সৰোবৰ বা চিলাবায় বিলৰ পাৰত নন্দিকেশ্বৰ, হাতীৰ গাঁৱত বুঢ়া গোঁসাইৰ থান, কলং নৈৰ উত্তৰ তীৰত নাগেশ্বৰ, ভোমোৰাওৰি পৰ্বত কক্ষৰ পাৰাগত খোদিত হৈ আছে কপ্ৰপদ শিবৰ পদচিহ্ন, দক্ষিণপাৰৰ চামধাতো একে নামেৰেই দেৱালয়, ত্ৰিশূলধাৰী নামে ঠাইত এটি বৃহৎ শিলত শিবৰ হস্ত, অস্ত্ৰ, ত্ৰিশূল খোদিত।

ইয়াৰ ভিতৰত নন্দিকেশ্বৰ দেৱৰ নামত কিছু মাটি দান দিয়া আছে। হাতীৰ গাঁৱত থকা বুঢ়া গোঁসাইৰ থানৰ নামত শিবসিংহ স্বৰ্গসেৱে বহুত মাটি-বাৰী দান কৰে।

৪৮৫ বিঘা নিম্পিন্ধেৰাজ মাটি থকা অম্বিকানাথ দেৱালয় আনুমানিক ১৭০৫ খৃ.ত স্থাপিত হয়। এই মন্দিৰ নগাঁৱৰ বৰভগীয়া মৌজাত আছে। জনাৰ্দন শৰ্মা ওৰফে বেহাৰীৰ দ্বাৰা এই মন্দিৰ স্থাপন হয়।

** জীয়েকেন চন্দ্ৰ বৰা, জীয়েকেশ্বৰ বৰা, পহকটা, নগাঁও।

*** জীয়েকেন চন্দ্ৰ বৰা, বাইডনীয়া, আইভেটী, নগাঁও।

অসম জিলা গেজেটিংৰ দ্বাৰা সৰ্ব্ব ভূমিৰ সন্ধানৰ বাবে আনুমানিক ১৬৯০ খৃ.ত স্থাপিত হয়। শিৱসিদ্ধিৰ আঁঠি ৪২১ বিঘা। বৌদ্ধধৰ্মত দুটি শিলেৰে নিৰ্মিত শিৱমন্দিৰ পোৱা গৈছে। নানা চিত্ৰ-বিচিত্ৰ অলঙ্কাৰেৰে সজিবলৈ শোভিত আছিল।

জীৱাত্মবিহিতো এটি শিৱ কি সূৰ্যসেৱতাৰ মন্দিৰ আছিল।

কলমপুৰত আছে এখনি বুঢ়া-বুঢ়ী (শিৱ দুৰ্গাৰ) থান।

ডবকাৰপৰা সাত মাইল দূৰত হাবিৰ মাজত শিলাময় ঠাইত দুটি শিলত কটা শিৱমন্দিৰৰ ধ্বংসাৱশেষ পোৱা গৈছে। চালুক্যবীৰ্য্যৰ নানা ধ্বংসাৱশেষৰ মাজত বলধৰ মূৰ্ত্তি, শিৱলিঙ্গ আদিও সিঁচৰতি হৈ আছে। দুফালে দুজনী চামৰ থাকিাৰে এক মূলপানি শিৱৰ মূৰ্ত্তিও আছে।

গহঙলত (ডবকাৰপৰা দুমাইলমান আঁতৰত) অন্ততঃ দুটি প্লেইষ্টাইল শিৱ শিৱমণ্ডপ আছিল বুলি অনুমান কৰা হৈছে। ইয়াত পোৱা ধ্বংসাৱশেষবোৰ দখল একালত শতিকাৱ্দৰ বুলি অনুমান কৰা হৈছে।

মহাদেওখাল হ'ল এখনি সৰু গাঁৱৰ নাম। ট্ৰাঙ্কবোডৰপৰা চাৰে পচপন মাইল দূৰত, ধৰমচুল টেকনৰপৰা পাঁচ মাইলমান আঁতৰত, নগাঁও চহৰৰপৰা উলৈ মাইল দূৰত এই ঠাই। ট্ৰাঙ্কবোডৰ বাঁওফালে গাঁওখনৰ উত্তৰমূৰত এক কাৰ্ণাৱানতে স্থাপত্যৰ সীত থকা শিল কিছুমানেৰে ইয়াতে আটাই এটি আছে। ইয়াতে এটি শিলৰ শিৱ-মন্দিৰ আছিল বুলি অনুমান হয়। আমতল নামৰ ঠাইখন হৈছে হোজাই ডাঙৰখানৰপৰা চোৱা মাইলমান দক্ষিণে। কাছৰৰ মণিপুৰীসকলে আহি এই গাঁও স্থাপন কৰে। ইয়াত কেইবাটিও শিৱমন্দিৰৰ ভগ্নাৱশেষ আছে বুলি অনুমান হয়।

বৰগলাৰ শিৱমন্দিৰ হৈছে বৰগলা নদীৰ পাৰত। নগাঁৱৰ মহামায়া পৰ্বতৰ দক্ষিণে হাবকটা নৈ বৈ গৈছে। ইয়াৰ দক্ষিণেদি প্ৰায় সমান্তৰালভাৱে গৈছে বৰগলা নদী। মহামায়া মন্দিৰৰ ডেৰ মাইল দক্ষিণ পশ্চিমলৈ নৈখনত কুড় পৰিছে। কুড়ৰ বাঁওপাৰে এডোখৰ টিকা মাটিত এটা ডাঙৰ মন্দিৰৰ মাজতে অলঙ্কাৰশোভিত, চকুত লগা দিগম্বৰ-দিগম্বৰী হৰ-পাকতীৰ মূৰ্ত্তি পোৱা গৈছে।

বুঢ়াগোঁসাইৰ থান হৈছে ডবকা অঞ্চলৰ বুঢ়াগোঁসাই পৰ্বতৰ দিখাক নৈৰ পাৰৰ অংশ। ইয়াতে শিৱমন্দিৰৰ ধ্বংসাৱশেষ হাবিয়ে ঢাকি ধৰিছে। ইয়াকে বুঢ়াগোঁসাই থান বোলা হয়।

হোজাই অঞ্চলতো পূবৰি পুখুৰী, ভগ্ন মন্দিৰ, শিৱলিঙ্গ পোৱা গৈছে।

বৌদ্ধতা হৈছে ডবকাৰ মহামাইল পূবে। ইয়াৰে বহুনা নৈৰ দক্ষিণপাৰত মঠৰবাৰীত কেইবাটাও পূবৰি পুখুৰী আৰু মন্দিৰৰ ভগ্নাৱশেষ পোৱা গৈছে। ইয়াতে অৰ্দ্ধ-নাৰীকৰ মূৰ্ত্তি আৰু শিৱলিঙ্গ আছে। লাংটা গোঁসাই থানত কুকুৰা

আদি ৰাতি ৰলি সি পূজা কৰা হয়। উপাস্য দেৱতা (শিৱ) লাগি কৰ্মে উপাসক সকলেও নাভৰ্ত হৈ পূজা দিয়ে। এতিয়া পূজা-সেৱা বন্ধ হৈছে।

শোণিতপুৰ

ভোলানাথ : বিশ্বনাথ চাৰিআলিৰ ফাল্গুনপৰা উত্তৰ লক্ষীমপুৰলৈ যোৱাৰ পথত গহপুৰ পাবলৈ ছয় কিলোমিটাৰ থাকোতেই ৫২ নং ৰাষ্ট্ৰীয় ঘাইপথেৰে পৰা উত্তৰ দিশে জ্যোতিপ্ৰসাদৰ 'জয়মতী' কথাছবিৰ ঐতিহাসিক স্থান ভোলাগুৰি চাহ বাগিচা পাৰ হৈ মুঠ তিনি কিলোমিটাৰ গলেই ভোলানাথ পোৱা যায়।

১৯৬২ চনত ভোলাগুৰি চাহ-বাগিচাৰ মালিক জ্যোতিপ্ৰসাদ আগৰৱালাৰ খুৰাক 'গোপাল আগৰৱালাৰ পুত্ৰ' দেৱব্ৰত আগৰৱালাক এজন চাহ মজদুৰে বাগিচাৰে নাতি-দুৰৈত এজোপা ভোলাগছৰ তলত শিৱলিংগৰ দৰে মাটিৰ টিপ এটা দেখা পাই ভক্তিত গদগদ হৈ জনায়ছি, লগতে কাৰোবাৰ গৰু-গাই হেৰালে ভক্তিভাৱে সেই স্থানত গুৱা-পাশ এযুৰি আগৰৱালাই হেৰোৱা গৰু পোৱা খবৰটোও যোগ দিয়ে। 'দেৱব্ৰত আগৰৱালাই তৎকালেই উক্ত স্থান পৰিদৰ্শন কৰি পৰিবাৰৰ উদ্যোগত তাত শিৱমন্দিৰৰ লগতে যাত্ৰীৰ গৃহ সাজি দিয়ে। সেই অঞ্চল সেই সময়ত অটব্য অৰণ্য। অৰ্থাৎ চৰকাৰী সংৰক্ষিত বনাঞ্চল হোৱাৰ বাবে সেই সময়ৰ মন্ত্ৰী মহেন্দ্ৰমোহন চৌধুৰীৰ অনুমতি লয়।

তেতিয়াৰেপৰা আজিকোপতি স্থানীয় তথা দূৰ-দূৰণিৰ বহুতো ভক্তই উক্ত শিৱ মন্দিৰত অভিষ্ট সিদ্ধিৰ বাবে ভক্তিভাৱে নৈবেদ্য আগবঢ়ায়। অৱশ্যে ১৯৮৩ আৰু ১৯৮৯ চনত গহপুৰত হোৱা ভাতৃঘাতী সংঘৰ্ষই উক্ত মন্দিৰৰ ক্ষতিসাধন কৰাৰ লগতে জনসমাগমতো বেছ ব্যাঘাত জন্মায়। উক্ত স্থান আগৰ অৰণ্যৰ বিপৰীতে বৰ্তমান জনাৰণ্যহে। উল্লেখ নকৰি নোৱাৰি যে স্থানীয় বিদ্যালয় আৰু কলেজ আদিৰ ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলে পৰীক্ষাৰ আগে আগে উক্ত শিৱ মন্দিৰলৈ দলে দলে গৈ ভক্তিভাৱে আশিস বিচাৰি নৈবেদ্য আগ বঢ়োৱাটো বৰ্তমান পৰম্পৰাত পৰিণত হৈছে। বৰ্তমান উক্ত শিৱ মন্দিৰ ভোলাগুৰি চাহ বাগিচাৰ কৰ্তৃপক্ষই পৰিচালনা কৰে। পূজা-সেৱা চলি আছে।*

নাগশঙ্কৰ মন্দিৰৰ ইতিবৃত্ত

তেজপুৰৰপৰা ৫২ নং ৰাষ্ট্ৰীয়ৰ ঘাইপথেৰে ৫৮ কিঃ মিঃ পূবাল নাগশঙ্কৰ মৌজা। ইয়াতে ৰাষ্ট্ৰীয় পথৰপৰা এক কি. মি. দক্ষিণে নাগশঙ্কৰ মন্দিৰ অৱস্থিত। প্ৰচলিত কিম্বদন্তীমতে সতীৰ মৃত্যুৰ শোকত ত্ৰিয়মাণ মহাদেৱে সতীৰ মৃতদেহ লৈ ঘূৰি ফুৰোতে উৰলি যোৱা শবদেহটোৰ নাভি অংশ ইয়াত ৰহি পৰে। এই

* প্ৰদীপ গোস্বামী, বালিজান, জিলা- শোণিতপুৰ।

নাভি অংশ পৰা ঠাইতে শিৱ লিংগ স্থাপন কৰি পূজা কৰাবপৰা মন্দিৰৰ উৎপত্তি হয় (পুৰাণ বৰ্ণিত)। দ্বিতীয়তে, ৰাণ ৰজাই বিষ্ণুমাথত দ্বিতীয় কাৰী স্থাপন কৰা গম পাই মহাদেৱে চাবলৈ আহি এজন্য শিৱলিংগ কম পাই মনৰ বেজাৰত গুই পৰোতে শিৱৰ নাভিয়ে এই স্থান স্পৰ্শ কৰে। ইয়াতে শিৱলিংগ স্থাপন কৰি পূজা-সেৱা কৰা হয় আৰু পিছলৈ ইয়াত মন্দিৰ হয়। জনশ্ৰুতিমতে নাভিশঙ্কৰপৰাই ঠাইখনৰ নাম নাগশঙ্কৰ হোৱা বুলি কোৱা হয়। যোগিনীতন্ত্ৰৰ মতে নাগশঙ্কৰ পৰম ক্ষেত্ৰসমূহৰ এক ক্ষেত্ৰ বুলিও কোৱা হয়।

ইয়াৰ পাছত মহাভাৰতৰ পাণ্ডৱসকলৰ পুৰোহিত ধৌম্য মুনিয়ে কামৰূপ মহাভীৰ্ষৰ এই নাভিচিহ্নত শঙ্কৰক আৰাধনা কৰাৰ কথা পোৱা যায়। ইয়াতে পাণ্ডৱসকলে অজ্ঞাতবাসত থাকোঁতে ধৌম্য মুনিক লগ পায় আৰু পাণ্ডৱসকলে তেওঁক পুৰোহিত কৰি লয়। মূনি পাণ্ডৱসকলৰ লগত গুচি যোৱাত এই নাভি-পীঠৰ শিৱলিংগৰ পূজা-সেৱা বহুদিনলৈ লোপ পায়।

ইয়াৰ পাছত চতুৰ্থ শতিকাৰ আগভাগত জিতাবী বংশৰ ৰজা প্ৰতাপ সিংহৰ দিনত এই মন্দিৰ পুনৰ জীৱিত হয়। চতুৰ্থ শতিকাৰ শেষৰ ফালে নৰশংকৰ বা নগাৰ ৰজাই এই মন্দিৰৰ পূজা-সেৱা নিয়মীয়া কৰি বহুল প্ৰচাৰ কৰিছিল। এইজন ৰজাৰ পাছত বহুদিন মন্দিৰৰ পূজা-সেৱা বন্ধ হয়।

১৪শ শতিকাৰ শেষৰ ফালে (১৪৮০ চনমানত) আহোম স্বৰ্গদেউ চুচেনফাই এই মন্দিৰ পুনৰ নিৰ্মাণ কৰি মাটি-ভেটি দান দিয়ে (এই দেৱোত্তৰ মাটিৰ পৰিমাণ ৮৩৩ বিঘা) আৰু মন্দিৰৰ ভিতৰত গহুৰৰ পানীত শিৱলিংগ স্থাপন কৰা আছে। পূজা কৰা স্থানত শিৱলিংগৰ লগতে বিষ্ণুমূৰ্তি, যোনিকুণ্ড, শালা গ্ৰামৰ মূৰ্তিও স্থাপন কৰা আছে। এই মূৰ্তিসমূহৰ পূজাও অতীতৰপৰাই চলি আহিছে। ইয়াৰ উপৰিও মন্দিৰৰ কাষতে থকা বৃহৎ পুখুৰীটোত বহুসংখ্যক কাছ আছে। দৈনিক পূজাৰ প্ৰথম প্ৰসাদ কাছক দিয়া হয়।

বৰ্তমান এই মন্দিৰ চৰকাৰীকৰণ হৈছে। লগতে সামাজিক বনানীকৰণ বিভাগে মন্দিৰৰ চাৰিওকাষে গছপুলি ৰোপণ কৰিছে। দৈনিক বঢ় যাত্ৰী (দূৰ-দূৰণিৰ) ইয়াত সন্নাগম হয়। প্ৰতি বছৰৰ শিৱৰাত্ৰি আৰু বহাগৰ গোঁসাই বিহুত ইয়াত ডাঙৰ মেলা হয়। ইয়াৰ উপৰি ফাকুৱাৰ দৌলযাত্ৰা ইয়াত আড়ম্বৰপূৰ্ণ কাৰ্যসূচীৰে ডাঙৰ কৈ পতা হয়। বৰ্তমান ইয়াত মন্দিৰ পৰিচালনা কমিটি আছে। কৰ্ম-কৰ্তাৰদ্বাৰা পূজা-সেৱা নিয়মীয়াভাৱে চলি থাকে।*

* ক্ৰীৰাজেন গগৈ, দাৰ্শনিক, ডেজপুৰ।

শিৱৰি মন্দিৰৰ ইতিবৃত্ত

শিৱৰি মন্দিৰ শোণিতপুৰ জিলাত অৱস্থিত। অসমৰ পৌৰাণিক ষষ্ঠ-মন্দিৰসমূহৰ ভিতৰত শিৱৰি শিৱ মন্দিৰটিও অন্যতম। তেজপুৰৰপৰা প্ৰায় ৫০ কিলোমিটাৰ পশ্চিমে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত শিৱৰি পাহাৰৰ নামানিত এই মন্দিৰ অৱস্থিত। মন্দিৰটি ভাৰতীয় ধৰ্ম ইতিহাসৰ এক ঐতিহ্যপূৰ্ণ নিদৰ্শন। মন্দিৰৰ নাম শুণ্ডেশ্বৰ মন্দিৰ বা গোপেশ্বৰ মন্দিৰ। ইয়াত ঈশ্বৰ শুণ্ড হৈ থাকে বুলি জনবিশ্বাস আছে। ঈশ্বৰ শুণ্ড হৈ থকাৰ বাবেই মন্দিৰৰ নাম শুণ্ডেশ্বৰ (শুণ্ড+ঈশ্বৰ) বোলা হয়। শুণ্ডেশ্বৰ নামটি সম্পৰ্কত কিছুমান জনশ্ৰুতি শুনিবলৈ পোৱা যায়। এক জনশ্ৰুতি মতে দ্বাপৰ যুগত শোণিতপুৰৰ ৰজা আছিল বান। বান পৰম শিৱভক্ত আছিল। তেওঁ কাশীলৈ গৈ পূজা-সেৱা কৰাত অসুবিধা হয় বাবে নিজ ৰাজ্যৰ ভিতৰতে বিষ্ণুনাথত দ্বিতীয় কাশীধাম এখন পাতিবলৈ মনস্থ কৰে আৰু সেই মৰ্মে ভাৰতৰ বিভিন্ন ঠাইৰপৰা এক কোটি লিংগ আনি তাত প্ৰতিষ্ঠা কৰে। দেৱতাসকল এই কথাত অসন্তুষ্ট হৈ তাৰে এটা লিংগ আনি শিৱৰিত লুকাই ৰয়। ঈশ্বৰ বা শিৱক ইয়াত এনেদৰে শুণ্ড কৰি ৰখাৰ বাবেই হেনো মন্দিৰটিক শুণ্ডেশ্বৰ বোলা হয়। আনটো প্ৰবাদমতে শিৱভক্ত ৰানে শিৱক শয়ন অৱস্থাতে এবাৰ পূজিবলৈ বিচাৰিছিল। নাৰদে কেনেকাকৈ এই কথা গম পাই শিৱক জনালে, তেতিয়া শিৱই ভক্তৰ মনৰ বাঞ্ছা পূৰণ কৰিবৰ বাবে শিৱৰি মন্দিৰলৈ আহি জলতে শয়ন কৰে অৰ্থাৎ পানীৰ তলত শুণ্ড হৈ থাকে। মন্দিৰৰ ভিতৰৰ প্ৰায় ৪ ফুটমান বহল কুণ্ডটোত পানীৰ তলত শিৱ উক্তৰা-সকলকৈ শয়ন অৱস্থাত আছে বুলি বিশ্বাস কৰা হয়। মন্দিৰৰ ভিতৰত থকা কুণ্ডটোৰ লগত বাহিৰত থকা আন দুটা কুণ্ড আৰু ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ সংলগ্ন আছে। বাৰিষা কালত পানী বাঢ়িলে এই কুণ্ডটোতো পানী বাঢ়ে আৰু খৰালি পানী শুকালে কুণ্ডটোতো পানী কমে।

এই মন্দিৰ অতি প্ৰাচীন। প্ৰাগ-ঐতিহাসিক যুগৰ অসমত আৰু আৰু অনাৰ্যসকলৰো আগমনৰ পূৰ্বেই এই মন্দিৰটি সজোৱা হৈছিল বুলি কোৱা হয়। অৱশ্যে কোনে কেতিয়া সাজিছিল সঠিককৈ ক'ব পৰা নাযায়। প্ৰবাদ আছে যে আদি যুগত স্বৰ্গৰ বিম্বকৰ্মাই সাজিছিল। বিম্বকৰ্মা আছিল শিৱৰ সখিৱেক। সখিৱেকৰ কথাৰতে বিম্বকৰ্মাই মন্দিৰটি সাজি উলিয়ায়। মন্দিৰটি এটা শিলেৰে সজোৱা। বিম্বকৰ্মাই সাজি থৈ যোৱাৰ বহু বছৰৰ পাছত ৰথ্যশৃংগ মূৰি আহি ইয়াতে আশ্ৰম পাতি থাকিবলৈ লয় আৰু তেতিয়াৰেপৰা এই মন্দিৰত পূজা পাতল চলিবলৈ ধৰে। শিৱৰি পাহাৰৰ ওপৰত এতিয়াও ৰথ্যশৃংগ মূৰিৰ আশ্ৰমৰ চিন দেখিবলৈ পোৱা যায়। আশ্ৰম পতা ঠাই ডোখৰত তিনি-চাৰি ফুট মানৰ ঘূৰণীয়া আৰু ৩ ফুট মানৰ দ' গাঁত এটা আছে আৰু এই গাঁতটোৱেই হেনো

ঋষ্যশৃংগ মুনিৰ যজ্ঞকুণ্ড আছিল। শিৱকৃত্তিক মেলাৰ দিনকেইটাত বিভিন্ন ঠাইৰপৰা অহা সাধু-সন্তসকলে পাহাৰৰ ওপৰত থকা এই কুণ্ডৰ চাৰিওফালে বহি ধুনি জ্বলায়। কথিত আছে যে ঋষ্যশৃংগ মুনিৰ আশ্ৰমৰ নামানুসৰিয়ে পাহাৰটোৰ নাম শিঙৰি হয়। শিঙৰি শব্দটো শৃঙ্গি শব্দৰ অপভ্ৰংশৰপৰা হৈছে।

শৃংগমুনিৰ পাছত বহু বছৰলৈ শিঙৰি মন্দিৰত কোনো পূজাৰী নাছিল। হাবিৰ মাজত পৰিত্যক্ত হৈ থকা মন্দিৰটো কামৰ হাবি-বননিয়ে ক্ৰমান্বয়ে আৱৰি পেলাইছিল। এবাৰ মন্দিৰৰ আশে-পাশে থকা বড়ো জনগোষ্ঠীৰ গাঁৱত ভয়ানক মহামাৰীয়ে দেখা দিলে। হাইজাত পৰি মানুহ-দুনুহ মৰি প্ৰায় উছন হৈছিল। দিনে দহ-বাৰখন চিতা জ্বলিছিল। বাচি থকাবোৰে প্ৰাণৰ তাড়নাত সেই ঠাই এৰি গৈছিল। সেই সময়তে এজন বড়ো লোকে সমাজিকত দেখি পৰিত্যক্ত মন্দিৰটো আৱিষ্কাৰ কৰে। সমাজিকত তেওঁ হাবিৰ মাজত থকা মন্দিৰটো দেখুৱাই কোনোবাই তেওঁক কোৱা শুনিলে যে অগাধ অৰণ্যৰ মাজত থকা সেই মন্দিৰত যদি তেওঁলোকে চাকি এগছি আগ কৰে তেন্তে হাইজা নাইকিয়া হ'ব। পিছদিনা মানুহ কেইজনমান গোট খুৱাই সমাজিকত কোৱা মতে হাবি কাটি গৈ থাকোতে সঁচাকৈয়ে তেওঁলোকে সপোনত দেখাৰ দৰেই হাবিৰ মাজত জ্বলন্ত মন্দিৰটো দেখা পালে। তাৰ পাছত মন্দিৰৰ কামৰ হাবি বন কাটি চাফা কৰি পিছদিনা চাকি এগছি সভক্তিয়ে আগ কৰে আৰু তেতিয়াৰপৰাই আশ্চৰ্যজনকভাৱে হাইজাও নাইকিয়া হ'ল। মানুহবিলাকে তেতিয়া ইয়াৰ মহিমা বুজিব পাৰি নিয়মীয়াভাৱে মন্দিৰত চাকি-বন্তি দিবলৈ ধৰিলে। পূজাৰীৰ কাম-কাজ সম্পন্ন কৰিবৰ বাবে তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ মাজৰে এজনক, যিজনে পোনতে সমাজিকত দেখি মন্দিৰটো আৱিষ্কাৰ কৰে তেওঁকেই দেউৰী পাতি ললে আৰু সেই দিন ধৰি আজিলৈকে মন্দিৰত পূজা-পাতল চলি আছে। মন্দিৰটো আৱিষ্কাৰ হোৱাৰ সময়ত বোলে মন্দিৰৰ চাৰিওকাষ ফল-মূলৰ গছেৰে পৰিপূৰ্ণ আছিল। অটব্য অৰণ্যৰ মাজেৰে চাকি দিবলৈ আহোঁতে বাঘ-ভালুকেও একো অপকাৰ নকৰিছিল। আনকি বাটত দীঘলদি পৰি থকা সাপবোৰেও হেনো যাত্ৰীক বাট এৰি দিছিল। কছাৰী লোকসকলৰদ্বাৰা মন্দিৰটি আৱিষ্কাৰ হোৱাৰ পাছত প্ৰায় দুই-তিনি বছৰলৈ কছাৰীসকলেই মন্দিৰৰ কাম-কাজ চলাই আছিল। পাছলৈ তেওঁলোকে ব্ৰাহ্মণক পতাই দিয়ে আৰু তেতিয়াৰপৰা ব্ৰাহ্মণসকলেই মন্দিৰৰ পূজা-সেৱা কৰাৰ দায়িত্ব বহন কৰি আহিছে।

এই মন্দিৰলৈ ভূটীয়া লোকসকল প্ৰচলিত নিয়ম অনুসৰি আহে। সেই লোকসকলৰ কাৰণে কোনো কোনো ক্ষেত্ৰত এই মন্দিৰ বুজাবুজুৰ মন্দিৰ বুলি অনুমান কৰা হয়। “অসম শৌৰৱ”তো এই বিষয়ে কিছু কথা প্ৰকাশ হৈছে। ভূটীয়া লোকসকলৰ প্ৰচলিত প্ৰথা অনুসৰি মানুহ মৰিলে ইয়ালৈ আহি পাহাৰৰ

ওপৰত শ্রদ্ধা-পিতৃ কবি মন্দিৰ দৰ্শন কৰে। হাজোৰ হুমতীৰ মাৰুত মন্দিৰৰ দৰ্শন শিঙৰিৰ গুপ্তেশ্বৰ দেৱালয়লৈ তেওঁলোকে “মহামুনিৰ মঠ” আৰু বুদ্ধদেৱৰ থান বুলি বিশ্বাস কৰে। সেয়ে প্ৰতি বছৰে তেওঁলোক ইয়ালৈ আহে আৰু ই অতি পুৰণি কালৰপৰাই পৰম্পৰাগতভাৱে চলি আহিছে। শিঙৰিত থকা ভূটীয়া আলি নামৰ আলিটোৱেই (শিঙৰিৰ পৰা ভূটানলৈ যোৱা) এই কথাৰ সত্যতা দাঙি ধৰে। এই আলিৰ চিন এতিয়াও ঠায়ে ঠায়ে চেগা-ছোৰোকাকৈ দেখা যায়। যদিও এই মন্দিৰৰ বিগ্ৰহ দেখা নাযায় (পানীৰ তলত লিঙ্গ থকাৰ কাৰণে), যত্ন কৰিলে ওপৰৰপৰাই স্পৰ্শ কৰিব পাৰি। স্পৰ্শৰপৰা অনুমান কৰিব পাৰি যে এই মন্দিৰৰ বিগ্ৰহ বুদ্ধ নহয়, শিৱহে।

এই মন্দিৰৰ কোনো পৌৰাণিক তাল্লিলিপি নাই। ইয়াৰ ওপৰত আহোম যুগৰ শিল্পীৰ পৰম্পৰা যেন লাগে। ওপৰত পিতলৰ কলটিৰে সৈতে শিলেৰে সজা মন্দিৰটিৰ আকৃতি আৰু চূণ-চুৰ্কিৰ ইটাৰে সজা মন্দিৰটিৰ চাৰিওকাষে থকা দেৱালখনেই ইয়াৰ প্ৰমাণ। দেৱালখন প্ৰায় চাৰি ফুটমান ওখ আৰু ডেৰ ফুট মান বহল। এই মন্দিৰৰ উচ্চতা ৫০ ফুট আৰু বহল ২৪ ফুট। মন্দিৰৰ চাৰিওফালে চাৰি ফুট ওখকৈ পৌৰাণিক ইটাৰে ঘেৰা দেৱাল দীঘে ১৮৮ ফুট আৰু পুতলে ১৬৮ ফুট আছে। এই দেৱাল শিৱসিংহ বজাৰ দিনত হৈছিল। মন্দিৰৰ কুণ্ডৰপৰা ব্ৰহ্মপুত্ৰলৈকে এক নলা বা সুবঙ্গ আছে। এই পৌৰাণিক মন্দিৰ কালক্ৰমত হাবি-জঙঘলেৰে অৰণ্যত পৰিণত হয়। আহোম বজাৰ দিনত হাবি-জঙঘল মোকোলাই এই মন্দিৰ পুনৰ উদ্ধাৰ কৰি আমাৰ পূৰ্বপুৰুষসকলে মাটি-বৃষ্টি দি স্থাপন কৰি পূজা-সেৱা চলাবৰ কাৰণে ব্যৱস্থা কৰি দিয়ে। তেতিয়াৰ পৰা ধাৰাবাহিকভাৱে আজি পৰ্যন্ত বৰ্ষাবৰ্ষেকণ কৰি নিত্য নৈমিত্তিক পূজাসেৱা প্ৰতিদিনে চলাই অহা হৈছে। গতানুগতিক প্ৰথাৰে যাৱতীয় পৰ্ব আদি পালন কৰি অহা হৈছে। এই মন্দিৰত ‘বিমান’, অম্বুৱাল, মণ্ডপ আৰু মুখ্য মণ্ডপৰ চিন বিদ্যমান। মন্দিৰৰ টুপত একোখনকৈ ‘অঙ্গশিখৰ’ মন্দিৰৰ গৰ্ভগৃহত শিলৰ চৌকাঠ পাঁচটা শাখাৰে নিৰ্মিত হৈছিল। লগতে ললাট বিশ্বৰ গণেশৰ মূৰ্তি পদ্মাসনত অৱস্থিত আৰু দুৱাৰৰ চৌকাঠত গণেশ আৰু সূৰ্যৰ মূৰ্তি বিদ্যমান। অন্যান্য শাখাসমূহত ২২টা গজৰ্ব মূৰ্তি দেখা যায়। দুৱাৰৰ ভিত্ত দুটাত ত্ৰিশূল ডাঙৰ হাতত লৈ দুটাকৈ দ্বাৰপাল দেখা যায়।

মহাপুৰুষ শ্ৰীশংকৰদেৱৰ জন্ম সম্পৰ্কে এই মন্দিৰৰ মাহাত্ম্য এনেকৈ প্ৰকাশ হৈছে।

“পাছে একদিন অসন্তোষ মনে, শয্যাত কৈলাশয়ন।

পৰম সুন্দৰ, বিপ্ৰ একজন, স্বপ্নে পাইলা দৰ্শন।।

ব্রাহ্মণে বোজন্ত, শুনি কুমুদ, চিন্তা দেখে বহুতৰ।

কৈলৌ সাবোক্তম, পুত্ৰ পাইবা বৰ, অচটা কৰা গোপেশ্বৰ।।

এনেকৈ শ্ৰীমন্ত শঙ্কৰদেৱৰ জন্ম মহাশয় এই দেৱালয়ৰ আধাৰতে পোৱা যায়। আনফালে শিঙৰিতে মহেন্দ্ৰ কন্দলিৰ টোল ৰক্ষাৰ কথা পোৱা যায়।

শিঙৰি মন্দিৰৰ লগত জড়িত থকা আন এখন থান হৈছে সিদ্ধেশ্বৰ থান। এই থানত লিঙ্গ-যোনি চিহ্ন আছে। গুপ্তেশ্বৰ মন্দিৰৰ পূজাৰ্থীয়ে এই থানত পূজা-পাতল চলায়। লোকবিশ্বাস মতে এই থানত দৰ্শন কৰিলে মনৰ যি কোনো কামনা-বাসনা সিদ্ধি হয়। এই থানৰ কাষত কাবুলী গঙ্গা জনবাসি।

শিঙৰি মন্দিৰৰ লগত সাঙোৰ খাই থকা আন এক মন্দিৰ হৈছে বিশ্বকৰ্মা মন্দিৰ। ই বিশ্বকৰ্মাৰ সুনিপুণ কাৰ্যৰ অন্য এক স্বাক্ষৰ। শিঙৰি চাহ বাগিচাৰ মাজত বহু ঠাই আশুৰি ভগ্ন অৱস্থাত এই মন্দিৰ পৰি আছে। মন্দিৰৰ ভগ্নাৱশেষ বোৰৰ উত্তৰ দিশত এটা বিশাল পুখুৰী। প্ৰবাদ আছে যে দেৱতা দেৱ মহাদেৱৰ ইচ্ছা অনুসৰিয়েই এই স্থানত বিশ্বকৰ্মাক তেওঁ নিজৰ এটা মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰিবলৈ কয়। বিশ্বকৰ্মাই শিৱৰ আদেশমতে এই স্থানতে নিজৰ এটা মন্দিৰ অতি বিতোপন-ভাৱে সাজি উলিয়ায়। কিন্তু শিৱই তেওঁৰ মন্দিৰত গৈ (বৰ্তমান ব'ত গুপ্তেশ্বৰ মন্দিৰ আছে) বিশ্বকৰ্মাৰ মন্দিৰ বেছি সুন্দৰকৈ নিৰ্মাণ কৰা বুলি কোৱাত বিশ্বকৰ্মাৰ খং উঠিল আৰু গোৰ মাৰি নিজৰ মন্দিৰ ভাঙি পোলায়। ইয়াৰ পাছত বিশ্বকৰ্মাই গৈ পুৰীত শ্ৰীশ্ৰী জগন্নাথদেৱৰ মন্দিৰ সাজে। বছৰত এদিন মাত্ৰ (বিশ্বকৰ্মা পূজাৰ দিনটোত) খনিকৰ শিপিনী আদি লোকসকলে এগছি বস্তি জ্বলাই লিঙ্গ কাৰ্যত নিপুণতা লাভৰ বাবে বিশ্বকৰ্মাক উপাসনা কৰে। শিঙৰি পাহাৰৰপৰা তিনি মাইল দূৰত এটা সৰু পাহাৰৰ ওপৰত হৰগৌৰী দেৱালয় বা মাজুলী থান অৱস্থিত। এই দেৱালয়ৰ দক্ষিণত ব্ৰহ্মপুত্ৰ। এই দেৱালয়ৰ দুটা পৃথক ঘৰত এটাত ধাৰণা কৰা মতে পাৰ্বতীৰ যোনিদেশ আৰু আনটো শিৱৰ মূৰ্তি দেখা যায়। বিশেষকৈ নেপালী সম্প্ৰদায়ৰ লোকসকলে এই দেৱালয় পুনৰ নিৰ্মাণত আগভাগ লৈ আছে। আৰোণ মাহৰ চতুৰ্দশী তিথিত এই দেৱালয়ত বহু লোকৰ সমাবেশ হোৱা দেখা যায়। 'বালা চতুৰ্দশী' হিচাপে এই উৎসৱ পালন কৰা হয়। ধৰ্মপ্ৰাণ নেপালী লোকসকলৰ উপৰিও অন্যান্য হিন্দুসকলকো এই উৎসৱত মন্দিৰ দৰ্শন কৰা দেখা যায়। আৰোণ মাহৰ চতুৰ্দশী দিনা বিশেষকৈ নেপালী লোকসকলে সাত বিধ শস্য মন্দিৰত সিঁচি দি সৃষ্টি জীয়াই থকাৰ কামনা কৰে। বছৰৰ সকলো সময়তে ধৰ্মপ্ৰাণ লোকৰ আগমন এই মন্দিৰত দেখা যায়। দুৰ্গাপূজা, বাম নৰসী, শিৱ-ৰাত্ৰি আদি উৎসৱো এই মন্দিৰত পালন কৰা হয়।

প্রাকৃতিক সৌন্দৰ্যৰে মনোহৰা শিৱিৰ পাহাৰটিৰ আশে-পাশে ভেঁৰেৰ
মৰিৰ উপৰিও অলপ খান, মৰিৰ আদি আছে।*

কেতেকেখৰ দেৱালয় : শোণিতপুৰ জিলাৰ ভেঁৰপুৰ উপকণ্ঠত
কেতেকীবাৰী। এই কেতেকীবাৰী গাঁৱৰ মধ্যস্থানত কেতেকেখৰ বোলা দেৱালয়ত
যিটো প্ৰকাণ্ড বিৰাগোৱ শিৱলিঙ্গ আছে, বহুমানৰে ভাৰতৰ বিভিন্ন স্থানৰ
কেইবাজনো পুৰাতত্ত্ব বিভাগৰ লোক আহি চাই কৈ গৈছে, গোটেই ভাৰতৰ
ভিতৰত ইমান ডাঙৰ বৃহৎ শিৱলিঙ্গ আন কোনো স্থানত পাবলৈ নাই। এই লিঙ্গ
ওখই চাৰি মিটাৰ। সেই কাৰণেই শাস্ত্ৰকাৰসকলে ইয়াক অম্যাদ্ৰ অৰ্থত পদনভেদী
বুলিছে। লিঙ্গৰ ওপৰৰ অস্তিম সুৰত পুনৰ ব্ৰহ্মা, বিষ্ণু, মহেশ্বৰৰ প্ৰতিমূৰ্তি
সজোৱা আছে। লিঙ্গটো পূব-উত্তৰ মুখে অলপ হালি থকাৰ দৰে থিয় হৈ
আছে।

আন এটা দৰ্শনাৰ্থীৰ মনোযোগ আকৰ্ষণ কৰিব পৰা ভাস্কৰ্য্য আছে এই যে
এই মহালিঙ্গৰ পূবে আঠ-ন নল নাতিদূৰত এখনি প্ৰকাণ্ড শিলা যোনিপীঠ পৰি
আছে। যোনিপীঠখনৰ পূবা-পশ্চিমা দীৰ্ঘ ১৪ ফুট ৫ ইঞ্চি। উত্তৰা-দক্ষিণা প্ৰস্থ
১২ ফুট ৮ ইঞ্চি। ওখ বা দাঠ প্ৰায় ২ ফুট ৬ ইঞ্চি। যোনিপীঠখনৰ সৌমধ্যতে
এটা সেই লিঙ্গটো সোমোৱা আকাৰৰ বহল গাঁত আছে। তাতে বাঁহ এজোপা
গজি আছে। মাজৰ অংশটো কাছৰ পিঠিৰ দৰে প্ৰায় ৩ ফুট ওখ, চাৰিওকাৰলৈ
ক্ৰমে এটলীয়া। মাজৰ গাঁত বা খালটো দেখিলে স্নাত্তে ভাব হয়, কোন সুদূৰ
অতীতৰ পূৰ্ব যুগত, সেই নাতিদূৰত থকা লিঙ্গটো তাতেই সংযুক্ত হৈ আছিল।
কিনা কাৰণত হয়তো বিচ্ছিন্ন হ'ল। যোনিপীঠৰ ওপৰত চাৰিওকাষে ঘূৰাই দলাৰ
বাওৰ দৰে ১ ফুট বহল আৰু ৩ ইঞ্চি ওখই এটা পাৰ থকা কাৰটো ওখ।
পূবকালে ৪ ফুট দীঘলৰ এডাল চামুচৰ নালৰ দৰে নাহৰা আছে। বোধহয়
লিঙ্গটো সংযুক্ত হৈ থকা অৱস্থাত ওপৰত ঢলা গাৰীৰ-বিউ আদি কেউকালে
সিঁচৰতি হৈ নপৰাৰেই এয়া ব্যৱস্থা।

এই কেতেকীবাৰী গাঁৱৰ পূবে যিটো হোলা, ধাননি পথাৰ, সেই হোলা বা
পথাৰেই হৈছে পূৰ্বৰ শাস্ত্ৰীয় যুগৰ তুঙ্গা ভঙ্গা নদী। তুঙ্গাভঙ্গা, পুঙ্গভঙ্গা দুয়ো
বাই-ভনী, এইটো চিন্তা বিৰয়। এই চাৰি মিটাৰ ওখ মহালিঙ্গৰ সুৰত পূজা পাৰ্গত
বিউ গাৰীৰ আদি আজিৰ যুগৰ মানুহৰ আকাৰৰ মানুহে ঢালিছিল কেনেকৈ, নে
সেই কালত মানুহ ওখ, ডাঙৰ-দীঘল শকত আছিল ই গৱেষণাৰ বিৰয়।**

* শ্ৰীপ্ৰদীপ কুমাৰ বৰুৱাদেৱ, বিহুতৰি, শোণিতপুৰ।

** শ্ৰীললিত চন্দ্ৰ দেৱনাথ, শ্ৰীমূৰ্গচৰণ শৰ্মা, কেছেৰীয়া, শোণিতপুৰ।

দৰং

দৰং জিলাৰ শিৱস্থানসমূহৰ বিৱৰণ

মঙ্গলদৈ শিৱমন্দিৰ : মঙ্গলদৈ নগৰত উপায়ুক্তৰ কাৰ্যালয়ৰ কাষতেই এই মন্দিৰ প্ৰতিষ্ঠিত। ১৯৫০ চনমানত শিৱলিংগ ওপৰত পকী মন্দিৰ আদি নিৰ্মাণ হয়। নিত্য পূজা-সেৱা চলে, শিৱৰাত্ৰি, দৌল আদি উৎসৱ পালন কৰা হয়। প্ৰাচীনত্ব বুজাব উপায় নাই। স্থায়ী পূজাৰী আছে।

মঙ্গলদৈ মিলনপুৰ শিৱৰ থান : মঙ্গলদৈ নগৰৰ পশ্চিমত অৱস্থিত। স্থানৰ প্ৰাচীনত্ব জনা নাযায়। বৰ্তমান বাহিৰে এটা পকী মন্দিৰ আৰু মূলমন্দিৰ সাজিছে। শিৱৰাত্ৰি আৰু আন আন উৎসৱসমূহ পালন কৰা হয়।

উপহুপাৰা শিৱমন্দিৰ : মঙ্গলদৈ কলেজৰ উত্তৰে থকা উপহুপাৰা পুখুৰীৰ পাৰত এই মন্দিৰ অৱস্থিত। শিৱ বিগ্ৰহ আছে। নিত্য পূজা চলে। ভক্তসকলে দিৱা বহুতো ত্ৰিশূল দেখা যায়।

মঙ্গলদৈ কোঁৱৰপাৰা মন্দিৰ : মঙ্গলদৈ চহৰৰ পশ্চিমফালে কোঁৱৰপাৰা চুৱাত এটা টিঙৰ মন্দিৰ আছে। বিগ্ৰহ আছে।

মঙ্গলদৈ বিছাৰী মন্দিৰ : মঙ্গলদৈ নগৰৰ বেগা নদীৰ পাৰত বিশেষকৈ বিহাৰী হিন্দুসকলে স্থাপন কৰিছে। দুৰ্গাপূজা, শিৱৰাত্ৰি আদি পালন কৰে। নিত্য পূজাৰ ব্যৱস্থা আছে।

বঙলাগড় শিৱৰ থান : মঙ্গলদৈ নগৰৰ পশ্চিমত থকা বঙলাগড় কেন্দ্ৰ ফাৰ্মৰ পূবত অৱস্থিত। মন্দিৰ নাই। সেৱা-পূজা প্ৰচলিত হৈ আছে।

বঙলাগড় শিৱমন্দিৰ : বঙলাগড় চাহ বাগিচাৰ ওচৰত। ইয়াত নিত্য নৈমিত্তিক পূজা চলে।

চেঙেলিপাৰা বুঢ়া গোঁহাঁইৰ থান : বঙামাটি মৌজাৰ বঙলাগড় বজাৰৰ দক্ষিণত অৱস্থিত। দুটা শিৱলিংগ আছে। স্থানীয় লোকে শিৱ-পাৰ্বতীৰ মূৰ্তি বলি কৰে। বড়োসকলে পূজা আগবঢ়ায়। মন্দিৰ নাই যদিও জাগ্ৰত। অলপতে এজন লোকে দত্ত কৰি এটি মূৰ্তি দাঙি লয় সেইদিনাই তেওঁৰ এক বিৰাট আৰ্থিক ক্ষতি হয়। বাহিৰে মন্দিৰ নিৰ্মাণৰ প্ৰস্তুতি চলাইছে।

চেঙেলিপাৰা মন্দিৰ : বৰ্গীয় সৰুসুই শৰ্মা অধ্যাপকে নিজ খৰচেৰে পকী মন্দিৰটো নিৰ্মাণ কৰে। নিত্য পূজাৰ উপৰিও শিৱৰাত্ৰি আৰু লক্ষ্মীপূজা চলে।

বৰকুমাৰপাৰা বুঢ়া গোঁহাঁইৰ থান : বঙামাটি মৌজাৰ বৰকুমাৰপাৰা গাঁৱত এই থানখন অৱস্থিত। বিগ্ৰহ আছে, মন্দিৰটো খেৰ-বাঁহৰ। নিত্য পূজা চলাব উপৰিও বাৰ্ষিক শিৱৰাত্ৰি উৎসৱ পাতে।

বিষ্ণু : হিন্দু ধৰ্মে মৌজাত। ঈশাৱাৰে সৌৰ সেন্সৰীয়া দেৱীৰ সাক্ষৰ কেন্দ্ৰবিন্দু তট্টাচাৰ্ঘ্য নৈৰ সেন্সৰে আছে। ঈশাৱাৰৰ বংশধৰসকল আহোম বংশৰ খানিত সাক্ষিত দৰে সেন্সৰ বজা হৈ তট্টাচাৰ্ঘ্য পুৰানিকৈ দৰ্ভট্টৈ আছে। এই বংশৰ বিষ্ণুৰূপক হিন্দুধৰ্মে মৌজাত দৰ্ভট্টী বজা বিষ্ণুনাৰাধনে ধৰ্মোত্তৰ ছবি দিয়ে। বিষ্ণুদেৱে প্ৰতিষ্ঠা কৰা সৰু বাবে এই ঠাইৰ নাম বিষ্ণুদেৱ হয়। ইয়াত শিব দুৰ্গাৰ থান আছে। নিত্যপূজা ইয়াত হয়। শিৱবাৰি আৰু ডাঙৰ উৎসৱ হয়। দুৰ্গাপূজাও কৰে।

খালসাই উঠা সূতা পৌৰোহিত্যৰ থান : খেতমলাৰ গাঁৱত। প্ৰাচীন পুখুৰীৰ পাৰত অৱস্থিত। বৰ জয়ন্ত স্থান। এটি মন্দিৰ আছে।

গড়ৰ পুখুৰীৰ পাৰৰ থান : দাহী মৌজাত। পূৰ্বতে থানখনত মন্দিৰ সাজিব নোৱাৰিছিল। বৰ্তমান মন্দিৰটো আক নামৰ সাজিছে। নিত্য পূজাৰ উপৰিও আহোম মাহত বিশেষ সভা অনুষ্ঠিত হয়। ইয়াত গড়ৰ চিন আছে। সম্ভৱ কোনো ভূঞাই ইয়াত বাজৰ কৰিছিল। মন্দিৰৰ ওপৰত এডাল বৃহৎ বকুল গছ আছে। ভূঞাসকলেই এই থান ৬০০ বছৰ মান আগতে প্ৰতিষ্ঠা কৰে।

পাতাল সিংগাৰ মন্দিৰ : দাহী মৌজাৰ বৰ জয়ন্ত ঠাইত মন্দিৰটো অৱস্থিত। মন্দিৰটো আক নামৰ আছে। ওচৰতে দুপতান নামৰ উপদেৱতাৰ পূজা হয়।

সক খেকেৰাবাৰীৰ মন্দিৰ : বতামাটি মৌজাত সক খেকেৰাবাৰী গাঁৱত বৃহৎ পুখুৰী এটাৰ পাৰত অৱস্থিত। এই মন্দিৰত বানসিক প্ৰতিষ্ঠিত। নিত্য পূজা আৰু বছৰে উৎসৱ-পাৰ্বণ চলি থাকে। মন্দিৰ টিঙৰ।

বৰ খেকেৰাবাৰীৰ মন্দিৰ : বতামাটি মৌজাত বৰ খেকেৰাবাৰী গাঁও। প্ৰাচীন দেৱালয়ত বিগ্ৰহ আছে। পকী মন্দিৰটোত নিত্য পূজা হয়।

ভূঞা পাৰ : ধোঁৱাবাৰীৰ ওচৰত ভূঞাপাৰত এই মন্দিৰ আছে। বিগ্ৰহ বৰ প্ৰাচীন। কিছুদিন আগতে তাৰ ওপৰত মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰিছে।

ধোঁৱাবাৰী যোগাৱস্থা : ধোঁৱাবাৰীৰ যোগাৱস্থাত এটি কুৰীয়া মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰিছে। ইয়াৰ বিগ্ৰহ পুৰাণ।

সূৰ্যখড়ি শিৱমন্দিৰ : নালকপাৰা গাঁৱত। দৰ্ভট্টীৰাজ্য সভাপতিত বৰদেৱ সূৰ্যখড়ি সৈৱজই প্ৰতিষ্ঠা কৰা। বাইজে টিঙেৰে মন্দিৰ সাজিছে। সম্ভৱ ইয়াত সূৰ্যখড়িৰে ব্যক্তিগতভাৱে উপাসনা কৰিছিল। ১৮০০-১৮১০ চনমানত প্ৰতিষ্ঠিত। ইয়াত বাতি কেতিয়াবা হঠাতে ঢাকি ছলি উঠে। সেইটো সতে অসমত ১৯ শতিকাৰ আগভাগত অসমৰ বৰদেৱ সূৰ্যখড়ি সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ পণ্ডিত আছিল।

কলসেৰ পুখুৰীৰ পাৰে শিব মন্দিৰ : নাৱকণাৰা পৰিৰ কলসেৰ পুখুৰীৰ পাৰত প্ৰতিষ্ঠিত। ১২ পুৰা যাত্ৰিৰ কলসেৰ পুখুৰী, বজাই লগাই কলসেৰ সূৰ্য্যৰূপক দিছিল। সম্ভৱ তেতিয়াই এই বাজৰুৱা শিব মন্দিৰো প্ৰতিষ্ঠা হৈছিল।

দেউবাজ শিব মন্দিৰ : কানপাৰা গাঁৱত। প্ৰাচীন মন্দিৰ ভূমিকম্পত ভাঙি যায়। মন্দিৰটো শিলৰ আছিল। ইয়াৰ ভগ্নাৱশেষৰ দেউবাজ পুখুৰীৰ পাৰত দেখা যায়। তাতেই পূজা-সেৱা চলি আছে। মন্দিৰৰ নামত পূৰ্বতে মাটি আছিল। প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগত মানুহ আঁতৰি যায়। এই মন্দিৰ ভূঞাসকলে স্থাপন কৰিছিল।

পকাদলিৰ শিবৰ থান : বৰ্তমান পকাদলি বুলি কোৱা, কয় প্ৰাপ্ত বৃহৎ পুখুৰীৰ পূবপাৰত থকা পকী দৌলটো ভূমিকম্পত ধ্বংস হয়। বাইজে সাধাৰণভাৱে ইয়াত এটি মন্দিৰ সাজি লৈছে। পকী দৌলৰপৰা এই ঠাইৰ নাম পকাদলি হয় বুলি ভাবিবৰ কাৰণ আছে।

বাকিলিৰ শিব মন্দিৰ : ৩৭ নং ৰাষ্ট্ৰীয় ঘাইপথৰ ওচৰত। প্ৰাচীন কালত এটি সুবৃহৎ শিলৰ মন্দিৰ আছিল। কালত ভাঙি পৰে। শিলবোৰ এতিয়াও দেখা যায়। বাইজে সাজি উলিওৱা ধুনীয়া মন্দিৰ আৰু বুলনি ঘৰত, নিত্য পূজা সেৱা চলি থাকে।

শানপাৰা শিব মন্দিৰ : লোকাই মৌজাত শানপাৰা দেৱালয় অৱস্থিত। শানপাৰা পুখুৰীৰ পূবপাৰে এটি শিলৰ শিব মন্দিৰ আছিল। ভূমিকম্পত মন্দিৰটো ভাঙি পুখুৰীত পৰে। শিলবোৰ এতিয়াও পৰি আছে। এই দেৱালয়ৰ সংস্কাৰ সাধে পালৰংশী ৰজাসকলে। সেয়ে দেৱালয়খন অতি প্ৰাচীন। প্ৰবাদ আছে যে, পালৰংশী মহাৰাজ ধৰ্মপালে শ্ৰেষ্ঠ পণ্ডিত আৰু তাত্ত্বিক সাধক বাদৰানন্দ আচাৰ্যক আনি শিব-মূৰ্গাৰ অৰ্চনাৰ ব্যৱস্থা কৰে। আহোম স্বৰ্গদেউ প্ৰতাপসিংহই এই মন্দিৰলৈ বাৰ শ (১২০০) বিঘা মাটি দিয়াৰ প্ৰবাদ আছে। মানৱ আক্ৰমণত ভাঙ্গপত্ৰ হেৰাই যায় আৰু দেৱোত্তৰ ভূমি আনৰ হস্তগত হয়। নিত্য পূজাৰ উপৰিও জেঠ মাহত এই দেৱালয়ত “পানীতোল” নামৰ এটি বসন্ত উৎসৱ পালন কৰে। অসংখ্য লোকে অনেক উৎসৱ কৰি শানপাৰা পুখুৰীৰ পানী তুলি বসন্ত পূজা কৰে। এই পানী ব্যৱহাৰ কৰিলে বসন্ত ৰোগৰপৰা মুক্তি পায় বুলি বিশ্বাস। বৰ্তমান বাইজে নিৰ্মাণ কৰা শিব মন্দিৰ, পুখুৰীৰ পশ্চিম পাৰে অৱস্থিত। মন্দিৰৰ ওচৰত আৰালৈ পুতি খোৱা শিল এঠটাৰ ওপৰৰ ফালে এটি বহুবিধিষ্ট। ই শক্তিৰ প্ৰতীক। ইয়াতো পূজা কৰা হয়।

বাদৰানন্দৰ অধস্তন পুৰুষ লক্ষ্মীনাথৰ দিনত দৰঙীৰাজ্য প্ৰতিষ্ঠা হয় (ইং ১৬১৬ চন)। লক্ষ্মীনাথে কলাইগাঁও মৌজাৰ লকীৰপুৰত কাৰাখানৰ থান প্ৰতিষ্ঠা কৰে। ইয়াৰ শিলত বহু তাত্ত্বিক মণ্ডলটো বিচিত্ৰ। সম্ভৱ ভাৰতৰ কঠো এনে মণ্ডল নাই। ইয়াত থকা প্ৰাচীন শিলৰ মন্দিৰটো প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগত ভাঙ

কৰীয়া হাতীয়ে কিলান কৰে, মনিও যুগে যুগে ইয়াত নিত্য পূজা চলিয়েই আহিছে। বৰ্তমান বাইজে ইয়াত এটা চিনপাতেৰে মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰিছে।

পশ্চিম মঙ্গলদেব বিভিন্ন স্থানত, যেনে পুনীয়া গাঁৱৰ দক্ষিণে কৰীয়াৰ থান, ঢেকিপাৰা, মেটাপাৰাৰ তিলৰ ভেটি, গোৱালকাৰৰ উত্তৰ চুৰা, হাজাৰপাৰা, শলপাৰ, ডাঠিচুৰা, সোণাপুৰ, বচাচুৰা লোকাই, বোঁকাপাল চুৰা আৰু হিলাকাৰত শিৱৰ থান আছে।

ধলপুৰ শিৱ-মন্দিৰ : ছিপাৰাৰ মৌজাৰ গৰুখুটি গাঁৱৰপৰা দক্ষিণ-পূবে প্ৰায় তিনি কিলোমিটাৰ দূৰৈত ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰৰ ধলপুৰ পাহাৰৰ ওপৰত ধলপুৰ শিৱমন্দিৰ। ইয়াত নতুনকৈ এটি মন্দিৰ সজোৱা হৈছে। পূৰ্বে ইয়াত এটি শিলৰ মন্দিৰ আছিল। আহোম বজাসকলে ইটোৰেহে মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰিছিল। সেয়ে উক্ত শিলৰ মন্দিৰটো আহোম ৰাজত্বৰ আগৰ আছিল। ইয়াত তিনিখন তাত্ত্বিক মণ্ডল আছে। এখন শিলালিপিও আৱিষ্কৃত হৈছে, যদিও ইয়াৰ পাঠ উদ্ধাৰ কৰিব পৰা হোৱা নাই। পাহাৰৰ ভিতৰত বহুতো ধন-সোণ জমা আছে বুলি বিশ্বাস।

মঠাৰাৰ শিৱমন্দিৰ : গৰুখুটি অঞ্চলৰ মঠাৰাৰ গাঁৱত এই মন্দিৰ অৱস্থিত। মঠ ইটোৰে নিৰ্মিত আছিল। শিৱলিংগৰ উপৰিও কিছুমান শিলত কটা ভাস্কৰ্য ইয়াত আছে। মন্দিৰৰ ওচৰৰ পুখুৰীত শিলৰ খটখটি আছে। সোণাই নাথৰ বংশৰ পৰিয়ালে এই মন্দিৰৰ তদাৰক কৰি আছে। এই মন্দিৰত ছয়-সাত ইকিমানৰ কেইবাটাও ব্ৰহ্মৰ ধ্যানস্থ শিৱ আৰু পৰিহাসকলৰ মূৰ্তি আছিল। বৰ্তমান সেইবোৰ হেৰাই যায়। ইয়াৰ প্ৰাচীনত্বৰ বিষয়ে জনা নাযায়; যদিও ইটাৰ আকাৰলৈ চাই আহোম যুগৰ হয় পাৰে। বহাগৰ চাৰি তাৰিখে ইয়াত দৌল উৎসৱ অনুষ্ঠিত হয়।

ছোটো আঠিৱাৰী শিৱমন্দিৰ : ছোটো আঠিৱাৰী গাঁৱত অৱস্থিত। হৰ-মৌৰীৰ ২.৫ ফুট ওখ শিলত যুগল মূৰ্তি কটা আছে। মন্দিৰ পকী। দৰঙী বজাই হাতীৰদ্বাৰা গোসাই জনাক নিব খুজিছিল। কিন্তু ব্যৰ্থ হয়। চ'ত মাহৰ পূৰ্ণিমা তিথিত বিশেষ পূজা হয়। ইয়াৰ উপৰিও শিৱৰাত্ৰি পালন কৰা হয়। এই মন্দিৰ মাটি ৩ কঠা।

কাৰ্ণালবাৰী শিৱ-মন্দিৰ : ডাঁহী মৌজাত অৱস্থিত। বাইজে মনিকুট আৰু গোসাইদেৱ নিৰ্মাণ কৰিছে। বিগ্ৰহত নিত্য পূজা কৰাৰ উপৰিও বৃহস্পতি বাবে ধৰ্মপুৰি পাঠ হয় আৰু শিৱৰাত্ৰি পালন কৰে।

জলজলি মন্দিৰ : ডাঁহী মৌজাৰ প্ৰসিদ্ধ জলজলি পুখুৰীৰ পাৰত স্থাপিত। এটি চতুৰ্ভুজৰ বোনিপীঠত শিৱলিংগ প্ৰতিষ্ঠিত। ওচৰতে দুটা বোনিপীঠ আছে। লিংগ নাই, কিন্তু চতুৰ্ভুজ শক্তিকাৰ। তুংগসকলে প্ৰতিষ্ঠা কৰা বুলি ভাবিব হ'ল আছে। শিৱৰাত্ৰি আৰু দুৰ্গাপূজা অনুষ্ঠিত হয়।

জনাৰাম টোকা : এই টোকাতে এটা আৰু আন পশ্চিমত আন এটা নিব মন্দিৰ আছে। নিত্য পূজা আৰু বাৎসৰিক উৎসৱ হয়।

কাৰ্কাণীও মন্দিৰ : জলজলিনপৰা এক কিলোমিটাৰ পশ্চিমে বিগ্ৰহ সৈতে তিনিটা শিৱমন্দিৰ আছে। সেইবোৰ হৈছে ২ নং কাৰ্কাণীও, সতিবাৰ পৰো আৰু সাৰোং চুৰা।

জনাৰাম টোকা নিব মন্দিৰ : এই মন্দিৰত থকা বিগ্ৰহত নিত্য পূজা চলে।

নিজ চপাই মন্দিৰ : বিগ্ৰহ আছে। শিৱৰাত্ৰি পালন কৰা হয়। মন্দিৰটো টিঙৰ।

ভাটী নৰ্গাঁও : ইয়াৰ বিগ্ৰহত নিত্য পূজা চলে। বাহিৰে এটা মন্দিৰ সাজি লৈছে।

ডাউকাপাৰা মন্দিৰ : মন্দিৰত বিগ্ৰহ আছে। উৎসৱ আদি পালন কৰোতে বেলেগ বস্ত্ৰৰ আৱশ্যক নকৰে। ডেৰবিঘামান মাটি আগুৰি এডাল বৰগছ আছে।

চপৰা : ইয়াত এখনি শিৱৰ থান আছে। ইয়াতেই পণ্ডিতপ্ৰবৰ ব্যাসকলাই আৰু কবিতাজ শিৱৰ ঘৰ আছিল।

শালৈপাৰা থান : ভাটী মৌজাত মুকলিসুৰীয়া এই মৌসাইৰ থান। বেদীৰ ওপৰত মন্দিৰ সাজিব নিদিৱে। বাহিৰে নামঘৰ আন ঠাইত সাজিছে। থানৰ মাটি পাঁচ বিঘা। শিৱৰাত্ৰি আৰু জেঠমহীয়া সভা অনুষ্ঠিত হয়। ইয়াৰ বিগ্ৰহ সত্তৰ মাটিৰ তলত আছে।

বৰ আঠিয়াবাৰী : বৰ আঠিয়াবাৰী গাঁৱৰ কমলাপাৰা চুৰাত ভুটুং দুৱাৰীৰ পুখুৰীৰ পাৰত এই মন্দিৰ অৱস্থিত। ইয়াতে ৰাজজ্যোতিৰী পণ্ডিতপ্ৰবৰ সাগৰ খড়িৰ ভেটি সংৰক্ষিত হৈ আছে। তেওঁ কুৰ্মাৱলী বধ, ৰটাৰুৰ বধ, অশ্বকৰ্ণ যুদ্ধ তিনিজন পদপুৰি ৰচনা কৰিছিল আৰু অশ্বনিদান নামৰ বৌদ্ধৰ চিকিৎসাৰ পুৰিও ৰচনা কৰিছিল। ১৮২০ চনত ভুটুং দুৱৰাই ৰটাৰুটি দুৱাৰৰ দুৱৰী পদ পাৰ। তাম্ৰপত্ৰত এইদৰে আছে :

দমলৰাজ ভাটীৰ পত্নাত্মক বৰ্ত্তিনং

ভুটুং দাশ নামনাং পুৰুষানুক্ৰমেণ চ ॥ কৃষ্ণা

ৰটাৰুটি নাম ৰাণীৰাধিপতিং নৃংগঃ। প্ৰশাসকঃ

চিৎসং হাতু নিৰ্ম্মাণ ভাস পত্ৰকং ॥

ইয়াতেই শিৱালয় বৈষ্ণৱৰ শিৱ কৰ্ম্মক্ষেত্ৰ ভূৰ্গণৰ স্থান আছিল। শিৱালয় মৌসাই মন্দিৰত আছে :

কৰ্ম্মৰূপ ক্ষেত্ৰ পুৰুষানুক্ৰমেণ প্ৰকাশঃ।

আছিলেক ৰাণীৰাধীৰ বিগ্ৰহঃ কৰ্ম্মৰূপঃ।

কামে যে কুপন এক বিদ্যুৎ-কৰ্ম।

নাম ধৰ্ম্মসেৱ কৰ্ম কৰিছে বিভব।।

বিহঙ্গম শিৱ মন্দিৰ : হিৰু বোনা গাঁৱত এই মন্দিৰ প্ৰতিষ্ঠিত। শিৱ বিহঙ্গম আছে। প্ৰাচীন কালৰ শিলৰ মন্দিৰ প্ৰাকৃতিক বিশৰয়ত ধ্বংস হয়। অকলমে হাবিৰে আশ্ৰয় আছিল। শিহুত ভাসবসতি স্থাপন হোৱাত এজন মানুহৰ গাই পক্ষৰে গোপনে গৈ উক্ত ধানত ধাৰীৰ দিহে। অনুসন্ধান কৰি বাহিৰে এটি শিৱলিংগ দেখা পায়। দৰঙী বজাই হাতী লগাই মূৰ্তিটো নিবলৈ চেষ্টা কৰি বিফল হয়। শিৱলিংগটো অৱহাণ কৰি থকা ঠাইখন কুপীয়া এটা কুণ্ডৰ সন্মুখ। ওচৰতে বজাই খনোৱা বিহঙ্গম পুখুৰীত পানী বাঢ়িলে কুণ্ডতো পানী উঠে। ইং ১৮১৯ চনত দৰঙী বজাৰ পৃষ্ঠপোষকতাত দৌল আনি প্ৰতিষ্ঠা কৰে। এই দৌল বহাগৰ ৭ তাৰিখে অনুষ্ঠিত হয়। ই এটি ডাঙৰ উৎসৱ। প্ৰথমতে মূৰ্তিৰ ওপৰত বাঁহ-ধেম্বৰ মন্দিৰ সাজিলে বাতিৰে ভাঙি ধৰ। পাছত বাহিৰে পূজা পাডল কৰাত মন্দিৰ নতম হয়। এই মন্দিৰৰ ওচৰত বাহিৰে পক্ষৰ পোৱালি জালিলে প্ৰথম ধাৰীৰবিনি বিহঙ্গম পুখুৰীৰ দক্ষিণ-পশ্চিম কোণত ঢালি দিহে। এই ধাৰীৰ শিৱ সৌন্দৰ্যৰ মূৰত পৰোঁগে মূৰ্তি বিহঙ্গম কৰে।

কুজাপাৰ শিৱ মন্দিৰ : বইনাকুটি মৌজাৰ বাৰুৱাৰ গাঁৱত কুজাপাৰ চুকীত এটি মন্দিৰ আছে। ইয়াৰ প্ৰাচীন কালৰ শিলৰ মন্দিৰটো ভূমিকম্পত পুখুৰীত ভাঙি পৰে। পুখুৰীত বহুতো শিল আছে। তাৰে দুটো ২' x ৫' জোখৰ মূৰ্তি থকা শিল বিহঙ্গম হিচাপে প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছে। বৃহস্পতিবাৰে পাঠ পঢ়ে আৰু কাৰীপূজা, শিৱবাৰি আদি বাহিৰে পালন কৰে। খেল বেলেগ হোৱাত ইয়াৰে এচো শিল আনপক্ষই শিৱ খোজাত নোৱাৰিলে। বহু লোকে মাটিবকে নোৱাৰিলে।

জয়পাল মন্দিৰ : বইনাকুটি মৌজাত সুবহুং ২৪ বিঘা মাটিৰ জয়পাল পুখুৰীৰ পূব আৰু দক্ষিণ কোণত এই মন্দিৰ আছে। প্ৰায় ৮০০ বছৰ পূৰ্বে প্ৰাচীন কামৰূপৰ মূৰ্ত্তি জয়পালে এই মন্দিৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। ইয়াত মাজে সময়ে নাৰকীৰ্ত্তন কৰে।

সৰাবাৰী মন্দিৰ : সৰাবাৰী মৌজাৰ সৰাবাৰী গাঁৱত শিৱ বিহঙ্গম আছে। দুবিঘা মাটি মন্দিৰ। মন্দিৰটো টিঙৰ। নিত্য পূজা, শিৱবাৰি আদি অনুষ্ঠিত হয়।

পাতিসৰ মন্দিৰ : পাতিসৰ মৌজাৰ পাতিসৰ গাঁৱত এই মন্দিৰ অৱস্থিত। মূল দেৱীত শিৱ প্ৰতীক এটা শিলৰ পাঠ প্ৰতিষ্ঠিত। ওচৰতে এটি ভক্তত শিৱ মূৰ্ত্তি কটা আছে। ভক্তটো নতুন।

নিৰীলা শিব মন্দিৰ : পাখবিবাটৰ পশ্চিমে নিৰীলাত এই শিব মন্দিৰ অৱস্থিত।

বৰিগাঁও মাটিৰ কুঁচা গোসাঁই : বহুত প্ৰাচীন। বহিজে পকী বসিকুট নিৰ্মাণ কৰিছে। যহ বছৰ আগেরেই পূজা-সেৱা চলে। দেওবৰৈৰ ওচৰৰ বৰিগাঁওত অৱস্থিত।

কুটীনগৰ শিব মন্দিৰ : সুবৃহৎ বুটীনগৰ পুখুৰীৰ পাৰত। ভূঞাসকলে ইয়াক প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। নিত্য পূজাৰ উপৰিও শিৱৰাত্ৰি আদি উৎসৱ পাতে।

পচকিৱাৰ কুঁচা গোসাঁই : এই খান পচকিৱা নামৰ বৃহৎ পুখুৰীৰ পশ্চিম পাৰত অৱস্থিত। ইয়াৰে বুঢ়াগোসাঁই বাতি ঘোঁৰাত উঠি মেঘৰ খানলৈ অহা-বোৱা কৰে। পুখুৰীৰ বিভিন্ন স্থানত ৫ টা কুঁৱা (নাল) থকা বাবে পচকিৱা হয়। ভূঞাসকলে ইয়াক প্ৰতিষ্ঠা কৰে বুলি প্ৰবাদ আছে। ১০ পুৰামান মাটি এই খানৰ বাবে সংৰক্ষিত আৰু তাত বুঢ়াগোসাঁয়ে সম্পূৰ্ণ কৰ্তৃত্ব চলায়। ইয়াৰ গছ বিবিধ কোনেও গোসাঁইৰ বিনানুযত্ৰিত কাটিব নোৱাৰে; অন্যথাই চৰম লাগি বিহে। পুখুৰীত গৰু গা ধুৱাব নোৱাৰি। গোসাঁইৰ কুপাত, সেৱকসকল অনেক বিনম্ৰ-আগদৰণৰা বক্স পাই আহিছে। বুঢ়া গোসাঁই মুকলিমুৰীয়া। খানত য'ব সাজিলে, সেই য'ব বাতিৱেই পখানত থাকেগৈ। সম্ভৱ অতীত কালত ইয়াত এটা শিলৰ মন্দিৰ আছিল। প্ৰাকৃতিক দুৰ্বোগত সেই মন্দিৰ পুখুৰীত ভাগি পৰে। ব্ৰাহ্ম যাবোতে শিল থকাটো অনুভৱ হয়। উদ্ধাৰৰ বাবে কোনেও সাহ কৰিব পৰা নাই। বহিৰাবুড এই খানত বহিজে শিৱৰাত্ৰিকে আদি কৰি বছৰো উৎসৱ পাতে।

ৰামগাঁও শিব মন্দিৰ : সবাবৰী মৌজাৰ ৰামগাঁওত এটা শিব মন্দিৰ আছে। ইয়ালৈ অনেক যাত্ৰী যায়। ইয়াৰ ওচৰতে ৰাম সৰস্বতীৰ গৃহবাৰী আছিল।

সমলেনখী শিব মন্দিৰ : কলাইগাঁও মৌজাত ৰাকুৰা পাৰা (সমলা) গাঁৱত সমলেনখী পুখুৰীৰ পাৰত এই মন্দিৰ অৱস্থিত। ইয়াৰ ওচৰতে ৰামস্বামী। উক্ত স্থানতেই হৰিকৰ বিপ্ৰাই লৱ-কুশক যুদ্ধ নামৰ কাব্য ৰচনা কৰিছিল বুলি পণ্ডিত দীনেশ্বৰ শৰ্মাসেৱে লিখিছে। এইটো নিশ্চিত যে কোনো ভূঞাই এই মন্দিৰৰ প্ৰতিষ্ঠাপক হ'ব। ইয়াৰ ওচৰত ভূৰাৰ (ভূঞাৰ) গড়।

কলাইগাঁও মৌজাৰ : গোসাঁইগাঁও, জাৰেখীকুছি, বৰকলা, সেৱাৰ গাঁও, ডেকাৰ গাঁওত প্ৰতিষ্ঠিত মন্দিৰ বৃহত শিব বিগ্ৰহ আছে। জাৰেখীকুছি মন্দিৰত বিগ্ৰহ নাই যদিও মাটিৰ ভলত থকা বুলি সৰ্বসাধাৰণে বিশ্বাস কৰে।

নাহৰবাৰী : কলাইগাঁও মৌজাৰ নাহৰবাৰী গাঁৱৰ পুখুৰীৰ পাৰত শিব মন্দিৰ স্থাপিত হৈছে। ইয়াৰ বিগ্ৰহ অতি পুৰণি। নিত্য পূজা-সেৱা চলি থাকে।

শিৱলিংগৰ শিৱ মন্দিৰ : শিৱলিংগৰ মৌজাত বৃহৎ প্ৰাচীৰ শিৱলিংগৰ দেৱালয়ৰ পানত এই মন্দিৰ অৱস্থিত। পুৰুষীৰ পানী নোদোৱাত কমলা ভূমীক ইয়াতে উৎসৱী কৰা বুলি প্ৰবাদ আছে। ইয়াৰ প্ৰাচীৰৰ নাজানিলেও ১৫ শতিকাৰ আশৰ বুলি ধাৰণা হয়।

কামেশ্বৰ দেৱালয় : শিৱলিংগ মৌজাৰ মহাবিদ্যা গাঁৱত। এইদৰেও এই দেৱালয় হাবি-জংগলে আওৰিছিল। পাছত পূৰ্ববৰ্ত্তি হোৱাত এজন লোকৰ এজনী কপিলী গাই শিৱলিংগ থকা ঠাইলৈ গৈ শিৱলিংগত গাৰীৰ দিয়ে। এই গাৰীৰ ওহাৰপৰা আপোনা-আপুনি ওলায়। সন্ধ্যাসী এজনৰ সহযোগত বাইজে এই থান উদ্ধাৰ কৰে আৰু সেই সময়ৰ স্বৰ্গদেৱ কল্পসিংহই ১৬০ পুৰা মাটি ভাৰ কৰি কৰি দিয়ে। কোনো মুহূৰ্ত্তিকাৰীয়ে ফলিখন ধৰং কৰাত দেৱালয়ৰ বৰ দেউৰীয়ে দৰঙী বজা চক্ৰ নাৰায়ণক জনোৱাত পুনৰ চক্ৰকান্ত সিংহ স্বৰ্গদেৱে এখন ভাৰ কৰি কৰি দিয়ে। এই মাটি পূৰ্বে দেৱোত্তৰ আছিল। শিৱবাতি, দৌল উৎসৱ, মাইৰ পূজা, দুৰ্গাপূজা অনুষ্ঠিত হয়। দৰং জিলাৰ ভিতৰত অকল এই মন্দিৰতেই নিত্য ভোগ হয়।

ভাৰেশ্বৰ দেৱালয় : খৈৰাবাৰীৰপৰা তিনি কিলোমিটাৰ উত্তৰে ভাৰেশ্বৰ দেৱালয়। কামেশ্বৰ দেৱালয়ৰ সমসাময়িক। দুয়োখনৰে একে কলি মোহৰ। পূৰ্বতে একেজন দলৈয়ে দুয়োখন দেৱালয় পৰিচালনা কৰিছিল। ৰাজকীয় পৃষ্ঠপোষকতা এই দেৱালয়খনে পাইছিল। বৰ্তমান দুজন দলৈয়ে পৰিচালনা কৰে। পূজা-সেৱা সদায় চলি থাকে। 'প্ৰেৰণা পঁজা'ৰ সৌজন্যত।

উমানন্দ থান : ভাৰেশ্বৰ দেৱালয়ৰ পশ্চিমত অৱস্থিত। শিৱমন্দিৰ এটি আছিল; কিন্তু ১৮৯৭ চনৰ বৰ ভূঁইকঁপত এই ধ্বংস হয়। এজোপা প্ৰকাণ্ড আহত গছৰ ওৰিত এই মন্দিৰ আছিল। গছৰ ওৰিত মন্দিৰৰ অৱশেষ হিচাপে ত্ৰিশূল আৰু নিতলৰ গছ আছিল। কালক্ৰমত সেইবোৰো গছৰ ভিতৰত সোমাই পৰিল।

মুন্ডেশ্বৰী মন্দিৰ : এই মন্দিৰ অহাৰ্গাও মৌজাৰ ওদোলা গাঁৱত। সতী বেউলাৰ জন্মস্থান। সাহে ৰজাৰ উজনি নগৰ ইয়াতে আছিল। মন্দিৰটো টিনৰ। শিৱক লিংগ আছে। বাইজে ইয়াত পদ্মৱতীৰ পূজা পাতে।

খাৰুপেটীয়াৰ শিৱমন্দিৰ : খাৰুপেটীয়া নগৰত অৱস্থিত। বিগ্ৰহৰ ওপৰত মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰা হৈছে। নিত্য পূজা-সেৱাৰ উপৰিও শিৱবাতি উৎসৱ হয়।

মাখৰ গৌসাইৰ থান : বৌতা টেচনৰপৰা ১০ কিলোমিটাৰ দক্ষিণত মাখৰ গৌসাইৰ দৌল অৱস্থিত। দৌলৰ ভিতৰত বিগ্ৰহ। শিৱলিংগৰ নাম মাখৰ গৌসাই। শিৱবাত্ৰিত এখন মেলা ৰহে।

টোলা টাউনৰ ওচৰত, চাটগাৰী, মিলনপুৰত অৱস্থিত আৰু টোলাৰ কাটা অঞ্চলত বৃষ্টি শিৱ মন্দিৰ আছে।

মন্দিৰখনৰ নামটো এটা শিৱ মন্দিৰ আছিল।

কথাৰ কথোৱাটো : ইয়াত এটি প্ৰাচীন শিৱ শিৱ মন্দিৰ আছিল। প্ৰাকৃতিক দুৰ্যোগত ভাঙি পৰে। একজন সন্ন্যাসীয়ে তাত থাকি নিত্য পূজা-সেৱা কৰি থানখন উদ্ধাৰ কৰে।

মোৰাবাৰী শিৱ মন্দিৰ আৰু মোগাৱৰ : দৰং জিলাৰ মল্লগৈ বহুকালৰ মোৰাবাৰীত দৰং জিলাৰ সন্নিৱেশৰ ওচৰি থোতা দানবীৰ মন্দিৰৰোজা হুজুৰীৰ চহীয়াৰদেৰে মোগাৱৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰে আৰু শিৱ মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰি শিৱসিংগ স্থাপন কৰে। নাথ মোগীসকলে এই মন্দিৰ প্ৰতিপালন কৰে। ইয়াৰ পূজাৰী নাথ পুৰোহিত।

নাথিকলিৰ বুঢ়া গৌসাই বা শিৱ মন্দিৰ : মল্লগৈ চহৰৰ প্ৰায় ২০ কিলোমিটাৰ পশ্চিমে হাইওৱেৰ কাষত এই শিৱ বুঢ়া গৌসাই বা শিৱ মন্দিৰ। এই মন্দিৰ আদিতে শিৱ আছিল। এই মন্দিৰত অনেক শিলত কটা মূৰ্তি দেখা গৈছিল। এই মন্দিৰ কোনে কেতিয়া নিৰ্মাণ কৰিছিল জনা নেকৰ। তথাপি ৰাইছাটা চাৰিআলিৰ ওচৰৰ মদন-কামদেৱৰ মন্দিৰ আৱিষ্কাৰ হোৱাৰপৰা অনুমান কৰিব পাৰি যে, নাথিকলিৰ শিৱ বুঢ়া গৌসাইৰ মন্দিৰো মদন-কামদেৱৰ সম-সাময়িক হ'ব। বৰ্তমানে স্থানীয় ৰাইছে মন্দিৰটো পুনৰ নিৰ্মাণ কৰি উলিয়াইছে। নাথসকলে এই মন্দিৰ পালন কৰি আহিছে। নাথ পুৰোহিতে পূজা-পাতল কৰি থাকে।*

বুঢ়া গৌসাইৰ থান : দৰং জিলাৰ অন্তৰ্গত চুতীয়াগাৰা গাঁৱৰ উত্তৰ-পূবে কোণত থকা অতি প্ৰাচীন বুঢ়া-গৌসাইৰ থানখনে দৰং জিলাৰ বৃহৎ অঞ্চলৰ ভক্তিৰ কেন্দ্ৰস্থল বুলি ক'ব পাৰি। বহু বছৰ ধৰি এই থানখন পতিত অৱস্থাত আছিল যদিও ১৯৭৮ চনত ইয়াত এটা মন্দিৰ স্থাপন কৰা হৈছে।

মন্দিৰৰ ঐতিহাসিক শক্তি : কিম্বদন্তীমতে প্ৰাচীন বজা আৰিমন্তাই এই মন্দিৰ স্থাপনৰ মূল হোতা আছিল। উক্ত স্থানত বজাই এজন ব্ৰাহ্মণ পুৰোহিতৰ নামত দুটা পুখুৰী খন্দাই দিছিল আৰু ব্ৰাহ্মণৰ তিৰোতা মূৰ্জীৰ নামেৰে পুখুৰী দুটাৰ নাম দিছিল (১) বামুণ পুখুৰী আৰু (২) হাড়ি পুখুৰী। এই অঞ্চলত হেনো হাড়ি মানুহে কাম কৰিছিল। হাড়ি তিৰোতা এজনীয়ে এদিনাখন গৰ্ভৱতী অৱস্থাত থানত স্নিতি কৰিছিল যে তেওঁক যদি এটা ডাঙৰ মাহ খাবলৈ দিৱে তেন্তে

* মল্লগৈ কলেজৰ অধ্যাপক শ্ৰীক্ষয় চন্দ্ৰ শৰ্মা আৰু শ্ৰীৰঞ্জিতা শৰ্মাই মল্লগৈৰ সকলো তথ্য আমাৰলৈ পঠাইছে। লগতে দুই-চাৰি তথ্য শ্ৰীপ্ৰদীপ বাৰ বৰুৱা (জোৰাৰ খাট মল্লগৈ), আৰু শ্ৰীমহীৰাম বৰাই (অধ্যাপক মল্লগৈ), আমাৰলৈ প্ৰেৰণ কৰিছিল।

তাইব পৰ্বতৰ পৰা প্ৰথম সন্তানটি ক'ল কৰিব। অৱশেষত 'মাহুৰী' বহি পালে হয় কিন্তু হেৰালী সন্তানটিক নিদিলে। ইয়াৰ দুদিনমানৰ পাছত বুঢ়া এলাসেৰে সন্তানক তহিক ক'লে যে বনি হেৰালীজনী নিদিয়া তেনেহলে তোমাৰ এই সৰ্বনাশ কৰিব আৰু গাঁৱৰ ছানি ঘটাব। ইয়াৰ পাছত কথাটো গাঁৱৰ লোকে গম পাই হেৰালীজনীক ধনত উলহ-আলহেৰে দান কৰে। তাৰ নিহতগৰা প্ৰথম পুখুৰীটোকৰা কাঁহৰ সা-সৰঞ্জাম কিছুমান উলিয়াই দিছিল। এই কেৱলত অৱশ্যে আগুনি নৈবেদ্য এখন দিব লাগিছিল আৰু বাতি এখন নাৱত খোজা বজাৰিনি ওলাই। তাৰ নিহত কাজ-কাম শেষ হলে পুনৰ নাৱত বজাৰিনি দুবাই দিছিল। এনে সৰঞ্জামেৰে কাজ কৰা লোক বৰ্তমান এই অঞ্চলত এতিয়াও দুজন আছে। এদিনাখন হেনো কোনোবা এজনে তাৰে এপদ বস্ত্ৰ চুৰি কৰি বাৰিছিল। তাৰ নিহত সেইদৰে বস্ত্ৰ আৰু নিদিয়া হ'ল।

পূজা অৰ্চনা : অগণন যাত্ৰীয়ে এই ধানত প্ৰত্যেক দিনে ভিব কৰা দেখা যায়। উল্লেখযোগ্য যে ক্ৰমান্বয়ে এই মন্দিৰত মানুহৰ ভিব বেছিহ হৈ আহিছে। প্ৰতি বছৰে আড়ম্বৰপূৰ্ণভাৱে শিৱৰাত্ৰি পূজা পালন হয়। এই পূজাত বিভিন্ন ঠাইৰপৰা অগণন ভক্তই পূজাত অংশ লয়। বৰ্তমানে উক্ত গাঁৱৰ শ্ৰীউপেন বনিয়া নামৰ ব্যক্তি এজনে এই ধানৰ পূজাতাগ অৰ্পণ কৰি আছে।

স্থান পৰিচিতি : মন্দিৰৰ তলতে এজোপা অশ্বখ গছ আছে। অতি আচৰিত যে গছডালত দশ অৱতাৰৰ ডাল আছে আৰু এই ডালবোৰ ওপৰৰপৰা আহি মাটিত লাগি আছে। ধানখনৰ ওচৰৰে পূবৰপৰা দক্ষিণলৈ বৈ থকা নৈ নদীখনে এই ধানখনৰ শোভা বৰ্দ্ধন কৰি আছে।*

কামৰূপ

কামাখ্যাত অৱস্থিত মহাদেৱৰ পঞ্চগীঠ

১। কামাখ্যা দেৱীৰ মন্দিৰৰ পূবভাগত 'ৰামদেৱ' নামে শিৱ শ্ৰীকামেশ্বৰ নামে খ্যাত।

২। কামেশ্বৰ মন্দিৰৰ পূবে ঈশান নামৰ শিৱ, সিকেশ্বৰ নামে খ্যাত।

৩। কামাখ্যা মন্দিৰৰ উত্তৰ প্ৰান্তত তংপুৰ নামেৰে শিৱ, কোটিলিঙ্গ নামে খ্যাত।

এই শিৱস্থানত মন্দিৰ নাই। বৃহৎ আকাৰৰ শিলৰ তলত (গুহাত) এই গীঠ আছে।

৪। কামাখ্যা মন্দিৰৰ দক্ষিণ গিনে ভৈৰৱী মন্দিৰৰ ভিতৰত হেৰুক ভৈৰৱ, অঘোৰ নামে বিখ্যাত।

* শ্ৰীহৰিচৰণ কলিতা, নিজ সকাৰাৰী, জিলা : দৰং

৫। কামাখ্যা দেবীৰ মন্দিৰৰ পশ্চিম প্ৰান্তত সন্ধ্যোজাত শিব, আত্মাতকেশ্বৰ নামে খ্যাত।

কামেশ্বৰ নামে খ্যাত পীঠ, সিদ্ধেশ্বৰ নামে খ্যাত পীঠ আৰু আত্মাতকেশ্বৰ নামে খ্যাত পীঠকেইখনত আহোম বজাসকলে মন্দিৰ সজাই দিছিল। কামাখ্যা পাহাৰৰ কেন্দ্ৰবিন্দুত মন্দিৰত আহোম বজা বাজেৰে সিংহ আৰু আত্মাতকেশ্বৰ মন্দিৰত বজা প্ৰমত্তসিংহৰ শিলালিপি আছে। এই শিৱস্থানৰ সম্বন্ধে বোম্বাইত থকা কোনো উল্লেখ পোৱা নাযায়।

বশিষ্ঠাশ্ৰম : গুৱাহাটী চহৰৰপৰা প্ৰায় সাত মাইল দক্ষিণে সন্ধ্যাচল পৰ্বতত তিনিটা সুঁতিৰ সন্ময় দেখা যায়। কালিকাপুৰাণৰ একেনাপীতি অধ্যায়ত পোৱা যায় যে ব্ৰহ্মাৰ মানস পুত্ৰ বশিষ্ঠ মুনী নিমি বজাৰ শাপত দেহহীন হয়। অনন্যহাতে নিমিও বশিষ্ঠৰ শাপত দেহহীন হয়। বশিষ্ঠ মুনিয়ে তেতিয়া নিকপায় হৈ ব্ৰহ্মাৰ শৰণাগত হয় আৰু ব্ৰহ্মাৰ উপদেশমতে এই সন্ধ্যাচলত ভগৱান বিষ্ণুৰ ভগ্নস্বৰূপ কৰিবলৈ ধৰে। ভগৱান বিষ্ণু সঙ্কট হৈ বৰ দিয়ে। মহৰ্বিয়ে তপোবলত সন্ধ্যা, ললিতা আৰু কাম্বা এই ত্ৰিধাৰাৰে প্ৰবাহিতা কৰি গংগাক নমাই আনে। এই ত্ৰিধাৰাৰ সন্ময়স্থল বশিষ্ঠ-গঙ্গা নামে জনা যায়। এই সন্ময়স্থলত গা ধুই আৰু ইয়াৰ পানী খাই বশিষ্ঠ মুনিয়ে নিজৰ শৰীৰ বা পূৰ্বৰূপ লাভ কৰে। বশিষ্ঠ মুনিয়ে এই সন্ময়স্থলত নিতৌ ত্ৰিসন্ধ্যা কৰিছিল। গতিকে এই পুণ্য ঠাইত স্নান কৰিলে সন্ধ্যা-পতিত পাপৰপৰা মুক্ত হয় বুলি হিন্দুসকলৰ বিশ্বাস।

এই ঠাইত এটি বশিষ্ঠদেৱৰ মন্দিৰ আছে। এই মন্দিৰ আহোম বজা স্বৰ্গদেও বাজেৰে সিংহৰ দিনত (১৭৫২-১৭৬৯) নিৰ্মিত। মন্দিৰৰ ভিতৰত বশিষ্ঠমুনীৰ পদচিহ্ন আছে। সূৰ্য আৰু চন্দ্ৰ গ্ৰহণৰ সময়ত এই পবিত্ৰ সলিল-খাবাত স্নান কৰিবৰ উদ্দেশ্যে ইয়াত অনেক ৰাষ্ট্ৰীয় সমাগম হয়। মন্দিৰৰ গাত এখনি শিলালিপি আছে। এই শিলালিপি বাজেৰে সিংহৰ দিনৰ।

* ক্ৰীষ্টীয় যুগৰ শৰ্মা, (বোসেন্দ্ৰ ভট্ট, কামাখ্যা) দেৱতামণ্ড পোৱা ভাষা। স্বৰ্গদেৱ বাজেৰে সিংহৰ আমোদত ভকত দুৰ্গা (বকসুৰক) ১৭৫১ খ্ৰি:ত কেন্দ্ৰৰ কেন্দ্ৰৰ মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰোৱায়।

*** “গুৱাহাটীৰ ভিতৰত বশিষ্ঠ ৰবিৰ আশ্ৰম। তাতে বোসেন্দ্ৰ শিব ৰবিৰ নামেৰে শিবৰ দেৱালয় আছে। ভাৰ ভবিত ৰবিৰ গঙ্গা-সন্ধ্যা, ললিতা, কাম্বা এই তিনি ধৰা। তিনিও বিকসিত লগ হৈছে সেইটি কৃত। তাত লোকসকলে স্নান ভৰ্ণা কৰে। আৰু সেই ৰবিৰ গঙ্গাকে ভকত দুৰ্গা বোলে। তেওঁ উভয়বাহিনী হৈ লুইত পৰিছে।” (কামৰূপৰ বুৰঞ্জী পৃষ্ঠা ১১৮)। কালিকাপুৰাণত ৰবিৰ ৰবিৰাশ্ৰমৰ অৱস্থিতি সম্পৰ্কে বৰ্ত্তমান কোথাও কথা নাই। ১৭৫১ চনত নিৰ্মিত এই দেৱালয়ৰ লক্ষ্যৰূপ ১৯৩ বিৰা আৰু নিশিৰেৰে ৩৬৪ বিৰা জৰি আছে।

— পবিত্ৰ অঙ্গন।

কিঞ্চনকীৰ্ত্তিতে বিখ্যাত বৰ্ণিত হুনিয়ে কাৰাখ্যা দৰ্শন-পূজাৰ্থে তথা ভগ্নস্বৰূপে সিদ্ধিলাভৰ কাৰণে প্ৰাণছোড়িতকালে আছিল। তেতিয়াৰ নৃপতি নবকামৰূপে বৰ্ণিত হুনিৰ কাৰাখ্যা দৰ্শন কৰাত বাধা দিয়াত উক্ত ভণা বৰ্ণিত হুনিয়ে অভিযান দি, নবকাম নিধন হলেহে কাৰাখ্যালে আহিব বুলি, সন্ধ্যাচলত গৈ আশ্ৰয় পাতি শিৱৰ আৰাধনা কৰি থাকিল। বৰ্ণিত ক্ষেত্ৰ সেয়ে শিৱক্ষেত্ৰ।

উমানন্দ মন্দিৰ : গুৱাহাটী নগৰৰ কাছৰি ঘাটৰ উত্তৰে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ স্নাত্ত এটি শিলায়ত্ৰী দ্বীপত অৱস্থিত। এই দ্বীপটো কালিকাপুৰাণ আৰু যোগিনীতন্ত্ৰত ভদ্ৰাচল, ভদ্ৰকূট আৰু ভদ্ৰাশৈল নামে আখ্যায়িত হৈছে। মহাদেৱে তেওঁৰ ৰূপালত থকা চকুৰূপৰা ওলোৱা বহিৰে কামদেৱক এই ঠাইতে হেনো ভদ্ৰ কৰিছিল, আৰু সেই কাৰণে এই ঠাইৰ নাম ভদ্ৰাশৈল। উমানন্দ আনন্দ শিৱৰ কাৰণে মহাদেৱে এই ঠাইত চিৰবিদ্যমান কাৰণে এই ঠাইৰ নাম উমানন্দ অথবা উমানাথ। এই দ্বীপটো হেনো সেখিৰলৈ য'বা চৰাইৰ নিচিনা। সেই কাৰণে ইংৰাজসকলে ইয়াক Peacock Island অৰ্থাৎ মকুৰ দ্বীপ বুলিছিল। এই ঠাইত বৰ্তমানে এটি মন্দিৰ আছে। এই মন্দিৰটো গঙ্গাধৰ সিংহৰ নিৰ্মাণকালে কৰোৱাইছিল (১৬১৬ শক)। মন্দিৰৰ ভিতৰত অনাৰি শিৱলিংগ আৰু এটি ৰূপৰ নিৰ্ৰিত বৃষভ বাহন দশভুজবিশিষ্ট উমানন্দৰ চলন্ত প্ৰতিমূৰ্ত্তি আছে। শিৱৰাশিৰ মিনা এই ঠাইত ডাঙৰকৈ উৎসৱ হয়। উমানন্দ কাৰাখ্যা দেৱীৰ ভৈৰৱ, সেই কাৰণে তীৰ্থবাৰীসকলে প্ৰথমে উমানন্দ দৰ্শন পূজা কৰি পাচুৰ পঞ্চপাণ্ডৱ দৰ্শন কৰিব লাগে আৰু তাৰ নিছতহে নীলাচল পৰ্বতত উঠিব লাগে। উমানন্দ মন্দিৰত স্বৰ্গদেৱ গঙ্গাধৰ সিংহৰ ১৬১৬ শকৰ শিলালিপি এখনি আছে। ইয়াৰ বাহিৰেও স্বৰ্গদেৱ শিৱসিংহই উপহাৰ স্বৰূপেৰূপৰ বৃষভবাহন চলন্ত মূৰ্ত্তিৰ সিংহাসনৰ চাৰিওফালে এখনি লিপি আছে।

* উমানন্দ - যোগিনীতন্ত্ৰ ২.৫.৫০.১৮১ ইত্যাদি ভাৱক। সোল কামৰ আউৰয়েয়ে দক্ষিণ কোলৰ পাণ্ডু ভকতৰ গৰ্ভদৰ পৰমপিতা উমানন্দৰ পূজাৰী সূত্ৰক আৰু ভদ্ৰপুত্ৰ কামদেৱক (কৰ্ভকান দটল পূৰ্ণকাম) আৰু কামদেৱক নিম্ন অৰি পুত্ৰৰ দান কৰা কৰ্মী কামৰ দুজন দেৱ (১৬৬৭ ভা) পোৱা গৈছে। (S.C. Goswami: Land grant to the temple of Umananda at Gauhati by Badshah Ghaji Aurangzeb Salar Khan, J. A. R. S., Vol. IX, pp. 1-12); ভাৱ মোহনদী চৌধুৰী, "অসম", ১২ মে ১৯৪০। আউৰয়েয়েৰ দানদৰ নৱৰ কৰন্ত পূৰ্বেত কামদেৱৰ দানত আৱাহনৰ বা আৰু হাফল কামদেৱী বা ভদ্ৰাশৈলীৰ কৌৰৱদৰ ধৰ্ম্মতে চুককামৰ কৌৰৱত দুজন পূজাৰীক নিম্ন হুনিৰ পুত্ৰ সংকলন কৰা ভা (Annals of the Delhi Badshahate, p. 17), এই মোহনদৰ লোককৰ ১.৬৬৪ নিৰা বিশিষ্টকৰ ৬.৩১৭ নিৰা।

উৰ্বশী : উমানন্দৰ দক্ষিণে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ মাজত এটি সৰু শিলায়ৰ দ্বীপত য'ত উৰ্বশী কুণ্ড আছে, কামৰূপৰ বুৰঞ্জীতে তাকে জম্বেশ্বৰ শিৱও আছে।*১

জাম্বাতকেশ্বৰ থান : বাহৰা মৌজাৰ ভিতৰতে কায়াখা দেৱালয়ৰ উত্তৰত জাম্বাতকেশ্বৰ শিৱ থান আছে।*২

বুঢ়াগৌসাইৰ থান : ছাৰগাঁও মৌজাত বুঢ়াগৌসাইৰ থান আছে।*

লক্ষেপৰ থান : জামুকবাৰীত থকা আসাম ফৰেষ্ট হুলৰ পূবে দক্ষিণ ট্ৰাঙ্ক ৰোডৰ পাতে লাগি থকা জামুকবাৰী পাহাৰৰ ওপৰত লক্ষেপৰ শিৱ থান।

প্ৰবাদ আছে মহাদেৱে ইয়াত নিজ ৰেশে ৰাতি বিচৰণ কৰি চুৰি আদি অপকাৰ্য্যপৰা অত্মলটো বকা কৰি আছিল। তাতে দুই লোকৰ ব্যাঘাত হোৱাত তেওঁৰ পাত ব্ৰহ্ম টালি নিয়াত তেওঁ শিলা-ৰূপ লয়। লক্ষেপৰ শিল আঢ়ৈকুৰি হাতমান কেৰ কুৰিহাতমান ওখ। ওচৰতে নান্দৰ আকৃতিত এটা ডাঙৰ শিল আৰু শিৱৰ ভাং খুন্দা খুৰলি বুলি কবিত আন এটা শিল। পশ্চিম ওৱাহাটী, পাণ্ডু, পলাশবাৰী, ছাৰনী আদি ঠাইৰ লোকে ইয়াত পূজা দি নাম-প্ৰসন্ন কৰিবলৈ আহে।*৩

ৰামেশ্বৰ মন্দিৰ : ওৱাহাটীৰ ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰৰ উজান বজাৰ, পাণ বজাৰৰ মাজত জনাৰ্জন মন্দিৰৰ ওচৰতে ৰামেশ্বৰ শিৱ মন্দিৰ। এই মন্দিৰ ভিতৰত ৰামেশ্বৰ নামেৰে শিৱলিঙ্গ আছে।*৪

ৰামেশ্বৰ দেৱালয়ৰ লক্ষৰাজ জমি ২৫২ বিঘা, নিম্নলিখোজ ১.২৬০ বিঘা। গেজেটিয়াৰ মতে ১৮২০ চনত চন্দ্ৰকান্ত সিংহই এই মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰায়।

ছাৰাকাৰ দেৱালয় : ওৱাহাটীৰ উজান বজাৰত ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত এটি সৰু টিলাৰ ওপৰত দেৱী মঙ্গলচৰ্মীৰ যি ছাৰাকাৰ দেৱালয় আছে তাতে এটি পুৰণি ইটাৰে গঢ়া এটি শিৱ মন্দিৰ আছে। মন্দিৰ ভিতৰত শিৱলিঙ্গৰ পূজা হয়। বোণিনীডঙাতো ছাৰাকাৰ উল্লেখ আছে। ছাৰাকাৰ লখোজ ২.২,৮৮ বিঘা আৰু নিম্নলিখোজ ৪,১৫৯ বিঘা। গেজেটিয়াৰ মতে আনুমানিক ১৭৯৫ চনত কমলেশ্বৰ সিংহই এই মন্দিৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰে।

*১ পৰিত্ৰ অসম।

*২ পৰিত্ৰ অসম।

*৩ পৰিত্ৰ অসম।

*৪ পৰিত্ৰ অসম।

*৫ পৰিত্ৰ অসম।

*৬ পৰিত্ৰ অসম।

গুৱাহাটী মন্দিৰ : গুৱাহাটী নগৰৰ পানবজাৰৰ ওচৰত ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত এটি টিলাৰ ওপৰত অৱস্থিত। এই ঠাইত আহোম বজা প্ৰস্তুত সিংহৰ মিনত সজোৱা এটি মন্দিৰ আছে। মন্দিৰৰ ভিতৰত এটি প্ৰকাণ্ড শিৱলিঙ্গ আছে। গুৱাহাটীৰ এই শিৱলিঙ্গ থাপনা কৰিছিল বুলি হেনো এই শিৱৰ নাম গুৱাহাটী। এই দেৱালয়ত এখনি সংস্কৃত টোলা আছে। মন্দিৰৰ গাত কামেশ্বৰ সিংহৰ শিলালিপি আছে। কামৰূপৰ দুৰ্ভাগীত গুৱাহাটীৰ পৰ্বতক হাতী পৰ্বত বোলা হৈছে। সেয়ে বোধহয় বোগিনীতন্ত্ৰৰ (২.৫.৪৯) হস্তাচল। গুৱাহাটীৰ মন্দিৰ ১.২৮৪ বিঘা লাখেৰাজ, ৪.১৭৬ বিঘা নিম্নিখেৰাজ জমি আছে। নিৰ্মাণৰ তাৰিখ আনুমানিক ১৭২০ চন। *১

ধাকেশ্বৰ শিৱৰ থান : গুৱাহাটীৰ পৰা কুৰি মাইলমান দূৰ হাতীমুৰা পৰ্বত। তাতে আকাশী-গঙ্গা আছে। মানুহ দেৱালয়লৈ যাওঁতে তিতি বায়। আহোঁতে একো নাই। (কা.বু.) ইয়াৰ লাখেৰাজ ১.৭৩২ বিঘা। গেজেটিয়াৰমতে আনুমানিক ১৭৩০ চনত শিৱসিংহৰ মিনত স্থাপিত।*

কামেশ্বৰ দেৱালয় : উত্তৰ গুৱাহাটীৰ শিলাসাঁকোৰণৰা প্ৰায় এমাইলমান উত্তৰে। ১৬৩৬ শকত কছৰিসিংহ কামৰূপলৈ ভটীয়াই আহি বৰ্তমান বজাৰদুৱাৰত নামেহি। দুৰ্ভাগ্যক্ৰমে বৰ্তমানৰ কামেশ্বৰ দেৱালয়ত থকা ঠাইডোখৰত তেওঁৰ হঠাৎ মৃত্যু হয়। ১৬১৭ শকত তেওঁৰ পুত্ৰ প্ৰমত্তসিংহই সেই ঠাইৰ ওপৰত এটি শিৱলিঙ্গ স্থাপন কৰি এটি মন্দিৰ সজাই দিয়ে। মন্দিৰটো বৰ্তমানে ভাঙি গৈছে। বজাৰ নাম অনুসাবে এই শিৱলিঙ্গৰ নাম কামেশ্বৰ শিৱ দিয়া হয়। মন্দিৰৰ গাত স্বৰ্গদেউ প্ৰমত্তসিংহৰ এখনি শিলালিপি (১৬১৭ শক) আছে। কামেশ্বৰ দেৱালয়ৰ ৩৩১ বিঘা লাখেৰাজ, ২.৫৯৩ বিঘা নিম্নিখেৰাজ জমি আছে।*১

কামেশ্বৰ দেৱালয় : গণেশ্বৰ অগ্নিকোণত গোৰ্ণ পৰ্বত (বোগিনীতন্ত্ৰ, ২.৯.৪৩), তাতে কামেশ্বৰ শিৱলিঙ্গৰে এটি শিৱ মন্দিৰ (বোগিনীতন্ত্ৰ, ২.৯.১১৮-১৯) আছে।*২

কমলেশ্বৰ মন্দিৰ : কেদাৰনাথৰ মন্দিৰৰ পৰ্বতটিৰ মাম মদনাচল। কেদাৰৰ মণ্ডপৰ পূবফালে কমলেশ্বৰ শিৱৰ দেৱালয়। “কেদাৰৰ মণ্ডপৰ অগ্নিকোণে শিৱৰ ওপৰতে এটি সৰোবৰ আছে। তাৰ জলেৰে কেদাৰনাথৰ স্নান-পূজা হয়। সেই

*১ পৰিত্ৰ অসম।

* পৰিত্ৰ অসম।

*১ পৰিত্ৰ অসম।

*২ পৰিত্ৰ অসম।

ঠাই মহাতীৰ্থ। তাৰে পানী বাৰিষা-খৰালি একেদৰে থাকে।” (কামৰূপৰ বুৰঞ্জী, পৃ. ১২১; যোগিনী তন্ত্ৰ, ২.৫.২৭, ২.৯.৭৮)।*

মণিকৰ্ণেশ্বৰ শিৱলিঙ্গ : ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰপাৰে, উত্তৰ গুৱাহাটীৰ (বজাপুৰাৰ) মণিশৈল পৰ্বতত মণিকৰ্ণেশ্বৰ নামেৰে শিৱলিঙ্গ আছে। এই ঠাইত মণিকৰ্ণ নামেৰে এটি পুখুৰী আছিল। এই পুখুৰী ব্ৰহ্মপুত্ৰত বিলীন হৈ গৈছে। বৰ্তমান মণিকৰ্ণেশ্বৰ মন্দিৰটো ৰাজেশ্বৰ সিংহৰ দিনত নিৰ্মাণ কৰা হৈছিল। এই মন্দিৰৰ গাঁত ৰাজেশ্বৰ সিংহৰ (১৬১৭ শক) এখনি শিলালিপি আছে। মন্দিৰৰ ওচৰেদি ব্ৰহ্মপুত্ৰ বৈ গৈছে। বাৰিষা এই ঠাই অতি মনোৰম হয়। মণিকৰ্ণেশ্বৰ পৰ্বতৰ নামেই বুৰঞ্জীত চাহবকজ (কামৰূপৰ বুৰঞ্জী, পৃ. ১২৯)। ইয়াৰ ঐশানকোণত মঙ্গলা নামে নদী, আজিকালি বৰনদী বোলে (যোগিনীতন্ত্ৰ, ২.৫.১১.১৬, কামৰূপৰ বুৰঞ্জী, পৃ. ১২০)। যোগিনীতন্ত্ৰমতে মণিকৰ্ণিকা নামে দ্বাবিংশতি ধনু পৰিমাণৰ এক কুণ্ড আছে। মন্দিৰৰ লাখেৰাজ ১৯২ বিঘা, নিম্পিখেৰাজ ৮৪৮ বিঘা।*

সিদ্ধেশ্বৰ দেৱালয় : উত্তৰ সৰুৰংগৰ মৌজাত, গুৱালকুছি গাঁৱত সিদ্ধেশ্বৰ শিৱৰ মন্দিৰ যি পৰ্বতত অৱস্থিত সিহে যোগিনীতন্ত্ৰৰ (২.৯.১২৯) বিদ্যাচল (সিদ্ধাচল(?) কা. বু.), তাৰ দেৱতা সিদ্ধেশ্বৰ (যো. ত. ২.৮.২৯)। গেজেটিয়াৰ মতে মন্দিৰটি শিৱ সিংহৰ দিনত ১৭২৯ চনত স্থাপিত, লাখেৰাজ আছে ৪৭৪ বিঘা। *১

অগ্নিবাণেশ্বৰ ধান : উত্তৰ সৰুৰংগৰ মৌজাৰ অগ্নিবাণেশ্বৰ পৰ্বতৰ ওপৰত অগ্নিবাণেশ্বৰ শিৱৰ ধান। আগৰ মন্দিৰ নাই। গেজেটিয়াৰমতে এই স্থান শিৱসিংহৰ দিনত আনুমানিক ১৭৩০ চনত স্থাপিত, লাখেৰাজ ৯৯ বিঘা। *২

বেলতলৰ ধান : কামৰূপ জিলাৰ গুৱালকুছিৰ কেণ্টোণাৰাত বেলতলৰ ধান বুলি খ্যাত এখন জাগ্ৰত শিৱধান আছে।*৩

সোণেশ্বৰ ৰাৰোৱাৰী শিৱমন্দিৰ : কামৰূপ জিলাৰ অন্তৰ্গত কমলপুৰ সমষ্টিৰ মাজেৰে প্ৰবাহিত পুঠিমাৰী নদীৰ পাৰত এখনি পুৰণি গাঁও ‘সোণেশ্বৰ’।

* পবিত্ৰ অসম।

কা. বু. : কামৰূপ বুৰঞ্জী

* পবিত্ৰ অসম।

*১ পবিত্ৰ অসম।

*২ পবিত্ৰ অসম।

*৩ জীশিৱ প্ৰসাদ ঠাকুৰীয়া, গুৱালকুছি।

এই সোণেশ্বৰ গাঁৱতে ১৯৭৯ চনত পুঠি উঠিছে এটি শিৱমন্দিৰ। এই মন্দিৰ নামকৰণ কৰা হৈছে— ‘সোণেশ্বৰ বাবোৱাৰী শিৱমন্দিৰ’।

এই মন্দিৰ প্ৰতিষ্ঠা সম্পৰ্কে এটি আনন্দজনক অৰ্থত অতি তাৎপৰ্যপূৰ্ণ ইতিহাস আছে। পুঠিমাৰী নদীৰ বানপানীয়ে প্ৰতি বছৰে আমাৰ অঞ্চলৰ বাহিৰক জুৰুলা কৰি থাকে। বাৰিষাৰ আগমনৰ লগে লগে ভয়তে বাহিৰৰ পেটতে হাত-ভৰি লুকাই। প্ৰতি বছৰে মথাউৰি ভাগি বাহিৰৰ বিলাহি-বিপত্তি নোহোৱা কৰে। উপায় নাপাই বাহিৰে সেইকেইদিন নামপ্ৰসঙ্গ কৰি মন্দিৰৰ ওপৰত সকলো ভৰসা কৰি থাকে।

আচৰিত কথা, এদিন বাতি প্ৰায় একে সময়তে অঞ্চলৰ তিনিজন সাধাৰণ মানুহক ব্ৰাহ্মণকণী শিৱই সপোনত এনেদৰে নিৰ্দেশ দিয়ে যে, তেওঁলোকে এই বিপদৰপৰা পৰিত্ৰাণ পাবলৈ হ’লে এই গাঁৱতে এই নদীৰ পাৰত এটি শিৱমন্দিৰ স্থাপন কৰিব লাগিব। বাহিৰৰ মাজত আনন্দৰ খলকনি উঠিল। তাৰেই ফলস্বৰূপে ১৯৭৯ চনত সোণেশ্বৰ গাঁৱত পুঠিমাৰী নদীৰ বুকুতে মথাউৰিৰ ভিতৰত গঢ় লৈ উঠিল— ‘সোণেশ্বৰ বাবোৱাৰী শিৱমন্দিৰ’। আচৰিত কথা, তেতিয়াৰেপৰা আজি পৰ্যন্ত মন্দিৰৰ পৰা উত্তৰে আৰু দক্ষিণে কেইবা মাইল দূৰলৈকে শিৱৰ কৃপাত আলি-আহুকাৰ হোৱা নাই। বৰ্তমান মন্দিৰত প্ৰতিদিনে চাকি-বন্তি চলি আছে। বাহিৰৰপৰা ঠগী-নৈৰেদ্য আহি থাকে। ব্ৰহ্মপুৰোহিতৰে শিৱবাত্ৰি পালন কৰা হয়।*

দখলা পাহাৰৰ শিৱস্থান : গুৱাহাটী মহানগৰীৰ পৰা ৩৩ কি. মি. পশ্চিমত পলাশবাৰী ৰাজহচক্ৰৰ অন্তৰ্গত ৩৭ নং ৰাষ্ট্ৰীয় পথৰ উত্তৰ দিশত উপবহালী গাঁও এৰি এই দখলা গাঁওখন। এই দখলা গাঁৱৰেই দখলা পাহাৰত অৱস্থিত এটি শিৱ মন্দিৰ। উক্ত দখলা পাহাৰৰ নামনিত পূব অংশত এঘৰ ব্ৰাহ্মণ পৰিয়াল বাস কৰিছিল। সেই ব্ৰাহ্মণৰ ক’লী গাইজনী বাতি গোহালিত উদং হৈ থাকে। কেইবাদিনো এইদৰে উদং হৈ থকাত ব্ৰাহ্মণৰ মনত সন্দেহ ওপজে। এই বিষয়ে অনুসন্ধান কৰাত দেখে যে আপোনা আপুনি গাইজনীৰ পখা সুলকি পৰে আৰু লগে লগে গোহালিৰ পৰা ওলাই আহি জনপ্ৰাণীহীন দখলা পাহাৰৰ ওপৰৰ ঘন অৰণ্যৰ মাজৰ এঠাইত বয়হি। মুকলি ঠাইবিনিৰ চাৰিওফালে অসংখ্য বেগগছ আৰু গুলঞ্চ ফুলৰ গছ। যি

* ত্ৰিনাৰায়ণ চন্দ্ৰ শৰ্মা, সোণেশ্বৰ, কামৰূপ।

ফুলসি ঠাইত পাইজনী বৈ থাকে, ঠাইবিনিত পাইজনীৰ তহানৰ
পৰা সুবকিৰ নিতিমকৈ আনোৱা-আপুনি গাৰীৰ পৰি থাকে।
এইদৰে কিছু সময়ৰ পৰা পাহত পাইজনী উভতি আহি আকৌ
গোহালিত সোৱায়। পাইজনীৰ নিচে নিচে অনুমান কৰা
ব্রাহ্মণে শুভতনি কালত মৈত্ৰবাণী জনে 'এই হানত জৰ্জৰ
গাইজনীৰ গাৰীৰ পৰা ঠাইত আসনসহ মোৰ সিন আছে।'
মৈত্ৰবাণীমতে ব্রাহ্মণে বহিঅৰ সহযোগত ঠাইবিনি আনি দেখে
যে মৈত্ৰবাণীমতে সুন্দৰ আসনৰ ওপৰত এটি শিব সিন প্ৰতিষ্ঠা
হৈ আছে। তেতিয়াবেপৰা ব্রাহ্মণে সাধাৰণভাৱে কৈ আনি
দি বহিঅৰ সহযোগত পূজা-পাঠ কৰি থাকে।

শিবসিংহ বজাৰ বাজৰকালত (বী. ১৭১৪-১৭৪৪)
কোনো এক সময়ত উক্ত শিব মন্দিৰ (বুঢ়াগোসাঁইৰ থান)
তীৰ্থ কৰিবলৈ আহি ২১ বিঘা মাটি দান দি যায়। এই থানৰ
পৰিচালনাৰ বাবে উক্ত মাটি এতিয়াও আছে।

মাহাত্ম্য : প্ৰবাদ আছে যে সতি-সন্তানহীন সম্প্ৰদায়ৰে এই
বুঢ়াগোসাঁইৰ থানলৈ গৈ সোৱা জনাই সন্ততিৰে মনোবাঞ্ছা
নিবেদন কৰিলে সন্তান লাভ কৰে। আৰিয়ে ছেৱালীয়ে বসন্ত
কালত থানলৈ গৈ তাত থকা ওলফ ফুলৰ মালা গাঁঠি বিগ্ৰহত
মালা অৰ্পণ কৰি ভক্তিসহকাৰে প্ৰাৰ্থনা জনালে সুপাত্ৰত বিয়া
হয়। বোৱা-কটা সম্পৰ্কে পাৰ্গত হ'বলৈ ন-শিকাক গাভৰু
ছেৱালীয়ে 'চক্ৰতাপ' বৈ, বিগ্ৰহৰ ওপৰত সন্ততিৰে আঁৰি
দিলে বুঢ়াগোসাঁইৰ আশীৰ্বাদত সুন্দৰ পাৱ বুলি প্ৰবাদ আছে।
এনেবোৰ মাহাত্ম্যৰ কথাতেই বজা শিবসিংহ তীৰ্থলৈ বুলি
আহি আগতে উল্লেখ কৰা ২১ বিঘা ভূমি নিত্য-নৈমিত্তিক
পূজা-পাৰ্বণৰ খৰচৰ সুবিধাৰ অৰ্থে দান দিয়া বুলি প্ৰমাণ
আছে।

১৯০৪/০৫ চনৰবাই বৰ্তমানলৈকে ৭ পৰৱৰ্তী
নেতৃত্বত আৰু স্থানীয় বহিঅৰ সহযোগত মন্দিৰ পৰিচালিত
হৈ আছে। মূল শিবমূৰ্তিৰ সিনা ১২১ গৰাকী কুমাৰী ছেৱালীৰ
দ্বাৰা পানী তোলাই আনি শিবলিঙ্গত ঢলাৰ এটি পুৰনি প্ৰথা
চলি আহিছে।

বর্জমান বটা অলৌকিক শিখরাকৃতির দুটামান কাষিষ্টি : অগ্নি বুলিও মহাপুৰুষীয়া বানুহ, শিব বাবাইন, কথা ওনি আহিছিলো আৰু সেই অনুগাতেই আৰিও আচৰিত বটনা প্ৰত্যক্ষ কৰিলোঁ।

সন্ধ্যাতঃ ১৯৭৭ চন। বিয়াৰ পাছত অকিত কোৰ্টাৰলৈ বাওঁ। সেই ঠাইত আমগছৰ ডগত এটা শিল দেখিবলৈ পাওঁ। শিলটো দিনে দিনে ডাঙৰ হৈ গৈ আছে আৰু সপোনত মোক ধূপ, চাকি দিবলৈ কয়। মহাপুৰুষীয়া বানুহ বাবে প্ৰথমতে এই আচৰিত হৈছিলোঁ।

১৯৮৫ চনৰ নিৰ্বাচনৰ প্ৰচাৰ অভিযানত বাওঁতে একমত শিল এটা পূজা কৰা দেখা পাওঁ। শিলটোৰ বৰ্ণনা ওনি মোৰ কৰ ভয় লাগিল। কবলৈ আহি শিলটো ভালদৰে ধুই এডোখৰ বেলেগ ঠাইলৈ আনি চোতালতে ধূপ-চাকি দিয়া কৰিলো। এনেদৰে কিছুদিন পাৰ হয়। 'শিববাত্ৰি' আহিল। এই শুক্লদশমীৰ ওচৰত কৰ্মা খুজি শিলটোকহে পূজা কৰিলোঁ। এই শুক্লদশমীৰ ওচৰত কৰ্মা খুজি শিলটোকহে পূজা কৰিম বুলি প্ৰতিজ্ঞা কৰিছিলো। সেইবাবে 'শিববাত্ৰি' পূজা নকৰো বুলি মোৰ লগৰ মহিলাসকলক কলৌ। নিজে সিহিলা বাতিৰ সপোন এটাই মোৰ চকু মেল খুৱালে। সেই শিলটো যে "বাবা শিব" স্বয়ং তেওঁ নিজে প্ৰতিভাত হৈ দেখুৱালে। কেনেদৰে তেওঁক পূজা কৰিব লাগে, কি ফুল দিব লাগে, আৰু সেই ফুল কাৰ দৰত ফুলি আছে, এই সকলো কথা মনত থকাকে বুজাই দিলে। তেওঁক ভোগ অৰ্পণ কৰিব লাগে বুলিও ক'লে। সেইবাবে এই শিহৰ দিনা তেওঁ কোৱা মতে পূজা কৰিলোঁ। ভোগ হিচাপে এই বিচিৰি কনাই দিলো। শিহৰ দিনা বাতি বাবাই আহি ক'লে যে তেওঁক কেঁচা ভোগ দিব লাগে। কোনো বন্ধা বস্তু তেওঁ গ্ৰহণ নকৰে। সেইবাবে ইয়াৰ শিহৰণৰা কেঁচা বস্তু বাবাক দিওঁ। প্ৰতিদিনে পূজা কৰোঁতে নৈবেদ্য দিয়া দৰকাৰ বুলি কলে। নহলে বাবাৰ বাহন 'বাঁড়গক' ভোকত থাকে বুলি ক'লে। আৰু পূজাৰ মন্ত্ৰবোৰ কি আচৰিত? প্ৰথমে শালগ্ৰাম বুলি সেই মন্ত্ৰেৰে পূজা কৰিছিলোঁ। কিন্তু প্ৰত্যেকদিনা বাতি সপোনত বাবাৰ মন্ত্ৰবোৰহে দেখো। সেইবাবে পূজা পদ্ধতি আনি চোৱাতহে গম পালো সপোনৰ মন্ত্ৰবোৰ শিব পূজাৰহে মন্ত্ৰ। সংস্কৃতৰ টান টান উচ্চাৰণবোৰ যথায়থকাৰে মনত বৈ গ'ল। তাৰিলে কৰ আচৰিত লাগে। এই সকলোবোৰ বাবাৰ অপাৰ মহিমা। বৰ্ণনা কৰি শেষ কৰিব নোৱাৰি।*

হাজোৰ শিবৰ থান 'কেদাৰ মন্দিৰ' : বুৰঞ্জীপ্ৰসিদ্ধ হাজো মহানগৰীৰ শ্ৰীহৰ্যগ্ৰীৱ মাথৰ মন্দিৰৰপৰা কিছুদূৰ গৈ গণেশ মন্দিৰ। তাৰ পাছত এখন গাহৰ

* শ্ৰীসৰ্বেশ্বৰ দাস, শ্ৰীজ্ঞানদা দাস, আজ্ঞাৰা, ভৱালীপাৰা, কামৰূপ।

কগাই শিৱৰ ধান পোৱা যায়। পাহাৰখনৰ বাহিৰে কোনো পাহাৰ। মন্দিৰটোক কোনো মন্দিৰ বুলি জনা যায়। 'গৌৰীহৰ ভক্ত' বা 'কৈলাশ যুগিও কোৱা হয়।

কিঞ্চলস্থি এয়ে যে, বেউলাই হেনো লকিমাকৰ মৰা 'শ'টো মৈ ভেলত উঠি আহি এই মন্দিৰতে জিৰাইছিল। বেউলাই "কেকোঁৱাসনৰ" নামৰ নদীয়ে ভেল লৈ আহিছিল। বৰ্তমান কেকোঁৱা সানৰ ভূমিকম্পৰ ফলত বিলুপ্ত হৈছে।

কিন্তু গোখাই কবী বোৱা, নেতাই-ধুনীৰ অতি আদিৰ ভগ্নাৱশেষ দেখিবলৈ পোৱা যায় বুলি কোনো কোনোৱে কয়। কোনো পাহাৰত 'কপিল যুনি' আশ্ৰয়ৰো চিন আছে বুলি কোনো কোনোৱে কয়।

কোনো মন্দিৰটো অতি পুৰণি আৰু বিশ্বকৰ্মাই নিৰ্মাণ কৰা বুলি প্ৰবাদ আছে। ভিতৰত কৈলাশপতি শিৱ জটীখাৰীৰ শিলৰ মূৰ্তি।

'পবিত্ৰ অসম'ৰ মতে, মন্দিৰটিত এটি শিৱলিংগ আছে আৰু তাতে থকা এখনি শিলালিপিৰ এই কথা আছে যে আহোম ৰজা ৰাজেশ্বৰ সিংহৰ নিৰ্দেশ মতে মন্দিৰটিৰ পুনৰ্নিৰ্মাণ কৰা হয়।

বৰ্তমান মন্দিৰটিত ৰাখীৰ ডিৰ দেখা যায়। মন্দিৰটিত নিৰামিৰ ভোগ দিয়া হয় যদিও ৰাজেশ্বৰ-সময়ে পাৰ্বতীৰ উদ্দেশ্যে পাঠা আদিও আগবঢ়োৱা হয়।**

শ্ৰীশ্ৰীভূজেশ্বৰ মন্দিৰ : কামৰূপ জিলাৰ হাজোৰ ৰাজহ চক্ৰৰ অন্তৰ্গত গুৱালকুছিৰ ওচৰৰ বংশবত মহাসেৱ (শিৱ) শ্ৰীশ্ৰীভূজেশ্বৰ মন্দিৰ অৱস্থিত। ভূজেশ্বৰ মন্দিৰক 'ভাঙাৰা' বুলিও স্থানীয় লোকে কয়।

ভূজেশ্বৰ মন্দিৰ মানুহে সজা নাই। প্ৰকৃতিৰ অমূল্য আৰু বিতোপন কাকৰ্মৰে নিৰ্মিত এই মন্দিৰ। এটি প্ৰকাণ্ড শিলৰ ভিতৰত প্ৰভু বিদ্যমান। বছৰৰ প্ৰায় ন মাহ পানীত ঢাক খাই থাকে। দেৱী দুৰ্গাৰ (পাৰ্বতী) লগতে বিদ্যমান বাবে ভূজেশ্বৰ আৰু কমলপুৰ ৰাজহ চক্ৰৰ পিংগলেশ্বৰ দুয়ো শিৱ মন্দিৰত নিত্য ভোগত পাব, হাঁহ, পঠা আৰু মাছৰ ব্যৱহাৰ হয়। প্ৰাকৃতিক দৃশ্যৰে ভৰা শ্ৰীশ্ৰীভূজেশ্বৰ মন্দিৰ চৌকাৰ। বৰ্তমান অসম চৰকাৰে তাত কথিব খেতি কৰিছে।

তিনি গোত্ৰৰ কৰদেউৰীৰ (পূজাৰী) দ্বাৰা পৰিচালিত শিৱ শক্তিপূজা কৰিব পৰা ক্ষমতা থকা বাবে এই দেৱালয়ৰ পূজাৰীসকল গুৱালকুছি, বোৰ্কা সাতগাঁৱৰ 'চেণ্ডি' আৰু নলবাৰীৰ গুৱাকুছিলৈ প্ৰায় সাতশ বছৰ আগত আদৰি নিয়া হৈছিল। সম্প্ৰদায়ৰ কিম্বদন্তীৰে ভৰা ভূজেশ্বৰ প্ৰভুৰ অনেক প্ৰবাদ আছে। ল'ৰা-ছোৱালী নোহোৱা মানুহে ভোগ দিলে, দুখাৰোগ্য ৰোগীয়ে বিশ্বপত্ৰ ধৰুৱা ফুল দিলে মনজ্ঞান পূৰ্ণ হয়। ১৯৭২ চনত এই দেৱালয়ৰ পূজাৰীৰ পুত্ৰজনে মন্দিৰ

** শ্ৰীমতী ৰেদঙী দাস, হাজো, কামৰূপ।

শিল্প ভাঙি বেগাব কৰিছিল। এটা বিৰিঙি শিল্প বাঁড় গৰুৰ নিচিনা আছিল। বাকি সপোনত অচিনাকি বুদ্ধই (প্ৰভুই) জনৈক লকী শৰ্মাক কৈছিল, 'এই শিল্প মোৰ বৃষভ, তাক নাশাওঁবি। একে সপোন তেওঁৰ মাতৃয়েও দেখিছিল। কথা নাহানি শিল্প ভাঙি টুকত ছুটিলে। গোটেই টুকখন ছলি গ'ল। হাইভাৰ আৰু কনুয়া বাচিল। লকী শৰ্মা পুৰি মৰিল। কাণোবো ছলি গ'ল। কিন্তু লকী শৰ্মাৰ গাৰ লগুণডাল নুপুৰিলে। ১৯৯৪ চনত এহাল দম্পতীয়ে ডিঙিত চিপজৰী লগাই আত্মহত্যা কৰিলে। সামাজিক নিয়মমতে বহীকটা মানুহজনে দেৱালয়ৰ পুখুৰীত প্ৰাৱশ্চিক্ত কৰিবলৈ যোৱাত চাৰিওফালৰপৰা চাৰিডাল সাপ আহি মানুহজনক আতুৰি ধৰিলে।

কৃষ্ণাঙ্গীয়া গোত্ৰীয় বোৰ্কা সাতগাঁৱৰ 'চেপ্তি' গাঁৱলৈ আদৰি অনা পূজাৰীসকলৰ পৰিয়ালক 'বড়ি বামুণধৰ' বুলি কয়। বড়ি বামুণধৰ কাষতে চেপ্তি গাঁৱত 'বড়ি গৌসাই' বুলি আন এটি শিৱ মন্দিৰ আছে, চেপ্তি গাঁৱৰ কৃষ্ণাঙ্গীয়া ব্ৰাহ্মণসকল তৃসেক্ষৰ পূজাৰী আৰু পৰামৰ্শ গোত্ৰৰ ব্ৰাহ্মণসকল উমানন্দ শিৱৰ পূজাৰী। দুই শিৱ মন্দিৰ পূজাৰীৰ বাসস্থান চেপ্তি গাঁৱতে 'বড়ি গৌসাই' শিৱ মন্দিৰ বিদ্যমান।

'বড়ি গৌসাই' শিৱ মন্দিৰৰ লোকপ্ৰবাদ এনে ধৰণৰ : বহু বছৰ আগতে কোনো বুঢ়াই পাহাৰত এটি শিল পালে। শিলৰ আকৃতি দেখি দৰুৱা কামৰ বাবে প্ৰযোজ্য বুলি ভাবিলে। শিলটো কান্ধত লৈ বুঢ়াই চেপ্তি গাঁও পাই শিলটো থৈ অৰ্জুন গছৰ তলত জিৰণি ললে। কিছু সময় পাছত বুঢ়াই শিলটো দাঙিব নোৱৰা হ'ল। গএগ বাইজক বুঢ়াই কথোটা ক'লে। বাইজে হাতী আনিও শিলটো লৰাব নোৱাৰিলে। বুঢ়াক সপোনত অচিনাকি বুদ্ধ ব্ৰাহ্মণে শিৱ বুলি পৰিচয় দিলে। গাত ত্ৰিশূল থকা এইজনা শিৱক বিতাতেই পাই তৃসেক্ষৰ আৰু উমানন্দৰ পূজাৰীসকলে পূজা অৰ্চনা কৰিবলৈ ধৰিলে। আজিৰ 'বড়ি গৌসাই' শিৱ মন্দিৰ তাহানিৰ লংকেশ্বৰ ৰাৱণে দাঙিব নোৱৰা হোৱা শিৱ মন্দিৰৰ নিচিনা এটি জাগ্ৰত শিৱ মন্দিৰ। বোৰ্কা সাতগাঁৱৰ বাইজে চেপ্তি বড়ি গৌসাই মন্দিৰত ছেৱালীৰ বিয়াৰ দৰাৰ ভাং, বিম্বনত্ৰ, দুৰাবোগ্য বোগৰ আৰোগ্যৰ বাবে বিম্বহোম, সতি-সন্ততি বিচাৰি ডাং আৰু কেঁচা ভোগ, গৰু বা বস্ত্ৰ হেৰালে ভাং আৰু ঘোঁচি দিয়াৰ লোকবিশ্বাস আছে।*

অমন-কামদেৱ দেৱালয় : কামৰূপ জিলাৰ অন্তৰ্গত বহিহাটা চাৰিআগিৰ পৰা প্ৰায় চাৰি কিলোমিটাৰ দক্ষিণত অমন-কামদেৱ মন্দিৰ অৱস্থিত। দিৱানসিৰি নামৰ পাহাৰৰ সৰু টিলা এটাত এই মন্দিৰ অৱস্থিত। মন্দিৰৰ মূল মূৰ্তিজন

* ডা° নগেন্দ্ৰনাথ শৰ্মা, বংখৰ, হাজো।

(পৰ্বতগুহত) প্ৰায় দুই ফুট ওখ আশ্বিনকলত অৱস্থাত থকা এক সুন্দৰ মূৰ্তি। এই মূৰ্তিজনাকৈ বহুতে 'উমা-মহেশ্বৰ' হিচাপে কল্পনা কৰে যদিও আচলতে মন্দিৰৰ নাম 'কামদেবো দেৱালয়' হোৱালৈ চাই ইয়াক 'মদন আৰু বক্সি' মূল্য মূৰ্তি বুলি ভবাৰ থকা আছে।

মূৰ্তিজন পূবমুখকৈ পৰ্বতগুহৰ পশ্চিম নিশত অৱস্থিত। পশ্চিকে কামদেৱী পৰম্পৰাৰ ব্যক্তিকে এইজনী মূৰ্তিক পশ্চিমমুখকৈহে প্ৰণাম কৰিব লাগে।

এই মন্দিৰত আজিও নিত্যপূজা, ভোগ-প্ৰসাদৰ ব্যৱস্থা চলি আছে। ইয়াৰ ভোগ-প্ৰসাদ সম্পূৰ্ণ নিৰামিষ। নিত্যপূজাৰ সময়ত ইয়াক উমা, মহেশ্বৰ হিচাপেই বৰ্তমানৰ পূজাৰীয়ে পূজা-অৰ্চনা কৰে যদিও চৈৱ মাহৰ মদন ত্ৰয়োদশী উপলক্ষত 'কামদেবো বজা লিখিত বিব্ৰাহ্য' ইত্যাদি মন্ত্ৰেৰেহে ধ্যান লোৱা হয়। আৰু 'বতিপ্ৰিয় মাধৱানন্দ কৰণ কামাৰ দেৱ দেৱস্য মূৰ্তয়ে' -এই মন্ত্ৰেৰে ধ্যান কৰা হয়। তদুপৰি 'বত্যা সহিতো কামদেৱাৰ দ্বাৰা' মন্ত্ৰেৰে বহুত আৰ্হতি প্ৰদান কৰা হয়।

যোগিনীতন্ত্ৰৰ উদ্ভৱৰণত এই দেৱালয়ৰ সামান্য উল্লেখ পোৱা যায়। ভক্তা অৱস্থাপ্ৰাপ্ত এই মন্দিৰ ১৮ শতিকাত পুনৰ মহাবাজ শিৱসিংহই স্বেয়াতি কৰে। এই মন্দিৰৰ বৰ্তমান অৱস্থালৈ অহাৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষ বৈশিষ্ট্য এই যে ১৯০২ চনত এই মন্দিৰৰ উন্নয়নৰ দাৱিত্ব (বৰদেউৰী) লৈছিল মদনভলা মৌজাৰ টেঙাবাৰী গাঁৱৰ নিয়াবত আলী চৌধুৰী নামৰ এজন মুছলমান সম্প্ৰদায়ৰ লোকে। তেওঁ এই দাৱিত্ব পালন কৰিছিল চানি বছৰ। ইয়াৰদ্বাৰাই ধৰ্মমূলক সহনশীলতাৰ সুন্দৰ আদৰ্শ লক্ষ্য কৰা যায়।

গোপেশ্বৰ দেৱালয় : গুৱাহাটীৰপৰা বাইহাটা চাৰিআগিলৈ অহা ৫২ নং ৰাষ্ট্ৰীয় ৰাই পথৰ দাঁতিতেই গোপেশ্বৰ দেৱালয় অৱস্থিত। দেৱালয়খনৰ বৰ্তমানৰ নাম গোপেশ্বৰ হলেও আচলতে ইয়াৰ নাম 'গুপ্তেশ্বৰ' দেৱালয়।

প্ৰবাদমতে মদন কামদেৱ দেৱালয়ত মদন-বতি সম্পৰ্কত দেৱতাসকলে এক বিচাৰ সভাৰ আয়োজন কৰিছিল। উক্ত সভাত মহাদেৱ শিৱক বিচাৰপতি পতাৰ সিদ্ধান্ত লৈছিল। দেৱতাসকলৰ এই সিদ্ধান্তত দেৱাদিদেৱ মহাদেৱ ভীতি-প্ৰভু হৈ এই মন্দিৰত গুপ্ত হৈ থাকিল আৰু তেতিয়াৰপৰাই ই গুপ্তেশ্বৰ দেৱালয় হয়। আজিও এই মন্দিৰৰ মূল বিগ্ৰহ নিতলয় এক ঢাকনীৰ মাজতহে দৰ্শনাৰ্থীয়ে প্ৰণাম কৰিব লাগে। শিৱ যেতিয়া গুপ্ত ভাৱত থাকিল, তেতিয়া তেওঁ নাতিদূৰত পাৰ্বতীকো লুকুৱাই ৰাখিলে, জানোচা পাৰ্বতীয়ে মহাদেৱৰ কথা কৈ দিৱে, এই ভৱত। পাৰ্বতীক লুকুৱাই ৰখা ঠাইখিনিকে বৰ্তমানেও 'পাৰ্বতী কোঠ' হিচাপে দৰ্শনাৰ্থীয়ে গৈ প্ৰণাম কৰে। মূল মন্দিৰৰপৰা (গোপেশ্বৰ) পাৰ্বতী কোঠলৈ আজিও এটা সুন্দৰ বিদ্যমান।

গোপেশ্বৰ মন্দিৰ অৱস্থিত গাঁওখন নাম দেওদুৱাৰ। দেৱতাসকল কিমান বাবে এই গাঁওখন মাজেৰেই আহিছিল বাবেই হেনো এই গাঁওখন নাম দেওদুৱাৰ বা দেওদুৱাৰ।

গোপেশ্বৰ মন্দিৰত নিত্য পূজাৰ ব্যৱস্থা আছে। ইয়াত সিন্ধুপত মহাসেৱক পূজা-অৰ্চনা চলে। বুলি সিন্ধুপতী মহাসেৱক অৱস্থিতিৰ ঠাইখিনি পাহাৰৰ এক প্ৰাকৃতিক চাৰিয়ে (ইয়াত মানুহে হাত লগাবলগীয়া হোৱা নাই) ব'দ-বৰদুৱাৰ পৰা আঁতৰত ৰাখিছে। সেয়েই যিকোনো মুহূৰ্ততে পাহাৰৰ এই শিলাখণ্ড পৰি যাব পাৰে বুলি ভয় ভাবৰ উদ্বেগ হোৱা এই শিলাখণ্ডৰ তলতেই পূজাৰীয়ে নিৰ্ভীক মনেৰে নিজ পূজা-অৰ্চনা কৰি আহিছে। পূজাৰ অন্তত ভোগ-ভাত উৰ্লা কৰাৰ প্ৰথা আছে। ইয়াত ভোগ-ভাত সাধিব।

: 'পবিত্ৰ অসম'ত পোৱা যায় যে, গেজেটিংকক্ষৰতে শিৱসিংহ ৰজাৰ দিনত আনুমানিক ১৭২৫ চনত স্থাপিত লাখেৰাজ ৭০ বিঘা, নিম্বিখেৰাজ ৫৩২ বিঘা। দৌলৰ হাতত থকা ১৬৬১ খক বা ১৭৩৯ চনত সেই ৰজাৰ প্ৰধান সেনাপতি তৰু দূৰবা বৰদুৱাৰে দেৱোত্তৰ নিবন্ধ কৰি দিয়া 'ভাষ্যপত্ৰিকা'ত 'দেওদুৱাৰত মাটি এক বিঘা' এনেকৈ আছে। দৌলৰ মতে মন্দিৰ লাখেৰাজ ১৮ পুৰাৰ দুপুৰাৰ ৰেললাইনত গৈছে, নিম্বিখেৰাজ ১৫০ আৰু খেৰাজ ২৫ পুৰা আছে। বৰ্তমান মন্দিৰ ভগা-ছিগা।

দেওবাঁহৰ ওৰি শিৱ দেৱালয় : ব্ৰহ্মপুত্ৰ নদীৰ শৰাইঘাট দলভৰ ওপৰেদি যোৱা ৩১ নম্বৰ ৰাষ্ট্ৰীয় পথটোৰ বাইহাটা চাৰিআলিত ৫২ নম্বৰ ৰাষ্ট্ৰীয় পথৰ সৈতে সংযোগ ৰটিছে। উক্ত ৫২ নম্বৰ ৰাষ্ট্ৰীয় পথৰ দাঁতিতে অৱস্থিত বেজেৰাৰপৰা প্ৰায় ৫ কিলোমিটাৰ দূৰত উক্তৰে বালিকুছি গড়কাটীয়া পথৰ দাঁতিত শিঙাৰপাৰা। শিঙাৰপাৰাৰপৰা ২ কিলোমিটাৰ উত্তৰ-পূব দিশত বৰদৌল ওচৰত, কৰবা মৌজাৰ অন্তৰ্গত ঔতলা গাঁৱত ঐতিহ্যবাহিনীত দেওবাঁহ ওৰি শিৱ দেৱালয় অৱস্থিত।

জনজন্মতে, এসময়ত ভলুকা বাঁহ এজোপাৰ ওচৰত শিৱলিংগ উদ্ধাৰ হোৱা বাবে 'দেওবাঁহৰ ওৰি' নামকৰণ হ'ল। স্থানীয় ৰাইজে বহুবি শিৱবাৰি উৎসৱো উদ্‌যাপন কৰি আহিছে। ১৯৫৭ চনত ৰাইজে দান-বৰঙনিৰে নামঘৰটো আৰু মন্দিৰটো সাধাৰণভাৱে হলেও চিন-পাতেৰে সাজি উলিয়াইছে। দেৱালয়খন বৃষ্ট জমি এক বিঘা তিনি কঠা। বৰ্তমানে উক্ত জমিখিনি উক্ত ওৱাহাটীৰ কামেশ্বৰ দেৱালয়ৰ নামত অন্তৰ্ভুক্ত হৈ আছে। সম্ভৱতঃ ঔতলা গাঁৱত ভোগ জমি হিচাপে তাহানি প্ৰমত্তসিংহই দান কৰিছিল।

দেহালয়খনৰ ক্ষেত্ৰত কোনো লিখিত তথ্য উদ্ধাৰ হোৱা নাই যদিও জনশ্ৰুতি মতে, ঠাইখণ্ডৰ ওচৰে-পাজৰে কেন্দ্ৰুৱা, বাবেদলা, শোলমৰী, সাহান, শিঙাৰপাৰা, পাত্ৰপুৰ, খৰিকটা আদি গাঁৱৰ লোকে গৰু-চৰাই ফুৰিছিল। অটব্য জাবনিৰে পৰিপূৰ্ণ ঠাইখণ্ডত থকা আহতগুৰিত গৰখীয়াসকলে গোপালভগীয়া নাম পতাৰ দিনাই 'বৰগৰখীয়া' পাতি লৈছিল। বৰগৰখীয়াৰ নিৰ্দেশমতে গৰখীয়াসকলে চলিব লাগিছিল। পাছত গৰখীয়াসকলে গৰখীয়া মনেৰে এযোৰকৈ ফৰিং বিলাৰ পাতেৰ দিনে বলি দিয়া নিয়ম প্ৰবৰ্তন কৰিছিল। পালমতে প্ৰত্যেকজন গৰখীয়াই ফৰিং এযোৰ যোগাব কৰিব লাগিছিল আৰু দাওহালজনে তেওঁলোকৰ নিয়ম অনুযায়ী বিলাৰ পাতেৰে বলি দিছিল। অটব্য জাবনিৰে পৰিপূৰ্ণ ঠাইখণ্ডৰ মাজত প্ৰায় ৩০ ফুট আহল-বহল পৰিচ্ছাৰ ঠাইখণ্ডৰ এপিনে নলা এটিৰ মাজত বিলা এজোপা আছিল। ক'ৰাবৰপৰা এজনী কপিলী গাই বিলা জোপালৈ আহিছিল আৰু অকণমান পাছতে সেই ঠাই পৰিত্যাগ কৰিছিল। বিলাজোপাত নিজৰ ওহাৰৰ পৰা আপোনা-আপুনি দুখ দি থকা দৃশ্যটোৱে গৰখীয়াসকলৰ মাজত কৌতূহলৰ সৃষ্টি কৰিছিল। এদিন কৌতূহল দমাৰ নোৱাৰি; এজন গৰখীয়াই গাইজনী দুখ দি জাবনিৰ পিনে সোমাই যাওঁতে, গাইজনীৰ নেজত ধৰি পিছে পিছে গৈ আছিল। কপিলী গাইজনীয়ে পৰি থকা ডাঙৰ গছ এডালৰ খোৰোঙেৰে সোমাই গৈ, পিছ তেওঁৰে লঠিৱাই দিয়াত গৰখীয়াজন ছিটিকি পৰিল। গৰখীয়াজনে উঠি দেখে যে, ডাঙৰ অজগৰ সৰ্প এডাল পৰি আছে। গছডালৰ সলনি সৰ্প। কি আচৰিত। লগে লগে গৰখীয়াজনে লগৰ গৰখীয়াক কথাটো জানিবলৈ দিলে। গৰখীয়াসকলে ভয়ে ভয়ে গৈ দেখে যে আকৌ ডাঙৰ গছ এডাল পৰি আছে। কিন্তু গৰখীয়াসকলে স্ব-চকুৰে দেখা অজগৰ সৰ্পটোৰ কথা বিশ্বাস নকৰিলে। সেইদিনা নিশা আৰু গৰখীয়াজনৰ টোপনি নহ'ল। পিছদিনা আকৌ গৰখীয়াজনে ফৰিং বিচাৰি আনি দিয়াৰ পাল। পিছদিনা গৰখীয়াজনে গৰু চৰাইলৈ যাওঁতে ফৰিং বিচাৰি চলাখ কৰিলে। বলি দিয়াৰ সময় উকলি বাওঁ বাওঁ; ইপিনে বলি শেষ নোহোৱা পৰ্যন্ত এটোপা পানী খোৱাৰ নিয়ম নাই। ফৰিং বিচাৰি যোৱা গৰখীয়াজনে ফৰিং বিচাৰি বিচাৰি অকস্মাতে আকৌ গছ পৰি থকা সেই ঠাইখণ্ড পালেগৈ। হঠাতে ডাঙৰ অজগৰ সৰ্পটো দেখি আচৰিত হ'ল আৰু দৌৰি আহি গৰখীয়া বহুসকলক কথাটো জানিবলৈ দিলে। গৰখীয়াসকলে গৈ দেখে যে অজগৰ সৰ্পটো লাহে লাহে জাবনিৰ মাজলৈ সোমাই গৈ আছে। গৰখীয়াসকলৰ মন গধুৰ হ'ল। ইপিনে গৰখীয়াজনে ফৰিং বিচাৰি নাপাই নিজকে বলি দিবলৈ ক'লে। কথামতে কাম; গৰখীয়াসকলে তাকে সিদ্ধান্ত ল'লে। সিদ্ধান্তমতে গৰখীয়াজনে ওচৰতে থকা বৰলীত স্নান কৰি আহি সাজু হ'ল। দাওহালজনে বিলাৰ পাতেৰে ফৰিং বলি দিয়াৰ নিচিনাকৈ

গব্বীয়াজনক বলি দিয়ে। বিবিশ্বৰ পাতেবে নব-বলি। ওচৰ-পাৰেৰ গঞা লোকে
বটনাটো শুনি আশ্চৰ্য প্ৰকাশ কৰিলে। আটোৱেই গৈ বটনাইলীত উপস্থিত হ'লগৈ
আৰু সৰলভাৱে সুখত এটাই ক'থা— "বিবিশ্বৰ পাতেবে নব-বলি; কি আচৰিত"।
পাছত আগবেগবাহি ওলোটাৰ পুতি খোৱা লক দুডাল (কৰি বলি দিয়াৰ বাবে
স্বৰূপ ক'থা) উজালিবলৈ চেষ্টা কৰি বিফল হ'ল। ক্ৰমে সিন বাগলিল। কলক্ৰমত
এদিন ওলোটা আধিৰে এজোপা ডালুকা বাঁহ পৰি উঠিল।

ইপিনে উক্ত বটনাৰ কিছুদিন পাছত কেন্দ্ৰবানিবাসী চতুৰ্ভুজ (যুতি বুজাক
ক'ৰা শৰীৰ পূৰ্বপুৰুষ) সপোনত জটীয়াৰীক দেখিবলৈ পালে। সপোনত দেখি
জানিব পাবিলে যে, জটীয়াৰীৰ বালস্থান বিবিশ্বৰ এজোপা। পাছদিনা লোক-
মোকালিতে চতুৰ্ভুজৰ বন্ধু বনগাঁৱৰ পানীনীয়া বৈদ্য নামৰ লোকজন আহি
তেওঁ নিশা দেখা সপোনটোৰ কথা বিবৰি ক'লে। সপোন দুটা একেই। দুয়ো
বন্ধুৰে আলোচনাত মিলিত হৈ গঞা দুই-চাৰিজনক লৈ বকনীত স্নান কৰি
আহি বিবিশ্বৰ কাষৰ মাটি অলপ আঁতৰোৱাৰ লগে লগেই এটি সৰ্পই কোঁচ
কৰি ফলা তুলি পলকতে আঁতৰি গ'ল।* ধীৰে ধীৰে বিবিশ্বৰ এজোপা উভালি
অকণমান মাটি খান্দোতে শিৱলিঙ্গৰ আবিৰ্ভাৱ হ'ল। বকনীৰ পবিত্ৰ পানী আনি
শিৱলিঙ্গৰ মাটি আঁতৰাই চাবিওকালে পৰিচাৰ কৰিলে। কুল-বেলপাত সংগ্ৰহ
কৰি নৈবেদ্য আগবঢ়াই পূজা আৰম্ভ কৰাৰ লগে লগে নাগৰাজ এফালে বিগ্ৰহটো
মেৰাই ধৰিলে। ডেকুলী এটি নাগৰাজৰ মূৰৰ ওপৰত। সেই সিন ধৰি আজি
পৰ্যন্ত স্থানীয় বাহিৰে উক্ত বিগ্ৰহটোকে ধূপ-ধূনা জ্বলাই সেৱা জনাই আহিছে।

'পবিত্ৰ অসম'ত পোৱা তথ্যমতে শিৱলিঙ্গৰ উদ্ভৱে দেওবাৰৰ শুনি
দেৱালয় আৰু উদ্ভৱ বৰকেতী মৌজাতো আন এখন আছে। শিৱলিঙ্গৰ মন্দিৰ
এতিয়া কেঁচা যদিও লাখেৰাজ ২৬৭ বিঘা। আনুমানিক ১৭৯৫ চনত কললিঙ্গ
সিংহৰ সিনত স্থাপিত। **

লোজা ভাঙৰা থানৰ চমু ইতিহাস : লোজা ভাঙৰা থানখন অতি পুৰণি।
ই কেতিয়া স্থাপিত, ইয়াৰ সঠিক সময় নিৰূপণ কৰিব নোৱাৰি যদিও ই শঙ্কৰদেৱ-
মাধৱদেৱৰ সময়সাময়িক বুলি জনশ্ৰুতি আছে।

এই থানৰ বহুতো অলৌকিক মাহাত্ম্য শুনা যায়। গাঁৱত কলেবাসদৃশ ৰোগ
হ'লে থানলৈ পাঠা ছাগলী আগবঢ়াই ঢোল-খোলেৰে নি থানত দি তাৰ পাছত

* বাহিৰাটো চাৰিআলিৰ নিজা বাতৰি দিওঁতাই পঠোজা এই তথ্য 'দৈনিক
অসম'ত ১৯৯২ চনৰ ১৮ নভেম্বৰত প্ৰকাশ পাইছিল।

** শ্ৰীৰমণীমোহন ডেকা, লাচিত নগৰ, বাহিৰাটো চাৰিআলি।

ছকলীটো লৈ পাৰ কৰি খেলি গিলে। মনে মনে গাঁৱৰ বেয়াৰো আঁতৰি যায়। আন উৎসৱৰ উপৰিও মাৰুৰ পূৰ্ণিৰাত গাঁৱৰ বহিজে-তাত আবিৰা নিৱাৰ নিৱৰো আহে। ধানখন এতিয়া পকী কৰা হৈছে।***

বুঢ়াগোহাঁই আৰু গোৱৰ্দ্ধন আৰু কেন্দ্ৰ পৰ্বত : চমৰিয়া মৌজাত আৰু ছয়গাঁৱত শিৱৰ নামত পৱিত্ৰ বুঢ়াগোহাঁই পৰ্বত দণ্ডায়মান। বকোৰ বুঢ়াগোহাঁই পৰ্বতত দেৱীৰো থান আছে। ছয়গাঁৱত বিকুৰ অৰ্ধিষ্ঠান গোৱৰ্দ্ধন পৰ্বত। লুকি আৰু বেকেলীত ঠাকুৰপাৰা, তিনিবৈনী, বুঢ়াগোহাঁই, বকৰা, চমুৱা আদি কেন্দ্ৰ পৰ্বতবোৰ আছে। (গেজেটিয়াৰ)

নলবাৰী

১। সিহজাৰী শিৱমন্দিৰ : নলবাৰী জিলাৰ অন্তৰ্গত সিহজাৰী গাঁৱত এটি শিৱ মন্দিৰ আছে। অনুমানিক ১০০০ বছৰ আগৰপৰাই এই থান চলি আহিছে। *১

২। মহাকল্প পীঠ : নলবাৰী জিলাৰ আৰামমৌ গাঁৱত মহাকল্প পীঠ নামে এখনি শিৱস্থান আছে। কিম্বদন্তীৰ মতে এই থানখন বহুত পুৰণি।*২

বিদ্বেষৰ দেৱালয় : নলবাৰী জিলাৰ অন্তৰ্গত ধৰ্মপুৰ মৌজাৰ বেলশৰ এখন পুৰণি গাঁও। ই নলবাৰী চহৰৰপৰা প্ৰায় ১৪ কি. মি. পশ্চিমে অৱস্থিত। ইয়াৰ মাজ মজিয়াতে বিদ্বেষৰ দেৱালয় অৱস্থিত। 'বোগিনীজন্তু'ত বিম্বত্ৰী নামে এক পৰ্বতৰ কথা আছে।

এইজন ব্ৰাহ্মণৰ কেইবাজনী গাইনকৰ ভিতৰত এজনী কপিলা গাই আছিল। কপিলাজনীয়ে মনে মনে হাবিলৈ গৈ এজোপা বিৰিণা গছত গাৰীৰ দি থকা দেখি সেই ঠাই অনুসন্ধান কৰিলত বিৰিণাজোপাৰ ওচৰত এটা শিল পালে। খান্দোতে কোৰখন লাগি শিলটোৰ ঈশাণ কোণৰ এবখলা এৰি পৰিল (বৰ্তমানো ই একে অৱস্থাতে আছে)। শিল আৱিষ্কৃত হোৱাত ব্ৰাহ্মণজনৰ ভয় লাগিল আৰু নাগাক (নাগশঙ্কৰ) (তেতিয়াৰ কোঁচ ৰজা বুলি মানুহৰ মুখে মুখে শুনা যায়) ৰজাক সকলো সংবাদ দিলে। নাগাক ৰজাই দলে-বলে আহি সেই ঠাইত উপস্থিত হ'ল আৰু হাতী লগাই শিলটো টানিলে। হাতীয়ে টানেহে টানে, কিন্তু শিলটো

*** শ্ৰীময়্যাম কাকতি, শ্ৰীৰামিয়াম কাকতি, লেজা, কামৰূপ।

* পৱিত্ৰ অঙ্গুৰ।

*১ শ্ৰীকৃষ্ণ শৰ্মা, সিহজাৰী, নলবাৰী

*২ শ্ৰীহৰেন শইকীয়া, আৰামমৌ, নলবাৰী

৩০০বৈ নাই তথাবধি তালৈ বহি গ'ল (বৰ্তমান ই ভূমিসংক্ৰম ১০ ফুট উন্নত আছে।) 'পবিত্ৰ অসম'ৰ স্ততে নাগাক বজা ১৯৪৩ শকত ইং ১৯২৯ চনত নাগাক বজাই এটি মঠ বান্ধি নিলে। শিৱসিংহ বজাই মন্দিৰ নামত তু-সম্পত্তি আদি নিলে। পেন্জেটিয়াৰ স্ততে ইয়াৰ লাখেৰাজ ১৪২০ বিঘা আৰু নিম্নিখেৰাজ ২৮০১ বিঘা। শিৱবাৰি, দুৰ্গাপূজা আদিত সমাৰোহ হয়।*

সম্ভা গাঁৱৰ 'কুলৰ তল' শিৱমন্দিৰ, নলবাৰী : প্ৰায় ১০০ (এক) বছৰমান আগতে এই ঠাইখন এজোপা প্ৰকাণ্ড বকুল গছ আৰু দুজোপা অৰ্জুন গছ প্ৰায় ওচৰা-ওচৰিকৈ আছিল। বকুলজোপাৰ ফুল ঋতিপূৰ্ণৰ সময়ত দলিতা পৰাৰ দৰে লিনিত থাকি পৰি আছিল। কুলৰ গোন্ধত ঠাইখন আৰোল-মোলাই আছিল। ইয়াৰ কাষতে গাঁৱৰ যুৱা কেইজনবানে মাটিৰ ধাপ এটা সাজি এখন খেৰ চাতিয়ে সৈতে গোঁসাইৰ খান পাতি সন্নাহ চাকি-খতি ছল্লায়। এনেদৰে কিছুদিন বোৰাৰ পাছত গাঁৱৰ বহুত মানুহেই দেখিবলৈ পায় গোঁসাইৰ খানত দুডাল ডাঙৰ সাপ। সকলোৱে আচৰিত হৈ সাপ দুডালৰ বিষয়ে আলোচনা কৰি খান প্ৰতিষ্ঠিত ব্যক্তিসকলে এটা শিৱলিংগ আনি শিৱ মন্দিৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰি মন্দিৰটোৰ নাম ৰাখে 'কুলৰ তল শিৱ মন্দিৰ'। এতিয়া পকীঘৰ নিৰ্মাণ হৈছে। মহাপ্ৰভুভক্বে পূজা-সেৱা চলে আৰু শিৱৰ আশ্ৰম মহিমা বাইছে আজিও প্ৰত্যেক কৰি আছে।।

ধমধমা শিৱধান : নলবাৰী জিলাৰ উত্তৰ অংশত, নলবাৰীপৰা প্ৰায় ১৩ কি. মি. দূৰত ধমধমা ঠাইখন অৱস্থিত। এই ঠাইতে হেনো কেন্দ্ৰী বজা আৰু আৱিৰক্ত বজাৰ সৈন্যৰ মাজত ধুমধমামে তুমুল যুদ্ধ চলিছিল। সেই বাবেই এই ঠাইৰ নাম ধমধমা হোৱা বুলি কিয়নটী আছে। এই ধমধমাতে (গড়ৰ কাষত) ঐতিহ্যমণ্ডিত শিৱৰ খানখন অৱস্থিত। এই শিৱধানৰ জন্ম বৃত্তান্ত আৰু মহত্বৰ কথা ধমধমা নিবাসী শ্ৰীভৈৰৱা দাস আৰু শ্ৰীজ্ঞানত মোহন দাসদেৱৰ পৰা জনা স্ততে এনে ধৰণৰ :

১৯৫১ চনত শ্ৰীবংশীৰাম দাসে (নিজলৈ শৰৰ নামে খ্যাত) সৰীসুন্দৰ সৈতে ধমধমা হাইকুলৰ পিছলিনে থকা এডবা চৰকাৰী পতিত মাটি সাধাৰণ খেৰ চাতি এখনেৰে এটি মন্দিৰ সাজি লয়। তাতে তেতিয়াৰ ধমধমা নিবাসী কৰি শৰ্মাই এটি শালগ্ৰামৰ মূৰ্তি স্থাপন কৰি শিৱবাৰি পূজাৰ আৰোহণ কৰিছিল। কিন্তু দুৰ্ভাগ্যবশতঃ শিৱবাৰি পূজাৰ দিনাই ধুমুহা-বতাহে মন্দিৰৰ চালিকন ভাঙি ভিত্তি উকুৱাই লৈ যায়। আনহাতে শৰৰ আৰু কলাধাৰ দাস (সেৱক)ক ঋতি

*৩ শ্ৰীশীলকমল মিত্ৰ, খেলশৰ, নলবাৰী।

* শ্ৰীৰাজিত কলিতা, সম্ভা গাঁও। নলবাৰী।

সপোনত তাত খালদাৰৰ মূৰ্তি আঁতৰাই শিৱ-পাৰ্বতীৰ মূৰ্তিৰ স্থাপন কৰি শিৱৰ থান স্থাপন কৰিবলৈ কৰ। পিছদিনাই কৰি শৰীক স্নানি আনি সেইটো আঁতৰাই নিবলৈ কৰ আৰু তাত শিৱৰ থান সাজিবলৈ কৰ মেলে। জনশ্রুতি মতে তাত কোনো কেঁচুৰা বজাৰ মিনত বজাৰ শিৱ মন্দিৰ আছিল। বিয়েই নহওক, ইয়াৰ পাহাড়ে তাৰ ওপৰত আন এটি বিনৰৱৰ আহি পৰে আৰু তেতিয়াই ইয়াৰ মাহাত্ম্য প্ৰকাশ পায়।

মন্দিৰ সজা ঠাইখিনি আছিল চককাৰী পতিত মাটি। তাৰ কাষতে কিছু মানুহে ঘৰৰ বস্তি পাতি বাস কৰিবলৈ লৈছিল। পতিকৈ চককাৰে বেদখল উচ্ছেদ কৰাৰ বাবে হাতী লৈ আহি মন্দিৰৰ কাষৰ ঘৰবোৰ ভাঙি পেলালে। শেষত বেতিয়া মন্দিৰটি ভাঙিবলৈ হাতী আগবাঢ়িল, তেতিয়াই সেই আচৰিত ঘটনাটি ঘটিল। হাতী মন্দিৰ ভাঙিবলৈ বোৰা সময়ত মন্দিৰৰ দুৱাৰ খোলা আছিল। হাতীটোৱে মন্দিৰৰ ওচৰলৈ গৈ মন্দিৰ ভঙাৰ পৰিবৰ্তে মন্দিৰৰ দুৱাৰ মুখত মূৰ দৌৰাই পৰি ব'ল। মাউতে ক'ব চেষ্টা কৰিও হাতীটোক উঠাব নোৱাৰিলে। শেষত বিকল হৈ মাউতে হাতী দুবাই লৈ আহে। তেতিয়া সাময়িক বাহিনীৰ দ্বাৰা মন্দিৰ ভাঙিবলৈ উদ্যত হয়। তেতিয়া আন এটি আন্তৰ্জাতক ঘটনা ঘটে। সাময়িক বাহিনী মন্দিৰ ভাঙিবলৈ আগবঢ়াৰ লগে লগে মন্দিৰৰ চৌপাশে বিভিন্ন সৰ্পই কৌপাবলৈ ধৰে। কলত সাময়িক বাহিনী হাত দাঙি উভতি আহে। তেতিয়া কৰ্তৃব্যবত এছ. ডি. অ.ই মন্দিৰটো নানানভি তাক নকৈ সাজিবলৈ কিছু কাঠ, টিনপাত, আনি দিবলৈ প্ৰতিক্ৰুতি দিয়ে আৰু সেইমতে বোমান ধ্বাত মন্দিৰটো নকৈ সজা হয়। লগে লগে মন্দিৰৰ ভিতৰত শিৱ-পাৰ্বতীৰ মূৰ্তি স্থাপন কৰাও (ছিমেন্ট-বালিৰে) সজাৰ কাম হাতত লোৱা হয়। শ্ৰীভোলাৰাম দাস কাৰিকৰৰদ্বাৰা মন্দিৰৰ মূৰ্তি সজা কাম সম্পূৰ্ণ কৰা হয়।

এই শিৱ থানখনৰ ওপৰত মানুহৰ অগাধ বিশ্বাস, সপ্ৰেম ভক্তি ওপজে। আজিও ইয়াত মহা পৰোত্তৰেৰে শিৱৰাত্ৰি পূজা পালন কৰা হয়।*

বৰপেটা

ছুৰি পৰিহৰেশ্বৰ দেৱালয় : বৰপেটা জিলাৰ পাঠশালা বেল টেচনৰ পৰা প্ৰায় তিনি কিলোমিটাৰ দূৰত প্ৰাচীন ছুৰি গাঁৱত অৱস্থিত এই পৰিহৰেশ্বৰ দেৱালয়। ই এটা শিৱ মন্দিৰ।

ছুৰি নামটোৰ ব্যুৎপত্তিগত অৰ্থ ভালকৈ জনা নাযায়। জনশ্রুতি অনুসৰি কোন দূৰ অতীতত ইয়াত দুৰ্বলগিৰি নামৰ সৰু পাহাৰ আছিল। কোনো প্ৰাকৃতিক কাৰণত ই মাটি খহি পানীত ডুৰ যায়। সেই অৰ্থতে অঞ্চলটো ছুৰি নামে

* শ্ৰীৰমেশ দাস, শান্তিপুৰ, মল্লাধী।

খ্যাত। ছুৰিৰ পুৰণি নাম 'বিলাতী ছুৰি'। বিলাতী শব্দটোৱে বুলিবলৈ প্ৰভাৱী সূচায়। আহোম যুগত কোনো বুলিবলৈ সৈন্যৰ ছাউনী ইয়াৰ ওচৰতে হৈছিল।

হুনিৰ জনপ্ৰিয় অনুসৰি পৰিহৰেখৰ দেৱালয়ক পুৰণি কামৰূপ বজা ভাৰতবৰ্ষৰাধা হানিত। ইয়াতো বিদেশী আক্ৰমণ অথবা কোনো নৈসৰ্গিক কামৰূপ ই ধ্বংসপ্ৰাপ্ত হয়, আৰু লোকচক্ৰ অস্তবাল হৈ পৰে। স্বৰ্গদেউ শিৱসিংহৰ দিনত ই পুনৰ আৱিষ্কৃত হয়। এই সময়ত এইটা কাহিনী প্ৰচলিত আছে। বহুবৰ নামৰ বাবুৰ এজনৰ এজনী কনিকা গাই আছিল। গাইজনীয়ে দ্বত বীৰ্যবলৈ নিদিয়ে। কিন্তু পথাৰৰ বিৰিণা চাপ এটিৰ ওপৰত সদায় গৈ ওহাৰপৰা গাৰীৰ দিয়ে। বাবুৰে এই কথাৰ গম পাই বিৰিণা চাপটোৰ তলতনো কি আছে পৰীক্ষা কৰি চোৱাৰ মানসেৰে কোঁৰ এখন গৈ গৈ বিৰিণা মূঢ়াটো উভালি পোৱায়। কিছু খানি দেখিলে তলত এটি শিৱসিংগ আছে। তেতিয়া বাবুৰে ভক্তিভাৱে ঠাইবিলি পৰিহাৰ কৰি পূজা-পাতল কৰিবলৈ ধৰে। এই কথা লাহে লাহে বজা শিৱসিংহৰ কানত পৰিল। বজাই মন্দিৰটোত যাতে নিত্যপূজা চলে তাৰ বাবে বহুবৰক তাৰ স্থায়ী পুৰোহিত পাতি দিয়ে। বিগ্ৰহৰ নামত মাটি, নট-নটী, পাইক, মালাকৰ আদিও দিয়ে। 'বহুবৰ বংশোদ্ভূত এই কাহিনী বিদ্যুতভাৱে বৰ্ণিত আছে। বংশোদ্ভূত 'মহাৰাজ (শিৱসিংহ) লাখেৰাজ জমিজমা দি ১২ গোট পাইক নিবুত্তি কৰিলে আৰু সেৱা-পূজা কৰিবলৈ হুকুম দিলে। তেওঁৰ নিহত লক্ষ্মীসিংহ বজাৰো নিজে তদন্ত কৰি মঠ-মন্দিৰ কৰি দিয়া বন্দবস্ত কৰি দি বোৱাৰ নিহত ঢুকাল।' 'পত্ৰিত্ৰ অসম'ৰ মতে মন্দিৰটি ১৭৭০ চনত স্থাপিত হয়।

মানৱ আক্ৰমণৰ সময়ত স্বৰ্গদেউ শিৱসিংহই দান কৰা ভাৰত কলিকন হেৰাই বোৱাত ইংৰাজ চৰকাৰে পেড়াকাকত কৰি দি পূৰ্বৰ দান সাব্যস্ত কৰে।

প্ৰাপ্ত তথ্যমতে শিৱসিংহ বজাই দান কৰা মূঠ মাটি ৭৬০ পুৰা। ইয়াৰে লাখেৰাজ ১২৮০ বিঘা, নিম্পিখেৰাজ ১৭৬০ বিঘা। পাইক, নট-নটীসকলক উক্ত নিম্পিখেৰাজ মাটিত বাস কৰিবলৈ দিয়া হৈছিল।

মূল বিগ্ৰহটো থলুৱাভাৱে 'বুঢ়া গোসাই' বুলিয়ে জনাজাত। শিৱসিংগটো প্ৰায় ২১০ বৰ্গ ফুট ($১৪\frac{১}{২} \times ১৪\frac{১}{২}$) আয়তনৰ চাৰিফুকীয়া গছৰ এটিৰ ভিতৰত $১২\frac{১}{২}$ ফুট তলত বোনিপীঠ বা সৌৰীপাতি ওপৰত অৱস্থিত।

যদিও ছুৰি পৰিহৰেখৰ দেৱালয়ৰ শিৱসিংহ বজাৰপৰা এটা ঐতিহাসিক পৰম্পৰা পোৱা যায়। তথাপি এইখন যে প্ৰাক-আহোম যুগৰ ধৰ্মানুষ্ঠান তাক ন-দি ক'ব পাৰি। স্বৰ্গদেউ শিৱসিংহই নিৰ্মাণ কৰি দিয়া মন্দিৰৰ ভেটিটো আছিল কেঁচা মাটিৰ। প্ৰায় ২৫ বছৰমান আগতে মন্দিৰটো পুনৰ্নিৰ্মাণৰ উদ্দেশ্যে দ'লটোৰ

বিগ্রহ অবস্থিত গহুবভাগ কিছু তললৈ লুকাইয়া হয়। কাৰণেতে যাদিও তলত অনেক পুৰণি ইটা, আনেককিছৰে মাথ কৰি কটা শিলাখণ্ড আৰু গহুবটোৰ চৰিওকেপত চাৰিটা শিব কটা শিলৰ স্তম্ভ আৱিষ্কৃত হয়। স্তম্ভবোৰ যাদিও বহু তললৈ পোত গৈ থকা হেতুকে ওপৰলৈ উঠাৰ পৰা নহ'ল। ডাঙৰ শিলাখণ্ডবোৰ উঠাই অনা হ'ল। (সেইবোৰ আজিও মন্দিৰৰ আশে-পাশে সিঁচৰতি হৈ পৰি আছে)। পৰিচালনা সমিতিয়ে এই প্ৰাচীন সম্পদবোৰ মূল্যায়ন কৰাৰ আশ্ৰয় নেদেখুৱাই স্তম্ভবোৰ পুতি পেলালে। ইটাবোৰ গৰ্ভগৃহ পৰী কৰাত ব্যৱহাৰ কৰিলে। ইয়াৰপৰা প্ৰতীয়মান হয়, অতীততো ইয়াত এটা শিবমন্দিৰ আছিল। ইয়াতো যিকোনো কাৰণতে ওপৰভাগ ধ্বংসপ্ৰাপ্ত হৈ জনসাধাৰণৰ চকুৰ আগতহে হৈছিল।

ইতিপূৰ্বেপৰা ইয়াত যে এটি মন্দিৰ আছিল আৰু বিগ্ৰহৰ সম্মুখত নৃত্যগীত কৰা এটি নট সম্প্ৰদায় আছিল এই কথা স্থানীয় কিংবদন্তিয়েও সৌন্দৰ্য্যই দিব খোজে। এটি জনশ্ৰুতিমতে যোগল সেনাপতি শিবজুমলাই অসম আক্ৰমণ কৰিবলৈ আহোতে (১৬৬২ খ্ৰি.) ডুবিৰ পশ্চিম ফালে বাহৰ পাতিছিল। সেই সময়ত সূৰ্যনাৰায়ণ নামে এজন সামন্ত ৰজা আছিল।

সূৰ্যনাৰায়ণে শিবজুমলাৰ গতিবোধ কৰে। এনে সময়তে সোণকুলি আৰু কণকুলি নামৰ দুজনী দেৱদাসীক দুৰ্ভাগ্যক্ৰমে শিবজুমলাই কৰাৱত্ত কৰে আৰু নানা প্ৰলোভন দেখুৱাই এই দুজনী দেৱদাসীৰ জৰিয়তে ৰজা সূৰ্যনাৰায়ণৰ ভিতৰুৱা সন্তোষ সংগ্ৰহ কৰে। ফলত সূৰ্যনাৰায়ণক পৰাজয় কৰাটো শিবজুমলাৰ সহজ হৈ পৰে।

ডুবি গাঁৱৰে বায়েন পৰিয়ালৰ শ্ৰীদামৰথ দাসে কোৱামতে তেওঁলোকৰ বংশাৱলীত ভূঞাপুৰীয়া নৰ্ত্তকী নামৰ এগৰাকী তিবোতাৰ নাম আছে। নৰ্ত্তকী উপাধিটোৱে মন্দিৰ নাচনীকে বুজায়। চৰকাৰী মহাকেন্দ্ৰখানাৰ নথিৰতে উক্ত ভূঞাপুৰীয়া নৰ্ত্তকীৰ সময় ১৬২৯ শক বা ১৭০৭ চন। এইটো শিৱসিংহ ৰজাৰ আগৰ কথা হ'ব (শিৱসিংহই ইং ১৭১৪ চনত সিংহাসনত আৰোহণ কৰিছিল।) উক্ত কথাবোৰ কোনো লিখিত তথ্যৰ ভিত্তিত প্ৰতিষ্ঠিত বুলি নকৈ জনশ্ৰুতি বা অনুমানসাপেক্ষ বুলি কোৱাহে ভাল হ'ব। তথাপি জনশ্ৰুতি কিংবদন্তিৰ আঁৰত যে ইতিহাস লুকাই থাকে তাক উলাই কৰা টান। সি যি কি নহওক, শিৱসিংহৰ শিবৰূপৰা ডুবি পৰিহৰেশ্বৰ দেৱালয়ে এটা ধাৰাবাহিকতা বন্ধা কৰি আহিছে বুলি ক'ব লাগিব।

দেৱালয়ৰ মূল বিগ্ৰহ শিলৰ শিৱসিংগ। এটি অটুজ্ঞা পিতলৰ দুৰ্গাৰূতিও আছে। এইটো বাণী ফুলেশ্বৰী কুঁৱৰীয়ে দান কৰা। তেতিয়াৰপৰা শিৱচতুৰ্দশীৰ লগতে দুৰ্গাপূজাও মহা সম্বোধনৰে পাৰ্জন কৰা হয়। দুৰ্গাপূজাত ব'হু, ছান্দী,

পাৰ আদি কৰি দিয়া হয়। ইয়াৰ উপৰি কৃক (বিহু) কলকৰ দ্বাৰা নিৰ্ণয়কৰণ কৰি
হুতি আহে। এই তিনিওটা হুতি বাজনাৰ।

সেৱালয়ৰ মূল হ'ল দলৈজন। প্ৰথম পূজাৰী বহুবৰ ব্ৰাহ্মণৰ বংশধৰ বা
কোনো এজনক দলৈৰূপে নিৰ্বাচন কৰা হয়। আকল তেওঁ উক্ত পদবীতে
থাকে। দলৈৰ বাহিৰে সেৱালয় পৰিচালনাৰ বাবে আন কৰ্মীসকলক এনেভাৱে
ভাগ কৰা হৈছিল— (১) ব্ৰাহ্মণ সেৱাইত (এওঁলোকৰ দুই ভাগ পূজাৰী আৰু
সুপকাৰী), (২) বট (এওঁলোকো দুইভাগ—বট আৰু গাৱন—বাৱন।) বটীয়ে
নাচিলে গাৱন—বাৱনে লগত বাহ্য পৰিবেশন কৰে। ওনা যাৱ নাচৰ লগত পূৰ্বতে
গীতো গোৱা হৈছিল। পাছত সি লোপ পাইছিল। (৩) মালকৰ।

ইয়াৰ উপৰি চিকলাৰ আৰু ঠাকুৰীয়াও আছে। এওঁলোকক দলৈয়ে নিজাকৈও
নিযুক্তি দিব পাৰে। ক'বালে গৈল লগত লৈ যাৱ।

উল্লিখিত সকলো কৈদে সেৱালয়ত সহায় কৰি দিয়া বাকৰ আখা বাজনাতে
সেৱালয়ৰ মাটি ভোগ কৰিব পাবিছিল। সেৱালয়ী আৰু গাৱন—বাৱনে বাজহ
কৰ্তন পাইছিল।

সেৱালয়ৰ সকলো সা-সম্পত্তি বিগ্ৰহৰ নামত যদিও দলৈয়ে পৰিচালনা
কৰিছিল, অনুমান ১৯৪৩ চনত চৰকাৰে সমস্ত বাজনাতে নতুনকৈ শব্দ-সেৱালয়
আদিৰ মাটিৰ জবীপ (Temple Census) চলায়। উক্ত জবীপ বা শিৱলয়
কলকৰূপে ইমানদিনে ভোগ-দখল কৰি অহা লোকসকলৰ নামত বাৱন্তী পত্ৰী
কৰি দিহে আৰু বাৱন্তসকলে সম্পূৰ্ণ বাজনা নিৰালীয়াত পৰে। বৰ্তমান মাত্ৰ
চাৰে দহ বিঘা মাটিহে সেৱালয়ৰ নামত আছে।

১৯৬২ চনৰপৰা সেৱালয়ৰ বাৱন্তীৰ কৰ-কাজ এখন পৰিচালনা সমিতিয়ে
সম্পাদন কৰি আহিছে (পূৰ্বতে কৰসেউবীসকলৰ লগত পৰামৰ্শক্ৰমে দলৈয়ে
চলাইছিল।)। স্থানীয় মহকুমাধিপতি পৰিচালনা সমিতিৰ সভাপতি। দলৈজন
সমিতিৰ সম্পাদক। সভাপতি আৰু সম্পাদকৰ বাহিৰে বাকীবোৰ ভেটিবানী
নিৰ্বাচিত হয়।

বাৱন্তপাৰা নিৰ্বানৰ জৰাজৰ আৰু মহিলা : বৰপেটা চহৰৰ অন্তৰ্গত
বাৱন্তপাৰাত আজিৰপৰা ৩০ বছৰ আগতে এখন নিৰ্বান গঢ়ি তোলা হৈছিল।
অৰ্থাৎ ১৯৬৪ চনৰ শীতকালৰ কোনোবা এটি নিৰ্ভয় প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। এক
বুট দীঘল আৰু পাঁচ ইঞ্চি বহুদৈৰ এটা পেটা নিল টুকা। সেই নিল বা
পাৰাটোৰ লগত এটি সুন্দৰ কলকৰ কিয়দৰী নিৰ্ভয় হৈ আছে।

১৯৬৪ চনৰ শীতৰ সেৱক এটি নিশাত ছিলঙৰ আৰুকাৰী বিভাগত চাকৰি কৰা ব্যৱতপাৰা নিবাসী শ্ৰীঅৰুণীম দাসে এটি সপোন দেখে। সেই নিশা টোপনি কালত এজন সৈতাকায় মানুহে শ্ৰীদাসক সপোনত দেখা দি কৈছিল যে কামাখ্যা মন্দিৰৰ তল অংশত থকা পকীবাড্ডাৰ (অৰ্থাৎ বৰ্তমানৰ এ. টি. বোডু) উত্তৰ নিচে ৫০ খোজমান গৈয়ে দুটি শিল দেখা পাবা। শিল দুটা কিছু দূৰত্বৰ ব্যৱধানত থাকিব। তুমি প্ৰথম শিলটো তুলি আনি ভালদৰে বাখিবা। এইবুলি কৈয়েই মানুহজন অন্তৰ্ধান হৈছিল। সপোন দেখাৰ কেইদিনমানৰ পাছত প্ৰহ্লাপ চোৱাৰ উদ্দেশ্যেৰে শ্ৰীদাসে সপোনত কোৱাৰ দৰে গৈ কামাখ্যা মন্দিৰৰ নামনিত উক্ত শিল দুটা দেখা পাই তাৰে প্ৰথম শিলটো সেৱা জনাই তুলি আনি বৰপেটাৰ নিজা ঘৰত ৰাখে। উল্লেখযোগ্য যে সেই সময়ত বৰপেটা চহৰত শিৱ মন্দিৰ সংখ্যাত নিচেই ডাৰুৰ আছিল। ব্যৱতপাৰাতো কোনো শিৱৰ থান নাছিল। দাসে কেইজনমান ভট্টুৰা আৰু শিৱভক্ত লোক গোটেই ব্যৱতপাৰাত অৱস্থিত ৰাজহুৱা নামঘৰৰ দক্ষিণফালে উক্ত শিলৰ টুকুৰাটো প্ৰতিষ্ঠা কৰে। কিছু আঁতৰত পাঁচটা ডালৰ পাঁচ ফুটমান ওখ এডাল বট গছ আছিল। সেইডাল গছত তুলি আনি পাখৰটোৰ নিছপিনে অৱস্থান কৰায়।

সূৰ্য্যৰ ৩০ বছৰ ধৰি আজিও বহুতো শিৱভক্ত অনুগামী লোকক উক্ত থানখনে আকৰ্ষিত কৰি আহিছে। ব্যৱতপাৰা শিৱথান প্ৰতিষ্ঠা কৰা তিনি বছৰ পিছৰ পৰাই বৰ্তমানলৈকে শিৱপূজা অৰ্থাৎ শিৱৰাত্ৰি কেতিয়াবা আড়ম্বৰ আৰু কেতিয়াবা অনাড়ম্বৰভাৱে পালন কৰি অহা হৈছে। ইয়াৰ উপৰি প্ৰতি সোমবাৰে শিৱৰ নাম-কীৰ্তনেৰে স্থানীয় ভক্তসকলে থানখনত এটি ধৰ্মীয় পৰিবেশৰ সৃষ্টি কৰি আহিছে। তাহানিতে বোৱা সেই বট গছজোপা আজিও পক্ষ-পাণ্ডবসদৃশ ডালেৰে প্ৰকাণ্ড হৈ অবিচ্ছিন্ন পথিকৰ জিৱনৰ উপযোগী পৰিবেশ এটি গঢ় লৈ উঠিছে।

ধৰ্মীয় মহিমাৰে মহিমামণ্ডিত ব্যৱতপাৰা শিৱ থান। বিভিন্নজনে একাত্ৰটিতে শিৱ আৰাধনাৰে ভক্তিভাৱা ব্ৰহ্মাৱলি বাঁচি যেনোৱাছা। পূজাৰ্থে; পূজা-অৰ্চনা কৰি আহিছে আৰু তাৰ কিছুমানে সফলতাও লাভ কৰিছে।

ধৰ্মীয় মহিমা : উক্ত থানখনৰ তলত বহি ভক্তসকলে সন্ধিয়া সময়ত ভাং (গাজা) খায়। সেই বিধিতে এজন লোকে কৈ উঠিল : হে ভোলানাথ, এওঁলোকে সদায় গাজা খাই থাকে, যদি আপোনাৰ শক্তি আছে তেন্তে এই সুকুৰ্ত্ততে সাপ এডাল এওঁলোকৰ ওচৰত পেলাই নিৱক। কি আচৰিত তৎসুকুৰ্ত্ততে বট জোপাৰ ওপৰৰ ডালৰপৰা এডাল সৰ্প আহি উক্ত লোককেইজনৰ ওচৰত পৰে। লগে লগে লোককেইজনে ভয়তে কিছুৰি বহি শিৱৰ প্ৰতি প্ৰণাম জনাই বাহিৰক অৱগত কৰে।

বিভীৰ্জতে এদিন, এজন ব্যক্তিয়ে বটজোপাৰ ওপৰত বহি ডাল কাটিছিল। তাৰ পাহত ডেখেডক নিশা সপোন দেখুৱায়। তিনিদিন পাহত উক্ত ব্যক্তিজনৰ অন্তিটো সাধন হয়।

তৃতীয়াতে, গ্ৰীষ্মকালৰ এদিন নিশা গৰমতে ধানখনৰ ওচৰতে থকা নান্দৰখন পকীত কেইজনমান যুৱক বহি আছিল। শিলা এৰাব-স্বাৰমান বজাত কোনো বতাহ নোহোৱাকৈ গছ জোপাই প্ৰকাণ্ড শব্দ কৰি কপি উঠে। যেন ডাঙৰ ভূমিকম্পৰে সৃষ্টি হৈছে। কিছু আঁতৰত থকা যুৱকেইজনে গছজোপাৰ শব্দ শুনি দৌৰি পলায়।*

বৰপেটা জিলাৰ চকাবাউসী গাঁৱৰ শ্ৰীশ্ৰীশিৱ মন্দিৰৰ চমু ইতিবৃত্ত : ৩১ নং বাদীৰ হাইপথৰ চকাবাউসী গাঁৱত আনুমানিক ১৮৮০-৮১ ইং চনত এজন সন্ন্যাসীৰদ্বাৰা এই শিৱ মন্দিৰটো স্থাপন হোৱা বুলি ক'ব পাৰি। সেই সময়ত ইংৰাজৰ ৰাজত্ব। যি ঠাইত শিৱ মন্দিৰটো অৱস্থিত তাৰ পূব আৰু দক্ষিণ কোণত এজোপা ডাঙৰ পাকৰী গছ আছিল। সেই গছতেই লা উৎপন্ন হৈছিল। গছৰ তলত পৰি থকা লাৰিলাক সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালীয়ে বুটলি ফুৰিছিল। গৰমকাল চকীয়া গছবিলাক আৰু বাটকৰা পছিকবিলাকে সেই গছৰ ছাঁত আশ্ৰয় লৈছিল। বৰ্তমান সেই গছখুনি কালে নিঃশেষ কৰিলে। গছখুনিৰ শোভা বৰ্ধনে মানুহৰ মনত এটি আনন্দ আৰু সজীৱতা প্ৰদান কৰিছিল। গছখুনিৰ অলৌকিক মহিমা থকা বুলি সেই অঞ্চলৰ মানুহবিলাকে ধাৰণা কৰিছিল। দিনে-নিশাই মানুহে সেই গছখুনিৰ তলত আশ্ৰয় লৈছিল।

এনেতে দৈৱক্ৰমে পুহ-মাঘ মাহৰ শুক্লৰত সুদৰ্শ পশ্চিমকাৰা সন্ন্যাসী এজন 'পৰমবায় কুণ্ডলৈ দৰ্শনৰ বাবে আহি সেই পাকৰী গছৰ তলতেই কিছুদিন জিৰণি লৈছিল। সন্ন্যাসীজনৰ বাবে গাঁৱৰ মানুহে আনি কল-মূল আদি খাবলৈ দিছিল। গাঁৱৰ বুঢ়াবিলাকে সজীয়া বেলিকা সন্ন্যাসীজনেপৰা হৰিকথা শুনিবলৈ আহোঁতে অলপ নিলগত টেকীয়া গছবিলাক লৰি থকা দেখিবলৈ পালে। টেকীয়া গছবিলাক কিয় লৰি আছিল, বুঢ়া লোকবিলাকৰ মনত বৰ কৌতূহল উপজিল। এনেকৈ নিছলিলাখন গাঁৱৰ মানুহে টেকীয়া কনিডৰা চাক-চিকুণ কথাত লৰি থকা ঠাইবিশিষ্ট এটা বিষয়কৰ ঘটনা দেখিবলৈ পালে যে— 'এটা ডাঙৰ ডেকুলীয়ে এডাল বিৰাক সাপক গিলি থকা অৱস্থাত দেখা পালে।' এই কথাটো পেটেই অঞ্চলতেই বিৱৰ্তি পৰিল আৰু সকলো মানুহে গৈ দেখিলে যে কথাটো সঁচা। ডেকীয়া ডাঙৰ আশ্ৰয় লোৱা সন্ন্যাসীজনক গাঁৱৰ মানুহে ডেকুলীয়ে সাপডালক গিলি থকা কথাটো জনালে আৰু চাবলৈ অনুৰোধ কৰিলে। সন্ন্যাসীজনে চাবলৈ

* শ্ৰীমন্তুল ফুক পাঠক, বান্ধপাৰা, বৰপেটা।

নন্দন আক ক'লে যে, 'সেই ডেকুলীটো আক সাপডাল মাঝখিনা, বাবলৈ দিয়া। তাৰ পাছত তেওঁ ক'লে যে, 'য'ত ডেকুলীটোৱে সাপডালক লিগিছে, তাত এটা চিন দি খোৱা আক সেই ঠাইতে এটা শিব মন্দিৰ স্থাপন কৰিবা।

অৱশেষত সন্ন্যাসীজন 'পৰন্তৰায় কুণ্ডলৈ বাবলৈ ওলায়' যোৱাৰ আগবুৰুৱতে গাঁৱৰ মানুহক তেওঁ ক'লে, 'মই পৰন্তৰায় কুণ্ডলৈ যাবা দুৰি অহাৰ লিহত ইয়াতে সকলো বাহিৰে মিলি 'শিববাৰি' উৎসৱ পালন কৰিব আক শিব মন্দিৰ আধাৰশিলা স্থাপন কৰিম।' কিছুদিনৰ পাছত সন্ন্যাসীজন দুৰি আহিল আক সেই পাকৰী গছৰ তলত উপস্থিত হ'ল। তেওঁৰ আজ্ঞা অনুসৰি চকাবাউনী, কলিতাপাৰা, ভেৰভেৰী, ভুলুকাডোৰা আদি গাঁৱৰ মানুহে উলহ-হালহেৰে 'শিববাৰি ব্ৰত' পালন কৰিলে আক সেই সন্ন্যাসীজনৰদ্বাৰাই শিবমন্দিৰ আধাৰশিলা স্থাপন কৰা হ'ল।

শিবৰ আৰ্হাৰ্হা : ১৮৮২ চনত ব্ৰিটিছ চৰকাৰৰ শাসনকালত চকাবাউনী গাঁৱত পৌহাইকমল আলিৰ দাঁতিত এটি পকী কুঁৱাৰ কাম কৰিবলৈ কেইজন-মান বিহাৰী কনুৱা নিয়োগ কৰিছিল। সেই কনুৱাবিলাকে মন্দিৰ কাষতে বাস কৰিছিল। মন্দিৰৰ দ্বাৰটো খেৰৰ চালেৰে তৈয়াৰী আছিল। কনুৱাবিলাকে খোৱা লেতেৰা বস্ত্ৰবিলাক শিব মন্দিৰৰ ওচৰত পেলাইছিল। তেতিয়া গাঁৱৰ মুখিয়াল মানুহে তেওঁলোকক মন্দিৰ কাষত লেতেৰা বস্ত্ৰবিলাক পেলাবলৈ বাধা দিছিল আক ইয়াতে শিবমন্দিৰ আছে বুলি কোৱাত কনুৱাবিলাকে ওলোটাই গাঁৱৰ মানুহক ইতিকিং কৰিছিল। এনেদৰে শিবমন্দিৰৰ ওচৰত কনুৱাবিলাকে লেতেৰা বস্ত্ৰবিলাক পেলোৱা কাৰ্য চলি থাকিল। কেইদিনমানৰ পাছত তিনিজন বিহাৰী কনুৱা কলেৰা বোগত আক্ৰান্ত হ'ল। তাৰে এজনৰ মৃত্যু ঘটিল আক বাকী দুজনৰ মৰো মৰো অৱস্থা দেখি গাঁৱৰ মানুহে ক'লে, 'আপোনালোকৰ দোৰ হৈছে', গতিকে শিব বাবাৰ ওচৰত প্ৰাৰ্থনা জনাব লাগে।' গাঁৱৰ মানুহৰ পৰামৰ্শমতে বিহাৰী কনুৱাবিলাকে শিব বাবাৰ ওচৰত সেৱা জনালে আক ক'লে যে, যদি বাকী দুজন বোগী আনোগ্য হয় তেতিয়াহ'লে শিব বাবাৰ মন্দিৰ পকী ভেটি স্থাপন কৰি দিয়াৰ প্ৰতিশ্ৰুতি দিলে। পিছদিনাখন শিব বাবাৰ কৃপাত কনুৱা বোগী দুজনে আশু আৰোগ্য লাভ কৰিলে। ১৮৮৩ চনত মন্দিৰৰ পকী ভেটি নিৰ্মাণ কৰা হয়।

শিববাৰি ব্ৰত পালন : মন্দিৰ স্থাপন হোৱাৰ লিহবেপৰা প্ৰতিদিনে পূৰা আক গধূলি পূজাৰীয়ে শিব মন্দিৰত ধূপ-ধূনা আক ডেল-বন্তি জ্বলাই পূজা কৰে। আৱন্তমিবেপৰা বাহিৰে চকাবাউনী গাঁৱৰ 'বাটাংহাৰ নাথক পূজাৰীৰ দায়িত্বভাৰ অৰ্পণ কৰে। তেওঁ সুদীৰ্ঘ ৪৮ বছৰ পূজাৰীৰ দায়িত্ব পালন কৰিছিল।

প্রতি বছর দ্বাৰ দ্বাৰ শেৰ বা কাঁড়ন দ্বাৰ আনিত কৃষ্ণ চতুৰ্দশীৰ দিনা হোৱা বন্ধ আদি কৰি 'শিৱাৱলি ব্ৰত' পালন কৰা হয়।*

গোবালপাৰা

চেংকাল মহাকাল মন্দিৰ : অন্তৰ্জাতপুৰীত চেংকাল মহাকাল মন্দিৰ অৱস্থিত। চেংকাল মহাকাল হ'ল মহাদেৱ। দেৱতাৰ প্ৰতীক হ'ল দুগাট কৰ্ণা। কৰ্ণাৰ কলক আৰু নালৰ মাজত একোছকৈ জটা মেৰোৱা আছে। এই চেংকাল মহাকাল দেৱতাক লগত নোসোৱাকৈ বিজনী বজাই কেতিয়াও কোনো শোভাযাত্ৰাতে বাহিৰ নহয়। এই দেৱতাৰ প্ৰতীক থাকে শোভাযাত্ৰাৰ সকলোৰে আগত আৰু এই দেৱতাই পূজাও পায় সকলো দেৱতাৰে আগত। কথিত আছে, পূৰ্বে এই দেৱতা ভোট বজাবহে আছিল। পাছত বিজনী বজা আৰু ভোট বজাব মাজত বুদ্ধ অৱসান হোৱাৰ পাছত পৰম্পৰা মাজত যি সন্ধি হয়, সেইমতে বিজনী বজাই ভোট বজাবপৰা পৰম কুশলময় আৰু সবল এই দেৱতা পায় আৰু ইয়াৰ বিনিময়ত বিজনী বজাই ভোট বজাক বছৰি শুকনো মাহ দিয়াৰ নিয়ম কৰে।

দুখনাথ দেৱালয় : ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ উত্তৰপাৰে দুখনাথ নামে দুখন দেৱালয় আছে। এখন দেৱালয় বিলাসীপাৰাত আৰু আনখন বোগীঘোপাত। দুয়োখনেই শিৱ মন্দিৰ। (১) বিলাসীপাৰাবপৰা আঢ়ৈ মাইলমান পূবে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত দুখনাথ পাহাৰৰ নামনিত দুখনাথ মন্দিৰ আছে। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পূজাৰীয়ে দুখনাথ শিৱৰ নিত্যপূজা চলায়। বিজনী বজাই নিয়া দেৱোত্তৰ মাটি আছে। শিৱাৱলি আৰু অশোকাস্তমীৰ সময়ত মহাসমাবোহেৰে পূজা উৎসৱ হয় আৰু তাতৰ মেলা বহে।

(২) বোগীঘোপাত ঠিক ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰত পাহাৰৰ কৰত দুখনাথ দেৱালয়। মন্দিৰ দ্বাৰ আছে আৰু ইয়াৰ ভিতৰত মহাদেৱ আৰু পাৰ্বতীৰ প্ৰকাণ্ড শিলত কটা মূৰ্তি আছে। শিৱাৱলি আৰু অশোকাস্তমীৰ সময়ত বাদীৰ বিপুল সমাগম হয়। ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পূজাৰীয়ে দেৱালয়ৰ পূজা চলায়। বিজনী বজাই নিয়া দেৱোত্তৰ মাটি আছে বিজনী ইষ্টেচৰ বোৱালিমাৰি ঘোঁজাত। বোবকাৰী নং ১৫৯ আৰু ১৬।১০।১২৬৭ মতে দেখা যায় এই দেৱালয়লৈ বিৰা ২৮৪৩৪।১৯ খুব মাটি আগুৱে দেৱোত্তৰ দিশে আছিল। দেৱালয়ৰ লগত এখনি কাপীৰ থানো আছে।

* শ্ৰীকৃষ্ণচন্দ্ৰ দাস, চকৰাউনী, জিলা- বৰপেটা।

নন্দেশ্বৰ দেৱালয় : নন্দেশ্বৰ দেৱালয় নন্দেশ্বৰ পাহাৰৰ ওপৰত ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ দক্ষিণ পাৰে। ইয়াৰ পশ্চিম কাৰেদি দুখনে নৈ বৈ গৈছে। নন্দেশ্বৰ পাহাৰৰপৰা এমাইল আঁতৰত বামুনপাৰা গাঁও। নন্দেশ্বৰ মহাদেৱৰে নামান্তৰ। এই দেৱতা অৰ্জুনাসীম্বৰ নামেও জনাজাত। ব্ৰাহ্মণ পূজাৰীয়ে নিত্য পূজা কৰে। শিৱৰাত্ৰি, দুৰ্গাপূজা আৰু দৌলযাত্ৰাৰ সময়ত ইয়াত মহাসমাবেশেৰে পূজা হয় আৰু বিৰাট মেলা বহে। মেলা উৎসৱ পাহাৰৰ নামনিত ঘাঁহনি পথাৰখনত বহে। বহু ঠাইৰপৰা মানুহ আহি ভৰি পৰে। দৌল উৎসৱত দেওধা-নাচ হয়। মহাদেৱৰ দেওধাই আটাইতকৈ আগভাগ পায়। সমাজৰাৰ অনুৰোধত দেওধাই অহা বছৰৰ আগবতৰা জনাৱ। বিজনী বজাই দান কৰা দেৱোত্তৰ মাটি আছে। পোৱালপাৰা জিলাৰ ডেপুটি কালেক্টৰৰ ১৩/৩/১৮৫৫ তাৰিখৰ ৯নং বোৰকাৰীমতে জনা যায় যে এই দেৱালয়ৰ তলত বিঘা ৯১৯/৩৪/১৫ গুণ্ডা জমি এতিয়াও আছে। এই দেৱালয় সম্বন্ধে এটি কাহিনী আছে। এসময়ত বামুনপাৰা গাঁৱত একৰ দুখীয়া বামুন আছিল। বজ্জমানাদি কাম কৰি তেওঁ কোনোমতে পেট প্ৰস্তুতাইছিল। তেওঁৰ এজনী বীৰতী গাই আছিল। গাইজনীক দ্বৰপৰা নিতৌ চৰিবলৈ এৰি দিলে তাই কেইদিনমান দ্বৰলৈ নাহে। সৰু পোৱালিটো ওৰে দিনে ছেছেলিয়াই থাকে। তথানি গাইজনীয়ে আহি ইয়াক গাৰীৰ পিৰলৈ নিদিয়ে। সদায় এইভাৱে থাকি পোৱালিটো চেবেলা পৰিল। এই কথাত গৃহস্থৰ বেজাৰ লাগিল। দ্বৰলৈ যেতিয়া গাইজনী আহে তেতিয়া তাইৰ সৰ্বক্ষীৰ তিতি থাকে আৰু ওহাৰত গাৰীৰ ভৰ হৈ নাথাকে। এদিনাখন বামুনজনে খং কৰি গাইজনীক দ্বৰতেই এবাল দি বান্ধি ৰাখিলে। সিন্ধিা পোৱালিটোৱে পেট ভৰাই গাৰীৰ খাবলৈ পালে। বাতি বামুনে সপোনত দেখিবলৈ পালে, জ্যোতিৰ্ময় পুৰুষ এজনে তেওঁক ক'লে, “তুমি গাইজনীক আজি কিয় বান্ধি ৰাখিছ? যদি তুমি কাইলৈ গাইজনীক এৰি নিদিয়া, তেন্তে তোমাৰ নিশ্চয় অমঙ্গল হ'ব। তুমি মোক পূজিবলৈ ধৰা, তোমাৰ মঙ্গল হ'ব।” নিছদিনাখন গাইজনীক অনিচ্ছাসত্ত্বেও পুৰাই এৰি দিলে আৰু সৰ্ব্বো-জীৰ্ণ-সৌ আৰ্থিক সেই দুখীয়া বামুন গাইজনীৰ নিছে নিছে খাবলৈ ধৰিলে। গাইজনী পোনেই নন্দেশ্বৰ পাহাৰদুৱা হ'ল আৰু নৈ পাৰ হ'ল। গাইজনীয়ে পাহাৰ বগাবলৈ ধৰিলে; পাহাৰৰ ওপৰত এঠাইত তাই ব'ত থিয় হ'ল তাতো এজোপা বিৰিণা আছিল। সেই বিৰিণা জোপাত তাই গাৰীৰ এৰি দিবলৈ ধৰিলে। সম্পূৰ্ণ গাৰীৰ এৰি দিয়াৰ পাছত গাইজনী তাৰ পৰা ওচি গ'ল। বামুনেও সকলো দেখি-শুনি দ্বৰদুৱা হ'ল। তেওঁ দ্বৰলৈ আহি ঘৈলীয়েকক আদ্যোপান্ত সকলো ক'লে। দুয়ো ৰহি আলোচনা কৰি স্থিৰ কৰিলে যে দেৱতাক পূজা কৰা অন্যায় কথা নহয়। তদুপৰি যদি সেই পূজা কৰোঁতে নিজৰ লাভ হয় তেন্তে স্বপ্নাদেশমতে চলিলে মঙ্গলৰ বাহিৰে অমঙ্গল নিশ্চয় নহ'ব। এই কথাৰে সাৰোপত

কবি বামুণে গহিজনীয়ে পাৰীৰ 'এবি দিৱা ঠাইডোখৰ চাক-চিকুণ' কবি শিৱ্য পূজা চলাবলৈ ধৰিলে। কবালিকালত নৈত পানী নাথাকে। সেই কৰণে নৈ পাৰ হৈ পূজা কৰিবলৈ যোৱাত বামুণৰ কষ্ট নহয়। কিন্তু বাৰিবা বেতিয়া নৈত ঢল আহে আৰু কেনে-কোচোকাৰে নৈ উপতি পৰে, তেতিয়া পাৰ হোৱা কঠিন হৈ পৰে। গতিকে নিত্যপূজা বন্ধ কৰিব লগাত পৰে। পূজা বন্ধ হ'লে বামুণক মহাদেৱজনাই সোধেহি, কিয় পূজা বন্ধ কৰা হৈছে। বামুণে জনালে, যদি তুমি নৈখন পাহাৰৰ পশ্চিম নিনেদি কৰি দিব পাৰা, তেন্তে মই বন্ধ নকৰাকৈ নিতৌ তোমাৰ পূজা চলাই থাকিব পাৰিম; নহ'লে নোৱাৰিম।' কি আচৰিত কথা। আত্মাৰ সাহত সঁতা ধৰিলে। নৈখন উপতি পৰিল। মানুহ-গৰু পাৰ হৈ অহা-যোৱা কৰা বন্ধ হ'ল। পাহাৰৰ উজনিৰ পিনে গৰাখহীয়া আৰম্ভ হ'ল। এবাতিৰ ভিতৰতে ডাঙৰ পৰিৱৰ্তন দেখা দিলে। পাহাৰৰ পশ্চিমনিনেদি নৈখনৰ গতি ঢাল খালে। পূবপিনে বালিৰে পোত খাই নৈ বন্ধ হ'ল। নৈ থকা নিদৰ্শনস্বৰূপে মাজত এডোখৰ ঠাইত এটা দ কুড় পৰি ব'ল। এতিয়া সেই কুড়ৰ পানী বিল এখনত পৰিগত হৈছে। ইয়াক শুকুৰাশাক বিল বোলে। বামুণৰ মনোবাঞ্ছা পূৰ্ণ হ'ল। দেৱতাৰ শক্তি আৰু সাহায্য চাৰিও ফালে জনাজাত হৈ পৰিল। পাহাৰখন মহাদেৱ বা নন্দেশ্বৰ নামে প্ৰখ্যাত হ'ল।

পাগলাবাৰা আৰু বুঢ়া-বুঢ়ীৰ ধান : গোৱালপাৰা জিলাৰ বহুতো ঠাইত 'পাগলাবাৰা', বুঢ়া-বুঢ়ী আৰু 'বুঢ়ী ঠাকুৰাণী'ৰ ধান আছে। পাগলাবাৰা নামৰ ধানবোৰৰ ভিতৰত পঞ্চৰত্ন পাগলাৰটেক, লক্ষীগঞ্জ গোপীগাঁও, কোকৰাঝাৰ আৰু বঙাইগাঁওৰ পাগলাবাৰাৰ ধানেই উল্লেখযোগ্য। শিৱৰাত্ৰি আৰু বহাগ বিহুৰ সময়ত এইবোৰ ধানত সমাৰোহেৰে পূজা আৰু মেলা হয়। দক্ষিণ শালমাৰা আৰু শালকোছ হাপাপাৰাৰ বুঢ়া-বুঢ়ীৰ ধান আৰু বঙাইগাঁওৰ ভাকৰীভিটাৰ বুঢ়ী ঠাকুৰাণীৰ ধানবোৰো পাগলাবাৰাৰ ধানৰ লেখীয়া। পঞ্চৰত্ন পাগলাৰটেক পাহাৰত পাগলাবাৰাৰ ধানৰ বাহিৰেও ইফালে-সিফালে এতিয়াও নানা প্ৰকাৰৰ মূৰ্তি বিতাহাদি সিঁচৰতি হৈ পৰি আছে।

হৰিহৰ মন্দিৰ : বঙাইগাঁও নগৰীত হৰিহৰ মন্দিৰ অৱস্থিত। ইয়াত হৰি (বিষ্ণু) আৰু হৰক (মহাদেৱ) নিচেই ওচৰা-উচৰিকৈ প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছে। সদৌ বঙাইগাঁও নগৰীৰ বাইজে ৰাজহুৱাভাৱে দুয়ো অনুষ্ঠানৰ পূজা চলায়। সদায় দূৰ-সুদূৰৰ ৰাত্ৰী আহি দেৱতা দৰ্শন কৰে। ব্ৰাহ্মণ পূজাৰীয়ে নিতৌ পূজা চলায়। শ্ৰীকৃষ্ণ ৰুলনযাত্ৰাৰ সময়ত ইয়াত মহাসমাৰোহ হয়। শিৱৰাত্ৰি উপলক্ষেও ডাঙৰ উৎসৱ হয়।

শ্ৰীসূৰ্যপাহাৰ শম্ভেশ্বৰ : গোৱালপাৰা নগৰীৰ আঠমাইলমান দক্ষিণ-পূবে শ্ৰীসূৰ্যপাহাৰ। ওচৰতে ডুবাপাৰা গাঁও। এই পাহাৰখন চাৰিও ফালে অসংখ্য বিগ্ৰহ

আৰু মূৰ্তিৰে ভৰা। অনুমান হয় আৰু বহুতো এনে বিগ্ৰহ হয়তো পাহাৰৰ ভলত অনাবিহৃত অৱস্থাতে এতিয়াও আছে। ইয়াত থকা অসংখ্য শিৱলিংগৰ উপৰিও স্বাক্ষৰভূজা দুৰ্গামূৰ্তি, গণেশ, সূৰ্য আৰু চন্দ্ৰালি দেৱতাৰ বিগ্ৰহ আৰু মূৰ্তি আছে। সুদৃশ্য নিজৰায়ে পাহাৰৰ দৃশ্য মনোহৰ কৰি তুলিছে।। স্বামী পূৰ্ণিমাৰ ইয়াত মহাসমাবোধেৰে পূজা হয় আৰু ডাঙৰ মেলা-উৎসৱ বহে। সেই সময়ত দুখ-সুখৰ যাত্ৰীৰে এই ঠাই ভৰি পৰে। পঞ্জিকাত অঁকা গননা সৰ্বস্বীয় চক্ৰাকাৰ চিত্ৰৰ নিচিনা ইয়াৰ নামনিত নানা বেখাদি অঙ্কিত বি এডোখৰ শিল আছে, ইয়াক চাই ধাৰণা হয়, ইয়াত এসময়ত জ্যোতিৰবিদ্যাৰ চৰ্চা ভালদৰেই হৈছিল। বহুতে ইয়াক শ্ৰীসূৰ্য দেৱতাৰ প্ৰতীক বুলিও কয়; সেয়ে ইয়াৰ নাম শ্ৰীসূৰ্য পাহাৰ। শ্ৰীসূৰ্য পাহাৰৰ উত্তৰে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ পাৰতে দেৱালয় থকা আন এখন পাহাৰ হ'ল মহাদেৱ। ইয়াত শাক্ত্যৰ (শৰ্ম্মাৰ) শিবৰ দেৱালয় আছে। শিববাসিত পূজা আৰু মেলা হয়। ইয়াৰ পূজাৰী ব্ৰাহ্মণ। বিজনীৰ বজাই দেৱোত্তৰৰ মাটি দিছে।* কথিত আছে যে ইয়াত হেনো এটা কয় এক লাখ শিৱলিংগ আছে। ব্যাসদেৱে হেনো ইয়াত কালী ৰচনা কৰিবৰ মানসে ইমানবিলাক মূৰ্তি কটাইছিল। সেই কাৰণে এই পাহাৰক এতিয়াও ব্যাসকালী বুলি জনা যায়। ইয়াত বিভিন্ন দেৱ-দেৱীৰ মূৰ্তি আছে। হিন্দু দেৱ-দেৱীৰ মূৰ্তিৰ উপৰিও বুদ্ধদেৱৰ মূৰ্তিও দেখিবলৈ পোৱা যায়। এই পাহাৰত সাতটা চূড়া আছে। সেই কাৰণে ইয়াৰ আন এটা নাম সাতালী পৰ্বত। যিখিনি ঠাইত বৰ্তমানে বেছিকৈ মূৰ্তি দেখিবলৈ পোৱা যায় তাৰ চাৰিওপিনে এটা সুদৃঢ় গড়খাটোৰ স্পষ্ট চিন দেখিবলৈ পোৱা যায়। বুজিব পাৰি যে একালত এই বিগ্ৰহবিলাক সুৰক্ষিত আছিল। গড়খাটোৰ ভিতৰতে এটা প্ৰকাণ্ড ইটাৰে পৰী কৰা পুখুৰীৰ চিনো আছে। প্ৰত্যেক বছৰে স্বামী পূৰ্ণিমাৰ ইয়াত ডাঙৰ মেলা হয়।

ভূমীশ্বৰৰ শিৱমন্দিৰ : গোৱালপাৰা জিলাত ভৈৰৱৰ নিছতে ভূমীশ্বৰ দ্বিতীয় উচ্চতম পাহাৰ। বঙাইগাঁৱৰপৰা পাঁচ মাইলমান পশ্চিম-দক্ষিণ কোণে এই পাহাৰ উত্তৰা-দক্ষিণাকৈ আছে। ইয়াৰ পূব দাঁতিত প্ৰস্তৰ শিৱমন্দিৰৰ ধ্বংসাৱশেষ আৰু আজিৰ ৰাজা ঠাকুৰ দেৱতাৰ থান আছে। ওচৰৰ আটুগাঁৱৰ মানুহে বহাগৰ ৬ তাৰিখে মহাসমাবোধেৰে এই দেৱতাৰ পূজা-উৎসৱ পাতে। এই অঞ্চলত ৰাজা ঠাকুৰৰ পূজা এটা ডাঙৰ উৎসৱ। তেতিয়া এই দেৱতাৰ ওচৰত কান্ধা কৰা মতে কলপাত দিব অহা আৰু নতুনকৈ বৰ খুজিব অহা দুখ-সুখৰ যাত্ৰী আৰু নানা দোকান-পোহাৰেৰে উৎসৱস্থলী ভৰি পৰে। ৰাজা ঠাকুৰৰ কিম্বদন্তি এনে : এসময়ত ইয়াত ৰাজা ঠাকুৰ নামে এজন পৰম শিৱভক্ত ৰজা আছিল। তেওঁৰ সৰু ভায়েক আৰু বৈপ্লৱিক আছিল যথাক্ৰমে ভাণ্ডাৰীয়া আৰু নিগমা বা নাককাটি। ওচৰতে ভাণ্ডাৰীয়া আৰু নাককাটি নামৰ পাহাৰ দুটা

আছে। নিম্না অছিল ভৈৰৱৰ খীয়েক আৰু নাক কটা বোৱা বাবে নাককটী নাম পায়। বাজাঠৈলৈকে কিছুদিনৰ বাবে ভায়েক আৰু বৈশীয়েকৰ হাতত বাজা আৰু সঙ্গীকৰ সকলো কাম অৰ্পণ কৰি কাশীলৈ যাত্ৰা কৰে। এই সুযোগতে দেউৰা আৰু বৌয়েকৰ মাজত অৰৈখ প্ৰণয় ঘটি উঠে। বাজা ঠাকুৰে বেতিয়া ফৰ্টলৈ ঘূৰি আহি এই কথাৰ গৰ পালে, তেওঁ বহুতে বৈশীয়েকৰ নাক কাটি নিলে আৰু ভাঙবীৰাকো পূবফালে কিছু দূৰলৈ খেলি নি কাটি দুডোকাৰ কৰিলে। তেজেনে বাঙালী গৰা হাত আৰু ভৰোৱালখন ধূলে বুলিয়ে হেনো আজিও ওচৰৰ টুপীয়া নৈৰ পানী স্নাতকিকতে বহা। পাহাৰৰ দাঁতিৰ মন্দিৰ ভগ্নাৱশেষ সমূহ বাজাঠৈলৈকে প্ৰিয়মণিৰ আছিল। কিন্তু কালক্ৰমত বজাৰ কীৰ্তিকাহিনীলৈ চাই লোকে তেওঁকে দেৱতা আখ্যা দি তেওঁৰ পূজা কৰিবলৈ ধৰিলে।

মহাদেৱৰ মঠ : উত্তৰ আলমোদা গাঁৱৰ দক্ষিণফালে মহাদেৱ পাহাৰৰ ওপৰত মহাদেৱৰ মঠ অৱস্থিত। ই শিৱমন্দিৰ নামেও জনাজাত। ই এটা গুহামন্দিৰ। মন্দিৰৰ ভিতৰত এটা শিলত শিৱৰ বিচিত্ৰ ভূমিত এৰাবটা মূৰ্তি আছে। আন এটা শিলত পাৰ্বতী, লক্ষ্মী, সৰস্বতী আদি দেৱী আৰু মূৰ্তি আছে। বাহিৰত গণেশৰ এক অঙ্গবীৰ শিলৰ মূৰ্তি আছে। ইয়াত দুখীয়া শিলত চক্ৰৰ নিচিনাকৈ খাপ খাপকৈ কটা শিৱৰ ধৰ্মচক্ৰ বা ধৰ্মপাট আৰু চাৰিচুকীয়া আৱতাৰকাৰ পাখৰ (বজ্জপাট) আদি আছে। হোম-যজ্ঞাদি মানুহে এই বজ্জপাটৰ ওপৰত কৰিব লাগে। পূৰ্বে ইয়াত থকা শিৱলিঙ্গটো সম্প্ৰতি দেউৰীৰ ঘৰৰ ওচৰত থকা মন্দিৰ এটালৈ অনা হৈছে। ইয়াতে ইয়াৰ পূজা হয়। এই প্ৰতিষ্ঠান অতি পুৰণিকলীয়া। বিজয়ীৰ বাণী অভয়েশ্বৰী দেৱীয়ে দেৱমন্দিৰ আৰু নাট মন্দিৰ সজাই দিয়ে আৰু ১১১৭ চনত বিগ্ৰহ স্থাপনৰ বাবে বহু কাৰুকাৰ্য বটোৱা সিংহাসন এখন কাশীৰপৰা আনি দিয়ে। বজাই দিয়া দেৱোত্তৰ মাটি আছে। এই মাটি দেউৰীৰ হাতত থাকে। দেউৰীসকলে পূৰ্ববানুস্ৰমে দেৱালয়ৰ কাম চলাই আহিছে। এওঁলোক ৰাজবংশী মানুহ। চ'তৰ সংক্ৰান্তিৰপৰা বহাগৰ ৬ তাৰিখলৈ বিহু বা বিৰমা লগি ৬ তাৰিখত যেতিয়া ভাগে, সেই সময়ত ইয়াত ডাঙৰ পূজা উৎসৱ হয় আৰু মেলা বহে। শিৱৰাত্ৰিৰ সময়তো পূজা হয়। মানুহ মাত্ৰেই এই থানত বাসনা কৰা ক্ষতে ফল পায় বুলি এটা স্থিৰ বিশ্বাস দীৰ্ঘকালৰপৰা চলি আহিছে।**

ভোজমালা শিৱমন্দিৰ : কৃষ্ণাইৰপৰা তিনিমাইল উত্তৰে ভোজমালা গাঁৱৰ ওচৰত এটা শিৱমন্দিৰ আছে। এই মন্দিৰটিৰ প্ৰতিষ্ঠাতা আৰু পৰিচালক হস্তৰাখাট বোণী (নাথ) সমাজ। নাথসকলে শিৱক আৰাধ্য দেৱতা হিচাপে পূজা কৰে। নাথ সম্প্ৰদায়ৰ সমাজত শৃংখলা বন্ধাৰ ই এটি অনুষ্ঠান। বছৰি শিৱৰাত্ৰিৰ সময়ত ইয়াত দুদিনীয়াকৈ ডাঙৰ মেলা হয়।

মহাদেৱ পাহাৰ : ত্ৰীসূৰ্য পাহাৰৰ অতি নিকটতে অৱস্থিত এই মহাদেৱ পাহাৰত অলেখ শিলত কটা শিৱলিঙ্গ আছে। প্ৰত্যেক নিৰ্ঘৰিততেই ইয়াত ডাঙৰ মেলা হয়।

মহাদেৱৰ থান : মহাদেৱৰ থানবোৰত সাধাৰণতে দৌলখাত্ৰাৰ সন্মতত্বে পূজা উৎসৰ্গা কৰা হয়। আন সময়ত হোৱা পূজা সিমান উল্লেখযোগ্য নহয়। দহেলা, বাটিয়া (মহাদেৱৰ পাহাৰ), খেকাছু আদি গাঁৱত এনেধৰণৰ থান আছে। ইয়াতো বলি-বিধান দিয়ে।

দৰংসিৰি, আমজোতা আদি অন্যান্য গাঁৱতো কিছুমান দেৱ-দেৱীৰ থান আছে। লক্ষীপুৰত বুঢ়া-বুঢ়ীৰ থান আছে, তাত পূজা আৰু মেলা হয়; ইয়াত মহাদেৱ আৰু ভেটৰ ভাৰ্ণা দুয়োজনকে পূজা কৰে।

শিৱলিঙ্গ আৰু শিব মন্দিৰ : অত্যাধুনীভাৱে এটা শিব মন্দিৰ আছে। এই মন্দিৰটি শিবপুৰ নামে খ্যাত। অত্যাধুনীৰ ওচৰৰ জুঙাই পাহাৰ, আৰু পাগলাবটেক পাহাৰৰ পাগলাবাৰাৰ থানৰ ফেৰ মাইলমান আঁতৰত থকা বৰঙিটা। এইবোৰ ঠাইত শিৱলিঙ্গ আছে।

বজ্জাইগাঁও নগৰী, বজ্জাইগাঁৱৰ সন্ন্যাসী পাহাৰ, বাসুগাঁও, কাকৈজনা, শলমাৰি, বইটামৰি মাৰ্গীগাঁৱৰ বোণাজম, গোৱালপাৰা জিলাৰ সৰ্ব উত্তৰে থকা সবভাং, লক্ষীপুৰ আৰু লক্ষীপুৰ ৪ মাইল উত্তৰে থকা জলেশ্বৰত একোটাকৈ শিব মন্দিৰ আছে।

মহাদেৱ পাহাৰৰ শিৱথান : ‘পবিত্ৰ অসম’ত পোৱা মতে, উত্তৰ শালমাৰা গাঁৱৰ দক্ষিণফালে মহাদেৱ পাহাৰৰ ওপৰত মহাদেৱৰ মঠ অৱস্থিত। ই শিব মন্দিৰ নামেও জনাজাত। ই এটা গুহা মন্দিৰ। মন্দিৰৰ ভিতৰত এটা শিলত শিবৰ বিচিত্ৰ ভঙ্গীত এখাৰটা মূৰ্তি আছে। আন এটা শিলত পাৰ্বতী, লক্ষ্মী, সবস্বতী আদি দেৱী আৰু মূৰ্তি আছে। বাহিৰত গণেশৰ এক অলম্বীৰ শিলৰ মূৰ্তি আছে। ইয়াত ঘূৰণীয়া শিলত চক্ৰৰ নিচিনাকৈ খাপ খাপকৈ কটা শিবৰ ধৰ্মচক্ৰ বা ধৰ্মপাট আৰু চাৰিচুকীয়া আয়তাকাৰ পাথৰ আদি আছে। হোম-যজ্ঞাদি মানুহে এই যজ্ঞপাটৰ ওপৰত কৰিব লাগে। পূৰ্বে ইয়াত থকা শিৱলিঙ্গটো সম্প্ৰতি দেউৰীৰ ফৰৰ ওচৰত থকা মন্দিৰ এটালৈ অনা হৈছে। ইয়াতে পূজা কৰা হয়। বিজ্ঞানীৰ ৰাণী অভয়েশ্বৰী

দেৱীয়ে দেৱমন্দিৰ আৰু নাট মন্দিৰ সম্বন্ধি দিয়ে আৰু ১৯১৭ চনত বিপ্লৱ স্থাপনৰ বাবে বহু কাককাৰ্য খটোৱা সিংহাসন এখন কাশীৰপৰা আনি দিয়ে। বজাই দিয়া দেৱোত্তৰ মাটি আছে। এই মাটি দেউৰীৰ হাতত থাকে। বহাগ বিহু আৰু শিৱৰাত্ৰিৰ সময়ত ডাঙৰ উৎসৱ হয়।

শিৱৰ থান : মৰনৈ : গোৱালপাৰা চহৰৰ পূবে প্ৰায় ১৯ কি. মি. নিলগত অৱস্থিত মৰনৈ গাঁৱৰ সু-প্ৰাচীন গৌৰৱময় ইতিহাস আছে। এই মৰনৈ গাঁৱৰ পূব মূৰত শিৱৰ থানখন অৱস্থিত। প্ৰায় কুৰি বছৰ পূৰ্বে আৱিষ্কৃত শিৱলিঙ্গটো যিয়ে এবাৰ দেখিছে তেৱেঁই বিশ্বস্ত মুগ্ধ হৈছে। দাপোন্দৰ নিচিনা চকচকীয়া ক'লা শিলত কটা শিৱলিঙ্গটি এখনি যোনিপূৰ্ণত সংলগ্ন অৱস্থাত পোৱা হৈছে। এই লিঙ্গটি যে এটা শিৱ মন্দিৰত আছিল তাৰ লগত আৱিষ্কৃত শিলৰ পাত, ইটা আদিয়ে প্ৰমাণ কৰে। পোৱা মাটিৰ ইটাত গছৰ তলত ধ্যানস্থ মানুহৰ মূৰ্তি, গাই গৰু বীৰাই থকা মানুহৰ মূৰ্তি, গৰুড় মূৰ্তি, উৰন্ত মানৱ, মৈথুন অৱস্থাত থকা মানুহৰ মূৰ্তি আদি পোৱা গৈছে। এতিয়া এইবোৰ বৰ্তমান শিৱলিঙ্গ প্ৰতিষ্ঠা কৰা মন্দিৰ ঘৰটোতে ৰখা হৈছে। পুৰাতত্ত্ববিদসকলে এইবোৰ দশম-একাদশ শতিকাৰ বুলি ঠাৱৰ কৰিছে। শিৱলিঙ্গ পোৱাৰ এটি জনশ্ৰৱণ আছে। আজিৰপৰা প্ৰায় ২০ বছৰ আগতে বৰ্তমান শিৱ মন্দিৰ থকা ঠাইখৰা অলপ উত্তৰ-পশ্চিম নিচে এঘৰ মানুহৰ বাৰীত এই শিৱলিঙ্গটো সম্পূৰ্ণৰূপে পোৱা যায়। মানুহজনে কোৰ লৈ মাটি খান্দিবলৈ গৈছিল, হঠাৎ, কিবা এটা শক্তিয়ে তেওঁক ফেন ঠেলি লৈ গ'ল। তাত বহুতো ভঙা ইটা আছিল। অলপমান খান্দি মানুহজন ঘৰলৈ আহিল। বাতি তেওঁ স্বপ্নাদেশ পালে যে, মোক উদ্ধাৰ কৰা আৰু প্ৰতিষ্ঠা কৰা। সেইমতে আনি তেওঁৰ চোতালত ৰাখিলে। শিৱলিঙ্গ চোৱাৰ কাৰণে দিনে দিনে মানুহ ভৰি পৰিল। পাছত স্থানীয় ৰাইজৰ তত্ত্বাৱধানত বৰ্তমানে থকা ঠাইত মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰি প্ৰতিষ্ঠা কৰিলে। বহুতো ভক্ত-সৰ্ৱনাৰ্থীয়ে দূৰ-দূৰণিৰপৰা মনৰ কামনা সিদ্ধিৰ কাৰণে পূজা আগ কৰিলে সুফল পায় বুলি কয়।

শ্ৰীসূৰ্য পাহাৰক কেন্দ্ৰ কৰি বহুতো পুৰণি মঠ-মন্দিৰৰ কীৰ্তিচিহ্ন পোৱা গৈছে। এই মৰনৈ গাঁৱতে তেনেকুৱা আন কেইটামান প্ৰাচীন দেৱ-দেৱতাৰ মূৰ্তি পোৱা গৈছে।

মৰনৈ মাজপাৰা কীৰ্তন ঘৰত থকা শাৱিত ৰাঁড়গৰুটো ভাস্কৰশিল্পৰ অনুপম নিদৰ্শন। ইয়াৰ কাষতে থকা চতুৰ্ভুজ বিষ্ণু মূৰ্তি আৰু শিৱলিঙ্গটো চাবলগীয়া।

প্ৰবালমতে স্বপ্নাদেশত জানিব পাৰি স্থানীয় বাহিজে কৰবে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ মৰুসুতিবন্দৰ ইয়াকে উজাৰ কৰিলে।

শ্ৰীশ্ৰীশিৱ মন্দিৰ : ভোজমালা : কুকাই চহৰৰ উত্তৰদিশে থকা বৃহৎ এলেকা থকা জনবহুল পৰগণা হাৰবাঘাটৰ অতি পুৰণি গাঁও ভোজমালা। মন্দিৰটো টকাগিয়া বড়ী গাঁৱত অৱস্থিত, যদিও ই ৰাজহ গাঁও ভোজমালাৰহে অন্তৰ্গত। সেয়ে এই হাৰবাঘাট পৰগণাৰ শিৱ মন্দিৰটোৰ অৱস্থিতি হ'ল ভোজমালা গাঁৱত। অতীজৰ ধৰ্ম বিশ্বাসী লোকসকলে ভোজভাতৰ আয়োজন কৰি এই ঠাইভোৰৰতে মিলিত হৈ হিন্দু জাতিৰ শ্ৰেষ্ঠ সেৱতা শ্ৰীশ্ৰী শিৱ প্ৰভুৰ নাম স্মৰণ কৰি ভোজভাত খাই ফলৈ ওভতে। এই অঞ্চলৰ গঞাই* সেয়ে এই ঠাইভোৰৰ নাম ভোজমালা বাবিলে আৰু প্ৰায় ১৩০ বছৰ আগেৰে শ্ৰীশ্ৰীশিৱ প্ৰভুৰ মাহাত্ম্য উপলব্ধি কৰি শিৱ প্ৰভুৰ শিলৰ মূৰ্তি এটা স্থাপন কৰি এটা মন্দিৰ ঘৰ সাধনৰদ্বাৰে নিৰ্মাণ কৰি লয়। এই মন্দিৰত সমূহ হাৰবাঘাট অঞ্চলৰ হিন্দু বাহিজে প্ৰথমে অঘোৰ চতুৰ্দশীৰ দিনা অঘোৰা পূজা উদ্‌যাপন কৰিবলৈ লয়। বহুপ্ৰভু শিৱৰ আন এটা ৰূপ অঘোৰ হেতুকে শিৱ চতুৰ্দশীৰ দিনাখন বিৰাট আয়োজনেৰে অঘোৰ পূজাৰ উপৰি শিৱ পূজা উদ্‌যাপন কৰিবলৈ লয়। পাছত যোৱা ১৩১৪ বাংলা চনত বাহিজে মন্দিৰ ঘৰটো অলপ উন্নত ধৰণে নিৰ্মাণ কৰে। এই মাহাত্ম্যপূৰ্ণ শিৱ মন্দিৰটোৰ ভিতৰত পূজাৰীয়ে প্ৰায় কালকালী সৰ্প দেখিবলৈ পায়। কেতিয়াবা হেনো পূজাৰীয়ে গধূলি চাকি জ্বলাবলৈ যোৱাত দুৱাৰমুখতেই সাপ পৰি থকা দেখিবলৈ পায়। পাছত যেনিবা সি কোনো অনিষ্ট নকৰাকৈ অদৃশ্য হৈ যায়।*

বৰাক অঞ্চল

অসমৰ অন্যতম উপত্যকা বৰাক। এই বৰাক উপত্যকা কছাৰী-ৰাভা সকলৰ শেষ ৰাজ্য। শিৱভক্ত কছাৰী ৰজা কৃষ্ণচন্দ্ৰ আৰু গোবিন্দ চন্দ্ৰই শিৱাই (শিৱ)ৰ মন্দিৰ ঠায়ে ঠায়ে নিৰ্মাণ কৰাই নিজ প্ৰধান ইষ্টদেৱতাক জাগ্ৰত কৰি ৰাখিছিল।

বৰাক উপত্যকাৰ হিন্দুপ্ৰধান প্ৰায় গাঁওবোৰত কালীবাড়িৰ লগতে একো একোখন শিৱৰ থান আছে। সময় সুবিধা অনুযায়ী ইয়াৰ শিৱভক্তসকলে ত্ৰিনাথৰ (শিৱৰ) সেৱা-পূজা কৰে। বৰাক উপত্যকাৰ কাছাৰ, হাইলাকান্দি আৰু কৰিমগঞ্জৰ গাঁৱৰ উপৰিও ঠাইদিশেৰে শিৱৰ আশ্ৰম, শিৱৰ মন্দিৰ, শিৱৰ থান, মহাদেৱ ৰাড়ি, শিৱৰাড়িবিলাকত সময়ে সময়ে পূজা-পাৰ্বন, উৎসৱমেলা চলে। শিৱচতুৰ্দশীৰ দিনা সেই মন্দিৰ আদিত মনৰ কামনা-বাসনা পূৰণ কৰিবলৈ ভোগ-নৈবেদ্য আদিৰে অৰ্চনা কৰা হয়।

* পবিত্ৰ অসম।

* শ্ৰীভকণ নাথ, আকিৱা, সোৱালগাঁৱ।

তাৰে (১) হাইলাকান্দি জিলাৰ পাঁচপ্ৰাচৰ ওচৰত কনিজ বুলি আখৰ বা সিক্কেৰ শিববাড়ি, হিন্দুসকলৰ মন্দিৰ ভীৰৱান। বাকীৰী বলাজান উপলক্ষে প্ৰায় ১৫দিন ব্যাপী মেলা চলে। ইয়াৰ উপৰি কাৰীলগৰ, মোহনপুৰ, নিতাই নগৰ, আৱনাখাল, মনাছ্ৰা, হাইলাকান্দি, লানা, নাবালগপুৰ, বডনপুৰ, কটেলিছ্ৰা, মণিপুৰ, ট্ৰাফানথলাই, কাৰীছড়া, চণ্ডীপুৰ আদি ঠাইত থকা মহাদেৱবাড়ি বা শিবৰ থানৰ উপৰিও হাইলাকান্দি জিলাৰ সমৰ, কাছাৰ জিলাৰ সদৰ শিলচৰ, কৰিমগঞ্জ জিলাৰ সদৰত একাধিক শিববাড়ী আছে।

শিলচৰৰ মালুথাম, তাৰাপুৰ, আদি ঠাইত শিববাড়ী আছে।

শিববাৰী উপলক্ষে ভুৱন বাঘাৰ (শিব) বিখ্যাত ঐতিহাসিক মেলা হয়। ভুৱন পাহাৰত অৱস্থিত শিবৰ থানবগৰা এটা সুৰাজ পথে আছে। কিম্বদন্তীমতে তাৰপৰা কামাখ্যা মন্দিৰলৈ সেই সুৰাজ পথেৰে যাতায়াতো আছিল। বৰাক উপত্যকাৰ প্ৰতিখন পাহাৰতো শিবৰ থান আৰু মন্দিৰ আছেই।

কাছাৰৰ শিলচৰ মহকুমাৰ সদাপ্ৰাম, মহাদেৱপুৰ, নবসিংহপুৰ, বামপ্ৰসাদপুৰ, শ্ৰীকোনা, খাচপুৰ, উদাৰবন্দ আদি শিবৰ থান আৰু শিববাড়ি আছে।

কৰিমগঞ্জ জিলাৰ পাখাৰকান্দি, বামকুৰুগৰ আদি ঠাইতো শিবৰ থান আছে।*

শিলচৰ

ভুৱন পাহাৰৰ শিব-ভুৱনেশ্বৰী বিগ্ৰহ : শিলচৰ নগৰৰপৰা প্ৰায় ৪১ কিল'মিটাৰমান উত্তৰ-পূবে ভুৱন পাহাৰৰ ওপৰত ভুৱনেশ্বৰ শিব আৰু ভুৱনেশ্বৰী দেৱীৰ বিগ্ৰহ আছে। ইয়াৰ পুৰণি মন্দিৰ কোনোবা ভূমিকম্পত ভাঙিল। বৰকাল এই পবিত্ৰ স্থানৰ সম্পৰ্কে কোনোও জনা নাছিল। অৱশেষত কেইজনমান ধৰ্মপ্ৰাণ লোকে বহু কষ্ট কৰি এই দুৰ্গম পাহাৰৰ ওপৰত মন্দিৰ আৰু বিগ্ৰহ আৱিষ্কাৰ কৰে। বুৰঞ্জীত এই মন্দিৰৰ উল্লেখ নাই। কিন্তু বহুতে এই মন্দিৰ কছাৰী ৰজাৰ আমোলৰ বুলি কয়। প্ৰতি বছৰে এই মন্দিৰত শিববাৰী, দৌলযাত্ৰা আৰু বাকীৰী আদিত ডাঙৰ মেলা হয়। অসম চৰকাৰে মন্দিৰটি সংৰক্ষা কৰিবৰ কাৰণে কিছু আৰ্থিক সাহায্য দিছিল বুলি শুনা যায়।*

কাছাৰৰ দেউৰী গাঁৱত শিব মন্দিৰ আৰু বুঢ়া-বুঢ়ী থান আছে।**

*পবিত্ৰ জম।

*১ কৰীসকলে শিব আৰু দেৱীৰ বিগ্ৰহ পূজা নিজে, ওচৰৰে এক কুণ্ডত স্নান কৰে, জন শিহ্নত গুহুত প্ৰক্ষেপ কৰে। (গেজেটৰ) ম.নে. পবিত্ৰ জম।

**পবিত্ৰ জম।

গাৰোপাহাৰ (মেঘালয়)

টিক্ৰিকিল্লা শিৱ মন্দিৰ : টিক্ৰিকিল্লা এখন সৰু অঞ্চল ঐতিহ্যমণ্ডিত পুণ্যভূমি। মেঘালয় আৰু অসম অৰ্থাৎ গোৱালপাৰা আৰু পশ্চিম গাৰোপাহাৰ জিলাৰ সীমান্ত অৱস্থিত বিভিন্ন জাতি-উপজাতিৰ আবাসভূমি। গাৰো, বাঙা, হাজং, বড়ো, ৰাজবংশী, নেপালী, বিহাৰী বঙালী, হিন্দু, মুছলমান খৃষ্টানৰ সমন্বয়ৰ তীৰ্থ এই টিক্ৰিকিল্লা।

এইখন টিক্ৰিকিল্লাতে (অসমৰ সীমান্ত, অসমৰ মটিত) হাওড়া নদীৰ পাৰত বটবুন্ধেৰে, বিন্ধ বুন্ধেৰে আওৰা টিলাত ঐতিহ্যমণ্ডিত হিন্দু-মুছলমান খৃষ্টান আৰু জনজাতিৰ সমানে আহা আৰু ভক্তিভাবৰ এক শান্তিহুল নাম ৰাৰ টিক্ৰিকিল্লা শিৱ মন্দিৰ। এই শিৱ মন্দিৰৰ ঐতিহ্য বিচাৰিলে আমি উভতি ৰাৰ লাগিব পুনৰ ৫৪ বছৰ পিছলৈ। ১৯৪২ চনত টিক্ৰিকিল্লাত স্বৰ্গীয় তাৰানাথ শৰ্মাই এটি শিৱ মন্দিৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিলে। আৰু বৰ্তমানেও হিন্দু, মুছলমান, খৃষ্টান আৰু জনজাতীয় লোকৰ সহযোগত পূজা সেৱা চলি আছে।

গাঁৱৰ ৰাইজে পূজাৰীগৰাকীক নিতে পূজা কৰিবলৈ ডিঙা দিয়ে। তাৰেই নিজৰ পেট প্ৰবৰ্তন কৰি পূজাৰ যাৱতীয় খৰচ কৰে লগতে দুই-এক টকাকৈ মন্দিৰ নিৰ্মাণৰ বাবে সাঁচি ধৰ। পূজাৰীগৰাকীয়ে সমগ্ৰ অঞ্চলত এক জাগৰণ আনে। সেই সময়ত মন্দিৰ নিৰ্মাণৰ বাবে প্ৰত্যক্ষভাৱে আগবাঢ়ি আহিছিল। 'ধানেশ্বৰ শৰ্মা, 'উমেশ শৰ্মা, 'গদাধৰ মাহাতা, 'সতীশ শৰ্মা, 'জয়ন্তী সিং, 'বিজেন শৰ্মা, 'দীনেশ বিশ্বাস, 'মহেশ শৰ্মা, 'গোপাল চৌধুৰী, 'ৰাম তপেশ্বৰ মিশ্ৰ, 'লোদাই বড়ো, 'কপিল মচাহাৰী 'পানীৰাম ৰাভা (বড়ো), 'উমেশ বসুমতাৰী, 'দৌড়মোহন বড়ো, 'দৈমাৰাম হাজং, 'ৰাতিৰাম ৰাভা, 'ৰাতিৰাম বড়ো, 'বৰ্গেশ্বৰ বড়ো, 'শ্ৰীমহেশ্বৰ বসুমতাৰী, 'জয়দাস বৰাগী, 'জগৎ ৰাভা, 'অশ্বিনী ৰাভা, 'চান্দিয়া হাজং, 'কেটবা হাজং, 'লটাৰাম হাজং, 'কৃষ্ণ ৰাভা, 'কটিক ৰাভা, 'বিজেন বড়ো, 'গেলাই বড়ো, 'হৰিশ ৰাভা, 'গোপাল নাজৰী, 'যোগেন্দ্ৰ বাৰ্চো, 'শ্যামদাস বৈৰাগী, 'নিমাই ৰাভা আদি। এখেতসকলৰ চেষ্টাত আবন্ত হ'ল মন্দিৰ নিৰ্মাণৰ পূৰ্ণ প্ৰকৃতি।

দলভাঙা গাঁৱৰ 'লোদাই মেম্বৰে প্ৰথমে নিজ কাছোৰে কাঠৰ খুটি কঢ়িয়াই আনি প্ৰথম খুটি দান কৰে। তাৰ পাছত ক্ৰমে শ্ৰীজয়চৰণ বড়ো, শ্ৰীজামিন্দ্ৰ দৈমাৰী আৰু শ্ৰী কিৰণ বড়োৱে খুটি দান কৰি প্ৰাৰম্ভিক কাম আবন্ত কৰে। এনেকৈয়ে ১৯৫৩ চনত (১৩৬০) টিক্ৰিকিল্লা শিৱ মন্দিৰ স্থাপন হয়। মন্দিৰৰ প্ৰথম পূজা আগবঢ়ায় 'লোদাই মেম্বৰে। ইয়াৰ উপৰিও শ্ৰীকিৰণ বসুমতাৰী, শ্ৰীকেন বড়ো, শ্ৰীনকেন বড়ো, শ্ৰীৰবীন বসুমতাৰী, শ্ৰীগোমান হাজং, শ্ৰীকব্ধ হাজং, শ্ৰীৰাজেন্দ্ৰ মিশ্ৰ, শ্ৰীগদাধৰ দত্ত, 'প্ৰমোদ ব্ৰহ্ম আদিয়ে বিশেষভাৱে

সহায় কৰে। বাইজৰ উৎসাহ আৰু আশ্ৰয়লৈ চাই গদাধৰ মাহাত্ম্যেই শিৱ মন্দিৰৰ মণিৰূট সাজি উলিয়ায়। ভেৰেতে বিশ্বাস কৰিছিল, যেতিয়াই হেনো শিৱ মন্দিৰৰ কাম আৰম্ভ কৰিছিল, বিহাৰৰ নিজ ঘৰৰ সম্পত্তি বাঢ়ি গৈছিল। যিয়েই নহওক, বাইজৰ সহায়-সহযোগত এদিন শিৱ মন্দিৰ স্থাপিত হ'ল।

১৯৫৩ চনত স্থাপিত হ'ল শিৱ মন্দিৰ। বাইজৰ ভক্তিভাৱ বাঢ়িল। নিত্য পূজা প্ৰাতঃ আৰু সন্ধ্যা চলি থাকিল। মন্দিৰৰ ঘণ্টাৰ শব্দ শুনিমতেই চাৰি-পাঁচ কিল'মিটাৰ দূৰৰ লোকেও মন্দিৰৰ পিনে মুখ কৰি মূৰ দোৱায়। বাতিপুৰাৰ ভাগত আঠ-দহ কিল'মিটাৰ দূৰৈৰ দৰ্শনাৰ্থীয়ে মন্দিৰলৈ ভেটি আহে পূজা দিবলৈ। স্থানীয় ভক্তৰ বিশ্বাস, বাবা ভোলানাথৰ চৰণত বিয়ে বি বিচাৰে বাবাই মনোকাৰনা পূৰ্ণ কৰে। পূজাৰীগৰাকীৰ সন্মানো বাঢ়িল। শাস্ত্ৰজ্ঞ পণ্ডিতগৰাকীৰ শিষ্য বাঢ়িল। মন্দিৰৰ জুৰুবিৰ নানান ধৰ্মালোচনা চলে। মন্দিৰৰ নামত দহ বিঘা মাটি আছে। ছেটেলমেণ্টৰ সময়ত হেনো পূজাৰীগৰাকীক চৰকাৰী বিষয়াই কেইবিঘামান মাটি নিজৰ নামত কৰি দিব বিচাৰিছিল। কিন্তু মাটি তুচ্ছ জ্ঞান কৰি মন্দিৰৰ নামতহে মাটি কৰিছিল। ভেৰেভৰ উদ্দেশ্যে হেনো ধন নাছিল, আছিল মন্দিৰহে। মন্দিৰৰ বাবাণ্ডাত থকা দহ কিলো ওজনৰ ঘণ্টাটো ১৯৫৮ চনত তুৰাৰ মনবাহাদুৰ নেয়াৰে দান কৰে। শিৱলিঙ্গৰ ওপৰত থকা নিতলৰ ৫ কিল'গ্ৰাম ওজনৰ কলসীটো দান কৰে ১৯৮৮ চনত শ্ৰীমতী সব্বতী চন্দই। মন্দিৰৰ চৌহদত মাটি কাটি সহায় কৰে বহুবিহাৰী সাহাই। ১৯৫৩ চনৰপৰা ১৯৯৪ চনলৈ প্ৰতি বছৰে মন্দিৰ পৰিচালনাৰ বাবে একোখন কমিটি গঠন কৰা হয়।

মন্দিৰৰ পশ্চিমে থকা প্ৰকাণ্ড বট গছৰ তলত স্থাপন কৰিছে হৰ-পাৰ্বতীৰ থান। ইয়াত কেইবাটাও শিল আছে। ইয়াতো নিতে পূজা হয়। চ'ত-বহাগৰ সংক্ৰান্তিত এখন মেলা হয়। নাম “বুঢ়া-বুঢ়ীৰ মেলা”। হিন্দু-মুছলমান, খৃষ্টান উভয় পক্ষই পূজাত নৈবেদ্য আগবঢ়ায়। প্ৰতি বছৰে শিৱ চতুৰ্দশীত শিৱ মন্দিৰত উৎসৱ হয়। উৎসৱত অগণন ভক্তৰ সমাগম হয়।*

ସତ ତବଂ

ফলি আৰু মন্দিৰৰ লিপি

ইতিহাসৰ পৰা পোৱা তথ্য হিচাপে শিলালিপিবোৰে আৰু ফলিবোৰে শিৱপূজাৰ আৰু এই পূজাৰ পৃষ্ঠপোষকতাৰ সাক্ষী দিয়ে। 'কামৰূপ শাসনাবলী'ত বংগীয় সপ্তম শতিকাৰ পৰা বাৰ শতিকালৈ সাতজন হিন্দু ৰজাৰ দহখন ফলি আছে। তাৰে এখন হৰ্জৰ বৰ্মাৰ তাৰ নিছাৰ বচন মচা গৈছে। আন এখনত বাৰ শতাব্দীৰ ধৰ্মপালৰ দ্বিতীয় ফলিত বৰাহকপী নাৰায়ণক নমস্কাৰ কৰা হৈছে। বাকী আঠখন ফলিত শিৱৰ বেলেগ বেলেগ মূৰ্তিৰ প্ৰতি প্ৰণাম বাক্য আছে। ইন্দ্ৰপালৰ এঘাৰ শতাব্দীৰ প্ৰথম ফলিত আছে যে ইন্দ্ৰপাল ৰজাই বহুলভাৱে শিৱমন্দিৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিছিল। শাসনাবলীয়ে নিৰ্দেশ কৰা সময়ৰ পাছৰ কালতো শিৱপূজাৰ চলতিৰ প্ৰমাণ গুৰুচৰিত আদিৰ পৰা পোৱা যায়। গোপেশ্বৰ শিৱক আৰাধনা কৰি কুসুম্বৰ ভূঞাই পুত্ৰ লাভ কৰে। সেই কাৰণে পুত্ৰৰ নাম হ'ল শংকৰ। মাধৱদেৱৰ ককায়েক ৰূপচন্দ্ৰ গিৰিয়ে শিৱ চতুৰ্দশী তিথিত শিৱ পূজা কৰিবলৈ মাধৱদেৱক আদেশ কৰিছিল। (পৃষ্ঠা ১৫৬ পুৰণি কামৰূপৰ ধৰ্মঃ বাণীকান্ত ৰচনাবলী) শাসনাবলী গ্ৰন্থৰ পৰা উদ্ধৃত কেইখনমান ফলি অসমৰ শিৱ উপাসনাৰ সাক্ষীস্বৰূপে দিয়া হ'ল।

1. Visvesara temple Inscription, 1605 Saka.

স্বতি শ্ৰীমদ্বিশ্বেশ্বৰ-জদ-পঙ্কজ-মধুকৰ-শশধৰ-সোদাৰ-যশোৱশি-
পৰিপুৰিত-দিগন্ত-নিৰন্তৰ-বাসবংশাবতঁস-স্বৰ্গদেব-শ্ৰীগদাধৰ-সিংহ-নৰেন্দ্ৰেণ
স্বৰ্ণ-মকৰ-কুৰ্ণডল-যেজ্যবীতা-দি-ধিৱলংকৃত্য শ্ৰীবিশ্বেশ্বৰ-পুজন কৰ্ম্মণি
শ্ৰীগোবিন্দকৰ্ত্তিবিপ্ৰ: নিযোজিত: আসীত্ ॥

মহীপতি: শ্ৰীগদাধৰসিংহনামা ভবিষ্যত: প্ৰাৰ্থয়তে নৱেশান্ দত্তা ময়া
ব্ৰাহ্মাৰণ্যবৃতিৰেণ সদা ভবঘি: পৰিপালনীয়া ॥

2. Rock Inscription of the Umananda Temple, 1616 Saka

স্বতি প্ৰবৰ্ণ-দোৰ্ণ-কলিত-দণ্ড-কোদণ্ড-নিৰাক্ষণ-কাণ্ড-
খণ্ডিতীকুণ্ড-বৈরি-অয় মুণ্ডশেখ-সামন্ত-অক্ৰ-অুদামণি-মৰীচি-মজ্জৰী-

विराजित-चरण-कमल-हर-हार-हिम-हीर हिण्डिर-पिण्ड-पाण्डूरित-यशेरशि-
परिपूरिताण्ड-वण्ड सौराष्ट्र-मगधच्यशेष-देशविशेष-कुप्याकुप्य-वितरण-
सन्तोषित-भृशपर्व-सौन्दर्य-मर्यादा-दया-नयाकार-बिचार-दाक्षिणाय-
दक्षताद्य-क्षमा-गुण-ग्रामाभिराम-शक्र-वंशावतंसेथान-पदारविन्द-मकरन्द-
मधुकर सौमरेश्वर श्रीश्रीमद्गदाधर सिंहाज्ञया श्रीगङ्गया-सन्दिकै-वृहत्कुक्कनः
सकल-बृन्दारक-वृन्द राज्येश्वर-श्रीमदुमानन्दोपरि मठमचीकरत् रस-क्षमा-
तत्केन्दु-संख-शाके ॥ 1616 ॥

3. Land and Servitor Grant Inscription of the Umananda Temple, 1617 Saka.

ॐ १ वेदान्त-वेद्य-विबुध-वृन्द-सेव्य-श्रीमदुमानन्देश्वराय
श्रीश्रीमत्स्वर्गनारायणदेव सौमरेश्वर गदाधरसिंहेन दौल-प्रतिष्ठायाः
श्रीश्रीभागान्तार्गत-क्षेत्रोभागान्तार्गत क्षुद्रचाङ्गनसारि-ग्रामस्य-भूमि सहिते। षड्-
विंशति-जनाः दत्ताः अद्रि-भू-रस-(चन्द्र-) शाके हवि (?) 1673 शक।

4. Land and Servitor Inscription of the Umananda Temple, 1619 Saka

स्वति गीर्वाणवर्गन्ध्य-पाद-द्वन्द्वारविन्द-श्रीमदुमानन्देश्वर-चरण-
युगलामल-कमल श्रील-मकरन्द-तुन्दिल-द्विरेक-श्रीश्रीमत्स्वर्गनारायणदेव-
सौमरेश्वर-रुद्रसिंहेन भूमि-समे-बंसरान्तर्गत-चाङ्गनसारि-ग्रामस्य-
चतुःपक्षाज्ञानाः दत्ताः शाके ग्रह-भू-रस-चन्द्रे। १६१८ शक।

5. Rock Inscription of the Kamesvara Siva temple, Nilachala 1640 saka

... ण प्रतियमान नीलां-
... रस्य स्मरहरचरण-
... तपनप्रध्व-
... शेषजनदैत्य-
... म्वितदिगन्त-
... वंशावतंसश्रीश्री-
... परिपुरुषस्वर्गेय-

भूपपादाम्बुज-भृंगयित-तदुवरान्वयसम्मव-तश्च सरणानख-
चन्द्र-चकोर-मन्त्रिवर-श्रीयुतानुज-वृहत्कुक्कनेन प्रासाद-
मिममादरादचीकरदम्बर-वेद-रस-शंक शशांक ॥१६५० ॥

6. Inscription of the Siddhesvara Temple, Nilachala,
1540 Saka

स्मर-हर-चरण-श्रीषर्ण-रोलम्ब-तुलो
रिपु-निकर-मृगाक्षी-दृकपथः पात धुमः ।
कुमुद-दमन-कोर्तिः श्रीयुतो योर्ध्वसार्था-
मरतरु-शिवसिंहः शक्र-वंशावतंसः ? ॥
तस्याज्ञां मुद्दिं विभ्रन्नृपगमसहितः स्वर्गभुपालकस्य
स्वर्लोकादाप्तभृत्यान्वयभवदुवरावंशजः शुद्धबुद्धिः
शाके व्योमाब्धिभूषे व्यरचयत् बृहत्फुक्कनः स्कन्दकल्पो
रम्यं प्राकारजुष्टं विजयभटपतिभूतभर्तृनिकेतम् ॥

7. Inscription of the Umananda-vigraha, 1641 Saka
गौरीशांघ्रि-सरोज-भृंग-मघदंशावतंसायित-
श्रीमत्-श्रीशिवसिंह-राजमुकुटदेशन्दर्धनु मुर्वानि
समन्ततः दुवारान्वयेन नय-पद्मिचन-बृहत्फुक्कनो
तानीन्मुर्तिमिला-कला-साशि-शाके शाम्मोरिमां राजतीम् ॥ शक

१६५१ ॥

8. Rock Inscription of the Sukresvara Temple, 1666
Saka 1666

१ * श्रीस्वस्ति दुर्वार-संसार-कारागार-निकार-निस्तार-
चतुरतर-महेश्वर-चरण-चारण-प्रधान-प्रतन्यमान
महादान-सन्तान-कर्णायमान-मान-नयनाभिराम-धाम-
महोद्दाम-समस्त-संग्राम-धाम-यशो-जित-(व) सुधा-धाम-
सम्बर्त-मार्तराड-दीप्त-मंगल-प्रतत-प्रताप-प्रकर-प्रध्वस्त-
प्रशस्त-समस्ताराति-तिमिर
वासव-वंशावतंस-श्रीश्रीमत्-स्वर्गदेव-प्रमत्तसिंह-नरेन्द्र-
पाद-पद्म-पटपद-निजास्पद-लक्ष्म-रक्षणा-विचक्षण-
नायक-समर-सीम-निःसीम ...

भीम-विक्रम ...

स्वर्गावतारावधि स्वर्ग-नरेश-सेवि-वंशावतंस श्रीमत्तरुण-दुवरा-
वृहत्फुक्कनस्तन्नरेन्द्र-निदेशतः श्रीश्रीशुकेश्वर-
शिरोपरि मठमिममिष्टकादिभिर्व्यरचयत्
रस-रस-रसेन्दु-शाके ॥ १६६६ ॥

9. Rock (?) Inscription of the Durga-sarovara near the Nilachala 1666 Saka

स्वस्ति स्मर-हर-चरण-स्मरण-वलित-प्राङ् (?) -राज्यलक्ष्मी-रक्षक-
विचक्षण-दक्षिण-दोर्हण्ड-स्वल्गाराड-प्रतापानल-कवलित-वलितारातिः तिमिर
नीति-रत्न-रत्नाकर-नृप-निकर-किरीट-कोटि-करध्वित-पाद-पीठ-प्रवर-
यशोजित-सुधाकर-पुरन्दर-कुलामल-कमल-दिनकर-सवर्गदेव-श्रीश्रीमत प्रवक्ष
सिंह-मही-महेन्द्रादेशतस्तदीय-चरण-स्वर्ण-श्रीपर्ण-भृगायमान-प्रधान-प्रधन-
सीमं निस्सीम-भीम-विक्रम-गाम्भीर्योदाय-मर्यदादि-गुणा-गण-गरिष
महामहिमामात्य-महित नीतिक्रम-स्वर्गादागमनावधि स्वर्गदेव-सेवि-वंश-
विभुषण-श्रीयुतस्तरुण-दुवरा-बृहत्कुक्कनेन दुर्गासरोवरमिदमखानि रस-रस-
रसेन्दु-शाके ॥ १६६६ ॥

10. Copperplate Inscription of land Grant towards Daily Worship at the sukresvara Temple, 1683 saka

स्वस्ति दुर्वार-संसार-निकार-निस्तार-चतुरतर-शुक्रेस्वर-महेस्वर-
किंकर-वासव-वंशवतीर्णा-प्रताप मार्तण्ड-छण्डित-दोर्हण्ड-वैरि-धरित्री-पाल-
चण्ड-तमिस्त्र-दुर्गम-मदन-संहनन-महा-दान-सन्तान-सन्तोपिताशेष-स्वदेश-
विदेश-सम्भव-विद्वद्गर-श्रीश्रीराजेश्वरसिंह-महामहिम महीपाल-तदीय- परम-
सेवक-मन्त्रि-नायक-हिण्डीर-संकास-विकाश-भासाजित-दिगन्तराल-
श्रीकृष्णचरणार्चन-प्रसादोद्दाम-धाम-परिपूर्ण-काममदनाभिराम-गम्भीर-पारावार-
परम-कारुणिक-महा धार्मिक-तरुण-दुवरा बृहत्कुक्कनात्मज-श्री-दुवरा
बृहत्कुक्कनेन ** पुण्यार्थं प्रत्यहं पुजार्थं ** दत्तामिममर्थादि-प्रमाण-
पत्रिकेयम् । शक १६८३ तां ५ कार्तिक ॥

11. Rock Inscription of the Sidhesvara Temple, Sualkuchi, 1686 Saka

१ स्वस्ति...	कार
...	चरण-चारण
...	जित्वर-प्रतुल-
...	तिमिर-वासव-वं-
शावतंस श्रीश्रीमत्	रसिंह-नरेन्द्र-पाद-षट्-
पद-विपक्ष-क्षय	तीक्ष्ण-काक्षेय ... महा-
महिम	निस्सीम-भीम-विक्रम-स्वर्गावतारा-
वधि	वंशवतंस श्रीमदनुज-दुवरा-वृ-

हस्तुक्कन तरुण-दुवरा-वृहत्फुक्कन-तनय-
श्रीमद्दशरथ-वृहत्फुक्कनस्तन्निदेशतः श्रीसिद्धेश्व-
र- महेश्वरस्य प्रासादमिममरचयद्रस-वसु-रसेन्दु-शाके । १६८६ ॥

12. Rock Inscription of the Vasisthasrama Temple near Beltala, 1686 Saka

० १ स्वस्ति निस्सीम-भीम-पराक्रम-प्रबल-वन-वैरि-वन-प्रलय-
कालानल-सम्पूर्ण-गुण-गणैकधाम-भव-भवानी-पदारविन्द-मकरन्द-मधुकर-
शक्र-कुल-कुमुदेन्दु-श्रीश्रीमद्राज-राजेश्वरसिंह निदेशेन्द्रनीलवलम्बि-मौलि-
तदीय-चरण-चारण-चक्रवर्ती-कुन्दावदात-कीर्ति-समर-वीर-पारावार-गम्भीर-
विद्या-विद्योतितान्तस्करण-श्रीगोविन्द-पदाब्ज-रोलम्ब-वाहिनी-पति-श्रीमदुनुन-
दुवरा-वृहत्फुक्कनात्मज-श्रीमत्तरुण-दुवरा-वृहत्-फुक्कन-तनुज-
श्रीमद्दशरथाभिधेय-सेनध्यक्षो वशिष्टाश्रमगिर्युपरि प्रासादमचीकरत्तर्क-नाग-
रसेन्दु-शाके । १६८६ ॥

13. Rock Inscription of the Bilvesvara Temple, Belsar, 1689 Saka

श्रीश्रीस्वस्ति श्रीराज हर-चरणाचर-हर-रिपु-प्रमाण-पूण्य-
श्रीश्रीलक्ष्मीसिंह-नामधेय-राजा-धिराज-चरण-चारण-प्रधान-श्रीश्रीविल्वेश्वर-
प्रवर-देव-नन्दन-पद्म-मधु-मत्त-मधुव्रतायमान-श्रीश्रीमलाहन-वंशीद्वर-
वृहत्फुक्कनेन-ग्रह-निधि-रस-चन्द्र-गणित-शाके भव-विल्वेश्वर-
जीर्णमठोद्धार-वि. . भूखण्ड-ग्रहष्टनम् । वैशाख श्रीश्रीलक्ष्मीसिंह-भूपति-
महाविश्व । श्रीश्रीमल्लाहन-वंशोद्भव-सर्व्वाग्र ... ॥ शुना प्रवाद ।
श्रीश्रीलक्ष्मीसिंहेन उद्धारितः.... ऐश्वर्यवहः जीर्णमठः सुसंस्कृत महात्मना
श्रीश्रीलक्ष्मीसिंहेन राजसोत्तम-कर्मणा ॥ (??)

14. Rock Inscription of the math at Kshudra-Makhibaha Village Nambarghag-pargana, 1622 Saka

स्वस्ति श्रीयुत-कामाख्या-पद-पद्म-मधुव्रतः । श्रील-लक्ष्मीसिंह-
भूपालः पुरन्दर-कुलोद्भवः ॥ रिपु-नृप-कुल-मस्त-श्रेणि-विन्यस्त-सम-मणि-
श्री-स्मेर-पादरविन्दः । हिमकर-कर-कीर्तिः काम-संकाश-मूर्तिः सु-नय-
निचय-उत्स-समे दन्ति-कल्प-द्रुम-कल्पः ॥ समददात् पत्रिकां श्रीकामाख्या-
निवासिने असौ धर्मरतो भूपस्तदाद्भूतिरक्षिणौ ॥

নীলাচলৰ কামেশ্বৰ শিৱৰ মন্দিৰৰ শিলৰ ফলি

ৰজা -- শিৱসিংহ। পাত্ৰ -- অনুজ (ডেকা) দুৱৰা বৰফুকন। তাৰিখ -- ১৬৪০ শক। স্থান নীলাচল (গুৱাহাটী)

এই ফলিৰ পাঠ সোণাৰাম চৌধুৰীয়ে তেওঁৰ 'কামাখ্যাত আহোম কীৰ্ত্তি' প্ৰবন্ধৰ লগত (বাঁহী, ১৫.১২ চ'ত ১৮৪৭, পিঠি ৬৭৬) উদ্ধাৰ কৰি দিছিল। 'বাঁহী'ৰ পাতটি পূৰ্বকৈ নোপোৱাত বৰ্তমান ফলিৰ পাঠ বিকল ব'ল। মন্দিৰলৈ গৈ ভিতৰত আৰু আশে-পাশে চাই ক'তো ফলি কটা শিলটি পোৱা নগ'ল। গতিকে চৌধুৰীদেৱে দিয়া ফলিখনৰ ভাঙনি তলত দিলোঁ। --

'সকলো বেদ আৰু উপনিষদে যাক প্ৰমাণিত কৰিছে, নীলাচলত যাৰ অধিষ্ঠান, প্ৰসিদ্ধ নীলাচলত অধিষ্ঠিত যাৰ (মহেশ্বৰ) 'শ্ৰীকামেশ্বৰ' নাম প্ৰখ্যাত আৰু প্ৰিয়, সেই মহেশ্বৰ, কামান্তক শিৱৰ সুন্দৰ পদ-পঙ্কজৰ শ্ৰেষ্ঠ মধুকৰ প্ৰবল প্ৰতাপত তপন (অতএব) অৰাতি-ৰূপ তিমিৰ-ধ্বংসকাৰী, মহাপ্ৰভিন-দানৱ দ্বাৰা যিজনে জনসমূহৰ দৈন্যকে নিৰন্ত (দৰিদ্ৰতাক দূৰীভূত) কৰিছে, স্বৰ্গগঙ্গাৰ (পবিত্ৰ আৰু নিৰ্মল) নীৰসদূষণ পৱিত্ৰ আৰু নিৰ্মল বিপুল কীৰ্ত্তি নিকৰৰ দ্বাৰা যিজনে দশো দিশ বঞ্জিত (খচিত, শোভিত) কৰিছে, শঙ্ক-কুল-ভূষণ, সৌম্য-দেখাধিপতি শ্ৰীশ্ৰীস্বৰ্গনাৰায়ণদেৱ-পৰনামা মহাৰাজাধিৰাজ শিৱসিংহৰ তেওঁৰ (বৰফুকনৰ) উপবিপুৰুষৰপৰাই, তেওঁৰ (শিৱসিংহৰ) উপবিপুৰুষৰ স্বৰ্গীয় ভূপসকলৰ চৰণ-কমল (মধু-পান-শীল) ভূঙ্গ-স্বৰূপ, প্ৰসিদ্ধ দুৱৰা বংশত জাত, তেওঁৰ (শিৱসিংহৰ) চৰণ-নখ-স্বৰূপ চন্দ্ৰৰ (চন্দ্ৰিকা-পান-পৰায়ণ) চকোৰস্বৰূপ মন্দিৰৰ শ্ৰীযুত অনুজ (তৰুণ ডেকা) বৰফুকনৰ দ্বাৰা অশ্বৰ (০) বেদ (৪) বস (৬) শলাহ (১), অৰ্থাৎ ১৬৪০ শকাব্দত এই মন্দিৰ ভক্তি পূৰ্বক নিৰ্মাণ কৰালে।'

নীলাচলৰ সিদ্ধেশ্বৰ মন্দিৰৰ শিলি

ৰজা -- শিৱসিংহ। পাত্ৰ -- বিজয় তৰুণ দুৱৰা বৰফুকন। তাৰিখ -- ১৬৪০ শক। স্থান -- গুৱাহাটীৰ নীলাচল (কামাখ্যা)।

এই ফলিৰ পাঠ সোণাৰাম চৌধুৰীয়ে 'কামাখ্যাত আহোম কীৰ্ত্তি' প্ৰবন্ধৰ লগত বাঁহী, ১৫.১২ চ'ত ১৮৪৭, পিঠি ৬৭৭) প্ৰকাশ কৰিছিল। তেওঁ ফলিখনৰ স্থানানুবাদ দিছে এইদৰে--

‘শত্ৰু—বংশৰ ভূষণ (মহাৰাজাধিৰাজ) শিৱসিংহই কাগদহনকাৰী শিৱৰ চৰণ-কমলৰ ত্ৰয়তুল্য আৰু বিপুলিলাকৰ সুন্দৰী বৰণীসকলৰ অক্ষপাতকাৰী ধুম। এওঁৰ কীৰ্ত্তি সূৰ্য্যতুল্য, অতি উজ্জল আৰু দিগন্তব্যাপিনী, এই শ্ৰীমন্ত বজা অৰ্ধীবিলাকৰ ওচৰত অমৰ তক (কল্পবৃক্ষ)-স্বৰূপ। ইন্দ্ৰবংশৰ প্ৰথম আৰম্ভবেপৰাই বিবিলাক ভূত্যাশ্বয় (ভূত্যা-বংশ) আগু বা বিশ্বন্ত, সেইবোৰ বংশৰ ভিতৰত দুৱৰা বংশজাত বৃহৎকন দেৱ-সেনাপতি স্বন্দৰ তুল্য, (পতিকে) তেওঁ জৱিকু বীৰ সেনাসমূহৰ অধিপতি, (অতএৱ) এওঁ নৃপগণদ্বাৰা পূজিত। এওঁ শিৱসিংহৰ স্বৰ্গদেৱৰ আজ্ঞা-শিবোধাৰ্য্য কৰি যোম (০) অন্ধি (৪) ভূপ (১৬) অৰ্থাৎ ১৬৪০ শকাব্দত ভূতপতি শিৱৰ প্ৰাকাৰ-শোভিত মনোহৰ মন্দিৰ নিৰ্মাণ কৰালে।’

ইয়াত ‘বিজয়-ভটপতি’ কথাটোৰ অৰ্থ কৰা হৈছে ‘জয়িশু বীৰ সেনাসমূহৰ অধিপতি’; কিন্তু ‘বিজয়’ হ’ল বৰফুকনৰ নাম, ‘ভটপতি’ মানে সেনাপতি।

উমানন্দৰ বিগ্ৰহ-লিপি

বজা -- শিৱসিংহ। পাত্ৰ -- বিদুচন (বিজয়?) বৰফুকন। বিগ্ৰহ - উমানন্দ।

স্থান গুৱাহাটী কাছাৰীৰ সমুখৰ ভাস্মাচল। তাৰিখ -- ১৬৪১ শক।

উমানন্দৰ বিগ্ৰহ-লিপি ‘চেতনা’ত (২য় বছৰ, ১০ম সংখ্যা, জেঠ ১৮৪৩ ‘সদিয়াৰ শিলৰ খুঁটা আৰু উমানন্দৰ বিগ্ৰহ-লিপি প্ৰবন্ধ, পিঠি ৪৪৪-৪৬) সৰ্বেশ্বৰ কটকীয়ে প্ৰকাশ কৰিছিল। সোণাৰাম চৌধুৰীয়ে ‘উমানন্দ দেৱালয়’ প্ৰবন্ধত (মিলন ৩.২ ফাগুন ১৮৪৬ পিঠি ১০৬) সংশোধিত পাঠ প্ৰকাশ কৰে।

ইয়াৰ উপৰি লক্ষ্মীকান্ত মিশ্ৰৰ “শ্ৰীশ্ৰীউমানন্দৰ ফলি” (বাঁহী, ১৫শ বছৰ, পিঠি ২৭৫) প্ৰবন্ধ দ্ৰষ্টব্য আৰু সোণাৰাম চৌধুৰীৰ ‘উমানন্দ’ (মিলন, ২য় বছৰ, ৬৮ পিঠি) প্ৰবন্ধ দ্ৰষ্টব্য। ধৰণীকান্ত শৰ্মা পাণ্ডাই “কামাখ্যা তীৰ্থ” পুথিত ফলিৰ পাঠ তুলি দিছে।

নীলাচলৰ আত্মাত্ৰৈলোক্যৰ শিলৰ কলি

ৰজা — প্ৰমত্তসিংহ। পাত্ৰ — (ডেকা) তৰুণ দুৱৰা বৰফুকন। তাৰিখ — ১৬৬৬ শক। বিগ্ৰহ — আত্মাত্ৰৈলোক্যৰ শিৱ। স্থান — গুৱাহাটীৰ নীলাচলৰ (কামাখ্যা) উত্তৰাংশৰ আমৰাজুৰি।

সোণাৰাম চৌধুৰীয়ে ‘কামাখ্যাৰ আত্মাত্ৰৈলোক্য’ (বাঁহী, ১৫.১২ চ’ত ১৮৪৭ পিঠি ৬৭৮) প্ৰবন্ধৰ লগত ফলিৰ এই পাঠ দিছিল। শ্ৰীধৰণীকান্ত শৰ্মা পাণ্ডাৰ “কামাখ্যা তীৰ্থ” পুথিত ফলিখনৰ পাঠ দিয়া হৈছে; কিন্তু পাঠ শুদ্ধ নহয়।

শুভ্ৰৈলোক্যৰ দেৱালৰ শিলৰ কলি

ৰজা — প্ৰমত্তসিংহ। পাত্ৰ — (ডেকা) তৰুণ দুৱৰা বৰফুকন। বিগ্ৰহ — শুভ্ৰৈলোক্যৰ শিৱ। তাৰিখ — ১৬৬৬ শক। স্থান — গুৱাহাটীৰ পাণবজাৰ।

এই ফলিৰ পাঠ ১৮৩৮ শকৰ ‘আলোচনী’ত (‘শুভ্ৰৈলোক্যৰ মন্দিৰ’, আলোচনী, ৭ ম বছৰ, ১০ ম সংখ্যা, ৪৮১-৮২ পিঠি) হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে অতি অসম্পূৰ্ণভাৱে প্ৰকাশ কৰিছিল। তেওঁৰ পাঠ :

শ্ৰীৰাম --

- ১ ৭ * স্বস্তি দুৰ্বাৰসংসাৰবিন্ধ্যাৰকাৰাগাবনিকাৰনিষ্ঠাৰ-
- ২ চতুৰ্ভুজশুভ্ৰৈলোক্যৰমহেশ্বৰচৰণচাৰণপ্ৰধানপ **
- ৩ মানন্দানসন্তানকৰ্ণায় * নমানন ** বামধা-
- ৪ মমহোদ * সমগ্ৰসংগ্ৰ * মগ্ৰা ** মণগোজিতসুধা-
- ৫ ধামসম্বৰ্ত্তমাস্তু * জ * পু.....
- ৬ প্ৰসন্ত-সমন্ত.....
- ৭ মত্ স্বৰ্গ ** সং
- ৮ স্পদলক্ষ্যবৰ্ণবি.....
- ৯ ক্ষয়দক্ষতীক্ৰ.....
- ১০ নায়কসম.....
- ১১ বধি স্বৰ্গন
- ১২ বৃহৎকৃষ্ণ.....
- ১৩ মহ.....
- ১৪
- ১৫

নীলাচলৰ কামাখ্যাৰ বংশৰ বা 'মটিমন্দিৰ'ৰ গাৰ ভামক ফলি

ৰজা -- বাজেশ্বৰসিংহ। পাত্ৰ -- দশৰথ তৰুণ দুৱৰা বৰফুকন।
তাৰিখ -- ১৬৮১ শক।

'বাঁহী'ত (১৫.১২, চ'ত ১৮৪৭, ৬৮০ পিঠি) সোণাৰাম চৌধুৰীয়ে 'কামাখ্যাত আহোম কীৰ্ত্তি' প্ৰবন্ধৰ মাজত এই ফলিৰ পাঠ আৰু তাৰ অনুবাদ প্ৰকাশ কৰিছিল। চৌধুৰীৰ পাঠ সুন্দৰ। মাথোন "বাঁহী"ত "ভূভূমীভিল জৈষ .. কোদন্দ ..." আৰু "শ্ৰীযুক্তহংফুকণঃ" আছে। লক্ষ্মীসিংহ স্বৰ্গদেৱে কৰোৱা এই মন্দিৰটি দুবা-গিঠীয়া ভাঁজ-ঘৰ আৰু কামাখ্যাৰ মূল মন্দিৰৰ লগত লগা আটাইতকৈ সমুখৰ ঘৰ।

গুৱেশ্বৰ মন্দিৰৰ প্ৰত্যহ পূজাৰ অৰ্থে দত্ত অৰ্থাদিৰ ভামক ফলি

ৰজা -- বাজেশ্বৰ সিংহ। পাত্ৰ -- (দশৰথ) তৰুণ দুৱৰা বৰফুকন।
তাৰিখ -- ১৬৮৩ শক ৪ কাৰ্ত্তি। স্থান -- গুৱাহাটীৰ নৰ্থব্ৰুক ভোৰণৰ আৰু চন্দ্ৰকুমাৰ আগৰৱালাৰ আৱক্ষ মূৰ্ত্তি থকা ঠাইৰ ওচৰ।

এই ফলিৰ পাঠ সোণাৰাম চৌধুৰীৰ পৰা পাই ডক্টৰ ভূঞাই 'মহাৰাজ বাজেশ্বৰ সিংহ স্বৰ্গদেৱ' প্ৰবন্ধত (বাঁহী, ১৫.১১, ফাগুন ১৮৪৭, পিঠি ৬৫২-৫৩) প্ৰকাশ কৰিছিল। কামৰূপ অনুসন্ধান সমিতিৰ বহীত ফলিখনিৰ পাঠ নকল কৰা আছে। তাত পাঠ কেইটিমান হ'ল : খণ্ডি তোৰ্কণ্ড (খণ্ডিত-দোৰ্কণ্ড), তমিষ্ঠ্ৰ (তমিষ্ট্ৰ), ভাষাজ্জিত (ভাসাজ্জিত), প্ৰসাদোৰ্কাম (প্ৰসাদোৰ্কাম)। ফলিখনিৰ যোগেদি "অৰ্থাদি" বা ধন আদি দিয়া হৈছিল। 'দন্তামিমমৰ্থাদি-প্ৰমাণ-পত্ৰিকেয়ং' ভাল পাঠ হোৱা নাই।

সিদ্ধেশ্বৰ মন্দিৰৰ শিলৰ ফলি

ৰজা -- বাজেশ্বৰ সিংহ। পাত্ৰ -- দশৰথ দুৱৰা বৰফুকন। বিগ্ৰহ -- সিদ্ধেশ্বৰ মহেশ্বৰ।

তাৰিখ ১৬৮৬ শক। স্থান গুৱালকুছি।

হেমচন্দ্ৰ গোস্বামীয়ে 'শিলৰ ফলি' প্ৰবন্ধত (আলোচনী, ৮.২, আঘোণ ১৮৩৮ শক, পিঠি ৫১-৫৫) এই ফলিৰ পাঠ দিছিল। ১৮৯৭ চনৰ বৰভূঁইকঁপৰ ফলত সিদ্ধেশ্বৰ মন্দিৰ খহি পৰে আৰু শিলৰ ফলিখনো আংশিকভাবে নষ্ট হয়। গতিকে পণ্ডিত গোস্বামীদেৱে তাৰ সম্পূৰ্ণ পাঠ উদ্ধাৰ কৰিব নোৱাৰিলে।

বিশ্বেশ্বৰ মন্দিৰৰ ফলি

অস্তি ত্ৰীমহিষেশ্বৰ-পদ-পঙ্কজ-মধুকৰ-শশধৰ-সোদৰ-যশোবানি-পৰিপূৰিত-
দিগন্তৰ-নিবন্তৰ-বাসৰ-বংশাবতাংস-স্বৰ্গদেৱ-ত্ৰীগদাধৰ-সিংহ-নৰেশ্বৰ স্বৰ্ণ-
মকৰ-কুণ্ডল-যজ্ঞোপবীতাদিভিৰলংকৃত্য ত্ৰীবিশ্বেশ্বৰ-পূজন-কন্দলি-ত্ৰীগোবিন্দ
চক্ৰবৰ্ত্তিবিপ্রঃ নিয়োজিতঃ আসীৎ ॥ এই ব্ৰাহ্মণক পোষণার্থে দেৱালয়ৰে
৪ মানুহ নিবন্ধ কৈ দি আৰু বজাল মানুহ গৰিয়া ৩ ডোম ১ তেৰ্ভেৰিকি
(?) ১ সইবৰ পথাৰত চয়ণ থবু (?) মাটি .. উৎসৰ্গা কৈ দিলে ১৬০৫ ॥
মহীপতি : ত্ৰীগদাধৰসিংহনামা ভৱিষ্যতঃ প্ৰাৰ্থয়তে নৰেশান্ দত্তা যয়া
ব্ৰাহ্মণবৃদ্ধিৰেবা সদা ভৱন্তি পৰিপালনীয়া ॥

উমানন্দৰ মন্দিৰৰ শিলৰ ফলি

অস্তি প্ৰচণ্ড-দোৰ্দ্দণ্ড-কলিত-দণ্ড-কোদণ্ড-নিফিণ্ড-কাণ্ড-বণ্ডিতোদণ্ড-
বৈৰি-চয়-মুণ্ডাশেষ-সামন্ত-চক্ৰ-চূড়ামণি-মৰীচি-মঞ্জৰী-বিৰাজিত-চৰণ-কমল-
হৰ-হাৰ-হিম-হীৰ-হিণ্ডিৰ-পিণ্ড-পাণ্ডুৰিত-যশোবানি-পৰিপূৰিতাঙ্গ-বঙ্গ-কলিঙ্গ
-তৈলঙ্গ-সৌৰাষ্ট্ৰ-মগধাদ্যশেষ-দেশ-বিশেষ-কুপ্যাণ্ডুকা-বিতৰণ-সন্তোষিত-
ভূশ-পৰ্ব সৌন্দৰ্য্য-গাভীৰ্য্য-মৰ্যাদা-দয়া-নয়াকাৰ-বিচাৰ-দাক্ষিণ্য-দক্ষতাঢ্য-
ক্ষমা-গুণ-প্ৰামাণ্য-শত্ৰু-বাংশাস্ততংসেশান-পদাবস্থিত-মকৰন্দ-মধুকৰ-
সৌম্যবেশ্বৰ-ত্ৰীত্ৰীমদ্ গদাধৰসিংহাজয়া ত্ৰীগড়গঞা-সন্দিকৈ-বৃহৎকনঃ
সকল-বৃন্দাৰক-বৃন্দ-বাজ্যেশ্বৰ-ত্ৰীমদুমানন্দোপৰি মঠমচীকৰং বস-ক্ষমা-
তৰ্কেন্দু-সংখ্য-শাকে । ১৬১৬ ॥

উমানন্দৰ মন্দিৰৰ ভূমি আৰু পাইক-দানৰ ফলি

৭ বেদান্ত-বেদা-বিবুধ-বৃন্দ-সেৱ্য-ত্ৰীমদুমানন্দেশ্বৰায় ত্ৰীত্ৰীমৎ-
স্বৰ্গনাৰায়ণ-দেৱ-সৌম্যবেশ্বৰ-গদাধৰসিংহেন দৌল-প্ৰতিষ্ঠায়াঃ ক্ষেত্ৰীভাগান্তৰ্গত-
ক্ষুদ্ৰচান্সাৰি-প্ৰামন্থ-ভূমি-সহিতে । বড়-বংশতি-জনাঃ দত্তাঃ অগ্নি-ভু-বস-
[চক্ৰ] শাকে হৰি (?) ১৬১৭ শক ।

১৬১৯

উমানন্দৰ মন্দিৰৰ ভূমি আৰু পাইক-দানৰ ফলি

অস্তি গীৰ্বাণ-বৰ্গ-বন্দ্য-পাদ-বন্দ্যাবস্থিত-ত্ৰীমদুমানন্দেশ্বৰ-চৰণ-যুগলায়ল-
কমল-ত্ৰীল-মকৰন্দ-তুন্দিল-বিবেক-ত্ৰীত্ৰীমৎস্বৰ্গ-নাৰায়ণদেৱে-সৌম্যবেশ্বৰ-

কম্ব-সিংহেন ভূমি-সম্ভেতবৎসবাস্তবর্জ-চান্দসাবি-গায়ক-ভূঃপকাশজনাঃ
দস্তাঃ শাকে থহ-ভূ-বস-চক্রে। ১৬১৯ শক।

নীলাচলৰ কামেশ্বৰ শিৱৰ মন্দিৰৰ শিলৰ ফলি

... ৭ প্ৰতীয়ামান নীলা-

... বস্য স্মৰহবচৰণ-

... উপনপ্ৰধ্বং-

... শেষজনদৈন্য-

... দ্বিতমিগন্ত-

... বংশাবতংসত্ৰীত্ৰী-

... পৰিপূৰ্ণস্বৰ্গীয়-

ভূ পপাদাম্বুজ-ভূসায়িত-তদুৰবাস্বয়সম্ভব-তচ্চৰণনখ-
চক্ৰ-চকোৰ-মন্দিৰ-ত্ৰীযুতানুজ-বৃহৎফুকনেন প্ৰাসাদ-
মিমমাদবাদচীকৰদম্ব-বৈদ-বস-শশাঙ্ক-শাকে। ১৬৪০।।

নীলাচলৰ সিদ্ধেশ্বৰ মন্দিৰৰ শিল্পি

স্মৰ-হব-চৰণ-ত্ৰীপৰ্ণ-বোলস্ব-ভুলো

বিপু-নিকৰ-মৃগাক্ষী-দৃক পয়ঃপাত-ধুমঃ।

কুমুদ-দমন-কীৰ্ত্তিঃ ত্ৰীযুতো যোহৰ্ষিসাৰ্থা-

মৰতক-শিৱসিংহঃ শক্ৰ-বংশাবতংসঃ।।১।।

তস্যাজ্ঞাং মুচ্ছিন্ বিভ্ৰম্পগগনসহিতঃ স্বৰ্গভূপালকস্য

স্বৰ্লোকাদাপুত্ৰত্যাগ্ৰয়ভৱদুৰবাবংশজঃ শুদ্ধবুদ্ধিঃ

শাকে ৰোমাক্ষিভূপে ৰাঘচয়ত্ বৃহৎফুকনঃ স্বন্দকল্পো

ৰম্যং প্ৰাকাৰজুষ্টিং বিজয়-ভটপতিভূতভৰ্জুনিকৈতম্।।

উমানন্দৰ বিগ্ৰহ-শিল্পি

গৌৰীশাংঘি-সৰোজ-ভূঙ্গ-মঘৰত্বংশাবতংসায়িত-

ত্ৰীমৎ-ত্ৰীশিৱসিংহ-ৰাজমুকুটাদেশন্দধন মুচ্ছনি

সম্ভুতঃ দুৰবাবয়েন নয়-পটুৰ্বিদুচন-বৃহৎফুকনো-

হতানিন্মুৰ্ত্তিমিলা-কলা-শশি-শাকে শক্তোৰিমাং ৰাজতীম্।।

শক ১৬৪১।।

শুক্রেণ্ডৰ দেৱালয়ৰ শিল্পৰ ফলি

৭° শ্ৰীশ্ৰুতি দুৰ্কাৰ-সংসাৰ-বিভাৰ-কাৰাগাৰ-নিকাৰ-নিষ্ঠাৰ-
 চতুৰতৰ-মহেশ্বৰ-চৰণ-চাৰণ-প্ৰধান-প্ৰতন্যমান-
 মহাদান-সন্তান-কৰ্ণায়মান-মান-নয়নাভিৰাম-ধাম-
 মহোদ্যাম-সমন্ত-সংগ্ৰাম-ধাম-যশোজিত- (৪) সুধা-ধাম-
 সম্বৰ্ত্ত-মার্ত্ত-ও-দীপ্ত-মণ্ডল-প্ৰতত-প্ৰতাপ-প্ৰকৰ-প্ৰধ্বন্ত-
 প্ৰশন্ত-সমন্তাবাতি-তিমিৰ
 বাসৱ-বংশাবতংস-শ্ৰীশ্ৰীমৎ-স্বৰ্গদেৱ-প্ৰমত্তসিংহ-নৰেন্দ্ৰ-
 পাদ-পদ্ম-বটপদ-নিজাম্পদ-লক্ষ্ম-বক্ষণ-বিচক্ষণ-
 নায়ক-সমৰ-সীম-নিঃসীম.....
 ভীম-বিক্ৰম
 ... স্বৰ্গাৱতাৱধি
 স্বৰ্গ-নৰেশ-সেৱি-বংশাবতংস শ্ৰীমন্তকণ-দুৱৰা-
 বৃহৎফুকনজয়বেল্ল-নিদেশতঃ শ্ৰীশ্ৰীশুক্রেণ্ডৰ-
 শিৰোপৰি মঠমিষ্টকাদিভিৰ্য্যচয়ৎ
 বস-বস-বসেন্দু-শাকে ॥ ১৬৬৬ ॥

নীলাচলৰ দুৰ্গাসৰোবৰ (শিল্প ?) ফলি

শ্ৰুতি স্মৰ-হৰ-চৰণ-বলিত-প্ৰাজ্ঞ (?) ৰাজ্যলক্ষ্মী-বক্ষণ-বিচৰণ-দক্ষিণ-
 দোৰ্দ্দণ্ড-খলাখণ্ড-প্ৰতাপানল-কৰলিত-বলিতাবাতি-তিমিৰ-নীতি-বত্ৰ-বত্ৰাকৰ-
 নৃপ-নিকৰ-কিৰীট-কোটি-কৰন্বিত-পাদ-পীঠ-প্ৰৱৰ-যশোজিত-সুধাকৰ-পুৰন্দৰ-
 কুলামল-কমল-দিনকৰ-স্বৰ্গদেৱ-শ্ৰীশ্ৰীমৎপ্ৰমত্তসিংহ-মহী-মহেন্দ্ৰাদেশত- শুদীয়
 চৰণ স্বৰ্ণ-শ্ৰীপৰ্ণ ভূজায়মান-প্ৰধান-প্ৰধান সীম-নিসীম-ভীম-বিক্ৰম- গাভীৰ্য্যোদৰ্য্য-
 মৰ্য্যাদাদি-গুণগণগৰিষ-মহামহিমামাত্য-মহিত-নীতিক্ৰম-স্বৰ্গাদা-গমনাৱধি-
 স্বৰ্গদেৱ-সেৱি-বংশ-বিভূষণ-শ্ৰীযুতজয়কণ-দুৱৰা-বৃহৎফুকনে দূৰ্গাসৰোবৰ-
 মিদমখানি বস-বস-বসেন্দু-শাকে ॥ ১৬৬৬ ॥

শুক্রেণ্ডৰ মন্দিৰৰ প্ৰত্যহ পূজাৰ অৰ্থে দত্ত ভূমিৰ তামৰ ফলি

শ্ৰুতি দুৰ্কাৰ-সংসাৰ-মিকাৰ-নিষ্ঠাৰ-চতুৰতৰ-শুক্রেণ্ডৰ-মহেশ্বৰ-চৰণ-
 কিৰুৰ-বাসৱ-বংশাবতীৰ্ণ-প্ৰতাপ-মার্ত্ত-ও-খতিত-দোৰ্দ্দণ্ড-বৈৰি-ধৰিত্ৰী-পাল-

চণ্ড-ভয়মিশ্র-দুৰ্গম-মদন-সংহনন-মহা-দান-সন্তান-সন্তোষিতাশেষ-স্বদেশ-বিদেশ-
সম্ভব-বিষম্বব শ্রীশ্রীবাজেশ্বৰসিংহ-মহামহিম-মহীপালতদীয়-পৰম-সেৱক
মন্ত্ৰি-নায়ক-হিতীৰ সংকাশ-বিকাশ-ভাসাজিত-দিগন্তবাল-শ্রীকৃষ্ণচৰণাৰ্চন-
প্ৰসাদোদ্দায়-ধাম-পৰি-পূৰ্ণ-কাম-মদনাভিৰাম-গভীৰ-পাৰাৱ-পৰম-কাৰণিক-
মহা-ধাৰ্মিক-তৰুণ-দুৱৰা-বৃহৎফুকনশ্ৰাজ-শ্রীদুৱৰাকুকনেন" পূণ্যাৰ্থং প্ৰত্যহং
পূজাৰ্থং" দস্তা-মিমমৰ্থাদি-প্ৰমাণ-পত্ৰিকেষম্। শক ১৬৮৩ তাং ৪ কাৰ্ত্তিক।।

সিদ্ধেশ্বৰ মন্দিৰৰ শিলৰ ফলি

শ্রীৰাম

৭ স্বস্তি... ... কাৰ
... ... চৰণ-চাৰণ
... ... জিহব-প্ৰভুল-
... ... তিমিৰ-বাসব-বং-
শাৱতংস শ্রীশ্রীমৎ ... বসিংহ-নৰেন্দ্ৰ-পাদ-বট্-
পদ-বিশুদ্ধ-কমল- ... তীক্ষ্ণ-কাৰ্কেৱ... মহা-
মহিম নিস্‌সীম-ভীম-বিক্ৰম-স্বৰ্গাৱতাৰা-
বধি ... বংশাৱতাংস শ্রীমদনুজ দুৱৰা-বৃ-
হৎফুকন ... তৰুণ-দুৱৰা-বৃহৎফুকন-তনয়-
শ্রীমদশৰথ-বৃহৎ-ফুকনভূমিদেৱতঃ শ্রীসিদ্ধেশ্বৰ-
মহেশ্বৰবস্য প্ৰাসাদমিমমবচয়দ্রস-বসু-বসেন্দু-শাকে। ১৬৮৬।।

বশিষ্ঠাশ্ৰমৰ মন্দিৰৰ শিলৰ ফলি

শ্রীৰাম

৭ স্বস্তি নিস্‌সীম-ভীম-পৰাক্ৰম-প্ৰবল-বৈৰি-বন-প্ৰলয়-কালানল-
সম্পূৰ্ণ-গুণ-গণৈকধাম-ভৱ-ভৱানী-পদাবলিন্দ-মকৰন্দ-মধুকৰ-শক্ৰ-কুল-
কুমুদেন্দু-শ্রীশ্রীমদ্রাজবাজেশ্বৰসিংহনিদেশেন্দ্ৰনীলাবলম্বি-মৌলি-তদীয়-চৰণ-
চাৰণ-চক্ৰবৰ্তী-কুন্দাবদাত-কীৰ্ত্তি-সমৰ-বীৰ-পাৰাৱ-গভীৰ-বিদ্যাবিদ্যোতিতান্তবৰণ-
শ্রীগোবিন্দ-পদা-জ-বোলম্ব-বাহিনী-পতি-শ্রীমদনুজদুৱৰা-বৃহৎফুকনশ্ৰাজ-
শ্রীমন্তকণ দুৱৰা-বৃহৎফুকন-তনুজ-শ্রীমদশৰথাভিধেয়-সেনাধ্যক্ষ-বশিষ্ঠাশ্ৰমগিৰ্য্যুপৰি
প্ৰাসাদমটীক-বস্তুৰ্ক-নাগ-বসেন্দু-শাকে। ১৬৮৬।।

বিশ্বেশ্বৰ মন্দিৰৰ নিজৰ ফলি

শ্ৰীশ্ৰীশক্তি শ্ৰীবাজ-হৰ-চৰণাচৰ-হৰ-বিপু-প্ৰমাণ-পুণ্য-শ্ৰীশ্ৰীলক্ষ্মীসিংহ-
নামধেয়-বাজাধিবাজ-চৰণ-চাৰণ-প্ৰধান-শ্ৰীশ্ৰীবিশ্বেশ্বৰবেশ্বৰ-প্ৰবৰ-দেৱ-
নন্দন-পদ্ম-মধু-মন্ত্ৰ-মধুৱতায়মান-শ্ৰীশ্ৰীমল্লাহন-স্বৰ্ণশোভয়-বৃহৎকুব্জেন-প্ৰহ-
নিধি-ৰস-চন্দ্ৰ-গণিত-শাকে ভৱ-বিশ্বেশ্বৰ জীৰ্ণ-মটোকাৰ-বি....ভূখণ্ড-প্ৰহটনম্।
...বৈশাখ শ্ৰীশ্ৰীলক্ষ্মীসিংহ-ভূপতি-মহাবিধ। শ্ৰীশ্ৰীমল্লাহন-স্বৰ্ণশোভয়-সৰ্বাণ্ড....।।
...ওমা প্ৰবাদ। শ্ৰীশ্ৰীলক্ষ্মীসিংহেন উচ্চাৰিতঃ....ঐশ্বৰ্যবহিঃ জীৰ্ণমঠঃ সুসঙ্কত
মহাশয়না শ্ৰীশ্ৰীলক্ষ্মীসিংহেন বাজসৌভয়-কৰ্মণা। (??)

নামবৰভাগ পৰগণাৰ ক্ষুদ্ৰ মাখিৰাহা গ্ৰামৰ মঠৰ ভায়ৰ ফলি

ওঁ স্বস্তি শ্ৰীযুত-কামাখ্যা-পদ-পদ্ম-মধুৱতঃ শ্ৰীল-লক্ষ্মীসিংহ-ভূপালঃ
পুৰন্দৰ-কুলোদ্ভৱঃ।। বিপু-নৃপ-কুল-মন্ত্ৰ শ্ৰেণি-বিনাশ-দ্যুমনি-সম-মণি-
শ্ৰী-শ্বেৰ-পাদাৰবিন্দঃ হিমকৰ-কৰ-কীৰ্তিঃ নাম-সদ্ধাশ-মূৰ্তিঃ সু-নয়-নিচয়-
উৎস-সমো-দত্তি-কল্প-দ্ৰুম-কল্পঃ।। সমদত্তাৎ পত্ৰিকাং শ্ৰীকামকপ-নিবাসিনে
অসৌ ধৰ্মবতো ভূপত্তদেভুতিৰক্ষিণীং।।

গুহাঘাটীৰ আমবানীত আবিষ্কৃত নটৰাজ (৩ৰ চৈধ্য শতিকা)

দেওপানীত আবিষ্কৃত হৰি হৰন মূৰ্তি (অষ্টম শতিকা)

গুৱাহাটীৰ হেঙোৰাবাৰীত আৱিষ্কৃত ভৈৰৱ (নৱম-দশম শতিকা)

শিৱ ভাস্কৰ্য (নৱম শতিকা)

নগাঁওৰ ডবকাত আৱিষ্কৃত উমা মহেশ্বৰ
(দশম-দ্বাদশ শতিকা)

ওৱাহাটীৰ আমবাৰীত উদ্ধাৰ হোৱা
শিৱলিঙ্গ (নৱম দশম শতিকা)

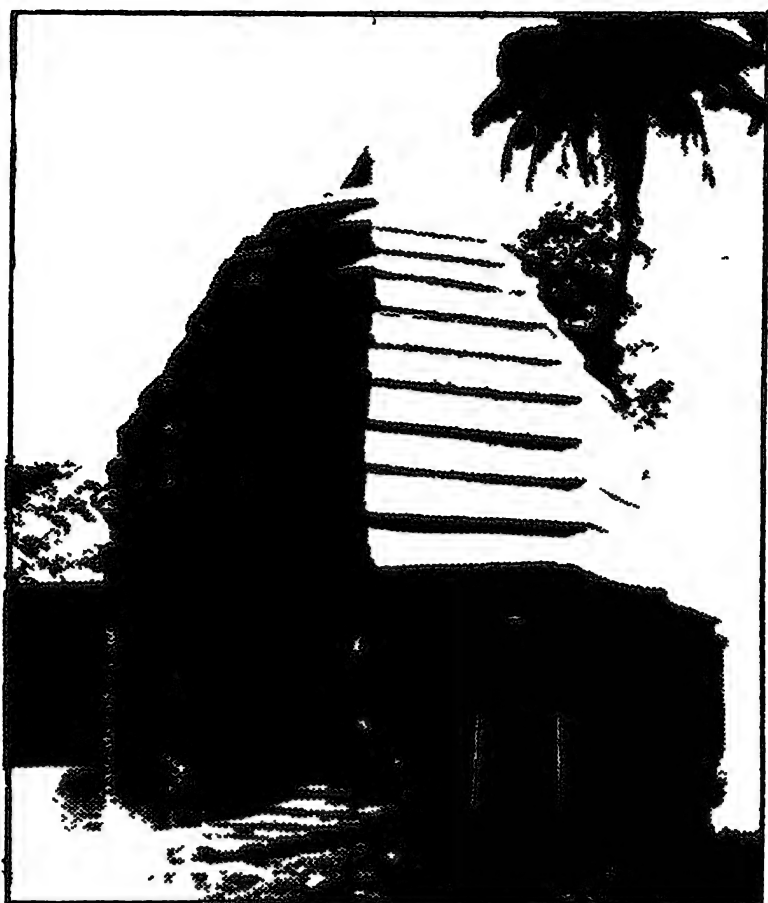
ওৱাহাটীৰ উজান বজাৰত আৱিষ্কৃত 'হৰি-হৰ' (অষ্টম শতিকা)

গুহাটীৰ আমবাৰীত উদ্ধাৰ হোৱা উমানিঙ্গ মূৰ্তি (নবম শতিকা)

তেজপুৰৰ বেহেৰীয়াৰ ক্ৰমে ওখ হৈ গৈ থকা শিৱলিঙ্গ

গুৱাহাটীৰ উমানন্দৰ চন্দ্ৰশেখৰ মন্দিৰ

মাকন কামদেৱৰ মূল মন্দিৰ

উত্তৰ ওৱাহাটীৰ কপ্ৰেশ্বৰ দেৱালয়

শিউৰি মন্দিৰ

শোপেশ্বৰ শ্ৰী দেৱালয়

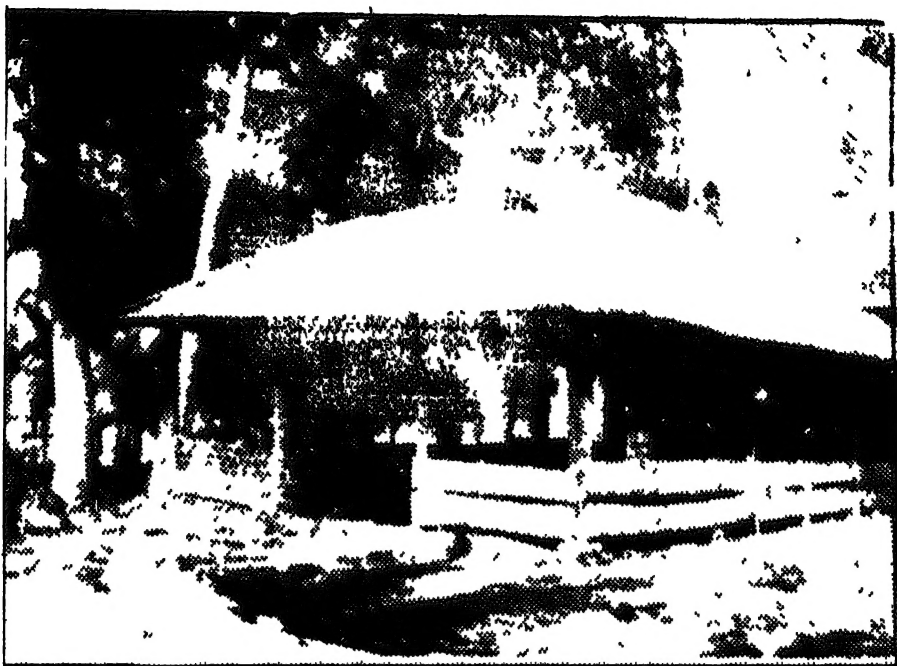
শ্ৰীদেৱীৰ ৰূপৰূপীণীৰ শ্ৰীদেৱী

নাগেশ্বৰ দেৱালয়ৰ আভাস

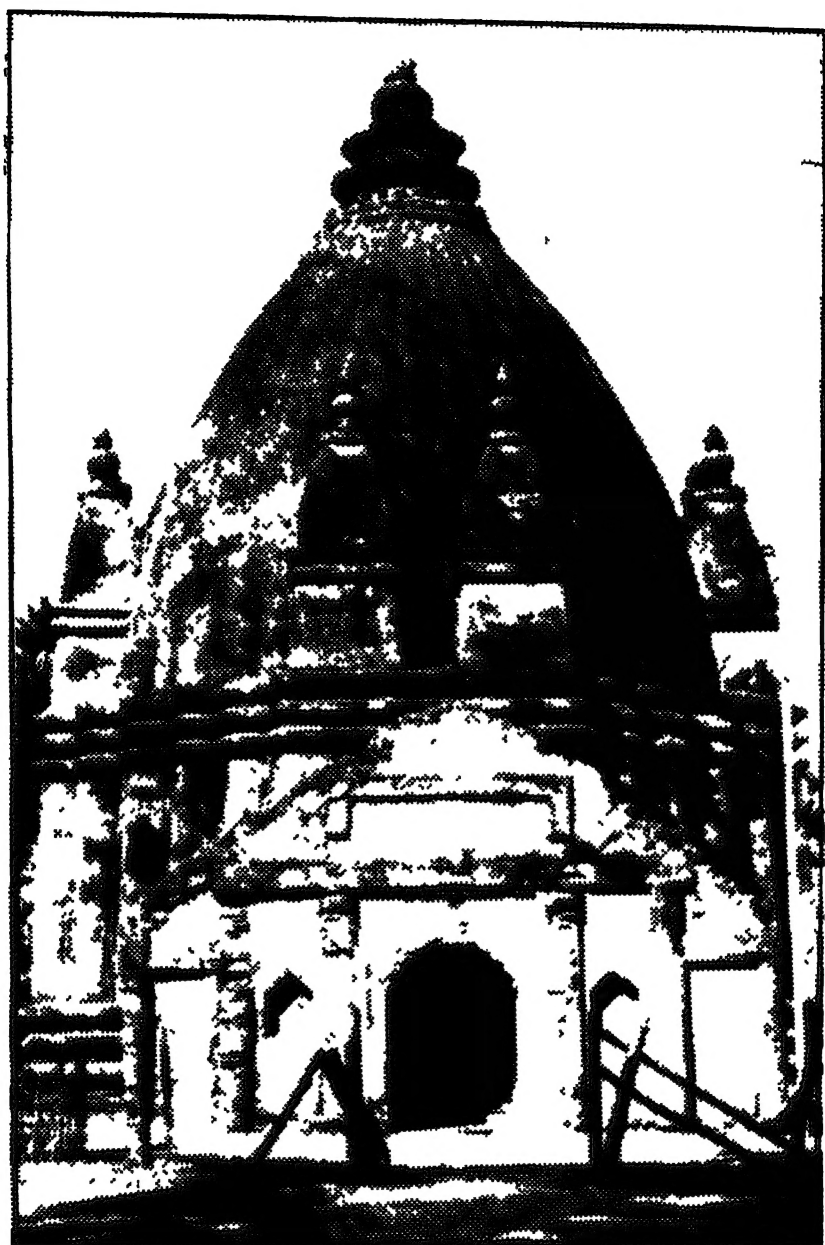
দিদলেৰ শিৱ দেৱালয়

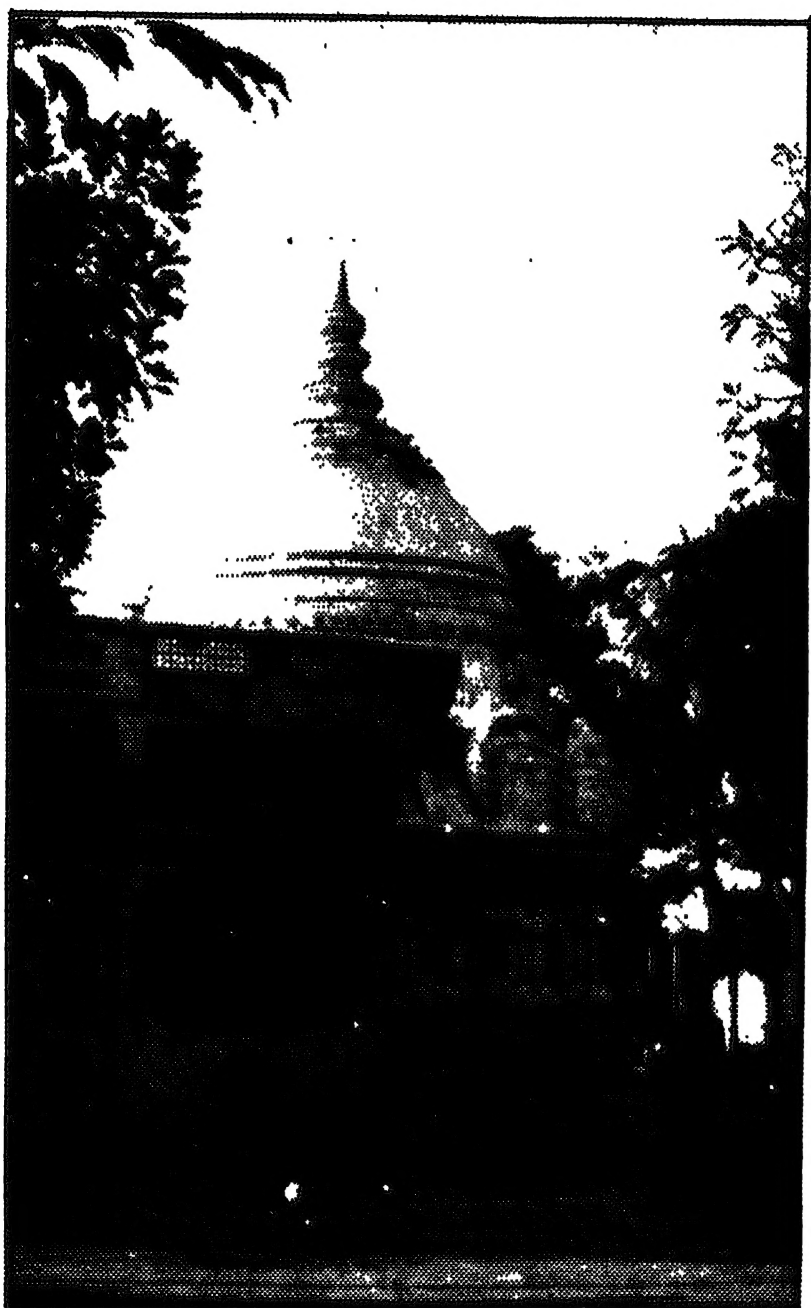
দেও বাঁহগুৰি শিৱ দেৱালয়

বশিষ্ঠাশ্ৰমৰ স্থাপত্য-শিৱমন্দিৰৰ পশ্চাদ ভাগৰ দৃশ্য

ডেজসুকা বিষ্ণুপদ শিবমন্দিৰ

ଓରାହଟିର ଓଡ଼ିଶୀୟ ମନ୍ଦିରର ଆଭାସ

নবনির্মিত নাট্যবেৰে বশিষ্ঠাশ্রমৰ শিৱমন্দিৰ

নতুন প্ৰৱেশ গৃহৰে ঐতিহ্যপূৰ্ণ উমানন্দ